

Ombudsman
of Ukraine

Асоціація
УМДПЛ
UMDPL
Association

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

МАТЕРІАЛИ

I Міжнародної науково-практичної конференції

HUMAN RIGHTS PROTECTION: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

MATERIALS

of I International Scientific and Practical Conference

16 травня 2019 року / May 16th, 2019

Генеральна прокуратура України
Національна академія прокуратури України
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Консультативна місія Європейського Союзу в Україні
Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності
правоохоронних органів

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

МАТЕРІАЛИ

I Міжнародної науково-практичної конференції

HUMAN RIGHTS PROTECTION: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

MATERIALS

of I International Scientific and Practical Conference

16 травня 2019 року / May 16th, 2019

Київ
2019

УДК 342.7
ББК 67.99
З 38

Укладачі:

Мінченко С.І., Лісова Н.В., Барандич С.П.

Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали
з 38 I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). – Київ:
Національна академія прокуратури України, 2019. – 712 с.
ISBN 978-617-7500-81-9

У збірнику вміщено тези учасників I Міжнародної науково-практичної конференції «Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід», співorganizаторами якої виступили Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Консультативна місія Європейського Союзу в Україні, Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів.

Захід організовано з метою об'єднання зусиль науковців і практичних працівників у розв'язанні проблем забезпечення та захисту прав людини, а також реалізації міжнародних стандартів прав людини, підвищення ефективності застосування Європейської конвенції з прав людини.

УДК 342.7
ББК 67.99

Матеріали друкуються в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр, прізвищ, використаних джерел тощо несуть автори.

© Генеральна прокуратура України, 2019
ISBN 978-617-7500-81-9   © Національна академія прокуратури України, 2019

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ректора Національної академії прокуратури України ЛОШИЦЬКОГО Михайла Васильовича	19
АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович Реалізація прав потерпілого у досудовому провадженні	21
АВДЄЄВА Галина Костянтинівна Проблеми захисту права людини на справедливий суд через використання спеціальних знань у змагальному кримінальному судочинстві: міжнародний та вітчизняний досвід	24
АМЕЛІНА Анна Сергіївна Дотримання конституційних прав і свобод у кримінальному судочинстві	28
АРМАНОВ Микола Григорович Інституціональний концепт забезпечення в Україні реалізації права не бути підданому катуванню	32
БАБІНСЬКА Аліса Володимирівна Щодо прав та гарантій громадян у разі зайняття посади прокурора в Україні	35
БАГАДЕНКО Ірина Петрівна Безпека киян: реалії сьогодення	38
БАЛЮК Галина Іванівна Проблеми удосконалення юридичного механізму забезпечення реалізації захисту екологічних прав громадян України	43
БАРКО Вадим Іванович, БАРКО Вадим Вадимович Юридико-психологічні засади забезпечення прав людини у діяльності Національної поліції України	47
БАУЛІН Олег Вячеславович, МАЗУР Оксана Степанівна Актуальні питання дотримання прав і законних інтересів особи, затриманої під час досудового розслідування	54

БЕЗКРОВНИЙ Євген Анатолійович Особливості захисту прав особи органами прокуратури України	58
БЕЛІКОВА Світлана Олександрівна Примусова праця: науково-правовий аспект порушення трудових прав людини	62
БОВКУН Едуард Михайлович Система міжнародно-правового захисту конституційних прав внутрішньо переміщених осіб	66
БОГІНІЧ Ігор Олегович, ЖИЛІН Володимир Володимирович Забезпечення прав людини під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії з обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	69
БОЙКО Андрій Дмитрович Дотримання права на захист в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення	72
БОЛТІВЕЦЬ Сергій Іванович, ГАЛУШКО Олена В'ячеславівна Законодавче забезпечення прав молоді на участь у розвитку держави	77
БОНЯК Валентина Олексіївна Міжнародно-правові стандарти діяльності органів охорони правопорядку: поняття та його видова диференціація	84
БОРДЕНЮК Василь Іванович Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у механізмі контролю за додержанням прав і свобод людини	88
БОСАК Інна Анатоліївна Права власника (володільця) приміщення, місцевості та/чи іншого володіння під час проведення огляду місця події	98
БРУС Ірина Іванівна Система протидії булінгу в закладах освіти як елемент механізму захисту прав особи у суспільстві	101
БУЛЕЦА Сібілла Богданівна Смарт-контракт на сторожі захисту прав людини в медичній сфері	104

БУЛИК Ірина Леонтіївна, БАЛАКЛІЄЦЬ Аліна Олександрівна Обмеження прав людини в умовах воєнного стану	107
ВДОВИТЧЕНКО Віталій Олександрович Військова юстиція в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку	111
ВЕРЕША Роман Вікторович Парадигма вини	115
ВИННИЧЕНКО Юлія Дмитрівна «Зелена кімната» у практиці досудового розслідування: поняття та значення	120
ВИСОЦЬКИЙ Володимир Мирославович Організація роботи чергової служби органів (підрозділів) поліції із затриманими та забезпечення їх конституційних прав і свобод	123
ВОВК Марія Зіновіївна Проблеми реалізації права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду	127
ВОЗНЮК Андрій Андрійович Незаконне збагачення: концептуальні складові нової кримінально-правової норми	130
ВОЙЦЕХІВСЬКА Дарина Юріївна Сучасний стан забезпечення прав людини в Україні	136
ГАВРИЛЬЦІВ Марія Теодорівна Права людини та гарантії їх реалізації у системі соціальних цінностей держави	139
ГАЛУС Олена Олександрівна До питання про захист прав і свобод громадян України у сфері здійснення безпосереднього народовладдя	146
ГАРАСИМІВ Олена Іванівна, ГУК Роман Ігорович Проблеми правової регламентації понять «житло» та «інше володіння особи» за чинним законодавством України	153

ГАШНІКОВА Тамара Володимирівна Про реалізацію права людини на сприятливе навколишнє середовище, передбаченого у статті 46 Конституції Республіки Білорусь	156
ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович Міжнародний та вітчизняний досвід щодо захисту прав людини у кримінальному процесі: окремі аспекти	159
ГОРЗОВ Анатолій Петрович Закріплення правового механізму дисциплінарної відповідальності прокурора як гарантія дотримання його прав.....	162
ГРЕКОВ Руслан Дмитрович, ГРЕЯН Ані Артемівна Аналіз діяльності правоохоронних органів щодо дотримання прав людини	166
ГРИЦЕНКО Віталій Володимирович Конституційні права на недоторканність житла та іншого володіння, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції	169
ГУДЗЬ Іванна Геннадіївна, КОВАЛЕВСЬКА Катерина Анатоліївна Міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав людини	172
ДАВИДОВА Тетяна Олександрівна, БУЛАВІНА Світлана Євгенівна Забезпечення права дитини на безпеку в Інтернеті	176
ДАКАЛ Алла Василівна Міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав дитини в Україні	179
ДАНЮК Леся Василівна Діяльність нотаріальних органів України у забезпеченні прав і свобод громадян	183
ДЕЙНЕГА Богдан Миколайович Гарантії захисту прав людини під час проведення обшуку	186
ДІХТІЄВСЬКИЙ Петро Васильович, БЕЛІНГІО Валерія Олександрівна Забезпечення захисту прав громадян суб'єктами публічної адміністрації через адаптацію законодавства України до <i>acquis communautaire</i>	189

ДМИТРЕНКО Юрій Павлович До питання конституційних гарантій гендерної рівності у секторі безпеки і оборони	193
ДМИТРЕНОК Денис Іванович Криминологические модели прокоррупционного/коррупционного поведения в научно-образовательной среде в свете соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина (публікується російською мовою)	196
ДРАГАН Олена Василівна Повноваження прокурорів щодо захисту інтересів громадян у суді в європейських країнах та Україні	200
ДРОЗДОВ Олександр Михайлович Реалізація окремих правових позицій Європейського суду з прав людини в контексті розвитку кримінального процесуального законодавства	207
ДРОЗДОВИЧ Надія Людвігівна Проблемні питання застосування статей 86, 290 Кримінального процесуального кодексу України: якість збирання доказів органами досудового розслідування та їх оцінка судом як запорука ефективності процесу доказування	212
ДУБЧАК Людмила Миколаївна Становлення міжнародних правових механізмів у сфері захисту прав жертв злочину в умовах глобалізації	218
ДУНАЄВА Тетяна Євгенівна Щодо посилення ролі прокуратури у дотриманні прав і свобод осіб у кримінальному провадженні: європейський досвід	223
ДУФЕНЮК Оксана Михайлівна Міжнародний досвід організації child-friendly середовища під час кримінального провадження на прикладі процедури допиту дитини	228
ЄНІН Євгеній Володимирович Нагляд органів прокуратури за додержанням законів під час застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення, а також захист прав осіб, які примусово тримаються у так званих реабілітаційних центрах	232

ЄФІМЕНКО Ігор Миколайович, РОМАНЮК Анастасія Михайлівна Захист прав і свобод людини і громадянина в адміністративному судочинстві	237
ЗАКІРОВ Марат Борисович Проблема захисту прав кримських татар: неузгодженість позицій і ризик маніпуляцій	243
ЗАКІРОВА Світлана Геннадіївна До питання про обмеження конституційних виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні	247
ЗІНЧЕНКО Оксана Геннадіївна Організаційно-правова діяльність органів прокуратури зі зверненнями громадян	251
ЗЬОЛКА Валентин Леонідович, ГОРДА Катерина Петрівна Соціально-правовий захист персоналу Державної прикордонної служби України та близьких їм осіб	254
КАЗАК Олена Анатоліївна Роль прокуратури України у дотриманні прав людини поза сферою кримінальної юстиції.....	261
КАЛІНЮК Анжела Леонідівна, ТОЛОЧКО Олена Олегівна Практика Європейського суду з прав людини з питань захисту права власності: теоретичні та практичні проблеми застосування	265
КАМЕНЄВ Михайло Володимирович Проблема конституційності наділення Національної гвардії України правоохоронними функціями	269
КЛЕПКА Дар'я Ігорівна Проблемні аспекти реалізації права особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування	276
КОВАЛЕНКО Людмила Борисівна Міжнародні стандарти захисту неповнолітніх учасників судового кримінального провадження	280

КОГУТ Ольга Володимирівна Гарантії законності в адміністративно-деліктному законодавстві	283
КОЛИЧ Ольга Іванівна, ІЛЬЧЕНКО Владислав Віталійович Допустимість доказів у кримінальному провадженні: деякі проблемні питання	287
КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович Захист прав людини кримінологічними засобами	291
КОРЖ Валентина Павлівна Законодавче унормування окремих функцій прокуратури: юридичні колізії, проблеми у правозастосуванні	295
КОСТЕНКО Олександр Миколайович Концепція природних прав та обов'язків людини: сучасний стан і перспективи розвитку.....	300
КОЧУРА Олександра Олександрівна Щодо кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого під час проведення досудового розслідування	307
КРИШТОФ Ірина Сергіївна Окремі питання дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів	311
КУДІНОВ Вадим Анатолійович Сучасний стан захисту прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації в інформаційних системах Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції	315
КУЖЕЛЄВ Олег Миколайович Правові послуги on line	320
КУЛАКЕВИЧ Аліна Олександрівна Основні напрями забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України	324

КУРАС Дмитро Іванович Перспективи імплементації світового досвіду щодо забезпечення права на свободу совісті в Україні	327
КУРТАЛІЄВА Ельвіна Шевкетівна Значення письмових вказівок прокурора щодо дотримання строків досудового розслідування	330
КУШНІР Ярослав Олександрович Забезпечення свободи пересування та права на вільний вибір місця проживання при в'їзді на тимчасово окуповану територію України та виїзді з неї	333
ЛАПКІН Андрій Васильович Розгляд прокурором скарг як засіб забезпечення прав особи у кримінальному провадженні	340
ЛЕВЕНЕЦЬ Борис Борисович Сутність судового правозастосування	344
ЛИСЕНКО Володимир Васильович, КОМИШНЮК Юрій Олександрович Дотримання прав людини під час проведення допиту особи в кримінальному провадженні	348
ЛІСНИЧЕНКО Лілія Василівна Порушення прав та свобод людини під час вчинення грабежів та розбійних нападів	352
ЛІСОВСЬКИЙ Петро Миколайович, ЛІСОВСЬКА Юлія Петрівна Інтереси особи, держави та суспільства в інфраструктурі нафтогазового комплексу	356
ЛОТЮК Дмитро Петрович, ВІНСЬКИЙ Олександр Юрійович Виправдання втручання в право мирно володіти своїм майном відповідно до практики Європейського суду з прав людини.....	360
ЛЯШКО Віктор Костянтинович Особливості віктимізації дитини як жертви торгівлі людьми	364
ЛЯШУК Роман Миколайович, ГАНЬБА Олег Борисович Повага та дотримання прав і свобод людини як принцип діяльності органів охорони державного кордону України	369

МАГНОВСЬКИЙ Ігор Йосифович Гарантування прав і свобод людини як фактор розвитку громадянського суспільства в Україні	373
МАКОДА Володимир Євгенович Теоретичні та практичні аспекти вчинення провокації злочину. Аналіз судової практики	376
МАЛЯРЕНКО Василь Тимофійович Парламентаризм як фактор дотримання прав людини	382
МАРІЧЕВ Валерій Єгорович Захист прав людини у світлі реалізації права війни	387
МАРЧУК Василь Васильєвич О проблемах квалификации преступлений против порядка осуществления экономической деятельности в условиях новой уголовной политики (публікується російською мовою)	390
МАСЛОВА Ольга Володимирівна Види гарантій незалежності прокурорів в Україні як елемент системи захисту їх прав.....	396
МЕДВІДЬ Федір Михайлович, МЕЛЬНИЧЕНКО Ярослав Богданович, ТВЕРДОХЛІБ Анатолій Іванович Інтерпретація права як цінності культури як засаднича підстава дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина	401
МИТНИК Уляна Миколаївна Окремі питання кримінально-правового захисту від домашнього насильства в Україні та країнах Європейського Союзу	407
МІКУЛІНА Марина Михайлівна Право на інформаційну приватність	410
МОНАЄНКО Антон Олексійович Особливості захисту прав людини в судовому порядку у спорах із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб: актуальні проблеми практики	414

НАГОРНА Віталіна Володимирівна, МАРКІТАН Наталія Володимирівна Забезпечення прав людини і громадянина на окупованій території України та території проведення операції об'єднаних сил	421
НАЗАРОВ Віктор Володимирович Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні	425
НАУЛІК Наталія Степанівна Визначення та нормативно-правове врегулювання завдання прокуратури України.....	429
НАУМОВА Анна Олександрівна Актуальні питання усунення наслідків моральної шкоди особі, яка не винувата у вчиненні злочину	433
НЕЦЬКА Любов Степанівна Виклики національному законодавству про захист персональних даних крізь призму вимог Регламенту Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2016/679	439
НОВАЧЕНКО Тетяна Василівна, ДЯЧЕНКО Наталія Павлівна Механізми забезпечення права інтелектуальної власності в Україні	443
НОВІКОВА Катерина Андріївна Обмеження реалізації конституційних прав людини у покараннях	448
НОВОЖИЛОВ Віктор Сергійович Забезпечення належної правової процедури як завдання кримінального провадження на прикладі здійснення відбору присяжних у суді	451
ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна, ШИНКАРУК Олег Миколайович Принцип гуманізму в контексті антропоцентричної парадигми кримінального права України	456
ОСАДЦА Ольга Маркіянівна Проблеми захисту прав і свобод людини поза межами кримінальної юстиції	461
ПАНКЕВИЧ Олег Зіновійович Дихотомія «індивідуальні/колективні права»: деякі філософсько-правові міркування	466

ПАРАНИЦЯ Сергій Павлович Самозахист та право громадян на зброю	470
ПАРХОМЕНКО Наталія Миколаївна Права та свободи людини і громадянина в Україні: окремі дискусійні аспекти правового регулювання	474
ПАХОЛЮК Олександр Ігорович Захист та відновлення порушених правоохоронними органами прав і свобод людини	478
ПЕРЕРВА Юлія Миколаївна, ТРОЯН Яна Миколаївна Забезпечення прав та свобод людини і громадянина: теоретико-правовий аспект	483
ПЕТРОВ Станіслав Геннадійович Права людини і завдання кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури	487
ПЕЧЕРИЦЯ Сергій Вікторович, БОГДАН Денис Миколайович Роль Служби безпеки України у формуванні антитерористичної ментальності в населення України	490
ПИЛИПЕНКО Ігор Вікторович Законодавчі новели кримінально-правового забезпечення захисту дітей від домашнього насильства	494
ПОЛІТОВА Анна Сергіївна Закон України про кримінальну відповідальність як гарант захисту прав і свобод людини	498
ПОПОВ Георгій Володимирович Особливості імплементації положень Стамбульської конвенції в законодавство України	501
ПОСВИСТАК Олександр Миколайович Диференціація кримінальної процесуальної форми щодо окремої категорії осіб в аспекті забезпечення їх прав, свобод та законних інтересів.....	505
ПРОЦЮК Тетяна Богданівна, СКРИНЬКОВСЬКИЙ Руслан Миколайович Управління ризиками у системі національного фінансового моніторингу.....	508

РАДЗИВОН Сергій Миколайович, ГРАБОВЕЦЬ Карина Анатоліївна Реалізація положень статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення в діяльності працівників поліції	511
РЕБЕЗЮК Владислав Михайлович Сучасний стан правової регламентації захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження в Україні	514
РЕВА Лариса Григорівна Гуманітарний європейський контекст: права держава і літературна біографіка	520
РЕЗВОРОВИЧ Кристина Русланівна Механізми судового захисту прав людини у цивільних правовідносинах в Україні	531
РЕЗНИК Юлія Степанівна Міжнародні механізми захисту прав і свобод людини	535
РОМАНИШИН Наталія Юріївна Імплементация положень Стамбульської конвенції в національне законодавство України	539
РОМАНОВ Михайло Васильович Особливості правового регулювання забезпечення права на медичну допомогу для осіб з ВІЛ/СНІД, які тримаються в кримінально-виконавчих установах	543
РОМАНЮК Віталій Володимирович Окремі аспекти вдосконалення ювенальної прокуратури	546
РОСЬ Анна Василівна Деякі аспекти захисту права власності в кримінальному процесі	549
РУБАН Катерина Павлівна Перспектива гібридних кримінальних судів для України як міжнародно-правовий механізм забезпечення прав людини	556
РЯШКО Олена Василівна, ПЕНЦАК Михайло Юрійович Провадження щодо кримінальних проступків	560

СЕВРУК Оксана Романівна Застосування прокурором представницьких повноважень щодо захисту інтересів держави при організації та забезпеченні освітнього процесу	564
СЕЛІНА Марія Броніславівна До питання обмеження свободи слова під час військових конфліктів	567
СИДОРЕНКО Ольга Олександрівна Трансформація влади у демократичну форму держави	571
СИРОЇД Тетяна Леонідівна Міжнародно-правове регулювання захисту прав пацієнтів	574
СИСОЄНКО Григорій Іванович Захист прав особи у кримінальному провадженні	580
СКОРИК Вадим Олександрович, НОВАК Єлизавета Олександрівна Адміністративно-правові засади боротьби із корупцією в оборонному секторі	587
СТЕПАНЕНКО Кирило Володимирович Дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав людини в системі виконання кримінальних покарань	592
СТЕПАНОВА Юлія Петрівна, ДУБОВИЙ Дмитро Олександрович Щодо забезпечення права на працю осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк	596
СТОЛЯР Таїсія Володимирівна Щодо необхідної оборони в умовах військового конфлікту в Україні	599
СТРЕЛЬЧЕНКО Оксана Григорівна Особливості реалізації професійних прав та свобод працівників сфери обігу лікарських засобів	602
ТАРАСЮК Сергій Миколайович Роль прокурора у дотриманні конституційних прав під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи	606

ТЕЛЕШУН Сергій Олександрович, КЛИМЕНКО Ігор Михайлович Основні виклики і загрози правам людини і громадянина в умовах трансформації суспільства	610
ТЕРЕЩЕНКО Ольга Василівна Необхідність удосконалення правового регулювання України у сфері захисту персональних даних, пов'язаних із використанням цифрових технологій. Міжнародний досвід	613
ТИМОФЄЄВА Лілія Юріївна Кримінальна відповідальність за невиконання передвибірної обіцянки	616
ТКАЧ Андрій Володимирович Прокурорський нагляд за дотриманням законності при продовженні, зміні і припиненні застосування примусових заходів медичного характеру	620
ТРУБА Роман Михайлович Державне бюро розслідувань у механізмі захисту прав людини в Україні: прогалини законодавчого регулювання.....	629
ТУРЯНИЦЯ Вікторія Василівна, ТУРЯНИЦЯ Василь Васильович Інклюзивне навчання як законодавча інновація реалізації прав у структурі освіти України: стан, проблеми та напрями вдосконалення	633
ФОМІН Павло Вікторович Актуальні питання захисту прав співробітників Організації Об'єднаних Націй	640
ФОМІНА Ліна Олександрівна Правове регулювання права на інформацію на міжнародному універсальному рівні	643
ФОРНОЛЯК Валентина Миколаївна Дотримання та захист прав людини в діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом	646
ФУЛЕЙ Тетяна Іванівна Істотність порушення прав людини як наслідок недотримання засад кримінального провадження	652

ХАВРАТ Максим Сергійович Захист прав людини співробітниками поліцейських органів під час проведення мирних зібрань	659
ХРИСТИЧ Інна Олександрівна Протидія корупції у приватній сфері – один із напрямів захисту прав людини	662
ЧАЙКОВСЬКА Наталя Павлівна Захист прокурором прав і свобод людини у сфері охорони праці: зарубіжний досвід	666
ЧЕРНОБАЙ Антоніна Миколаївна, НЕВОРОТІНА Світлана Юріївна Міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення права людини на інформацію	670
ЧЕХОВСЬКА Марія Миколаївна Упровадження інституту військового омбудсмена як гарантія реалізації прав та свобод військовослужбовців	674
ЧЕЧЕРСЬКИЙ Віктор Іванович Вроджена потреба як фундаментальна основа природного права людини	676
ЧУБКО Віталій Анатолійович Захист прав людини при відмові в перетині державного кордону в аеропортах України	682
ЧУПРИНСЬКА Євгенія Михайлівна Особливості перегляду в порядку виключного провадження судових рішень після встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні кримінальної справи судом	686
ШЕВЧЕНКО Альона Леонідівна Реалізація гендерної рівності в діяльності Міжнародного кримінального суду	689
ШМОТКІНА Анна Олексіївна Правові основи захисту прав особи під час проведення антитерористичних операцій	692

ЮРЧИШИН Віталій Дмитрович Принцип пропорційності як спосіб функціонування європейського ордеру на арешт	696
ЮХНО Олександр Олександрович Проблемні питання удосконалення початкового етапу досудового розслідування	700
ЯКОВЕНКО Микола Олексійович Розвиток правової думки про удосконалення системи захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві (кінець XVIII – середина XIX століття)	705
ЯРМИШ Наталія Миколаївна Примушування до аборту як ознака статті 134 «Незаконне проведення аборту або стерилізації» Кримінального кодексу України.....	709

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України,
ректора Національної академії прокуратури України
ЛОШИЦЬКОГО Михайла Васильовича

Шановні учасники конференції!

Для мене велика честь вітати усіх Вас – наших високоповажних гостей на I Міжнародній науково-практичній конференції «Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід», присвяченій Дню науки в Україні, який відзначатимемо 18 травня.

Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. У 1991 році Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до утвердження демократичності, верховенства права.

У Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини і громадянина. Так, у статті 21 визначено, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі статтею 22 Основного Закону України права і свободи людини і громадянина закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. У частині 3 ст. 22 цього документа вказано, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Проте сьогодні майже в усіх сферах життя виникають питання щодо прав людини в контексті їх недотримання, порушення, невиконання, ігнорування тощо. Для багатьох людей, на жаль, вони залишаються абстрактною категорією.

Відповідно до покладених повноважень прокурори лише у 2018 році розглянули близько 300 тис. звернень, які надійшли до органів прокуратури України.

Позбавлення органів прокуратури повноважень щодо представництва інтересів громадянина в суді також вплинуло на можливість прокурорів вживати заходи для захисту порушених прав громадян.

Найчастіше заявники оскаржували судові рішення у справах із земельних, майнових, житлових, трудових спорів, про стягнення коштів, щодо зміни права власності на майно, про визнання незаконними рішень державних органів; правомірність дій суддів під час розгляду судових справ, а також прокурорів при внесенні документів реагування.

Переважно громадяни звертаються з питань активізації досудового розслідування, оскаржують дії слідчих і прокурорів у кримінальному провадженні, вимагають поновлення порушених конституційних прав.

Отже, проблематика забезпечення прав людини не втрачає актуальності, саме тому пріоритетними напрямками роботи нашої конференції є:

- сучасний стан дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні;
- міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав людини;
- дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів;
- роль прокуратури у дотриманні прав і свобод осіб у кримінальному провадженні;
- сучасний стан дотримання права на справедливий суд в Україні.

Актуальність теми сьогоднішнього науково-практичного заходу підтверджується значною кількістю присутніх представників судового корпусу, правоохоронців, громадських організацій, науковців закладів вищої освіти та інших установ.

Маємо надію, що під час роботи конференції будуть напрацьовані нові ідеї, концепції та визначені шляхи подальшого ефективного захисту прав людини.

Також варто наголосити на необхідності співпраці громадських організацій, науковців, суддів, представників правоохоронних органів з метою виявлення найбільш поширених порушень прав людини в Україні.

Насамкінець хочу висловити подяку співорганізаторам нашого форуму: Генеральній прокуратурі України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини в особі Музиченко Тетяни Олексіївни, Консультативній місії Європейського Союзу в Україні в особі Кароліни Ріус та Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів в особі Пивоварова Вадима Сергійовича.

Запрошую всіх присутніх активно висловлювати свої думки із окресленої проблематики. Бажаю всім учасникам конференції ефективної співпраці, плідних дискусій, дієвих результатів, невтомності у новаторському пошуку!

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Процес реформування кримінального процесуального законодавства Україна, у першу чергу, пов'язаний з удосконаленням визначальних засад захисту прав і свобод людини, з огляду на що одним із завдань кримінального провадження є захист особи, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Особливу увагу в цьому напрямі слід приділити питанню реалізації прав потерпілого, оскільки органи досудового розслідування та прокуратури, забуваючи про свій обов'язок служити і захищати, у погоні за показниками забувають про захист прав потерпілого, який сподівається, що завдана йому внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкода буде компенсована, а права і свободи відновлені. Але це, на превеликий жаль, відбувається дуже рідко. З цього приводу правниками вже неодноразово наголошувалось, що найважливіше місце в цій системі посідає рівень злочинності, показники якості та строків розслідування, при цьому до системи оцінювання якості досудового розслідування не відноситься додержання слідчими, прокурорами та суддями норм закону щодо захисту прав і законних інтересів потерпілих.

Крім того, практичні реалії сьогодення свідчать про те, що серед працівників правоохоронних органів не існує чіткої взаємодії, допомоги та узгодженості в їхній кримінальній процесуальній діяльності. Це, у свою чергу, породжує багато негативних явищ, що стають перешкодами на шляху ефективного виконання завдань кримінального провадження, задекларованих у ст. 2 КПК України. Відтак такі негативні явища породжують значний формалізм у діяльності цих органів щодо неналежного захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого. З іншої сторони, не сприяють ефективній реалізації прав потерпілого та загалом здійснення якісного досудового розслідування наявна штатна чисельність слідчих органів Національної поліції України. І навіть незважаючи на збільшення у 2013 році штатної чисельності слідчих на 1,2 тис. осіб (+16,7%), за останні декілька років навантаження на одного слідчого збільшилось вчетверо, зокрема у 2018 році в середньому одним слідчим розслідувалось 350 проваджень. Відтак суттєве зменшення обсягу роботи інших служб

органів Національної поліції, які здебільшого передають зібрані матеріали до слідчих підрозділів, а в подальшому лише виконують доручення слідчих, стало однією з причин значного збільшення навантаження на слідчі підрозділи.

Доречно зазначити, що у чинному законодавстві України нормативне врегулювання правового статусу потерпілого поступається у своєму розвитку відповідним інститутам захисту прав підозрюваного, обвинуваченого. І як свідчить низка досліджень з цієї тематики, лише час від часу проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого та інтересами потерпілого законодавець намагається подолати шляхом поступового збільшення обсягу прав останнього. Але, слід констатувати, що сьогодні основна проблема даного питання полягає не у відсутності в потерпілого того чи іншого права, а у необхідності запровадження дійсно дієвого правового механізму їх реалізації, посилення законодавчого захисту вже закріплених прав.

Здебільшого під час досудового розслідування роз'яснення слідчим, прокурором потерпілому його прав зводиться до формального підходу, без тлумачення процесуальних норм, зокрема з метою одержання підпису потерпілого про таке ознайомлення. Слід звернути увагу на порушення з боку слідчого, які найбільше зустрічаються на практиці, які стосуються: ознайомлення з матеріалами розслідування; заявлення клопотань щодо неповного розслідування; заявлення цивільного позову.

Натомість, потерпілому мають бути не просто зачитані його права, а й доступно роз'яснені. У цьому аспекті доречно згадати рекомендації Верховного Суду України, який зазначив, що слідчий повинен роз'яснити потерпілій особі спеціальну термінологію, що вживається (цивільний позов, клопотання, відвід, докази та ін.), наслідки несвоєчасної реалізації прав тощо. При цьому слід враховувати загальноосвітній і культурний рівні особи, її вік, інші індивідуальні особливості, що можуть впливати на сприйняття і розуміння інформації. І це цілком вірно, тому що активність потерпілого під час досудового розслідування залежить, насамперед, від розуміння сутності наданих йому законом прав та обов'язків. Знання потерпілим своїх прав дозволяє йому в конкретній ситуації здійснити вибір найбільш ефективних засобів для захисту та охорони порушених злочином прав. Однак, без перебільшення, у 80% випадків потерпілі не знайомі зі своїми правами, якими їх наділив законодавець.

Аналіз та вивчення положень КПК України, які регулюють права та обов'язки потерпілого (ст.ст. 55, 56, 57) дає змогу сказати, що заслуговує на увагу поява норми щодо вручення потерпілому документально оформленої пам'ятки про процесуальні права та обов'язки. Але такі формулювання, як «бути повідомленим про свої права та обов'язки», «знати сутність підозри та обвинувачення» жодним чином не сприяють чіткому їх розумінню, а просте вручення «папірця» про їх нібито роз'яснення не дасть позитивних змін. Поряд із цим можна бачити, що п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваному (обвинуваченому) надано право бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права та отримати їх роз'яснення.

З огляду на викладене цілком погодимося з вченим із приводу того, що навіть протягом останнього часу так і не було створено ефективних процедур, які б сприяли доступу потерпілого до правосуддя. Уявляється, що презумпція пріоритетності захисту прав потерпілого повинна надати реформаційним процесам у кримінальному судочинстві нового спрямування, що здатне належним чином забезпечити порушені кримінальним правопорушенням права. Дійсно, аналіз правозастосовної практики та застосування чинного кримінального процесуального законодавства України з питань реалізації прав потерпілого свідчить про необхідність як підвищення вимог щодо неухильного виконання закону відповідними державними органами та посадовими особами, так і про доцільність корегування нормативної регламентації цього питання.

АВДЄЄВА Галина Костянтинівна
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Право на справедливий суд як одна з основних цінностей демократичного суспільства закріплено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а також забезпечення обвинуваченому права на захист належать до основних засад судочинства відповідно до ч. 3 ст. 129 Конституції України. Відповідно до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) висновки експертів є процесуальними джерелами доказів. У ст. 93 КПК України зазначено, що «Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження». Згідно з ч. 2 ст. 22 КПК України сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України [2]. Це означає, що обидві сторони кримінального провадження мають рівні права на збір і подання інформації, яка, на їх погляд, має значення для об'єктивного вирішення справи.

Вирішальну роль для забезпечення реалізації принципу змагальності у кримінальному судочинстві під час формування доказової бази має обсяг та співвідношення прав сторін, які часто реалізуються шляхом використання спеціальних знань, найбільш кваліфікованою формою використання яких є судова експертиза. Однак на сьогодні сторони кримінального провадження не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта.

У межах судової реформи в Україні згідно із Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства

України та інших законодавчих актів» [3] не лише адвокатів позбавили можливості самостійного залучення експерта, а й слідчих і прокурорів. Закріплено монополію державних спеціалізованих експертних установ на проведення більшості судових експертиз, що є суттєвим обмеженням прав сторін на самостійне збирання доказів. Виключне право на залучення експерта за клопотанням сторін, визначення наявності підстав для проведення експертизи та кола експертних питань, обрання експерта на сьогодні має лише суд та слідчий суддя [4]. Задля повернення права слідчим та адвокатам самостійно залучати судового експерта та з метою демонополізації судової експертизи державними експертними установами до Верховної Ради України подано низку законопроектів (№ 7547, № 8151 № 8249 та інші), однак на сьогодні монополієне право на обрання експертної установи та залучення експерта залишилось у слідчого судді і суду. Більше того, на практиці зазвичай слідчий суддя або суд подають доручення на проведення експертизи не конкретному експерту, а в спеціалізовану експертну установу. Керівник такої установи та/або керівник її структурного підрозділу особисто призначає судового експерта без узгодження з судом. Про неприпустимість обрання експерта керівником експертної установи без узгодження із судом та сторонами кримінального провадження було вказано ще в 2011 році у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ України (Постанова) [5]. У Постанові наголошено на тому, що призначення експертизи експертній установі має відбуватися з дотриманням права обвинуваченого (підсудного) на захист, який при залученні експерта мають право заявити відвід експерту і просити про залучення експерта з числа вказаних ними осіб. У Постанові також зазначено, що фактично керівник експертної установи перевищує свої повноваження під час обрання експерта і виконує функції суду з призначення експерта у справі та позбавляє можливості суд встановити факти, які свідчать про відсутність залежності експерта від обвинуваченого, потерпілого та про відсутність підстав для його відводу відповідно до КПК України та ст. 11 Закону України «Про судову експертизу». Як неприпустимий у Постанові зазначений і той факт, що відомості про судового експерта доводяться до відома учасників судочинства при ознайомленні з Висновком експерта після закінчення експертного дослідження, а не до його початку.

Значно змінити систему регулювання судово-експертної діяльності запропоновано в проекті № 6264 Закону про судово-експертну діяльність в Україні від 30 березня 2017 року [6]. та проекті № 8223 Закону про судову експертизу та самоврядування судових експертів від 3 квітня 2018 року [7]. У зазначених законопроектах запропоновано низку змін, які дозволять демонополізувати процеси призначення та проведення судових експертиз, однак дані законопроекти, на жаль, передбачають створення Національної асоціації судових експертів України, якій пропонується надати монополієне право на присвоєння особі, яка має намір здійснювати судово-експертну діяльність, кваліфікації

судового експерта, та монополне право на видачу їй Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта. Обидва проекти містять низку положень, які протирічать один одному (в межах одного законопроекту). Зокрема, в ч. 3 ст. 1 проекту № 8223 міститься визначення терміну «експерт» («експерт – особа, якій відповідно до вимог чинного законодавства доручено проведення судової експертизи»), а в ч. 16 тієї ж статті надано інше визначення того самого терміну («судовий експерт – особа, яка відповідає встановленим цим законом та іншими нормативно-правовими актами вимогам, пройшла спеціальну професійну підготовку, здала кваліфікаційний іспит та внесена до Єдиного реєстру судових експертів України»). Тобто в ч. 3 ст. 1 проекту № 8223 законотворці запропонували особам, які мають спеціальні знання, вільний доступ до професії експерта, а в ч. 16 тієї ж статті обмежили доступ до професії експерта особам, які не пройшли спеціальну професійну підготовку, не здали кваліфікаційний іспит та не внесені до Єдиного реєстру судових експертів України.

Саме суд має визначати, хто із фахівців певної галузі знань чи людської практики може бути залучений як експерт у кримінальному провадженні, що у повній мірі відповідає принципам законодавства ЄС. Так, у ст. 42 Регламенту Європейського суду з прав людини зазначено, що за вимогою сторони у справі, або третьої сторони, або з власної ініціативи палата може заслухати будь-яку особу в якості експерта, на будь-якій стадії розгляду направити одного зі своїх членів або інших членів Суду з метою з'ясування обставин і розслідування на місці. Вона може запросити незалежних експертів з метою надання допомоги такої делегації. [8, 9].

Вирішення частини зазначених проблем регулювання судово-експертної діяльності в Україні, які не відповідають змагальним засадам судочинства, є можливим у разі ухвалення Верховною Радою України проекту закону № 8249 від 6 квітня 2018 року [10], яким пропонується забезпечити реалізацію прав всіх учасників кримінального провадження на самостійне залучення найбільш кваліфікованих експертів в умовах змагального кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. докум. ратифіковано Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст. 436.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

5. Узагальнення судової практики про застосування судами кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві: постанова Пленуму ВССУ від 30.09.2011 № 8. URL: <https://zakon.osmark.com.ua/узагальнення->

6. Проект Закону про судово-експертну діяльність в Україні. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469

7. Проект Закону про судову експертизу та самоврядування судових експертів від 03.04.2018 № 8223. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63780

8. Журавель В.А., Авдеєва Г.К. Реформування судово-експертної діяльності: шляхи та напрями. *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суової. і правоохоронної систем:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 19.05.2017). Сєверодонецьк, 2017. С. 40–44.

9. Регламент Європейського суду з прав людини від 01.11.1998. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_067

10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури проведення експертиз. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63818

АМЕЛІНА Анна Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Однією з найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку є питання взаємовідносин держави і громадянина через формування ефективних національних та міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини. Адже наявність чи відсутність основних прав і свобод людини та громадянина виступає найбільш яскравим показником ступеня розвитку громадянського суспільства, побудови правової держави. Забезпечення прав і свобод людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, є одним із визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення у контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом Світового Співтовариства спрямовує зусилля органів державної влади на зміщення векторів діяльності правоохоронних органів з метою першочергового забезпечення гармонізації світових стандартів дотримання прав та свобод людини і національних конституційних норм.

Входження України у Світове Співтовариство і демократичні перетворення в середині країни вимагають принципово нового ставлення до інституту прав та свобод людини. При цьому змінюється ставлення держави до загальновизнаних положень міжнародного права щодо прав людини. Зокрема, після здобуття членства України в Раді Європи у 1995 році норми європейського права активно впливають на національну правову систему, і вона набуває якісно нового рівня, в українському суспільстві формуються, хоча і повільно, демократична правосвідомість та система правовідносин, заснованих на ідеях забезпечення людської гідності, визнання і захисту основних прав і свобод особи, пріоритету загальнолюдських цінностей [1, с. 77].

Тема прав людини, законодавчого закріплення механізму їх реалізації, а також судового захисту посідає провідне місце в сучасному суспільстві. Варто зазначити, що дослідженням проблем забезпечення та захисту прав людини і громадянина займалися такі правники, як М. Гурвич, який створив вчення про право на позов та його передумови, С. Ківалов, В. Маляренко, Г. Макаренко, М. Аракелян, Ю. Шульженко та інші, що свідчить про її актуальність. Розроблення зазначених проблем, питань правового захисту осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, а також можливих шляхів їх вирішення знайшли

відображення в наукових працях відомих юристів, таких, як В. Бахін, А. Іщенко, О. Михайленко та інші [2, с. 93].

Сьогодні правова система України перебуває у стані кардинальної реформи з метою побудови демократичної, соціальної та правової держави. Фундаментальним принципом побудови повинен стати принцип всебічного захисту прав і свобод людини. Головним органом, що забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, є суд.

З проголошенням України незалежною державою право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. Зміст цього права складається з наступних елементів: доступність правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежність та неупередженість суду; рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи у найкоротший строк, передбачений законом [3, с. 19].

Останнім часом проблеми судового захисту прав людини ще більше загострилися. По-перше, при зверненні до суду, як і до інших державних та громадських інституцій, за захистом своїх порушених прав нерідко бракує належного документального підтвердження порушень; належної і своєчасної фіксації фактів, подій, явищ, відповідної нормативно-правової бази з цих питань.

По-друге, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, внаслідок чого громадяни роками не можуть захистити свої права. Це породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи взагалі.

По-третє, неспроможність більшості громадян сплатити державне мито та скористатися послугами адвоката [4, с. 25].

Свобода людини та права особи мають захищатися понад усе – на перший погляд може здатися, що цей постулат є абсолютно непорушним за будь-якої ситуації, але... Що робити в тому випадку, коли на іншій шальці терезів опиниться безпека суспільства? Або мораль нації? Чи можна буде в такому випадку звузити або зовсім анулювати певні права та свободи, гарантовані Конституцією?

Конституцією України визначено головний принцип політики держави в галузі забезпечення прав людини і громадянина: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України) [5].

Стаття 19 Конституції України визначає дуже важливу засаду правової держави – «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб,

що передбачені Конституцією та законами України» [5]. Цей принцип є важливим орієнтиром для законодавчої і правоохоронної практики.

Приєднуємося до думки, Володимира Тертишника, який вважає, що додатково в Конституції мають бути закріплені основні права і свободи, які знайшли відображення в ратифікованих Україною міжнародних правових актах та в Цивільному кодексі України. Наприклад, «Потерпілий від злочину має право на відновлення його порушених прав, на відшкодування завданої йому злочином матеріальних збитків та на компенсацію моральної шкоди. Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною»; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) та законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; вимагати перевірки обґрунтованості затримання; у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування [6].

З урахуванням сучасного стану правової реформи невідкладного розв'язання потребують проблеми: приведення процесуального законодавства у відповідність з ратифікованими Україною міжнародними правовими актами, зокрема стандартами в галузі прав і свобод людини; розробки та реалізації концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу; відокремлення слідства від адміністративної влади, встановлення протидії проти тиску на слідчого і забезпечення його процесуальної самостійності; удосконалення процесуального статусу потерпілого, обвинуваченого; з'ясування співвідношення судового контролю та прокурорського; визначення меж втручання у сферу особистого життя людини при збиранні доказів, зміцнення гарантій недоторканності житла, сфери особистого життя, таємниці телефонних розмов і телеграфної кореспонденції; визначення поняття доказів та джерел доказової інформації, критеріїв їх допустимості; розробки цілісної системи принципів доказового права; використання в доказуванні даних, здобутих не процесуальним шляхом; зміцнення гарантій всебічного і об'єктивного дослідження обста-

вин справи та захисту прав і свобод людини, забезпечення безпеки учасників процесу, реабілітації незаконно притягнутих до відповідальності [7, с. 65].

Таким чином, кримінально-процесуальна діяльність органів кримінальної юстиції і правосуддя має слугувати неухильному дотриманню прав і свобод людини. Комплексне реформування сфери кримінального правосуддя має охоплювати: конституційні засади правосуддя; кримінальне право щодо його гуманізації; кримінально-процесуальне право, що визначатиме нові засади та процесуальні форми діяльності слідчих, судів та інших органів кримінальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Луцький І. М., Луцький А.І., Каленюк О.М. Організаційно-правовий аспект захисту прав людини у системі права ЄС. *Економіка & держава*. 2009. № 4(76). С. 77–79.

2. Тертишник В.М. Проблеми розкриття злочинів та забезпечення прав і свобод людини. *Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: тези доповідей науково-практичної конференції*. Київ. 2000. С. 93–95.

3. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19–21.

4. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Право України*. 2006. № 12. С. 23–27.

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.

7. Тертишник В.М. Концептуальні засади державної політики в сфері кримінальної юстиції. *Юридичний журнал*. 2006. № 8. С. 63–75.

АРМАНОВ Микола Григорович
кандидат юридичних наук, доцент,
слідчий першого слідчого відділу
Першого управління організації досудових розслідувань
Державного бюро розслідування,
м. Київ, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НЕ БУТИ ПІДДАНОМУ КАТУВАННЮ

Одним з пріоритетних напрямів забезпечення прав людини в Україні є запобігання актам катування чи іншого нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Приписами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання передбачено, що держави-учасниці, вживають ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під їх юрисдикцією.

Кількість звернень від громадян України до Європейського суду з прав людини є постійно великою, що породжує виникнення таких квазіпілотних рішень, як «Каверзін проти України». При цьому не можна сказати, що Україною не вживаються заходи щодо забезпечення дотримання конвенційних норм з недопущення катування. Однак очевидно, що ці заходи не є достатніми. Однією з причин недостатньої ефективності державної політики з запобігання та протидії катуванням є проблема недотримання інституціональної незалежності при розслідуванні фактів катування.

Європейським судом з прав людини вже неодноразово наголошувалось, що розслідування злочину представників держави буде ефективним, при дотриманні незалежності осіб, які здійснюють розслідування, від тих, хто, вірогідно, мав дотичність до злочину (див. рішення від 27 липня 1998 року *Guelec v. Turkey*, п.п. 81–82, та рішення *Ogur v. Turkey*, № 21594/93, п.п. 91–92, рішення у справі *Aktas v. Turkey*, № 24351/94, п. 301).

Державне бюро розслідувань (ДБР), як новостворений правоохоронний орган намагається оновити підходи до дотримання інституціональної незалежності при розслідуванні фактів катування. Одним із пріоритетних напрямів у роботі ДБР є розслідування фактів порушення прав людини під час роботи правоохоронних органів. ДБР вже здійснює досудове розслідування у:

22 провадженнях за ознаками катування (ст. 127 Кримінального кодексу України) та 442 провадженнях за ознаками перевищення влади працівником правоохоронного органу, що супроводжувалися насильством (ч. 2, 3 ст. 365 Кримінального кодексу України).

Крім того, ДБР є ініціатором організації тісної співпраці органів влади з метою зниження рівня латентності випадків катувань. Зокрема, в бюро розроблено проект Інструкції про порядок взаємодії з виявлення фактів катувань. У ньому визначається механізм взаємодії між Державним бюро розслідувань та Генеральною прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством оборони, Міністерством охорони здоров'я, Службою безпеки України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, адвокатурою та іншими державними установами щодо протидії катуванню шляхом негайного та своєчасного інформування ДБР про такі факти. Ця інструкція є певним алгоритмом взаємодії та методичною рекомендацією стосовно тісної співпраці між зазначеними правоохоронними органами та громадськими інституціями.

Визначена в проекті Інструкції система заходів має стати потужним інструментом моніторингу та контролю за фактами, що мають ознаки катування або іншого неналежного поведження. Проект Інструкції було опрацьовано державними та громадськими інституціями, які будуть задіяні в її реалізації та Офісом Ради Європи в Україні.

Очевидно, що належним чином зафіксований факт заподіяння шкоди здоров'ю під час комунікації особи з представниками держави, в тому числі у місцях несвободи, є однією з найбільш фундаментальних правових гарантій проведення належного та ефективного розслідування катування чи неналежного поведження. Об'єктивна фіксація можлива лише через дотримання принципу інституціональної незалежності, що в таких випадках може бути забезпечено лише шляхом своєчасного залучення до проведення розслідування Державного бюро розслідувань, що є основоположною позицією Бюро.

Більш того, точний облік усіх аспектів тримання особи у місцях несвободи може захистити працівників правоохоронних органів шляхом протидії неправдивим твердженням проти них.

Тому подальша робота над проектом Інструкції про порядок взаємодії з виявлення фактів катувань, узгодження окремих позицій та врешті-решт введення його в дію є інституціональною запорукою реалізації конвенційних положень щодо недопущення катування та іншого нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання.

Інституціональне забезпечення реалізації права не бути підданому катуванню має ґрунтуватись не тільки на чіткому розподіленні функцій проведення досудового розслідування між державними утвореннями, а й на їх тісній співпраці. Так, до центрального апарату Державного бюро розслідувань з Міністерства юстиції України надходять відомості про вчинення кримінальних правопорушень, в тому числі пов'язаних з катуванням, факти яких встановлені

рішеннями Європейського суду з прав людини у справах проти України. Ефективне розслідується таких випадків та вжиття заходів з метою встановлення фактів у справі можливі лише шляхом відновлення провадження у справі як одного з національних механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини. Виникла об'єктивна потреба у ефективній взаємодії між Державним бюро розслідувань, Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції України у цьому напрямі. Було вироблено ефективний механізм співпраці цих органів, реалізація якого надала можливість поновити досудове розслідування за фактами катування, та має забезпечити проведення незалежного та якісного досудового розслідування.

Інституціональна взаємодія здійснюється і в інших напрямках. Державне бюро розслідувань, Генеральна прокуратура України та Національна академія прокуратури України працюють над запровадженням принципів ефективного розслідування випадків порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, констатованих Європейським судом з прав людини. Зокрема розробляються та удосконалюються методики ефективного розслідування фактів катування чи неналежного поведіння, ведеться нормотворча робота з метою, узгодження положень національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами, встановленими Конвенцією проти катувань 1984 року.

Підсумовуючи викладене можна зазначити, що інституціональний концепт забезпечення в Україні реалізації права не бути підданому катуванню має ґрунтуватись на еkleктичному поєднанні двох протилежностей: інституціональній незалежності та інституціональній взаємодії. Саме це дозволить ефективно реалізовувати політику нульової толерантності до катування та іншого жорстокого поведіння.

БАБІНСЬКА Аліса Володимирівна
аспірант кафедри адміністративного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
прокурор Київської місцевої прокуратури № 2 міста Києва,
м. Київ, Україна

ЩОДО ПРАВ ТА ГАРАНТІЙ ГРОМАДЯН У РАЗІ ЗАЙНЯТТЯ ПОСАДИ ПРОКУРОРА В УКРАЇНІ

Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, Конституція України надає кожній людині і громадянину певне коло прав, свобод та інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Лише на фундаменті і докола прав громадянина може засновуватися і практично функціонувати правова демократична соціальна держава, яка визнається Конституцією України головним орієнтиром розвитку Української держави [1, с. 57].

Одним із фундаментальних конституційних прав громадянина є право на інформацію. На думку І.В. Арістової, конституційне закріплення даного права – це крок вперед у розширенні інформаційних можливостей, а значить і свободи особи, у розвитку нових багатообіцяючих інформаційних відносин між людиною і державою. Водночас, щоб воно стало «живим» і діючим правом, необхідні відповідні гарантії, що складаються з умов, які забезпечують безперешкодне, безпроблемне здійснення цього права і створюють, по суті справи, наділений механізм його реалізації [2, с. 57].

Так, на думку В.Б. Авер'янова, гарантії юридичних прав, обов'язків і законних інтересів громадян – це умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію та надійну охорону (захист). Гарантії прав і свобод громадян – суттєвий елемент адміністративно-правового статусу особи. Зміст гарантій базується на основних конституційних принципах: верховенстві права, законності, гуманізмі, справедливості, рівноправності та інших [3 с. 186]. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року (розділ V) для формування професійного кадрового складу органів прокуратури визначив вимоги до кандидатів на посаду прокурора та порядок зайняття такої посади [4].

Так, законодавець вказує, що прокурором місцевої прокуратури може бути призначений громадянин України, який володіє державною мовою, має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років.

Прокурором регіональної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи на посаді прокурора не менше трьох років, а в Генеральну прокуратуру – стаж роботи на посаді прокурора не менше п'яти років.

Військовими прокурорами призначаються громадяни з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі і мають вищу юридичну освіту.

Водночас не може бути призначена на посаду прокурора особа, яка: 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;

2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора; 3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення [4].

Законодавство про прокуратуру і статус прокурорів (ст. 4 Закон України «Про прокуратуру») передбачає організацію та діяльність прокуратури України, статус прокурорів, що визначається Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [5].

Як елемент прозорості, добір кандидатів на посаду прокурора здійснюється на конкурсних засадах за результатами кваліфікаційного іспиту. При цьому кожен громадянин, який відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду прокурора, має право звернутися до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів із заявою про участь у доборі кандидатів на посаду прокурора [4].

Сама процедура добору кандидатів та їх призначення на посаду прокурора місцевої прокуратури є поетапною, в тому числі включає в себе проходження кандидатом на посаду прокурора спеціальної підготовки в Національній академії прокуратури України протягом одного року.

Виконання рішень Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 підпункт VI п. 11 Висновку (1995) [5] щодо заявки України на вступ до Ради Європи залишається важливим для України, оскільки наша держава взяли на себе зобов'язання змінити роль та функції прокуратури шляхом перетворення цього інституту в орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи, а саме вимогам, які містяться у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Rec (2000) 19 «Про роль прокуратури у системі кримінального судочинства» [6].

Такі зміни за стандартами Ради Європи мають передбачати необхідність удосконалення законодавства у сфері формування професійного кадрового складу органів прокуратури.

Необхідно на законодавчому рівні вжити всіх дієвих заходів, які будуть гарантувати не тільки досвідченим прокурорам, а й молодим спеціалістам мати рівність при виконанні ними своїх посадових обов'язків, шляхом стимулювання та мотивації до виконання своїх фахових обов'язків за сучасним рівнем правових і організаційних умов, а також створювати і розвивати умови ефективної роботи за бюджетні кошти, що знаходяться в їхньому розпорядженні, включаючи високу заробітну плату, соціальний захист, відпочинок тощо.

Держава має забезпечити виконання вимог Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури у системі кримінального судочинства України, адже і досі проблемним залишається врегулювання фінансових питань оплати праці та ефективного забезпечення прокурорів всіма необхідними умовами праці та пільгами, які передбачає як Європейське законодавство так і національне законодавство України.

На сьогодні ці питання є одними із важливих причин виникнення проблем щодо позитивного вирішення кадрового забезпечення органів прокуратури та не дають бажаних гарантій громадянам під час здійснення власного вибору на зайняття посади прокурора в Україні.

Список використаних джерел:

1. Правознавство: підруч. / С.Е. Демський, В.С. Ковальський, А.М. Колодій; ред. В.В. Копейчиков. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.
2. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: моног. Харків: вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
3. Державне управління: теорія і практика / за ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2015. 128 с.
5. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590
6. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про роль прокуратури в системі кримінального правосуддя від 06.10.2000. URL: <https:wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>

БАГАДЕНКО Ірина Петрівна
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Київ, Україна

БЕЗПЕКА КИЯН: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Громадська безпека є актуальною проблемою для міст в усьому світі. Незалежно від зацікавленості у цьому місцевих органів влади, поліції, служб безпеки, сервісних служб тощо, кожен громадянин прагне жити у максимально безпечному й комфортному місті, районі, і навіть, будинку. Чи відчують себе у безпеці кияни після подій в українському суспільстві, що мали місце останніми роками?

Спеціалістами компанії EIU – *Economist Intelligence Unit* (поряд із відомим британським виданням *The Economist* вона входить до холдингу *The Economist Group*) досліджено окремі аспекти життя в столичному регіоні України. Результати дослідження експертів EIU відповідають тренду міжнародної аналітики. Так, у 2018 році Київ зайняв 118-те місце із 140 рейтингованих міст світу – із загальним балом 56 із 100 можливих. За найбільш важливим критерієм «безпекова стабільність» (включає в себе оцінку криміногенної ситуації, можливість терактів, а також громадянських та воєнних конфліктів) наша столиця отримала бали – 33 із 100. Таким чином, стан безпеки в Києві оцінений гірше, ніж в столицях Парагваю та Пуерто Ріко. Також у звіті вказується, що протягом останніх п'яти років Київ продемонстрував одне з найстрімкіших знижень позицій – 13% [1].

За результатами четвертого всеукраїнського муніципального опитування, проведеного в 22 обласних центрах України Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту, було встановлено наступне. В 2015 році рівень відчуття власної безпеки (за показник взято час, коли респондент повертається з роботи/навчання додому після настання темряви) у киян коливався від 60% до 69%, у 2016 – від 50% до 59%, у 2017 та 2018 – від 40% до 49%. Таким чином, в столиці спостерігається тенденція до зниження рівня відчуття власної безпеки [2].

Проект «Ідеальне місто» досліджував рівень життя в обласних центрах за думкою місцевих жителів. Респонденти виставляли бали від 1 до 7 за десятьма критеріями, одним з яких є безпека. Безпека оцінювалась за ступенем погодження із твердженням «Я живу у безпечному районі і не боюсь повертатись додому у темну частину доби». За результатами проведених досліджень стану безпеки українських міст Київ посів 11 місце (4,4 бали), не увійшовши навіть у

першу десятку. Серед явищ, які викликають відчуття тривоги, кияни назвали збільшення бездомних та нетверезих людей. Також непокоїть місцевих жителів зростання кількості крадіжок та шахрайства [3].

Зазначені оцінки є небезпідставними. Адже за офіційною статистикою поліції Києва, рівень злочинності у 2018 році зріс, порівняно із показником 2013 року, майже на 30% і становив 203 злочини на 10 тисяч населення. В той же час, починаючи із 2017 року, спостерігається тенденція до поступового зниження рівня злочинності [4].

У рейтингу злочинності за 2018 рік, складеному сервісом *Numbeo*, Київ посів 130 місце (із 327 за списком) з індексом злочинності 47,9. Індекс безпеки при цьому становив 52,1 [5]. Для порівняння, на початку 2019 року в рейтингу зазначеного сервісу Київ зайняв 136 місце (із 346 за списком) з індексом злочинності 47,15. Індекс безпеки становив 52,85 [6].

Якщо говорити про райони міста Києва, то найкримінальнішими виявилися Шевченківський, Солом'янський та Голосіївський за кількістю зафіксованих у них злочинних інцидентів [7].

На підставі позитивного досвіду зарубіжних країн наша держава впроваджує проект «Безпечне місто» (протягом останніх семи років). Зокрема, з 2012 року столичною міською владою розробляються та запроваджуються цільові комплексні програми профілактики та протидії злочинності в м. Києві «Безпечна столиця» на визначені терміни.

Так, наприклад, серед заходів однієї з таких програм «Безпечна столиця» (на 2016–2018 роки) доречно виділити такі:

- впровадження програмного забезпечення систем відеоспостереження з можливістю розпізнавання державних номерних знаків транспортних засобів, облич, передачі відеоінформації з відеокамер до чергової частини Головного Управління Національної поліції, здійснення криміногенного аналізу тощо;
- встановлення технічних засобів відеоспостереження на станціях метрополітену та підключення цієї системи відеоспостереження до Головного Управління Національної поліції;
- організація перевірки стану зовнішнього освітлення вулиць та прибудинкових територій тощо [8].

Серед технічних засобів відеоспостереження з'явилися дрони, які надають можливість краще стежити за безпекою на масових заходах та миттєво реагувати у разі необхідності, а також вирішувати оперативні питання під час пожеж, надзвичайних подій та будь-яких ситуацій, які можуть загрожувати безпеці [9].

Всі відеодані відображаються в ситуаційному центрі Національної поліції в місті Києві, де спільно працюють в режимі надзвичайної ситуації як представники поліції, так і Національної гвардії, Служби безпеки України, антитерористичного центру, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Київської міської державної

адміністрації, медики та перекладачі. Також до ситуаційного центру надходять всі повідомлення про злочини та інші події, які відбулися у столиці. Щоденно їх приймають та обробляють 17 операторів служби «102» [10].

У результаті впровадження цієї програми рівень злочинності знизився на 37% (порівняно із попереднім аналогічним періодом). Наприклад, за допомогою камер відеоспостереження лише за один місяць було зафіксовано понад 70 тисяч порушень правил дорожнього руху [11]. Менш ніж за добу було знайдено викрадену з території дитячого садка півторамісячну дитину [12] тощо. Таким чином, підтверджується статистично визначена тенденція до поступового зниження рівня злочинності у столичному регіоні, починаючи з 2017 року.

Також в рамках проекту «Безпечне місто» було створено нове громадське формування з охорони правопорядку у столиці «Муніципальна варта», покликане допомагати поліції забезпечувати і підтримувати правопорядок у Києві (зокрема, запобігати незаконній торгівлі, неналежному паркуванню, патрулювати на вулицях міста тощо). Вже створені районні підрозділи «Муніципальної варти» із гарячою лінією інформування [13].

Досвід Чикаго і Лондона, які вже понад 20 років успішно займаються візуалізацією злочинів, посприяв розробленню в Києві унікальної онлайн-карти злочинності, яка враховує точні адреси усіх злочинів, скоєних за останні місяці в столиці. Це продовження роботи соціального проекту *zloch.in.ua*, який раніше створив карту злочинності всієї України. Ця карта дозволяє візуалізувати рівень злочинності у місті, визначити проблемні вулиці (усі дані – це офіційна статистика МВС України, що отримується через громадянські звернення про доступ до публічної інформації). «Гаряча» карта (*heatmap*) також дозволяє побачити, в яких парках можна безпечно прогулятися, а в яких краще бути насторожі. Червоними епіцентрами громадського неспокою як правило слугують станції метро і територія навколо них, особливо чим ближче до центру. В планах розробників – карта погано освітлених вулиць, розбитих ліхтарів, кіосків з продажем алкоголю тощо, які будуть допомагати пояснити соціальні причини злочинності в Києві. Все це лягає в основу кримінальної картографії – аналітичного способу боротьби із злочинністю, що поруч із виявленням гарячих кримінальних точок і тенденцій, знаходить соціальні передумови виникнення правопорушень [14].

Серед основних завдань поточної міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2019–2021 роки виділяють такі:

- організація інформаційно-просвітницьких заходів з питань правової освіти, попередження та профілактика правопорушень;
- покращення матеріально-технічної забезпеченості вже існуючих об'єктів правоохоронних органів;
- розвиток та вдосконалення системи централізованого управління нарядами поліції «Цунами»;

- створення належних умов для ефективної роботи правоохоронних органів та громадських формувань з охорони громадського порядку, спрямованих на збільшення показників розкриття злочинів і запобігання правопорушенням;
- підвищення якості керування процесами і заходами безпеки, які проводяться в місті, покращення криміногенної ситуації за рахунок високої оперативності реагування мобільних нарядів поліції на злочини і пригоди, взаємодії й поліпшення інформаційного забезпечення зацікавлених органів державної влади з використанням сучасних телекомунікаційних та інформаційних технологій;
- активізація діяльності громадських формувань, за місцем проживання громадян, підвищення ролі в забезпеченні правопорядку в столиці [15].

Таким чином, за умови успішного виконання поставлених міською владою завдань, кияни можуть бути впевнені у тому, що безпека рідного міста дійде до належного рівня і відобразиться відповідним чином на їхньому власному відчутті.

Список використаних джерел:

1. Рейтинг Києва: складові несправедливості. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2519318-rejting-kieva-skladovi-nespravedlivosti.html>
2. У яких містах України найбільше можливостей та найкраще самопочуття. Результати четвертого всеукраїнського муніципального опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/03/24/229784/>
3. Где в столице жить хорошо: рейтинг безопасности районов Киева. URL: http://kievvlst.com.ua/news/gde_v_stolice_zhit_horosho-_rejting_bezopasnosti_rajonov_kieva47439
4. В сравнении с 2016 годом уровень преступности в Киеве снизился на 30%. URL: <http://kievvlst.com.ua/news/v-sravnenii-s-2016-godom-uroven-prestupnosti-v-kieve-snizilsya-na-30>
5. Numbeo Crime Index 2018. URL: <https://www.numbeo.com/crime/rankings.jsp?title=2018>
6. Numbeo Crime Index 2019. URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_current.jsp
7. Где в Киеве опасно жить: список самых криминальных районов. URL: <https://znaj.ua/ru/capital/175117-de-u-kiyevi-nebezpechno-zhiti-spisok-naybilsh-kriminalnih-rayoniv>
8. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в м. Києві «Безпечна столиця» на 2016–2018 роки. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/DA8AD8E2C84E253EC2257FB2006870C9?OpenDocument
9. Кордони Києва стерегтиме потужний дрон. URL: <https://vechirniykiev.com.ua/news/kordony-kyyeva-sterihtyme-potuzhnyy-dron-2>
10. Кличко перевірів, як правоохоронці готуються до Ліги Чемпіонів. URL: <https://vechirniykiev.com.ua/news/klychko-pereviryv-yak-pravookhorontsi-hotuyut-sya-do-lihy-chempioniv>

11. За місяць – понад 70 тисяч порушень. URL: <http://lucl.kiev.ua/index.php/kyivska-panorama/miski-cilovi-programy/1036/>

12. Завдяки проекту Безпечне місто, рівень злочинності знизився на 37%. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zavdjaki-proektu-bezpechne-misto-riven-zlochinnosti-znizivsja-na-37-2499965.html>

13. Київ – з «муніципальною вартою». URL: <https://tsn.ua/kyiv/u-kiyevi-sklali-prisyagu-ta-otrimali-posvidchennya-pershi-predstavniki-municipalnoyi-varti-953503.html>

14. Створено онлайн-карту криміногенності Києва. URL: <http://watcher.com.ua/2013/11/19/stvoreno-onlayn-kartu-kryminohennosti-kyyeva/>

15. Міська цільова комплексна програма профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2019–2021 роки. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/F00E435842C7F7FBC2258372006DFEBE?OpenDocument

БАЛЮК Галина Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
професор кафедри екологічного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Нині одним із основних проблемних питань в міжнародному, європейському та національному праві є питання про закріплення, забезпечення реалізації та захисту екологічних прав людини і громадянина, адже воно тісно пов'язано з їх правом на життя та охорону здоров'я.

Зазначимо, що за роки незалежності в Україні було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на закріплення прав і свобод громадян. Насамперед це Конституція України, в якій проголошено, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності всієї держави. Утвердження і закріплення реалізації прав і свобод людини є її головним обов'язком. Зокрема, Верховною Радою України було ратифіковано декілька міжнародних конвенцій, зокрема і Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року). До речі, на нашу думку, її ратифікація стала визначальним чинником, з якого розпочалося перенесення на вітчизняне законодавче поле європейських правових цінностей.

Утім, прикро, але фактом є те, що розвиток законодавчої бази та інституційних механізмів щодо закріплення, забезпечення реалізації і захисту прав людини за стандартами міжнародного та європейського права помітно переважає показники України. Україна має не лише визнати таке відставання, а й дійти усвідомлення необхідності активізувати роботу з приведення вітчизняного законодавства в означеній сфері у повну відповідність з європейськими та світовими стандартами.

Водночас, незважаючи на викладене вище, загальноновизнаним у світі є й те, що у деяких галузях законодавства України планка закріплення прав людини і громадянина навіть перевищує міжнародні стандарти. Однією з таких галузей є екологічне законодавство України.

Зокрема, вперше у вітчизняному законодавстві екологічні права громадян у сучасному їх розумінні були закріплені в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року. Одним

із найважливіших у вітчизняній системі екологічних прав, закріплених у ст. 9 зазначеного закону, є право громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. В 1996 році право на безпечне для життя і здоров'я довкілля набуло конституційного закріплення в Основному Законі держави. Це право зафіксовано також в галузевих та спеціальних нормативно-правових актах. Зокрема, про право громадян на безпечне довкілля йде мова у розділі 4 Основ законодавства про охорону здоров'я. Статтею 26 цього Закону передбачено, що держава забезпечує охорону навколишнього природного середовища як важливої передумови життя і здоров'я людини шляхом охорони живої і неживої природи, захисту людей від негативного екологічного впливу, шляхом досягнення гармонійної взаємодії особи, суспільства та природи, раціонального використання і відтворення природних ресурсів. Стаття 293 Цивільного кодексу України містить перелік прав, серед яких і право вимагати припинення діяльності, що шкодить довкіллю; право на безпечність харчових продуктів та побутових предметів; право на безпечні умови існування в процесі навчання, праці, проживання.

Екологічний характер мають також права, закріплені у таких законах: «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про відходи», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» тощо.

Деталізуються умови забезпечення прав громадян України на безпечне для життя і здоров'я довкілля у численних підзаконних нормативно-правових актах, стандартах, нормативних, санітарно-гігієнічних правилах, будівельних та інших нормах і правилах.

Однак прийняття навіть абсолютно досконалого з точки зору реалізації і захисту прав людини нормативно-правового акта ще не є запорукою усунення усіх перешкод у користування визначеними правами. На жаль, в Україні мало залишилося конституційних прав і свобод людини, які зараз не просто порушуються, а цинічно нехтуються. Проте, на нашу думку, потреба в забезпеченні екологічних прав громадян України є гострішою, ніж у багатьох інших сферах. Тому є ряд причин. Зокрема, одна з них – масове порушення цих прав протягом тривалого періоду часу. Екологічні права людини в Україні виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій з боку практично всіх політичних сил, що значною мірою нівелює в суспільній свідомості саму цінність екологічних прав людини.

Зокрема, на сьогодні, зважаючи на певні соціальні, політичні та економічні чинники, право громадян на екологічно безпечне довкілля реалізувати не просто.

Але ідеалом позбавленим змісту залишаються й інші екологічні права, оскільки їх важко, а, точніше, здебільшого неможливо реалізувати. Водночас, незважаючи на те, що в жодному з основних міжнародних та європейсь-

ких документів не зафіксовано право особи на безпечне довкілля, зауважимо, що відсутність формалізації цього права не свідчить про його невизнання міжнародною спільнотою та неможливість його захисту.

Доводиться констатувати, що за роки незалежності України принципи реалізації та забезпечення захисту екологічних прав людини, закріплені в Конституції України, міжнародно-правових документах найчастіше залишаються вивіскою української держави, за якою приховано не зовсім пристойний фасад та «кухня» функціонування перш за все державного апарату.

Як свідчить практика, упродовж остатнього десятиріччя Україна входить до першої п'ятірки держав за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Така статистика певною мірою свідчить про їхню обізнаність із судовими і позасудовими міжнародними правозахисними механізмами, однак більшою мірою це свідчить про актуальність захисту конституційних (у тому числі, екологічних) прав і свобод громадян України.

Право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля передбачає певні гарантії для його реалізації. Такі гарантії закріплені в ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До основних із них слід віднести: проведення державних заходів, які спрямовані на підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; забезпечення доступу громадських об'єднань та громадян до діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; контроль за додержанням екологічного законодавства з боку держави та громадських формувань; компенсація у встановленому порядку шкоди, заподіяною здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Вказані гарантії мають на меті забезпечення нормального здійснення громадянами своїх екологічних прав.

У частині 2 зазначеної вище статті закріплено надзвичайно важливе положення про те, що будь-яка діяльність, яка перешкоджає або якимось чином обтяжує реалізацію прав громадян на безпечне довкілля, підлягає припиненню в обов'язковому порядку відповідно до чинних норм законодавства.

Щодо захисту екологічних прав громадян слід зазначити, що законодавством передбачено і форми такого захисту: адміністративний, судовий та громадський захист, самозахист, звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, звернення до Конституційного суду України.

Таким чином, як бачимо, вітчизняний законодавець наділяє громадян широким колом повноважень для захисту їхнього права на безпечне життя і здоров'я довкілля. Це проявляється у різноманітності форм і способів захисту, а також охорони зазначеного права, передбачених у чинному законодавстві.

Проте ряд форм захисту у світлі реалій сьогодення, на нашу думку, є неефективними, не здатними повною мірою забезпечити реалізацію права громадян на безпечне довкілля. На сьогодні найбільш ефективною формою захисту є судовий захист. Проте і він містить низку недоліків, серед яких складність

та тривалість процедури, складність у доказуванні завданої шкоди та встановленні вини суб'єктів владних повноважень. Тому вважаємо, що необхідно законодавчо визначити відповідальність органів публічної влади при здійсненні громадянами всіх форм захисту екологічних прав, а також деталізувати коло суб'єктів, яким адресовані зобов'язуючі приписи конституційної норми щодо забезпечення права громадян на безпечне довкілля.

Зокрема, одним із способів захисту прав громадян – законодавчо передбачена можливість звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Згідно із Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ухваленого 23 грудня 1997 року, щорічно має подаватися доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, в тому числі екологічних прав. Однак, незважаючи на вимогу закону, такі доповіді з'являються не так часто. Це приклад грубого попрання вимог законодавства на рівні такої високої інституції як Омбудсмен України. Такий стан справ терміново має бути виправлено. Зокрема, пропонуємо на законодавчому рівні передбачити відповідальність цього органу за невиконання покладених на нього обов'язків.

БАРКО Вадим Іванович
доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Київ, Україна

БАРКО Вадим Вадимович
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Київ, Україна

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Національна поліція України являє собою державний правоохоронний орган, метою діяльності якого є реалізація державної політики у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; захист об'єктів права власності; протидія злочинності; охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Національна поліція України побудована за зразком поліції передових західноєвропейських країн; працівники української поліції виконують службові завдання у тісній взаємодії з населенням, діють на основі неухильного дотримання законності, прав людини і громадянина.

Важливим напрямом підвищення ефективності функціонування нового правоохоронного органу є розробка нормативно-правового забезпечення професійної діяльності поліції. Результатом має бути забезпечення неухильного дотримання поліцейськими прав людини, реалізація сервісної функції, прозорість, деполітизація і демілітаризація поліції, формування нової мотивації професійної діяльності поліцейських, здатності успішно протидіяти чинникам професійного ризику, розвиток комунікативних умінь, навичок емоційної саморегуляції, інших професійно важливих індивідуально-психологічних якостей поліцейських. Наразі не напрацьовано власного досвіду нормативно-правового забезпечення діяльності поліції та професійної підготовки поліцейських. Задля успішної імплементації принципів і положень, закладених у Законі України «Про Національну поліцію», постає потреба у додатковій розробці низки відомчих інструкцій, положень, програм, настанов. Тому метою статті є розкриття деяких напрямів вдосконалення нормативно-правового

забезпечення діяльності Національної поліції України як умови підвищення ефективності функціонування правоохоронного органу.

Аналіз теорії і практики нормативно-правового забезпечення діяльності системи Міністерства внутрішніх справ України показав, що цим питанням приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, Д. Бахрах, В. Бесчастний, Ю. Битяк, В. Гвоздецький, Є. Гіда, В. Заросило, Р. Калюжний, С. Ківалов, В. Коваленко, Л. Коваль, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Кудрявцев, М. Мельник, Є. Невмержицький, О. Негодченко, Н. Нижник, Т. Проценко, В. Побережний, В. Сташис, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа, С. Мадді, Е. Луенда, В. Мілер та інші. Науковці системи МВС України присвятили багато уваги питанням теорії та практики нормативно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України. З цих питань підготовлено монографії, дисертаційні дослідження, навчально-методичні і практичні посібники, статті та методичні рекомендації; напрацьовано чимало нормативних актів, присвячених питанням вдосконалення і оптимізації діяльності правоохоронних органів держави. Проте питання вдосконалення нормативного забезпечення діяльності Національної поліції України в напрямі забезпечення прав людини залишаються малодослідженими.

Вивчення досвіду роботи поліції демократичних зарубіжних країн показало, що службова діяльність чітко врегульована нормативними документами. Особлива увага приділяється питанням відкритості і рівності можливостей кандидатів на службу, деполітизації, децентралізації, дотримання прав людини тощо. Наприклад, у поліції США і Великобританії нормативно закріплені відкриті і публічні процедури професійного відбору кандидатів, під час яких вивчається їх чесність, лояльність, психологічна готовність до служби, причому американські вимоги взяті за основу в багатьох країнах світу. З метою професійної підготовки кадрів в поліціях зарубіжних країн нормативно закріплено застосування тренінгових навчальних технологій, цілями яких є розкриття особистісного потенціалу і перспектив професійного росту поліцейських; допомога у плануванні службової кар'єри, допомога у протидії кризовим явищам, стресам і емоційному вигоранню; розвиток комунікативних навичок. Окремі тренінги присвячені підготовці поліцейських менеджерів. В поліціях зарубіжних країн значна увага приділяється нормативному впровадженню програм, спрямованих на розвиток лідерства, командної роботи в підрозділах, активних методів роботи керівників з особовим складом.

Видається вкрай актуальною розробка низки нормативно-правових актів, які б містили правові норми (правила поведінки), розраховані на визначене коло осіб, підприємств, установ, організацій системи МВС України і урегульовували основні питання, пов'язані із функціонуванням поліції. Як відомо, до основних нормативно-правових актів належать: а) положення; б) інструкції (настанови); в) правила; г) програми (концепції). Зазвичай нормативно-правові акти затверджуються та впроваджуються відомчими

розпорядчими документами (наказами, директивами, постановами, розпорядженнями, рішеннями).

З метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції України вбачається доцільним, у першу чергу, забезпечити реалізацію закладеного в Законі принципу верховенство права. Це означає, що під час виконання своїх функцій поліцейські повинні діяти тільки на підставі закону, забезпечувати захист особистих прав громадян і не вчиняти довільних або протиправних дій. У своїй діяльності персонал поліції має дотримуватися таких вимог, як неухильне дотримання закону під час виконання службових обов'язків; повага до людської гідності і дотримання прав людини; відсутність упередженості, відкритість і співробітництво, особиста порядність; використання сили, адекватної наявній загрози, і тільки у випадках необхідності її застосування; дотримання конфіденційності; недопущення катувань, жорстокого та нелюдського поводження; турбота про здоров'я затриманих і арештованих; повага до вимог законів і статутів, особиста відповідальність за вчинки.

Для встановлення національних правових вимог до дій правоохоронців провідну роль мають відігравати міжнародні документи, імплементовані державою, а також рішення міжнародних організацій, до виконання яких приєдналася Україна. Під час виконання своїх обов'язків поліцейські зобов'язані дотримуватися міжнародних норм щодо прав людини, поважати і захищати людську гідність. До їх обов'язків сьогодні включено надання послуг і допомоги тим громадянам, які через особисті, економічні, соціальні та інші причини потребують такої допомоги. Принцип верховенства права передбачає також першочергове закріплення у відомчих нормативних актах деталізованого переліку завдань, функцій та повноважень, що має зменшити ризик зловживання поліцейськими власними дискреційними повноваженнями та мінімізувати ризик порушення закону. Практика європейських держав показала, що ефективним засобом є максимальна регламентація дій посадових осіб шляхом розроблення деталізованих нормативно-правових актів (настанов, рекомендацій), що передбачають можливі варіанти поведінки поліцейських в стандартних та нештатних ситуаціях. Видається перспективним об'єднання таких документів у комплексний документ за прикладом європейських кодексів поведінки поліції.

Відповідно до вимог Закону вельми важливим є забезпечення прозорості та відкритості у роботі поліції. Проблема може розв'язуватись шляхом визначення механізмів, за якими суспільство може контролювати дії поліцейських та бути впевненим, що вони діють у рамках закону. Одним із механізмів є органи державної влади, які здійснюють зовнішній контроль за діяльністю поліції. Іншим механізмом, запровадження якого залежить від управлінських потреб самої поліцейської організації, є підрозділи внутрішнього контролю – внутрішніх розслідувань, службових перевірок. Проте в демократичному суспільстві набуває виключної важливості такий елемент громадського

контролю, як гарантія участі населення в процесі управління державою. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що в США поширеною моделлю цивільного контролю є робота муніципальних комісій, утворених за розпорядженням мера або міської ради. Такі комісії складаються з цивільних службовців, що раніше не працювали у поліції. В інших штатах громадські комісії поєднують цивільних службовців, працівників поліції, громадян-добровольців, представників неурядових організацій, які призначаються до складу комісій мером, міською радою і шефом поліції. Також для забезпечення прозорості в роботі поліції доцільно започаткувати підрозділи зв'язків із громадськістю та міжнародних відносин. Також можливо забезпечувати оперативне інформування громадян щодо діяльності та результатів роботи поліції, зменшувати дистанцію в стосунках поліції та населення шляхом проведення інформаційних кампаній, «гарячих ліній», рубрик у засобах масової інформації тощо. Поліції також доцільно розробити ефективні механізми розслідування випадків, коли права громадян порушуються в результаті непрофесійних або протиправних дій поліцейських. У населення також має бути доступ до інформації про хід розслідування правопорушень, вчинених поліцейськими. Вимоги щодо прозорості стосуються також технічних вимог до роботи поліції. Так, більшість європейських підрозділів намагається розміщувати працівників поліції в прозорих робочих приміщеннях. Із цією метою обладнуються офіси, розділені на окремі секції прозорими перегородками, що дозволяє керівнику легко здійснювати робочий контроль за діяльністю підлеглих. На думку європейських колег, це створює робочу, ділову атмосферу, дисциплінує і підвищує відповідальність кожного поліцейського.

Важливою умовою підвищення ефективності діяльності поліції є деполітизація. Сутність деполітизації полягає у вимозі забезпечити недоторканність і захист поліції від можливого тиску з боку політичних структур та мінімізувати негативний вплив політичних факторів на ефективність роботи поліції. Досягти цього можливо шляхом заборони перебування членом політичних партій для поліцейських та носіння політичних знаків; заборони на діяльність політичних партій у приміщеннях поліції, на обговорення політичних питань під час службових нарад; обмеження надання політичним партіям підтримки з боку поліції. Наприклад, в Угорщині та Республіці Словенія створені моделі управління, за яких поліція набуває досить автономного статусу в структурі міністерства внутрішніх справ, міністерством керує призначений урядом політик, а поліцію очолює професійний фахівець, який не складає автоматично повноважень із зміною уряду або міністра внутрішніх справ. Міністерство виконує функції із стратегічного планування, загального контролю та координації, тоді як на поліцію покладаються функції захисту прав громадян та профілактики злочинності.

Закон України «Про Національну поліцію» також передбачає її децентралізацію. Децентралізація розглядається як один з механізмів підвищення ефектив-

ності діяльності органів державної влади. Результатом її має стати децентралізація прийняття рішень, відповідальності та розподілу ресурсів, що необхідно для ефективного та оперативного реагування поліції на місцевому рівні. Реалізація принципу децентралізації вбачається в започаткуванні в національних системах правоохоронних органів підрозділів муніципальної поліції. Обсяг повноважень муніципальної поліції у різних країнах неоднаковий. У більшості європейських держав на муніципальну поліцію покладено функції з нагляду за безпекою дорожнього руху, санітарним станом населених пунктів, порядком на ринках, виконанням розпоряджень міської влади тощо, почасти вона відіграє роль дублера і резерву національної поліції. Проте у Великобританії, Федеративній Республіці Німеччина та США муніципальною поліцією також виконуються функції із забезпечення правопорядку. Фінансування муніципальної поліції здійснюється, в основному, за кошти місцевої влади, що надає державному бюджету більшу ініціативу. Муніципалітети мають право вирішувати питання щодо відкриття або закриття поліцейських дільниць, призначати керівників місцевих підрозділів поліції, порушувати питання щодо перевірки діяльності місцевої поліції, визначати розмір фінансування, визначати основні напрями роботи поліції. З метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції України доцільно нормативно врегулювати засади формування і функціонування в нашій державі підрозділів муніципальної поліції.

Велике значення має нормативне забезпеченню співпраці поліції з населенням та місцевими громадами. Як свідчить досвід реформування американських та європейських правоохоронних структур, процеси деполітизації та демілітаризації призводять поліцейські організації до переорієнтації поліцейської діяльності на профілактику правопорушень. Тактика охорони правопорядку значно меншою мірою стає пов'язаною із застосуванням сили та протистоянням населенню. Поліцейські зміщують акценти своєї роботи на зв'язок із населенням, розуміючи, що без активної та заінтересованої підтримки громадян розкриття і профілактика злочинів є неефективними. При цьому основною фігурою превентивної діяльності стає поліцейський, головним завданням якого є консультування громадян. Співпраця із населенням потребує змін у діяльності поліції, пріоритету набуває участь у розв'язанні всього комплексу проблем, які є в населення конкретної місцевості у сфері дотримання закону. Серед критеріїв оцінки ефективності роботи поліцейських також мають відбутися зміни. Доцільно розглядати якість реагування на повідомлення населення, якість відносин громадян із поліцейськими, активність персоналу у розв'язанні проблем населення, інтенсивність зв'язків з органами самоврядування, засобами масової інформації.

Неабияке значення для вдосконалення діяльності поліції має нормативне врегулювання професійної підготовки персоналу. До персоналу поліції традиційно пред'являються суворі вимоги та обмеження, оскільки поліцейські безпосередньо пов'язані з виконанням рішень державної влади у вигляді при-

мусу та відповідальністю, що покладається при цьому на кожного виконавця, авторитет державної влади нерідко залежить від професійної компетенції поліцейських. Європейські стандарти правоохоронної діяльності також передбачають, що прийнятий на службу поліцейський повинен пройти в повному обсязі не тільки загальну, професійну та службову підготовку, але й отримати також знання у сфері соціальних проблем, демократичних свобод, прав людини, зокрема з питань Європейської конвенції з прав людини. На практиці такі знання можуть набуватися в процесі проведення тренінгів з питань функціонування демократичного суспільства, засад верховенства права та захисту прав людини. Зарубіжний досвід показує, що сервісна спрямованість діяльності поліції має передбачати створення спеціальної системи навчання і контролю персоналу, яка є комбінацією різних форм (обговорення існуючих проблем, розгляд практичних ситуацій, тренінги щодо застосування норм права і дотримання етичних принципів, заняття з формування навичок рольової поведінки, обмін індивідуальним досвідом, робота із залучення поліцейських до груп та асоціацій за інтересами для розширення сфери їх соціальних контактів і культурних потреб).

Окрему увагу варто приділити встановленню критеріїв відбору кандидатів на керівні посади. Так, у Великобританії оцінка кандидатів на посади керівників поліцейських підрозділів здійснюється за двома комплексними категоріями – загальна і спеціальна компетенція. У рамках загальної компетенції оцінюються знання професійних і етичних стандартів; комунікативні навички, мотивація, вміння приймати рішення, творчий підхід та сприйнятливність до інновацій. Серед спеціальних якостей оцінюються лідерські якості кандидата, вміння управляти персоналом і піклуватися про професійне зростання, навички планування щоденної діяльності, стратегічне мислення, толерантність, включаючи гендерний та етнічний аспекти. Додатковою умовою відбору на посади керівників поліцейських підрозділів може бути участь у кадрових та екзаменаційних комісіях представників громади, неурядових організацій, органів місцевого самоврядування.

Зважаючи на це, видається доцільною розробка Комплексної програми організації і проведення професійно-психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України, яка б затверджувалась і впроваджувалась відповідним наказом МВС України. Комплексна програма має визначити пріоритетні напрями такої підготовки поліцейських, її завдання, етапи, форми, методи і засоби; вказати суб'єктів професійно-психологічної підготовки, визначити її терміни тощо. Важливим нормативним документом, спрямованим на покращання підготовки особового складу Національної поліції України, має стати Положення про службу психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських Національної поліції України; положення має визначити зміст психологічного забезпечення як системи організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення

ефективності службової діяльності поліції, врегулювати питання організації служби психологічного забезпечення, визначити завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій. Ще одним нормативно-правовим актом, спрямованим на поліпшення роботи Національної поліції України, може стати Положення про організацію професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в поліцію. Це положення має визначити мету і пріоритетні завдання професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національну поліцію, суб'єктів відбору, вимоги до кандидатів, порядок відбору, рівні готовності до службової діяльності, критерії та показники професійної придатності особи до роботи в поліції, методи та засоби проведення відбору тощо.

Таким чином, підвищення ефективності професійної діяльності поліцейських Національної поліції України в напрямі захисту прав людини потребує вдосконалення її нормативно-правового забезпечення. З метою якомога повнішої реалізації вимог Закону України «Про Національну поліцію» видається актуальною першочергова розробка низки нормативно-правових актів (положень, інструкцій, програм), які б урегулювали питання, пов'язані із забезпеченням верховенства права і неухильного дотримання поліцією прав людини; прозорості і відкритості в роботі поліції; демілітаризації, деполітизації і децентралізації діяльності; співпраці поліції з населенням та місцевими громадами; організацією і проведенням професійної підготовки та професійно-психологічного відбору поліцейських, організацією служби психологічного забезпечення діяльності поліції тощо.

БАУЛІН Олег Вячеславович
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з процесуального керівництва та криміналістичного
забезпечення досудового розслідування
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

МАЗУР Оксана Степанівна
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження
проблем прокурорської діяльності у сфері міжнародного права
та впровадження практики Європейського суду з прав людини
науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЗАТРИМАНОЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) [1] набрав чинності вже понад шість років, але щодо застосування його норм, що регулюють затримання особи під час досудового розслідування та забезпечення її прав і законних інтересів (ст. 42, § 2 гл. 18), й досі тривають проблеми. Обумовлені вони тим, що відносини, які мають процесуальну природу та обов'язковість яких випливає з положень Загальної декларації прав людини, Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенції), Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України та інших кодексів і законів України, оскільки стосується процедури обмеження права кожного на свободу і особисту недоторканність та реалізації інших його прав і законних інтересів у випадку затримання під час досудового розслідування, регулюються нормативно-правовими актами відомств, в складі яких є органи досудового розслідування або функціонують приміщення, призначені для тимчасового утримання в ізоляції затриманих осіб.

Результати розгляду звернень громадян до Генеральної прокуратури України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судових та інших органів державної влади і правозахисних інституцій, вказують на наявність порушень вимог закону як при затриманні особи, так і під час її утримання в

ізоляції. Недотримання законів констатує Національна стратегія у сфері прав людини, яка орієнтує на приведення у відповідність до міжнародних стандартів процедуру затримання і тримання особи під вартою та припинення фактів незареєстрованих затримань [2]. План дій з реалізації зазначеної Стратегії передбачає створення до 2020 року ефективної системи протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, зокрема, шляхом імплементації вимог щодо надання медичної допомоги і фіксування тілесних ушкоджень, які виявлено у затриманих осіб [3].

І хоч у 2015 році відзначалося, що під час затримання правоохоронці набагато рідше вдавалися до побиття і надмірного застосування спецзасобів, а також тримання людей у непристосованих для цього місцях, що свідчило про певне зменшення фізичного насильства на етапі затримання, яке частіше замінювалося психічним (шантажем, залякуванням, погрозами, образами тощо) [4, с. 24–29], у 2017 році знову почала відновлятися система, яка існувала до 2014 року, з її негативними традиціями [5, с. 8].

Уповноважена Верховної Ради України з прав людини також відзначила погані тенденції, пов'язані з фактами затримання осіб без ухвали слідчого судді, суду, працівниками правоохоронних органів за відсутності законних підстав, у тому числі через належний нагляд прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування [6, с. 305–310].

Коріння вказаних проблем сучасної слідчої практики йдуть у радянське минуле нормативно-правового регулювання затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Залежність процесуальної форми досудових стадій кримінального процесу і правого становища особи від відомчих інтересів органів виконавчої влади, уповноважених здійснювати правоохоронну діяльність, була невід'ємною властивістю Радянського Союзу упродовж всього періоду його існування. Саме тоді невеличкою групою лідерів Комуністичної партії були закладені традиції без широкої участі депутатів парламенту визначати межі фактичної дії прав і свобод людини.

Так, за ст. 106-1 КПК Української РСР 1960 року порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, визначався однойменним Положенням, затвердженим Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 липня 1976 року. Тому вважалося, що з розвалом СРСР згідно зі ст. 3 Закону «Про правонаступництво України» саме це Положення регламентувало тримання підозрюваного в ізоляції. *De iure* Положення було дійсним, доки діяла ст. 106-1 КПК України 1960 року. Проте, після проведення в Україні малої судової реформи влітку 2001 року воно фактично втратило значення, оскільки його норми не відповідали законам України і не могли діяти, а реалізація прав затриманих визначалася відомчими інструкціями.

З набранням чинності КПК України 2012 року діють правила про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними

договорами, ратифікованими Україною (ст. 87). Отримання фактичних даних стороною обвинувачення від підозрюваного, який перебуває в ізоляції, тепер оцінюється судом через з'ясування умов утримання, оскільки погані умови його утримання в ізоляції, неправомірне обмеження в реалізації прав, свобод і законних інтересів можуть розглядатися судом як істотне порушення прав і свобод людини, внаслідок чого отримані докази можуть стати за рішенням суду недопустимими в процесі доказування.

Потрібно враховувати, що на відміну від інших сфер суспільних відносин кримінальне провадження регулюється лише відповідними положеннями Конституції України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК України). Регулювання відносин, пов'язаних з утриманням особи, затриманої під час досудового розслідування, на підзаконному рівні, як це продовжує існувати й зараз, не є нормальним. У такій ситуації на стані забезпечення прав і законних інтересів підозрюваного можуть шкідливо позначитися службові інтереси відомства, в структурі якого є орган досудового розслідування або ізолятор тимчасового тримання. До того у осіб, які утримуються у відомчих ізоляторах, що у свою чергу функціонують на різній нормативно-правовій базі підзаконного рівня, за відсутності закону як загальної основи їхньої діяльності, виявляється неоднакове правове становище через дещо різний режим не лише утримання, а й обмеження реалізації прав, свобод і законних інтересів таких осіб та засобів забезпечення цих прав, свобод і законних інтересів.

Заходи суто відомчого характеру, на жаль не гарантують захист і охорону прав і законних інтересів затриманих, і зводяться до формальної зміни одних інструкцій на інші, як це яскраво ілюструє зміст положень спільного наказу МВС України і Міністерства юстиції України від 1 жовтня 2018 року № 806/3105/5 [7].

Отже, визначення прав затриманих осіб та їх реалізації у Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України [8], Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців [9], Інструкції про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України [10], не є нормальним у дійсно демократичному суспільстві та не може являти надійної системи правових гарантій як доказування, так і прав, свобод і законних інтересів особи, невід'ємних від неї, незалежно від її затримання і перебування в спеціально пристосованих для утримання ізоляторах. Тому якомога швидше потрібно прийняти відповідний закон, що врегулює порядок реалізації прав, свобод і законних інтересів затриманої особи в даних установах, і нормам якого мають відповідати усі інші підзаконні нормативно-правові акти, що стосуються організації роботи ізоляторів тимчасового тримання затриманих осіб.

У цьому законі також повинен знайти своє відображення перелік уповноважених на затримання службових осіб, їх права і обов'язки під час застосування затримання, зміст протоколу затримання і додатків до нього (протокол особистого обшуку, перелік вилученого майна, повідомлення про затримання тощо) та спосіб виконання загальних обов'язків судді щодо захисту прав людини, оскільки їх відсутність у КПК України ускладнює застосування інституту затримання і використання отриманих у період затримання особи фактичних даних як доказів та зводить до декларації значну частину положень ст. 206 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Про затвердження Плану дій з реалізації Стратегії до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України (2004–2015 рр.) / К.К. Замніус, А.М. Черноусов, М.О. Колоколова та ін. Харків: Права людини, 2015. 280 с.
5. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 рр.) / Д. Кобзін, А. Черноусов, К. Коренева, М. Колоколова. Харків, 2017. 97 с.
6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ: Права людини, 2018. 661 с.
7. Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування: наказ МВС України, Міністерства юстиції України від 01.10.2018 № 806/3105/5. Офіційний вісник України. 2018. № 88. Ст. 2937.
8. Про затвердження Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 20.01.2005 № 60дск.
9. Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців: наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013. № 656. URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua>
10. Про затвердження Інструкції про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України: наказ СБУ від 26.07.2008. № 589. URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua>

БЕЗКРОВНИЙ Євген Анатолійович
кандидат юридичних наук,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з організації роботи
в органах прокуратури та викладання професійної етики
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Питання захисту невід'ємних прав громадян є надзвичайно актуальним завданням держави. Саме тому в розділі II Конституції України виокремлено найважливіші права та свободи людини і громадянина.

Право громадян на звернення за захистом своїх прав і свобод проголошено в Конституції України. Це свідчить, що воно є важливим чинником у функціонуванні демократичного суспільства, посилює відповідні обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Звернення є також важливим і надійним засобом забезпечення законності в діяльності державних органів та їх посадових осіб стосовно дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян.

З огляду на положення ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», прийнятого 14 жовтня 2014 року, в органах прокуратури розглядаються і вирішуються звернення про порушення прав громадян в порядку виконання покладених на прокуратуру функцій.

За статтею 131¹ Конституції України, до повноважень прокуратури віднесено підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Генеральна прокуратура України завжди приділяла значну увагу організації особистого прийому та розгляду звернень в органах прокуратури України. Відповідно до наказу Генерального прокурора України від 30 грудня 2015 року № 430 «Про організацію діяльності органів прокуратури України з особистого прийому, розгляду звернень та забезпечення доступу до публічної інформації», основними критеріями оцінки ефективності діяльності на цьому напрямі вважається забезпечення об'єктивного, всебічного і своєчасного розгляду звернень, реальне поновлення порушених прав громадян.

Реалізація цього завдання здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства.

Так, у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) закріплена процедура оскарження рішень, дій чи бездіяльності на етапі досудового розслідування, що є дієвим засобом поновлення порушених прав і законних інтересів сторін у кримінальному процесі, та в разі наявності допущених недоліків сприяє їх виправленню. У КПК України передбачена посада слідчого судді, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. У статтях 303–307 наведеного вище Кодексу закріплено порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора до слідчого судді під час досудового розслідування. До компетенції органів прокуратури у сфері розгляду скарг у кримінальному провадженні відповідно до положення діючого КПК України віднесено скарги на:

- постанову слідчого про закриття кримінального провадження;
- недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування;
- скарги слідчого на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Прокуратура продовжує здійснювати нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

При цьому слід зазначити, що з року в рік зберігається стійка тенденція звернення засуджених під час відбування покарань до органів прокуратури за захистом своїх прав. Завданням кримінально-виконавчого законодавства України є визначення та забезпечення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків. Процедура розгляду та вирішення звернень осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі, є загальною, а саме – такою, що закріплена в Законі України «Про звернення громадян». Засуджені мають право направляти до органів прокуратури України пропозиції, заяви та скарги. Під час проведення особистого прийому засуджених має право звернутися до прокурора як в усному порядку, так і надати письмове звернення, яке необхідно зареєструвати, розглянути та вирішити у встановленому законом порядку.

Право на захист громадяни можуть реалізовувати самостійно в досудовому або судовому порядку. Однак органами прокуратури країн СНД широко практикується правовий захист громадян шляхом представницької діяльності прокурора в суді.

Згідно зі ст.ст. 4 і 23 Модельного закону СНД «Про прокуратуру», якщо особа в силу фізичних, психічних або інших недоліків не в змозі здійснити захист своїх прав, прокурор зобов'язаний вжити необхідних заходів до їх забезпечен-

ня. Прокурор вправі звернутися з позовною заявою до суду з метою поновлення порушених прав особи [1].

На жаль, з огляду на чинний Основний Закон України прокуратура втратила повноваження щодо представництва інтересів громадянина в суді.

Водночас в законодавстві держав Європейського Союзу, навпаки, величезна увага приділяється захисту прав соціально вразливих категорій громадян через представництво прокурором у суді їх інтересів. Зокрема, прокурори Латвії, Литви, Словаччини, Бельгії, Болгарії, Угорщини, Португалії, Польщі, Іспанії, Франції можуть втручатися у розгляд судових справ, які стосуються дій підлітків або недієздатних осіб, чи осіб з обмеженими можливостями.

Відповідно до ст. 127 Конституції Болгарії, прокуратура в передбачених законом випадках бере участь у цивільних та адміністративних справах [2, с. 109–113]. Участь прокурора у цивільному судочинстві, відповідно до чинного законодавства Франції, обов'язкова при розгляді усіх справ з питань громадянства; справ із захисту інтересу неповнолітніх, коли виникає загроза їх здоров'ю, освіті або безпеці; справ із захисту прав та інтересів інвалідів [3, с. 130].

Наведене дає підстави стверджувати, що в європейському праві завдання прокурорів у цивільних і адміністративних процесах універсальні. Воно полягає в тому, що на першому місці знаходиться захист прав соціально вразливих категорій громадян.

Однак, незважаючи на те, що за ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, прокуратура позбавлена повноважень щодо захисту прав і свобод громадянина (в тому числі іноземця або особи без громадянства, які законно знаходяться на території України) в порядку представництва у суді.

Про необхідність повернення прокуратурі України функції представництва прокурором інтересів громадянина в суді свідчить багаторічний позитивний досвід діяльності прокуратури у наведеному напрямі, доступність громадян до органів прокуратури, забезпечення прокуратурою повноти захисту їх прав і свобод, що жодним чином не може компенсуватися запровадженням державою надання окремим категоріям громадян безоплатної правової допомоги.

Поділяючи точку зору науковців і прокурорів про необхідність повернення прокуратурі України функції представництва у суді інтересів громадянина, слід зазначити і про необхідність викласти ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» в такій редакції: «Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів громадянина (в тому числі іноземця або особи без громадянства, які законно знаходяться на території України) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через її фізичний стан, пов'язаний з тяжким хронічним захворюванням, інвалідністю чи похилим віком, а та-

кож через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист, за наявності права звернутися з цього приводу до органів прокуратури».

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Модельний закон, прийнятий на 27 пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав – учасниць СНД постановою від 16 листопада 2006 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_g19
2. Дунас Т.О. Прокурор у цивільному процесі іноземних держав. *Вісник прокуратури*. 2003. № 7. С. 109–113.
3. Грицаєнко Л.Р. Прокуратура в країнах Європи: навч. посіб. Київ: Біноватор, 2006. 130 с.

БЕЛІКОВА Світлана Олександрівна
кандидат юридичних наук,
викладач відділу підготовки прокурорів
з представництва інтересів держави у суді
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПОРУШЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Заборона примусової праці в Україні визначена на конституційному рівні. Забороняється використання примусової праці, за виключенням військової або альтернативної (невійськової) служби, а також роботи чи служби, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, як це передбачено ст. 43 Конституції України [1].

Чітке визначення поняття «примусова праця» надано у Конвенції «Про примусову чи обов'язкову працю» Міжнародної Організації Праці від 28 червня 1930 року № 29, згідно з якою термін «примусова чи обов'язкова праця» означає всяку роботу або службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для котрої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг (ст. 2 Конвенції) [2].

З наведеного вище вбачається те, що примусова праця – це та праця, яка здійснюється під примусом (натиском) і характеризується наступними ознаками: відсутність добровільного волевиявлення до виконання певної роботи у разі відсутності укладеного трудового договору; примушування до виконання роботи, не передбаченої умовами трудового договору; загроза застосування покарання у випадку відмови від виконання роботи.

Застосування до особи примусової праці позбавляє можливості мати гарантію дотримання її трудових прав.

На погляд О.А. Ситницької, примусова праця – це грубе порушення прав людини та обмеження свобод людини у тому вигляді, в якому вони визначені у відповідних Конвенціях Міжнародної Організації Праці та інших міжнародних актах. Заборона примусової праці є похідною від одного з основних принципів трудового права – принципу свободи праці [3, с. 156].

Характеризуючи ознаки примусової праці О. О. Конопельцева зазначає, що свобода праці, включаючи право на працю, несумісна з примусовою працею, оскільки в протилежному випадку не може бути й мови про свободу праці та право на працю, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується [4, с. 100].

Принцип заборони примусової праці, окрім Основного Закону, реалізований у Кодексі законів про працю України.

Основною правовою формою реалізації конституційного права громадянина на працю – це укладений з ним трудовий договір. Підставою для його укладання є свобода волевиявлення сторін без наявності ознак примусової праці.

Свобода укладання трудового договору передбачає, що сторони добровільно вступають у трудові відносини та за взаємною згодою визначають його умови. Тобто свобода трудового договору означає, що сторони: 1) трудових правовідносин вільно обирають трудову діяльність або вільно погоджуються, виключаючи примусову працю; 2) вступаючи в трудові відносини, добровільно укладають трудовий договір і можуть його розірвати; 3) укладаючи трудовий договір, прагнуть до триваючих трудових відносин [4, с. 100].

Стаття 21 Кодексу законів про працю України покладає на працівника обов'язок виконувати роботу, яка визначена трудовим договором, а у ст. 31 цього Кодексу встановлено, що власник або уповноважений ним орган не має права вимагати від нього виконання роботи, не обумовленої трудовим договором.

Отже, критерієм укладання трудового договору є обов'язкове з'ясування виду роботи, яка покладається на працівника з урахуванням його професії, кваліфікації, спеціальності. Вимагання від працівника виконання інших видів робіт може трактуватися як застосування до нього примусу.

«Примушування» в контексті п. 2 ст. 4 Європейської конвенції означає застосування до особи фізичного або психічного тиску (насильства). «Обов'язковий» означає застосування у будь-якій формі примушування або застосування зобов'язання щодо виконання робіт, не передбачених трудовим договором. Тобто це робота, яку працівник змушений виконувати під загрозою якогось покарання, а також яка виконується ним проти його волі, або у випадку коли він добровільно не запропонував своїх послуг [5, с. 82–83].

Водночас, працівник має право на свободу розірвання трудового договору за наявності власного бажання. У випадку примушування власником або уповноваженим ним органом виконувати працівником додаткову роботу після його звільнення також можна розглядати як вид примусової праці, а відтак грубого порушення трудових прав людини.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, Суд), практика якого є джерелом права в Україні, користується визначенням «примусова праця», наданого Конвенцією МОП від 1930 року. Виходячи з практики ЄСПЛ слід зазначити, що справи щодо порушення п. 2 ст. 4 Європейської конвенції, згідно з якою «ніхто не може бути примушений до виконання обов'язкової чи примусової праці», є не дуже поширеними. Значна кількість справ, які розглядаються у ЄСПЛ, стосуються спорів про виплату належних заявникам грошових сум та невиконання рішень даної категорії, а також незаконне звільнення.

До прикладу, визнання відсутності порушення п. 2 ст. 4 Конвенції можна знайти у справі «Ван дер Мусселе проти Бельгії» (заява № 8919/80, рішення від 23 листопада 1983 року) [6]. У цій справі Суд дійшов висновку, що виконувана робота стажистом адвоката стосовно надання послуг в межах безоплатної

правової допомоги без отримання винагороди не виходила за межі звичайного кола його обов'язків, визначених трудовим договором. Проте додаткова робота сприяла лише його професійному зростанню, а відтак не була занадто обтяжливою. Подібне рішення прийнято ЄСПЧ у справі «Граціані-Вейс проти Австрії» (заява № 31950/06, рішення від 18 жовтня 2011 року) [7].

Звідси можна зробити висновок, що примусова праця у розумінні ЄСПЛ, яка виходить за межі трудового договору, не буде визнана обтяжливою, якщо вона є частиною професії особи і теоретично може сприяти її професійному зростанню.

В сучасних умовах, за своїми ознаками примусова праця дуже близька до трудової експлуатації. Водночас люди іноді погоджуються виконувати певний вид роботи без укладання трудового договору вагаючись, що вони отримають за це належну їм заробітну плату. Фактично порушення установленого законом порядку оформлення трудових правовідносин призводить майже до 12-годинної (а то і більше) праці, виконання тяжких робіт з грубим порушенням умов праці або виконання робіт не сумісних з віковими особливостями, і як наслідок – не виплата винагороди за роботу чи виплата у значно меншій сумі. У більшості випадків до такої праці залучаються громадяни, які перебувають у скрутному соціальному або матеріальному становищі. Зокрема, це громадяни, які потрапили до боргової кабали, неповнолітні діти, молоді жінки.

Прикладом експлуатації дітей є дії виховательки дитячого будинку-інтернату М., яка самовільно забирала ввірених їй на виховання неповнолітніх та малолітніх осіб з інтернату та використовувала їх працю у власному будинку та на при будинковій території. Дітей використовували для обслуговування земельної ділянки та як різноробочих [8, с. 48]. Наступним прикладом є використання праці неповнолітнього з 6 годин ранку до 20.00 вечора у якості вантажника скупленої у населення картоплі, за що останній отримав винагороду у сумі лише 350 грн [9]. За скоєння вказаних дій законодавством передбачена кримінальна відповідальність за ст. 150 КК України.

Основними причинами використання примусової праці є обставини, пов'язані з наявністю таких негативних факторів як складна економічна ситуація в державі, правова необізнаність громадян, їх скрутне матеріальне становище тощо. Проте такого становища можна уникнути шляхом удосконалення національного законодавства, ефективності у роботі органів контролю у сфері оплати праці та охорони праці, збільшення робочих місць для громадян та інше.

Отже, використання примусової праці призводить до грубого порушення трудових прав людини. Правовою підставою для уникнення цього – є дотримання свободи укладання трудового договору та виконання роботи у межах даного договору.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
2. Про примусову чи обов'язкову працю: конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 № 29. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=61307
3. Ситницька О.А. Заборона примусової праці у трудовому законодавстві України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3(39). С. 156–162.
4. Конопельцева О.О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 98–104.
5. Гаращенко Л.П. Практика Європейського суду по правам людини щодо захисту трудових прав. *Судова апеляція*. 2015. № 2. С. 79–86.
6. «Ван дер Мусселе проти Бельгії»: рішення Європейського суду з прав людини у справі Van Der Mussele v. Belgium (заява від 23.11.1983 № 8919/80). URL: http://www.worldcourts.com/echr/rus/decisions/1983.11.23_van_der_mussele.htm
7. «Граціані-Вейсс проти Австрії»: рішення Європейського Суду з прав людини (заява від 18.10.2011 № 31950/06). URL: http://www.menschenrechte.ac.at/orig/11_5/Graziani-Weiss.pdf
8. Орлеан А. Відмежування торгівлі людьми від інших злочинів, пов'язаних із трудовою експлуатацією. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 47–52.
9. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області від 11.10.2018, справа № 505/3186/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77094644>

БОВКУН Едуард Михайлович
аспірант відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

СИСТЕМА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Наразі, для України, досить актуальним є питання вимушеної внутрішньої міграції, у тому числі, забезпечення конституційних прав внутрішньо переміщених осіб. Так, згідно із даними Міністерства соціальної політики України станом на 18 березня 2019 року в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб зареєстровано 1 363 170 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [1].

При цьому не менш важливим питанням для нашої держави є дослідження та запозичення міжнародного досвіду щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, за даними Міжнародного моніторингового центру внутрішньо переміщених осіб (IDMC), станом на кінець 2017 року 40 мільйонів чоловік були зареєстровані як переміщені особи через конфлікти і насильства в 57 країнах. Водночас, близько 8,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб знаходяться в умовах уразливості, пов'язаної з їх переміщенням [2].

Крім того, за даними Міжнародного моніторингового центру, внутрішньо переміщених осіб (IDMC), нинішня криза внутрішнього переміщення в Україні виникла в результаті збройного конфлікту, спровокованого в березні 2014 року, зокрема, анексією Російською Федерацією Автономної республіки Крим, і наступними проголошення незалежності Донецькою та Луганською областями на сході України. Відтак, понад два мільйони людей стали вимушеними переселенцями. При цьому, приблизно 800 тисяч внутрішньо переміщених осіб станом на кінець 2017 року постійно проживали на контрольованій українським урядом території [3].

Варто зауважити, що в міжнародному праві відсутній єдиний спеціально-правовий акт, який би врегулював статус внутрішньо переміщених осіб та визначав механізм захисту їх прав. Натомість, для захисту прав внутрішньо переміщених осіб використовуються нормативно-правові акти, які закріплюють загальні принципи і положення про права людини. Серед них: Женевські конвенції 1949 року та два додаткові до них протоколи 1977 року (є фундаментальними документами для міжнародного гуманітарного права), Конвенція про статус біженців 1951 року (Convention Relating to the Status of Refugees), Конвен-

ція проти катувань та інших нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (UNCAT)), Конвенція ООН про права дитини (The United Nations Convention on the Rights of the Child), Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права (The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)) та Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права (The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)).

Крім того, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (The European Convention on Human Rights (ECHR)) і Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights), можуть виступати знаряддями захисту прав внутрішньо переміщених осіб на загальних підставах, у випадку, коли їх права, які захищаються Конвенцією та протоколами до неї, були порушені державою. Тобто, чинним міжнародним законодавством не передбачено ніяких додаткових гарантій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Так, питання внутрішнього переміщення добре відоме для країн-членів Ради Європи, відповідно, Європейський суд з прав людини вже напрацював відповідну практику щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, яку можна вважати орієнтиром при вирішенні відповідних справ у майбутньому. Загалом, вказана практика стосується окремих проблемних питань внутрішнього переселення, зокрема, документування ефективного контролю та юрисдикції тощо.

Крім того, основоположні вимоги щодо поваги та захисту прав внутрішньо переміщених осіб у межах європейського правопорядку викладено у Рекомендаціях Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року. Вказані рекомендації направлені на заохочення і сприяння реалізації Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення в державах-членах Ради Європи [4].

Не останнє місце в системі міжнародно-правового захисту конституційних прав внутрішньо переміщених осіб займають міжнародні організації. Так, міжнародні організації відносяться до найбільш розвинених механізмів впровадження міжнародного життя, оскільки нерідко беруть участь у врегулюванні кризових питань при узгодженні позицій держав.

У міжнародному праві міжнародні організації класифікують на два види, а саме: міжнародні міжурядові (міждержавні) та міжнародні неурядові організації. До міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій прийнято відносити – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН), Міжнародну організацію з міграції (International Organization for Migration), Всесвітню організацію охорони здоров'я (World Health Organization (WHO)). У той же час до міжнародних неурядових організацій – Міжнародну федерацію товариств Червоного Хреста

і Червоного Півмісяця (The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies), «Лікарі без кордонів» (Medecins sans frontiers (MSF)), «Врятуємо дітей» (Save the Children), Міжнародний фонд «Відродження».

Уряд України співпрацює із міжнародними організаціями, зокрема, така співпраця ведеться не на системному рівні, а відбувається на місцевому рівні чи в межах вертикалі певних державних установ. При цьому, робота та координація міжнародних організацій відбувається на основі Плану стратегічного гуманітарного реагування, в який закладена оцінка ситуації щодо внутрішньо переміщених осіб та оцінка ресурсів, які потрібно залучити [5, с. 12].

Таким чином, на міжнародному рівні не визначено спеціального статусу внутрішньо переміщених осіб, а тому захист їх прав будується на загальних принципах і положеннях про права людини. При цьому також на міжнародному рівні не створено спеціальних та ефективних механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, окрім матеріальної допомоги фондів та активності локальних волонтерських, громадських правозахисних організацій.

Список використаних джерел:

1. Обліковано 1 363 170 внутрішньо переміщених осіб / Міністерство соціальної політики України: офіційний сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16846.html>
2. Country profiles / The Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). URL: <http://www.internal-displacement.org/countries>
3. Ukraine: country information (IDMC). URL: <http://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>
4. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1>
5. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <http://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf>

БОГІНІЧ Ігор Олегович
кандидат технічних наук,
доцент кафедри
Національної академії
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ЖИЛІН Володимир Володимирович
старший викладач кафедри
Національної академії
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ З ОБСТЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

В оперативній практиці багато десятиліть застосовувався такий оперативний захід, як проникнення в приміщення, транспортні засоби та інші місця. Він вважався одним з найбільш гострих та результативних в оперативному плані. Проведення такого заходу потребувало від оперативного співробітника професіоналізму та вміння швидко орієнтуватися та приймати рішення в складній оперативній обстановці. Підготовка заходу проводилася в кілька етапів, які склалися з оперативної та технічної складових.

Сьогодні вказаний захід замінили негласна розшукова дія «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом негласного проникнення у них, у тому числі з використанням технічних засобів», яка вирішує завдання оперативно-розшукової діяльності та проводиться щодо злочинів, що готуються (в межах оперативно-розшукової справи), та процесуальна, щодо злочинів, які вчинені, як негласна слідча (розшукова) дія (НСРД) «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (в межах кримінального провадження).

Звичайно, заміна оперативного заходу «проникнення в приміщення, транспортні засоби та інші місця» на вказані оперативну та процесуальну дії має під собою певне підґрунтя. На нашу думку, таке розмежування повинне було відбутися з метою більш ефективного застосування можливостей правоохоронних органів, зокрема в сфері оперативно-технічної діяльності під час проведення негласних дій для вирішення завдань оперативної діяльності та кримінального процесу. Внесення такого оперативного заходу до Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) як НСРД, зокрема, мало сприяти:

- 1) спрощенню процедури використання в кримінальному процесі матеріалів, здобутих за допомогою оперативно-технічних засобів;
- 2) зменшенню потреби в застосуванні заходів оперативного характеру;
- 3) гарантованому захисту прав людини в кримінальному судочинстві.

Обов'язок повідомлення особи – об'єкта зацікавленості слідства, після проведення НСРД, за ст. 253 КПК України є важливою гарантією дотримання прав людини в кримінальному судочинстві, та є необхідною умовою включення будь-якого НСРД до кримінального процесу та забезпечення права людини на захист. Без виконання ст. 253 КПК України НСРД була б оперативним заходом. Без повідомлення особи, щодо якої проводилася НСРД, така НСРД не може стати процесуальною (відкритою) дією, оскільки саме ст. 253 виводить НСРД із негласної площини в гласну, процесуальну.

Проте, через ряд причин, зокрема, неможливості розшифровки негласних помічників та методик проведення досліджуваної дії, на практиці, як правило, таку НСРД проводять завідомо розуміючи, що повідомлення за ст. 253 не відбудеться. Результати дії використовують як оперативну інформацію. Отже, за своєю технологією виконання та по суті обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом негласного проникнення у них залишається оперативним заходом. В цьому аспекті уявляється вкрай сумнівним віднесення вказаної дії до НСРД в кримінальному процесі. На наш погляд, було б доцільнішим виключити її з переліку НСРД та залишити лише оперативним заходом, яким він і є фактично на практиці. Можна було б дозволити досліджуваній оперативній захід використовувати в кримінальному провадженні в рамках його оперативного супроводження, однак це потребує відповідної зміни законодавства. Такий підхід, на наш погляд, відповідав би сьгоднішнім реаліям. На сьогодні з огляду на практику, де існує можливість ст. 253 обходити стороною, врегулювання проведення подібної НСРД потребує удосконалення.

Негласні розшукові дії з обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та однойменна слідча (розшукова) дія близькі не тільки по суті, а й по змісту. У них однакові юридичні підстави для проведення – ухвала слідчого судді, джерело інформації, подібне коло об'єктів-фігурантів справи (у оперативного підрозділу це коло може бути ширшим, ніж у слідчого, дії якого обмежені лише учасниками кримінального судочинства та їх зв'язками).

Слідчий вправі проводити процесуальні дії, в тому числі НСРД в межах кримінального провадження. Оперативно-розшукові підрозділи – в межах оперативно-розшукової справи, яка передує слідству. Досліджувана НСРД проводиться в межах кримінального провадження та на практиці, як правило, легалізується шляхом проведення такої процесуальної дії як обшук, або розглядається в закритому судовому засіданні. Подібна практика існувала щодо відповідного оперативного заходу, коли велось оперативне супроводження

кримінального провадження. Сьогодні ж, на практиці, результати як оперативної дії, так і НСРД, як правило, залишаються оперативною інформацією.

На наш погляд, для того, щоб впорядкувати правозастосовну практику – глава 21 КПК України в площині застосування обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, в першу чергу необхідно:

- увести норму до глави 21 КПК України, якою зобов'язати відповідні підрозділи неухильно дотримуватись виконання ст. 253 КПК України;

- якщо вказане не уявляється за можливе, або ускладнене розшифруванням методів, засобів, агентурних можливостей тощо, законодавчо передбачити можливість проведення досліджуваних негласних розшукових дій в рамках супроводження кримінального провадження.

Автори вважають, що введення до кримінального процесу такої слідчої (розшукової) дії, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, є спірним. Об'єднання досліджуваних дій в одну оперативну з можливістю легалізації матеріалів шляхом проведення обшуку виключило би умови для розшифрування оперативних можливостей оперативних та оперативно-технічних підрозділів. На наш погляд, такий підхід сприяв би більш ефективній боротьбі зі злочинами.

БОЙКО Андрій Дмитрович
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України,
м. Київ, Україна

ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Поняття захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні має кілька значень. Захист може бути фізичним, і означати певну дію, спрямовану на оборону/протидію, яка є характерною для повсякденного життя. Також захист, як вид адвокатської діяльності, відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», полягає у забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [1].

Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона розглядає захист в кримінальному суді як сукупність дій, які мають на меті спростування фактичних та правових підстав пред'явленого проти певної особи обвинувачення. За розповсюдженою серед представників науки кримінального процесу думкою, захист поділяється на захист матеріальний, який здійснюється обвинуваченим, судом та прокуратурою та захист формальний, який здійснюється захисником, та називається так тому, що він прагне захистити підозрюваного шляхом застосування охоронних форм процесуального закону [2]. Розглянемо більш детально значення захисту у кримінальному провадженні.

Під поняттям захисту в кримінальному процесуальному праві розуміється захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Забезпечення права на захист є однією із засад кримінального провадження і регламентується ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [3]. Водночас, захист можна розглядати як право потерпілого на захист його прав, свобод та інтересів, яким була заподіяна шкода, внаслідок вчинення кримінального правопорушення, так і право підозрюваного, обвинуваченого на захист своїх процесуальних прав та законних інтересів на всіх етапах кримінального провадження.

Особливу увагу привертає до себе питання права на захист саме підозрюваного, обвинуваченого.

Реалізація такого права підозрюваного, обвинуваченого може здійснюватися через надання усних або письмових пояснень з приводу підозри або обвинувачення, зібрання та подачу доказів, залучення захисника або особисту участь у кримінальному провадженні тощо.

Законом передбачено, що захист може здійснюватися підозрюваним або обвинуваченим самостійно, або його захисником або законним представником. Разом з тим ч. 2 ст. 7 КПК України передбачає, що сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого, зокрема права на захист, у разі здійснення кримінального провадження за відсутністю підозрюваного або обвинуваченого.

Відповідно до ст. 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). А стаття 1312 Конституції України закріплює положення про те, що виключно(!) адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [4]. Хоча, ст. 59 Конституції України декларує, що кожен є вільним у виборі захисника.

Таким чином, можна говорити не лише про протиріччя у законодавстві, а й про звуження права обвинуваченого на захист, адже фактично, якісно здійснити захист може і особа, яка не має посвідчення адвоката (ліцензії про право на заняття адвокатською діяльністю), але має вищу юридичну освіту, володіє знаннями у галузі права та орієнтується в законодавстві, можливо має досвід роботи у правоохоронних або судових органах, і підозрюваний, обвинувачений виявив особисте бажання обрати цю особу своїм захисником. У той час, як наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є гарантією якісного захисту особи. До того ж, на наше переконання, вибір особи захисника в кримінальному провадженні має бути приватною справою підозрюваного, обвинуваченого, за умови, якщо така особа здатна в повній мірі реалізовувати права та відстояти інтереси свого підзахисного. Варто зазначити, що непоодинокими є випадки, коли підозрюваний/обвинувачений обиравши адвоката сліпо довіряє йому у питанні свого захисту, а адвокат, внаслідок впливу на нього певних суб'єктивних факторів, не реалізує в повній мірі усі процесуальні права підзахисного, і у ситуації коли можливо вчинити певні дії для доведення невинуватості або покращення становища підозрюваного, обвинуваченого, допускає бездіяльність, яка призводить до пропуску процесуальних строків і таким чином позбавляє свого клієнта права на захист, яке мав би в першу чергу забезпечити.

Чому б тоді не обмежувати підозрюваного, обвинуваченого у його праві на захист, утворюючи «адвокатську монополію», а законодавчо дозволити підоз-

рюваному, обвинуваченому обирати собі захисника серед ширшого кола осіб. В цьому контексті варто згадати положення ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року (КПК 1960 року), в якому зазначалось, що у якості захисника допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, а також як захисники допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники [5].

I.В. Короп вважає правильним рішення законодавця обмежити підозрюваного, обвинуваченого у виборі захисника, аргументуючи це тим, що до прийняття КПК України у великій кількості справ захисниками виступали родичі підозрюваного, обвинуваченого які фактично і юридично не здійснювали функцію захисту, оскільки не мали знань у сфері права та зокрема кримінального процесу, і таким чином порушувалось право особи на захист, особа не отримувала належної правової допомоги. [6, с. 612–615]. Але, по перше, право це привілей, а не обов'язок, і якщо підсудний, будучи вільним у своєму виборі, обирає захисником родича або іншу особу, яка не володіє достатніми знаннями, він свідомо бере на себе відповідальність за такий вибір. По-друге, залучати у якості захисника особу, яка не має відповідних знань, дійсно є не найкращою ідеєю, але, чому законодавець обмежує інших правознавців у праві бути захисником у кримінальному процесі, а разом і підозрюваного, обвинуваченого у праві обрати іншу особу для свого захисту, крім адвокатів. Хочу зазначити, що захист особи, яку підозрюють, обвинувачують у вчиненні специфічних злочини, наприклад у сфері економічної діяльності, або медичних злочинів потребують від захисника знань не лише кримінального процесу та права, а і глибокого, а не поверхневого, знання відповідної галузі знань і спеціальних законів, підзаконних нормативно-правових актів та практики їх застосування. Але законодавець змушує підозрюваного, обвинуваченого грати в лотерею, обираючи захисника серед осіб, що мають право на зайняття адвокатською діяльністю, але можуть не мати спеціальних знань (і як наслідок, забезпечити належний захист особі), і не залишає право вибору за підозрюваним, обвинуваченим, хоча конституційно закріплює право на вільний вибір захисника.

Наступним питанням, на яке необхідно звернути увагу, є те, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності сторін та свободі в поданні до суду доказів та доведенні перед судом їх переконливості, а ст. 22 КПК України, зокрема, декларує рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду доказів, а також реалізацію інших прав.

Разом з тим, відповідно до ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків

експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій.

Однією із таких слідчих (розшукових) дій є допит, який проводиться з метою збирання (отримання) доказів шляхом фіксації у протоколі свідчень допитаної особи, в усній чи письмовій формі з питань, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Відповідно до положень ч. 2 ст. 84 КПК України такі показання є процесуальним джерелом доказів.

Саме тоді, як сторона захисту, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України може отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою тільки пояснення, які не є джерелом доказів.

Чи можна у такому разі говорити про рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду доказів?

У будь-якому разі, очевидним є те, що рівність сторін у кримінальному процесі лише декларується, але не закріплюється процесуально. І, як зазначає В.М. Кудрявцев, допоки в суспільстві існує нерівність людей і сфері виробництва матеріальних та духовних цінностей, неможливо говорити про їх рівність перед законом, і як наслідок про законність [7].

Годі уявити у якій ситуації опиняється на практиці сторона захисту. Закон вказує виключні шляхи, яким чином здійснюється збирання доказів, і відразу закріплює норму, що інформація, зібрана таким шляхом не є джерелом доказів. Виходить, що сторона захисту обмежена навіть у збиранні та поданні доказів, для доведення своєї невинуватості. І у такому разі, єдиною можливістю побудови захисту є пошук недосконалостей та порушень (в тому числі процесуальних), у роботі слідчого, прокурора. Навіщо законодавець «зв'язує руки» підозрюваному, обвинуваченому та його захиснику у можливості зібрати докази, які будуть прийняті судом до розгляду? Такий підхід не підпадає під ознаки рівності у процесі, а й взагалі виникає питання чи дотримується право на справедливий розгляд та вирішення справи, якщо навіть на етапі розгляду справи обмежуються права однієї зі сторін.

Тож, підбиваючи підсумки, хочу наголосити на необхідності внесення змін до ст. 1312 Конституції України та ст. 45 КПК України та виключення з них положень, що суперечать ст. 59 Конституції України. Отже, кожна особа вільна у виборі захисника, а згадані вище статті прямо порушують це право особи. Вважаємо доцільним частково повернутись до положення ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, законодавчо дозволивши бути захисником у кримінальному процесі особам, які мають вищу юридичну освіту, але не виключно особам, які мають право на за зайняття адвокатською діяльністю, з якими підозрюваний, обвинувачений уклав угоду про здійснення захисту у рамках кримінального провадження.

Також необхідно на виконання положення ч. 3 ст. 93 КПК України передбачити можливість збирання доказів стороною захисту шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, адже можливість реалізації такого витребування є тільки у адвоката, шляхом надсилання, у порядку ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатського запиту, а підозрюваний, обвинувачений особисто здійснити таке витребування не може, унаслідок того що закон не передбачає обов'язку для підприємств, установ та організацій, а тим паче для фізичних осіб за вимогою підозрюваного обвинуваченого надавати копії документів, речей тощо, які мають значення для справи [3].

Разом з тим треба змінити положення ч. 8 ст. 95 КПК України та зазначити, що сторони кримінального провадження мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою показання, які можуть бути джерелом доказів.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5076-17>
2. Энциклопедический словарь. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон; под ред. К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-173>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 1000-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1001-05>
6. Молодий вчений: наук. журн. № 5 (57). 2018. с. 612–615.
7. Кудрявцев В.Н. Законность: содержание и современное состояние. URL: <http://www.kursach.com/biblio/004001/01.htm>

БОЛТІВЕЦЬ Сергій Іванович
доктор психологічних наук, професор,
завідувач відділу розвитку молодіжної політики
Державного інституту сімейної та молодіжної політики,
м. Київ, Україна

ГАЛУШКО Олена Вячеславівна
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу
розвитку молодіжної політики
Державного інституту сімейної та молодіжної політики,
м. Київ, Україна

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ МОЛОДІ НА УЧАСТЬ У РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Участь є фундаментальним правом і одним з основних принципів Загальної декларації прав людини. Молоді люди мають право відігравати життєво важливу роль у власному розвитку, розвивати свої знання про права людини і громадянство. Завданнями реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні стало приведення національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства у відповідність до європейських стандартів [1]. Важливим змістовним орієнтиром для молодіжної політики України є законодавче забезпечення участі молоді в розвитку держави не тільки на національному, але і на рівнях, що враховують також європейський (нормативна база Ради Європи та Європейської комісії) і глобальний політико-правовий контент (ООН).

Глобальним політико-правовим контентом законодавчого забезпечення прав молоді на участь у розвитку Української держави є Стратегія ООН-Хабітат і молодь: стратегія розширення участі (UN-Habitat and youth: strategy for enhanced engagement, a working document, Twentieth session Nairobi, 4–8 April 2005) [2], в якій наголошується на ефективній участі молодих людей і наданні їм необхідних інструментів, таких як освіта про доступ до їх громадянських прав. Основними положеннями Стратегії є молодіжна участь в форумах та діяльності організацій UN-Habitat, тобто ООН-Осереддя звичного мешкання на глобальному, національному та локальному рівнях; формування молодіжної політики та потенціалу програмового планування; поселенські програми з управління інформацією, комунікацією та знаннями; стратегії партнерства та координації. ООН сформувала «підхід, заснований на визнанні прав», що передбачає надання молоді можливостей для вільного самовираження та залучення молодих людей у процес прийняття рішень, що здатний позначитись на їхньому житті [3].

У рамках ООН-Хабітат (ООН-Осереддя звичного мешкання) протягом 2017 року тривала імплементація результатів «Хабітат III» – Третьої Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань житлово-комунального господарства та сталого розвитку міст, яка відбулася 2016 року і дала можливість обговорити та накреслити нові способи розв'язання проблем урбанізації та можливості реалізації цілей сталого розвитку, зокрема, для об'єднання молоді та урядів, місцевої влади, громадянського суспільства, приватного сектору, академічних установ та інших груп, зацікавлених у перегляді міської та житлової політики, що впливають на майбутнє міст у рамках міжнародної системи управління.

У рамках політики залучення молодих людей до популяризації соціально та екологічно стабільних міст та населених пунктів ООН-Хабітат (ООН-Осереддя звичного мешкання) започаткувало запрошення молоді по всьому світу до подання оригінальних творів мистецтва, цифрових малюнків та зображень, які відтворюють уявлення молоді про майбутні міста. Художні твори молоді запрошена будувати на тему «Мое бачення ідеального міста». Міжнародний конкурс міського мистецтва та дизайну визнає та відзначає внесок візуального мистецтва та дизайну у стійке міський розвиток. Конкурс демонструє ідею різноманітності майбутніх міст, як це передбачають молоді люди.

Участь молоді в роботі ООН-Хабітат (ООН-Осереддя звичного мешкання) триває згідно з резолюцією 19/13 Ради керівників, прийнятою у травні 2003 року щодо розробки молодіжної стратегії і передбачає широкі консультації з молоддю і організаціями громадянського суспільства, в обговоренні якої вже взяли 44 держави-учасниці: Австралія, Антигуа і Барбуда, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Гана, Єгипет, Замбія, Зімбабве, Індія, Іран (Ісламська Республіка), Канада, Кенія, Непал, Нігерія, Нідерланди, Об'єднана Республіка Танзанія, Пакистан, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Філіппіни, Еритрея та Південна Африка [4].

Участь молоді у суспільному житті, визначена правовими актами ЄС впродовж останніх десятиліть, стала ваговою складовою законодавчого забезпечення участі молоді у розвитку сучасної Української держави. Чинність цих правових актів передбачена Угодою про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [5]. До цих правових документів ЄС належать, зокрема, такі європейські правові акти, як Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті регіональних і муніципальних утворень (2003); Молодіжна стратегія Європейського Союзу на 2010–2018 роки. «Молодь – інвестування та надання можливостей»; Програма Європейського Союзу «Молодь в дії» на 20014–2020 роки тощо.

У переглянутій Європейській хартії участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні окреслені принципи участі молоді:

1. Участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні має стати частиною загальної політики залучення громадян в суспільне життя.

2. Місцева та регіональна влада переконана, що галузева політика повинна містити молодіжний вимір. У зв'язку з цим вони зобов'язуються дотримуватися положень цієї Хартії і забезпечувати на практиці різні форми участі молоді в житті суспільства, які будуть визначатися за погодженням і спільно з молодими людьми та їх представниками.

3. Проголошені в цій Хартії принципи та різні форми участі в житті суспільства застосовуються до всіх молодих людей без будь-якої дискримінації. Для досягнення цього слід звернути особливу увагу на залучення в життя суспільства на місцевому і регіональному рівні тих молодих людей, які належать до малозабезпечених верств суспільства, а також етнічних, національних, соціальних, сексуальних, культурних, релігійних та мовних меншин [6].

Важливе значення участі молоді в розвитку держави і в житті суспільства на місцевому і регіональному рівні визначене Преамбулою Європейської хартії: «Активна участь молоді в процесі прийняття рішень та діяльності на місцевому та регіональному рівні має важливе значення... Участь у житті суспільства і активна громадянська позиція передбачають наявність прав, засобів, простору і можливостей, а де це необхідно – і підтримки для участі в процесі прийняття рішень та впливу на цей процес, а також участі в будь-яких формах діяльності з метою побудови кращого суспільства... Для того, щоб участь у житті суспільства дійсно мала сенс для молодих людей, вкрай важливо, щоб вони мали можливість впливати на рішення та дії... Будь-яку політику, покликану активізувати участь молоді в житті суспільства, слід втілювати в життя в атмосфері поваги до молоді і з урахуванням різноманітних потреб, обставин та сподівань молодих людей...».

Основні принципи і перспективи розвитку молодіжної політики Євросоюзу в Україні передбачають відповідну імплементацію у законодавче забезпечення Комюніке Єврокомісії ЄС «Підтримка повноцінної участі молоді в сфері освіти, зайнятості та в суспільному житті» (2007) [7], де наголошено на необхідності сприяння і надання фінансової допомоги молодим європейцям з метою поліпшення рівня освіти, скорочення безробіття, участі в суспільному житті і прояві активної громадянської позиції, надання підтримки молодим людям і створення сприятливих умов для розвитку їхніх здібностей у праці і активній участі у суспільному житті.

Актуальними для розвитку молодіжної участі в ЄС і цим самим законодавчого забезпечення участі молоді України у розвитку держави на найближчій перспективі є пріоритети Стратегії молодіжної політики до 2018 року, що отримала назву «Молодь – інвестування і розширення можливостей» (2009) [8]:

- забезпечення повноправної участі молоді в житті суспільства за допомогою її залучення в громадське життя на місцевому і регіональному рівнях;
- залучення молоді до процесу участі в різних формах представницької демократії;
- підтримка молодіжних організацій та інших форм навчання участі;

- стимулювання участі неорганізованої молоді;
- забезпечення якості інформаційних послуг.

Стратегія пропонує ініціативи у восьми сферах законодавчого забезпечення участі молоді: освіта і навчання; працевлаштування і підприємництво; здоров'я і добробут; участь; волонтерська діяльність; соціальна включеність; молодь і світ; творчість і культура, а також відповідні заходи політичного втручання. Ця робота здійснюється шляхом реалізації молодіжних програм, розвитку політичної співпраці, посилення помітності молоді та молодіжних організацій. Головними інструментами реалізації стратегії є: співпраця країн ЄС; «структурований діалог»; доповіді про становище молоді в ЄС; молодіжна робота; обґрунтована молодіжна політика; взаємне навчання молодих людей. У згаданому документі наголошується на тому, що молодь є однією з найбільш уразливих груп суспільства, насамперед в умовах глобальної фінансової економічної кризи, і в європейському старіючому суспільстві є найважливішим ресурсом.

Згідно з Угодою про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [9] протягом 2017 року в Україні здійснювалась програма «Молодь в дії», що разом із іншими шістьма напрямками діяльності, зокрема освітою, тренінгами, спортом тощо, була об'єднана в єдину програму дій Європейського Союзу та отримала назву «Еразмус Плюс» на 2014–2020 роки.

Підґрунтям для формування нормативно-правової бази забезпечення участі молоді в суспільному житті є Конституція України, яка, гарантуючи кожній людині права на вільний розвиток своєї особистості, вказує на обов'язки всіх громадян перед суспільством, в якому має забезпечуватись вільний і всебічний розвиток (ст. 23). Конституція гарантує права на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання, об'єднання в політичні партії і громадські організації; участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах; можливість обрання до органів державної влади і органів місцевого самоврядування, право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; права на працю та підприємницьку діяльність; захист своїх економічних і соціальних інтересів тощо.

Основою законодавчого забезпечення участі молоді у розвитку Української держави є Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (від 15 грудня 1992 року № 2859–XII), яка визначає серед пріоритетних завдань державної молодіжної політики допомогу молодим людям у реалізації й самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків і дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей, а також залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України.

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» надає можливість молодим активістам здійснювати соціальну роботу в громадській,

економічній, освітній, виховній, культурній, оздоровчій сферах. Для цього законодавчо закріплено види соціальної роботи: соціальне обслуговування, соціальне інспектування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід.

Регулювання окремих складових політики сприяння розвитку громадянського суспільства, що сприяють участі молоді в розвитку держави, забезпечено, зокрема, Законами України «Про об'єднання громадян», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про інформацію», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців», «Про органи самоорганізації населення», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальні послуги», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Процес законодавчого забезпечення участі молоді в розвитку держави протягом останніх років має позитивну тенденцію. Так, за період 2010–2017 років ухвалено закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року, «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року, внесено зміни до Закону України «Про інформацію» від 6 грудня 2016 року, «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища» від 9 лютого 2017 року.

Законодавче забезпечення політичної участі молоді в розвитку держави здійснювалось згідно із ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року, а загальне виборче право голосу на виборах депутатів Верховної Ради, виборах депутатів районної ради, виборах депутатів обласної ради, виборах депутатів сільської, селищної, міської ради, виборах сільського, селищного, міського голови, додаткових виборах депутатів сільської, селищної ради, виборах депутатів районної у місті ради, виборах старости забезпечувалось громадянами України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України, яка надає право голосу на виборах і референдумах громадянам України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Відповідно до ст. 9 Закону України від 17 листопада 2011 року «Про вибори народних депутатів України» право бути обраним «1. Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років»

Відповідно до ст. 9 Закону України від 5 березня 1999 року «Про вибори Президента України Верховна Рада України» право бути обраним «1. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг

тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років». Відповідно до ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року щодо «обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій. Не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій: 5) громадянами України, які не досягли 18-річного віку, громадянами України, яких судом визнано недієздатними, а також анонімними особами або під псевдонімом».

Висновки. Таким чином, законодавче забезпечення участі молоді в розвитку держави представлено як на національному, так і на рівнях, що враховують європейський (нормативна база Ради Європи та Європейської комісії) і глобальний політико-правовий контент (ООН). Основними національними законодавчими актами в сфері забезпечення участі молоді в розвитку держави є Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», іншими чинними нормативно-правовими документами. Загалом Україна має достатню правову базу для всебічного розвитку участі молоді в розвитку держави. Враховуючи загальноєвропейський і глобальний контент розвитку молодіжної політики більшістю розвинених держав світу, необхідна переорієнтація на конкретизацію нормативно-правової бази України з урахуванням вікових запитів нинішнього молодого покоління дитячого, підліткового, юного і повнолітнього віку, розширення участі молоді в розвитку держави на рівні місцевих громад та їх представництва у значущих загальнодержавних інституційних справах, заходах, спільних діях і проектах. Законодавче забезпечення участі молоді у розвитку держави потребує вдосконалення регуляції пропорційності участі молодих людей, що належать до різних вікових категорій молоді у віці дитинства, підліткового, юного і повнолітнього молодого віку, а також молоді різних місцевостей і областей України.

Список використаних джерел:

1. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри (за підсумками 2011 року). Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. Київ. 2012. URL: http://dmsu.gov.ua/media/2013/01/23/3/Dopovid_2012_s.pdf
2. UN-Habitat and youth: strategy for enhanced engagement Preliminary Discussion Paper 12 June 2004. URL: <http://mirror.unhabitat.org/list.asp?typeid=17&catid=441>
3. Youth participation. URL: <http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-participation.pdf>
4. Habitat III. URL: <http://mirror.unhabitat.org/categories.asp?catid=831>
5. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

6. Пересмотренная Европейская Хартия об участии молодежи в общественной жизни на местном и региональном уровне принята Конгрессом местных и региональных властей Европы (10-я Сессия – 21 мая 2003 г. – Приложение к Рекомендации 128). URL: <https://rm.coe.int/16807038ee>

7. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Promoting young people's full participation in education, employment and society {SEC(2007) 1084} {SEC(2007) 1093} /* COM/2007/0498 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0498>

8. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – An EU Strategy for Youth: Investing and Empowering – A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities {SEC(2009) 545} {SEC(2009) 546} {SEC(2009) 548} {SEC(2009) 549} /* COM/2009/0200 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52009DC0200>

9. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

БОНЯК Валентина Олексіївна
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ: ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО ВИДОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Автором поставлено за мету сформулювати авторське визначення поняття міжнародно-правові стандарти діяльності органів охорони правопорядку та надати його видову характеристику.

Саме ці стандарти мають бути покладені в основу формування принципово нової правоохоронної системи, діяльність якої буде спрямована не на захист інтересів окремих соціальних груп, а громадянського суспільства в цілому.

Зауважимо, що найбільш уживаним у сучасній як вітчизняній, так і зарубіжній юридичній науці є термін «міжнародні стандарти прав людини». З урахуванням смислового навантаження слова «стандарт» і змістовного наповнення поняття «міжнародний стандарт» вважаємо, що словосполучення «міжнародні стандарти прав людини» слід трактувати як закріплені в міжнародно-правових актах норми, що визначають можливості людини та юридичні обов'язки держави із забезпечення цих можливостей [1, с. 224].

Звідси з необхідністю випливає висновок про те, що джерелом міжнародних стандартів з прав людини є міжнародні акти. До найбільш значущих традиційно відносять Загальну декларацію прав людини 10 грудня 1948 року; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року; Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Ради з безпеки і співробітництва в Європі, ухвалений 15 січня 1989 року; Паризьку хартію для нової Європи, підписану 21 листопада 1990 року; Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (4 листопада 1950 року) тощо. У своїй сукупності ці акти утворюють Кодекс прав людини.

Найбільш змістовною, на нашу думку, є інтерпретація категорії «міжнародні стандарти прав людини», запропонована П.М. Рабіновичем. Учений визначає це поняття як закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний

або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру [2].

Аналіз вищенаведеної інтерпретації поняття «міжнародні стандарти прав людини» дозволяє висловити окремі уточнення. Джерелом закріплення міжнародних стандартів прав людини автор вважає міжнародні акти і документи. На нашу думку, вченим не був врахований обсяг поняття «документи», що ним охоплюються не лише джерела права (як міжнародного, так і національного), але й інші матеріальні носії правової інформації. У зв'язку з цим, методологічно коректним було б судження про закріплення міжнародно-правових стандартів у міжнародно-правових актах-документах, одним із різновидів яких є міжнародно-правові договори.

Виявом неврахування положень теорії механізму забезпечення прав людини є вживане правником словосполучення «їх (маються на увазі права людини – *авт.*) забезпечення, охорони й захисту». Такий умовивід ґрунтується на судженні про структуру механізму забезпечення прав людини, що традиційно розглядається як єдність трьох елементів, а саме: механізму реалізації, механізму охорони та механізму захисту [3, с. 224].

Водночас актуальним питанням залишається визначення міжнародних стандартів діяльності органів охорони правопорядку, які покликані захищати права і свободи людини, утверджувати законність і правопорядок в суспільстві. Належне функціонування цих органів публічної влади є важливою гарантією забезпечення прав людини, досягнення суспільної злагоди та стабільного розвитку держави [1, с. 267].

Сучасні наукові підходи експертів і учасників семінарів, які проводилися під егідою Ради Європи, дають підстави для висновку про те, що існують відповідні європейські цінності та принципи (а по-суті, міжнародні стандарти – *авт.*), що мають відношення до діяльності органів охорони правопорядку, а їх використання має носити універсальний характер.

Так, на думку К. Кьяромонте, радника програм Департаменту з проблем злочинності Ради Європи, найчастіше ці принципи слід пов'язувати з концепціями поліцейської етики, відповідальністю офіцерів поліції перед населенням і міжнародним поліцейським співробітництвом. Він обґрунтовано наголошує на потребі розроблення спільних юридичних принципів діяльності поліції у країнах-членах Ради Європи, які мають стати невід'ємною частиною основоположних програм підготовки поліцейських кадрів [4]. З огляду на те, що найбільш численною складовою правоохоронної системи є поліція, такий підхід слід вважати цілком прийнятним і до системи органів охорони правопорядку України.

Оскільки судова практика Європейського суду з прав людини має суттєвий вплив не тільки на конституційно-правову практику держав-учасниць Ради Європи, але й на правозахисні механізми, що діють в інших регіонах

світу [5, с. 221], про що слушно наголошує В.О. Серьогін, вважаємо обґрунтованим визнання джерелом міжнародних стандартів діяльності органів охорони правопорядку рішення міжнародних правозахисних інституцій, перш за все, Європейського Суду з прав людини.

З урахуванням вищевикладеного, можна запропонувати таку інтерпретацію поняття «міжнародні стандарти діяльності органів охорони правопорядку» – це уніфіковані для правоохоронної діяльності принципи та правила поведінки посадових і службових осіб цих органів публічної влади, що мають імперативний характер, об'єктивовані в міжнародно-правових актах та рішеннях міжнародних правозахисних інституцій і забезпечені, на випадок їх порушення, міжнародно-правовими санкціями.

З погляду обсягу досліджуваного поняття, міжнародні стандарти діяльності органів охорони правопорядку необхідно розглядати як єдність двох основних складових: 1) професійних стандартів посадових і службових осіб органів охорони правопорядку, насамперед, стандартів професійної підготовки; 2) стандартів із охорони та захисту прав і свобод людини, забезпечення законності і правопорядку.

Характеристика міжнародних стандартів діяльності органів охорони правопорядку України буде неповною без з'ясування їх видової диференціації. Огляд навчальної та наукової літератури з цього питання свідчить про відсутність ґрунтовних наукових праць, присвячених досліджуваній проблематиці. Підтвердженням цьому слугує наукова стаття С.М. Новікова, в якій учений пропонує класифікувати міжнародні стандарти підготовки правоохоронців за суб'єктивними та територіальними критеріями, на підставі чого виокремлює: а) загальні стандарти, що носять обов'язковий або рекомендаційний характер для всіх правоохоронних органів і безпосередньо поліції; б) універсальні або регіональні [6, с. 87].

Аналізований підхід правника до диференціації міжнародних стандартів підготовки правоохоронців не вирізняється своєю досконалістю як через неґрунтований двоєдиний (двохаспектний) критерій для класифікації (коло суб'єктів, на яких поширюється дія цих стандартів, та територія на яку поширюється їх дія), так і через уживані вченим по відношенню до виокремлених ним видів міжнародних стандартів терміни «загальні» та «універсальні», що вважаються синонімами.

На підтвердження цього судження наведемо такі аргументи:

– оскільки лише окремі з правоохоронних органів мають у своєму складі озброєні формування, чия повсякденна діяльність пов'язана із застосуванням спеціальних засобів і вогнепальної зброї, вважаємо логічно хибною тезу про можливість існування універсальних міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів. Адже такі стандарти, на нашу думку, або ж не враховуватимуть специфіку мілітаризованих правоохоронних органів, або ж, навпаки – не матимуть сенсу для немілітаризованих органів публічної влади правоохоронного спрямування їх діяльності;

– у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «універсальний» трактується як такий, що охоплює все чи багато чого у якійсь ділянці, сфері життя; всеосяжний [7, с. 1296].

Водночас, такою, що має реальне наукове підтвердження є класифікація поняття «міжнародні стандарти діяльності органів охорони правопорядку», здійснена на основі територіального критерію, що передбачає їх поділ на загальні та регіональні.

Під загальними міжнародними стандартами діяльності органів охорони правопорядку пропонується розуміти уніфіковані для правоохоронної діяльності принципи та правила поведінки посадових і службових осіб цих органів публічної влади, що мають імперативний характер, об'єктивовані в міжнародно-правових актах, сферою поширення яких є більшість регіонів світу.

Під регіональними міжнародними стандартами діяльності органів охорони правопорядку пропонується розуміти уніфіковані для правоохоронної діяльності принципи та правила поведінки посадових і службових осіб цих органів публічної влади, що мають імперативний характер, об'єктивовані в міжнародно-правових актах та рішеннях міжнародних правозахисних інституцій, сферою поширення яких є окремих регіон світу.

Характерною особливістю регіональних європейських стандартів діяльності органів охорони правопорядку є їх об'єктивація в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також рішеннях Європейського Суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: моног. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2015. 384 с.
2. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Юридичний вісник України*. 2012. № 49.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підруч. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
4. Исмаилов Б.И. Пособие для преподавателей по обучению должностных лиц по поддержанию правопорядка. Международные стандарты прав человека для органов по поддержанию правопорядка. 2006. URL: www.portalus.ru/modules/politics/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1166816396&archive=&start_from=&ucat=11&category=11
5. Серьогін В.О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.
6. Новиков С.Н. Проблема создания международных стандартов в области подготовки полицейских кадров. URL: <http://www.openpolice.ru/media/files/laws>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с.

БОРДЕНЮК Василь Іванович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державознавства і права
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
м. Київ, Україна

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні значною мірою залежить від не стільки від їх проголошення в Конституції і законах України, скільки від наявності ефективного механізму контролю за їх дотриманням у всіх сферах суспільного життя. В організаційному відношенні цей механізм включає розгалужену систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, уповноважених на здійснення такого контролю в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. Таке розуміння механізму контролю за дотриманням прав і свобод людини зумовлено тим, що відповідний контроль є одним із засобів забезпечення правоохоронної функції сучасної держави, суть якої полягає в охороні правопорядку, забезпеченні верховенства права та законності, захисті прав і свобод людини та громадянина [1, с. 73; 2, с. 75; 3, с. 345]. Саме тому контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина має здійснюватися через розгалужену систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які в межах своїх повноважень, визначених Конституцією і законами України, виконують певний обсяг роботи з практичної реалізації відповідної функції.

Такий підхід до визначення системи органів, уповноважених здійснювати контроль за дотриманням прав і свобод людини, впливає зі змісту відповідних положень ст. 3 Конституції України, згідно з якими: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 Конституції України); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 Конституції України). Ось чому здійснення контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина повинно пов'язуватися з практичною діяльністю всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які здійснюють його у межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. При цьому контроль у сфері дотримання прав і свобод людини і громадянина може поділятися на різні види. Зокрема, виходячи із здобутків наук конституційного

та адміністративного права він може бути поділений: за характером та обсягом контрольних повноважень – на загальний і спеціальний; залежно від часу проведення контрольних заходів – на попередній, поточний і наступний; залежно від часу проведення контрольних заходів – на попередній, поточний і наступний; за суб'єктами його здійснення на: 1) контроль з боку Верховної Ради України (парламентський контроль); 2) контроль з боку Президента України (президентський контроль); 3) контроль з боку органів виконавчої влади; 4) контроль з боку інших державних органів, які не входять до системи органів виконавчої влади, але які наділені певними контрольними повноваженнями за дотриманням прав і свобод людини у відповідних сферах суспільного життя (наприклад, Центральна виборча комісія); 5) контроль з боку органів судової влади; 6) контроль з боку органів місцевого самоврядування; 7) контроль з боку інституцій громадянського суспільства.

У свою чергу зазначені види контролю можуть бути згруповані в такі види контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина як: позасудовий та судовий. Зокрема, до першого виду належить контроль, який здійснюють Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а до другого – контроль, який здійснюють органи судової влади, до яких належить Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції.

За змістом відповідних положень ч. 1 ст. 85, ст. 101 Основного Закону України провідну роль у механізмі контролю за дотриманням прав і свобод людини відіграє (або, принаймні, повинен відігравати) парламент – Верховна Рада України, яка здійснює відповідний контроль насамперед через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, статус якого визначений у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР (Закон № 776/97).

Тим часом питання про природу інституту Уповноваженого у вітчизняній спеціальній літературі є дискусійним. Так, наприклад, Л.Т. Кривенко вважає, що Уповноважений «не є органом Верховної Ради України», що його правовий статус містить лише «комплекс елементів, які втілюють органічний зв'язок даної інституції з парламентом України» [4, с. 106]. Дещо суперечливою виглядає позиція О.В. Батанова, який, з одного боку, стверджує, що хоча інститут омбудсмана «має державні атрибути, за своєю суттю – це елемент громадянського суспільства» [4, с. 195], в якому «органічно переплітаються риси державного та громадського інституту, специфічні владні начала та демократичність» [4, с. 197], а з іншого – вважає його «новим правоохоронним органом, який забезпечує людині ще один правозахисний канал у випадках порушення або ущемлення прав і свобод особистості» [4, с. 218]. К.О. Закоморна характеризує українського омбудсмана в якості «незалежного, функціонально самостійного, політично нейтрального, високоавторитетного державного органу, діяльність якого спрямована на забезпечення прав і свобод людини та громадянина» [5, с. 13].

Утім, аналіз відповідних положень Конституції України та Закону № 776/97 дає підстави кваліфікувати Уповноваженого в єдиному контексті з парламентськими комітетами органом Верховної Ради України, а не окремим державним органом чи інститутом громадянського суспільства. Такий статус Уповноваженого впливає насамперед зі змісту ст. 101 Конституції України, згідно з якою його основне функціональне призначення полягає у здійсненні саме *«парламентського»* (виділено – В.Б.) контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, що виключає наділення його повноваженнями, які виходять за межі конституційних повноважень Верховної Ради України, оскільки це суперечило б теорії установчої влади. Такий підхід, до речі, дістав відповідне відображення в ст. 1 Закону № 776/97, де також передбачено, що Уповноважений здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі.

Про те, що Уповноважений є органом Верховної Ради України свідчить також те, що він відповідно до Конституції України (п. 17 ч. 1 ст. 85) та Закону № 776/97 (ст.ст. 5, 9) призначається на посаду та звільняється з посади виключно Верховною Радою України без участі інших державних органів, зокрема Президента України, і є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед парламентом. Зокрема, підзвітність і підконтрольність Уповноваженого перед Верховною Радою відображається в її конституційних повноваженнях щодо «заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні», а відповідальність – в її повноваженнях щодо звільнення з посади Уповноваженого до закінчення строку, на який його було обрано, у разі порушення ним присяги.

Та найголовнішим доказом на користь визнання Уповноваженого органом Верховної Ради України є те, що він не наділений правом розглядати справи по суті та видавати за результатами здійснення парламентського контролю обов'язкові до виконання правові акти, які містили б приписи щодо усунення виявлених ним порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина. Тобто Уповноважений не має права скасовувати чи призупиняти рішення відповідних органів публічної влади та їх посадових осіб, які призвели до порушення прав і свобод людини.

За змістом ст. 15 Закону № 776/97 актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є два види документів: 1) конституційне подання Уповноваженого; 2) подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Конституційне подання Уповноваженого – це акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції

України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України. У даному випадку питання про неконституційність законів та інших правових актів, які стосуються прав і свобод людини, вирішуються Конституційним Судом, рішення та висновки якого є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151² Конституції України).

По суті такий самий характер має і подання Уповноваженого, яке визначається як «акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина».

Одним із чинників, який спростовує тезу про статус Уповноваженого як самостійного державного органу, є те, що його діяльність, яку він здійснює незалежно від інших державних органів та посадових осіб, лише «доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод» (ст. 4 Закону № 776/97).

Відповідно до ст. 3 Закону № 776/97 метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у ст. 2 цього Закону; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

З метою ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина Уповноважений наділяється досить широким колом прав, які визначені у ст. 13 Закону № 776/97. Серед цих прав Уповноваженого, які одночасно слід кваліфікувати як його обов'язки, визначальна роль належить його праву звертатися до Конституційного Суду України з поданнями щодо: 1) про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина; 2) про офіційне тлумачення Конституції України.

Зазначене право Уповноваженого, зважаючи те, що він не має права видавати за результатами здійснення парламентського контролю обов'язкові до виконання приписи, є одним із найважливіших інструментів захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина з його боку. Втім, Уповноважений не достатньо ефективно використовує надане йому ст. 150 Конституцією України право звертатися до Конституційного Суду України з відповідними конституційними поданнями. Так, станом на 1 січня 2019 року Уповноваженим було підготовлено та внесено до Конституційного Суду України лише 43 конституційних подання, в яких порушувалися питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих законів України та постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також щодо офіційного тлумачення окремих положень Конституції та законів України. Однак така кількість подань Уповноваженого до Конституційного Суду України, з огляду на наявність у системі законодавства України численних законодавчих актів, які містять норми, спрямовані на звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також на те, що громадяни не мали права звертатися до нього з відповідними поданнями, виглядає доволі незначною. Про неефективне використання Уповноваженим вказаного вище права свідчить те, що рішення Конституційного Суду були прийняті за результатами розгляду лише 19 його конституційних подань. Що ж стосується решти його конституційних подань, то по них у відкритті конституційного провадження було відмовлено через їх невідповідність вимогам, передбаченим Законом «Про Конституційний Суд України» та/або через непідвідомчість Конституційному Суду питань, порушених у конституційному поданні.

За ініціативою Уповноваженого були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) окремі положення законів України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»[6], «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України»[7], «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [8], «Про міліцію» [9], «Про психіатричну допомогу» [10; 11], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [12], «Про свободу совісті та релігійні організації» [13], «Про звернення громадян»[14], а також до Сімейного кодексу України [15], Кодексу України про адміністративні правопорушення [16], Кримінального процесуального кодексу України [17; 18], Цивільного процесуального кодексу України [19], Кодексу адміністративного судочинства України [20]. Проте визнання окремих положень відповідних законодавчих актів такими, що не відповідають Конституції України, суттєво не вплинуло на існуючий стан дотримання прав і свобод людини, оскільки вони стосувалися доволі незначного сегменту прав і свобод людини та кола осіб, права яких були відновлені за ініціативою Уповноваженого.

У цьому сенсі за приклад може слугувати конституційне подання Уповноваженого про визнання таким, що не відповідає Конституції України (є некон-

ституційним), положення ч. 3 ст. 30 Закону «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР [8], згідно з яким рішення про реєстрацію кандидатів, які самовисунулися по виборчих округах, приймається окружною (територіальною) виборчою комісією за умови, якщо вони проживають або працюють на території цих округів, оскільки воно, на його думку «обмежує можливість громадян реалізувати своє пасивне виборче право і суперечить положенням ч. 2 ст. 24, ст. 38, ч.ч. 1, 2 ст. 141 Конституції України»

Проте зазначене подання Уповноваженого, як і прийняте за результатами його розгляду Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини третьої статті 30 Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (справа про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів) від 23 жовтня 2003 року № 17-рп/2003 фактично було спрямоване на створення певних переваг для обрання депутатами відповідних місцевих рад керівників районних і обласних державних адміністрацій та їх структурних підрозділів, які реально не могли розраховувати на перемогу у виборах до районних і обласних рад через те, що вони проживали і працювали, як правило, у районних і обласних центрах, територіальні громади яких відповідно до положень ст. 5 вказаного вище Закону могли мати у цих радах лише від двох до чотирьох депутатських мандатів. У результаті визнання неконституційним цитованого вище положення ч. 3 ст. 30 Закону № 14/98-ВР були створені правові передумови для обрання депутатами відповідних місцевих рад та сільськими, селищними, міськими головами тих громадян, які не проживають і не працюють на території села, селища, міста, що не узгоджується з відповідними положеннями ст. 140 Конституції та ст.ст. 2, 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з якими громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад.

Такий характер властивий й іншим конституційним поданням Уповноваженого, за результатами розгляду яких Конституційним Судом були прийняті відповідні рішення. Наприклад, це стосується рішення Конституційного Суду від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018, яким були визнані неконституційними положення Закону «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР, згідно з якими: «не розглядаються ... звернення осіб, визнаних судом недієздатними» (ч. 2 ст. 8); «скарга в інтересах ... недієздатних осіб подається їх законними представниками (ч. 4 ст. 14) [14].

Нерідко Уповноважений звертався до Конституційного Суду з конституційними поданнями щодо визнання неконституційними законів чи інших правових актів, питання щодо неконституційності яких мали б порушуватися за ініціативою Президента України чи інших суб'єктів права на конституцій-

не подання. Зокрема, такий характер властивий його конституційним поданням, в яких порушувалися питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 3 ст. 30 вказаного вище Закону «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року, постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління у сфері міграційної політики» від 30 липня 2008 року № 692.

Що ж стосується багатьох інших законодавчих актів, які містять ознаки неконституційності й які спрямовані на звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини, то вони у переважній більшості залишаються поза межами відповідного контролю з боку Уповноваженого, здійснюваного шляхом звернення до Конституційного Суду України з поданнями про їх відповідність Конституції України чи про офіційне тлумачення Конституції України.

Не повною мірою використовує Уповноважений й інші права (повноваження), визначені в Законі № 776/97. Зокрема, це стосується права Уповноваженого вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. На нашу думку, доцільно було б наділити Уповноваженого правом здійснювати попередній контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина шляхом надання висновків щодо відповідності Конституції України відповідних проектів законів України.

За змістом ч. 3 ст. 17 Закону № 776/97 одним із пріоритетних напрямків діяльності Уповноваженого є розгляд звернень громадян, за результатами якого він: 1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; 3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; 4) відмовляє в розгляді звернення (ч. 3). Проте, як свідчить практика, у роботі зі зверненнями громадян Уповноважений найчастіше відмовляє в їх розгляді або використовує такі форми реагування на них як направлення звернень до відповідних органів влади та надання роз'яснень щодо заходів, яких заявники повинні вжити для поновлення порушених прав, що істотно не впливає на стан захисту порушених прав і свобод громадян, оскільки відповідні звернення, як правило, направляються в ті органи та установи, на які скаржилися заявники. Що ж стосується відкриття провадження у справі про порушення прав і свобод людини, яке дає змогу ефективно впливати на поновлення прав і свобод громадянина, то така форма реагування на звернення громадян у діяльності Уповноваженого застосовувалася досить рідко.

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 85 Конституції України та ст. 18 Закону № 776/97 Уповноважений зобов'язаний протягом першого кварталу кожного року представляти Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємства-

ми, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. При цьому вона повинна містити посилання на випадки порушень прав і свобод людини і громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Крім того, у разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України спеціальну доповідь (довповіді) з окремих питань додержання в Україні прав і свобод людини і громадянина, хоча в Конституції України такий вид доповіді не згадується. За щорічною та спеціальною (спеціальними) доповідями Уповноваженого Верховна Рада України приймає постанову.

Головне призначення відповідних доповідей Уповноваженого – інформування суспільства про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні з метою поліпшення ситуації у цій сфері. Проте зазначені вимоги Конституції та Закону № 776/97 майже не виконуються. Так, судячи зі змісту інформації, що розміщена на офіційних сайтах Верховної Ради України та Омбудсмана, Уповноваженим за період з 1998 року по 2018 рік було підготовлено лише 11 щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та 15 спеціальних доповідей з окремих питань дотримання прав і свобод людини і громадянина, зокрема в місцях несвободи в Україні. З них Верховною Радою України було заслухано лише чотири щорічних та чотири спеціальних доповідей Уповноваженого, за результатами якого були прийняті відповідні постанови. Решта доповідей Уповноваженого всупереч вимогам Конституції України та Закону № 776/97 залишилися без відповідного реагування з боку Верховної Ради України, що негативно позначається на ефективності парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в цілому, хоча, на жаль, недоліки в роботі Уповноваженого викладеним вище не вичерпуються.

Однією з причин такої ситуації у сфері контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина є те, що Уповноважений призначається на основі політичних домовленостей не з числа авторитетних правозахисників, а з числа політиків – народних депутатів України, які входять до складу коаліції депутатських фракцій й які не мають досвіду правозахисної діяльності, у зв'язку з чим йому не вдалося залишитися політично незалежною фігурою від правлячої більшості та сформованої нею уряду. Крім того, одним із вагомих чинників, який нівелює проголошений у ст. 4 Закону № 776/97 принцип незалежності діяльності Уповноваженого від інших державних органів та посадових осіб, є те, що він може бути достроково звільнений з посади більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України «у разі порушення присяги», тобто з невизначених підстав (ст. 9 Закону

№ 776/97 та ч. 7 ст. 208 Регламенту). Саме тому діяльність Уповноваженого зводиться здебільшого до здійснення ситуативного, вибіркового парламентського контролю, який суттєво не впливає на стан дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, що певною мірою підриває довіру до цього інституту з боку суспільства. У зв'язку з цим необхідно перш все запровадити прозорі процедури призначення та звільнення Уповноваженого Верховною Радою України кваліфікованою більшістю від голосів її конституційного складу, що сприяло б перетворенню його на політично незалежну посадову особу, хоча цим проблеми удосконалення його статусу, звісно, не вичерпуються.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком-Інтер, 2000. 320 с.
2. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
3. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп.; отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Т. 1. Москва: Зерцало-М, 2001. 528 с.
4. Органи державної влади України / за ред. В.Ф. Погорілка: моног. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 2002. 592 с.
5. Закоморна К.О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Харків, 2000. 20 с.
6. Рішення Конституційного суду України від 18.10.2000 № 11-рп/2000 у справі про свободу утворення профспілок. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
7. Рішення Конституційного суду України від 10.10.2001 № 13-рп/2001 у справі про заощадження громадян. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
8. Рішення Конституційного суду України від 23.10.2003 № 17-рп/2003 у справі про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
9. Рішення Конституційного суду України від 29.06.2010 № 17-рп/2010 у справі щодо прав осіб, затриманих у бродяжництві. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
10. Рішення Конституційного суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016 у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
11. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2018 № 13-р/2018 у справі щодо забезпечення судового контролю за госпіталізацією недієздатної особи до закладу з надання психіатричної допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

12. Рішення Конституційного суду України від 08.06.2016 № 3-рп/2016 у справі про припинення виплати допомоги при народженні дитини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

13. Рішення Конституційного суду України від 08.09.2016 № 6-рп/2016 у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

14. Рішення Конституційного суду України від 11.10.2018 № 8-п/2018 у справі про звернення осіб, визнаних судом недієздатними. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

15. Рішення Конституційного суду України від 03.02.2009 № 3-рп/2009 у справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

16. Рішення Конституційного суду України від 23.11.2018 № 10-п/2018 у справі щодо визнання неконституційними положень ч. 1 ст. 294, ст. 326 КупАП. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

17. Рішення Конституційного суду України від 23.11.2017 № 1-п/2017 у справі щодо визнання неконституційним положення третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

18. Рішення Конституційного суду України від 24.04.2018 № 3-п/2018 у справі щодо визнання неконституційною ч. 6 ст. 216 КПК України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

19. Рішення Конституційного суду України від 23.05.2001 № 6-рп/2001 у справі щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

20. Рішення Конституційного суду України від 08.04.2015 № 3-рп/2015 у справі щодо визнання неконституційними положень ч. 2 ст. 171-2 КАСУ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

БОСАК Інна Анатоліївна
курсант факультету податкової міліції
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ПРАВА ВЛАСНИКА (ВОЛОДІЛЬЦЯ) ПРИМІЩЕННЯ, МІСЦЕВОСТІ ТА/ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

На сьогоднішні однією з головних функцій правоохоронних органів є повне і швидке розслідування злочинів, пошук осіб, винних у злочинній діяльності та захист прав і законних інтересів громадян.

Саме для неупередженого розслідування кримінальних правопорушень потрібно зібрати достатню кількість доказів. Кримінальне процесуальне законодавство України регламентує збирати доказову інформацію шляхом проведення процесуальних дій: слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження.

Вичерпний перелік слідчих (розшукових) дій міститься у главі 20 чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [1]. Огляд місця події, як самостійна слідча (розшукова) дія законодавцем не передбачена. Такий підхід свідчить про те, що, залежно від вчиненого злочину, слідчої ситуації та об'єктів огляду, місце події визначається на розсуд слідчого (прокурора, детектива), який здійснюватиме дану процесуальну дію.

Загальним проблемам доказування, збирання доказів під час досудового розслідування злочинів та особливостям проведення окремих слідчих (розшукових) дій, у тому числі огляду місця події, присвячували свої роботи такі вчені, як О. Баєв, А. Вінберг, В. Громов, В. Попов, Ю. Іванов, В. Цимбалюк, І. Луніна, О. Опаріна, З. Гулкевич, В. Федосов, С. Юрій, П. Андрушко, М. Коржанський та С. Марко [2, с. 144–47; 3, с. 576–580].

За загальними правилами огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей, щодо обставин вчинення злочину, та здійснюється згідно з правилами КПК України для обшуку житла чи іншого володіння особи (ст. 237 КПК України) [1]. Це правило застосовуються і до огляду місця події, як різновиду огляду.

Огляд місця події найчастіше проводиться як невідкладна слідча (розшукова) дія у зв'язку з тим, що зволікання з проведенням зазначеної процесуальної дії може призвести до негативних наслідків у кримінальному провадженні, наприклад знищення матеріальних слідів та предметів злочину.

Законодавець дозволяє проводити огляд місця події у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України [4].

Очевидним є той факт, що зазначене у ч. 3 ст. 214 КПК України правило насамперед направлене на максимально оперативну фіксацію факту вчиненого злочину, відшукування та вилучення слідів його вчинення [1].

Проведення деяких слідчих (розшукових) дій, наприклад такої як огляд місця події, потребує проникнення до житла чи іншого володіння особи, що ускладнює процес проведення даної процесуальної дії.

Криміналістика виділяє три етапи огляду місця події:

- підготовчий – підготовка до проведення огляду;
- робочий – пряме та безпосереднє проведення огляду місця події;
- заключний – полягає у фіксації ходу та результатів огляду місця події [4].

Підготовчий етап огляду розпочинається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення огляду місця події. На нашу думку, саме на цьому етапі відбувається порушення прав людини та громадянина, зазначених у ст.ст. 30 та 32 Конституції України, а саме те, що кожній особі гарантується недоторканність житла та не втручання в його особисте і сімейне життя[5].

Зазначимо, що огляд місця події найчастіше проводиться по злочинам, підслідним МВС України. В цьому випадку особа зобов'язана звернутися з письмовою заявою на ім'я слідчого про проведення огляду місця події у житловому приміщенні, яке їй належить.

Тому, перед проведенням огляду доцільно встановити правовий режим об'єкту огляду, тобто власника (володільця) приміщення, місцевості та/чи іншого володіння, яке планується оглянути, у тому числі, отримати документ (копію документа), який підтверджує право власності (володіння) особа (особи) на це приміщення (місцевість та/чи інше володіння). Від правового режиму об'єкта огляду (права власності, володіння тощо) залежать процесуальні особливості огляду місця події та порядок отримання дозволів на проведення огляду.

Якщо об'єкт огляду є у приватній власності, то для проведення слідчих (розшукових) дій потрібна обов'язкова письмова згода власника (власників) цього об'єкта (приміщення, місцевості, іншого володіння).

Якщо власник (власники) відмовляється письмово давати свою згоду на огляд об'єкту його власності (володіння), тоді огляд здійснюється на підставі ухвали слідчого судді.

Якщо приміщення, місцевість чи інше місце, що потребує огляду, є державною чи комунальною власністю, його огляд як місця події здійснюється за загальними правилами, встановленими КПК України.

Після прийняття рішення про огляд місця події, слідчий, за погодженням з прокурором (прокурор, детектив) зобов'язаний отримати дозвіл на проведення даної слідчої (розшукової) дії. Дозвіл надає слідчий суддя лише за наявності достатніх відомостей про вчинення злочину та доречності проведення огляду місця події.

Проаналізувавши кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн, можна сказати, що у Білорусії так, як і в Україні для проведення такої

слідчої (розшукової) дії як огляд місця події потрібна або згода власника на проведення даної процесуальної дії, або ж ухвала слідчого судді.

На противагу у законодавстві Федеративної Республіки Німеччина зазначається, що огляд житла чи іншого володіння особи може проводитися виключно за дозволом судді, лише у деяких випадках, при наявності загрози знищення доказової бази, прокурор може призначити проведення огляду. У Німеччині, під час проведення огляду місця події обов'язково має бути присутнім суддя або прокурор.

Таким чином, можна дійти висновків, що огляд місця події є першочерговою, невідкладною, комплексною слідчою (розшуковою) дією, яка потребує дозволу на її проведення, оскільки під час застосування даної процесуальної дії можливе конституційне порушення прав громадян. За допомогою застосування відповідних криміналістичних методик, рекомендацій та прийомів огляд місця події здійснює слідчий, в ході якого виявляються, безпосередньо сприймаються, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Цимбалюк В.І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник*. № 4(33). 2014. 144–147 с.
3. Гулкевич З.Т. Роль протоколів слідчих дій у доказуванні в кримінальних справах. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. № 36. 2001. 576–580 с.
4. Бегаль К. Етапи огляду місця події. URL: https://stud.com.ua/30311/pravo/etapi_oglyadu_mistsya_podiyi
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96>

БРУС Ірина Іванівна
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу організації
та координації наукової роботи
управління організаційно-аналітичного забезпечення та контролю
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

СИСТЕМА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ У СУСПІЛЬСТВІ

18 грудня 2018 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», яким внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та впроваджено відповідальність за булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Так, відповідно до ст. 173-4 КУпАП булінгом (цькуванням) визнається діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

В пояснювальній записці до проекту вказаного Закону зазначено, що найчастіше діти піддаються цькуванню з боку однолітків за свій зовнішній вигляд, переконання, поведінку, пов'язану з особливостями виховання, а також через різні життєві обставини (неблагополуччя у родині, виховання дитини без батька (матері), тощо). В той же час, за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущуються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знущанню [1].

На жаль, наше суспільство досить довгий час ігнорувало проблеми порушення прав найбільш незахищених верств та представників суспільства: жінок, дітей, літніх людей та інвалідів. Проте під впливом міжнародного законодавства, яке досить давно вирішило основні питання з захисту прав зазначених суб'єктів, вітчизняне законодавство імплементує відповідні норми, тим самим усуваючи існуючі прогалини.

Щодо мотивів булінгу, то вони можуть бути різними. Але, як зазначає К.М. Плутицька, «...беручи до уваги те, що характерною ознакою булінгу є дис-

баланс сил між жертвою і кривдником можна стверджувати, що провідним мотивом є прагнення до самоствердження і підвищення власної самооцінки коштом уразливої особи, дискредитації жертви в очах однолітків. Що стосується спостерігачів булінгу, то ними може керувати прагнення забезпечити себе від ізоляції, зайняти бажану соціальну позицію, «бути як всі», інтерес до питання «співвідношення сил» тощо» [2, с. 79].

При цьому все ж таки необхідно погодитись також і з тим, що, як стверджують Г.В. Коваль та Г.О. Алексеєнко, «шкільна політика, толерантне або нейтральне ставлення адміністрації школи, учителів до прояву агресивних, насильницьких, ворожих дій з боку учнів та поведінка самих учителів формує загальну атмосферу не тільки учнівського класу, але й усієї школи, визначає внутрішнє життя, тобто соціально-психологічний клімат. Булінг у шкільному середовищі розвивається в ситуації ворожості, конфліктності, страху» [3, с. 9].

Отже, головною рушійною силою протиправної діяльності, яка полягає в цькуванні в дитячих та підліткових колективах, є саме вади та недоліки психологічної роботи педагогів та шкільних психологів, а також неналежне виховання та контроль з боку батьків кривдників. Тому перш за все викорінення булінгу як досить шкідливого прояву неповаги до прав та особистості іншої особи потрібно починати з виправлення та удосконалення системи освіти та виховання, зробивши цю діяльність постійною та пріоритетною.

Розуміючи гостру необхідність викорінення будь-яких причин та умов, що сприяють існуванню булінгу в колективах освітніх закладів, законодавець передбачив окремі важелі впливу на службових та інших осіб. Так, відповідно до ч. 3 ст. 26 Закону України «Про освіту», керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

– з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

– розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;

– забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

– повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Враховуючи наведені вище положення чинного законодавства, можна зробити висновок про те, що боротьба із цькуванням в закладах освіти набуває досить потужного характеру, оскільки поряд із встановленням відповідальності за булінг законодавець створює дієвий механізм щодо попередження сприяння такому негативному явищу або поблажливому до нього ставленню. Так, на керівника закладу освіти покладаються абсолютно конкретні обов'язки щодо забезпечення створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування). Вказана норма створює передумови до можливості притягти до кримінальної відповідальності зазначену посадову особу в тому випадку, якщо внаслідок її недбалого ставлення до виконання своїх посадових обов'язків стало можливим вчинення дій, які призвели до істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян.

Аналогічно передумови до притягнення до дисциплінарної та інших видів відповідальності здобувачів освіти та педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників створюються шляхом покладання на них обов'язку повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб.

Наразі система протидії булінгу в закладах освіти є новим механізмом, проте, як встановлено в результаті аналізу, законодавцем створені досить вагомими важелі її реалізації в практичній площині.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64402&pf35401=460743>
2. Плутицька К.М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29(2). С. 78–80.
3. Коваль Г.В., Алексеєнко Г.О. Сучасні підходи до визначення та класифікації булінгу в шкільних підліткових колективах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Педагогіка. 2016. Т. 269. Вип. 257. С. 7–11.

БУЛЕЦА Сібілла Богданівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна

СМАРТ-КОНТРАКТ НА СТОРОЖІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

Спочатку з'явилася можливість вчинити традиційний правочин в електронній формі, який передбачає фіксацію умов правочину не на папері, а за допомогою різноманітних електронних документів, ознайомлення з якими обов'язково має супроводжуватися використанням спеціального обладнання. А сьогодні на порядку денному – поява згадуваного вище нового різновиду правочинів – смарт контракту, виникнення якого пов'язують із появою криптовалют та технології блокчейн [1, с. 480; 2, с. 48–49].

У 1994 р. юрист і криптограф Nick Szabo виклав концепцію смарт контрактів, визначивши такий контракт як «електронний протокол передачі інформації, що забезпечує виконання сторонами умов контракту» [3]. Смарт контракти охоплюють шифрування високого рівня та безпеку, тому користувачі можуть бути впевнені, що їхня інформація є конфіденційною, безпечною та захищеною від хакерських атак.

Смарт контракт може існувати лише в цифровій мережі. Всі дані щодо згоди повинні знаходитися в блокчейні та мати однакову правову цінність для сторін, які домовились про вчинення правочину. Смарт контракт також виступає посередником між сторонами, він не перераховує кошти на рахунок продавця до того часу, поки не будуть виконані певна частина, або всі дії щодо виконання смарт контракту сторонами.

Поширеним цей термін став у 2010 році, після того як набули популярності криптовалюти. Такі контракти могли бути записані у вигляді коду, збережені і продубльовані у системі, а їх виконання забезпечувала мережа комп'ютерів, керуюча блокчейном. Тобто смарт-контракт – це контракт на даних розподіленого реєстру блокчейн. Основа його реалізації – програмування, де використовується принцип «якщо .., то ...», тобто умова прямо визначена в контракті [4].

Щоб забезпечити безпеку та конфіденційність інформації про пацієнтів та інших важливих клінічних даних, зручно би було використовувати смарт контракти. Смарт контракти можуть бути реалізовані на консорціумі, що належить блокчейну для аналізу та обміну даними, вони допомагають зберегти дані в незмінному стані, вони забезпечать надійне та прозоре зберігання даних пацієнтів.

Технологія Blockchain має потенціал, що дозволяє пацієнтам, закладам охорони здоров'я та медичним дослідникам брати участь у більш ефективній

медичній мережі. Точніше: дослідники можуть брати участь у передових медичних дослідженнях, обмінюватися ідеями та прозорим вивченням попередніх досліджень та випадків. Медичні заклади, лікарі та пацієнти можуть відслідковувати та безпечно ділитися даними про стан здоров'я. Фармацевтичні компанії, медичні заклади та лікарі можуть розробляти та постачати якісну та відповідну лікарську допомогу відповідно до історії хвороби пацієнта. Пацієнти можуть мати прозоре уявлення про свою історію хвороби та бути більш відповідальними за своє здоров'я. Під повним контролем своїх записів, як їх приватний ключ, зв'яже їх ідентичність з даними блокчейнів.

Автентифікація особистих даних буде важливою для особи, яка буде призначена унікальним ідентифікатором. Тоді користувач (пацієнт), який повністю контролює свої медичні записи, може дозволити іншим сторонам (постачальникам медичних послуг) отримати доступ і додати записи у свої записи, коли ключ поділяється з такими організаціями. Медичним працівникам (медичні заклади, лікарі) може бути дозволено пацієнтом доступ до шифрування та цифрового підпису записів у записах пацієнта, які будуть записані в блокчейні. Повна прозорість доступна для користувачів, про те, до кого звернулися і які дані були додані в хронологічному порядку до його записів. В ідеалі користувачі можуть відкликати дозволи для доступу до кого завгодно (наприклад, лікаря, якому вони не довіряють)

Цифрові підписи, необхідні для додавання транзакцій у блоці, гарантують, що неавторизовані сторони не можуть стати як користувач або маніпулювати мережею. Аналогічно, інформація кожного пацієнта не буде загальнодоступною, оскільки лише хешеві документи і зашифрована інформація буде міститися в операціях Швидше, дешевше і простіше передача даних серед пацієнтів та постачальників медичних послуг Легко відстежувати медичні дані пацієнта, що дозволяє лікарям прозоре уявлення про історію пацієнта (наприклад, огляди, захворювання, рецепти інших лікарів) Це дає змогу лікарям розробляти більш точні та індивідуальні індивідуальні плани лікування на основі генетики та історії хвороби пацієнта. Аналогічно, інформація про дослідження щодо хвороб може бути збережена та доступна між кількома установами, що надає можливість дослідникам в галузі охорони здоров'я мати прозоре уявлення про останні події та прискорити біомедичні дослідження й створення нових препаратів.

Отже, впровадження блокчейна в охорону здоров'я передбачає переведення всіх даних пацієнтів в розподілений реєстр. Таке зберігання забезпечить захист даних пацієнтів, більш надійний, ніж при зберіганні на сервері, і швидкий доступ до них лікаря в екстрених випадках.

Таким чином, за смарт контрактами в медицині майбутнє. Впровадження смарт контактів в практику є актуальним і дозволить захистити інформацію про пацієнтів, про їх стан здоров'я, діагноз та призначене лікування.

Список використаних джерел:

1. Давидова І.В. Деякі особливості правочинів в інформаційному суспільстві. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах євроатлантичної інтеграції*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Гельветика. Т. 2. С. 479–482.
2. Давидова І.В. Правочини в інформаційному суспільстві: перспективи розвитку. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 47–51.
3. Немного истории: что такое умные контракты и зачем они нужны. URL: <http://forklog.com/nemnogo-istorii-cto-takoe-umnye-kontrakty-i-zachem-oni-nuzhny>
4. Що таке Смарт-контракт? URL: <http://ethereum.net.ua/discussion/34/scho-take-smart-kontrakt>

БУЛИК Ірина Леонтіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

БАЛАКЛІЄЦЬ Аліна Олександрівна
здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Права і свободи людини та громадянина у сучасному світі набувають все більшого значення, оскільки рівень їх дотримання, захист та гарантії забезпечення є показником розвитку правової і демократичної держави [1, с. 314]. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реальне забезпечення прав і свобод громадян і безпеки особи відноситься до життєво важливих інтересів України. Враховуючи нещодавні події, які відбувалися на території України (введення воєнного стану в Україні від 26 листопада 2018 року) актуальність дослідження забезпечення основних прав людини в умовах воєнного стану набула популярності.

Стаття 3 Конституції України [2] передбачає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Завдання забезпечення прав і свобод громадян набуває особливого значення в період дії особливих правових режимів – при виникненні різних ситуацій надзвичайного характеру, коли нормальне функціонування суспільства і держави внаслідок тих чи інших причин стає неможливим, зокрема і в умовах введення воєнного стану.

Обмеження прав людини – це звуження обсягу прав людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав та свобод [3, с. 5].

У статті 64 Основного Закону зазначається, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Але в умовах введення воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Вказані норми Конституції України відповідають нормам Загальної декларації прав людини [4], якою передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод

кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Отже, аналізуючи норми вказаних вище нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що обмеження прав і свобод людини і громадянина допустиме лише за умови якщо це прямо передбачено Основним законом держави і не суперечить нормам міжнародного права. При дотриманні вказаних вимог обмеження прав і свобод вважаються правомірними.

Однією з підстав правомірного обмеження прав людини є введення воєнного стану в державі або в окремих її місцевостях. Відповідно до статті 1 Закону України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає, зокрема, тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

У той же час не можна говорити, що під час воєнного стану права людини стають чистою умовністю: закон передбачає ряд прав, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, забороняється.

Законом України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII (набрав чинності 28 листопада 2018 року) затверджено Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393 «Про введення воєнного стану в Україні», згідно з яким воєнний стан вводиться у Вінницькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Чернігівській, а також Донецькій, Запорізькій, Херсонській областях та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії.

Частиною другою ст. 64 Конституції України передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Разом з тим не можуть бути обмежені такі конституційні права і свободи громадян:

- рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом (ст. 24 Конституції України);
- заборона позбавлення громадянства і права змінити громадянство (ст. 25);
- невід’ємне право на життя (ст. 27 Конституції України);
- право на повагу до його гідності (ст. 28 Конституції України);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України);
- право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40 Конституції України);
- право на житло (ст. 47 Конституції України);

- рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівні права дітей (ст.ст. 51, 52 Конституції України);
- право на судовий захист (ст. 55 Конституції України);
- право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України);
- право знати свої права і обов'язки (ст. 57 Конституції України);
- незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58);
- право на професійну правничу допомогу (ст. 59 Конституції України);
- право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України);
- право не бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України);
- презумпція невинуватості (ст. 62 Конституції України);
- право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63 Конституції України) [2].

Введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом (ст. 22 Закону № 389-VIII) [5].

Згідно з п. 3 Указу Президента України № 393 у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст.ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Отже, аналіз чинного законодавства свідчить про те, що обмеження прав і свобод у період воєнного стану, як правило: не поширюються на основні права громадян; мають обмежений за обсягом і часом дії характер; застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів. Навіть за умови введення воєнного стану основні невід'ємні права людини (на життя, рівноправність і відсутність дискримінації, право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність, право на житло, право на правову допомогу, на судовий захист прав і свобод тощо) повинні неодмінно виконуватися.

Разом з тим законодавство України передбачає можливість обмеження прав і свобод громадян у період дії воєнного стану тільки в тій мірі, в якій це необ-

хідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає гострота стану. Прийняті у зв'язку з цим заходи з урахуванням міжнародно-правових норм не повинні спричинити яку-небудь дискримінацію окремих осіб чи груп населення винятково за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками.

Список використаних джерел:

1. Гончар О.В. Обмеження права особи на свободу пересування при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. Хмельницьк, 2013. № 1. С. 314–320.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
3. Васечко Л. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 4–8.
4. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. ст. 224

ВДОВИТЧЕНКО Віталій Олександрович
військовий прокурор Західного регіону України,
м. Львів, Україна

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Однією із умов належного функціонування Збройних сил України (ЗС України) та інших військових формувань є підтримання високого стану військової дисципліни серед військовослужбовців, своєчасне реагування на скоєнні правопорушення, недопущення підриву обороноздатності держави через злочинні посягання на правовідносини, які виникають у процесі діяльності військових формувань, належний захист прав та свобод військовослужбовців тощо. Саме для цього і потрібна злагоджена робота системи військової юстиції з усіма її необхідними ланками.

На нашу думку повноцінна система органів військової юстиції повинна складатися із трьох наступних ланок:

а) органу досудового розслідування (можливо у комплексі із підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність);

б) органу, що здійснює нагляд за досудовим розслідуванням (процесуальне керівництво) та підтримує публічне обвинувачення в суді (в Україні військова прокуратура);

в) спеціалізованих військових судів.

Натомість у реаліях нашої держави ми отримали не до кінця проведені реформи у цій галузі і маємо розбалансовану (неповну) систему військової юстиції, яка не здатна у повній мірі виконати усіх завдань, що стоять перед нею. Відновлена військова прокуратура із початку своєї діяльності, згідно із чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) була наділена функцією досудового розслідування тільки військових злочинів, а також злочинів вчинених працівниками військових правоохоронних органів, а інші категорії злочинів, які вчинені військовослужбовцями розслідувались слідчими інших правоохоронних органів, що правда за процесуального керівництва військових прокурорів. У листопаді 2017 року, відповідно до перехідних положень КПК України, прокуратура втратила функції органів досудового розслідування. Функцію розслідування військових злочинів та злочинів вчинених представниками правоохоронних органів законодавцем закріплено за Державним бюро розслідувань (ДБР). Чи виправданий такий крок? Думаю ні!

Державне бюро розслідувань це правоохоронний орган працівники якого відповідно до Закону є цивільними особами із статусом державних службовців. Створення окремих військових підрозділів для виконання завдань бюро у військових формуваннях чинним Законом не передбачено. Зазначена обставина значно ускладнить розслідування військових злочинів. Не зрозуміло,

яким чином цивільні особи зможуть належно виконувати свої обов'язки серед «людей зі зброєю», не знаючи досконало специфіки їхньої діяльності, психології військового колективу, військових традицій тощо. Адже специфіка роботи «військового» слідчого полягає у тому, що йому необхідно часто із ризиком для життя діяти в екстремальних умовах під час військових навчань, бойових дій, антитерористичних чи міжнародних миротворчих операцій, у яких беруть участь ЗС України чи інші військові формування.

Військові слідчі, здійснюючи свою діяльність у певних військових об'єднаннях, з'єднаннях чи підрозділах, при необхідності повинні пересуватися разом із ними під час виконання тих чи інших задач у військових операціях чи просто під час передислокації військ, жити у польових умовах разом із військами, володіти зброєю, вміти діяти в бойових ситуаціях, щоб захистити себе.

Для цього слідчі повинні володіти певним комплексом знань та навичок у військовій справі, необхідних для виконання завдань за призначенням, тобто розумітися на тонкощах військової служби, знати вимоги військових статутів та інших керівних документів, штатну структуру, організацію та особливості діяльності військових формувань взагалі, чи певних підрозділів зокрема, орієнтуватися у окремих питаннях ведення бойових дій та їх забезпечення, знати тактико-технічні характеристики та особливості експлуатації зброї та військової (спеціальної) техніки яка перебуває на озброєнні, тощо.

Тільки будучи належним чином підготовленим слідчий зможе говорити «однією мовою» із військовослужбовцями, що сприятиме налагодженню нормального психологічного контакту із ними та стане запорукою якісної роботи із розслідування злочинів.

Важко сказати, яким чином керівництво ДБР буде готувати своїх цивільних слідчих набраних за конкурсом до розслідування військових злочинів, особливо у зоні проведення ООС, але організувати цю роботу на належному рівні суто із цивільним особам буде складно.

Окрім того сам факт, що військові злочини розслідує цивільна особа буде негативно сприйматися у військовому середовищі, оскільки військовослужбовці не сприйматимуть такого слідчого ментально.

Із наведеного зрозуміло, що в Україні на даний час відсутня одна із ланок системи органів військової юстиції – орган досудового розслідування.

Другу ланку становлять органи військової прокуратури, що мають передбачені законом повноваження у сфері кримінальної юстиції та поза нею. Щоправда дискусійним залишається питання позбавлення прокуратури функції досудового розслідування кримінальних правопорушень, яка наявна у багатьох прокуратурах інших країн, у тому числі і країн ЄС, а також необґрунтованого звуження повноважень прокуратури поза сферою кримінального судочинства, зокрема у захисті прав та інтересів громадян (військовослужбовців) та держави.

І нарешті в Україні відсутня третя ланка органів військової юстиції – спеціалізовані військові суди, які б розглядали по суті обвинувальні акти щодо

військовослужбовців, а також протоколи про скоєння ними адміністративних правопорушень. Окрім того, військові суди повинні виконувати функцію щодо захисту прав і свобод військовослужбовців шляхом можливості розгляду їх скарг на незаконні дії військового командування (незаконне звільнення з військової служби, необґрунтоване притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності, тощо). Відсутність в Україні військових судів, тим більше в умовах військового конфлікту, віддаляє правосуддя від військовослужбовців та не сприяє належному захисту їх законних прав та інтересів. Діяльність судів загальної юрисдикції створена без врахування особливостей дислокації ЗС України та інших військових формувань, а також специфіки їх діяльності. Судді цих судів, як правило, не обізнані із особливостями проходження військової служби, психології військового колективу, правилами використання та обслуговування озброєння, військової техніки, проведення тих чи інших військових операцій. Підтвердженням цьому є досвід розвинених країн світу, таких як Канада. Так, Верховним судом Канади (SCC) у рішенні Суду від 1992 року зазначається: «Мета окремої системи військових трибуналів – дозволити Збройним Силам розглядати справи, що безпосередньо стосуються дисципліни, ефективності та морального стану військових. Безпека і благополуччя канадців значною мірою залежить від готовності чоловіків і жінок для захисту від загроз безпеці країни. Порушення військової дисципліни повинні розглядатися швидко і, часто, каратися більш суворо, ніж це було б у випадку, вчинення такого проступку цивільною особою. Таким чином, існує потреба в окремих трибуналах для забезпечення військової дисципліни, що відповідає стандартам в армії [1].

Практичний досвід проходження служби у військовій прокуратурі доводить, що важко дати правильну оцінку діям людини, якщо немає повного розуміння в яких умовах вона діяла та чи могла вона, за певних обставин, діяти інакше, яке значення мають наслідки, які настали чи могли настати від дій чи бездіяльності того чи іншого військовослужбовця для окремого військового колективу зокрема чи обороноздатності держави взагалі.

Окрім того, територіальні суди загальної юрисдикції перевантажені розглядом інших справ, що не стосуються військової сфери, а тому розгляд справ щодо правопорушень скоєних військовослужбовцями часто затягується на довгий час, що також обумовлено складністю виклику свідків із середовища військовослужбовців, які задіяні у службі чи приймають участь у військових операціях (бойових діях). Одна із основних функцій військового судочинства це вплив на стан військової дисципліни у військах, що досягається оперативністю та повнотою судового розгляду справи, як правило, у відкритих судових засіданнях, із залученням до засідання військовослужбовців, у тому числі і колеги по службі обвинуваченого і у розташуванні військових частин чи окремих підрозділів. Така діяльність суду призводить до усвідомлення військовослужбовцями невідворотності покарання за порушення військової дисципліни,

утримує багатьох від протиправних вчинків, що у кінцевому рахунку, призводить до зменшення рівня злочинності у військах та зміцнює військову дисципліну. У силу специфіки своєї діяльності територіальні суди навряд зможуть вдатися до форми такої роботи із розгляду кримінальних проваджень. І що є важливим, важко примусити цивільного суддю працювати із ризиком для життя в умовах воєнних конфліктів, під час яких суди повинні працювати разом із військами, де такий ризик є завжди.

Критики можуть зауважити, що військова юстиція це пережиток минулого, рудимент радянської правоохоронної системи, однак такі твердження спростовуються аналізом міжнародно-правового досвіду функціонування систем військової юстиції. Кожній країні притаманний свій історичний досвід функціонування та розвитку військової юстиції. Більш ніж у 60 розвинених країнах світу, у тому числі і тих, які входять до військово-політичного блоку НАТО функціонують органи військової юстиції. Серед таких країн можна зазначити США, Канаду, Велику Британію, Італію, Іспанію, Бельгію, Швейцарію, Данію, Польщу, Румунію, Болгарію, Грецію, Туреччину, КНР, Бразилію, Ізраїль, Казахстан, Вірменію, Туркменістан тощо.

Очевидним є висновок, що в Україні в умовах неоголошеної війни, яка триває п'ять років, законодавець так і не дійшов усвідомлення значимості ролі військової юстиції для підтримання належного правопорядку у військових формуваннях, що у свою чергу є необхідним елементом у забезпеченні воєнної безпеки держави. Необхідно на законодавчому рівні продовжити роботу із вдосконалення законодавства у сфері військової юстиції з метою створення дієвої системи військових правоохоронних органів, що безумовно сприятиме зміцненню законності та правопорядку у ЗС України та інших військових формуваннях.

Еволюція військової юстиції у обов'язковому порядку повинна включати баланс двох основних інтересів: бойові дії і прагнення до ефективної, але справедливої системи підтримання належного порядку і військової дисципліни.

Список використаних джерел:

1. An overview of Canada's military justice system. URL: http://www.forces.gc.ca/assets/FORCES_Internet/docs/en/jag/military-justice-overview.pdf

ВЕРЕША Роман Вікторович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України,
заслужений юрист України,
м. Київ, Україна

ПАРАДИГМА ВИНИ

Підвищений інтерес до категорії «вина» пояснюється її значимістю у системі соціально-правових цінностей. Вина є одним із основних критеріїв, які надають можливість відмежувати злочин від правомірної поведінки. Окрім того, що вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину і за її відсутності немає і не може бути складу злочину, вона тісно пов'язана із іншими галузями науки (як юридичними, так і загальносоціальними) і має багатовікову історію розвитку. Принцип відповідальності лише за наявності вини ще із давніх часів відстоювався людством, що знайшло відображення у багатьох правових системах суспільства. І вже у подальшому, з розвитком цивілізації і встановленням державності цей принцип стає центральним принципом у праві. Тому поняття вини з часом починає набувати все більшого значення. Така тенденція зберігається і сьогодні.

Вина – це центральне поняття кримінального права, основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину. Вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони складу злочину і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину. Від правильного вирішення питання про вини, насамперед, залежить зміцнення законності в діяльності органів і посадових осіб, що ведуть боротьбу із злочинністю [1, с. 39].

Вина, з одного боку, є правовим, об'єктивно існуючим явищем – певна реальність, яка наділена соціальним, психологічним, загальноправовим і конкретно-правовим змістом. Але з іншого боку – це поняття абстрактне. Цей термін існує для відображення суб'єктивних процесів, які відбувалися у свідомості особи на момент вчинення нею злочинних, а також будь-яких інших діянь, які тим чи іншим чином порушують встановлені правила поведінки [2, с. 36]. При цьому вини не можна чітко виміряти певними засобами; її як дещо суб'єктивне можна визначити шляхом аналізу й оцінки об'єктивних обставин вчиненого особою злочину. Саме тому досягнення істини під час дослідження суб'єктивних ознак злочинного діяння є відносним і цілком залежить, з одного боку, від сукупності об'єктивних факторів, зібраних і у встановленому законом порядку зафіксованих як докази, з іншого – від самого правозастосувача, його досвіду, знань, суб'єктивних особливостей.

Отже, зважаючи на зазначене, вина, на думку деяких авторів, хоча і відображена у кримінальному законодавстві, є поняттям оціночним. Оцінка вини

залежить від особи, яка здійснює правосуддя і бере участь в оцінці зібраних щодо конкретного кримінального провадження доказів. Тобто вина – свого роду оцінка правозастосувача суб'єктивних особливостей вчинення злочину [3, с. 80–81].

Переважає більшість вчених розглядають вину в межах психологічної концепції. А думку А.В. Наумова, вина – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу або необережності. Інші автори пропонують під поняттям вини розуміти заборонене кримінальним законом психічне, у формі умислу або необережності, ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Для визначення розуміння вини із соціально-психологічної точки зору та з'ясування обумовленості різних її аспектів необхідно розглянути механізм виникнення тих соціальних і психологічних складових, які визначають форму вини і її зміст. Загальновизнаною є точка зору, що основними соціально-психологічними елементами вини є інтелектуальні та вольові процеси психіки особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння.

В літературі відмічається, що психіка людини є не що інше, як свідомість, іншими словами – це те, що протилежно матерії, а у своїй єдності з нею утворює буття [4, с. 43–44]. Однак потрібно зауважити, що свідомість не протиставляється матеріальним предметам, вона не відірвана від матеріального світу. Саме через свідомість відбувається реалізація людини як частини буття, свідомість встановлює характер зв'язку особистості із навколишнім середовищем і через свідомість виявляється ставлення особи до матеріального світу. Тому, можна сказати, що свідомість – це єдність інтелекту (власне свідомості), волі, емоцій, переживань людини.

Поняття свідомості визначається в науці по-різному. Зокрема, різні визначення свідомості даються філософами і психологами. Одні автори під свідомістю розуміють копію, образ відображення дійсності, інші – особливим чином організовану матерію, треті – властивість високоорганізованої матерії [5, с. 184].

Наведені вище варіанти визначення поняття свідомості свідчать про те, що свідомість – явище складне і багатоаспектне. У різних сферах наукової і практичної діяльності людини вона може виступати як функція, результат, як відображення та властивість високоорганізованої матерії. Крім того, у разі визначення поняття свідомості необхідно враховувати як статичні, так і динамічні її властивості, а також те, що психологічний підхід до проблеми свідомості виключає можливість розглядати свідомість лише як певне визначене утворення. Свідомість розуміється не лише як результат, а й як процес усвідомлення людиною навколишнього світу і самої себе.

Однак свідомість не існує і не формується сама собою – для цього потрібен рушійний фактор. Таким фактором, на думку деяких вчених, є знання. Знання – це головний компонент, ядро свідомості, засіб її існування. Спосіб,

за допомогою якого існує свідомість і за допомогою якого щось існує для неї, – це знання. Щось виникає для свідомості остільки, оскільки особа знає про це щось. Будучи основою свідомості, не кожне конкретне знання проявляється у ній. Тільки ті знання, які в цей момент діяльності людини пов'язуються із джерелом суспільно небезпечного посягання, можуть бути основою свідомості. Отже, знання, які мають значення для вчинення певного злочину, є основою свідомості, яка і виявилась у певному психічному ставленні до цього діяння та (або) його наслідків. Видається, що свідомість, у свою чергу, – це усвідомлене буття, що визначає специфіку зв'язків особи із джерелами суспільно небезпечних посягань.

На нашу думку, при розкритті та характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину, реалізації мети покарання і проведенні профілактичної роботи, необхідно виходити із загальних положень вчення про свідомість і психологію особистості загалом. Однак специфіка злочину як протиправного суспільно небезпечного діяння, особливості ставлення держави і суспільства до такого діяння та особи, яка його вчинила, визначають і особливості розгляду свідомості як кримінально-правової категорії.

Свідомість має прояв у поведінці (діянні) особи, спрямованої на об'єкти навколишнього світу. Вибір характеру цієї поведінки виявляється через свободу волі особи. Свобода волі означає в першу чергу усвідомлення навколишньої дійсності [6, с. 126]. При цьому вважається, що воля полягає не в уявній незалежності від законів природи, а в пізнанні цих законів і у заснованій на цьому можливості спрямовувати дію законів природи для певних цілей. Це, зокрема, стосується як законів зовнішньої природи, так і законів, що керують тілесним і духовним буттям самої людини. Таким чином, свобода волі – це здатність приймати рішення зі знанням справи, заснована на свідомому ставленні до здійснюваної діяльності.

Генетичною основою свободи волі є усвідомлене ставлення до вчинюваної дії (бездіяльності). Сутністю ж вини, виходячи із цього взаємозв'язку, можна вважати усвідомлення суспільної небезпеки здійснюваного соціально значимого діяння. Таке розуміння сутності вини ґрунтується також на вченні про свободу волі. Основою вольової дії є те, що людина вчинює її на основі розуму, усвідомлюючи фактичну, соціальну та правову характеристику. Із часів Г.В.Ф. Гегеля воля зводиться до пізнання необхідності. Мірою волі суспільства, особистості є чітко визначена та доступна для кожної епохи свідомість необхідності.

Свобода волі означає не лише усвідомлення необхідності, а й певне ставлення до неї та інших явищ через цю необхідність. Отже, бути вільним, означає в певній ситуації і свідоме ігнорування пізнаної необхідності, оскільки свобода волі проявляється в можливості особи діяти певним чином.

У кримінально-правовій літературі висловлюється думка, що злочинець не вільний, не має свободу волі, тому що йому невідомий вищий характер пізнан-

ня. Г.В.Ф. Гегель зазначав, що у особи воля буває трьох видів: а) природна (безпосередня); б) сваволі та в) розумна. Злочинець – носій двох перших видів волі. Покарання обумовлює виникнення у нього третього виду волі.

Особа у тому випадку несе відповідальність за свої вчинки, якщо вона вчинила їх, маючи повну свободу волі. Під повною свободою волі потрібно розуміти прояв у своїй єдності як абсолютної, так і відносної сторони волі. Відносний аспект волі полягає у тому, що людина має не абсолютно точну інформацію, не абсолютно точне уявлення про ту або іншу необхідність, а оцінює її із власної точки зору.

Разом із тим існує ще й свобода вибору варіанта поведінки, яка розкриває характер повної свободи волі особи стосовно не стільки процесу пізнання необхідності, скільки якості можливих вчинків в межах пізаного нею навколишнього середовища. Саме свобода вибору як реальна можливість вчинення різних за характером дій виступає у вигляді свободи волі. Це означає, що особа, яка скоює злочин, усвідомлює фактичні та соціальні властивості прояву необхідності, але діє протилежно. При цьому прояв свободи волі зводиться до того, що зовнішня необхідність стає внутрішнім переконанням.

Отже, діалектика взаємозв'язку таких понять, як «свобода», «воля» та «вина» полягає в тому, що до відповідальності за вчинення злочину може притягатись лише особа, яка має свободу волі і усвідомлено ставилася до суспільно небезпечного діяння.

Таким чином, соціально-психологічний підхід щодо розкриття поняття сутності вини як усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваних особою дій, дозволяє встановити зв'язок між свободою волі, виною та відповідальністю особи. Завдяки такому підходу підкреслюється основа цих понять, те загальне, що властиво їм і, що будучи основою одного явища, є необхідною умовою для виникнення іншого. Цією основою є свідомість, завдяки якій особа в конкретній ситуації розуміє не лише фактичну, а і соціальну значимість свого діяння, виражає власне ставлення до нього.

Для більш чіткого розуміння вини, її окремих аспектів та чинників, які формують суспільно небезпечну поведінку суб'єкта, та вироблення ефективних засобів (не лише кримінально-правових) протидії злочинності загалом, вивчення феномена вини має виходити за межі юридичного розуміння цього інституту. Для визначення загальних підходів, які включають всі складові комплексного розуміння вини у кримінальному праві, на нашу думку, необхідно використовувати поняття «загальна теорія вини у кримінальному праві». Вона має включати не лише кримінально-правове поняття вини, але і визначати її сутність на підставі теологічного, психологічного, соціального та філософського підходів. Отже, загальна теорія вини у кримінальному праві – це сукупність теологічних, психологічних, філософських та соціально-правових підходів, які використовуються для визначення вини і мають кримінально-правове та кримінологічне значення.

Список використаних джерел:

1. Дубровский Д.И. Проблема идеального. *Субъективная реальность*. Москва: Канон +, 2002. 368 с.
2. Вереша Р.В. Вина (коментар до ст. 23 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3(16). с. 39–45.
3. Тер-Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности. Москва: ЮРКНИГА, 2003. 480 с.
4. Цимбалюк І.М. Психологія. Київ: Професіонал, 2004. 216 с.
5. Афанасенко В. Філософія: підруч. / за ред. В.Г. Кременя, М.І. Горлача. 3-те вид., перероб. та допов. Харків: Прапор, 2004. 735 с.
6. Рудь Б.Ю. Співвідношення свободи і свободи філософування у філософії Бенедикта Спінози. *Мультиверсум. Філософський альманах: збір. наук. праць*. Київ, 2009. Вип. 77. С. 126–132.

ВИННИЧЕНКО Юлія Дмитрівна
курсант факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

«ЗЕЛЕНА КІМНАТА» У ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

Допит є процесуальною дією, особливості якої визначені у кримінальному процесуальному законодавстві. Специфічною категорією допитуваних осіб є неповнолітня або малолітня особа, тому законодавець у ст. 226 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), визначив певні винятки із стандартних процесуальних правил. Зокрема, йдеться про іншу тривалість допиту та перерв.

Окрім цього, для проведення допиту має залучатися законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. Лікар залучається для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) на розсуд слідчого судді, суду, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні (депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Лікар повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану його здоров'я [1].

Такий диференційований підхід обумовлений віковим особливостями неповнолітньої особи та цілком відповідає міжнародним стандартам здійснення, так званого, «дружнього до дитини правосуддя» [2]. Фундаментальні підвалини такого правосуддя були закладені ще в 1985 році разом із прийняттям Мінімальних стандартів ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), а згодом, у 1989 році, Конвенції про права дитини. Передусім «Пекінські правила» зобов'язують компетентні органи державної влади «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [3].

Проте не всі аспекти дружнього до дитини кримінального провадження втілені у нормах КПК України. Зокрема, у нашому процесуальному законодавстві відсутні положення, які б визначали особливості місця допиту та створення комфортного та середовища, а це, на думку багатьох фахівців, є надважливим питанням.

Вибір місця й обстановки проведення допиту (вдома, у школі, в кабінеті слідчого) має сприяти встановленню психологічного контакту й одержанню необхідної інформації [4, с. 121]. На думку науковців, визначаючи місце допиту неповнолітнього свідка (потерпілого, підозрюваного), слід виходити з того, що підліток у віці 14–16 років бажано допитувати в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням останнього про необхідність розповісти все, що тому відомо про подію, підкреслює важливість подій й налаштовує на дачу повних і правдивих показань. Для допиту малолітніх свідків (потерпілих, підозрюваних) слід вибрати інше, більше звичне їм місце, це може бути школа, дім, дитячий садок [4, с. 175–176].

Та попри ці рекомендації багато науковців та практиків погоджуються, що найбільш оптимальним є проведення допиту дітей у спеціально обладнаних дружніх до дитини (child-friendly) кімнатах. Саме тому для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи практичні працівники запозичили від представників західних країн досвід використання таких кімнат, які в Україні умовно прийнято називати «зеленими». На практиці «зелена кімната» не завжди повинна бути саме зеленого кольору. Йдеться про приміщення, яке б допомогло сприяти налагодженню психологічного контакту із допитаною особою, зменшення стресу, підвищення довіри до компетентного персоналу поліції чи інших фахівців. Зазвичай, це спеціально обладнане приміщення, яке допомагає дітям відчувати домашню атмосферу, сприяє розкутому спілкуванню з дорослими.

Основною метою створення цих кімнат є здійснення інтерв'ювання дитини за допомогою спеціальних методик та зменшення повторної травматизації дитини під час опитування. Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так тих, що і в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для таких дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, допомога та реабілітаційні послуги та виховання. Такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку [5, с. 4]. Під час проведення допиту з метою з'ясування певних обставин використовуються малюнки, тести, анонімні ляльки, опитування.

«Зелені кімнати» є не просто спеціально обладнаними приміщеннями, а й закладами для здійснення системи заходів, покликаних забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває в контакті із законом, з метою її перевиховання та подальшої соціальної підтримки.

До оформлення даної кімнати потрібно підходити не лише з професійної точки зору, а й із творчої, адже у приміщенні має панувати домашня атмосфера – м'які та зручні для дітей меблі, іграшки та книги для різних вікових груп, дошка для малювання. Там мають бути всі речі, необхідні для опитування ди-

тини, в тому числі анатомічні ляльки, малюнки, які зможуть полегшити проведення допиту. Як вимагають міжнародні стандарти, кімнати мають бути відповідно обладнанні необхідними відео- та аудіоапаратурою, «венеціанським дзеркалом», а також методичними матеріалами для роботи із дітьми [6, с. 132]. Фахівці слушно стверджують, що психологічно травмована дитина не завжди може розповісти про те, що їй відомо, у деяких випадках їй легше показати за допомогою предметів, які знаходяться у кімнаті, або у крайньому випадку намалювати. За результатами проведення допиту неповнолітніх у вказаній кімнаті може складатися висновок експерта, який працював з дитиною, що має лише рекомендаційний характер [6, с. 133].

На жаль, сьогодні Україна перебуває лише на початковому етапі створення дружніх до дитини кімнат, тому й досі більшість допитів проводиться у кабінетах слідчого. У 2012 році була спроба офіційно впровадити системні зміни стосовно засад спілкування з дітьми, що потрапили у поле зору правоохоронних органів, оскільки на рівні відомчого документа «Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» 19 грудня 2012 року № 1176 було вжито поняття «зелена кімната». Утім, далі хід реформ у цьому напрямку зупинився, адже сьогодні згаданий документ втратив чинність, а в новій «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» 19 грудня 2017 року № 1044 таке поняття взагалі відсутнє. При цьому слід відмітити, що потреба впровадження європейських стандартів у практиці правосуддя, зокрема в частині створення дружнього для дитини середовища, щороку не зникає, а тільки посилюється, у тому числі, з огляду на схвальні відгуки закордонних колег про ефективність використання «зелених кімнат».

Список використаних джерел

1. Лист ВССУ № 223-66/0/4-17 про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх від 16.01.2017. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html
2. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>
3. Мінімальні стандарти ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
4. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. Київ: Ін Юре, 2003. 720 с.
5. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. Київ: Україна, 2012. 28 с.
6. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. S. 130–133. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf

ВИСОЦЬКИЙ Володимир Мирославович
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЧЕРГОВОЇ СЛУЖБИ ОРГАНІВ (ПІДРОЗДІЛІВ) ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАТРИМАНИМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Це положення знаходить своє подальше розкриття у ст. 29 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про затримання людини має бути негайно повідомлено родичів затриманого [1]. Аналогічні положення передбачені у міжнародно-правових актах з прав людини, зокрема, Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо.

Як свідчить правозастосовна практика, порушення прав затриманих осіб є систематичним. Зокрема, найбільш розповсюдженими порушеннями є: порушення права на захист; порушення права отримувати медичну допомогу; неповідомлення про затримання близьких родичів та членів сім'ї затриманого; порушення строків тримання; не проведення реєстрації затримання; затримання без складання протоколу тощо. Особливо вразливими при цьому стають неповнолітні, особи із психічними розладами, наркозалежні та ті, хто не володіє мовою кримінального провадження.

Зважаючи на вищезазначене, необхідно відзначити, що особиста недоторканність є одним із найважливіших прав людини, тому проблематика його захисту є пріоритетною та актуальною [2, с. 524].

Щодо організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) поліції, а також забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, то Міністерством внутрішніх справ 23 травня 2017 року затверджено Інструкцію з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної

поліції України. У зазначеній Інструкції визначено, що одними із основних завдань чергової служби органів (підрозділів) поліції є організація роботи із затриманими (за винятком чергової частини НПУ та чергових частин (ситуаційних відділів) ГУНП), забезпечення їх конституційних прав і свобод та поміщення (звільнення), утримання осіб у кімнатах для затриманих територіальних підрозділів ГУНП [3].

Начальником територіального підрозділу поліції призначається одна або декілька посадових осіб, відповідальних за перебування затриманих у підрозділі поліції. Відповідальними за перебування затриманих осіб не можуть бути слідчі. При розгляді обставин затримання або доставлення осіб до територіального підрозділу поліції необхідно дотримуватися таких вимог:

1) розгляд обставин затримання або доставлення осіб до територіального підрозділу поліції проводиться працівниками добового наряду чергової служби або іншими працівниками за дорученням начальника цього підрозділу чи його заступника в окремі кімнати, яка своїм обладнанням не пригнічує їх честь та гідність, з дотриманням встановлених чинним законодавством строків;

2) усі без винятку особи, які затримані, доставлені, викликані працівниками поліції для складання матеріалів про адміністративні правопорушення, проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій, чи прибули з особистих або службових питань, реєструються в журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених;

3) поліцейський, який здійснив затримання особи, або відповідальний за перебування затриманих негайно після такого затримання повідомляє затриману особу, що вона має право на захисника, а також орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. Якщо цього не зроблено, оперативний черговий повинен самостійно повідомити відповідний орган (установу), зафіксувавши час повідомлення та дані посадової особи, яка його отримала, у журналі інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги затриманим;

4) у разі необґрунтованого затримання оперативний черговий зобов'язаний негайно звільнити затриману особу, про що зробити відповідний запис у журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, й запропонувати посадовій особі, винній у необґрунтованому затриманні, вибачитися. Про необґрунтоване затримання громадянина доповісти письмовим рапортом начальникові територіального підрозділу поліції для подальшого призначення та проведення службового розслідування.

При розгляді обставин щодо особи, яка доставлена до органу (підрозділу) поліції за вчинення адміністративного правопорушення, оперативний черговий зобов'язаний:

1) установити особу затриманого, провести особистий огляд, огляд речей затриманої особи із дотриманням вимог ст.ст. 264 та 265 КУпАП та видати їй Пам'ятку для затриманих;

2) вимагати від працівника поліції, який затримав правопорушника, скласти й оформити в установленому порядку протокол про адміністративне правопорушення та протокол про адміністративне затримання;

3) перевірити правопорушника за базами даних єдиної інформаційної системи МВС України, а при затриманні осіб, які знаходяться на профілактичному обліку, довести інформацію про них до відома працівників заінтересованих структурних підрозділів;

4) про місцез перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомити її родичів, а також на її прохання адміністрацію за місцем роботи чи навчання;

5) доповісти начальникові органу (підрозділу) поліції або його заступнику матеріали про адміністративне правопорушення (адміністративне затримання);

6) забезпечити постійне спостереження за поведінкою затриманих осіб з метою попередження з їх боку нападу на працівників поліції, громадян, приховування предметів і речей, документів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, уникнення можливості втечі, самогубства або спричинення шкоди своєму здоров'ю;

7) у разі погіршення стану здоров'я або вчинення спроби самогубства затриманою особою надати невідкладну домедичну допомогу, негайно викликати бригаду екстреної медичної допомоги та доповісти начальникові органу (підрозділу) поліції;

8) при передачі затриманих чи доставлених осіб на лікування у заклад охорони здоров'я у журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених зробити відповідний запис, а до закладу охорони здоров'я надіслати лист із проханням заздалегідь повідомити про закінчення лікування особи;

9) у разі раптової смерті чи самогубства затриманої або запрошеної особи негайно викликати бригаду екстреної медичної допомоги, доповісти письмовим рапортом начальникові органу (підрозділу) поліції, до чергової частини (ситуаційного відділу) вищого рівня, поінформувати чергового прокуратури та вжити заходів щодо збереження обстановки на місці події.

При розгляді обставин щодо затриманої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, оперативний черговий зобов'язаний:

1) у разі затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, або особи, яка оголошена у міжнародний розшук та відносно якої обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, негайно повідомити про це слідчого та/або прокурора, зазначеного в ухвалі;

2) у випадку затримання особи не уповноваженою на те посадовою особою та тимчасового вилучення у затриманого майна отримати його для зберігання до передачі слідчому чи прокурору. Факт отримання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом. Подальша передача майна слідчому чи прокурору фіксується у відповідному журналі;

3) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки та видати Пам'ятку для затриманих;

4) перевірити, чи уповноважена посадова особа, яка здійснила затримання, надала можливість затриманій особі повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї, захисника чи інших осіб або здійснила таке повідомлення самостійно. У випадку нездійснення таких дій уповноваженою посадовою особою черговий виконує їх самостійно або доручає їх виконання іншому члену добового наряду чергової служби та повідомляє про це начальника органу (підрозділу) поліції із здійсненням запису у відповідному журналі;

5) при одержанні протоколу про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, чи ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання від уповноваженої особи, направити підозрюваного до ІТТ, передавши під підпис чергового ІТТ вилучені у затриманої особи речі та документи.

З метою забезпечення права затриманого на конфіденційне побачення із захисником у територіальних підрозділах поліції обладнується відповідна кімната. Зустріч затриманого та його захисника у кімнаті для конфіденційного побачення має відбуватися під візуальним контролем уповноваженої особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування, з метою забезпечення законності при проведенні такої зустрічі та заходів безпеки.

Крім вищезазначеного, в Інструкції містяться й інші положення щодо організація роботи чергової служби органів (підрозділів) поліції із затриманими, а саме: дії оперативного чергового при затриманні (доставленні) до органу (підрозділу) поліції окремих категорій осіб; порядок проведення особистого огляду затриманого, огляд і вилучення речей та документів; поміщення й тримання затриманих осіб в кімнатах для затриманих, нагляд за їх поведінкою тощо.

Наведене вище дозволяє зробити висновок, що для забезпечення прав затриманих недостатньо лише змін у законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Солдатський В.В. Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 524–531.

3. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України: наказ МВС України від 23.05.2017 № 440. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17>

ВОВК Марія Зіновіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

У статті 3 Конституції України, проголошено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а в ст. 56 Основного Закону України, встановлено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Відповідно до ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням [1]. На реалізацію відповідних конституційних норм спрямоване положення ст. 1176 Цивільного кодексу України (ЦК України), згідно з якою на державу покладається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [2]. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідних органів регламентований в Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [3]. Застосування вище вказаного Закону визначається спеціальним Положенням [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 1176 ЦК України [2], ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [3] та п. 4 Положення [4] вина не є однією з обов'язкових умов відповідальності за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Натомість у ч. 6 ст. 1176 ЦК України передбачено, що шкода, завдана відповідними органами, відшкодовується на загальних підставах.

Загальні положення про відшкодування шкоди визначені в главі 82 ЦК України та передбачені ст.ст. 1166 та 1167 ЦК України, згідно з якими вина є однією з обов'язкових умов відповідальності за завдану шкоду. Положення ст.ст. 1166, 1167 ЦК України поширюються на всі норми, що входять до глави 82 ЦК України, тією мірою, в якій їх не змінюють спеціальні правила, передбачені окремими статтями цієї глави, в тому числі і на ч. 6 ст. 1176 ЦК України.

Щодо поняття «загальні підстави», яке міститься в ч. 6 ст. 1176 ЦК України, то у постанові Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 25 травня 2016 року (справа № 6-440цс16) висловлена така правова позиція: шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто виходячи із загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовими та службовими особами (ст.ст. 1173, 1174 ЦК України) [5].

Питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду досліджувалося у працях багатьох вчених. У цивілістичній літературі з приводу того, що слід розуміти під поняттям «загальні підстави», яке міститься у ч. 6 ст. 1176 ЦК України, існує дві позиції.

Прихильники першої позиції, зокрема Ю.І. Галушка, вважають, що під загальними підставами слід розуміти загальні правила відшкодування шкоди. Тому вина є однією з обов'язкових умов відповідальності за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [6, с. 11].

На думку представників другої позиції, зокрема Б.П. Карнауха [7, с. 182] та О.О. Отраднкової [8, с. 117], відшкодування шкоди за ч. 6 ст. 1176 ЦК України повинно відбуватись виходячи із загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та службовими особами (ст. ст. 1173, 1174 ЦК України).

Таким чином, у законодавстві нечітко врегульоване питання вини як умови відповідальності за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Така нечіткість врегулювання цього питання призводить до його неоднакового розуміння та тлумачення, що в практичній площині може призвести до різного застосування. З метою уникнення непорозумінь доцільно у ч. 6 ст. 1176 ЦК України передбачити, що вина не є однією з обов'язкових умов відповідальності за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>

4. Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»: наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>

5. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25.05.2016 у справі № 6-440цс16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58106451/>

6. Галушка Ю.І. Відшкодування шкоди, завданої рішеннями діями чи бездіяльністю органів дізнання і досудового слідства за цивільним законодавством України: автореф. Київ, 2011. 18 с.

7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців. Т. 11: Недоговірні зобов'язання / І.В. Спасибо-Фатєєва, Л.М. Баранова, Ю.В. Баулін та ін.; за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2014. 416 с.

8. Отраднава О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.

ВОЗНЮК Андрій Андрійович
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ СКЛАДОВІ НОВОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ

26 лютого 2019 року Конституційний Суд України визнав ст. 368² Кримінального кодексу України (КК України) такою, що не відповідає Конституції України. З цього моменту відбулася декриміналізація незаконного збагачення. Це означає, що відповідні кримінальні провадження закриваються, а особи, які незаконно набули активи у значних розмірах, не будуть нести кримінальної відповідальності за це діяння, якщо звісно їх не визнають винними у вчиненні інших злочинів. Відтак, з одного боку, відбулася «амністія» високопосадовців, підозрюваних чи обвинувачених у незаконному збагаченні, а, з другого, їм надано «індульгенцію» на вчинення цього суспільно небезпечного діяння, яка буде діяти до нової його криміналізації [1, с. 84].

У зв'язку з цим актуальним є формування нового механізму протидії незаконному збагаченню. Під час його розробки слід виходити з аксіоми про те, що це суспільно небезпечне явище не здолати, а особливо використовуючи виключно кримінально-правові норми. Це означає, по-перше, що незаконне збагачення було і буде. Однак знизити його рівень можливо і необхідно, інакше одна з найбільших за потенціалом людських та природних ресурсів країна Європи, буде залишатися однією з найбільш небезпечних на цьому континенті. По-друге, не слід забувати про можливість інших галузей права, які мають потужні правові інструменти. Відтак механізм протидії незаконному збагаченню повинен мати комплексний характер і включати норми різних галузей права.

Для побудови максимально ефективного кримінально-правового механізму протидії незаконному збагаченню слід розв'язати низку концептуальних проблемних питань.

1. Які діяння необхідно криміналізувати в новому складі незаконного збагачення?

Потенційно це можуть бути такі діяння, пов'язані з відповідними активами:

- 1) набуття;
- 2) володіння;
- 3) користування;
- 4) розпорядження;
- 5) передача;
- 6) збільшення.

Насамперед виникає питання що слід розуміти під набуттям певних активів – одержання їх у власність чи лише у володіння або користування чи

розпоряджання? Виходячи із семантичного значення слова «набувати» термін «набувати активи» означає ставати їх власником. (Набувати має такі значення:

1. Ставати власником кого-, чого-небудь, діставати, здобувати кого-, що-небудь. // Купувати. // Збирати, наживати, нагромаджувати протягом якогось часу.

2. Набирати чого-небудь, здобувати щось (про ознаку, якість і тощо).

3. Ставати, робитися яким-небудь.

4. Відслужувати, відробляти де-небудь певний час [2, с. 702]).

Відповідно до ч. 1 ст. 317 Цивільного кодексу України (ЦК України) власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. З огляду на це власником слід вважати лише особу, яка має усі три правомочності – володіння, користування та розпоряджання. Відтак набуття у власність активів означатиме лише одержання правомочності на володіння, користування і розпоряджання ними. Однак, як бути з особою, яка лише користується чи розпоряджається такими активами? Чи варто криміналізувати окремі правомочності, що входять до права власності? Погляди фахівців на це питання різняться. Розробники нової кримінально-правової норми про незаконне збагачення здебільшого пропонують визнавати злочином набуття активів у власність. Натомість існують й інші варіанти, зокрема такі як набуття активів у власність або користування [3], а також набуття активів у власність або володіння [4].

Якщо криміналізувати лише набуття певних активів, то за усі факти незаконного збагачення, що мали місце до прийняття нової норми не можна буде притягнути до кримінальної відповідальності жодного суб'єкта. Окрім того чи охоплюватиметься за таких обставин незаконним збагаченням, наприклад, факт набуття певних активів не відповідною службовою особою, а третіми особами завдяки саме суб'єкту незаконного збагачення. У зв'язку з цим в конструкцію нової норми слід включити володіння відповідними активами. А можливо і взагалі замінити набуття на володіння. Адже за володіння можна буде притягувати до кримінальної відповідальності з моменту набуття чинності відповідною нормою. Водночас їх набуття могло мати місце ще до визнання ст. 368² КК України неконституційною, або у проміжок часу від прийняття відповідного рішення Конституційного Суду України до набрання чинності нової норми.

Важливим моментом у набутті відповідних активів є розмір останніх. Особа може здійснювати набуття певних активів одним діянням або декількома. У разі вчинення продовжуваного злочину проблем не виникатиме. Однак у разі вчинення декількох тотожних діянь щодо набуття відповідних активів не об'єднаних єдиним наміром, кожне з яких не має значного розміру, вчинене не можна буде кваліфікувати як незаконне збагачення.

З метою вирішення проблеми фахівці пропонують передбачити певний звітний період протягом якого слід обраховувати розмір набутих активів. Наприклад, у законопроекті «Про внесення змін до Кримінального та

Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за неправомірне збагачення» від 13 березня 2019 року № 10110-6 (В.Ю. Пташник, Г.М. Гопко) пропонувалося зазначити у диспозиції щоб набуття у власність або в користування активів відбувалося упродовж календарного року [3].

Ще один варіант вирішення проблеми може полягати у доповненні примітки нової статті положенням про те, що під час обрахування розміру відповідних активів, які набувалися шляхом вчинення декількох діянь незалежно від того чи охоплювалися вони єдиним умислом слід виходити із загальної їх вартості.

У статті 20 Конвенції ООН проти корупції рекомендується криміналізувати збільшення відповідних активів. Однак, за таких обставин все одно слід довести, що особа володіє такими активами, що вони їй належать, тобто факт володіння ними чи їх набуття.

Проблемним питанням є і передача відповідних активів. Чи можлива вона без їх набуття? Змоделюємо ситуацію за вказівкою суб'єкта одна особа передає іншій певні активи у значному розмірі, але задокументувати у цій ситуації факт одержання неправомірної вигоди на користь третіх осіб не представилося можливим. Відтак є факт передачі таких активів за вказівкою службової особи та їх набуття третьою особою. Однак передавала їх не службова особа уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. З огляду на це, за умови буквального тлумачення терміна «передача», її не можливо буде притягнути до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Тому, якщо й моделювати відповідне діяння – «передачу», то воно повинно охоплювати не лише власне передачу, але й приховані її форми, зокрема надання суб'єктом вказівки певній особі про передачу активів у значному розмірі третім особам чи її спонукання до такої передачі у будь-який інший спосіб. В інших випадках особливої потреби у такому діянні як «передача» немає. Передача таких активів у певних випадках (наприклад, якщо особа приховує факт набуття та передачі активів, однак є достовірні дані про їх передачу) може бути одним із доказів їх набуття.

2. Як варто позначати предмет злочину та що до нього слід відносити?

Вдалим видається термін «активи». Визначення активів, що містилося у примітці 2 до ст. 3682 КК України було досить обмеженим і включало лише грошові кошти або інше майно, а також доходи від них. Очевидно, що для удосконалення цієї ознаки майбутнього складу злочину слід взяти за основу визначення неправомірної вигоди, закріплене у примітці до ст. 3641 КК України. У зв'язку з цим до відповідних активів варто віднести:

- 1) грошові кошти;
- 2) інше майно;
- 3) переваги;
- 4) послуги;
- 5) нематеріальні активи.

Водночас логічно до предмета незаконного збагачення не відносити будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

3. Хто має бути суб'єктом незаконного збагачення?

Суб'єктом незаконного збагачення у ст. 368² КК України, яка визнана неконституційною, були особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Логічною є диференціація таких осіб в межах кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів на службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище.

Поза межами цієї кримінально-правової норми залишалися інші категорії службових осіб, зокрема службових осіб юридичної особи приватного права. Очевидно, що якщо й створювати кримінально-правові механізми впливу на таких суб'єктів через наявність у них нез'ясованого багатства, то принаймні не у цій статті.

Важливо також вирішити питання про відповідальність членів сім'ї, родичів, близьких особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також номінальних власників відповідних активів. До них, окрім заходів кримінально-правового характеру, як варіант, можна застосовувати механізми конфіскації в межах адміністративно-правових та цивільно-правових процедур. Цікавими у зв'язку з цим були пропозиції В.Ю. Пташник та Г.М. Гопко, які пропонували встановити кримінальну відповідальність за неправомірне збагачення члена сім'ї особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (у ст. 368⁶ КК України) та приховування активів особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, чи члена її сім'ї (у ст. 368⁷ КК України) [3].

Необхідно також звернути увагу на той факт, що особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як правило працюють на відповідних посадах протягом певного терміну. У цей проміжок часу вони можуть ретельно приховувати факт незаконного збагачення, а після звільнення змінити форму незаконно набутих активів (наприклад за рахунок прихованих коштів придбати рухоме чи нерухоме майно). У зв'язку з цим очевидно, що суб'єктом незаконного збагачення варто визнавати службових осіб, які відносилися до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, але припинили службову діяльність. Водночас виникає питання протягом якого часу таких суб'єктів доцільно визнавати суб'єктом відповідного злочину? В одному із законопроектів пропонується встановити термін один рік. Очевидно що це обумовлено положеннями ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції», які передбачають необхідність подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наступного року після припинення відповідної діяльності. Однак, видається, що терміну в один рік не достатньо. Це має бути мінімум три – п'ять років після припинення відповідними суб'єктами службової діяльності або ж значно більший термін. Протягом зазначеного періоду слід також подавати декларацію. У зв'язку з цим слід внести зміни до ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції».

4. Як сформулювати конструкцію незаконності відповідних активів?

Насамперед її положення не повинні викликати жодних сумнівів щодо відповідності положенням Конституції України. Нова норма має максимально охоплювати можливі варіації ймовірних схем незаконного збагачення та його приховування. Вона повинна бути сформульована таким чином, щоб її неможливо було легко обійти (наприклад шляхом оформлення відповідних активів на члена сім'ї чи іншу особу).

5. Якими мають бути санкції нової статті?

Слід вирішити питання щодо конфіскації незаконних активів: це має бути додаткове покарання чи достатньо спеціальної конфіскації?

За ступенем тяжкості незаконне збагачення варто віднести до тяжких злочинів з огляду на розміри предмета злочину, статус суб'єкта злочину, а також можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій виключно в тяжких та особливо тяжких злочинах.

6. Чи потрібен для нової заборонної кримінально-правової норми спеціальний механізм кримінально-правового заохочення?

Можливо доцільно передбачити спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності суб'єкта незаконного збагачення, який добровільно передасть у власність держави активи, що визнані предметом цього злочину, до направлення обвинувального акта до суду.

Якщо ж особа вирішить вчинити такі позитивні післязлочинні дії після цього, то варто передбачити можливість укладення з нею угоди про визнання вини, але тоді окрім конфіскації активів, визнаних предметом злочину, до такого суб'єкта слід додатково застосувати покарання у вигляді штрафу. З цією метою у санкції статті про незаконне збагачення необхідно передбачити такий вид покарання як штраф.

Як варіант у разі криміналізації володіння активами, розмір (вартість) яких перевищує правомірно отримані доходи особи, можна передбачити підстави для звільнення відповідних суб'єктів від кримінальної відповідальності за умови сплати у державний бюджет певного відсотку від їх вартості, та якщо особу не буде визнано винною у вчиненні іншого злочину у результаті якого вона набула такі активи чи принаймні їх частину.

Від глибини аналізу зазначених концептуальних питань нової кримінальної правової норми, яка міститиме заборону на незаконне збагачення, та його результатів залежить ефективність її застосування у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А. Незаконне збагачення: пошук оптимальної кримінально-правової норми. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22.03.2019) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 84–90.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови з дод., допов. та CD / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за неправомірне збагачення: проект Закону України від 13.03.2019 № 10110-6. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65665

4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне збагачення: проект Закону України від 14.03.2019 № 10110-11. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65687

ВОЙЦЕХІВСЬКА Дарина Юріївна
студент магістратури
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Одна з найактуальніших проблем людства, яка має складні внутрішньо-державні та міжнародні аспекти прояву є забезпечення прав і свобод людини. Недостатній рівень закріплення прав і свобод з боку держави у Конституції України проявляється у деяких труднощах реалізації цих прав і свобод, у недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Права людей слугують орієнтиром для законодавця.

Закріплена в Конституції система взаємовідносин між особою та державою представляє собою категорію – конституційно-правовий статус особи. Дана категорія складається з конституційних прав, свобод, обов'язків, основних принципів конституційно-правового статусу особи, що є закріпленим у Конституції. У правовому статусі особи в кожному суспільстві і в кожній державі відображається її гуманізм та демократизм. Проголосивши незалежність, Україна стала на шлях побудови власної правової держави і громадянського суспільства.

Права людини і громадянина є тісно взаємозалежними, однак не тотожними поняттями. Людина, яка законом визначається юридично належною даній державі називається громадянином. Права громадянина закріплені у конституції держави, а права людини у міжнародно-правових актах. Забезпечення реалізації та захисту прав людини та громадянина становить конституційний обов'язок держави. Саме це становить фундамент та базу суспільного і державного ладу, що закріплюється в Конституції.

Визнання прав і свобод людини може здійснюватись через сприяння реалізації цих прав і свобод, шляхом їх охорони та позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій. Затвердження прав і свобод людини є основною функцією держави, основним напрямком діяльності сучасної України. Чинні права та свободи, які закріплені в конституції є змінними, це означає, що в майбутньому система прав і свобод людини та громадянина може бути розширена і вдосконала.

Найвища соціальна цінність для держави є права і свободи людини, їх захист на конституційному рівні означає обов'язок держави щодо створення спеціальних установ охорони таких прав і свобод. Забезпечення прав і свобод виступає могутнім демократичним та гуманістичним потенціалом для держави.

Гарантом прав і свобод людини та громадянина є Президент України, обов'язок вживати заходів щодо їх забезпечення покладений на Кабінет Міністрів

України. Правозахисна функція виступає головною в діяльності судової влади, а місцеві державні адміністрації на відповідній території зобов'язані забезпечувати законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян.

На сьогодні умови соціальної, політичної кризи, а також культурних сфер держави знизили рівень ефективності механізму забезпечення цих прав і свобод, це призвело до їх масового, системного порушення, в деяких випадках до неможливості їх втілення. Для побудови в Україні демократичної правової держави суттєве значення має боротьба з ігноруванням вимог законів, з несформованістю правових знань у громадян [1, с. 43]. Демократична правова культура має бути спрямована на підсилення цінності конституціоналізму.

Важливе значення має зниження організованої злочинності, корупції, тіньової економіки, беззаконня, правового свавілля. Їх викорінення призведе до підсилення ефективності діяльності держави та здатності влади навести порядок у країні.

Водночас варто наголосити, що Конституція України закріпила якісно нову систему прав і свобод людини та громадянина, до якої включено відповідні положення міжнародно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод громадянина та містять відповідні зобов'язання держав-учасниць щодо визнання, легалізації, гарантування реалізації, а також охорони і захисту таких прав і свобод з боку держави та її інституцій. Найважливішим міжнародно-правовим актом регіонального характеру про права людини є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Загальна декларація прав людини. Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у сфері прав людини – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, Конвенцію про права дитини 1989 року, Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року та інші. Конституція України увібрала фундаментальні положення Декларації, зокрема щодо верховенства прав людини, рівності й непорушності її прав, права людини на свободу та особисту недоторканність, на достатній рівень життя тощо [2, с. 141–143].

Сучасний стан захисту прав і свобод людини та громадянина відноситься до найактуальніших проблем української діяльності. Дотримання прав і свобод можливе тільки при реформуванні системи влади та цілісного гарантування підтримки, забезпечення прав людини з боку держави та громадянського суспільства.

Недостатнє гарантування реалізації охорони і захисту окремих прав та свобод особи впливає із того, що соціально-економічні права і свободи, які закріплені і гарантовані чинною Конституцією України мають більше декла-

ративний, ніж реальний характер. Норми, які стосуються прав і свобод особи, об'єктивно не відповідають фактичним соціальним можливостям, які вони опосередковують. Держава фактично не спроможна гарантувати всім громадянам більшість проголошених у Конституції соціальних і економічних прав та свобод через економічні проблеми. Також важливими проблемами є недостатньо розроблені юридичні механізми реалізації і захисту тих чи інших прав і свобод, між ними існують певні внутрішні суперечності.

Отже, закріплені в Конституції України права та свободи людини є реальним шляхом до побудови правової держави, усвідомлення її абсолютної цінності, піднесення особистості, забезпечення правового характеру взаємовідносин громадянина і держави. Але проблемою залишається формальність даних прав та свобод, їх відсутність на практиці. Існує нагальна потреба в перегляді законодавства, уникненні колізій, зміцненні авторитету держави у суспільстві, підвищенні правової культури громадян, розвитку механізму захисту прав та свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Тодыка Ю.Н. Конституционные основы формирования правовой культуры. Харьков: Райдер, 2001. С. 43.
2. Погорілко В.Ф. Конституція України. Проблеми теорії і практики. *Правова держава*. Київ, 2001. Вип. 12. С. 141–143.

ГАВРИЛЬЦІВ Марія Теодорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЕРЖАВИ

Важливими принципами демократичної правової держави визнаються конституційно закріплені права та свободи людини, а також передбачені конституціями засоби їх забезпечення і захисту. Власне гарантії прав і свобод людини і громадянина є реальними можливостями їх реалізації.

З огляду на це актуальним завданням є встановлення сутності гарантій прав і свобод людини та громадянина, визначення каталогу прав, які підлягають гарантуванню на конституційному рівні, й утвердження меж вказаних гарантій, передбачених в Основному Законі держави.

Історія становлення прав людини, як відомо, своїм корінням сягає глибини віків. Проте саме поняття «права людини» було сформоване лише в епоху Просвітництва завдяки зусиллям представників доктрини природного права, а сам термін «права людини» вперше з'явився у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року.

Основні природні права людини на зорі їх офіційного визнання і закріплення поширювалися головним чином на три цінності – життя, свободу, власність. Основне призначення цих прав полягало насамперед в обмеженні влади держави над людиною, забезпеченні автономії особистості від державного втручання у найважливіші для людини сфери життєдіяльності. Отже, їх можна охарактеризувати як права людини від держави; на державу відповідно покладалися здебільшого такі обов'язки – утримуватися від втручання у сферу особистої свободи людини, захищати її від посягань державних органів, інших суб'єктів та забезпечувати юридичну рівність людей.

Саме свобода людини та її суверенітет, які становили основу так званих негативних прав людини або прав «першого покоління», сформуvalи відповідну філософію прав людини, згідно з якою рівність людей трактувалася як формальна, тобто рівність у правах і свободах та рівність перед законом і судом. Юридичним (суб'єктивним) правом за цією філософією визнавалися лише ті законні вимоги людини, які можуть бути об'єктом судового захисту.

Питання прав і свобод людини на сьогодні є також найважливішою проблемою зовнішньої політики усіх держав світового співтовариства. Людство, що пройшло через суворі випробовування двох світових воєн, безлічі кривавих локальних конфліктів, пережило жорстокі диктатури, дійшло висновку, що не може бути миру і злагоди на Землі, не може бути організованого, цивілі-

зованого життя без поваги до людини, її прав, свобод і потреб. Права людини і основні свободи як фундаментальні цінності матимуть надзвичайно важливе значення і в XXI столітті.

Права людини один із найважливіших соціальних і політико-правових інститутів, який об'єктивно є одним з найбільших досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. І це зрозуміло, адже саме за допомогою цього інституту особистість долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів. Від рівня забезпеченості прав та свобод залежить ступінь досконалості самої особистості, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки.

У сучасній науці немає єдиного визначення прав людини. І це закономірно, адже права людини – явище багатогранне. Права і свободи людини – це перш за все система філософських, світоглядних уявлень про призначення людини, її місця і ролі в суспільстві. Справедливе і твердження про права людини як про систему гуманістичних цінностей, на яких базуються взаємовідносини в суспільстві. Правий і той, хто вважає, що права людини – це система соціальних регуляторів відносин між людьми, що складається з моральних принципів і норм.

Розуміння прав людини як її певних можливостей можна зустріти, так чи інакше, у працях багатьох юристів. Що ж до інших інтерпретацій даного поняття у сучасній науковій літературі, зазначимо, що вони можуть бути ведені у найзагальнішому вигляді до таких: 1) права людини – це певним чином внормована її свобода; 2) права людини – це певні її потреби чи інтереси; 3) права людини – це вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству; 4) права людини – це певний вид форма існування, спосіб прояву) моралі [1, с. 5].

Отже, як переконливо відзначає відомий український учений П. Рабінович: по-перше, основні права людини – це певні свободи людини, тобто її спроможності діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, щоб забезпечувати собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, які формувались. І якщо йдеться про основні права, то під ними слід розуміти саме такі можливості, без котрих людина не може нормально існувати; по-друге, зміст і обсяг можливостей людини залежить насамперед від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня його економічного розвитку; по-третє, ці можливості за їх основними, «початковими» показниками, «дозами» мають бути рівними, однаковими в усіх людей. Лише тоді вони будуть правовими (від слів «правильний», «справедливий», «праведний» тощо). Тому, по-четверте, вони не повинні будь-ким відчужуватись, відбиратись, відтак не можуть бути і «дарунком» з боку держави або будь-якої іншої організації чи особи [2, с. 9].

Таким чином, можна дійти висновку, що існує безліч думок про поняття прав людини. Єдине, в чому сходяться більшість вчених, це те, що права і сво-

боди людини мають природний характер, є невідчужуваними і невід'ємними від сутності і природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання і мають якість історично знакової категорії. Розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях «невід'ємні», «природні», права людини і громадянина поступово стали розумітись у загально-визнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної персони.

Конституція України від 28 червня 1996 року визначила, що права і свободи людини та їх гарантії становлять зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є її головним обов'язком. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод людини, їх практична реалізація є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом.

Основним у характеристиці прав і свобод людини та громадянина вважається те, що вони мають бути під захистом держави. Тобто права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін чи доповнень не допускається звуження змісту та обсягу вже існуючих.

Як наголошував відомий учений-конституціоналіст Ю. Тодика, для успішного втілення в життя закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина потрібні перш за все сприятливі обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для реалізації прав і свобод. Слід зазначити, що гарантії прав і свобод людини і громадянина взаємопов'язані й взаємозумовлені, утворюють в цілому загальну систему та у своїй сукупності забезпечують їх надійну реалізацію, всебічну охорону і захист [3, с. 182].

Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечують перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності систем досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому й наявності високоефективного органу конституційного контролю [4, с. 75].

У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повно-

му обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

Для гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх гарантування [2, с. 3].

Перш за все, відмітимо, що свободи людини і громадянина складають інститут конституційного права, який містить норми, що визначають взаємини держави і особи. Тому, як відзначають П. Рабінович і М. Хавронюк, «..гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» [5, с. 4].

Гарантії прав і свобод людини можуть здійснюватися як в національному аспекті – шляхом їх визнання і закріплення в Конституції держави, законах, підзаконних актах, інших нормативно-правових актах, так і в міжнародному аспекті – шляхом підготовки і прийняття міжнародних документів, що містять в собі стандарти з прав людини, наприклад, Статуту ООН, приєднанням до міжнародних договорів з прав людини, їх ратифікацією.

У зв'язку з цим гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина поділяються на дві великі групи: внутрішньодержавні (національні) та міжнародно-правові [3, с. 181]. При цьому перші охоплюють судові та позасудові внутрішньодержавні гарантії. А вже міжнародно-правові гарантії поділяються на універсальні, які здійснюються в рамках ООН і спеціалізованих підрозділів, та регіональні, реалізація яких відбувається на регіональному міжнародному рівні. Їх значення є достатньо вагомим, свідченням цього є як численні міжнародні документи, що закріплюють стандарти галузі прав людини, так і створення інституційних механізмів щодо захисту прав людини, найбільш дієвим серед яких є, безумовно, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) [6, с. 55].

Чинна Конституція України значно розширила каталог прав і свобод людини та громадянина, включивши до неї усі основні права та свободи, закладені в Загальній декларації прав людини 1948 року. Крім того, було визнано принцип пріоритету прав і свобод людини над державою. Проте за всієї важливості закріплення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів, цього все ж не достатньо для того, щоб ці права і свободи ефективно реалізувались громадянами.

Без наявності відповідного механізму і гарантій реалізації більшість прав і свобод можуть залишитися для людей лише деклараціями і красивими словами. Тому практична реалізація конституційних прав і свобод повинна забезпечуватися двома категоріями гарантій. Це, по-перше, загальні гарантії, які охоп-

люють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від можливих порушень. Загальні гарантії прав і свобод можна класифікувати на економічні, політичні, соціальні, організаційні та інші. По-друге, це спеціальні гарантії – правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права. Спеціальні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їхньою метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту конституційних прав і свобод громадян.

Зокрема, Основний Закон передбачає низку конкретних гарантій, які є переважно традиційними для Конституції і законів України. Наприклад, такі:

– право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України);

– право на правову допомогу, яке означає, зокрема, що кожний вільний у виборі захисника своїх прав і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59 Конституції України);

– принцип необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60 Конституції України);

– гарантія неприпустимості обмеження конституційних прав і свобод означає, що ці права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених ст. 64 Конституції України та інші [7].

Для реалізації прав і свобод людини необхідно, щоб особа, по-перше, сама бажала цього, і по-друге, мала певний рівень правового виховання і правової культури. Тому важливою є роль держави у формуванні належної правової свідомості у кожного громадянина держави.

У Конституції зазвичай закріплені права та свободи людини і громадянина, основний закон проголошує людині гарантії її соціальних, економічних, політичних прав та свобод. Отже, як впливає з викладеного вище до юридичних гарантій прав та свобод людини і громадянина відносять перш за все норми, прописані в конституції, а тоді вже норми, які прописані в інших законах та містять певні гарантії для людей. Структуру поняття «юридичні гарантії» складають: юридичні обов'язки та юридична відповідальність. Відтак, юридичні обов'язки – це система норм та приписів, дотримання яких є загальнообов'язковим та гарантує людині певні блага. Своєю чергою, юридична відповідальність – це встановлене законом обмеження благ людини, яка вчинила правопорушення, яке забезпечується державою. Це своєрідна гарантія від порушення однією людиною прав і свобод іншої [8, с. 62].

Юридичні гарантії правового статусу людини та громадянина являють собою сукупність процедур, яка забезпечує соціально-правовий захист людини,

її прав і свобод. Норми конституції є нормами прямої дії та мають найвищу юридичну силу. Тому діяльність органів державної влади повинна бути спрямована передусім на забезпечення реалізації цих норм, їх дотримання в усіх сферах життя людини, створення ефективної системи покарання за їх порушення.

Таким чином, гарантії конституційно-правових засобів забезпечення прав людини в Україні утворюють певну систему, до якої входять як матеріально-правові, так і процесуальні засоби забезпечення прав людини. При цьому правовими засобами забезпечення прав людини є як національні, так і міжнародні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини.

Щодо проблем реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, то необхідно зауважити, що в Україні утворився певний розрив між теорією й практикою прав людини: формально визнані, законодавчо закріплені, вони реально не завжди втілюються в життя, оскільки ними часто не можна скористатися. Це свідчить про те, що механізм забезпечення прав і свобод недостатньо налагоджений.

Позитивом у сфері гарантування прав і свобод людини і громадянина за останні декілька років є те, що Конституція України, згідно з внесеними змінами, з 2016 року закріпила низку важливих прав людини та передбачила додаткові гарантії їх реалізації, які отримують свій подальший розвиток у поточному законодавстві. Найбільш вагомим досягненням є запровадження конституційної скарги як одного з найважливіших та передових форм гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Отже, права людини – це невідчужувані можливості, які кожна особа отримує з народження і має лише тому, що вона є людиною. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. В кожному демократичному суспільстві права людини є універсальними, невід’ємними і основними, та охоплюють громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права, а також права спільнот, тобто дітей, жінок, національних меншин, народів тощо. Важливим елементом конституційно-правового статусу людини й громадянина є гарантії їхніх прав і свобод. Вони є системою норм, принципів і вимог, які забезпечують здійснення у повному обсязі прав, свобод і законних інтересів людини, а також процес їх дотримання.

Конституція України декларує систему конституційно-правових гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина, проте відкритим все ще залишається питання щодо механізму їх реалізації.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний і національний захист прав людини та права біженців: навч. посіб. / М.В. Буроменський, В.М. Стешенко, В.Г. Куць; за ред. М.В. Буроменського. Київ: УВКБ ООН, 2014. 160 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / вид. 6-те. Харків: Консум, 2012. 160 с.

3. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.

4. Юзефів А.Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини й громадянина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 74–77.

5. Рабінович П.М. Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.

6. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підруч. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.

7. Конституція України: Закон України, прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

8. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці: пер. з англ. Т. Завалія. Львів: Кальварія, 2016. 280 с.

ГАЛУС Олена Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
м. Хмельницький, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ

Конституція України 1996 року в ст. 5 визнала народ єдиним джерелом влади в Україні і передбачила можливість здійснення ним влади безпосередньо. Конституція України в ст. 69 визначає, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосереднього народовладдя. Виходячи з даного положення, в Україні на конституційному рівні закріплено можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя, оскільки не дано вичерпного їх переліку. Однак існує певна умова їх легітимності, яка полягає у тому, щоб дані форми не були заборонені Конституцією України та законами України.

Форми безпосереднього народовладдя потрібно поділяти, перш за все, за правовими основами здійснення, тобто за тим, на чому дані форми ґрунтуються, за джерелом, базою виникнення. За вказаним критерієм потрібно виділяти конституційні, законодавчі та легітимні форми безпосереднього народовладдя.

До конституційних форм безпосереднього народовладдя потрібно відносити форми, передбачені безпосередньо у Конституції України. Зокрема, це вибори (ст. 69 Конституції України), референдуми (ст. 69 Конституції України), мирні збори, мітинги, походи, демонстрації (ст. 39 Конституції України), звернення громадян (ст. 40 Конституції України).

Під законодавчими формами безпосереднього народовладдя потрібно розуміти форми, які Конституцією України безпосередньо не передбачені, проте закріплені у законах України та інших нормативно-правових актах. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено такі форми безпосереднього народовладдя, як загальні збори населення за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, відкликання за народною ініціативою. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» передбачає такі форми, як відкликання депутата місцевої ради та доручення виборців. Форми безпосереднього народовладдя можуть закріплюватися і в інших нормативно-правових актах. Наприклад, така форма як народні обговорення передбачена в ст. 109 Регламенту Верховної Ради України. Практична реалізація цієї форми безпосереднього народовладдя була ініційована Президентом України, який

6 березня 2003 року видав Указ «Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»».

До легітимних форм безпосереднього народовладдя потрібно відносити такі форми, які безпосередньо не передбачені у Конституції та законах України, проте і не заборонені ними.

Для реального здійснення громадянами України всіх перелічених форм безпосереднього народовладдя необхідно створити дієвий механізм їх забезпечення, що включає в себе не лише їх реалізацію та охорону, але і захист. Найбільш доступними та оперативними для громадян є адміністративно-правові засоби захисту зазначених прав. Однак із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України та створенням системи адміністративних судів все більшого значення набувають саме судові засоби захисту прав і свобод громадян в сфері безпосереднього народовладдя.

Питанню захисту прав і свобод громадян в сфері здійснення безпосереднього народовладдя в науці конституційного та адміністративного права приділено мало уваги. Вчені – конституціоналісти широко досліджують політичні права громадян, процедури організації та проведення виборів та референдумів, однак проблемам захисту означених прав приділено мало уваги. Вони, як правило, розглядаються ними через призму гарантій конституційних прав та свобод, гарантій безпосередньої демократії.

У науці адміністративного права ж питанню захисту прав і свобод громадян адміністративно-правовими та судовими засобами приділено значно більше уваги, однак відсутні дослідження щодо захисту саме прав і свобод в сфері здійснення безпосереднього народовладдя або ж політичних прав.

До адміністративно-правових засобів захисту прав громадян в сфері здійснення безпосереднього народовладдя необхідно відносити такі.

1. Адміністративний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади. Наприклад, при направленні в порядку Закону України «Про звернення громадян» скарг на рішення, дії чи бездіяльність органу державної влади (в переважній більшості виконавчої) до вищестоящего органу. При здійсненні виборчих та референдних прав важливим засобом захисту є оскарження рішень, дій, бездіяльності дільничних виборчих комісій або комісій з питань референдуму до окружних (територіальних комісій), а рішень, дії чи бездіяльність окружних і територіальних комісій відповідно до Центральної виборчої комісії.

2. Специфічні види публічного контролю в системі органів публічної влади. До них можна віднести такі.

– Парламентський захист прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, Верховна Рада України приймає закони, виключно якими визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян; організація і порядок проведення виборів і референдумів.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

– Заходи щодо додержання прав і свобод людини і громадянина, що вживаються Президентом України. Згідно із ч. 2 ст. 102 Конституції України Президент України виступає гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина.

– Заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що вживаються Кабінетом Міністрів України (п. 2 ст. 116 Конституції України).

– Заходи щодо забезпечення прав і свобод громадян в окремих галузях та сферах, що вживаються міністерствами, центральними органами виконавчої влади. До міністерств, які наділені функціями щодо організації та забезпечення здійснення безпосереднього народовладдя, відносяться Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України тощо.

– Заходи щодо забезпечення дотримання та реалізації прав і свобод громадян на відповідній території, що вживаються місцевими державними адміністраціями. Згідно із ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцева державна адміністрація забезпечує розгляд звернень громадян та їх об'єднань, контролює стан цієї роботи в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в організаціях і установах, розташованих на відповідній території; бере участь у вирішенні питань проведення виборів і референдумів та адміністративно-територіального устрою у межах, визначених законодавством. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про Державний реєстр виборців» регіональним органом адміністрування Реєстру є: в області, місті Києві, місті Севастополі – відповідний структурний підрозділ обласної, міської державної адміністрації. Регіональні органи адміністрування Реєстру здійснюють організаційну підтримку, забезпечують взаємодію місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, установ та організацій стосовно створення та ведення Реєстру, контролюють виконання рішень розпорядника Реєстру. Регіональний орган адміністрування Реєстру має доступ у режимі читання до статистичних відомостей Реєстру бази даних Реєстру. Відповідно ж до ст. 14 Закону України «Про Державний реєстр виборців» органом ведення Державного реєстру виборців у районі, районі в місті Києві, місті Севастополі є відповідний структурний підрозділ районної, районної у місті державної адміністрації.

– Заходи щодо захисту прав і свобод членів територіальних громад, які здійснюються органами місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання сільських, селищних та міських рад належить забезпечення вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності; вирішення від-

повідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку тощо. Сільський, селищний, міський голова скликає загальні збори громадян за місцем проживання; забезпечує виконання рішень місцевого референдуму, відповідної ради, її виконавчого комітету; веде особистий прийом громадян; забезпечує на відповідній території додержання законодавства щодо розгляду звернень громадян та їх об'єднань тощо.

Інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади представляє староста, який сприяє жителям відповідного села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування. Староста зобов'язаний приймати усі види заяв, пропозицій, скарг жителів відповідного старостинського округу, передавати їх за призначенням у відповідні органи місцевого самоврядування та здійснювати моніторинг дотримання встановлених законом вимог щодо розгляду таких звернень .

Окрім передбачених законом повноважень, у Положенні про старосту можуть бути передбачені й інші повноваження, пов'язані з прийняттям та розглядом звернень громадян, зокрема:

- ведення обліку та узагальнення пропозицій жителів старостинського округу;
- видача довідок, довідок – характеристик фізичним особам, які проживають на території відповідного старостинського округу;
- оголошення на засіданнях виконавчого комітету текстів заяв та звернень відповідної внутрішньої громади, її членів з питань, що стосуються інтересів внутрішньої громади чи інтересів сільської ради об'єднаної територіальної громади загалом тощо.

3. Захист та охорона прав і свобод громадян правоохоронними органами. Так, Служба безпеки України, відповідно до ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України», забезпечує захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань. Національна поліція України, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію України», є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Наступним видом засобів захисту прав громадян в сфері здійснення безпосереднього народовладдя виступають судові засоби захисту. Судову владу в

Україні здійснюють Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. У зв'язку з цим до судових засобів захисту прав громадян в сфері здійснення безпосереднього народовладдя необхідно відносити:

1) розгляд Конституційним Судом України справ про відповідність законів та інших правових актів Конституції України;

2) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

3) розгляд справ адміністративної юрисдикції адміністративними судами;

4) розгляд кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції.

Згідно із ч. 2 ст. 147 Конституції України Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України. Наприклад, 19 жовтня 2009 року Конституційний Суд України у своєму Рішенні визнав неконституційними деякі положення Закону України «Про вибори Президента України».

Стаття 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначає, що конституційною скаргою є подане до суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Стаття 125 Конституції України визначає, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. В сфері захисту безпосереднього народовладдя в Україні велику роль відіграють Верховний Суд та адміністративні суди.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції. Так, відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму.

Місцеві загальні суди в межах наданих повноважень розглядають справи про притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності. Так, відповідно до ст. 213 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) одними із органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, виступають районні, районні в місті, міські чи міськрайонні суди (судді). Вони розглядають справи про

порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185¹ КУпАП), створення умов для організації і проведення з порушенням установленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій (ст. 185² КУпАП), а також справи про адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (передбачені главою 15-А КУпАП у ст.ст. 212⁷–212²⁰).

Відповідно до ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом. Зокрема, районному (міському) суду підсудні кримінальні справи про злочини проти виборчих прав і свобод людини і громадянина (передбачені в ст.ст. 157–160 розділу 5 Кримінального кодексу України (КК України)), перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України), незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК України), захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК України).

Велику роль в забезпеченні здійснення безпосереднього народовладдя відіграють адміністративні суди України. Особливістю розгляду справ адміністративними судами є те, що суд не вирішує суперечку про право, а здійснює перевірку законності і обґрунтованості дій (бездіяльності), актів органів управління, щодо дотримання наданих Конституцією громадянам прав та свобод. Так, місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, щодо: оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій; уточнення списку виборців; оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум; оскарження дій чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб. Апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, як суду першої інстанції підсудні справи щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності Центральної виборчої комісії, дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб. Адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

В главі 6 розділу 3 Кодексу адміністративного судочинства України врегульовані особливості провадження в окремих категоріях справ, зокрема наступних: справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій; справах щодо уточнення списків

виборців; справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації, які порушують законодавство про вибори та референдум; справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їх довірених осіб, партії (блоку), ініціативних груп референдумів, офіційних спостерігачів тощо; справах про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання; справах про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання. Зазначені категорії справ розглядаються судами різних рівнів, починаючи із місцевих судів загальної юрисдикції, які розглядають справи щодо уточнення списків виборців, і закінчуючи Вищим адміністративним судом України, що розглядає питання щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що із проголошенням України правовою та демократичною державою, визнанням народу України єдиним джерелом влади в державі, все більшої ваги набуває захист прав і свобод громадян України в сфері здійснення безпосереднього народовладдя. Цей захист здійснюється через систему органів державної влади та місцевого самоврядування за допомогою широкого кола адміністративно-правових та судових засобів.

ГАРАСИМІВ Олена Іванівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

ГУК Роман Ігорович
студент
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОНЯТЬ «ЖИТЛО» ТА «ІНШЕ ВОЛОДІННЯ ОСОБИ» ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У процесі розслідування всіх кримінальних проваджень перед працівниками слідчих підрозділів постає необхідність отримання доказової інформації, з метою з'ясування події злочину (кримінального правопорушення), причетності тієї чи іншої особи до його вчинення чи, навпаки, – її невинуватості. У зв'язку із цим набуває особливої важливості питання про те, якими саме шляхами здобувається інформація, яка в подальшому може мати доказове значення. У кримінальному процесі України, в системі засобів, за допомогою яких може бути отримана зазначена вище інформація чи власне докази, визначальну роль відіграють слідчі (розшукові) дії.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що значна частина слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проваджень з тих чи інших причин проводиться у житлі чи іншому володінні особи. Отже, постає необхідність визначення переліку тих слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися у зазначених вище місцях, при цьому не порушуючи конституційні принципи нашої держави та встановленні норми кримінального процесуального законодавства.

Кримінальне судочинство завжди було ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод людини. Воно також є і джерелом підвищеної небезпеки як для окремої людини, так і для суспільства загалом, коли порушується або не виконується те, що проголошено. Суспільству відомі випадки порушення прав і свобод у процесі проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій. Відтак виникає нагальна потреба у дослідженні процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій, визначення їх сутності та завдань, які вони можуть вирішувати.

Безперечним є той факт, що значна частина слідчих (розшукових) дій проводиться у житлі чи іншому володінні особи.

Огляд – це слідча (розшукова) дія, під час якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Залежно від об'єкта можна визначити такі види огляду: 1) огляд місця події; 2) огляд місцевості; 3) огляд приміщень; 4) огляд речей; 5) огляд документів; 6) огляд трупа. Дослідження процесуальних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи, в першу чергу, потребує проведення детальної роботи над визначенням певного понятійного апарату.

Взагалі, справедливо буде відмітити, що значна кількість вітчизняних і міжнародних правових актів оперує зазначеними поняттями. Крім того, у своїх наукових роботах, монографіях, статтях до тлумачення цих визначень зверталися багато українських та зарубіжних науковців. Житло – це будь-яке приміщення, призначене чи пристосоване для постійного чи тимчасового проживання людей. Крім того, житло – це квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати у квартирах одноквартирних будинків, а також інші приміщення, призначені для постійного чи тимчасового проживання людей, завершені будівництвом і віднесені у встановленому порядку до житлового фонду [1, с. 7].

Якщо оперувати цим визначенням, то перед суб'єктами доказування можуть виникати проблеми стосовно проведення обшуку у тих приміщеннях, будівництво яких повністю не завершено. Так трапляються випадки, коли особа фактично проживає в облаштованій частині споруди, будівництво якої в цілому не є завершеним (наприклад приватний будинок, дача та інше). За такої ситуації ця особа має можливість заховати речі чи об'єкти, що цікавлять суб'єктів доказування у недобудованій частині приміщення.

Окремі вчені криміналісти стверджують, що до житла слід також дорівнювати приміщення, не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання, такі як льохи, комори, гаражі, що відділені від житлових приміщень [2, с. 18–19]. Саме ці приміщення не можуть вважатися житлом, оскільки прямо для цього не призначені, проте слід погодитися із тим, що вони тісно пов'язані із повсякденним життям людей і нерідко можуть стати місцем проведення обшуку. На нашу думку, зазначені приміщення варто відносити до іншого володіння особи. Визначення житла закріплено і в Цивільному кодексі України. Згідно зі ст. 379 Цивільного кодексу України житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

В.Т. Маляренко зазначає, що під терміном «житло» слід розуміти:

– особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

– будь-яке житлове приміщення незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового

проживання (приватний будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

– будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але використовуються для тимчасового проживання (дача, садовий будинок, кімната в гуртожитку, номер у готелі, лікарняні та санаторні палати, кімнати баз відпочинку, туристичні палатки тощо).

Також автор пропонує в окремих випадках, наприклад, у разі тривалого перебування, пов'язаного із професійною діяльністю особи, тимчасовим житлом визнавати купе поїздів та каюти кораблів [3, с. 6].

На думку В.Т. Маляренка, під іншим володінням особи в кримінальному процесуальному розумінні слід розглядати:

1) усі приміщення, крім житла, які належать особі;

2) усі речі, які належать особі та знаходяться в житлі чи поза ним. Під іншим володінням особи потрібно розглядати і землю, і воду, і ліс та інші насадження, худобу, птицю, транспортні засоби та будь-яке інше майно, яке належить особі [3, с. 6].

Своє бачення стосовно цього поняття дає і О.Г. Шило. Вона зазначає, що до іншого володіння особи слід віднести предмет матеріального світу або природного середовища, призначений або придатний для постійного чи тимчасового зберігання або знаходження знарядь злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також інших предметів і документів, які мають значення для встановлення істини у справі чи забезпечення цивільного позову, який належить особі на праві приватної власності, спільної часткової або спільної сумісної власності, на підставі договору найму (оренди), лізингу або знаходиться в безкоштовному користуванні [4, с. 195].

Основний Закон нашої держави передбачає можливість проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії у житлі чи іншому володінні особи. Так, у ст. 30 Конституції України, яка закріплює загальне право на недоторканність житла, зазначено, що огляд та обшук у житлі та іншому володінні особи має проводитися не інакше, як за вмотивованим рішенням суду.

Законодавець захистив право на недоторканність житла особи на конституційному рівні, порушити яке можна лише в порядку проведення огляду чи обшуку на підставі ухвали слідчого судді.

Список використаних джерел:

1. Мичурин Е.А. Договори с жильцом. Анализ возникающих проблем и пути их разрешения. Харьков, 2001. № 8. С. 6–7.
2. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н.І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
3. Маляренко В.Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засади кримінального судочинства. *Право України*. 2004. № 7. С. 3–14.
4. Шило О., Капліна О. Обшук житла чи іншого володіння особи: проблеми правової регламентації. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. Вип. 2(41). С. 192–200.

ГАШНІКОВА Тамара Володимирівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу проблем зміцнення законності
у сфері економічної діяльності
Державної установи «Науково-практичний центр
проблем зміцнення законності та правопорядку
Генеральної прокуратури Республіки Білорусь»,
м. Мінськ, Білорусь

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО У СТАТТІ 46 КОНСТИТУЦІЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Знаковою подією в процесі становлення білоруської державності є прийняття Верховною Радою Республіки Білорусь 15 березня 1994 року Конституції Республіки Білорусь, яка стала основою національної правової системи.

Порівняно з Конституцією БССР 1978 року відбулась якісна зміна змісту норм, що стосуються охорони навколишнього середовища. Вперше на конституційному рівні у ст. 46, закріплено право кожного на сприятливе навколишнє середовище і на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, що відповідало духу ряду рекомендаційних рішень міжнародних організацій (так званим нормам м'якого права), що відображають стурбованість світової спільноти з приводу зростаючих екологічних проблем сучасності.

Національне та міжнародне екологічне право мають особливий взаємозв'язок і взаємовплив. Базові правові ідеї, що лежать в основі екологічного правового регулювання, сприйняті з міжнародного права [1, с. 53].

Йдеться, зокрема, про Стокгольмську декларацію ООН щодо навколишнього середовища від 16 червня 1972 року, що була прийнята на Стокгольмській конференції ООН з проблем навколишнього середовища (однієї з найважливіших міжнародних конференцій з навколишнього середовища), яка передбачає, що людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого надає можливість вести гідне і процвітаюче життя.

Крім того, Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища і розвитку, затверджена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася 3–14 червня 1992 року і містить основні принципи екологічного права, проголошує, що турбота про людину є центральною ланкою в діяльності із забезпечення сталого розвитку; люди мають право жити в доброму здоров'ї і плідно працює в гармонії з природою.

Однак окремі дослідники вважають, що право на сприятливе навколишнє середовище залишається здебільшого декларативним. Правові проблеми його реалізації й захисту є предметом дискусій в юридичній літературі [2, с. 7].

Для того щоб настільки важливе конституційне право реалізовувалося належним чином, необхідно, в першу чергу, визначити, яке ж навколишнє середовище є сприятливим. Тобто для забезпечення реалізації права кожного на сприятливе навколишнє середовище першорядним є визначення критеріїв сприятливості навколишнього середовища.

Таким критеріями можуть вважатися нормативи якості навколишнього середовища. Саме вони є основою для визначення сприятливості або несприятливості навколишнього середовища [3].

Відповідно до ст. 20 Закону Республіки Білорусь від 26 листопада 1992 року № 1982 XII «Про охорону навколишнього середовища» до нормативів якості навколишнього середовища належать такі: гранично допустимих концентрацій хімічних та інших речовин; гранично допустимих фізичних впливів; гранично допустимих концентрацій мікроорганізмів; інші нормативи якості навколишнього середовища.

Для забезпечення дотримання нормативів якості навколишнього середовища для суб'єктів господарювання встановлюються нормативи допустимого впливу на навколишнє середовище (ст. 21 вказаного вище Закону).

Недотримання нормативів галузі охорони навколишнього середовища може вважатися порушенням права кожного на сприятливе навколишнє середовище. Тому правопорушення, пов'язані з порушенням нормативів якості навколишнього середовища і нормативів допустимого впливу на навколишнє середовище, пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людей, представляють істотну загрозу для належної реалізації розглянутого конституційного права.

У зв'язку з цим для ефективного захисту екологічних прав громадян необхідна належним чином побудована система залучення до відповідальності за вказані правопорушення. При цьому важливими напрямками правоохоронної діяльності мають бути виявлення, припинення і профілактика правопорушень, пов'язаних із недотриманням вимог екологічних нормативів.

Особливе значення для підтримання режиму законності в розглянутій області правовідносин набуває робота органів прокуратури, сфокусована на нагляді за дотриманням законодавства про нормування в галузі охорони навколишнього середовища, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності у випадках порушення нормативів у галузі охорони навколишнього середовища.

Прокурорський нагляд є ефективною, послідовною і специфічною формою контролю з боку держави у сфері захисту екологічних прав громадян, забезпечуючи найбільш повну реалізацію конституційного права кожного на сприятливе навколишнє середовище.

Пріоритетними векторами наглядової діяльності є формування однакової практики ведення адміністративного та кримінального процесу про адміністративні правопорушення і злочини проти екологічної безпеки, навколишнього середовища і порядку природокористування; вжиття заходів щодо профілактики скоєння правопорушень, що тягнуть за собою заподіяння шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людей; забезпечення відшкодування в повному обсязі шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, життю, здоров'ю та майну громадян.

Список використаних джерел:

1. Макарова Т.І. Доктрина міжнародного права навколишнього середовища: формування, засади, зміст. *Євразійський юридичний журнал*. 2013. № 10(65). С. 51–53.
2. Лаєвський, Е.В. Захист права на сприятливе навколишнє середовище: проблеми теорії і практики. Мінськ: СтройМедіаПроект, 2016. 386 с.
3. Гашнікова, Т.В. Значення екологічного нормування для реалізації конституційного права кожного на сприятливе навколишнє середовище. *25 років Конституції Республіки Білорусь*: тез. доп. респ. наук.-практ. конф., Мінськ, 15 бер. 2019 р. / УО «Акад. М-ва внутр. справ Респ. Білорусь»; редкол.: А.В. Яскевич (відп. ред.) та ін. Мінськ: Академія МВС, 2019. С. 27–29.

ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Інтеграційні процеси, активним учасником якого є Україна, спонукають зближенню національного законодавства до міжнародних стандартів, що є природним і необхідним явищем. Зазначений чинник безпосередньо передбачає подальший розвиток національних правових систем на основі міжнародних стандартів. В цілому на сьогодні критерієм будь-якого закону має стати визнання його відповідності положенням міжнародного права, які, в свою чергу, найбільш повно відображають загальнолюдські цінності. Тим більше, у світовій практиці утвердилася позиція, що ставлення до прав людини не є внутрішньою справою окремої держави. Разом з тим, відстоюючи права і свободи людини у взаємовідносинах з державою, в тому числі в сфері кримінального судочинства, міжнародна спільнота також стурбована питаннями протидії злочинності.

Міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють сферу кримінального судочинства, здебільшого поділяють на дві групи. До першої з них відносяться міжнародні правові акти загального значення стосовно співпраці нашої держави у зовнішній сфері, включаючи взаємодію з правоохоронними органами інших держав під час кримінального провадження. Іншу групу складають акти, що стосуються прав і свобод людини. Основоположні принципи та норми, що підкреслюють цінність прав і свобод особи для світової спільноти містяться у багатьох міжнародно-правових актах. В першу чергу це стосується Загальної декларації прав людини 1948 року, положення якої становлять основу загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, про які йдеться у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Слід мати на увазі, що у вказаному вище нормативно-правовому акті встановленні і конкретні вимоги до правомірних обмежень прав та свобод людини з боку держави у досліджуваній сфері.

Права людини, що мають відношення до сфери кримінального судочинства, закріплені і в інших міжнародно-правових актах. Це, зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, у ст. 9 якого закріплено право кожного, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вар-

тою, на розгляд його справи в суді, який має невідкладно винести постанову щодо його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним. У вказаній нормі передбачено також право кожного, хто став жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою на компенсацію, якій надано позовної сили.

Права людини, що належать до сфери кримінального судочинства, в цілому аналогічні закріпленим у Загальній декларації і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, отримали регламентацію і в регіональних актах. Зокрема, в даному випадку прикладом може бути Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 року. Вступаючи до Ради Європи, Україна брала на себе зобов'язання йти шляхом розвитку демократичних інститутів, що відповідають розробленим європейським співтовариством стандартам та критеріям, а також мають у своїй основі визнання прав і свобод людини як найвищої цінності. Одним з найважливіших кроків щодо реалізації Україною взятих на себе зобов'язань стала ратифікація 17 липня 1997 року вказаної вище Конвенції, що у свою чергу надало право громадянам нашої держави на звернення з індивідуальними скаргами до Європейського суду з прав людини. У зв'язку з тим в положеннях кримінального процесуального законодавства не безпідставно має місце ще одна додаткова підстава щодо можливості перегляду за нововиявленими або виключними обставинами судових рішень, що набрали законної сили. Такою підставою є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України)).

У згаданій вище Конвенції належним чином визначаються основні права людини, яка залучається до сфери здійснення правосуддя у кримінальних справах. При цьому не можна не помітити, що не всі вони знайшли своє відображення в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України, а якщо і знайшли, то не мають належного втілення у правозастосовній діяльності судових та правоохоронних органів. Як приклад, можна привести стан справ в Україні щодо правозастосовної діяльності з реалізації права на судовий розгляд кримінальної справи упродовж розумного строку. Так, у ст. 6 Європейської конвенції, передбачено право кожного «при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку ... ». Доречно зауважити, що і положення ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, перераховуючи права, які, як мінімум, повинні належати особам, обвинуваченим у вчиненні злочину, в п. «с» вказують на право бути судимим без невинуватої затримки. Вважаємо, що проблемним питанням «розумних строків» необхідно приділити першочергову увагу, оскільки в практичній діяльності з низки причин, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, стан

справ особливо з строками судового розгляду кримінальних справ йде далеко не кращим чином, про що свідчить офіційні статистика.

У зазначеному контексті особливої уваги також потребує звернення до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, що прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року. Відповідно до її положень жертви злочинів це особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їх основних прав. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію за завдану кримінальним правопорушенням шкоду відповідно до національного законодавства. У свою чергу, окремі норми Конституції України також безпосередньо стосуються прав потерпілих щодо відшкодування заподіяної злочином шкоди. Так, зокрема, ст. 55 Конституції України передбачає право потерпілих на доступ до правосуддя, а ст. 56 цього ж Закону на компенсацію заподіяної шкоди. Тому небезпідставно вказані вище положення трансформувались до завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України. На жаль, питання реалізації окреслених положень у кримінальному процесі потребують подальшого відпрацювання.

Наявність внутрішньодержавного механізму імплементації міжнародних норм дозволяє забезпечити повну, всебічну та своєчасну реалізацію прийнятих Україною міжнародних зобов'язань, в тому числі і в галузі прав людини у кримінальному процесі. При цьому національне законодавство, положення якого регламентують кримінальну процесуальну діяльність, охорону прав і свобод учасників провадження, ще потребує удосконалення. Важливим чинником у зазначеному контексті є не лише загальне визнання та законодавче закріплення прав людини і громадянина, а й реальний та ефективний механізм їх дотримання і захисту. Отже, формування такого механізму, налагодження його елементів залишається однією з найбільш актуальних проблем вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

ГОРЗОВ Анатолій Петрович
кандидат юридичних наук,
старший викладач відділу підвищення кваліфікації
державних службовців органів прокуратури
інституту підвищення кваліфікації прокурорів
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ЙОГО ПРАВ

В умовах європейської інтеграції й оновлення правової основи функціонування прокуратури України, визначення правового статусу прокурора, порядку проведення дисциплінарних проваджень та застосування дисциплінарних стягнень в органах прокуратури України, дослідження проблем функціонування правового механізму дисциплінарної відповідальності прокурора стає все більш актуальним для розвитку наукової думки. Чітке врегулювання підстав та процедури притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності є основою дотримання його прав та свобод, а також забезпечення гарантій його незалежності.

Крім того, з розвитком інституту дисциплінарної відповідальності прокурора, в тому числі і у зв'язку з гармонізацією Закону України «Про прокуратуру» до європейських стандартів дисциплінарної відповідальності прокурорів, змінилось коло повноважень прокурорів, керівників прокуратур та запроваджено як новелу в законодавстві України функціонування Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Однак навіть з урахуванням таких законодавчих нововведень поняття «дисциплінарна відповідальність прокурора» тлумачиться законодавством України неоднозначно і є очевидно недостатньо розробленою. Законодавець допускає неоднозначне тлумачення окремих норм про дисциплінарну відповідальність прокурора. У зв'язку з цим виникла необхідність дослідження теоретико-методологічної характеристики визначення дисциплінарної відповідальності прокурора в адміністративно-правовій науці.

Отже, «дисципліна» (лат. *disciplina*) певний порядок поведінки людей, що відповідає сформованим у суспільстві нормам права і моралі, а також вимогам тієї чи іншої організації [1]. Дисципліна являє собою відповідність діяльності й поведінки службовців професійним стандартам, що пред'являються до них суспільством і державою [2, с. 29].

При цьому зміст поняття «дисципліна» включає такі елементи як: визнання і закріплення соціальних правил поведінки, способи забезпечення дотримання

стандартів поведінки, оцінка поведінки з огляду на її відповідність соціальним правилам і реалізація норм юридичної відповідальності за порушення встановлених правил [3, с. 10].

На нашу думку, зміст поняття дисципліна включає більший перелік елементів, зокрема, необхідно доповнити таким елементом, як: реалізація норм, які регламентується порядок застосування заохочення за додержання соціальних правил поведінки.

«Дисциплінарна відповідальність» з огляду на комплексний характер представлено як багатоаспектне соціально-юридичне явище, закріплене у сукупності правових норм, які регламентують службову дисципліну та є різними за структурою та змістом. Вони встановлюють не тільки права, обов'язки та обмеження в сфері діяльності прокурора, але визначають заходи заохочення і заходи морального впливу за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків. Ці норми утворюють особливий правовий інститут службової дисципліни прокурора, а їх система характеризує таке правове явище «службова дисципліна».

Дисциплінарна відповідальність прокурора настає внаслідок вчинення ним дисциплінарного проступку, який є обов'язковою підставою для початку дисциплінарного провадження, однак при цьому визначення поняття дисциплінарного проступку та дисциплінарної відповідальності прокурора в Законі України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» відсутні.

У статті 43 Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» визначений перелік підстав за які прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; необґрунтоване зволікання з розглядом звернення; розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень; порушення встановленого законом порядку подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; порушення правил внутрішнього службового розпорядку; втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення; публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості.

Однак із зазначених підстав така підстава, як невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків є оціночним поняттям, яке потребує чіткого визначення таких елементів як рівень професійної компетентності, здатність

застосовувати знання та навички роботи в практичній діяльності, функціональних обов'язків прокурора та завдань, а також критеріїв оцінки ефективності діяльності (виконання завдань) прокурора.

Крім того, вчинення прокурором дисциплінарного проступку не завжди призводить до виникнення права у Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (КДКП) на проведення дисциплінарного провадження та застосування дисциплінарних стягнень. Наприклад, прокурор не виконував чи неналежно виконував службові обов'язки, але скарга до КДКП не надходила. Безпосередньому керівнику прокурора факт невиконання чи неналежного виконання службових обов'язків невідомий, а особа, яка постраждала від дій (бездіяльності) прокурора не надсилає скаргу (заяву) про відомості про вчинення прокурором дисциплінарного проступку. Члену КДКП відомий факт вчинення прокурором дисциплінарного проступку, але без скарги (заяви) відкрити дисциплінарне провадження він не має повноважень, а при поданні особистої скарги він не може здійснювати перевірку та брати участь у голосуванні при прийнятті рішення за результатами розгляду висновку про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора. Отже, при реалізації права подання скарги (заяви) член КДКП позбавляється права здійснювати повноваження члена КДКП щодо проведення дисциплінарного провадження та прийняття рішення про дисциплінарну відповідальність прокурора.

Наразі є необхідність запропонувати авторське бачення юридичної категорії «дисциплінарний проступок прокурора». А саме, «дисциплінарний проступок прокурора» – це неналежне виконання (дія) або невиконання (бездіяльність) службових обов'язків, порушення норм антикорупційного законодавства України та правил прокурорської етики, за яке в разі подання скарги (заяви) до КДКП, здійснюється проведення дисциплінарного провадження та його результатами може прийнято рішення про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності [4, с. 26].

Прокурори є спеціальними суб'єктами юридичної відповідальності до яких можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення не менш ефективні ніж заходи адміністративного та матеріального характеру.

Однак особливі вимоги до прокурора щодо виконання ним службових обов'язків у законодавстві України не визначено, окрім загальних – прокурори здійснюють свої повноваження у межах, визначених законом, і підпорядковуються керівникам виключно в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних з організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури.

При цьому адміністративне підпорядкування прокурорів не може бути підставою для обмеження або порушення гарантій незалежності прокурорів під час реалізації ними конституційних функцій прокуратури та виконанні своїх повноважень.

Правову основу дисциплінарної відповідальності прокурорів складають система законодавства України та підзаконних актів, якими є Конституція

України, Кодекс законів про працю, Закон України «Про прокуратуру», підзаконні акти (відомчі нормативно-правові документи Генерального прокурора України), а також міжнародні документи (у тому числі європейські), які визначають стандарти професійної прокурорської діяльності.

Дисциплінарна відповідальність прокурора повинна мати індивідуальний підхід при визначенні та застосуванні заходів дисциплінарного стягнення, оскільки повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і завдану шкоду, обставини, за яких стався дисциплінарний проступок, дисциплінарне правопорушення, порушення вимог щодо присяги прокурора та правил професійної етики, і рівень професійної компетентності і оцінку ефективності виконання посадових обов'язків за його попередньою посадою [5].

Дисципліна прокурора та належне виконання службових обов'язків це вимога до діяльності в органах прокуратури України, що закріплена у законах України та інших нормативно-правових актах, а також наказах Генерального прокурора України, Кодексі професійної етики та поведінки прокурора, міжнародних правових актах ратифікованих Верховною Радою України.

Підсумовуючи вище вказане, доходимо висновку, що дисциплінарний проступок прокурора – це неналежне виконання (дія) або невиконання (бездіяльність) службових обов'язків, порушення норм антикорупційного законодавства України та правил прокурорської етики, за яке в разі подання скарги (заяви) до КДКП, здійснюється проведення дисциплінарного провадження та його результатами може прийнято рішення про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Большой Энциклопедический словарь. 2000. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/120646/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%A6%D0%98%D0%9F%D0%9B%D0%98%D0%9D%D0%90/>
2. Подкопаев С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації. Харків: ІНЖЕК, 2003. 192 с.
3. Терехин В. Судейская дисциплина от иммунитета до ответственности. *Российская юстиция*. 1999. № 8. С. 10.
4. Горзов А.П. Дисциплінарна відповідальність прокурора як елемент його статусу: адміністративно-правовий вимір: моногр. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. 194 с.
5. Горзов А.П. Актуальні питання щодо визначення поняття «дисциплінарна відповідальність прокурорів». *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. Херсон, 2014. С. 94–97.

ГРЕКОВ Руслан Дмитрович
курсант
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ГРЕЯН Ані Артемівна
курсант
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ефективне виконання роботи правоохоронних органів є необхідною ланкою захисту конституційного ладу, дотримання законності та правопорядку, додержання прав і свобод людини. Від діяльності працівників правоохоронних органів залежить успішність реалізації національних інтересів та сталість суспільного розвитку держави [1, с. 103].

У сучасному світі проблеми захисту прав і свобод людини виходять далеко за межі ведення окремої держави. Ступінь реалізації прав людини в державі чимало залежить від неухильного дотримання та виконання законів.

Компетенція правоохоронних органів щодо реалізації європейських стандартів прав людини отримує прояв у різних сферах її діяльності, зокрема під час охорони публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, здійснення досудового розслідування, розшуку осіб тощо.

Міжнародна спільнота вимагає захищати права і свободи та сприяти їх відновленню у разі їх порушення. Права людини перебувають у площині взаємин людини і держави та можуть бути обмежені тільки спеціально уповноваженими на те органами держави та лише відповідно до закону.

Міжнародні стандарти у галузі прав людини передбачають обмеження повноважень правоохоронних органів на застосування примусу. У статті 3 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 1979 року йдеться, що службовці органів правопорядку можуть застосовувати силу тільки у разі суворой необхідності і в обсязі, необхідному для виконання їх обов'язків [2, с. 49]. Саме у цьому положенні підкреслюється, що застосування сили службовцями органів правопорядку має бути винятковим, хоча мається на увазі, що органи правопорядку можуть бути уповноважені застосовувати силу, за розумної необхідності в конкретних обставинах для запобігання злочину або під час виконання законного затримання чи допомоги в його проведенні щодо порушників або підозрюваних; сила, що виходить за ці межі, не може бути застосована.

В основоположних принципах застосування сили і вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку ООН від 1990 року визначено, що уряди та органи правопорядку повинні прийняти і впровадити норми і правила про застосування сили та вогнепальної зброї проти осіб. Під час розробки таких норм і правил Уряд і органи правопорядку повинні постійно тримати в полі зору питання етики, пов'язані із застосуванням сили та вогнепальної зброї [2, с. 51]. Звертається особлива увага на те, що усі службовці органів правопорядку відбиралися за допомогою належних процедур відбору, володіли належними моральними, психологічними та фізичними якостями для ефективного виконання своїх функцій і проходили постійну та ретельну професійну підготовку. Їх придатність для виконання цих функцій має підлягати періодичній перевірці.

Значним кроком у напрямі до європейських практик і важливою частиною реформи органів правопорядку в Україні є створення Державного бюро розслідування.

Повага до особи, охорона і захист її честі та гідності – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб. Цей конституційний обов'язок рівною мірою стосується і діяльності Національної поліції України із забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Негативний стан дотримання прав людини в діяльності низки правоохоронних органів, що передусім стосувалося діяльності Служби безпеки України, був особливим у 2017 році.

За 2017 рік були зафіксовані факти незаконних дій працівників СБУ в зоні АТО. Наприклад, було побиття та незаконний фізичний огляд жінки, затриманої у травні в м. Маріуполі за підозрою у належності до незаконних збройних формувань [3]. Були зафіксованими скарги цивільного населення, яке перетинає контрольний пункт виїзду-виїзду, на факти примушування працівниками СБУ до підписання документів про готовність збирати інформацію та передавати її СБУ [4]. Так, 15 серпня 2017 року жертвою жорстокого поводження з боку працівників СБУ стала Д. Мастікашева, громадянка України, під час її приїзду з Москви. Порушення процесуальних прав затриманих – проведення допиту без адвокатів – зафіксовано 12 жовтня 2017 року в результаті затримання Службою безпеки України активістів кримського Євромайдану та організації «Автономний Опір» [5].

Як розв'язання зазначених проблем з боку міжнародних організацій пропонується здійснити реформу сектору безпеки [6]. Реформування безпекового сектору не є синонімом реформування у сфері оборони, оскільки воно є ширшим, і таким, що адекватно відображає інтереси населення загалом та окремих соціальних груп, а також враховує гендерні аспекти. Проте керівництво України та її силових структур, на думку міжнародних інституцій, неприпустимо довго перебуває лише на підготовчому етапі такої реформи попри наявність концептуальних і стратегічних документів реформування [7].

Керуючись демократичними засадами розвитку держави, цілком зрозуміло, що діяльність правоохоронних органів будується та здійснюється за принципом дотримання прав людини, який в свою чергу передбачається та регулюється Конституцією України, законами України та відомчими актами.

Список використаних джерел:

1. Денисюк Д. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100–104.
2. Гладкова Є.О., Малиновська Т.М. Дотримання працівниками Національної поліції міжнародних стандартів у забезпеченні прав і свобод людини. *Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку вітчизняного законодавства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ 25–26 листопада 2016 року). Дніпропетровськ, 2016. С. 48–52.
3. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf
4. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf
5. Андрій Коваленко. Human Rights Watch: СБУ затримала кримських активістів у стилі ФСБ. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/human-rights-watch-sbu-zatrimala-krimskih-aktivistiv-u-stili-fsb-20171013657196>
6. Україна. Демократичне урядування у секторі безпеки. URL: <https://ukrainesecuritysector.com/uk/topic/>
7. Україна-2016: здобутки і проблеми на шляху трансформації. Прогнози-2017. Громадська думка про підсумки 2016 року / Ю. Якименко, А. Биченко, В. Замятін та ін. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016-2017_Pidsumky.pdf

ГРИЦЕНКО Віталій Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ, ПРАВО НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ, ТЕЛЕГРАФНОЇ ТА ІНШОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ

У ст. 12 Загальної декларації прав людини проголошено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

У статті 30 Конституції України гарантовано кожному недоторканність житла, що означає неможливість проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

У статті 31 Основного закону України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32 Конституції України проголосила, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених законодавством України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної

і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

За порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, встановлена кримінальна відповідальність (ст. 163 Кримінального кодексу України (КК України)). Крім того, ст. 359 цього Кодексу передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Водночас, законодавством України передбачена певна (і досить значна) кількість випадків, коли таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції може бути легально порушена. Так, відповідно до ст. 187 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), накладення арешту на кореспонденцію і виїмка її в поштово-телеграфних установах здійснюються у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи за поданням слідчого, погодженим з прокурором, та за постановою голови чи заступника голови апеляційного суду.

Згідно із ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених цим Законом підстав надається право знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації, контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення. Ці заходи проводяться тільки за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника.

Цивільний кодекс України (ЦК України) у ст. 301 проголошує право людини на особисте життя та його таємницю, право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦК України), згодою; право на недоторканність житла (ст. 311 ЦК України).

Отже, норми національного законодавства визначають вичерпний перелік підстав для втручання в право на приватність і умови для такого втручання. Проте залишається багато невідповідностей галузевих норм права вимогам Конституції. Законодавство в значній мірі не відповідає міжнародним стандартам, є суперечливим та не відповідає поняттю «відповідно до закону» в розумінні практики Європейського суду з прав людини.

Питання ідентифікації особи та захисту персональних даних є ключовим для побудови правової держави та розвитку громадянського суспільства. Застосування єдиного багатоцільового ідентифікаційного коду створює загрозу конфіденційності інформації про особу (персональних даних). Це пов'язано перш за все з тим, що розміщення універсального ідентифікаційного коду на всіх документах особи призведе до можливості об'єднувати між собою різні реєстри (бази даних, в яких міститься та чи інша персональна інформація), тоді як з ч. 2 ст. 32 Конституції України впливає неприйнятність збирання, зберігання, використання та поширення інформації про особу без її згоди.

Відповідно до ст. 31 Конституції України винятки щодо права на вказану таємницю можуть бути встановлені судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо в інший спосіб одержати інформацію неможливо. До таких випадків закон відносить можливість ознайомлення із змістом кореспонденції громадян в результаті накладення арешту на кореспонденцію та її виїмки в поштово-телеграфних установах, а також в результаті зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів для отримання інформації підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність за наявності підстав для цього.

Під порушенням недоторканності житла чи іншого володіння особи слід розуміти протиправне таємне або відкрите проникнення в чуже житло чи інше володіння без згоди власника на такі дії або всупереч закону. Житло згідно з положеннями ЦК України є поєднувальним поняттям, яке включає в себе житловий будинок, квартиру, садибу, котедж, дачу, розраховані на тривалий строк служби та призначені для проживання. На думку коментаторів ЦК України, з точки зору цивільного права не можуть вважатися житлом окремі виробничі приміщення, вагончики, підвали, сараї, гаражі, збірно-розбірні, пересувні, контейнерні та інші підсобні споруди, а також приміщення, призначені для тимчасового (готель, лікарня) або недобровільного (в'язниця) перебування особи. На жаль, у положеннях Конституції України, зокрема у ст. 30 Кримінального кодексу України та КПК України немає розшифровки поняття «житло».

Підсумовуючи зазначене вище потрібно зауважити, що проблема забезпеченості прав особистості, зміст яких викладений у ст. 12 Загальної декларації прав людини, залишається відкритою для нашої держави і шлях вирішення даної проблеми лежить через низку правотворчих та правозастосовних дій як з боку законодавчої, так зі сторони виконавчої та судової гілки влади.

ГУДЗЬ Іванна Геннадіївна
курсант факультету підготовки, перепідготовки
та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

КОВАЛЕВСЬКА Катерина Анатоліївна
курсант факультету підготовки, перепідготовки та підвищення
кваліфікації працівників податкової міліції
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Шукаючи кращого майбутнього, наша держава має на меті запозичити лише найкраще для своїх громадян. На шляху інтеграції України до Європейського Союзу одним із першочергових її завдань є забезпечення наближення стандартів життя українців до європейських.

Сьогодні українці є основним носієм економічних відносин і повинні мати відповідний рівень доходів, освітньо-професійний рівень, належні умови проживання, культурний розвиток, соціальні права та гарантії. Тому головним завданням соціальної політики уряду України повинно стати забезпечення належного і підвищення наявного рівня життя населення нашої держави [1, с. 258].

Міжнародно-правові норми, які регламентують право людини і громадянина на інформацію та визначають гарантії його реалізації в сучасному світі неможливо розглядати тільки у рамках конкретної, окремо взятої держави. А у своїй сукупності принципи і норми міжнародного права закладають основи певного порядку у сфері використання засобів масової інформації, сприяють налагодженню активізації міжнародного обміну інформацією [2, с. 142].

Аналіз останніх досліджень показує, що проблеми міжнародно-правового регулювання механізмів та гарантій забезпечення прав людини і громадянина, їх гарантування розглядаються науковцями доволі активно. В різних аспектах їх вивчали в своїх наукових працях такі правознавці, як: В.В. Андріїв, В.С. Андреев, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, М.А. Вігдорчик, О.В. Москаленко, Т.О. Постовалова, С.М. Прилипко, В.Д. Роїк, С.М. Сивак, С.М. Синчук, І.М. Сирота, С. Шевчук, М. Швець, В. Цимбалюк та інші. Проте низка проблем залишається не достатньо дослідженою.

Зважаючи на наведене вище, метою цієї тези є розкриття змісту та встановлення меж поняття міжнародно-правового механізму та гарантії забезпечення прав людини. Для досягнення поставленої мети потрібно провести аналіз

останніх наукових праць із зазначеної теми, порівняти вже визначені поняття та ознаки у цій сфері, а також узагальнити опрацьований матеріал.

До міжнародних організаційно-правових гарантій соціальних прав людини в Україні належать відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна: Комісія з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Центр з прав людини в Женеві, Європейська комісія з прав людини, Європейський суд, Комітет міністрів Ради Європи. Конституцією України, окрім національних гарантій, передбачається можливість використання також міжнародно-правових засобів забезпечення прав людини.

Громадяни України реально можуть захистити свої соціальні права на міжнародному рівні. Сьогодні проблема захисту прав людини постає саме в тому, що потребує вирішення як на рівні міжнародних правових відносин, так і на рівні національного законодавства. У статті 55 Конституції України зазначено, що кожен має право після використання усіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна [3].

Визначальним кроком при цьому стала ратифікація Україною у 1997 році Конвенції про захист прав і основних свобод 1950 року. З того часу громадяни України мають можливість звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини. Приєднавшись у 1990 році до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Україна також визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини відносно розгляду індивідуальних скарг громадян України щодо порушення їхніх прав і свобод. Світова спільнота підтвердила своє бажання захистити людину та її права. Поштовхом до прийняття низки міжнародних актів з прав людини стала прийнята третьою сесією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року Загальна декларація прав людини (зараз таких актів налічується сотні), Конвенції про захист прав людини й основоположних прав 1950 року, Європейської соціальної хартії 1961 року тощо. Зокрема, міжнародно-правові гарантії прав людини поділяються на:

- 1) загальнолюдські (світові), що закріплені в міжнародно-правових актах, прийнятих ООН та організаціями, що діють під її егідою;
- 2) регіонально-континентальні, які закріплені в континентальних нормативно-правових актах, прийнятих, наприклад, Європейським Союзом, Радою Європи.

Міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення – це передбачені міжнародними актами параметри надання особам окремих видів соціального забезпечення, що мають для держави рекомендаційний або обов'язковий характер і реалізуються через національне законодавство. Ці параметри включають:

– соціальний ризик, під час настання якого надається відповідний вид соціального забезпечення (сфера застосування);

– коло осіб, які підлягають захисту (отримувачі соціального забезпечення);

– умови отримання права на відповідний вид соціального забезпечення;

– типи соціальної допомоги (періодичні, одноразові, грошові, натуральні);

– метод нарахування періодичних грошових виплат (грошові допомоги, пов'язані із заробітком, або фіксована допомога, яка виплачується із урахуванням матеріального стану);

– період дії права на отримання допомоги (строк, упродовж якого здійснюються періодичні виплати);

– період очікування (строк, з якого починається виплата, наприклад, по безробіттю).

Стандарти передбачають мінімальні соціальні норми та нормативи, тобто обсяг конкретного виду матеріального забезпечення не може бути нижчим за обсяг, який зафіксований міжнародним актом [4, с. 66].

Соціальні проблеми, зумовлені перебудовою в державі, зміною принципів та організації системи соціального захисту в Україні, створили підґрунтя для появи нових соціальних ризиків (малозабезпеченості, бідності, безробіття тощо), від яких людина потребує соціального захисту. Багатоманітність видів соціальних ризиків, які неоднаково вражають різні групи населення, зумовлює й існування різних організаційно-правових форм його захисту від цих ризиків. У рамках організаційно-правових форм реалізується право кожного на соціальне забезпечення. Право на соціальне забезпечення є суб'єктивним правом людини, зміст якого визначається як проголошена міжнародним співтовариством та гарантована державою можливість людини забезпечувати фізіологічні, соціальні і духовні потреби в обсязі, необхідному для гідного життя у випадку настання соціального ризику. Перелік соціальних ризиків визначено як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах. Конституція України у ст. 46 до соціальних ризиків відносить втрату працездатності (повна, часткова або тимчасова), безробіття, втрату годувальника, старість [3].

Такий перелік, звичайно, не є вичерпним і знаходить свою конкретизацію й доповнення у положеннях галузевого законодавства. Його розширення ґрунтується на нормах окремих міжнародно-правових документів соціального спрямування. Зокрема, Європейська соціальна хартія (переглянута) (ЄСХ(п)) і Європейський кодекс соціального забезпечення (ЄКСЗ) [5] закріплюють такі соціальні ризики: хвороба, непрацездатність, материнство (вагітність і пологи), сімейні витрати на утримання дітей, безробіття, старість, смерть, вдівство, нещасний випадок на роботі, професійне захворювання, потреба, бідність, потреба у сторонньому догляді через самотність, сирітство, необхідність догляду й утримання непрацездатних членів сім'ї тощо.

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що для створення умов розвитку людини, покращення добробуту населення, заохочення його прагнення до

соціального прогресу, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень, а також підвищення ефективності соціальної політики на підставі раціонального використання наявних фінансових і матеріальних ресурсів необхідно продовжити роботу з удосконалення і приведення національних соціальних стандартів у відповідність з міжнародними нормами й стандартами. Це надасть можливість забезпечити максимально достовірний результат добробуту і прогресу населення, що зазначено у міжнародно-правових документах соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Ковтун Н. Міжнародний досвід оцінювання якості життя населення і можливості його використання в Україні. *Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Економіка»*. 2013. Вип. 134. С. 32–37.
2. Слінько Т.М. Міжнародно-правові гарантії реалізації права людини і громадянина на інформацію. *Наше право*. № 12. 2013. С. 142–148.
3. Конституція України: Закон України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навч. вид. Чернігів: Черніг. держ. ін-т права, соц. технологій та праці, 2011. 100 с.
5. Європейський кодекс соціального забезпечення, прийнятий Радою Європи 16.04.1964. *Бюл. законодавства і юрид. практики України*. Київ: Юрінком Інтер, 2004. № 10.

ДАВИДОВА Тетяна Олександрівна
кандидат юридичних наук,
старший науковий консультант
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

БУЛАВІНА Світлана Євгенівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ В ІНТЕРНЕТІ

Стрімкі інформаційні процеси, що відбуваються у всьому світі, безпосередньо впливають на сприйняття людиною навколишнього світу, формування її поглядів і установок. Безперечно, що цей вплив особливо відчутний на дітях, становленні їх як особистостей, формуванні їх свідомості і сприйняття оточення. З одного боку, Мережа розширює можливості і перспективи спілкування, навчання, розвитку, так педагоги і психологи стверджують, що діти, які розуміються на комп'ютері та Інтернеті, здатні більш адекватно оцінювати себе, свої здібності, можливості, вони є більш цілеспрямованими та кмітливими; з іншого – неконтрольоване користування Інтернетом створює тривожну симптоматику, пов'язану з недотриманням права на безпечне існування в інформаційному просторі.

Проблема захисту і забезпечення безпеки дитини в інформаційному просторі не є новою для правової науки та інших наук суспільного циклу, проте залишається актуальною і потребує, серед іншого, правового врегулювання. Вітчизняні вчені В.В. Василенко, О.А. Гончаренко, О.О. Золотар, Н.В. Лесько, О.Г. Радзівська, інші дослідники серйозно опрацьовують зазначене питання, але наразі остаточного рішення не існує. Система захисту інформаційної безпеки дитини лишається малоефективною, а правове забезпечення є досить фрагментарним та уповільненим.

Звичайно, що захист і безпечне існування в Мережі стосується усіх дітей, що визнаються особами віком до 18 років, згідно із ст.1 Закону України «Про громадянство України», ст. 6 Сімейного кодексу України [1; 2]. Але говорячи про вплив Інтернету на свідомість дитини, насамперед йдеться про неповнолітніх дітей – підлітків (тінейджерів) віком від 13 років, які в силу свого віку, емоційного стану є найбільш уразливими, і в той же час, які є активними користувачами комп'ютерних технологій не лише для навчання, а й для розваг. Так, саме

представники цієї категорії грають в онлайн-ігри, кидають запити у Мережу, не завжди дбаючи про можливості безпечного пошуку, обмінюються музикою і відео, створюють свої блоги, чекіняться, чатяться – спілкуються у соціальних мережах, знайомляться на форумах тощо. Адже будь-яка дитина може скористатися своїм правом, наданим їй ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства», в якій йдеться про те, що кожен має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної громадської активності, отримання інформації, що відповідає віку [3].

Всеукраїнське соціологічне дослідження, проведене Інститутом соціології НАН України ще десять років назад, виявило тривожні тенденції: понад 28% дітей готові надіслати свої фотокартки незнайомцям в Інтернеті; стільки ж – побачивши в Інтернеті рекламу алкоголю або куріння, хоча б один раз спробували їх купити, 22% дітей періодично потрапляли на сайти для дорослих; 17% без коливань ділилися інформацією про себе і свою родину; 14% опитуваних час від часу відправляли платні SMS за бонуси в онлайн-іграх; 11% – спробували купувати наркотики через Мережу. Наразі, з настанням ери смартфонів, коли «інтернет у кишені» і є доступним весь час ситуація погіршилася. І тут маємо означити іншу проблему, пов'язану з попередньою – лише кожен п'ятий з батьків контролює, які сайти відвідує дитина, і тільки кожен десятий з батьків знає про такі онлайн-загрози як «дорослий» контент, азартні ігри, онлайн-насилля, кіберзлочинність [4]. При цьому ж 87% батьків вважають, що саме вони повинні навчати дітей правилам безпечного користування мобільним Інтернетом [4]. На жаль, такі дослідження проводяться нечасто. Але власні показали, що більшість батьків на питання про час, припустимий для проведення в Мережі дитиною, відповідають на кшталт «на вихідних» або «ніскільки», діти цих же батьків відповідають «я можу майже цілий день сидіти в Інтернеті». Не завжди батьки помічають або звертають увагу на проблему.

На 2019 рік ситуація є такою, що пересічний українець проводить в соцмережах у середньому 1 год. 53 хв., підлітки – в рази більше, мова не йдеться про навчання, майстер-класи і навіть про ігри, а лише про проглядання соціальних мереж. Дитина, яка використовує своє право на доступ до Інтернету одночасно може отримати шкідливу для себе інформацію, а також піддатися ризикам, серед яких: незаконний збір особистих даних; дитяча порнографія; фітінг – інтернет-шахрайство; хакерство; торгівля дітьми; вербування; переслідування, залякування та жорстоке поводження з дітьми в Мережі, те, що наразі отримало назву кібербулінг, і, власне, інтернет-залежність – бажання підключитися до Інтернету і хвороблива нездатність вчасно відключитися [5].

Через що це відбувається? Одне з пояснень дає О.О. Золотар, і полягає воно в тому, що специфіка спілкування у соціальних мережах вирізняється міжперсональною комунікацією – «всі для всіх», спілкуванню в Мережі притаманна швидкість комунікаційного обміну, відсутність просторово-часових обмежень [6]. Все це сприяє зануренню підлітка в Інтернет.

Реалізація ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» вимагає від держави першочергово забезпечення низки основних прав дитини, зокрема: право на приватне життя, право на захист персональних даних, право на повагу до честі та гідності дитини. Насправді, останні покоління прав не можуть бути забезпечені і реалізовані без забезпечення та захисту громадянських прав і свобод людини першого покоління. Абсолютно погоджуємося з тим, що існуючі права та свободи сьогодні в рівній мірі відносяться і до оффлайн, і до онлайн простору, як це зазначено у Рекомендаціях CM/Rec(2014)6 Комітету міністрів РЄ державам-членам щодо посібника з прав людини для інтернет-користувачів [7]. Користуватися безпечно Мережею є правом дитини і обов'язком дорослого забезпечити таке право. На жаль, шкільний курс Основ здоров'я чи ОБЖ з цією проблемою не можуть впоратися, ставлячи на меті фрагментарне ознайомлення з певними асами кіберграмотності. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави стає складовою інформаційної безпеки майбутнього покоління України, наразі вже зараз мають бути визначені і нормативно закріплені поняття, про які йшлося («кібербулінг», «демонстрація жорстокості», «інформація, що провокує дитину» тощо), про це, про можливості безпечного пошуку слід говорити на рівні шкіл. Забезпечення інформаційної безпеки держави – найголовніший шлях до забезпечення безпеки дитини в інформаційному просторі. А мета цієї роботи – привернути зайвий раз увагу до проблеми.

Список використаних джерел:

1. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
4. Безпека дітей в інтернеті. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/bezditvynet/>
5. Гончаренко О. Право доступу до Інтернету як складова прав дитини. *Право та інновації*. 2016. № 4(16). С. 23–29.
6. Золотар О.О. Пропаганда в соціальних мережах – загроза інформаційній безпеці держави. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф.* (Київ, 4 квіт. 2019 р.). Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 48–50.
7. Рекомендація CM/Rec(2014)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96>

ДАКАЛ Алла Василівна
кандидат медичних наук,
докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Національної академії державного управління
при Президентові України,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

З часів незалежності Україна пройшла через процес розбудови демократичної держави та створення історично нового суспільства, що забезпечує поліпшення соціального добробуту, правового захисту та цілеспрямоване покращення становища дітей. При цьому незаперечним є факт позитивного впливу на цей процес співпраці на міжнародному рівні. Науковці цілком справедливо наголошують, що нині суспільний розвиток супроводжується глобальними змінами в сферах, які визначають умови життя людей, при цьому «швидкість соціальних, економічних, технологічних та інших критичних процесів у формуванні придатних умов життя людей зростає» [1, с. 125]. При цьому створюється ситуація, коли діти мають рівні права, але різні можливості щодо їх забезпечення.

У сучасній європейській стратегії економічного розвитку суттєво оновлена соціальна модель, де у центрі економічної політики поставлені інвестиції в людину та розбудова дієвої держави загального добробуту. Людину названо головним європейським капіталом та центральним фокусом політики Євросоюзу. Інвестування в людину та розвиток дієвої та динамічної держави загального добробуту повинні стати головними факторами розбудови в Європі інтелектуальної економіки та забезпечення вирішення існуючих соціальних проблем [2]. Необхідність зміни підходів до формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні обумовлюється переосмисленням ролі і місця дитини у суспільних відносинах, зміщенням акцентів стосовно забезпечення та захисту прав і найкращих її інтересів з урахуванням досвіду інших країн.

Необхідність особливого захисту дітей була передбачена ще у Женевській декларації прав дитини 1924 року. Одним із перших правових актів Організації Об'єднаних Націй (ООН) було створення в 1946 році Дитячого фонду ООН як міжнародної надзвичайної організації допомоги дітям у розорених Другою світовою війною країнах Європи. З 1953 року Дитячий фонд ООН став іменуватися ЮНІСЕФ.

У Загальній декларації прав людини (1948 року) у ст.ст. 25 і 26 йдеться про те, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги. У 1959 році ООН приймає Декларацію прав дитини, де проголошуються соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Вона є основою для підготовки Конвенції ООН про права дитини

(1989 року) і є угодою між країнами, де записано як уряд має дбати про дітей. Цей системний документ було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року та ратифіковано 193 країнами світу. В Україні вона набула чинності з 27 вересня 1991 року та з того часу є частиною українського національного законодавства. Європейська конвенція про здійснення прав дитини (прийнята 25 січня 1996 року, набрала чинності в Україні 1 квітня 2007 року) як домовленість країн-учасниць Євросоюзу. Крім того, нинішнє спрямування вітчизняної політики відповідає рішенням спеціальної сесії ООН щодо становища дітей (Нью-Йорк, 8–10 травня 2002 року), яка ухвалила резолюцію, що зобов'язує держави – члени ООН створювати громади, сприятливі для життя дітей.

Для забезпечення відповідності критеріям, що висувуються перед країною, яка прагне до вступу до Євросоюзу, поступ України за європейським вектором інтеграції має визначатися наближенням до індикативних показників соціально-економічного розвитку, визначених, зокрема, у стратегії «Європа 2020».

Складовою державної політики України стосовно дітей є завдання поліпшення законодавчої бази, приведення її у відповідність до основних положень Конвенції ООН [3] про права дитини, закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини. Цей документ 1989 року є головним міжнародним документом, з якого розпочалося формування системи міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей. Після ратифікації даної Конвенції, Україна, поряд з іншими країнами світу, активно розбудовує своє національне законодавство щодо захисту прав дітей відповідно до міжнародних стандартів. Однією із перших серед країн-членів ООН 27 лютого 1991 року наша держава ратифікувала Конвенцію про права дитини.

Таким чином, держава визнала, що діти є особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток і що вони потребують спеціального постійного догляду і захисту, а також взяла на себе низку зобов'язань у рамках Конвенції, зокрема здійснити реформування законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Дана конвенція ратифікована майже усіма країнами світу, окрім США та Сомалі.

26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства» [4], в якому на підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини визначені основні засади державної політики в цій сфері. Це ще один важливий крок нашої держави на шляху просування інтересів дітей, втілення положень Конвенції про права дитини у повсякденне життя. 5 березня 2009 року Верховна Рада України ухвалила Закон про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», який розробляли протягом п'яти років. Нещодавно було проаналізовано повноту його реалізації [5]. У другому розділі Програми, метою цього документа є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвен-

ції ООН про права дитини та з урахуванням Цілей розвитку, проголошених Декларацією ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей».

Але з розвитком міжнародного права у галузі прав і свобод людини перед Україною дедалі частіше постає питання важливості глибокого та всебічного аналізу міжнародно-правових документів та правозахисних моделей (механізмів) на предмет їх прийнятності для національної системи права, історичних та суспільних особливостей, традиційних цінностей та ментальності народу, національних інтересів країни тощо [6]. Це особливо важливо, коли йдеться про долю і права дітей. На процес розробки і прийняття міжнародних документів справляє неабиякий вплив інтерес окремої держави або групи держав. Зрештою, це призводить до того, що не завжди деякі міжнародні підходи є прийнятними для різних країн світу.

Україна приєдналась до основних міжнародних договорів у сфері прав людини: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція з прав дитини, Конвенція з прав осіб з інвалідністю, Конвенції із ліквідації усіх форм расової дискримінації, Європейської соціальної хартії та взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав дітей та відповідальність за охорону здоров'я та життя дитячого населення. Але слід зазначити, що більшість положень Конвенції з прав дитини [7], уже імплементовані до національного законодавства, а деякі – не тільки йому суперечать, а й не відповідають національним інтересам України.

Урядом України останнім часом здійснено ряд важливих кроків щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. З-поміж значної кількості неурядових організацій, діяльність яких пов'язана із захистом прав дітей в Україні, можна назвати, зокрема, такі: міжнародна громадська організація «Дитячий культурно-просвітницький центр», всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», Християнський дитячий фонд. Вони виконують функцію артикуляції інтересів різних груп. У їхньому середовищі формуються навички демократичного контролю за владою, нагромаджується досвід соціальних інновацій, що сприяє консолідації та активізації населення. Можливість успішного формування та реалізації публічного управління у сфері захисту прав дітей стає реальнішою за умов соціального партнерства за допомогою бізнес-спільноти, залучення некомерційних організацій, міжнародних партнерів для вирішення актуальних проблем та достатнього інформаційного забезпечення. Певна річ, необхідно враховувати також як історичний контекст, так і природу суб'єктів, залучених до розробки та втілення рішень у життя, їхній досвід, налаштованість на взаємодію.

Захист прав дітей, забезпечення їхнього повноцінного розвитку – проблема національного значення, яку необхідно вивчати, розглядати й розв'язувати по різних напрямках, вивчаючи досвід країн Європейського Союзу та виокремлюючи практичні нароби, які будуть корисні для України.

Список використаних джерел:

1. Мартиненко В.Ф. Методологічні засади дослідження суспільного розвитку. *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи*: збір. матер. конф. / за ред. Ю.М. Бардачова, І.П. Лопушинського, О.А. Тертишної. Херсон: Грінь Д.С. 2012. С. 125–127.
2. Бажал Ю.М. Індустріальна модернізація та інтелектуальне економічне зростання: Україна в контексті нової європейської стратегії. *Модернізаційний проект України в контексті європейської стратегії інтелектуального, стійкого і всеохоплюючого зростання «Європа 2020»*: матер. наук.-метод. семінару 27.04.2010. URL: http://212.111.196.8:8081/upr_fundament_doslidzhen/seminar/27_04_2010
3. Конвенція ООН про права дитини: міжнар. докум. від 20.11.1989. Київ: ТМ ПрінтІксПрес, 1999. 23 с.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Харків: Одіссей, 2006. 48 с.
5. Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.) / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (2016) / Офіційний сайт Національної Академії Наук України. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010449>
6. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. *Соціальна політика*. Київ: УАДУ, 2003. 364 с.
7. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей / ЮНІСЕФ. Київ, 2002. 318 с.

ДАНЮК Леся Василівна
кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус
Ужгородського міського нотаріального округу,
м. Ужгород, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ НОТАРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Конституція України – є основним документом, в якому закріплено права та свободи громадян України. Забезпечення прав і свобод громадян органами нотаріату України полягає в сприянні громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична не обізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Завданням нотаріату є забезпечення захисту та охорони власності, відповідно до майнових, особистих, інших прав і законних інтересів фізичних й юридичних осіб, сприяння у зміцненні законності та правопорядку, запобігання правопорушень [1]. Нотаріусами вчиняються нотаріальні дії, які спрямовані на захист прав громадян, а саме:

– накладання нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно) і транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації; посвідчення правочинів, щодо відчуження нерухомого майна, які підлягають державній реєстрації; прийняття нотаріусами на зберігання документів; посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту, то фактів, що фізична особа є живою, перебування фізичної особи у певному місці; прийняття нотаріусом в депозит грошових сум та цінних паперів; вжиття нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна тощо.

Процес захист прав громадян починається з моменту звернення громадянина до нотаріуса, а не з моменту вчинення нотаріальної дії. Звернення громадянина зобов'язує нотаріуса встановити, а також перевірити рівноправність умов вчинення нотаріальної дії, а саме існуючі права та факти, а також встановлення особи.

Крім того, забезпечення прав і свобод громадян також безпосередньо пов'язано з реалізацією нормативних приписів, суть якої полягає в дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні правових норм.

Згідно із Законом України «Про нотаріат» нотаріус уповноважений засвідчувати права та факти, які мають юридичне значення, а також вчиняти інші нотаріальні дії, які передбачені законодавством з метою надання їм юридичної вірогідності. Захист законних інтересів громадян є основним обов'язком нотаріуса.

Специфічність положення нотаріату в системі права України та вчинення проваджень за правилами, які передбачені законом, забезпечують правильне та чітке виконання нотаріальних функцій і гарантують конституційні права осіб, обумовлені завданнями та принципами діяльності нотаріату. Суть нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона має переважно посвідчувальний, підтверджувальний характер, юридично закріплює (фіксує) права з метою попередження можливого їх порушення, а також урегульовує їх відповідно до вимог законодавства.

Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів є необхідністю захисту інтересу громадянина з метою наступної реалізації ним своїх суб'єктивних прав. Як правило, захист прав та інтересів нотаріусом здійснюється шляхом посвідчення правочинів, підтвердження наявності певних прав для їх майбутньої реалізації. Основним засобом реалізації нотаріальної форми захисту є вчинення виконавчого напису на борговому документі. Для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Порядок учинення такої нотаріальної дії регламентується Законом України «Про нотаріат» та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, установлюється Кабінетом Міністрів України.

Нотаріус засвідчує факт знаходження громадянина живим, у певному місці, факт тотожності особистості громадянина з особою, зображеною на фотографії, засвідчує час пред'явлення документів. Такі дії вчиняються нотаріусом на прохання фізичних осіб, що разом із цим дозволяє громадянам забезпечити і захистити свої права в повному обсязі, без додаткового звернення в інші державні органи з цих питань.

У разі посвідчення правочинів щодо відчуження нерухомого майна (квартир, житлових будинків тощо) нотаріус виконує охоронну функцію, завдяки фіксації юридичного факту набуття чи припинення прав на житло, що має юрисдикційне значення. Повнота нотаріального захисту суб'єктів права власності на житло забезпечується правом на оскарження дій нотаріусів, до судових органів, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» від 31 січня 1992 року за № 2.

Інша форма захисту прав громадян, є надання правової допомоги, яка полягає в наданні нотаріусами консультацій з питань вчинення нотаріальних дій. Нотаріус роз'яснює громадянам, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії, чинне законодавство, готує проект та пояснює правові наслідки, які настали внаслідок вчинення нотаріальної дії. Правова допомога, також полягає у формі відмови від вчинення нотаріальної дії, якщо внаслідок аналізу правової ситуа-

ції нотаріус дійшов висновку, що права громадян, від імені чи в інтересах яких вчиняється нотаріальна дія, чи в інтересах третьої особи, можуть бути порушені в результаті вчинення нотаріальної дії.

У нашій сучасності, широко і системно приймаються нові закони, які реально розширяють правовідносини, як фізичних, так і юридичних осіб у сфері їх діяльності у різних галузях права, що спонукає до розширення нотаріальної практики у сфері захисту прав і свобод громадян, і надавати більш широкі процесуальні повноваження у сфері нотаріату.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. С. 44. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>

ДЕЙНЕГА Богдан Миколайович
курсант факультету податкової міліції
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

У сучасний період розвитку державно правових інститутів вагомим значення набувають права та свободи людини. В державі людина може відчувати себе захищеною лише за умови, коли дотримання прав й свобод людини охороняються державою та гарантуються. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) у 2012 році, перед правоохоронними органами постало питання щодо належного забезпечення безперешкодної реалізації, охорони й захисту прав людини незалежно від її правового статусу у кримінальному провадженні. Кримінальне провадження неможливо уявити без проведення слідчих (розшукових) дій. Однією з найпроблемніших є процедура обшуку. Обшук – це слідча розшукова дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

Про складність даної дії свідчать висновки науковців та узагальнення слідчої та судової практики. Примусовість обшуку, певне коло процесуальних труднощів, особливість його підготовки і проведення обумовлюють психологічне навантаження на учасників.

Як і інші слідчі(розшукові) дії, процедура обшуку в рамках дотримання прав й свобод людини регулюється Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Кримінальний процесуальний кодекс України зазнає суттєвих змін. Переважна більшість таких змін стосується найбільш розповсюдженої процесуальної дії – обшуку.

У 2017 році відбулися певні зміни до процесуального законодавства України, відповідно до яких під час обшуку стала обов'язковою аудіо чи відео фіксація за допомогою технічних засобів та обов'язкова присутність адвоката [2].

Пропонуємо охарактеризувати зміни, які були внесені до процесуального законодавства України.

З огляду на природний характер, проведення обшуку тісно пов'язано з обмеженням права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, але важливого значення в механізмі його забезпечення набувають юридичні гарантії, що мінімізують можливість безпідставного втручання з боку осіб, які здійс-

нюють кримінальне провадження, порушення передбаченого законом порядку проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Однією з таких гарантій є участь адвоката під час проведення в житлі чи іншому володінні особи слідчої (розшукової) дії, зокрема обшуку. У зв'язку із цим надзвичайно актуальним видається питання допуску адвоката до участі у проведенні обшуку. На нашу думку, допуск адвоката необхідно розглянути у двох аспектах. Перший – якщо йдеться про допуск адвоката-захисника підозрюваного, другий – стосовно адвоката, який надає правову допомогу своєму клієнтові, який не має процесуального статусу в кримінальному провадженні.

Більш складна ситуація виникає у разі, коли особа, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, не має чіткого процесуального статусу в даному кримінальному провадженні. У такому разі зазначені положення КПК України не можуть застосовуватися. Для правильного вирішення цього питання слід виходити із конституційного права людини на надання правової допомоги (ст. 59 Конституції України).

Відмова слідчого, прокурора у допуску адвоката до участі в обшуку обмежує конституційне право особи на правову допомогу й у такий спосіб позбавляє її гарантії забезпечення іншого конституційного права – на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Найчастіше оцінити відповідність дій слідчого, прокурора, працівників оперативних підрозділів, що надають допомогу слідчому у проведенні цієї процесуальної дії, вимогам закону стосовно підстав та порядку проведення обшуку особа має можливість виключно за умови надання їй кваліфікованої правової допомоги. Саме тому право людини на правову допомогу за своєю правовою природою є правом-гарантією, що забезпечує реалізацію інших прав людини.

Іншою гарантією є те, що відтепер працівники правоохоронних органів зобов'язані забезпечити відео фіксацію обшуку. З огляду на практику цієї вимоги правоохоронці все ж дотримуються, оскільки наслідками недотримання норм КПК України може бути: визнання обшуку недійсним, таким, що не проводився, а усе знайдене та вилучене в ході обшуку не може визнаватися доказами.

Обшук житла чи іншого володіння особи в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України).

Про фіксування процесуальних дій зазначається в протоколі (ч. 2 ст. 104 КПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 104 КПК України запис, здійснений за допомогою звуко-, аудіо- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 105 КПК України додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також

засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

При цьому, як зазначено в ч. 3 ст. 107 КПК України, у матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Із цього випливає, що до протоколу обшуку повинні бути долучені саме оригінали технічних носіїв інформації, а не їх копії. Якщо під час судового розгляду прокурор надає до суду протокол обшуку із відеозаписом обшуку, який був скопійований на інший технічний носій, адвокату можна впевнено заявляти про відсутність такого відеозапису і, як слід, недійсність процесуальної дії – обшуку.

Незазначення у протоколі обшуку технічних характеристик носіїв інформації дає адвокату підстави заявити про недопустимість доказів, отриманих в ході обшуку. Саме це стало однією із підстав для визнання доказів недопустимим у справі № 650/523/15-к (вирок від 12 грудня 2017 року, Великоолександрівський районний суд Херсонської області, доступ до судового рішення [3]).

Також потрібно пам'ятати, що одночасно з проведенням відеозйомки правоохоронцями, громадяни для захисту своїх прав або повного та всебічного дослідження можуть робити свій запис, який також долучається до протоколу.

Отже, запровадження обов'язкової відеофіксації обшуку та обов'язковою присутністю адвоката на сьогоднішній день захищає учасників процесу та забезпечує дотримання прав й свобод людини незалежно від її процесуального статусу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16.11.2017 № 2213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>
3. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 12.11.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70877410>

ДІХТІЄВСЬКИЙ Петро Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

БЄЛІНГІО Валерія Олександрівна
аспірант кафедри адміністративного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЧЕРЕЗ АДАПТАЦІЮ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE

Україною обрано європейський вектор розвитку, що підтверджується, зокрема, змістом нової редакції преамбули Конституції України, в якій зазначається, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей – підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України [1], а також положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписаної у частині політичних положень (преамбула, ст. 1, розділи I, II, VII) 21 березня 2014 року в місті Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) 27 червня 2014 року в місті Брюсселі, ратифікованої Верховною Радою України 16 вересня 2014 року (Угода про асоціацію).

Угода про асоціацію не передбачає членства України в Європейському Союзі (ЄС або Союз), однак є переходом до поглибленої співпраці у різних сферах. Такі поглиблені взаємовідносини з ЄС та перспектива членства в Союзі потребують від України не тільки виконання Україною обов'язку вже узгоджених зобов'язань, а і приведення законодавства у сфері захисту прав громадян у відповідність з *acquis* ЄС.

Термін *acquis communautaire* або *acquis* у перекладі з французької мови означає «спільний доробок», «спільні надбання співтовариства». У внутрішній сфері застосування *acquis* охоплює норми і принципи, для ухвалення яких держави-члени делегували частину суверенних владних повноважень на рівень ЄС. Це так званий базовий *acquis*, що охоплює спільні правові досягнення в рамках Європейських співтовариств і Союзу, які не підлягають зміні або перегляду [2, с. 165].

У зовнішній сфері застосування (тобто для третіх країн, що претендують на членство, асоціацію або співробітництво з ЄС) *acquis* містить норми, принципи і цінності, до яких необхідно наблизити національну правову систему [3, с. 25, 35, 62].

Тобто *acquis* це сукупність законодавчих актів та договорів ЄС, принципів та цінностей, вироблених Союзом, а також судова практика, які країна, яка підписала угоду про асоціацію та/або має намір стати членом ЄС, зобов'язується імплементувати до своєї правової системи з ціллю приведення її у відповідність з єдиними демократичними стандартами.

Наближення українського законодавства до *acquis* Союзу здійснюється на підставі Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV та Додатку до цієї програми, в якому міститься перелік актів законодавства України та *acquis* ЄС у пріоритетних сферах адаптації. Ухваленням вказаного закону наша країна здійснила крок у напрямі забезпечення захисту прав громадян суб'єктами публічної адміністрації, адже адаптація українського законодавства до *acquis* ЄС призведе до включення в національне законодавство міжнародних демократичних норм та принципів Союзу, які регламентують відносини між громадянами та органами публічної адміністрації.

Правова система ЄС забезпечує громадянам європейських країн не лише основні права і свободи, а й додатковий комплекс прав, які впливають безпосередньо із правового зв'язку із Союзом (право на вільний рух та обрання місця проживання в межах території ЄС; право обирати та бути обраним до Європарламенту і муніципальних органів будь-якої держави-члена, де вони мешкають; право на захист у третіх країнах з боку дипломатичних і консульських представництв будь-якої держави-члена; право петицій до Європарламенту; право направляти звернення інститутам і органам ЄС будь-якою офіційною мовою ЄС та отримувати відповіді тією ж мовою; право доступу до документів інститутів, органів та установ ЄС тощо). Також відповідний рівень правової культури та правопорядку Союзу створює додаткові можливості реалізовувати та захищати свої права, звертаючись не лише до національних органів влади, а й до європейських структур (Суду ЄС, Європейського омбудсмена) [4, с. 22].

У випадку набуття членства в ЄС, громадяни України отримають ширше коло прав та засобів для їх захисту.

Адаптація законодавства України до законодавства Союзу в рамках посиленого партнерства з ЄС позитивно вплине на захист прав громадян органами публічної адміністрації. Адже європейське законодавство націлене на втілення в країні основоположних цінностей, принципів права насамперед принципу верховенства права, на нормативне врегулювання діяльності публічної адміністрації на високому рівні, діяльність якої має бути спрямована на захист прав та інтересів громадян.

Як було зазначено попередньо, Союз протягом багатьох років знаходився у процесі формування власних юридичних та політичних стандартів — *acquis* ЄС. Цей процес умовно можемо назвати «стандартизація», і прикладами цього процесу є ряд актів з уніфікованими правилами, прийнятими в Союзі, які використовуються всіма його державами-членами.

Наприклад, 25 липня 2001 року Комісією Європейських Співтовариств було прийнято Білу Книгу з європейського врядування. Основну увагу було приділено концепції належного врядування в ЄС з метою посилення відповідальності публічної адміністрації перед громадянами. Комісія Європейських Співтовариств розпочала широкомасштабну реформу системи управління з метою просування демократичних цінностей в Союзі та запропонувала чотири основні зміни: а) активне залучення громадськості та більше відкритості; б) більш чітке визначення політики та законодавства з метою покращення якості надання адміністративних послуг; в) участь у дебатах щодо глобального врядування; г) переорієнтування політики та установ Союзу на чіткі цілі [5].

У Білій Книзі було виокремлено п'ять принципів належного врядування: відкритість, участь, підзвітність, ефективність, узгодженість, співмірність та субсидіарність [5], запровадження яких спрямовано на підтримку демократії та принципу верховенства права у державах-членах ЄС. А тому імплементація вказаних принципів була б доцільною в чинне законодавство України.

Ще одним прикладом є Рішення Комітету міністрів Ради Європи у 2008 році, яким було затверджено Стратегію щодо інновацій та належного врядування на місцевому рівні, націлену на покращення врядування на рівні місцевих органів влади.

У вказаній Стратегії визначено 12 принципів належного врядування на місцевому рівні: чесне проведення виборів, представництво та участь; динамічність; результативність та ефективність; відкритість та прозорість; верховенство права; етична поведінка; компетентність та потенціал; інновація та відкритість до змін; сталість та довгострокова орієнтація; раціональне управління фінансами; права людини, культурне різноманіття та соціальна єдність; відповідальність [6].

Метою Стратегії було надання роз'яснень органам публічної адміністрації на місцевому рівні щодо дотримання ними зазначених принципів таким чином, щоб максимально покращити правовий рівень надання послуг місцевих громад громадянам, що проживають на даних територіях.

Відтак впровадження в Україні, перелічених в Стратегії принципів сприятиме зростанню місцевої демократії, в рамках проведення реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, значна кількість повноважень буде передана від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, зокрема, з метою ефективного отримання послуг громадянами та забезпечення захисту їх прав суб'єктами публічної адміністрації.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що визначальною умовою для подальшої співпраці України з Союзом є поступова імплементація *acquis communautaire* (стандартів європейського законодавства) до національного законодавства шляхом адаптації, яка сприятиме ефективному та неухильному захисту прав громадян з боку суб'єктів публічної адміністрації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Стрельцова О.В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика: моног. Київ: Алерта, 2017. 531 с.
3. Петров Р.А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правові системи третіх країн: моног. Київ: Істина, 2012. 384 с.
4. Стрельцова О.В. Конституціоналізація правопорядку Європейського Союзу. *Revista Moldoveneasca de Drept International si Relatii Internationale*. 2016. № 1(11). С. 16–26. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/16_26_Konstitutsionalizatsiya%20pravoporyadka%20Evropeyskogo%20soyuza.pdf
5. European Governance – A White Paper. COM (2001) 428 final. *Commission of the European Communities*. Brussels. 25.07.2001. 35 p. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-white-paper-governance-com2001428-20010725_en.pdf
6. Strategy for innovation and good governance at local level. *Directorate of Democratic Institutions Directorate General of Democracy and Political Affairs Council of Europe*. Strasbourg. March, 2008. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/vedlegg/komm/lokaldemokrati/the_strategy_for_innovation_and_good_governance.pdf

ДМИТРЕНКО Юрій Павлович
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри управління
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Ефективна діяльність сектору безпеки і оборони є важливим підґрунтям зміцнення миру, безпеки і розвитку держави. Невід'ємною складовою механізму своєчасного реагування, ефективною протидією сучасним загрозам та викликам національній безпеці України є підтримання високого професійного рівня підготовки співробітників підрозділів сектору безпеки та оборони. Відповідно до вимог часу у кадровому забезпеченні мають враховуватися сучасні тенденції інтегрування та посилення політики гендерної рівності на основі критерію професіоналізму. Саме тому нагальною і своєчасною є потреба у системній інтеграції гендерних питань у заходи з посилення розбудови спроможностей Збройних Сил України та інших військових формувань – суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Питання гендеру, гендерної рівності, проблем гендерної рівності, ефективного механізму її забезпечення дедалі більше набувають актуальності як у світі, так і в Україні. Особливо гострими ці питання є для сектору безпеки і оборони, а саме щодо правового статусу військовослужбовців як чоловіків, так і жінок, особливостей проходження ними військової служби, юридичної відповідальності, соціальних гарантій зазначених суб'єктів тощо.

В аспекті зазначеного виникає потреба дослідження конституційно-правових гарантій співробітників сектора безпеки і оборони та правового механізму їх забезпечення в контексті гендерної рівності. Вказана проблематика є актуальною і своєчасною не стільки для теорії, скільки для практики організації службової і управлінської діяльності за сучасних умов.

Посилення актуальності питань гендерної рівності у контексті комплектування військових формувань відбулося під час ведення «гібридної війни» й у зв'язку із зростанням рівня військової загрози для нашої країни.

Гендерна рівність є чутливим індикатором, який демонструє, наскільки розвинутою і демократичною є держава. Дослідження свідчать, що країни з високими показниками представництва жінок у політичних інституціях мають не лише вищий рівень забезпечення громадянських прав і свобод. Такі держави більш економічно розвинуті, оскільки створюють умови для політичного й економічного різноманіття та міжособистісної довіри.

У дослідженні питань гендерної рівності важливо не лише визначення понять і категорій у цій сфері, а й розробка та прийняття на державному рівні правової основи, яка б відповідала міжнародним стандартам у цій сфері. Це було б не лише фактичним закріпленням конституційних гарантій прав людини та громадянина в контексті гендерної рівності, а стало б «дорожньою картою» із впровадження їх на практиці з відповідним правовим механізмом.

Правовою основою реалізації гендерної політики України є міжнародні норми, зафіксовані в Загальній декларації прав людини, Конвенціях про політичні права жінок, про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок та в інших актах. За час незалежності України в контексті євроінтеграції було розроблено та затверджено низку нормативних актів у цій сфері. Так, у змісті ст. 21, 23, 24 Конституції України забезпечуються рівні права для всіх громадян. У ст. 24 закріплено принцип рівності прав та свобод чоловіків і жінок та стверджується, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Водночас у ст. 43 Основного Закону держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він/вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, але разом з тим забороняється залучення жінок та неповнолітніх до роботи, яка небезпечна для їх здоров'я.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» був одним із перших, який містив визначення поняття «дискримінація за ознакою статі» та норми про заборону дискримінації загалом (ст. 6), про дискримінацію державних службовців (ст. 16) та дискримінацію у сфері зайнятості (ст. 17) тощо.

Указом Президента України у 2012 року було ухвалено Стратегію державної кадрової політики на 2012–2021 роки, що передбачає забезпечення гендерної рівності в системі державного управління і визнає його одним із пріоритетних напрямів розвитку гендерної демократії.

Особливо гострим питання гендерної рівності є в секторі безпеки та оборони. Важливість його вирішення обумовлюється такими основними чинниками:

– реальне забезпечення гендерної рівності в контексті кадрового забезпечення підрозділів сектору безпеки і оборони підвищить їх репрезентативність, мобільність та боєздатність;

– інтеграція гендера в політику національної безпеки і оборони необхідна в контексті дотримання положень міжнародних та регіональних законодавчих актів, документів і норм, що стосуються проблем гендерної рівності та безпеки, які Україна ратифікувала (Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік), Пекінська декларація і платформа дій (1995 рік), Резолюція Ради безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» (2000 рік) тощо).

Саме тому забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки і оборони України є одним із основних пріоритетних напрямів державної політики відповідно до міжнародних стандартів. На підтвердження цього Указом Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018 затверджено Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік, відповідно до якої одним із важливих завдань є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах сектора безпеки та оборони України. У контексті зазначеного вище та з метою зміцнення спроможностей сил оборони, підвищення їх готовності до виконання завдань за призначенням та участі у проведенні спільних бойових дій (операцій) з підрозділами НАТО Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 також було уведено в дію Стратегічний оборонний бюлетень України. Отже, важливим пріоритетом є політика у сфері дотримання гендерної рівності та виконання завдань, спрямованих на її покращення. Дієвим інструментом впровадження гендерної рівності у складових сектора безпеки і оборони України є Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (НПД 1325), затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 113-р.

Серед пріоритетів забезпечення гендерної рівності, є подолання різниці в можливостях самореалізації в публічній і приватній сферах для чоловіків та жінок як на законодавчому рівні, так і фактично.

Висновки. Отже, аналіз джерел надає можливість дійти висновку, що сутність та зміст гендеру і гендерної рівності доцільно ширше застосовувати в підрозділах сектору безпеки та оборони.

Якісне тлумачення змісту поняття «гендерна рівність» та вироблення дієвого механізму її впровадження є запорукою створення дієвої системи комплектування та функціонування органів і підрозділів сектора безпеки та оборони, підвищення рівня їх ефективної діяльності. Тому вкрай важливо достатньо чітко закріпити в нормативних актах складові правового механізму забезпечення гендерної рівності для реалізації конституційних гарантій, адже це створюватиме умови для формування громадянського суспільства, комплектування високо кваліфікованими фахівцями державних органів загалом і підрозділів сектору безпеки і оборони зокрема.

ДМИТРЕНОК Денис Иванович
главный специалист отдела разработки мер
противодействия организованной преступности и коррупции
Государственного учреждения
«Научно-практический центр проблем укрепления законности
и правопорядка Генеральной прокуратуры Республики Беларусь»,
м. Минск, Беларусь

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПРОКОРРУПЦИОННОГО/КОРРУПЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ В НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ В СВЕТЕ СОБЛЮДЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Среди основных объектов национальной безопасности выделяют государство (суверенитет, территориальную целостность, конституционный строй), общество (материальные и духовные ценности), а также личность (права и свободы человека и гражданина) [1, с. 112]. Обеспечение существования и функционирования указанных объектов является приоритетной целью любого самостоятельного государства. В рамках этого процесса разрабатывается и внедряется целостная система правовых норм, в идеале способных адекватно регулировать отношения, возникающие по поводу объективации базовых демократических ценностей.

Подобная деятельность требует тщательного выявления, предупреждения возникновения и устранения во всех сферах общественных отношений условий и факторов, несущих дифференцированные угрозы для государства, общества и личности [2]. При этом особую опасность представляют условия и факторы коррупционного характера, порождающие структурные сбои в одной из системообразующих сфер государственного строительства – научно-образовательной среде, которые детерминируют появление случаев нарушения конституционных прав и свобод. В основе скрытой коррупции в указанной сфере лежат деструктивно-ориентированные управленческие подходы.

Ведущим признаком прокоррупционного/коррупционного поведения должностных лиц выступает избыточность псевдоуправленческой сверхтребовательной методологии в научных организациях и учреждениях образования как следствие властно-потребительской идеологии локальных бюрократических сообществ. Истинное измерение коррупции состоит в наличии хорошо скрытой организованной структуры со спорадическими организационными ошибками, иногда всплывающими в виде отдельных дел (дисциплинарных, административных, уголовных). Ее неправовая, прокоррупционная/коррупционная семантика воплощена в создании специфических условий и

факторов, в целом автономных от реальной правовой системы, но при этом локально интегрированных в нее. Такой механизм на глобальном уровне представляется защитным для самой структуры, в то время как на локальном уровне используются более наступательные практики. В результате могут возникать следующие условные пограничные/незаконные ситуации:

- создание непрекращаемых преимуществ для себя лично и третьих лиц (универсальная ситуация);
- непрозрачность и запутанность принимаемых управленческих решений;
- перегруженность излишними управленческими требованиями, скрывающими подлинную суть механизма продвижения личных интересов под видом заботы о благе государства или научно-образовательного учреждения;
- получение личных имущественных выгод вне установленных процедур и нормативов либо при их нарушении;
- формализация порядка должностных/служебных взаимоотношений с нивелированием содержательного компонента в рамках условной схемы «сказано – сделано» без конструктивного обсуждения на предмет легальности;
- замалчивание весомых результатов труда добросовестных сотрудников в целях получения выгод неимущественного характера в том числе для третьих лиц;
- протекционизм так называемых элитных лиц по различным личным мотивам;
- продвижение по должности/службе (в том числе при приеме на работу) лиц с заранее установленной «лояльной» мотивацией;
- лоббирование развития внутри- и внедолжностных/служебных коммуникативных связей для завуалированного присваивания результатов интеллектуального труда;
- покровительство в получении ученых степеней, присвоении ученых и иных званий;
- паразитирование на отвержении этических аспектов должностных/служебных полномочий под прикрытием жесткой линейной субординации;
- распределение бюджетных (внебюджетных) ресурсов учреждения в зависимости от степени приближенности к отдельным представителям организационной верхушки должностной/служебной номенклатуры, а не от объема проделанной работы, результатов труда и ценности опыта;
- отсутствие обеспечения равного доступа к должностной/служебной информации, а также служебной информации ограниченного пользования при наличии соответствующего допуска;
- устоявшееся положительное восприятие участниками управленческих отношений прокоррупционных/коррупционных форм должностного/служебного поведения.

В зависимости от ситуационных особенностей могут не соблюдаться закрепленные в Основном Законе государства [3]:

- конституционный принцип равенства всех перед законом (ст. 22);
- конституционный принцип отрицания использования преимуществ и привилегий, противоречащих закону (ч. 2 ст. 23);
- конституционный принцип обеспечения свободы, неприкосновенности и достоинства личности (ч. 1 ст. 25);
- конституционный принцип обеспечения лицам, работающим по найму, справедливой доли вознаграждения в экономических результатах труда в соответствии с его количеством, качеством и общественным значением (ч. 1 ст. 42);
- право на достойный уровень жизни (в широком значении) (ч. 2 ст. 21);
- право без всякой дискриминации на равную защиту прав и законных интересов (ст. 22);
- право на защиту от посягательства на честь и достоинство (ст. 28);
- свобода участия молодежи в социальном и экономическом развитии (ч. 7 ст. 32);
- свобода выражения мнений и убеждений (свобода слова) (ч. 1 ст. 33);
- право на получение, хранение и распространение полной, достоверной и своевременной информации о деятельности государственных органов, общественных объединений, о политической, экономической жизни, в том числе информации, затрагивающей права и законные интересы (ч.ч. 1–2 ст. 34);
- право на непосредственное участие в решении государственных дел (ч.ч. 1 и 2 ст. 37);
- право на доступ к профессиональной деятельности, в том числе право равного доступа к любым должностям в государственных органах в соответствии со своими способностями, профессиональной подготовкой (ст. 39);
- право на направление личных или коллективных обращений в государственные органы (ст. 40), иные организации;
- право на труд как наиболее достойный способ самоутверждения человека, то есть право на выбор профессии, рода занятий и работы в соответствии с призванием, способностями, образованием, профессиональной подготовкой и с учетом общественных потребностей, а также на здоровые и безопасные условия труда (ч. 1 ст. 41);
- право на защиту своих экономических и социальных интересов (ч. 3 ст. 41);
- право на равное вознаграждение за труд равной ценности (ч. 2 ст. 42);
- право на отдых, в том числе через установление для работающих по найму рабочей недели, не превышающей 40 часов, и предоставление ежегодных оплачиваемых отпусков (ст. 43);
- право на охрану здоровья (включая психологическое), в том числе через совершенствование охраны труда (ст. 45);
- право на социальное обеспечение, прежде всего, в старости, и в других случаях, предусмотренных законом (ст. 47);

- право на образование, включая его доступность (ст. 49);
- свобода художественного, научного, технического творчества и преподавания, в том числе через охрану государством интеллектуальной собственности (ч.ч. 2 и 3 ст. 51).

Итак, указанные ситуации следует рассматривать в виде криминологических моделей, в той или иной степени отражающих прокоррупционные/коррупционные процессы, связанные с нарушением конституционных прав и свобод в сфере науки и образования. Наиболее общими признаками таких процессов будут являться:

- а) возникновение и реплицирование внеконкурентных конфликтов в любых направлениях деятельности учреждения научно-образовательной сферы;
- б) создание условий, провоцирующих возникновение явления должностной/служебной зависимости от внедолжностных связей;
- в) активный рост необоснованных привилегий отдельных сотрудников;
- г) явно выраженное игнорирование остальных должностных лиц;
- д) демонстративная отвлеченность от норм трудового законодательства, запрещающих принудительный труд и дискриминацию, законодательства о государственной службе и антикоррупционного законодательства;
- е) яркое субсоциальное расслоение внутри устойчивой социальной группы.

Список использованных источников:

1. Князев С.Н. Управление: искусство, наука, практика: учеб. пособ. Минск: Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2002. 512 с.
2. Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь от 09.11.2010 № 575. *Законодательство Республики Беларусь*. Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2019.
3. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24.11.1996 и 17.10.2004). Минск: Амалфея, 2005. 48 с.

ДРАГАН Олена Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника Департаменту підтримання обвинувачення
та представництва інтересів держави в судах
Генеральної прокуратури України,
м. Київ, Україна

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН У СУДІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ

У статті 8 Загальної декларації прав людини, прийнятій у 1948 році Організацією Об'єднаних Націй, зазначається, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом.

У більшості демократичних країн вважається необхідним за рахунок держави представляти в суді інтереси осіб, які не можуть дозволити собі адвокатів. Незабезпечення представництва дорівнювало б позбавленню таких осіб доступу до правосуддя або завдало б удару по їхнім інтересам у разі судового розгляду справ, іншими сторонами в яких виступають заможні люди або державні органи. Це порушувало би принципи рівності перед законом, якого вимагає верховенство права.

Значення інституту представництва прокурором інтересів деяких категорій громадян, зокрема людей похилого віку, неповнолітніх, а також тих, які через свій психічний, фізичний чи матеріальний стан нездатні самостійно захистити свої права в суді, полягає в тому, що саме завдяки цьому згадані категорії осіб мають можливість повніше здійснювати свої повноваження, захищати інтереси в суді за допомогою кваліфікованих юристів.

Особливість цієї категорії осіб у тому, що вони постійно перебувають у зоні ризику і не завжди мають змогу особисто здійснювати надані законом можливості. І саме в цих випадках їм на допомогу приходять представник. Більшість громадян цієї категорії мають недостатньо коштів щоб найняти кваліфікованого юриста. Крім того, через вік або психічні розлади, внаслідок чого фізична особа нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, у неї відсутні такі психічні якості, як воля і вина, чим інколи користується оточення.

У сучасному світі поступово зростає частка людей похилого віку у складі населення.

У звіті Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про світові демографічні тенденції говориться про суттєве зростання населення похилого віку у світі. До 2050 року кількість людей у віці 60 років і старше стане втричі більшою і досягне двох мільярдів осіб. Вказані тенденції не оминуть і Україну,

де рівень народжуваності на сьогодні перебуває на надзвичайно низькому рівні.

У цих умовах турбота про людей похилого віку є вкрай важливою.

У розвинених країнах, зважаючи на ці проблеми, сформувався ряд нових концепцій, удосконалюється діяльність інфраструктур, орієнтована на посилення правового захисту громадян похилого віку шляхом просування до чинного законодавства спеціальних норм, що сприяють реалізації конституційних гарантій їх прав, здійснення комплексних заходів надання правової допомоги таким особам, які опинилися у важких життєвих ситуаціях або постраждали від злочинних діянь.

Діяльність органів прокуратури щодо захисту інтересів громадян у суді передбачена законодавством у країнах Євросоюзу – Бельгії, Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Португалії, Словаччині, Угорщині, Іспанії, Франції.

Так, участь прокурора у цивільному судочинстві відповідно до чинного законодавства Франції обов'язкова при розгляді усіх справ з питань громадянства; справ із захисту інтересів неповнолітніх, коли виникає загроза їх здоров'ю, безпеці або освіті; справ із захисту прав та інтересів інвалідів; справ щодо захисту інтересів осіб з психічними вадами; справ щодо деяких питань у сфері комерційної діяльності (дотримання законності при реалізації майна фірми, яка визнана банкрутом); справ, у яких вирішуються питання державного значення тощо.

Відповідно до ст. 127 Конституції Болгарії прокуратура в установлених законом випадках бере участь у цивільних та адміністративних справах. У цивільному судочинстві Болгарії прокурор може виконувати свої завдання в таких процесуальних формах: а) порушення процесу на захист цивільних прав; б) вступ у вже розпочате цивільне провадження у справі; в) оскарження рішень, ухвал або виконавчих дій; г) звернення з пропозицією про перегляд рішення в порядку нагляду.

У Литві прокурор бере участь у цивільному процесі як самостійна сторона і сприяє пошуку об'єктивної істини як представник держави з питань захисту інтересів громадянина та суспільства. Передбачена участь прокурора у процесах з цивільного, трудового, адміністративного та економічного права і у Законі «Про прокуратуру Республіки Угорщина».

За статтею 3 Закону Республіки Польща від 20 червня 1985 року «Про прокуратуру», за прокурором закріплено повноваження пред'явлення позовів у карних та цивільних справах, а також подання клопотань і участь у судовому розгляді у цивільних справах, справах у сфері трудових відносин і соціального страхування, якщо того вимагає охорона правопорядку, громадських інтересів, власності або прав громадян.

Згідно зі ст. 2 Закону Латвійської Республіки від 19 травня 1994 року «Про прокуратуру» до функціональних повноважень прокуратури віднесено захист прав і законних інтересів осіб та держави і в установлених законом випадках подання позовних та інших заяв, а також взяття участі у розгляді справ у судах.

Зазначене дає підстави стверджувати, що в європейському праві завдання прокурорів у цивільних та адміністративних процесах універсальні й полягають у захисті прав соціально вразливих категорій громадян.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 2 червня 2016 року прокурор не вправі представляти в суді інтереси громадян.

Такі функції наразі згідно зі ст. 1312 Конституції України здійснює в суді адвокат [5]. Також, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та ст. 16 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» повноваженнями щодо представництва в суді інтересів окремих категорій громадян наділені Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Таблиця: категорії громадян, захист яких здійснював відповідно до законодавства України різних років прокурор:

Згідно з п. 9 ч. 161 Перехідних положень Конституції України з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

За даними статистичної звітності за формою № II «Про роботу прокурора», станом на 1 січня 2019 року у провадженні судів перебувало на розгляді 16 по-

зовів прокурорів в інтересах громадян на загальну суму 1,6 млн грн. Упродовж 2018 року задоволено вісім позовів на суму 885 тис. грн, добровільно відшкодовано за закритими справами 9 тис. грн. Реально виконано судових рішень на суму 2,9 млн грн з 9 млн грн – сума за рішеннями, що підлягають виконанню за позовами прокурорів в інтересах громадян. Задоволено 82 скарги на дії чи бездіяльність посадових осіб органів державної виконавчої служби. Прокурорами забезпечено участь у розгляді понад три тисячі справ (найбільше – про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку). Сума за рішеннями, прийнятими на користь громадян, в інтересах яких прокурор вступив у справу, склала 7 тис. гривень.

За три місяці 2019 року у провадженні судів перебуває 12 позовів прокурорів в інтересах громадян на суму 611 тис. грн. Упродовж трьох місяців 2019 року задоволено два позови на суму 61 тис. грн. Реально виконано судових рішень на суму 106 тис. грн з 6 млн грн – сума за рішеннями, що підлягають виконанню за позовами прокурорів в інтересах громадян. Задоволено 29 скарг на дії чи бездіяльність посадових осіб органів державної виконавчої служби. Забезпечено участь у розгляді 540 справ.

Для порівняння: кількість позовів прокурорів, пред'явлених у 2011 році в інтересах громадян, становила 49,3 тис. на загальну суму майже 235 млн гривень.

Із останніх прикладів: постановою Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 лютого 2019 року задоволено заяву заступника Генерального прокурора України (внесену ще до набрання чинності змінами до цивільно-процесуального законодавства) та залишено в силі рішення суду першої інстанції, яким частково задоволено позов фізичної особи щодо захисту її права на отримання у власність земельної ділянки.

Підставою для вступу прокурора у вказану справу слугувало звернення фізичної особи у 2015 році щодо представництва її інтересів в суді з огляду на те, що вона є людиною похилого віку, ветераном праці, пенсіонером, а тому не може самостійно захищати свої інтереси в суді.

Суд найвищої інстанції погодився з доводами прокурора про те, що міська рада незаконно у 2008 році розпорядилася землею, оскільки ще у 2006 році цій громадянці надано дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення у власність 0,10 га для ведення особистого селянського господарства.

Тобто фізична особа, отримавши рішення міської ради у 2006 році про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою, законно та обґрунтовано очікувала набути право власності на неї, але у зв'язку з похилим віком та матеріальним становищем не змогла швидко здійснити необхідні заходи для оформлення потрібних документів та закінчити процедуру безоплатної приватизації землі, гарантованої державою кожній особі.

Також 30 січня 2019 року задоволено позов керівника Кіровоградської місцевої прокуратури в інтересах недієздатної особи про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним та її повернення.

Користуючись тим, що громадянин Ж. не може розуміти значення своїх дій і керувати ними, його сестра як опікун продала без дозволу органів опіки та піклування квартиру, яка розташована у престижному районі м. Кропивницького та була єдиним місцем проживання хворого. Вказаними діями грубо порушено майнові та житлові права недієздатної особи, які за втручання прокуратури поновлено, а квартиру повернуто власнику.

На цей час у провадженні Ужгородського міськрайонного суду перебуває справа за позовом прокурора м. Ужгорода про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири літньої громадянки, яку її рідною донькою за підробленою довіреністю відчужено іншій особі, чим позбавлено пенсіонерку помешкання.

Крім цього, завдяки вжитим Генеральною прокуратурою України заходам забезпечено виконання судового рішення, постановленого у справі за участю Генеральної прокуратури, та поновлено право власності на квартиру у м. Києві. інваліда з дитинства – глухонімого громадянина С.

Укладаючи договір дарування, глухонімий помилявся щодо правової природи правочину, прав та обов'язків, які виникнуть після його укладення між ним і обдарованою особою.

З огляду на те, що квартира безпідставно вибула з володіння власника, Верховний Суд України дійшов висновку про визнання договору дарування недійсним.

Позбавлення органів прокуратури конституційної функції представництва інтересів громадян в суді робить неможливим доступ осіб до правосуддя.

Законом України «Про безоплатну правову допомогу» можливість одержання правової допомоги держави у формі представництва інтересів у судах пов'язана, як правило, з певним рівнем матеріального забезпечення особи.

Таким чином, значна частина соціально уражених категорій громадян, які потребують правового захисту, проте рівень матеріального забезпечення яких є вищим, ніж формально визначено цим законом, не зможуть отримати безоплатну правову допомогу, а відтак і повноцінно реалізувати своє конституційне право на захист прав і свобод у суді.

Зокрема, це стосується громадян, які страждають психічними захворюваннями, оскільки психічні вади особи, а також пов'язані з цим можливі наслідки у вигляді позбавлення або обмеження у дієздатності, об'єктивно унеможливають її самостійний захист у суді.

При цьому психічне захворювання не можна пов'язувати виключно з такими його наслідками, як позбавлення чи обмеження дієздатності. Нерідко особи з психічними розладами мають повну цивільну дієздатність, що, однак, не свідчить про відсутність у них потреби у захисті. Через психічні розлади особа може потрапити під негативний вплив недобросовісного оточення та бути обманутою.

Також до соціально уражених категорій громадян слід віднести осіб, що досягли похилого віку, оскільки пов'язані з цим часткова втрата соціальних зв'язків, погіршення стану здоров'я, нерідко обмежені в силу вікових змін фізичні та

психологічні можливості, зниження рівня матеріального забезпечення можуть призвести до втрати людиною спроможності самостійно захистити себе в суді.

Такі обставини ставлять вказаних громадян у нерівне становище порівняно з іншими. З огляду на викладене особливої ваги набуває можливість їх захисту прокурором.

Відповідно до ст. 341 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) (в редакції від 18 березня 2004 року – ст. 281), ч. 4 ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» справи за заявою про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку чи про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію у примусовому порядку розглядаються судом з обов'язковою участю прокурора. Статистичні дані Державної судової адміністрації України свідчать, що за останні роки кількість справ цієї категорії постійно змінюється. Якщо у 2016 році судами розглянуто з ухваленням рішень 5299 справ, то у 2017 році – вже 7555, а у 2018 році – 5172. З них постановлено рішень про задоволення заяв щодо надання психіатричної допомоги у 2016 році – 5139, у 2017 році – 7294, а у 2018 році – 4384.

Наразі у практичній діяльності виникають питання щодо статусу та ролі органів прокуратури у таких справах, що викликає необхідність в орієнтуванні прокурорів на деякі особливості реалізації їхніх повноважень.

Участь прокурора у справах вказаної категорії забезпечується відповідно до норм Закону України «Про психіатричну допомогу» та цивільного процесуального законодавства (ч. 2 ст. 341 ЦПК України).

Обов'язковість такої участі зумовлена суттєвим обмеженням на підставі судового рішення прав людини, а при госпіталізації особи до психіатричного закладу – її волі. Завданням прокурора є захист прав і свобод людини, зокрема від безпідставного (без належних засобів доказування, які надають медичні заклади, лікарі-психіатри, лікувальні комісії щодо психічного захворювання особи та її поведінки у зв'язку із захворюваннями) застосування примусових заходів медичного характеру.

Водночас участь прокурора гарантує також захист загальних інтересів суспільства, його безпеку від можливого посягання на життя чи здоров'я інших людей з боку осіб, що потребують заходів примусової психіатричної допомоги, проте не усвідомлюють необхідності їх застосування.

Реалізуючи повноваження прокурора у справах вказаної категорії, необхідно дотримуватися норм законодавства, урахувати практику Європейського суду з прав людини та Верховного Суду, Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті Генеральною Асамблеєю Організації об'єднаних націй 18 лютого 1992 року (Резолюція № 46/119), Конвенцію про захист прав і основоположних свобод, ратифіковану Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про психіатричну допомогу» психіатрична допомога надається на основі принципів законності, гуманності, додер-

жання прав людини і громадянина, необхідності й достатності заходів лікування з мінімальними соціально-правовими обмеженнями тощо.

На сьогодні перед нами постають питання, які потребують вирішення, у тому числі шляхом внесення змін до законодавства.

Наразі функція представництва прокурором інтересів громадян передбачена ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», але в Конституції України її вже немає.

Повернення органам прокуратури функції захисту прав та інтересів громадян шляхом надання можливості представляти їхні інтереси в суді зробить Україну більш євроінтегрованою державою.

ДРОЗДОВ Олександр Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
перший проректор Вищої школи адвокатури,
член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України,
заслужений юрист України,
м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ефективність судового захисту прав у кримінальному провадженні визначається низкою факторів, серед яких провідну роль відіграють правові позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Тому коротко охарактеризуємо окремі з таких правових позицій.

Наразі правова категорія «зловживання правом» отримала своє закріплення у низці процесуальних кодексів. Однак намагання закріпити цю категорію в Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) на сьогодні не знайшло підтримки ані у парламенті, ані серед, перш за все, адвокатської спільноти. Причиною цього на мою думку є перш за все вади юридичної техніки у запропонованому законопроекті та відсутність належного доктринального підґрунтя. Натомість жвавий інтерес вчених-процесуалістів останнім часом до наведеного феномену обумовлений як судовою практикою, так і відсутністю єдиної думки щодо природи зазначеного правового явища. У науковій літературі є публікації, що стосуються причин і умов зловживання правом, його поняття, а також способів протидії, припинення і запобігання зловживанню правом в кримінальному процесі, а також пропозиції щодо належного нормативного врегулювання наведеного правового явища. Проте деякі автори з різних причин і підстав необґрунтовано розширюють сферу дії досліджуваного явища, шляхом віднесення до нього тих правовідносин і дій, які таким виступати в принципі не можуть. Це обумовлено, перш за все, труднощами його визначення, а також широкою часткою суб'єктивізму в його встановленні, що істотно ускладнює протидію цьому явищу.

На нашу думку аналіз правової природи категорії зловживання правом слід здійснювати виходячи, першочергово, з засадничих вимог ст. 17 (Заборона зловживання правами) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (КЗПЛ) та з урахуванням відповідної практики ЄСПЛ. Так у ст. 17 КЗПЛ встановлено, що жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке,

що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції. Стаття 17 забороняє знищення та надмірне обмеження прав і свобод, викладених у Конвенції. Вона застосовується до держав, груп та окремих осіб.

Текст ст. 17 впливає зі ст. 30 Загальної декларації прав людини (1948). Еквівалентні положення до статті 17 містяться також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966), Американській конвенції з прав людини (1969) та Хартії основних прав Європейського Союзу (2000).

Це основне положення Конвенції покликане захищати перелічені в ній права шляхом захисту вільної роботи демократичних установ (Німецька комуністична партія (НКП) проти Німеччини, рішення Комісії).

Стаття 17 була включена до Конвенції, оскільки неможливо виключати, що особа або група осіб намагатимуться покладатися на права, закріплені в Конвенції, для отримання права на здійснення діяльності, спрямованої на знищення тих самих прав («Перінчек проти Швейцарії» [ВП], § 113; «Зданока проти Латвії» [ВП], § 99 стосовно підготовчої роботи щодо Конвенції). Зокрема, не є малоюмовірним, що тоталітарні рухи, організовані у формі політичних партій, можуть покінчити з демократією після процвітання при демократичному режимі, що є прикладами цього в сучасній європейській історії («Партія Добробуту та інші проти Туреччини» [ВП], § 99).

З огляду на дуже чіткий зв'язок між Конвенцією та демократією, ніхто не повинен бути уповноважений покладатися на положення Конвенції для того, щоб послабити або знищити ідеали та цінності демократичного суспільства («Партія Добробуту проти Туреччини» [ВП], § 99). Загальною метою ст. 17 є перешкоджання використанню тоталітарними або екстремістськими групами в своїх інтересах принципів, проголошених Конвенцією («W.P. та інші проти Польщі» (ріш.); «Паксас проти Литви» [ВП], § 87).

Стаття 17 пов'язана з поняттям «демократія, яка здатна захищати себе» («Фогт проти Німеччини», §§ 51 та 59; «Зданока проти Латвії» [ВП], § 100; «Ердель проти Німеччини» (ріш.); «Перінчек проти Швейцарії» [ВП], § 242).

Деякі компроміси між вимогами захисту демократичного суспільства та правами особи притаманні системі Конвенції. Для того, щоб гарантувати стабільність і ефективність демократичної системи, від держави може вимагатися вжиття конкретних заходів для свого захисту, яка повинна уважно оцінити їх зміст і наслідки («Зданока проти Латвії» [ВП], §§ 99–100; «Петропавловскіс проти Латвії», §§ 71–72).

В забороні «зловживання правами» ст. 17 спрямована на забезпечення демократій засобами боротьби з діями та діяльністю, які знищують або неналежним чином обмежують основні права і свободи незалежно від того, чи ці дії або діяльність здійснюються «державою», «групою» або «особою» («Birsan проти Румунії» (ріш.), § 68) [1].

Неабиякий практичний інтерес становить і рішення ЄСПЛ по справі «Навальний проти Росії» (№ 2). ЄСПЛ ухвалив рішення що домашній арешт та обмежувальні заходи щодо активіста опозиції Навального порушили Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція) У рішенні по справі Навальний проти Росії (№ 2) ЄСПЛ одногосно постановив, що мало місце: порушення ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 10 (свобода вираження поглядів) і порушення ст. 18 (межі застосування обмежень прав) Конвенції. Справа стосувалася тримання пана Навального під домашнім арештом під час кримінального розслідування проти нього і обмежувальних заходів, накладених на нього протягом цього часу. Суд встановив, що рішення про арешт не був обґрунтованим, особливо з огляду на той факт, що не існувало ризику втечі пана Навального і спроби уникнути розслідування. Обмеження, накладені на нього, в тому числі суворі обмеження його спілкування, не були пропорційними звинуваченням в скоєнні кримінального злочину, з якими він зіткнувся. Також було очевидним, що до нього ставилися в такий спосіб для того, щоб згорнути його громадську діяльність. Проте коротко зупинимось лише на ст. 10 Конвенції, яка на думку ЄСПЛ була порушена державою

Так ЄСПЛ у даному рішенні зазначив, що 28 лютого 2014 року Басманний районний суд встановив умови для домашнього арешту заявника. Він заборонив: (i) залишати свою квартиру, (ii) спілкуватися з будь-якою особою, крім його найближчих родичів, (iii) за допомогою засобів зв'язку та Інтернету, і (iv) подавати заяви або звернення до громадськості або коментувати кримінальну справу засобом масової інформації (див. пункт 16 вище). Заборона спілкування, використання Інтернету та публічних заяв щодо кримінальної справи, безсумнівно, обмежує його здатність передавати та отримувати інформацію. Це було втручанням у його свободу вираження поглядів, незалежно від того, чи доступні йому інші засоби комунікації, такі як ті, які запропонував Уряд, коли він посилався на статтю, яку він опублікував, та записи у блозі, зроблені від його імені. Тому Суд приступить до розгляду питання про те, чи був цей захід «встановлений законом», чи переслідував одну або кілька законних цілей, перелічених у п. 2 ст. 10, і чи був він «необхідним у демократичному суспільстві».

ЄСПЛ вказав, що перелік допустимих обмежень, що містяться в п. 7 ст. 107 Кримінально-процесуального кодексу, був вичерпним, і суди не мали повноважень встановлювати інші умови у зв'язку з домашнім арештом. Суд зауважує, що перша і третя із зазначених вище умов були перераховані в наведеному положенні (див. п. 37 вище), тоді як двох інших умов не було. Зокрема, запобігання контакту з «будь-ким, крім близьких родичів» значно перевищує поняття «певні особи», про які йдеться у цій статті.

21 серпня 2014 року Замоскворецький районний суд змінив умови, зазначивши, що заявникові було заборонено спілкуватися лише з «особами, яким надано статус свідків у цій кримінальній справі». Таким чином, обсяг заборони був достатньо звужений, щоб потрапити під вимогу «певних осіб».

10 жовтня 2014 року той же суд скасував заборону на оприлюднення коментарів у кримінальній справі, зазначивши, що це не відповідає закону.

З викладеного вище можна зробити висновок, що в період до 10 жовтня 2014 року обмеження свободи вираження поглядів заявника не відповідали закону, який, до того ж, визнав районний суд.

Що стосується наступного періоду, ЄСПЛ констатував, що після усунення двох незаконних обмежень суд наклав нову заборону - на використання радіо і телебачення, який він вказав серед заборонених засобів зв'язку. Те, як було сформульовано нову умову, залишило незрозумілим, чи заборонялося заявникові перегляд телебачення та прослуховування радіо, або ж йому було заборонено виходити в ефір. У будь-якому випадку, сфера застосування нового обмеження була ще ширшою, ніж попередня заборона публікувати коментарі щодо кримінальної справи, оскільки вона обмежувала доступ заявника до засобів масової інформації для надання заяв з будь-якого питання. Враховуючи формулювання та загальний зміст п. 7 ст. 107, у поєднанні з судовими рішеннями у цій справі, ЄСПЛ висловив сумніви в тому, що заборона на використання телебачення та радіо є відповідним продовженням обмеження на використання «засобів зв'язку». Однак, він не зобов'язаний приймати рішення про те, чи відповідає це обмеження національному законодавству, оскільки, як буде пояснено нижче, воно не переслідує законної мети.

ЄСПЛ встановив вище (п. 60), що формальною причиною домашнього арешту заявника є ризик його втечі. Національні суди та уряд посилялися також на ймовірність того, що він вплине на свідків і перешкоджатиме здійсненню правосуддя, що може відповідати тій самій меті. Однак, як уже встановив ЄСПЛ, ці ризики були повністю необґрунтованими, і, здається, вони не відігравали жодної ролі у вирішенні питання про запобіжний захід (там само). Більше того, не існувало зв'язку між обмеженнями свободи вираження поглядів заявника та зазначеними ризиками. Що стосується ризику втечі, нібито продемонстрованої поїздками до Московської області під час дії рішення про домашній арешт, важко зрозуміти, як навіть дійсно вважати, що заявник збирався втекти, це може мати відношення до заборони на використання ним радіо і телебачення як засобів спілкування. Заявник був ув'язненим у свій квартирі; він перебував під суворим наглядом і носив електронний пристрій стеження; йому не дозволили залишати квартиру, навіть прогулятися. За цих обставин мало ймовірно, що можливість оприлюднення публічного виступу по радіо чи телебаченню полегшить втечу. Що стосується можливості заявника використовувати публічну заяву, щоб впливати на свідків або іншим чином перешкоджати розслідуванню, то про це згадувалося суто абстрактно, і її зв'язок з використанням радіо і телебачення залишався невизначеним.

Обмеження, перелічені у ч. 7 ст. 107 Кримінально-процесуального кодексу, за певних обставин можуть бути виправдані інтересами здійснення належного кримінального розслідування і, таким чином, підпадають під мету «запобігання заворушенням чи злочинам» у значенні 10 § 2 Конвенції. Проте в

цій справі вони застосовувалися без явного зв'язку з вимогами кримінального розслідування. Заборона на доступ заявника до засобів комунікації у рішенні про домашній арешт не слугувала меті забезпечити його присутність перед слідчим або під час судового засідання стосовно нього, і, як і у випадку рішення про поміщення його під домашній арешт, не мав жодного зв'язку з цілями кримінальної юстиції.

ЄСПЛ дійшов висновку, що свобода вираження поглядів заявника піддавалася обмеженням, які не відповідали закону в період до 10 жовтня 2014 року, і після цього не переслідували жодних законних цілей, перелічених у п. 2 ст. 10 Конвенції (п.п. 74–81).

У наведеному контексті доречно буде зазначити, що у відповідності до ч. 5 ст. 194 КПК України, якщо під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, прокурор доведе наявність всіх обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК, слідчий суддя, суд застосовує відповідний запобіжний захід, зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення яких була доведена прокурором, зокрема, повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом. Проте чинним кримінальним процесуальним законодавством України не встановлено чи повинна особа, на яку покладено відповідні обов'язки, повідомляти уповноважену особу про зміну свого місця проживання та/або місця роботи до чи після такої зміни. Також надмірні дискреційні повноваження слідчому судді, суду надає закон завдяки занадто загальному формулюванню «утримуватися від спілкування з будь-якою особою», що у разі відсутності зв'язку з завданнями кримінального провадження може призвести до порушення Конвенції. Аналогічні наслідки може мати свавільне визначення такої особи та встановлення умов спілкування з нею підозрюваним, обвинуваченим, особливо за відсутності чітко встановлених у національному законі переліку таких умов. Разом з тим вразливим з огляду на положення ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії», ст. 10 «Свобода вираження поглядів», ст. 11 «Свобода зібрань та об'єднання» Конвенції виглядає відсутність у законі чітких критеріїв визначення того, які саме місця може бути заборонено відвідувати підозрюваному, обвинуваченому.

Список використаних джерел:

1. Посібник зі статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: підгот. англійською мовою департаментом юрисконсульта ЄСПЛ: перек. укр. О. Дроздов, О. Дроздова. URL: <https://www.echr.com.ua/zaborona-zlovzhivannya-pravami-zyavivsyia-pereklad-ukra%20d1%97nskoyu-posibnika-zi-statti-17-konvenci%20d1%97/>

ДРОЗДОВИЧ Надія Людвігівна
кандидат юридичних наук,
науковий консультант відділу забезпечення роботи секретаря
та суддів судової палати
управління забезпечення роботи Першої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТЕЙ 86, 290 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ЯКІСТЬ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЇХ ОЦІНКА СУДОМ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ

Незважаючи на те, що однією із основних тенденцій переформатування вітчизняного кримінального процесу за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (КПК України) стало розширення засад змагальності, практичне застосування таких процесуальних норм виявило чимало перешкод у практичній реалізації цих гарантій демократичного кримінального провадження.

Здавалося б, чітка вимога процесуального закону щодо надання рівного статусу у збиранні доказів сторонам виявляє несподівані аспекти застосування цих норм в межах процесуальної форми. Тому хотілося довести до широкого загалу правозастосовників наріжну проблему питань доказування в чинному КПК України, що якраз виявляє залежність ефективної діяльності сторони обвинувачення в ході досудового розслідування та подальшого результату щодо оцінки доказів судом. А саме питання допустимості доказів, якість яких може бути знівельована для суду при встановленні фактичних обставин справи лише тому, що під час досудового розслідування не було дотримано формальних вимог щодо відкриття доказів стороні захисту.

Попередньо слід наголосити на тому, що принципова відмінність кримінального провадження від будь-яких інших видів правовідносин полягає у тому, що окрім судової стадії розгляду справи, в ході якого відбувається доказування, пошук істини та власне вирішення правового спору, здійснюється ще й вагомий пласт роботи на досудовому розслідуванні. Тому ефективність кримінального провадження в цілому, безперечно, обумовлена тим, чи в однаковій мірі правоохоронні органи в ході досудового розслідування та суд при розгляді справи по суті будуть налаштовані на єдиний і справедливий результат розгляду справи.

Зауважу, що стадійність кримінального процесу за нормами КПК України 1960 року передбачала можливість, так би мовити, виправлення судом тих не-

доліків, які допускалися на стадії досудового розслідування у зв'язку із оперативним характером діяльності правоохоронних органів (наприклад, ст. 315-1 КПК 1960 року – надання доручення). Водночас цим же обумовлювався статус суду, не як арбітра, основна функція якого вирішити справу по суті, а органу, який сам наділений повноваженнями щодо збирання доказів. Такий стан речей не в повній мірі відповідає вимозі змагальності процесу. Натомість згідно із чинним КПК України суд здійснює правосуддя та оцінює надані сторонами докази і на їх підставі ухвалює рішення, що відповідає формі та змісту зібраних саме у цьому конкретному кримінальному провадженні доказів. З огляду на таку концепцію процесуально суд позбавлений можливості, як попередньо, вживати додаткові заходи для виправлення недоліків досудового розслідування, проте зобов'язаний ґрунтувати своє рішення на підставі, наданих сторонами доказів, оцінюючи їх якість на момент звернення до суду.

Такий вступ зроблений мною з метою переконати у важливості злагодженої і добросовісної співпраці суб'єктів кримінального провадження, особливо з огляду на його стадійність та значення результатів процесуальної діяльності однієї стадії процесу для іншої.

А повертаючись до анонсованого практичного питання, слід зазначити, що мова піде про одну із нових процедур у чинному КПК України, що досі не була відома українському кримінальному процесу, – це відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження (ст. 290 КПК України). На відміну від КПК України 1960 року, який вказував лише на одностороннє ознайомлення із матеріалами кримінальної справи потерпілого та його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, обвинуваченого та його захисника, КПК України 2012 року встановлює ознайомлення сторін кримінального провадження із зібраними матеріалами обома сторонами. Безперечно, така процедура є запорукою додержання прав учасників кримінального провадження та забезпечує реалізацію принципу змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості [1, с. 156–157]. Слід погодитися із такою науковою оцінкою сучасного процесу завершення досудового розслідування, оскільки вона є обґрунтованою та відповідає міжнародним стандартам змагальності у кримінальному провадженні.

Як і будь-який новий або оновлений порядок регламентації окремих правовідносин, питання відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження є предметом жвавих наукових обговорень та характеризується підвищеною увагою вчених. Зокрема, з цього приводу у своїх роботах висловлювалися Ю.П. Аленін, Н.Л. Боржецька, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.Г. Дрозд, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, Є.В. Митрофанова, О.О. Мохонько, Н.М. Обрізан, В.О. Попелюшко, В.В. Рогальська, О.Ю. Татаров, С.Б. Фомін, Б.І. Яворський, О.Г. Яновська та інші.

Водночас доктринальні дослідження концентруються на окремих аспектах вказаного питання, а практичне застосування обговорених норм щоразу

породжує необхідність додаткового опрацювання цього інституту. І саме аналіз судової практики виявив проблему правозастосування норм, передбачених ст.ст. 86, 290 КПК України, що демонструє залежність якісного результату в процесі доказування від ефективної діяльності органів досудового розслідування зі збирання доказів, їх надання у такий спосіб, який при оцінці їх судом виключатиме можливість визнання доказів недопустимими.

Так, стаття 86 КПК України визначається поняття допустимого доказу, тобто такого, що отриманий у порядку, встановленому КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Згідно із ч. 12 цієї ж статі КПК України порушення таких правил має наслідком визнання таких доказів недопустимими.

Враховуючи особливості юридичної конструкції кримінальних процесуальних норм, складові елементи яких (гіпотеза, диспозиція і санкція) можуть розміщуватися і не в межах однієї статті КПК, на відміну від матеріальних норм, важливим є коментар Ю.П. Аленіна та Є.Л. Стрельцова про те, що ч. 12 ст. 290 КПК України фактично є кримінальною процесуальною санкцією стосовно сторін кримінального провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обов'язку щодо відкриття матеріалів кримінального провадження [2, с. 573].

Саме з приводу визнання недопустимими доказами даних, отриманих в результаті негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), у зв'язку із невідкриттям окремих процесуальних документів стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України, останні п'ять років судова практика не відзначається існуванням усталеної правової позиції.

Зокрема, розглядаючи питання неоднакового застосування касаційним судом одних і тих самих норм, передбачених ст.ст. 86, 290 КПК України, Верховний Суд України в порядку глави 33 КПК України в редакції Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» у постановях від 16 березня 2017 року № 5-364 кс 16 та від 12 жовтня 2017 року № 5-237 кс (15)17 сформулював правовий висновок. І він зводиться до такого. Невідкриття матеріалів сторонами в порядку цієї статті є окремою підставою для визнання таких матеріалів недопустимими як докази. Водночас відкриття, окрім протоколів, у яких зафіксовано хід та результати проведення певних дій, в обов'язковому порядку підлягають і матеріали, які є правовою підставою проведення таких дій (ухвали, постанови, клопотання), що забезпечить мож-

ливість перевірки стороною захисту та судом допустимості результатів таких дій як доказів. При цьому Верховний Суд України зауважив, що чинний КПК України не містить заборони для сторін кримінального провадження представляти в суді матеріали не відкриті одна одній. Заборона адресована суду, який згідно із ч. 12 ст. 290 КПК України, не має права допустити відомості, що містяться в них як докази. Надання стороною обвинувачення у суді матеріалів, до яких не було надано доступ стороні захисту і долучення їх як доказів на стадіях судового розгляду порушує право обвинуваченого на захист, оскільки змушує його захищатися від, так званих нових доказів, без надання достатніх можливостей і часу для їх спростування. Отже, факт ознайомлення з матеріалами справи після закінчення розслідування не є достатнім для відстоювання стороною захисту своєї позиції у кримінальному процесуальному змаганні. За таких умов, коли стороні обвинувачення відомі всі докази, а сторона захисту не володіє інформацією про них до завершення розслідування, порушується баланс інтересів у кримінальному процесі [3; 4].

Таким чином, Верховний Суд України в 2017 році визначив орієнтири судової практики щодо порядку оцінки судами доказів, порядок отримання яких органами досудового розслідування передбачає отримання дозвільних процесуальних документів, які в обов'язковому порядку належить відкривати стороні захисту, оскільки недослідження зазначених матеріалів призводить до оперування судом доказами, допустимість яких є імовірною, що в контексті презумпції невинуватості є неприпустимим для обґрунтування рішення про винуватість особи та свідчить про порушення права особи на справедливий суд.

Такий правовий висновок очевидно підкреслює й реалізацію принципу законності у діяльності органів досудового розслідування, адже дані постанови прокурора про проведення НСРД або відповідної ухвали слідчого судді встановлюють обставини процесуального характеру та підтверджують законність (або свідчать про незаконність) їх проведення і відповідно мають оцінюватися судом за участю сторін кримінального провадження у сукупності із протоколами НСРД.

Аналогічна тенденція простежується і в рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який у своїх рішеннях наголошує, що допустимість доказів є справою національних судів й він не має загальної компетенції вирішувати, чи припустилися національні суди помилок у застосуванні законодавства або оцінці фактів, однак він все ж покликаний перевіряти справедливість провадження [5]. І все ж у ряді своїх рішень ЄСПЛ наголосив на необхідності надання доступу стороні захисту до матеріалів, які стосуються НСРД, як гарантії справедливого судового розгляду [6; 7].

Натомість в практичному аспекті вказана правова проблема не набула єдності. Так, колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду 5 липня 2018 року у провадженні № 51- 3758 км 18

постановила ухвалу, якою матеріали провадження за касаційними скаргами передала на розгляд Великої Палати Верховного Суду на підставі ст.ст. 434¹, 434² КПК України та п. 7 параграфу 3 розділу 4 «Перехідні положення» Закону України № 214⁷-VIII, оскільки вважала за необхідне відступити від правового висновку, викладеного, зокрема в постанові Верховного Суду України від 16 березня 2017 року. Ця колегія суддів сформулювала свій правовий висновок про те, що процесуальні документи, які стали правовою підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання), що не були відкриті стороні захисту на момент звернення до суду з обвинувальним актом, оскільки вони не були у розпорядженні сторони обвинувачення – за наявності відповідного клопотання можуть бути відкриті під час судового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції. Таке відкриття на цих стадіях кримінального провадження процесуальних документів, які стали правовою підставою для проведення НСРД не тягне за собою за вказаних обставин визнання відомостей, які містяться у них та результатів проведення таких дій недопустимими доказами відповідно до ст. 290 КПК України [8].

У постанові від 16 січня 2019 року № 13-37 кс 18 Велика Палата Верховного Суду вважала, що підстав для відходу від правового висновку Верховного Суду України немає та з посиланнями на практику ЄСПЛ («Джеват Соисал проти Туреччини» від 23 вересня 2014 року, набуло статусу остаточного 23 грудня 2014 року; «Моїсеев проти Росії» від 9 жовтня 2008 року) сформулювала такі положення: за наявності відповідного клопотання відповідні процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) і яких не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, оскільки їх тоді не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження) можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження як докази [9].

Водночас вкрай важливо зауважити, що виявлені проблеми правозастосування і правові висновки з цього приводу не означають неможливість надавати докази безпосередньо до суду, а в тому числі до апеляційного. Головною умовою цього є те, щоб сторони подали їх до суду одразу ж після того, як дізналися про їх існування. Іншими словами, якщо в ході судового провадження, протягом якого сторонам не заборонено продовжувати пошук і збір нових доказів на підтвердження своєї позиції, стане відомо про нові докази, які не піддавалися процедурі відкриття, вони можуть бути надані безпосередньо до суду та будуть досліджуватися в рамках гласного, змагального і відкритого судового процесу. У цьому разі конфлікт змагальності та безпосередності дослідження доказів відсутній.

Список використаних джерел:

1. Лисенкова К. Відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 156–163.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с.
3. Постанова Верховного Суду України від 16.03.2017 № 5-364 кс 16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66203468>
4. Постанова Верховного Суду України від 12.10.2017 № 5-237 кс (15)17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69793657>
5. Дактарас проти Литви: рішення Європейського суду з прав людини від 24.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_005
6. Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 27.10.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_411
7. Джаспер проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 16.02.2000. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=177>
8. Ухвала колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5.07.2018 № 51-3758 км 18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75215646>
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 № 13-37 кс 18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>

ДУБЧАК Людмила Миколаївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління
при Президентові України,
м. Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Важливим завданням міжнародної політики у сфері захисту прав людини з другої половини ХХ століття став захист прав жертв злочину. Ініціативу у його вирішенні взяла на себе Організація Об'єднаних Націй, яка неодноразово акцентувала увагу під час власних конгресів на нагальній необхідності у цьому.

Посилення інтересу до розв'язання проблем у сфері захисту прав жертв злочину на міжнародному рівні пов'язане зі зростанням процесів географічної мобільності в умовах глобалізації. Адже переміщення людей з країни в країну не повинно нести загрози їх власній безпеці, і вимагає в правозастосовній діяльності забезпечення гарантій захисту їх прав у розмаїтих ситуаціях, в котрі вони потрапляють. Мова тут йде і про можливі ситуації загрози порушення прав людини зі сторони суб'єктів злочину.

Ускладнюючою тут проблемою у вирішенні завдань захисту прав людей і, зокрема жертв злочину, є перебування людини за межами держави власного громадянства в умовах культурних, лінгвістичних та правових відмінностей. Крім того, необхідно враховувати той факт, що злочинність в умовах посилення глобалізаційних процесів все більше стала транснаціоналізуватися і професіоналізуватися, що вивело необхідність вирішення цих проблем за межі внутрішньої компетенції окремих держав на міжнародний рівень.

Відповідно, постала необхідність створення ефективних міжнародних організаційно-правових механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина, зокрема і щодо жертв злочину. І тут важлива консолідація міжнародної спільноти навколо вирішення проблеми як максимального забезпечення недопущення злочину на всіх рівнях (національному чи то глобальному), так і гарантування відновлення прав людини при скоєнні злочину в умовах зазіхання на них та порушення їх прав.

З початку другої половини ХХ століття за ініціативи Європейської комісії були закладені основи законодавства, де вже існували мінімальні стандарти розуміння прав людини та громадянина, та розроблялися механізми гарантій підтримки та захисту прав жертв злочину. Ключовими міжнародними документами, які склали фундамент загального законодавчого процесу з регулю-

вання питань захисту прав жертв злочину, стали Статут ООН, підписаний 26 червня 1945 року у Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації, Міжнародна хартія прав людини й основних свобод (як систематизація нормативних актів з 1948 по 1966 роки), Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародні пакти про права людини 1966 року та прийнятий на їх основі комплекс конвенцій про права людини універсального та регіонального характеру.

Так, у статті 7 Загальної декларації прав і свобод людини (від 1948 року) було визначено як основоположне серед прав, наданих потерпілому, право на захист: «усі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний захист закону» [1]. В подальшому це право було закріплене у конституціях більшості сучасних демократичних держав.

Важливим кроком у вирішенні питання забезпечення та гарантій прав жертв злочину стало проведення Конгресів ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками як міжнародних форумів зі статусом тимчасово діючих органів ООН, які скликаються Генеральною Асамблеєю ООН раз на 5 років, починаючи з 1955 року.

Поступово в міжнародному законодавчому процесі все більше приділялася увага визначенням правових механізмів захисту прав жертв злочину. Так, в міжнародному законодавстві Ради Європи у середині 1970-х роках вже йшлося про запровадження механізму державних компенсацій для жертв злочинів. Хоча й тут потрібно констатувати, що на національному рівні в деяких країнах-членах Ради Європи механізм компенсації жертвам злочину як певна умова відновлення прав людини та громадянина визначився дещо раніше.

Так, одним із першим міжнародних нормативно-правових актів, де йшлося про необхідність компенсацій постраждалим від злочинів, стала прийнята Радою міністрів країн Ради Європи у 1977 році резолюція (77) 27 про відшкодування збитків жертвам злочинів. Тут були надані рекомендації державам-членам Ради Європи щодо запровадження відповідних дій з надання державної компенсації жертвам злочину. Ця резолюція стала основою Європейської Конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, прийнятої в 1983 році (ETS N 116, підписана 24 листопада 1983 року), якою зобов'язала держави-учасниці надавати державні компенсації жертвам злочинів, насильства від злочинів, а також тим, хто визнаний постраждалим від тих насильств, в результаті смерті від злочину. В зазначеному документі йшлося про можливість державних компенсацій жертвам злочинів та встановлені межі компенсацій.

Наступним міжнародним документом у вирішенні питань, пов'язаних із захистом прав жертв злочинів та зловживання владою, став прийнятий Конгресом Організації Об'єднаних Націй у запобіганні злочинності та поводженні з правопорушниками (відбувся з 26 серпня по 6 вересня 1985 року), стала Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловжи-

вання владою (Декларація) (прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року) [2].

Декларацією вперше на міжнародному рівні було визначено правовий статус жертв злочинів. Так, під терміном «жертва» розуміються «особи, яким індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве ураження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують діючі національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою» (ст. 1 Декларації). Також в цьому документі приділялася увага необхідності застосування таких механізмів захисту прав жертв злочину, як реституції та компенсації жертвам злочину, їхнім сім'ям та утримувачам (ст. 8 Декларації) [2].

Також важливими міжнародними документами у правозахисній діяльності, котрі торкнулися вирішення питань компенсацій жертвам злочину, стали Рекомендація № R (85) 11 про позицію потерпілого в кримінальному праві (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів 28 червня 1985 року) та Рекомендація № R (87) 21 про запобігання віктимізації та допомоги жертвам злочину (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 17 вересня 1987 року).

Так, в Рекомендації № R (85) 11 були визначені керівні принципи здійснення кримінального процесу, які забезпечили належний захист жертв злочинів та інтересів їх безпеки на всіх його етапах: А) у взаємовідносинах з поліцією, В) відносно судового переслідування, С) під час допиту потерпілого, D) у ході судового провадження, Е) на етапі виконання в моменті дотримання права на компенсації, F) на дотримання конфіденційності та щодо забезпечення особистого захисту недоторканості приватного життя потерпілого (Резолюція (85) 11) [3].

У зазначених Рекомендаціях йшлося вже про такий важливий правозастосовний механізм, як система медіації та примирення з метою досягнення ефективності дотримання законності. Також тут приділялася значна увага врахуванню особистого стану жертв злочину в умовах проведення слідства та судових процесів (мова тут йдеться про здійснення допиту дітей, душевнохворих та інвалідів, зазначається про необхідність обов'язкової присутності батьків і опікунів або законних представників [3].

У 1987 році Документ 1985 року був доповнений Комітетом міністрів держав-членів Ради Європи Рекомендацією № R (87) 21 щодо допомоги потерпілим від злочинів та запобігання віктимізації (від 17 вересня 1987 року) [4].

У зазначених Рекомендаціях № R (87) 21 вже містилися настанови, спрямовані на створення системи допомоги жертвам, включаючи державні служби та неурядові організації. Також тут були перераховані заходи, які повинні бути прийняті державами-членами при розробці програм і структур підтримки потерпілим в цілому, окремим категоріям потерпілих і жертвам конкретних

злочинів, таких як зґвалтування, насильство в сім'ї, сексуальна експлуатація, організована злочинів і насильство на расовому ґрунті.

Також в зазначеному документі значна увага приділялася регулюванню питання захисту прав такої категорії потерпілих, як діти. Для них рекомендувалося застосування спеціальних засобів захисту прав, а вимоги до забезпечення їх прав як жертв злочину стали значно розширеними.

Нині в правозахисній практиці провідним документом Європейського Союзу, яким визначено організаційно-правовий механізм захисту прав потерпілих від злочинів, стало Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року «Про положення жертв у кримінальному судочинстві», прийняте 15 березня 2001 року (набуло чинності в державах-членах ЄС з 22 березня 2001 року) [5].

Саме Рамковим рішенням остаточно були визначені поняття «жертва», «організація підтримки», «кримінальне провадження», «провадження», «посередництво у кримінальних справах». Також в цьому документі були надані рекомендації державам-членам Європейського Союзу щодо запровадження положення національних законів, які надають жертвам такі права: поважати і визнавати, коментувати та представляти докази, отримувати інформацію, захищати, отримувати компенсацію під час кримінального провадження та давати гарантія в питаннях комунікації з метою надання підтримки жертвам, відшкодування витрат, пов'язаних з участю в кримінальному процесі, посередництво, надання відповідної допомоги і компенсації жертвам з інших держав-членів ЄС [6].

Таким чином, вже на кінець ХХ століття на міжнародному рівні визначилися суттєві кроки в правозахисній практиці щодо вирішення питання захисту прав жертв злочину через сформовану систему організаційно-правових механізмів. Це створило суттєві передумови для започаткування ери відновлювального правосуддя, коли на перше місце постає вирішення питання відновлення прав жертв злочину.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: міжнар докум. (прийнята і проголош. резолюцією № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою: міжнар. докум. (прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985). URL: <http://khpg.org/index.php?id=1080460475>

3. Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу: міжнар. докум. від 28.06.1985. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127

4. Рекомендація № R (87) 21 щодо допомоги потерпілим від злочинів та запобігання віктимізації: міжнар. докум. від 17.09.1987. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

5. Про положення жертв у кримінальному судочинстві. Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15.03.2001. *Голос України*. 2001. № 3.

6. Дубчак Л.М. Формування міжнародних організаційно-правових механізмів захисту прав жертв злочинів. *Економіка та держава*. Серія: Державне управління. № 6. 2018. С. 15–20

ДУНАЄВА Тетяна Євгенівна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна

ЩОДО ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ПРОКУРАТУРИ У ДОТРИМАННІ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Зважаючи на те, що наша держава задекларувала своє бажання приєднатися до Європейського Союзу, треба реформувати законодавство та систему правоохоронних органів, до якої належить і прокуратура (*public prosecutor's office*), згідно з Копенгагенськими критеріями (1993). Перша група – політичні критерії, які передбачають стабільність установ, що гарантують верховенство права, дотримання прав людини, повагу та захист прав меншин. Саме їх основні складові, зокрема, передбачають гарантії незалежності судової влади, поліпшення функціонування судів, створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ, посилення боротьби з корупцією, захист основних свобод [1, с. 5–6].

Необхідність системних реформ правоохоронної сфери виходить з міжнародних обов'язків України, в першу чергу, з членства у Раді Європи. Наша держава повинна виконувати універсальні вимоги відносно правоохоронної системи країн-учасниць. Одними з основних є Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1402(1999) «Контроль внутрішніх служб безпеки в країнах-членах Ради Європи», 1713 (2005) «Про демократичний контроль над сектором безпеки в країнах-членах», Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя» [2; 3].

Одним із головних завдань правової демократичної держави є охорона та забезпечення прав і свобод людини, зокрема дотримання прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, де можуть бути застосовані заходи кримінального процесуального примусу. Згідно з Рекомендацією ПАРЕ 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права» від 27 травня 2003 року глобалізація та постійне зростання взаємозалежностей та мобільності громадян європейських країн, важливо домогтися певної міри узгодження систем кримінальної юстиції держав-членів з метою того, щоб зберегти їх ефективність перед новими

викликами з боку транснаціональної організованої злочинності та підтримати на незмінному рівні повагу суспільства до верховенства права і віру в невідворотність його застосування. У тих випадках, коли певні аспекти ролі публічних обвинувачів різних країн викликають заклопотаність, ці питання доцільно розглядати на загальноєвропейському рівні, в межах Ради Європи, з урахуванням обов'язкового визнання специфіки національної практики і традицій. У Звіті Венеціанської комісії з Європейських стандартів щодо незалежності судової системи: ч. II – Служба обвинувачення, ухваленому на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 17–18 грудня 2010 року) зазначається, що у зв'язку з серйозними наслідками для особи кримінального провадження, навіть такого, який закінчується виправданням, обвинувач повинен діяти справедливо, приймаючи рішення чи здійснювати обвинувачення, та за якими звинуваченнями [4, с. 15–16, 54].

Саме судова і правоохоронна системи покликані захищати права людини та надбання демократії цивілізованої держави. На виконання Плану дій Ради Європи для України на 2018–2021 роки, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року та Дорожньої карти з реформування органів прокуратури, затвердженої Генеральною прокуратурою України пріоритетним є реформування прокуратури, зокрема операційне навантаження співробітників органів прокуратури, процеси оцінки результативності роботи, довготривалість розслідування, прийняття компетентних процесуальних рішень під час кримінального провадження.

Слід наголосити на важливості захисту прав людини, який є стратегічною складовою судово-правової реформи в Україні, що спрямована на утвердження справедливого правосуддя для кожного громадянина, особливо рекомендацій GRECO, зокрема тих, де порушуються питання щодо незалежності судових органів і прокуратури, доступу до інформації (зокрема, статистичної звітності), що знаходиться у розпорядженні державних органів влади, процедур укладання державних угод, реформи державного управління та державної служби, кодексів етики тощо. Позитивним моментом у напрямі інформаційного забезпечення є створення в Україні Єдиного державного реєстру судових рішень, до якого є вільний доступ за допомогою мережі Інтернет.

У Лісабонській редакції Договору про функціонування ЄС передбачено утворення Європейської прокуратури при Євроюсті, метою якої є боротьба проти злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам Союзу. Цю установу може заснувати Рада за допомогою регламентів, що ухвалюються згідно зі спеціальною законодавчою процедурою після отримання згоди Європейського Парламенту [5, с. 47–221]. Так, наприкінці 2017 року 20 країн ЄС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Естонія, Німеччина, Греція, Іспанія, Фінляндія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина) підтвердили намір створити Європейської прокуратури (EPPO),

яка допомагатиме боротися з масштабними фінансовими махінаціями в ЄС та розпочне роботу не раніше ніж за три роки [6].

Роль прокурора як учасника угоди про визнання винуватості і процесуального керівника має прояв у таких діях і рішеннях: 1) здійснюючи нагляд за розслідуванням, він може, враховуючи міркування процесуальної економії, бути ініціатором укладення угоди про визнання винуватості, що аж ніяк не применшує його статусу як державного обвинувача; 2) прокурор розглядає звернення інших учасників процесу, передусім, захисника, з пропозиціями укладення такої угоди, зважає можливість задоволення таких звернень; 3) прокурор може за потреби взяти участь у консультаціях з іншими учасниками процесу, передусім з обвинуваченим та його захисником, із приводу укладення угоди; 4) прокурор підписує угоду про визнання винуватості та направляє її для розгляду судом або відмовляється це робити через відсутність законних підстав і наявність перешкод; 5) прокурор бере участь у розгляді судом угоди про визнання винуватості та підтримує її або, за наявності перешкод, відмовляється від затвердження угоди; 6) у разі невиконання засудженим угоди про визнання винуватості звертається відповідно до ст. 476 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) до суду, який затвердив угоду, з клопотанням про скасування вироку; 7) у разі скасування вироку, прокурор повертає собі повноваження як процесуальний керівник при здійсненні нагляду за розслідуванням і підтриманням публічного обвинувачення у повному обсязі, або відповідні повноваження використовує інший прокурор [7, с. 10].

У сфері надання правової допомоги ЄС у відносинах з країнами, які не входять до складу Союзу, найбільш широко використовується Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, яка разом з Додатковим протоколом до неї діє для України з 1998 року. На сьогоднішній день учасниками цієї Конвенції є майже всі європейські держави. Країни-учасниці взяли на себе зобов'язання надавати якомога ширшу допомогу у кримінальних справах для досягнення єдиної мети – забезпечити непорушність прав і свобод людини. Органами, на які покладаються повноваження щодо доручень, які складаються судами, є Міністерство юстиції України, а щодо доручень органів досудового слідства – Генеральна прокуратура. Допомога на підставі зазначеної Конвенції 1959 року надається у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання правової допомоги, підпадає під юрисдикцію судових органів запитуючої сторони. За цією Конвенцією держави зобов'язуються надавати одна одній якнайширшу взаємну допомогу, яка полягає, насамперед, у проведенні процесуальних дій, оскільки під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ часто виникає потреба у збиранні за кордоном доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, проведення обшуку, експертиз, судового огляду, вилучення та передачі предметів, вручення та пересилання документів

тощо. Конвенцією визначено вимоги щодо виконання міжнародних доручень (клопотань) про правову допомогу у кримінальних справах; підстави відмови у наданні взаємної допомоги; судові та повноважні органи; мови надсилання та виконання запитів про правову допомогу тощо. Для цілей цієї Конвенції судовими органами в Україні є суди загальної юрисдикції, прокурори всіх рівнів, органи досудового слідства. Як правило, виконання міжнародних доручень про правову допомогу здійснюється відповідно до вимог законодавства запитуваної держави (тобто держави, до якої звертаються з відповідним проханням про здійснення певних процесуальних дій) [8; 9, с. 27–28].

У період розбудови демократичної та правової держави як ніколи зростає роль правоохоронних органів, які покликані захищати гарантовані Конституцією України права і свободи громадян. Громадяни України у випадку вичерпання всіх формально можливих вітчизняних засобів для захисту їх прав можуть звертатись до Європейського суду з прав людини з вимогою їх поновлення. Україна посідає третє місце за кількістю скарг до Європейського суду з прав людини. Одним із заходів забезпечення прав людини мають стати тренінги з відповідної тематики для державних службовців. Доволі ефективним заходом, як засвідчує практика європейських країн, є максимальна регламентація дій службових осіб шляхом розроблення деталізованих нормативно-правових актів, настанов, рекомендацій, що передбачають усі можливі варіанти поведінки службовців у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Підсумовуючи, зауважу, прокурор (публічний обвинувач) є своєрідним гарантом недопущення порушення принципів верховенства права, законності, неупередженості, гуманізму, добровільності та наявності об'єктивних доказів винуватості особи. Тож у результаті реформування прокуратури відповідно до демократичних стандартів, прийнятих у країнах ЄС, з фактично правозастосовного органу він має стати справді правоохоронним, який надаватиме громадянам соціальні послуги, передусім з охорони прав і свобод особи. Отже, роль прокуратури у дотриманні прав і свобод осіб та сприянні наднаціональному співробітництву в Європі.

Список використаних джерел:

1. Осетинський А. Сучасні проблеми реформування системи правосуддя у контексті адаптації до європейських стандартів. *Право України*, 2008. № 4. С. 4–12.
2. Петриченко О. Реформированию – системный подход. *Юридическая практика*. № 52–53 (574–575). 2008. С. 17.
3. Сирый Н. Проект УПК: назад в будущее? *Юридическая практика*. 20.12.2005. № 51(417). URL: <http://pravo.ua/article.php?id=10005497>
4. Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / за ред. О.А. Банчука. Київ: Атіка, 2012. 624 с.

5. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за ред. проф., член-кор. АПрН України М.В. Буроменського. Харків: ФІНН, 2010. 392 с.

6. Дмитро Прокопчук. 20 країн заявили про створення Європейської прокуратури. URL: <https://p.dw.com/p/2lkHt>

7. Кісліцина І.О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2018. 23 с.

8. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнарод. докум. від 20.04.1959. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 345; 2004. № 26. Ст. 1735.

9. Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу: моног. / О.Ю. Шостко, О.В. Сердюк, О.М. Овчаренко та ін.; за ред. О.Ю. Шостко. Київ: Право України; Харків: Право, 2013. 256 с.

ДУФЕНЮК Оксана Михайлівна
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ CHILD-FRIENDLY СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ПРОЦЕДУРИ ДОПИТУ ДИТИНИ

Майже десять років тому Мод де Боер-Букіккіо, заступниця Генерального секретаря Ради Європи, оприлюднила дані про те, що в прямій відповіді в ході широких консультацій, ініційованих Радою Європи, діти та молодь повідомили про загальну недовіру системі, і вказали на багато недоліків, такі як, наприклад, оточення, що залякує, відсутність інформації та роз'яснень відповідно до віку, слабкий підхід до сім'ї, а також судові розгляди, які є або занадто довгими або, навпаки, занадто оперативними [1, с. 10]. Це, безумовно, виклик системі європейського процесуального права.

Відсутність єдиного розуміння, якими ж повинні бути стандарти поводження з дітьми, що потрапили «в лещата» системи кримінального чи цивільного судочинства (*nota bene*, це й для повнолітніх інколи стає важким випробуванням), змусила європейських політиків та правників на рівні правового акту закріпити Керівні принципи щодо правосуддя дружнього до дітей (рішення Комітету Міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 року). У цьому документі визначено, що правосуддя, дружнє до дітей (*child-friendly justice*), відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи, перераховані далі, і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності [1, с. 17].

Не вдаючись до ретельного аналізу тексту документу, варто підкреслити, що ключове його значення полягає не тільки у констатації, визначенні мінімальних принципів та стандартів, але й у формулюванні конкретних рекомендацій, порад, презентації добрих практик, які слід використати державам з метою якісно-

го забезпечення такого правосуддя. Зокрема, прикладом практичного втілення такої дружньої до дитини гуманітарної політики у сфері правосуддя є рекомендації щодо спілкування з дитиною у так званому *child-friendly* середовищі.

Створення такого середовища - це не разова акція чи інструмент ситуативного характеру. Йдеться про комплексний підхід та врахування рекомендацій кількох умовних блоків: *правовий* (рекомендації, які потребують чіткого нормативно-правового визначення, наприклад, визначення переліку прав дитини; створення спеціалізованих судів чи підрозділів поліції; визнання матеріалів аудіо- відеозапису попередніх бесід та допитів на досудовій стадії допустимими доказами для того, щоб зменшити травмування дитини при повторних допитах тощо), *психологічний* (рекомендації щодо врахування вразливості дитини, віку, ступеня зрілості, особливих потреб, концентрації уваги тощо), *інформаційний* (рекомендації стосовно диференційованого підходу до інформації, яка може бути доступною для дитини, щоб уникнути негативного впливу), *тактичний* (рекомендації щодо вибору часу, місця, обстановки, тривалості, кола учасників допиту дитини, формулювання питань тощо).

У світлі обговорення якісних змін системи правосуддя в українській науці останніми роками зростає увага до концепції *child-friendly* кімнат. Фахівці погоджуються, що усі кімнати для очікування, спілкування, бесід та допитів повинні бути організовані з дружньою до дітей обстановкою. Для зменшення стресу, пов'язаного із перебуванням у будівлі суду чи іншими об'єктами, рекомендовано заздалегідь спочатку ознайомити дітей з цими приміщеннями, а також з ролями посадових осіб, що беруть участь у кримінальному чи цивільному процесі. Навіть вітається відмова від офіційного стилю одягу (наприклад, відсутність обов'язку у деяких країнах в суді носити перуки або мантії), якщо це матиме позитивний вплив на дитину.

Перевагами такого приміщення для допиту дітей (особливо дітей-свідків і дітей-жертв) у порівнянні зі стандартним кабінетом слідчого, прокурора чи, тим більше, залом судових засідань, є:

по-перше, можливість комунікації з компетентним персоналом у сприятливій атмосфері, комфортному приміщенні, яке спеціально обладнано дитячими меблями (низькі стільці, столи), має гральну зону, спеціальні анатомічні ляльки, засоби для малювання тощо;

по-друге, можливість переконати дитину у конфіденційності розмови, сформувані у неї почуття безпеки та довіри, подолати сором'язливість, збен-теженість;

по-третє, можливість здійснювати аудіо-, відеозапис допиту, пряму трансляцію через відеокамери, контактувати учасникам процесуальної дії через спеціальні засоби зв'язку, спостерігати зацікавленим особам за ходом допиту через односторонні дзеркала.

Міжнародний досвід показує, що такі кімнати можуть облаштовуватись не тільки у відділах поліцій, але й в приміщеннях неурядових організаціях,

центрах надання соціальної допомоги тощо. Майже 20 років тому була облаштована така кімната в м. Тарту (Естонія) у приміщенні служби поліцейських слідчих. У Болгарії така кімната була відкрита у 2008 році при центрі надання соціальних послуг у м. Пазарджік. У Молдові для опитування дітей використовується, наприклад, кімната на базі неурядової організації «Ла Страда – Молдова» [2, с. 6–7]. У Польщі питанню дружніх до дітей кімнат приділяється особлива увага, яка виявляється у створенні стандартів та пропагуванні по всьому європейському континенті, про що свідчить пряме посилення на польський досвід у Керівних принципах щодо правосуддя дружнього до дітей [1, с. 86–87; 3].

В Україні впровадження дружніх до дитини кімнат триває, але досить повільними темпами. Наш аналог – «зелена кімната», як слушно констатують фахівці, є новим явищем, адже вперше такий термін з'явився в офіційних документах тільки у 2008 році [4, с. 11]. Однак й ті нечисленні «зелені кімнати», які сьогодні відкриті у Києві, Харкові, Одесі, Сарнах у практиці досудового розслідування мало використовуються. Слідчі відмовляються проводити допити у «зелених кімнатах», мотивуючи це, передусім, тим, що немає чіткої норми у КПК України, відсутній прописаний механізм на рівні інструкції, тому, за звичай, допит дитини продовжують проводити у своїх робочих кабінетах [5, с. 186]. При цьому в науці вже висловлювались пропозиції конкретних змін до ст. 226 КПК України [6, с. 47]. Друга причина недостатньо широкої практики допитів дитини у *child-friendly* середовищі, є відсутність таких кімнат у більшості регіонів. Для порівняння, у Чехії таких кімнат по всій країні 64, а створюватися вони почали ще в 2004 році [7].

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що сьогодні процес гуманізації кримінальної юстиції щодо неповнолітніх потребує більшої уваги з боку науковців та практиків. Вступаючи до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання здійснювати реформування свого національного законодавства та приведення у відповідність до європейських стандартів, однак попередні реформи, як слушно зауважив Я. Романюк, в минулому Голова Верховного Суду України, не досягли глобальних цілей, а мали «тимчасовий, ситуативний» успіх через відсутність продуманих поступальних, послідовних кроків для розвитку стратегії [8, с. 7]. Такий критичний погляд цілковито знаходить підтвердження і в частині формування в Україні правосуддя, дружнього до дитини. З одного боку, можна відзначити чимало позитивних зрушень, усвідомлення важливості проблеми, конкретні кроки реалізації європейських стандартів у цій частин правозастосовної практики. З іншого – дії різних органів, служб та організацій мають несистемний характер, а процес створення *child-friendly* середовища гальмують проблеми нормативно-правового та матеріального характеру.

Список використаних джерел:

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
2. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. Київ: Україна, 2012. 28 с.
3. Standards of child-friendly interview room. URL: http://www.canee.net/poland/standards_of_child_friendly_interview_room.
4. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова; за ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ: Україна, 2012. 24 с.
5. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.
6. Багаденко І.П., Левківська О.П. Удосконалення нормативно-правових актів у сфері використання «зелених кімнат» під час допиту. *Наука і правоохорона*. 2013. № 4(22). С. 42–47.
7. Чехи поділилися досвідом поведінки з дітьми-жертвами сексуальних злочинів. URL: <http://vistilug.com.ua/news/1697-chekhi-podililisya-dosvidom-povodzhennya-z-dit-mi-zhertvami-seksual-nikh-zlochiviv/>
8. Романюк Я. Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (Київ, 19-20 бер. 2015 р.). Київ: Юридична практика, 2015. С. 7–13.

ЄНІН Євгеній Володимирович
кандидат політичних наук,
м. Київ, Україна

НАГЛЯД ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, А ТАКОЖ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПРИМУСОВО ТРИМАЮТЬСЯ У ТАК ЗВАНИХ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

З огляду на законодавчі зміни та відповідно до загальновизнаних європейських стандартів органами прокурати кардинально перебудовано діяльність щодо захисту конституційних прав громадян під час застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення.

З урахуванням взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань особлива увага зверталася на дотримання прав громадян та іноземців, насамперед під час їх адміністративного доставляння, затримання і тримання у спеціальних установах, забезпечення права на захист, отримання безоплатної правової допомоги, послуг перекладача, гуманне поводження із затриманими тощо.

Підсумки проведеної роботи засвідчили, що на цей час уповноваженими правоохоронними органами не завжди гарантовано у повному обсязі дотримання прав і свобод людини та громадянина у цій сфері.

Зазначене передусім зумовлено неналежним відомчим контролем за діяльністю територіальних підрозділів і установ та невідповідністю законам окремих відомчих нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, що призводить до неправомірного обмеження особистої свободи.

За результатами перевірок та внесеними документами реагування Генеральної прокуратури України змінено та продовжено оновлення низку підзаконних нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України та Державної прикордонної служби України з метою приведення їх у відповідність з вимогами Конституції та Законів України.

Перевірками прокурорів у регіонах виявлено порушення законодавства про адміністративні правопорушення у діяльності територіальних підрозділів уповноважених правоохоронних органів під час застосування примусових заходів, що обмежують особисту свободу громадян.

Зокрема, викрито вчинені працівниками поліції кримінальні правопорушення під час адміністративного затримання громадян, у тому числі підроблення протоколів та постанов про притягнення осіб до відповідальності, інформації про повноту відбування адміністративного арешту.

Непоодинокими є факти безпідставного затримання громадян, незаконного їх доставлення та тримання без оформлення відповідних протоколів, а також за відсутності події чи складу адміністративного правопорушення, порушення строків тримання, права на захист тощо. Допускається безпідставне адміністративне затримання громадян з метою перевірки їх на причетність до вчинення кримінальних правопорушень.

Так, прокуратурою Волинської області торік встановлено 53 випадки порушення вимог ст.ст. 260, 261 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) щодо неоформлення матеріалів про адміністративне затримання правопорушників при його фактичному здійсненні.

Незважаючи на те, що за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого у ч. 1. ст. 173-2 КУпАП, затримано та до Черкаського відділу поліції ГУ НП в області доставлено громадянина з метою освідучення на стан алкогольного сп'яніння, а також складання протоколу про адміністративне правопорушення, відповідного протоколу про затримання працівниками відділення поліції не складено.

Під час перевірки, проведеної прокуратурою Луганської області, виявлено непоодинокі випадки викривлення часу фактичного затримання осіб працівниками органів Національної поліції України в області. Згідно з протоколом про адміністративне затримання правопорушника затримано 14 серпня 2018 року о 12 год. 20 хв. працівником Білокуракинського ВП ГУ НП в Луганській області. Разом із тим у матеріалах справи міститься довідка про огляд останнього лікарем медичного закладу о 10 год. 45 хв.

Працівниками поліції у Хмельницькій області допускалися випадки безпідставного затримання та доставлення громадян для складання протоколів про адміністративні правопорушення у випадках, що не передбачені ст. 262 КУпАП. При цьому порушено встановлений порядок особистого огляду таких осіб, а також їх перебування у відділенні поліції без належного документального оформлення. На усунення порушень внесено документи прокурорського реагування.

На аналогічні порушення реагували прокурори майже всіх регіонів.

Крім того, задля поновлення порушених конституційних прав громадян прокурорами вживалися заходи щодо апеляційного оскарження незаконних судових рішень про накладення адміністративних стягнень, пов'язаних з обмеженням їх особистої свободи. Основною підставою для оскарження стали незаконність накладення адміністративного арешту та громадських робіт унаслідок їх призначення особам, стосовно яких такі стягнення не можуть застосовуватися, зокрема інвалідів та осіб пенсійного віку.

Прокуратура Вінницької області торік внесла до ЄРДР відомості за фактом незаконного повторного затримання та поміщення особи до ізолятора тимчасового тримання з метою відбуття адміністративного арешту, попри те, що правопорушник уже відбув вказане стягнення.

У порушення ст.ст. 3, 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», п.п. 2, 10 Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363, працівники територіальних органів поліції не завжди інформують відповідний центр про адміністративне затримання.

Вказані факти встановлено прокурорами майже у кожному регіоні.

На усунення допущених порушень закону прокурорами внесено майже тисячу документів реагування, за результатами розгляду яких до відповідальності притягнуто понад 900 службових осіб, звільнено 9 незаконно утримуваних осіб, скасовано та приведено у відповідність з вимогами законодавства 18 актів.

Крім того, органами прокуратури особлива увага зверталась на організацію роботи з питань нагляду за додержанням законів під час застосування заходів адміністративного примусу до нелегальних мігрантів.

Зокрема, Генеральною прокуратурою України проводилися наради, на яких розроблені спільні заходи з питань забезпечення законності при виявленні та триманні нелегальних мігрантів. За втручання Генеральної прокуратури України приведено у відповідність з вимогами законодавства два нормативно-правові акти, що регулюють питання діяльності пунктів тимчасового тримання іноземців та осіб без громадянства.

З метою організації ефективних перевірок контролюючих органів щороку на місця направлялися відповідні завдання, а також пам'ятки щодо порядку їх проведення. Як наслідок, прокурори принципово реагували на факти порушень під час затримання та тримання нелегальних мігрантів, бездіяльності органів міграційної служби. Так, тільки минулого року задоволено понад 200 документів реагування з указаних питань, за результатами розгляду яких 50 посадовців притягнуто до відповідальності.

При цьому підвищилась ефективність діяльності органів міграційної служби щодо примусового видворення нелегальних мігрантів (якщо у 2017 році було видворено лише 214 іноземців, то минулого року – вдвічі більше).

Так само завдяки належній організації наглядової діяльності у порівнянні з минулими роками підвищилась ефективність діяльності на цьому напрямі і прикордонної служби. Так, у 2018 році виконано понад 80 відсотків рішень про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства. До решти нелегалів застосовано процедуру примусового видворення.

Перевіркою Генеральної прокуратури України встановлено, що в умовах відсутності дієвого контролю з боку Міністерства юстиції України як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері виконання кримінальних покарань та пробації державною установою «Центр пробації» не забезпечуються повною мірою виконання завдань Державної кримінально-

виконавчої служби України з питань пробації, безпосереднє спрямування та координація діяльності уповноважених органів з питань пробації, що належать до сфери управління Міністерства, належним чином не здійснюються.

Як наслідок, органами пробації допускаються порушення закону при застосуванні примусових заходів. Так, у 2018 році на виконанні понад шість місяців перебувало більш ніж півтисячі постанов про застосування адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт. Порушення на вказаному напрямі виявлено прокуратурами Волинської, Львівської, Київської, Миколаївської, Полтавської та інших областей.

Прокуратурами регіонального рівня найбільш грубим порушенням закону надано відповідну правову оцінку згідно зі ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України.

Так, прокуратурою Київської області встановлено факт службового підроблення документів посадовими особами сільської ради щодо відпрацювання порушником адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт у період, коли він перебував за основним місцем роботи.

Активно реагували кримінальними процесуальними заходами на порушення законодавства у цій сфері прокуратури Дніпропетровської, Чернігівської, Рівненської та Луганської областей.

Встановлено непоодинокі випадки порушення вимог ч. 3 ст. 30-1 КУпАП та невзяття уповноваженими органами з питань пробації до уваги фактів незаконного притягнення до адміністративної відповідальності, накладення стягнень у вигляді громадських робіт та їх відбування особами, визнаними інвалідами першої або другої групи, вагітними жінками, жінками, старше 55 років, та чоловіками, старше 60 років.

Загалом за виявленими порушеннями у сфері нагляду за додержанням законодавства при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення торік прокурорами внесено 2 тис. документів реагування, до відповідальності притягнуто майже 1,2 тис. осіб, скасовано та приведено у відповідність до законодавства понад 200 актів (у тому числі 150 – за заявами (позовами) прокурорів), за ініціативою прокурорів звільнено 9 незаконно утриманих осіб.

Крім того, варто зауважити, що органи прокуратури здійснюють захист конституційних прав і в інших місцях несвободи. Так, упродовж 2016–2018 років за ініціативи Генеральної прокуратури України у більшості регіонів держави прокурорами викрито десятки так званих реабілітаційних центрів, у яких замість реабілітації та лікування від наркотичної і алкогольної залежності фактично катували та навіть вбивали людей.

З метою недопущення випадків жорстокого та іншого нелюдського поводження Генеральною прокуратурою України вжито заходів, що сприяли поновленню прав громадян та припиненню незаконної діяльності таких центрів.

Зокрема, звільнено понад 500 осіб, яких незаконно утримували в таких закладах. Розпочато більш ніж 130 кримінальних проваджень за фактами кату-

вань, незаконного позбавлення волі, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що призвело до смерті потерпілого, незаконної лікувальної діяльності, незаконного заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом. Прокурорами повідомлено про підозру понад 60 особам, стосовно 40 з них обвинувальні акти вже направлено до суду.

У Дніпропетровській області виявлено реабілітаційний центр, у якому особі, яка проходила так звану реабілітацію у зв'язку з алкогольною залежністю, завдано тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили її смерть. Обвинувальний акт направлено до суду за ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України.

У Полтавській області прокуратурою звільнено громадянина США, якого понад півроку, порушуючи права, незаконно тримали в одному з таких центрів.

Установлено, що однією з причин та передумов, що призводять до численних порушень прав, є відсутність необхідних законодавчих основ функціонування реабілітаційних центрів, ефективних механізмів державного контролю за їх діяльністю, включаючи ліцензування чи акредитацію. У зв'язку з цим направлено відповідні листи Прем'єр-міністру України та Голові Верховної Ради України.

Робота на цьому напрямі триває та перебуває на контролі в Генеральній прокуратурі України з метою припинення «середньовічної» практики жорстокого поводження і приниження людської гідності.

ЄФІМЕНКО Ігор Миколайович
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

РОМАНЮК Анастасія Михайлівна
курсант навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Відповідно до загальноприйнятого визначення, правова держава – це держава, в якій на основі чинного права реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства [1, с. 66]. При цьому, навіть якщо вичерпний перелік прав важко окреслити, не може бути жодних сумнівів з приводу того, що всі люди з огляду на свою природу мають рівні права на рівність й справедливість та відповідні свободи, що використовуються ними для того, щоб жити в гідних умовах.

У науковій літературі питанням пов'язаним з дослідженням захисту прав і свобод людини і громадянина приділено увагу не лише вітчизняними, а й зарубіжними вченими та практиками. До останніх можливо віднести: В. Бевзенка, Л. Брокера, Я. Брієде, Д.-М. Вон, В. Галунька, М. Гультая, І. Гиренка, І. Дутрійо, О. Дрозда, М. Костицького, В. Курила, С. Короєда, М. Мархгейма, Л. Каріолу, І. Риженка, Р. Сауніна, О. Скакун, І. Сліденка, О. Єщука, А. Іванищука, С. Халюка, С. Шевчука І. Ямкову та інших.

Науково-теоретичні розробки зазначених авторів мають важливе значення при вирішенні проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в адміністративному судочинстві, оскільки вони стосуються дослідження не лише національного інституту адміністративної юстиції, а й взагалі Європейських принципів адміністративного права як сучасних, загальноновизнаних, демократичних цінностей європейської цивілізації.

Особливо це питання набуває своєї актуальності під час реалізації євроінтеграційних процесів нашої держави, а також проведення конституційної та судово-правової реформи в частині, що стосується впровадження у вітчизняне судочинство єдиних європейських стандартів і принципів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

У вітчизняному законодавстві одним із основних нормативно-правових актів, що проголошує основоположні права і свобод людини і громадянина є Загальна декларація прав людини 1948 року та Конституція України. Так, відповідно до Основного закону систему прав і свобод людини і громадянина прийнято класифікувати на: економічні (ст.ст. 41–45), соціальні (ст.ст. 46–49, 51, 52), екологічні (ст. 50), культурні (ст.ст. 50, 53, 34), політичні, громадські (ст.ст. 5, 15, 25, 26, 34, 36–40) та особисті права і свободи (ст.ст. 21, 27–35) [2]. Незважаючи на це, закріплення в законодавчих нормах прав і свобод людини і громадянина є не достатнім для того, щоб забезпечити їх захист. У зв'язку з цим в національному європейському судочинстві було впроваджено ефективний інститут адміністративної юстиції, як окрему, незалежну та неупереджену судову інстанцію, де кожен мав би можливість отримати захист від порушених прав. Відстоюючи універсальні європейські цінності, які закріплені в Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1952 року.

Таким чином, захист прав і свобод людини являє собою цілісну конституційно обумовлену, упорядковану сукупність взаємодіючих елементів правового механізму, діяльність яких спрямована на захист порушених прав і свобод осіб, які перебувають під юрисдикцією держави. Необхідність реалізації захисту прав і свобод людини з'являється лише при перешкоді їх здійсненню, або порушенню, або погрозі порушенню. Захист може здійснюватися шляхом втручання органів держави в процес реалізації прав і свобод людини як охоронна реакція на об'єктивний чинник відхилення від правопорядку та виражатися в санкціях, або юридичній відповідальності [3, с. 385–393].

У зв'язку з цим під захистом прав і свобод людини необхідно розуміти форму забезпечення прав і свобод, яка відображає дію певного механізму, спрямовану на припинення порушень прав і свобод людини, ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні, відновленні порушених прав і свобод та притягненні до юридичної відповідальності осіб, винних у скоєнні правопорушень [4, с. 56–67].

Відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України захист прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин було покладено на спеціалізовані адміністративні суди. При цьому слід відрізнити судову спеціалізацію з розгляду адміністративних справ, від справ про адміністративні правопорушення, де остання належить до компетенції судів загальної юрисдикції.

Незважаючи на це, у науковій літературі окремими вченими висловлювалися думки щодо здійснення правосуддя у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України. Однак ми дотримуємося позицій тих вчених та практиків, відповідно до яких захист основоположних прав і свобод повинен реалізовуватись не у конституційному, а в адміністративному процесі [5, с. 34–38; 6, с. 245; 7, с. 185]. Саме адміністративна юстиція як спеціалізована інстанція повинна виступати гарантом у забезпеченні основоположних прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, до них відносяться невід'ємні

свободи на висловлення думки, на мирні зібрання, на вільну діяльність телебачення, радіомовлення та пресу, які виступають важливими інституціями для формування демократичної волі народу, а також інших основоположних права і свободи, які належать до публічно-правової сфери та були порушені з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій та делегованих повноважень.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» система адміністративної юстиції в Україні складається з місцевих адміністративних судів, апеляційних адміністративних судів та касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду України [8].

Подібної класифікації притримується й судочинство Федеративної Республіки Німеччини, законодавство якої вважається одним з найдавніших у континентальній Європі. Так, на сьогодні залишається чинним Закон про судоустрій 1877 року, котрий визначає діяльність федеральних та регіональних судів [9]. Адміністративні ж суди Німеччини діють на основі Положення про адміністративні суди 1960 року, відповідно до якого компетенція адміністративних судів поширюється на всі спори публічно-правового характеру крім конституційно-правових [10, с. 109–114]. Суди приймають до розгляду не лише позови громадян до державних органів, а й деякі спори між адміністративно-територіальними одиницями (наприклад, між громадянами або містами), а також усі спори про права державних службовців [11 с. 96].

Необхідно зазначити, що до затвердження у 1992 році Концепції судово-правової реформи України та набуття у 2005 році чинності Кодексу адміністративного судочинства [12], адміністративне провадження здійснювалося відповідно до цивільного процесуального законодавства, а адміністративні справи розглядалися судами загальної юрисдикції. Лише з прийняттям адміністративного процесуального законодавства, робота адміністративних судів почала динамічно розвиватися. Так, наприклад за аналітичними показниками стану здійснення адміністративного судочинства за перше півріччя 2012 року, середній показник надходження та розгляду справ і матеріалів одним суддею окружного адміністративного суду міста Києва становило – 41 справу, а вже за аналогічними показниками у 2017 році, середній показник надходження справ і матеріалів на одного суддю становив – 141 справу [13].

Таке стан призвів до надмірного навантаження суддів та недотримання у зв'язку з цим розумних строків розгляду справ. Причиною цього, на нашу думку, стали ряд факторів, до яких можливо віднести: 1) проблеми адміністративного судочинства недостатньо були досліджені на науковому та практичному рівнях; 2) при створенні адміністративних судів залишилася велика кількість нерозглянутих справ в судах загальної юрисдикції; 3) створення нового виду судочинства викликало кадровий голод у забезпеченні кваліфікованими фахівцями адміністративної юстиції; 4) при прийнятті Кодексу адміністратив-

ного судочинства відбулося запозичення ряду норм з цивільного процесуального законодавства.

Усе це вказує на те, що процес становлення адміністративної юстиції в нашій державі є незавершеним. Сьогодні на законодавчому рівні відбуваються спроби з удосконалення і підвищення ефективності розгляду справ у адміністративних судах. Так, з урахуванням європейського досвіду серед багатьох заходів з підвищення ефективності адміністративного судочинства здійснених упродовж останніх років, ми хотіли би відмітити ліквідацію 15 грудня 2017 року Вищого адміністративного суду України та відповідно до Постанови Верховного Суду України від 30 листопада 2017 року № 2 створення єдиної системи адміністративних судів.

Слід також зазначити, що у касаційному адміністративному суді, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» функціонують окремі палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів, захисту соціальних прав, виборчого процесу та референдуму, а також політичних прав громадян (п. 2 ч. 2, 5 ст. 37) [14].

Така позиція законодавця є цілком виправданою оскільки, існування в державі двох Верховних Судів є неприйнятним для європейської системи судочинства.

Важливого значення у реформуванні адміністративної юстиції набуває також громадський контроль, члени якого повинні брати безпосередню участь у її роботі.

Також окремого дослідження потребує адміністративне процесуальне законодавство Німеччини, в якому відповідно до Положення про адміністративні суди 1960 року до складу адміністративних суддів Німеччини було віднесено як професійних суддів, які мають юридичну освіту та отримали необхідну кваліфікацію для виконання суддівських обов'язків, так і непрофесійних суддів, які не є професійними юристами, але відносяться до високоморальних громадян, здатних чесно, добросовісно і неупереджено виконувати свої обов'язки.

При цьому як професійні, так й непрофесійні судді, є незалежними, підкоряються лише закону, мають рівні права в процесі розгляду справи та винесення судового рішення, натомість, право підпису судового рішення мають тільки професійні судді [15, с. 160–165].

Крім цього, одним із обов'язків суддів адміністративного суду Німеччини є те, що за наявності інтересу з боку громадськості суддя зобов'язаний інформувати засоби масової інформації та пресу про хід та результати розгляду справи.

Таким чином, у законодавстві Німеччини було реалізовано не лише одну із принципів засад судочинства, яка полягає у гласності та відкритості судового процесу, а й громадський контроль судової гілки влади, як одну із форм співпраці органів судочинства із суспільством.

З огляду на викладене можливо зробити висновок, що сьогодні вже не викликає сумнівів той факт, що Україна виборює Європейський шлях розвит-

ку побудови демократичної, правової держави. А отже, питання впровадження у національне судочинство європейських стандартів захисту прав і свобод людини і громадянина від порушень з боку органів державної влади є одним із першочергових завдань.

Важливого значення у цьому процесі відіграє адміністративна юстиція, діяльність якої зосереджено на реалізацією одного із основних конституційних принципів: людина є найвищою цінністю, а забезпечення її прав і свобод – головний обов'язок держави.

Формування в Україні динамічної і ефективної судової гілки влади, не лише створить гарантії для стабілізації всієї державної системи, а й успішно її інтегрує в правове поле цивілізованих країн світу. Утвердження і забезпечення права і свободи людини є не лише тим мірилом, що визначає зміст і спрямованість діяльності правової держави, а й взагалі виступає її головним обов'язком.

Список використаних джерел:

1. Основи правознавства: навч. посіб. / Є.О. Гіда та ін.; за ред. Є.О. Гіди. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 180 с.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
4. Білозьоров Є.В., Вишковська В.І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: моног. Київ: Кандиба Т.П., 2015. 167 с.
5. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії та практики. Настільна книга судді / за ред. О.М. Панесюка. Київ: Істина, 2007. 608 с.
6. Адміністративне право України (у схемах та коментарях): навч. посіб. / Р.С. Мельник, С.О. Мосьондз; за ред. Р.С. Мельника. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 344 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс: підруч. / Галуцько В.В. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. Einführungsgesetz zum Gerichtsverfassungsgesetz, 1977 / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: <https://www.gesetz-im-internet.de/gvgeg/index.html>
10. Черепій П.М. Система і повноваження органів кримінального судочинства у ФРН і Україні: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 416 с.
11. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України / за ред. О.М. Нечитайла. Київ: Ваіте, 2015. 448 с.

12. Концепція судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

13. Аналітичний огляд стану здійснення адміністративного судочинства у першому півріччі 2017 року / Офіційний веб-сайт Вищого Адміністративного Суду України. URL: <http://www.vasu.gov.ua>

14. Про суд і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

15. Кальц В. Адміністративне судочинство Німеччини та його функціонування. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1(3). С. 166–173.

ЗАКІРОВ Марат Борисович
доктор політичних наук, доцент,
завідувач відділу політологічного аналізу
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ КРИМСЬКИХ ТАТАР: НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ ПОЗИЦІЙ І РИЗИК МАНІПУЛЯЦІЙ

Свого часу завдання відновлення єдності розпорошеного за роки депортації кримськотатарського народу покликаний був виконувати Меджліс кримськотатарського народу. Організацію було створено у 1991 році як виконавчий орган Курултаю з метою ліквідації наслідків геноциду, вчиненого радянською державою щодо кримських татар, відновлення національних і політичних прав кримськотатарського народу і реалізації його права на вільне національно-державне самовизначення на своїй території.

Головою Меджлісу, що складався з 33 осіб, став відомий кримськотатарський правозахисник і учасник дисидентського руху М. Джемілев. Історична справедливість потребує нагадати, що протягом багатьох років статус Меджлісу в Україні був далеко неоднозначним. Так, Верховна Рада України визнала Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултаю, і Курултай як вищий представницький орган кримськотатарського народу тільки в березні 2014 року, вже після анексії Криму [1].

У 2014 році представники Меджлісу рішуче відмовилися співпрацювати з «ноюю» владою Криму і виступили за збереження Криму в складі України. Унаслідок цього 13 квітня 2016 року «прокурор Криму» Н. Поклонська винесла рішення про призупинення діяльності Меджлісу кримських татар, а вже 26 квітня 2016 року підконтрольний РФ Верховний суд Криму визнав Меджліс екстремістською організацією і заборонив його діяльність на території Росії [1].

У ЄС висловили стурбованість заборонаю діяльності Меджлісу в Криму. В офіційній заяві Європейської зовнішньополітичної служби, було зазначено: «... рішення так званого прокурора Криму призупинити діяльність Меджлісу, самоврядного органу кримських татар, вкрай тривожно і являє собою серйозну атаку на права кримських татар» [2].

Водночас слід зазначити, що ситуація в середині кримськотатарської спільноти складалася далеко неоднозначно. Експерт аналітичної групи «Левіафан», політолог В. Гладких спрогнозував, що кримськотатарський рух чекає розкол. «Частина цього руху піде на співпрацю з окупантом, тобто з російською владою. Тому що їхня мета – самозбереження. Тобто не поїхати до Сибіру прибирати сніг або загинути під тортурами, а зберегтися демографічно і культурно» [3]. Невдовзі висловлені експертом припущення почали втілюватися на практиці.

Уже у червні 2014 року була створена Регіональна громадська організація «К'ирим бірлігі», яку очолив экс-глава Генічеської райдержадміністрації С. Німетуллаєв. Активісти заявили, що будуть домагатися дотримання прав кримськотатарського народу, співпрацюючи з місцевою владою. Співголовою організації став колишній віце-прем'єр кримського уряду А. Абдуллаєв [4].

П'ятого листопада 2014 року у Сімферополі відбувся з'їзд суспільно-політичних сил кримських татар, на якому було створено Громадську раду. Представниками Громадської ради стали активісти 22 громадських організацій кримських татар. Серед них: «Міллі Фірка», «К'ирим бірлігі», «Крим-Юрт», «Койдешлер», «Іллер», кримський центр «Ініціатива», Рада старійшин Алушти, товариство інвалідів, Фонд татарського мистецтва та етнографії, а також ветерани національного руху, викладачі Кримського інженерно-педагогічного університету, спортсмени, економісти, юристи та інші. «Хочемо донести, що кримськотатарський народ в більшості своїй підтримує Російську Федерацію, в більшості своїй хоче жити, працювати, вчитися, творити і бути в усіх структурах влади – ми над цим будемо працювати», – наголосив голова Ради С. Німетуллаєв [5, с. 8]. Отже, процес організації на півострові альтернативної Меджлісу системи кримськотатарських громадських об'єднань відбувався доволі жваво. «... кількість кримських татар, які залишили півострів, склала не більше 3 тисяч чоловік»: – заявив голова організації «К'ирим бірлігі», голова Громадської ради кримськотатарського народу С. Німетуллаєв. Причому за його словами, значну частину кримських татар, які виїхали з Криму після референдуму 16 березня, становлять активісти «Хізб ут-Тахрір», ваххабіти, а також працівники органів прокуратури та міліції [5, с. 9].

Звісно, беззаперечно довіряти наведеним даним важко, але і за словами Уповноваженого президента України з питань кримськотатарського народу М. Джемілева виїхали з Криму близько 20–25 тис. кримських татар із 280 тис., що мешкали на півострові на початок 2014 року. Також, він зазначив, що станом на липень 2018 року на материковій частині України перебувало 8 членів Меджлісу кримськотатарського народу, тобто лише четверта частина його складу.

На прес-конференції 23 жовтня 2015 року голова організації С. Німетуллаєв висловив впевненість, що «К'ирим бірлігі» підтримує більше половини кримських татар півострова. За його словами, ще у вересні думки кримських татар розділилися приблизно порівну: 50% підтримували Меджліс кримськотатарського народу, а 50% – «К'ирим бірлігі». Але, на думку С. Німетуллаєва, підтримка нової організації зростає: «Я думаю, сьогодні з кожною годиною люди розуміють, що треба жити, іншого шляху немає, бо діти ростуть, народжуються, навчаються» [4].

Поряд із зазначеною проблемою єдності громадської самоорганізації кримськотатарського народу важливого значення набув і релігійний чинник. Духовне управління мусульман Криму, розташоване в Сімферополі, після

анексії півострова опинилося під контролем окупаційної влади та ФСБ РФ і відкрито пішло на співробітництво з ними. Як наслідок, муфтія Е. Аблаєва було виключено зі складу Меджлісу кримськотатарського народу [6].

У свою чергу, М. Джемілев заявив про плани створення на території материкової України нового муфтіяту Криму, оскільки муфтіяти, що діють в Криму повністю підконтрольні російській владі, – «Муфтіят Криму зараз не відображає сподівання і думки мусульман Криму. Змушено не може цього робити». Він також висловив розчарування щодо свого колишнього соратника, муфтія одного з двох російських муфтіятів Криму Е. Аблаєва: «Муфтії наш виявився людиною ненадійною. Повністю підкорився їм. З цієї причини ми прийняли рішення про створення тут муфтіяту, який буде відображати думки і бажання кримських татар», – зазначив М. Джемілев [7].

У 2016 році на засіданні координаційної ради Світового конгресу кримських татар у Генічеському районі Херсонської області було вирішено створити муфтіят на материковій частині України. Муфтії управління А. Рустемов повідомив 19 жовтня 2017 року, що Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим було офіційно зареєстровано на території материкової України [8].

Поряд із тим, у анексованому Криму продовжують діяти і громадські, і релігійні кримськотатарські організації. Зокрема, 27 жовтня 2018 року відбулося засідання підконтрольного окупаційній владі «Курултаю», делегати якого попросили передати Духовному управлінню мусульман Криму майно забороненого Росією Меджлісу. «Майно, яке належало фонду «Крим», президентом якого був М. Джемілев, – це народне майно. Його було придбано за благодійні кошти. А це не є майном якоїсь однієї особи або групи осіб. Тому Курултай мусульман Криму вирішив, що Духовне управління мусульман Криму має взяти це майно на себе від імені народу», – заявив заступник муфтія А. Ісмаїлов. Видання «Крыминформ» повідомило, що йдеться про нерухоме майно: будівлю на вулиці Шмідта в Сімферополі, де раніше розташовувалися керівні органи Меджлісу; будівлю в селищі Піонерське, де мав відкритися медичний центр. Крім того, Духовному управлінню мусульман Криму раніше вже передали кілька об'єктів, які належали фонду «Крим».

Отже, навіть стислий аналіз сучасного стану реалізації прав кримськотатарського народу на релігійну і громадську самоорганізацію свідчить, що проблема збереження єдності кримськотатарського народу, який опинився під дією різновекторних зовнішніх і внутрішніх чинників поступово загострюється. У свою чергу, зазначена складність і неоднозначність процесів, що відбуваються, відкриває можливості для різного роду маніпуляцій і може впливати як на ефективність зусиль української влади і громадськості щодо захисту прав людини у Криму, так і на результативність відстоювання позицій Меджлісу кримськотатарського народу та України на міжнародних переговорних майданчиках.

Список використаних джерел:

1. Меджліс та екстремізм: Як Росія витісняє кримських татар. URL: <http://112.ua/statji/medzhlis-i-ekstremizm-kak-rossiya-vyzhivaet-krymskih-tatar-306031.html>
2. В ЕС обеспокоены запретом деятельности Меджлиса в Крыму. URL: http://zn.ua/WORLD/v-es-obespokoeny-zapretom-deyatelnosti-medzhlisa-v-krymu-210588_.html
3. Гладких В. Крымскотатарское движение ждет раскол. URL: <http://rian.com.ua/society/20151123/1000846402.html>
4. «Кирим бірлігі» хвалиться «повною довірою» від кримськотатарського народу. URL: <https://ua.krymr.com/a/26717832.html>
- 5 18 травня ми всі кримські татари» / М. Уралов. *Резонанс*. 2016. № 31. С. 4–16. URL <http://podpricelom.com.ua>
6. Делегати підконтрольної окупаційній влади кримського «Курултаю» попросили передати їм майно Меджлісу. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/crimea/delegati-pidkontrolnogo-okupatsijnij-vladi-krimskogo-kurultaju-poprosili-peredati-jim-majno-medzhlisu-458760.html>
7. Для Крыма создадут муфтият в Украине. URL: <http://golosislama.com/news.php?id=28804>
8. Муфтіят АР Крим офіційно зареєстровано на материковій Україні. URL: <https://sensor.net.ua/ua/n459834>

ЗАКІРОВА Світлана Геннадіївна
кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,
м. Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Загальна чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні за весь період воєнного конфлікту залишається майже стабільною. Так, станом на кінець 2015 року в Україні було взято на облік 1 млн 678 тис. 587 осіб; на кінець 2016 року – 1 млн 650 тис. 410 осіб; на кінець 2017 року – 1 млн 493 тис. 536 ВПО. За офіційними даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, на 1 квітня 2019 року в Україні зареєстровано 1 млн 369 тис. 787 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим. Як зазначила директор Аналітичного центру СВ-Платформа, доктор географічних наук В. Сміль, у будь-якому разі, чисельність переселенців в Україні значна – більша, ніж чисельність населення деяких країн світу, у тому числі європейських (наприклад, населення Чорногорії складає 647 тисяч, а Естонії – 1 млн 265 тис. осіб). Україна за кількістю ВПО посідає перше місце в Європі. Отже, вирішення проблем цієї категорії громадян України було і залишається вкрай актуальним і важливим напрямком діяльності державних інститутів та місцевих органів влади.

Розуміння необхідності здійснення ефективного парламентського контролю і виявлення проблемних аспектів у сфері реалізації прав внутрішньо переміщених осіб та подолання дискримінації відносно цієї категорії українських громадян стало причиною ініціативи проведення парламентських слухань на тему: «Стан забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні» у квітні 2019 року. Ініціатори заходу, наголошуючи, що згідно з керівними принципами Організації Об'єднаних Націй, внутрішньо переміщені особи мають користуватися такими ж правами і свободами, як й інші громадяни України, відзначають, що ВПО в Україні стикаються з численними проявами прямої та непрямої дискримінації, наслідком чого є обмеження в реалізації їхніх прав та можливостей. До найбільш гострих проявів такої дискримінації законодавці віднесли:

1. Залежність виплати пенсій та усіх видів соціальних виплат від реєстрації в якості внутрішньо переміщених осіб, обмеження у виборі банку, ризику втрати пенсій та усіх соціальних виплат після перетину державного кордону чи лінії зіткнення.

2. Відсутність права голосу на місцевих виборах та в одномандатних округах на парламентських виборах в приймаючих громадах.

3. Обмеження свободи пересування як всередині країни, так і за її межами. Зокрема, виключно щодо внутрішньо переміщених осіб передається інформація про перетин лінії зіткнення чи державного кордону до органів соціального захисту та Пенсійного фонду України [1].

Результатом парламентських слухань, на думку парламентарів, має стати вироблення дієвих механізмів для забезпечення реалізації прав та подолання дискримінації внутрішньо переміщених осіб.

Одним із найважливіших фактів порушення конституційних прав внутрішньо переміщених осіб в Україні продовжує виступати відсутність повноцінного виборчого права переселенців.

Варто зазначити, що європейські інституції з прав людини, до стандартів яких Україна намагається наблизитися в організації виборчого процесу, загалом визнають певні обмеження виборчих прав. Як зазначає Ю. Ключковський, Європейський суд з прав людини розглядає виборчі права у дещо відмінний спосіб порівняно з іншими правами, проголошеними і захищеними Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Так, у справі «Матьє-Моен та Клерфе проти Бельгії» (1987 рік) Суд підкреслив, що виборчі права не є абсолютними і можуть підлягати обмеженням, встановленим державою, якщо такі умови не перешкоджають «вільному вираженню думки народу у виборі законодавчого органу» [2, с. 74].

В Україні проблема певної дискримінації виборчих прав окремих категорій громадян суттєво актуалізувалася у 2019 року, коли мають пройти вибори Президента України і Верховної Ради України. Дискримінаційні утиски виборчого права вимушених переселенців проявлялася і у попередні роки, коли ВПО так і не змогли взяти участь у виборах до місцевих об'єднаних територіальних громад. Регіональний координатор уповноваженого Верховної Ради з прав людини у Житомирі, голова громадської організації «Громадське суспільство майбутнього» О. Коваленко, яка і сама є переміщеною особою з Криму, наголошує, що відсутність права голосувати у місцевій громаді є порушенням її прав як громадянки України. Вона зазначає, що навіть якщо влада з певних причин побоюється, що внутрішньо переміщені особи будуть голосувати не на її користь, ВПО мають на це повне право, на будь-яку думку і будь-яку точку зору [3].

Щодо реалізації права голосу під час виборів Президента України, тут ситуація дещо краща. ВПО, як і інші громадяни України, які мешкають не за місцем реєстрації, процедуру голосування повинні були почати заздалегідь – подачею заяви до місцевого виборчого осередку, де вони тепер проживають. Таку процедуру запроваджено рішенням Центральної виборчої комісії від 5 вересня 2018 року. У постанові зазначається, що виборці, виборча адреса яких знаходиться на тимчасово окупованих територіях районів, міст, селищ і сіл, їх частин у Донецькій і Луганській областях, межі та перелік яких визначаються

Президентом України в порядку, передбаченому законом України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях», можуть не докладати до заяви документи, які підтверджують необхідність тимчасової зміни місця голосування. Звертатися до реєстру для того, щоб тимчасово змінити місце голосування, громадяни могли з 31 грудня 2018 року і не пізніше, ніж за п'ять днів до виборів.

Голова Центральної виборчої комісії Т. Сліпачук на сторінці у Facebook повідомила, що з 2 січня до 25 березня 2019 року відділи ведення Державного реєстру виборців оформили заяви про тимчасову зміну голосування без зміни виборчої адреси від 315 725 українців. Найбільшу кількість заяв було подано від жителів Донецької і Луганської областей – 63 869 і 28 834 відповідно [4].

Внесення громадян до списку виборців у зв'язку зі зміною місця голосування не є українським «винаходом». Сам факт такої вимоги задля можливості участі у виборчому процесі за європейськими виборчими стандартами є нормальною практикою, тож розглядається не як обмеження загального виборчого права, а як складова способу його здійснення. Реєстрація може створювати можливості для шахрайства, тому виникає потреба знайти способи чітко ідентифікувати виборців, коли вони реєструються, і таким чином запобігати їх повторній реєстрації. Натомість принцип загального виборчого права в європейському правовому полі зобов'язує державу надати практичну можливість людям зареєструватися та надати їм розумний час для цього [5, с. 32].

І саме тут і виникають певні дискримінаційні утиски щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні, отже, говорити про подолання обмежень у конституційному праві переселенців на участь у виборах президента України, не можна. Враховуючи загальну кількість ВПО, скористалися правом на зміну місця голосування у першому турі президентських виборів менше ніж 10 % вимушених переселенців, причиною чого називають замалу кількість відповідних органів, значні черги та непоодинокі випадки вимагання від ВПО додаткових документів, що є порушенням законодавства. Ще більш дискримінаційною ситуація може виявитися перед другим туром президентських виборів. Це визнають і у Державному реєстрі виборців. Оскільки для голосування у другому турі виборцям необхідно заново подавати увесь пакет документів, але для цього буде не три місяці, а не більше тижня, керівник служби розпорядника Державного реєстру виборців О. Стельмах заявив, що впоратися зі 300 тисячами охочих можна просто не встигнути. За його словами, це може стати справжньою катастрофою, бо досвіду зміни місця голосування між першим та другим туром в Україні ще не було [6].

Натомість виправити такий стан речей та певним чином зняти соціальну напругу і дискримінацію частини українських громадян, що мають статус ВПО, можливо. Як зазначають експерти і правозахисники, ЦВК мала б для цього дати роз'яснення і дозволити раніше проводити зміну місця голосуван-

ня, не очікуючи остаточного підрахунку голосів першого туру. Якщо взяти до уваги, що війна триває вже п'ятий рік, навіть на законодавчому рівні вже можна було б встигнути внести зміни до виборчого законодавства, аби усунути зазначені обмеження виборчого права. У Верховній Раді ще з березня 2017 року зареєстрований законопроект № 6240 «Про забезпечення доступу до виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян», який так і не доведений до розгляду і голосування. Й ініціативи все ще залишаються пропозиціями...

Отже, враховуючи сучасний стан процесу захисту і реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, варто погодитися зі словами Голови моніторингової місії ООН в Україні Ф. Фрейзер про те, що вирішення питання прав людей, які постраждали від воєнного конфлікту, є важливим тестом здатності українського уряду реалізовувати систему соціальної справедливості в державі.

Список використаних джерел:

1. Проект Постанови про проведення парламентських слухань на тему: «Стан забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=65144

2. Ключковський Ю.Б. До питання про природу міжнародних виборчих стандартів. *Наукові записки НАУКМА*. 2013. Т. 144–145. Юридичні науки. с. 73–77.

3. «Це наш дім, і ми хочемо тут голосувати»: чому переселенці вимагають права голосу в місцевих громадах? URL: <https://ua.krymr.com/a/pereselentsi-vumagaut-prava-golosu-v-otg/29681428.html> (дата звернення: 05.04.2019).

4. Сліпачук Т. Державний реєстр виборців. URL: <https://www.facebook.com/slipachuktetiana/photos/a.372859466861596/406569710157238/?type=3&theater>

5. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. Київ. 2009. 500 с.

6. Червоненко В. Вибори 2019: де найбільше голосуватимуть українці з Криму та Донбасу. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47708874>

ЗІНЧЕНКО Оксана Геннадіївна
провідний науковий співробітник відділу розробки
та впровадження інноваційних методик організації роботи
та управління в органах прокуратури
науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЗІ ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН

Організація та розгляд звернень громадян актуальне та важливе питання, оскільки основний Закон України гарантує кожному право особисто подавати індивідуальні або колективні звернення в державні органи та органи місцевого самоврядування [1]. Закріплення цього права у Конституції означає, що воно віднесено державою до основоположних прав людини, із забезпеченням обов'язку держави з його охорони. Звертаючись до зарубіжного досвіду необхідно відзначити, що відповідні положення містяться у багатьох конституціях країн Співдружності Незалежних Держав (Азербайджан, Білорусія, Казахстан, Молдова, Узбекистан).

Звернення громадян одна із форм взаємодії між державними органами та громадянами, що виникає за ініціативою громадян з метою реалізації, захисту та відновлення їх порушених прав. Вказані відносини регулюються ч. 1 ст. 1 Закону України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян», а саме: громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [2].

У науці приділено багато уваги проблемі організації роботи прокурора зі зверненнями громадян. Зокрема, вказана проблематика досліджувалася такими вченими, як М. Берідзе, Ю. Грошевой, В. Долежан, І. Європіна, М. Косюта, І. Марочкін, М. Мичко, М. Руденко та інші.

Проте залишається чимало проблем із розгляду й вирішення прокуратурою звернень, що не дістали належного теоретичного осмислення, а практична діяльність у цій сфері потребує додаткового врегулювання у нормативних актах та більше досліджень.

Не можна не звернути увагу на той факт, що в умовах скорочення функцій прокуратури правові можливості захисту громадянами своїх прав значно скоротилися.

Зокрема, за діючою редакцією Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» прокуратура не уповноважена здійснювати нагляд за додержанням вимог законодавства щодо порядку розгляду скарг всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами.

Разом із тим в умовах обмежених повноважень прокуратури, з неї не знято обов'язок приймати, розглядати і вирішувати звернення громадян, що надійшли на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про звернення громадян».

Крім того, більш детально процедура розгляду звернень громадян передбачена відомчим нормативно-правовим актом, а саме Інструкцією про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури, затвердженою наказом Генерального прокурора України від 20 грудня 2017 року № 357.

Слід зазначити, що прокуратура й досі залишається для громадян, які не знайшли захисту своїх прав та інтересів у відповідних державних органах, засобом кваліфіковано, безоплатно та швидко відновити свої законні права.

Аналіз статистичних даних свідчить, що протягом 2018 року до органів прокуратури України надійшло 279 тис. звернень, що на 16,1% менше ніж у 2017 році (332,6 тис. звернень). При цьому значна кількість звернень, що надійшли до прокуратури, не належать до її компетенції. Зокрема, частина таких звернень у 2017 та 2018 роках залишається стабільною та становить близько 35%.

Слід зазначити, що у п. 2 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що необґрунтоване зволікання з розглядом звернення є однією з підстав, для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Підставами для притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності згідно з п. 2 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» є:

порушення порядку та строків розгляду звернень, передбачених Законом України «Про звернення громадян», Інструкцією;

розгляд звернень з питань досудового розслідування з порушенням порядку та строків, передбачених кримінально-процесуальним законодавством;

порушення обліково-реєстраційної дисципліни.

З метою усунення бюрократизму в органах державної влади та правоохоронних органах Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 року № 577-VIII передбачена нова форма звернення за допомогою засобів електронного та телефонного зв'язку [3].

Зазначені вище види звернень належать до позасудового порядку звернення та не є вичерпним переліком заходів, що можуть застосовуватися для захисту своїх прав і законних інтересів громадянина.

Поряд із зазначеним, слід звернути увагу й на те, що зміни, які відбулися на конституційному рівні не передбачають представництво прокуратурою

інтересів громадян, навіть у тому обмеженому вигляді, що встановлений чинним Законом України «Про прокуратуру», зокрема у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюються або неналежним чином здійснюють її захист [1]. Очевидно, що такі конституційні новації значно скорочують правові можливості прокуратури щодо захисту прав вказаної категорії громадян.

Таким чином, під час реалізації змін у законодавстві щодо правового регулювання інституту звернень необхідно не допустити дезорганізації в роботі органів прокуратури у цій сфері та не втратити значення органів прокуратури як ефективного механізму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Зокрема, для покращення роботи у цій сфері керівникам прокуратур усіх рівнів необхідно підвищити вимогливість до організації роботи із зверненнями громадян, сприяти вдосконаленню фахового рівня прокурорів шляхом проведення семінарських занять з вивчення проблемних питань, що виникають під час практичного застосування законодавства про звернення.

На завершення слід зауважити, що законодавчі повноваження органів прокуратури щодо організації розгляду звернень громадян потребують подальшого всебічного та повного наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 02.07.2015 № 577-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

ЗБОЛКА Валентин Леонідович
доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ГОРДА Катерина Петрівна
викладач кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА БЛИЗЬКИХ ЇМ ОСІБ

Реалії військово-політичної та криміногенної обстановки в прикордонному просторі вимагають від держави зміцнення престижу служби в прикордонному відомстві. І саме реформування соціальної політики держави є тим адекватним заходом по підвищенню її статусу в суспільстві. Однак практика показує порушення принципу стабільності соціально-правового статусу прикордонника.

На сьогодні накопичено значний масив нормативно-правових актів які встановлюють права та гарантії у сфері соціально-правового захисту персоналу Держприкордонслужби України та членів їх сімей. Окремі питання соціально-правового захисту персоналу Держприкордонслужби України на рівні законів України регулюють близько двадцяти актів, більше десятка указів Президента України, кілька десятків постанов Кабінету Міністрів України, десятки актів Адміністрації Держприкордонслужби, але всі ці нормативно-правові акти погано пов'язані між собою, та їх норми носять фрагментарний інколи декларативний характер. Тому існує об'єктивна необхідність прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту про соціальний та правовий захист персоналу Держприкордонслужби України, членів їх сімей та осіб звільнених зі служби.

Слід констатувати що дослідженню проблем соціально-правового захисту прикордонників приділяється незначна увага. Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлюються у дисертаційних роботах таких науковців як: Б.М. Марченко, О.М. Рогачевський, О.М. Царенко.

Термін «правовий і соціальний захист» в адміністративному законодавстві яке визначає спеціальний статус певних категорій осіб зустрічається досить часто. При цьому мають місце випадки коли у зазначеному словосполученні законодавцем на перший план виводиться термін «правовий...», в інших – «соціальний...».

У Законі України «Про Державну прикордонну службу України» закріплені два самостійних механізми захисту персоналу прикордонного відомства: «правовий» та «соціальний», які об'єднані в розділі 5 з аналогічною назвою.

Аргументованою та прийнятною є пропозиція щодо використання інтегрованого, збірного поняття «соціально-правовий захист». На думку А.В. Коровнікова, використання даної дефінітивної норми не дозволило б звузити на практиці перелік соціально-правових гарантій, разом з тим могло дати реальне уявлення щодо степені, призначення правомірних намірів, точніше зафіксувало обов'язки держави у цій сфері [1, с. 27].

О.М. Рогачевський під соціально-правовим захистом військовослужбовців пропонує розуміти систему законодавчо встановлених політичних, соціально-економічних та особистих прав, свобод, пільг, гарантій зі сторони суспільства для військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їх сімей, а також діяльність органів державної влади та військового управління, посадових осіб, громадських об'єднань з питань забезпечення процесу їх реалізації [2, с. 21].

Інтегроване поняття «соціально-правовий захист» персоналу Держприкордонслужби має сприйматися як самостійний та цілісний елемент правового статусу прикордонників. Адже за умов дроблення його на окремі підсистеми створюється ілюзія, що «замороження» або ліквідація окремих заходів однієї з підсистем не вплине на загальний правовий статус персоналу.

У ст. 23 розділу 5 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» закріплено лише гарантії правового захисту прикордонників, обминаючи увагою соціальний захист.

Особливостями соціально-правового захисту персоналу Держприкордонслужби, осіб звільнених з військової служби, та членів їх сімей на відміну від соціального забезпечення (соціальної підтримки) інших категорій громадян є те, що соціальне забезпечення населення здійснюється виключно з метою зменшення впливу соціальних ризиків та компенсації втраченого заробітку або інших доходів внаслідок безробіття, інвалідності чи старості тощо, а соціально-правовий захист прикордонників направлений на стимулювання добросовісної служби (трудової діяльності) та на компенсацію обмежень їх громадянських прав і свобод.

Військовослужбовці та працівники що беруть участь в охороні державного кордону є особливою соціальною групою, яка виконує специфічні задачі, наражаючись при цьому на небезпеку як себе, так і своїх близьких, зазнаючи при цьому ряду правообмежень та серйозного психофізичне навантаження.

Особливості соціально-правового захисту персоналу Держприкордонслужби проявляються у зв'язку із специфікою їх правового статусу. Обставинами, що формують такі особливості є: характер прикордонної служби, форми та методи оперативно-службової діяльності; місце прикордонного відомства в системі державних органів; наділення прикордонників додатковими особливими повноваженнями як у воєнній так і невоєнній (правоохоронній) сфері; умови, в яких доводиться прикордонникам виконувати свої службові обов'язки (кліматичні, побутові та інші).

Система соціально-правового захисту створює умови для реалізації військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби в повному обсязі своїх правових та соціально-економічних прав, гарантованих державою, а також виступає механізмом компенсації особливих умов діяльності в сфері охорони державного кордону за рахунок передбачених законодавством спеціальних соціально-економічних пільг та гарантій.

У нашому випадку доцільно розкрити окремо підсистеми «правового» та «соціального» захисту персоналу Держприкордонслужби. Такий підхід є можливим, оскільки соціальний захист і правовий захист, як справедливо зазначає І.І. Шубіна, забезпечують реалізацію за допомогою юридичних засобів різних груп прав та свобод особи: соціальний захист – соціально-економічних, соціально-культурних і особистих майнових прав, а правовий захист – політичних та особистих немайнових прав фізичної особи [3, с. 14].

Правовий захист прикордонників є системою законодавчо закріплених презумпцій, гарантій та прав які направлені на забезпечення ефективної реалізації даними особами відомчих повноважень у прикордонній сфері.

Серед презумпцій, закріплених в Законі України «Про Державну прикордонну службу», слід виділити:

1) обов'язковість виконання громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, посадовими і службовими особами законних вимог і розпоряджень військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби України, які відповідно до їх службових повноважень залучені до оперативно-службової діяльності (ч. 2 ст. 23);

2) законність діяльності прикордонників та їх владних розпоряджень. Законність є основоположним началом діяльності прикордонного відомства (ст. 3). У статті 23 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» закріплено, що військовослужбовці та працівники Держприкордонної служби України під час виконання покладених на них обов'язків керуються тільки законами, діють на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4]. Тому досить важливо щоб особи які перетинають державний кордон та інші особи які стають адресатами владних розпоряджень прикордонників не піддавали сумніву законність дій представників держави. На практиці зустрічаємося з хибним тлумаченням даної презумпції окремими громадянами, які будь-які дії прикордонників, що хоч якось обмежують їхні права, вважають незаконними та всіляко оскаржують

(інколи небезуспішно). Мають місце і випадки деформованого сприйняття громадянами правового принципу «дозволено все, що не заборонено законом», що ускладнює реалізацію прикордонниками прав в разі відсутності закріплених у законодавстві відповідних кореспондуючих обов'язків громадян.

Формування у громадян переконаності в законності дій прикордонників є окремою темою дослідження і пов'язано з вирішенням таких проблем як подоланням правового нігілізму в суспільстві, формування довіри до представників правоохоронних органів тощо. Однак першими кроками може бути закріплення розширеного тлумачення даної презумпції на рівні Закону України «Про Державну прикордонну службу України» та проведення широкої роз'яснювальної роботи в суспільстві. Крім того, на нашу думку потребує перегляду, з метою збільшення розміру штрафу, а також посилення відповідальності за дії вчинені групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі правопорушення, санкція передбачена ст. 185-10 КУПАП за вчинення злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Держприкордонслужби України під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних з охороною державного кордону чи суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Система правового захисту персоналу Держприкордонслужби можна поділити на підсистеми: захисту під час безпосереднього виконання повноважень; захисту від негативних наслідків після належного виконання повноважень та захистом після звільнення зі служби.

Гарантією незалежності представників прикордонного відомства у їхній діяльності є закріплення у ст. 23 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» заборони щодо втручання у законну діяльність військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби України, та недопущення покладання на особовий склад Держприкордонслужби України виконання завдань і обов'язків, не передбачених законами України. Крім того, передбачено що втручання в діяльність Держприкордонслужби України тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Однак, в нормах публічного права відсутній інститут відповідальності за втручання в діяльність саме Держприкордонслужби. Разом із тим у ст. 343 Кримінального кодексу України (КК України) передбачена відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. Втручанням, згідно диспозиції даної статті є вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконного рішення. Поряд з цим злочинним діянням є самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК України) [4].

Право військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби України на недоторканість особи, честь і гідність охороняються законом. Згідно з ч. 3 ст. 24 Закону недоторканість особи військовослужбовця, а також працівника Держприкордонслужби України, який відповідно до його службових

повноважень залучений до оперативно-службової діяльності, їх честь і гідність охороняються законом [5].

Крім того, у кримінальному праві міститься низка норм що є елементами захисту недоторканності працівника правоохоронного органу, його честі і гідності. Так, визнаються злочинами: посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) та захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України).

Правовий захист персоналу Держприкордонслужби перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з правами, які надані їм для виконання передбачених обов'язків. До спеціального правового захисту прикордонників слід віднести закріплене у ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» право на використання та застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї та службових собак [5].

Однак дана норма не містить власного механізму реалізації даного права і викладена у відсилочний спосіб. Єдиним виключенням є закріплення обмежень щодо застосування зброї в напрямку території суміжної держави, за винятком випадків відбиття збройного нападу та вторгнення на територію України озброєних військових груп і злочинних угруповань, припинення збройних провокацій, а також для відбиття нападу або припинення збройного опору осіб, які незаконно перетинають чи намагаються незаконно перетнути державний кордон України.

Суб'єктний склад правовідносин пов'язаних із правовим захистом персоналу Держприкордонслужби характеризується множинністю об'єктів: це безпосередньо прикордонник та його близькі родичі. Адже незахищеність особистих немайнових прав рідних та близьких, їх майна може негативно вплинути, як на морально-психологічний стан захисника кордону так і на законність його дій. На нашу думку, правовий захист з цих питань є недосконалим. У частині 4 ст. 24 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» зазначено, що вчинення злочинів та адміністративних правопорушень щодо членів сімей військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Постає питання чому законодавець обходить увагою інші правопорушення що можуть вчинятися по відношенню до членів сімей прикордонників?

Важливим механізмом правового захисту персоналу Держприкордонслужби є гарантування захисту військовослужбовцям та працівникам Держприкордонслужби України, які звільнилися зі служби чи з роботи, а також близьким їм особам. Так, у частині 5 ст. 25 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» передбачено що вчинення злочинів та адміністративних правопорушень щодо військовослужбовців або працівників Держприкордонслужби України, які звільнилися зі служби чи з роботи, а також членів їхніх сімей, у зв'язку з їх попередньою службовою діяльністю тягне за собою відповідальність згідно із законом. На жаль, як і в попередньому випадку дана норма не знайшла своєї деталізації в інших галузях права.

Більшість норм які створюють інститут правового захисту персоналу Держприкордонслужби викладені у бланкетний спосіб, який ускладнює механізм їх реалізації. А використання словосполучення «передбачена законом», за відсутності відповідного закону, є ознакою декларативності правових гарантій.

Під соціальним захистом особи розуміють діяльність держави, яка виражається у встановленні та реалізації на практиці гарантій соціально-економічних і соціально-культурних прав з метою досягнення належного рівня соціальної захищеності. Об'єктом соціального захисту є соціально-культурні і соціально-економічні права особи, матеріальні блага та послуги, які надаються державою для забезпечення її професійної діяльності та компенсації обмежень та заборон, що витікають з умов такої діяльності [6, с. 112].

Комплекс заходів які входять до системи соціального захисту персоналу Держприкордонслужби можна поділити на три групи: в період проходження служби чи виконання трудових обов'язків; у разі загибелі (смерті) або каліцтва військовослужбовця, заподіяння шкоди майну військовослужбовців і працівників; у разі звільнення зі служби чи припинення трудових відносин.

Кожній із зазначених груп притаманні специфічний арсенал форм соціального захисту персоналу Держприкордонслужби, які включають додаткові виплати, пільги та компенсації.

На персонал Держприкордонслужби поширюється загальний соціальний захист яким користуються усі громадяни, без винятку. Це, так би мовити, базовий рівень, який ґрунтується на вимогах таких законодавчих актів, як: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та інші.

На основі аналізу вимог ст.ст. 25, 26 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» до заходів спеціально-відомчого соціального захисту персоналу Держприкордонслужби слід віднести:

1) гарантування персоналу безоплатного медичного забезпечення, яке здійснюється в лікувально-профілактичних закладах Держприкордонслужби України;

2) право дітей загиблих під час виконання службових обов'язків військовослужбовців, а також працівників Держприкордонслужби України, які відповідно до їх службових повноважень були залучені до оперативно-службової діяльності, на вступ до відомчих навчальних закладів поза конкурсом;

3) право військовослужбовця та членів сім'ї на одноразову грошову допомогу у разі поранення (контузії, травми або каліцтва) чи загибелі військовослужбовця;

4) збереження за членами сім'ї загиблого військовослужбовця права на одержання житлової площі;

5) компенсацію шкоди заподіяної майну військовослужбовця або працівника Держприкордонслужби України чи його близьким родичам у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби з безпосередньої охорони державно-

го кордону України чи її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні.

Слід зробити висновок, що існуючий соціальний захист персоналу Держприкордонслужби не відповідає повною мірою вимогам сьогодення.

З метою забезпечення соціальної захищеності персоналу Держприкордонслужби ефективними організаційними заходами можуть стати:

1) проведення моніторингових досліджень стану соціальної захищеності військовослужбовців та працівників, як в цілому так і по категоріям, а також підготовку необхідних матеріалів та пропозицій по локалізації та вирішенню існуючих проблем;

2) розробка та обговорення проектів нормативно-правових актів з питань соціального захисту;

3) організація взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування з питань соціального захисту персоналу органів Держприкордонслужби, сприяння в реалізації діючих нормативно-правових актів із зазначених питань;

4) організація інформування та консультування військовослужбовців, працівників та близьких їм осіб з питань правових, соціальних та інших засобів забезпечення їх;

5) висвітлення питань соціального захисту персоналу Держприкордонслужби, осіб звільнених зі служби та близьких їм осіб у засобах масової інформації;

6) планування та організація здійснення соціального захисту персоналу та близьких їм осіб в кризових ситуаціях.

Список використаних джерел:

1. Коровников А.В. Социальная защита военнослужащих (теоретико-правовой аспект): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 1995. 199 с.

2. Рогачевский О.М. Социально-правовая защита военнослужащих пограничных органов и пограничных войск Федеральной службы безопасности и членов их семей: дисс. ... канд. юрид. наук: 20.02.03. Москва, 2005. 255 с.

3. Шубина И.И. Организационное обеспечение правовой и социальной защиты сотрудников органов внутренних дел: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Москва, 1999. 24 с.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

5. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. Хмельницький: НАДПСУ, 2003. С. 19–43.

6. Каблов Д.С. Адміністративно-правовий статус членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2007. 191 с.

КАЗАК Олена Анатоліївна
старший викладач відділу підвищення кваліфікації
державних службовців органів прокуратури
інституту підвищення кваліфікації прокурорів
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ У ДОТРИМАННІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПОЗА СФЕРОЮ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Правова держава немислима без повного визнання прав людини і становлення ефективної системи їх забезпечення і захисту. Зміст і сенс взаємин індивіда і держави визначаються не тільки обсягом закріплених прав і свобод, а й рівнем їх забезпечення і захисту. Система забезпечення і захисту прав і свобод людини в Україні являє собою цілісну конституційно обумовлену впорядковану сукупність взаємодіючих ланок правового механізму, діяльність якого направлена на захист порушених прав і свобод осіб, і досягнення в країні стану їх реальної захищеності.

Будучи інтегративним феноменом, вона отримує якісну визначеність через функціональну єдність своїх елементів. До основних елементів даної системи відносяться: правозахисні норми; принципи захисту основних прав і свобод людини і громадянина; суб'єкти, що здійснюють правозахисну діяльність; правозахисна діяльність [1, с. 421].

Ідея служіння людям чітко простежується у правових основах діяльності прокуратури України, до них належать: Конституція України, міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закон України «Про прокуратуру», процесуальне законодавство, підзаконні акти, відомчі акти Генерального прокурора України, міжнародно-правові стандарти діяльності прокуратури тощо. Головним дороговказом у функціонуванні прокуратури щодо захисту прав і свобод людини і громадянина звичайно ж є Конституція України, відповідно до якої «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [2, с. 218].

Чим вищий рівень демократії в державі, тим права і свободи (гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод) є менш обмеженими. У цьому випадку фундаментальне право ставиться над державою, тобто фундаментальне право людини верховенствує над тим правом, для якого держава встановила певні рамки [3, с. 297].

Слушною є думка Сидорчука Ю.М., що сутність механізму захисту прав людини та громадянина вбачається в досягненні справедливості у суспільних відносинах при порушенні прав людини. Основна мета таких механізмів – це захист прав, повна реалізація людиною свого права на захист. Очевидно, що механізм захисту прав та механізм реалізації людиною права на захист повинні бути універсальні. Для підвищення ефективності механізмів захисту прав необхідно змінювати правову культуру і правосвідомість народу, формувати їх через виховання та освіту. Реалізувати цей механізм повинен народ і суспільство, які фактично формують право, а отже й всі наявні правові механізми захисту прав [4, с. 35].

Н.С. Наулік, досліджуючи історичний процес розвитку прокуратури України, зазначила, що у всі визначені періоди становлення прокуратури України, її місце та роль в системі захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави визначалось етапом розвитку держави, існуванням держави як такої, формою правління та наявним державним режимом України [5, с. 169].

Незважаючи на те, що досить довгий час законодавство України дозволяло прокурорам виконувати функцію загального нагляду (хоча в самому Законі «Про прокуратуру» така функція була відсутня), в новому Законі законодавець нарешті поставив крапку, чітко вказавши, що функція нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина буде здійснюватися виключно у формі представництва їх інтересів у суді або у формі судового представництва інтересів держави у разі якщо захист цих інтересів не здійснює, або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування. На думку А.В. Кошман, новий Закон позитивно вирішив проблему з дублюванням функції загального нагляду прокуратурою, дозволить зменшити тиск на бізнес, зберегти кошти у Державному бюджеті України, а прокурорам більше зосередитись на підтриманні обвинувачення у кримінальних процесах, наглядом за законністю в діяльності органів слідства та за діяльністю при виконанні покарань у відповідності із судовими вироками [6, с. 311].

Разом із тим не можна не погодитись із позицією Т.А. Паляниці, яка вважає що захист особистих, економічних, політичних та інших прав людини є функцією прокуратури України, напрямком її діяльності, який передбачений її соціальним призначенням. Прокуратура захищає права людини шляхом представництва громадян та держави в суді, підтримання державного обвинувачення, нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень тощо [7, с. 129].

За часів дії Закону України «Про прокуратуру» від 1991 року, в якому закріплювалось право прокурора здійснювати нагляд за додержанням і застосуванням законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі і гідності тощо, а також проводити перевірки з питань порушення норм вказаних актів, громадяни звертались за захистом порушених прав, свобод і законних інтересів саме до

органів прокуратури. Цьому сприяло доступність органів прокуратури, оперативність їх діяльності, відсутність матеріальних витрат, пов'язаних з отриманням правової допомоги, впевненість громадян у розгляді скарг і заяв та надія на законність прийнятого рішення [8, с. 89].

На сьогодні ще зарано говорити про завершення реформування прокуратури в Україні. Однак в представництві України при раді Європи не втратили інтересу стосовно результатів запроваджених та реалізованих реформ. Слід наголосити, що тільки після Революції гідності 2014 року вдалось досягнути динаміки змін у прокуратурі України, наслідком яких стали такі здобутки як прийняття Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року нового Закону України «Про прокуратуру». Також 30 вересня 2016 року набули чинності зміни до Конституції України (щодо правосуддя), відповідно до яких Основний Закон України доповнено статтею 1311. Згідно із новою конституційною нормою в Україні діє прокуратура, яка здійснює, зокрема, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Разом з тим у чинному профільному Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року до цього часу є закріплено право прокурора на представництво інтересів громадянина в суді. Так у частинах 1 та 2 ст. 23 вказаного закону зазначено, що представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Наявність таких обставин обґрунтовується прокурором у порядку, передбаченому частиною четвертою цієї статті.

Отже існує колізія між нормами Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року та Конституції України, норми якої мають пряму дію. Це може призвести до визнання неконституційним окремих положень профільного закону, а також може мати наслідком порушення з боку прокурорів Основного Закону України у випадку представництва ними інтересів громадян у суді, керуючись ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Разом із тим в умовах реформування функцій прокуратури України набуває актуальності вивчення іноземного досвіду організації і діяльності цього органу. Останніми роками типовим для вітчизняної юридичної науки є звернення до європейського досвіду функціонування прокуратури. Однак уявляється, що корисним для України може стати й досвід інших пострадянських держав, які

мають багато спільних з Україною соціальних і правових передумов реформування прокуратури [9, с. 134].

Сьогодні можна зробити висновок – прокуратура України фактично позбавлена захищати інтереси громадян поза сферою кримінальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Андрусак В.Г. Защита прав человека как основная функция прокуратуры Украины. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. с. 421–426.

2. Стеценко В.В. Ідейна основа функціонування органів прокуратури України. *Форум права*. 2016. № 2. с. 217–228.

3. Музичук К., Полетило П. Дотримання прокуратурою демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. с. 295–298.

4. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. Правознавство. с. 33–35

5. Наулік Н.С. Прокуратура України як інститут системи захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави: історія розвитку. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. с. 166–170.

6. Кошман А.В. Функція нагляду прокуратури за додержанням прав і свобод людини і громадянина – історичні етапи правового формування та сьогодення. *Закарпатські правові читання: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. В.І. Смоланки, Я.В. Лазура, О.Я. Рогача*. Ужгород: Говерла, 2015. Т.2. с. 308–312.

7. Паляниця Т.А. Механізм захисту прав людини прокуратурою України. *Новації та виклики юридичної освіти: зб. тез доп. Міжнар. наук. студ. конф.* (м. Тернопіль, 04.10.2017). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. с. 127–129.

8. Безкровний Є. Особливості діяльності органів прокуратури України із забезпечення права на звернення на шляху інтеграції держави в Європейську спільноту. *Юридичний вісник*. № 2. 2013. с. 85–90.

9. Лапкін А.В. Роль прокуратури Казахстану у забезпеченні прав людини у кримінальному провадженні. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри. Від громадянського суспільства – до правової держави: матер. XIV Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2018. с. 134–137.

КАЛІНЮК Анжела Леонідівна
старший викладач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ТОЛОЧКО Олена Олегівна
курсант навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Право власності завжди обіймало одне із центральних та основних місць в суспільній свідомості й загалом у житті людини. Право власності є основою та гарантією нормального існування й, власне, розвитку демократичного громадянського суспільства.

Не випадково право на вільне володіння своєю власністю знайшло закріплення в одному із фундаментальних європейських міжнародних актів – Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (Конвенція, ЄКПЛ) [1].

В нашій державі право особи на власність закріплено в Конституції України [2]. Так, у ст.ст. 13, 41, 142, 143 Основного Закону встановлено форми власності; ст.ст. 1, 13 закріплено рівність усіх суб'єктів права власності; гарантії права власності та обов'язки власників задекларовано у ст.ст. 13 і 41. Стаття 41 Конституції декларує положення, що кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності є непорушним, а тому, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [3, с. 287].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала її дію на своїй території та юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Суд) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування ЄКПЛ [4, с. 232].

За кількістю скарг, поданих до ЄСПЛ, захист порушених прав власності посідають третє місце. Сьогодні, на жаль, Україна знаходиться у такій міжнародно-правовій ситуації, що вимагає нагального вирішення низки теоретичних і практичних питань, пов'язаних з реалізацією міжнародно-правової норми стосовно гарантування та тлумачення права власності, яке закріплено статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції [5].

Враховуючи, що згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, Конвенція є не лише актом міжнародного права, але й частиною національного законодавства України, а тому норми Конвенції та Протоколів до неї є обов'язком для держави-учасниці Конвенції і повинні застосовуватися в правозастосовній практиці [6, с. 113].

Основною гарантією захисту права власності є можливість звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права до суду, зокрема, до Європейського суду з прав людини.

При розгляді ЄСПЛ, у яких йдеться про порушення норми ст. 1 Протоколу 1, Суд виходить з аналізу трьох частин норми у їх сукупності: 1) принцип мирного володіння майном; 2) порушення такого принципу; 3) контроль за здійсненням права на мирне володіння майном. Для застосування принципу мирного володіння майном необхідні наступні умови: 1) наявність майна у значенні, яке надається йому ст. 1 Першого Протоколу 1, а також практикою ЄСПЛ; 2) наявність порушення (обмеження, невизнання або будь-якого іншого втручання у мирне володіння власністю особи); 3) наявність контролю за її використанням.

Значну увагу ЄСПЛ, зокрема, забезпеченню державою можливості судового захисту порушеного права: так держава має зобов'язання, що передбачають певні заходи, необхідні для захисту права власності і, зокрема, зобов'язання забезпечувати судову процедуру, що містила б необхідні процесуальні гарантії і, таким чином, дозволяла національним судам ефективно та справедливо вирішувати всі можливі спори щодо предмету спору. Інакше кажучи, для забезпечення дотримання принципу мирного володіння майном, держава має забезпечити дотримання права на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, потреба в якому виникає внаслідок порушення права мирного володіння власністю. За умови відсутності відповідності даній вимозі Суд може констатувати порушення такого права.

Також необхідно зазначити, що, за загальною практикою Суду, відсутність у держави коштів для відшкодування шкоди не є підставою для визнання правомірною відсутності відповідної компенсації. На думку Суду, право, передбачене у ст. 6 Конвенції, включає в себе забезпечення виконання рішення, яке було ухвалено за результатом судового розгляду. Ефективний захист права на мирне володіння майном включає право на виконання судового рішення без невиправданих затримок. У такому ж контексті відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, як це передбачено у п. 1 ст. 1 Протоколу 1.

Зауважимо, що ст. 1 Протоколу 1 є єдиною статтею Конвенції, яка безпосередньо передбачає і захист майнових прав юридичних осіб. Згідно з цим принципом юридичні особи мають такі самі права стосовно свого майна, на

них поширюється такий самий режим права власності, як і на фізичних осіб. Складним залишається питання про межі допустимого втручання держави у справи власника. Якщо звернутися до законодавства України, то право власності визначається через класичну тріаду прав, що становить зміст права власності. Таким чином, межі вільного використання майна визначаються державою. Водночас це позбавляє ЄСПЛ можливості оцінювати правомірність відповідних обмежень.

Досліджуючи питання захисту права власності, необхідно зазначити про позицію Європейського суду з прав людини, відповідно до якої позбавлення майна згідно з другою нормою може бути виправданим, тільки якщо доведена наявність «інтересів суспільства». Більше того, будь-яке втручання у володіння майном має задовольняти принцип пропорційності. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що має бути встановлений баланс між інтересами суспільства та вимогою захисту основних прав особи. Складним і нормативно невирішеним є питання вилучення з мотивів суспільної необхідності майна. В Україні відсутній нормативно-правовий акт, який передбачає порядок і правові наслідки націоналізації майна, що негативно сприймається ЄСПЛ.

Важливою в сучасних умовах для України є проблема реприватизації. Порядок здійснення приватизації державних підприємств був передбачений низкою приватизаційних законів та інших нормативно-правових актів і здійснювався за участі органів приватизації. Таким чином, відповідні органи повинні відповідати за додержання законодавства в процесі приватизації майна державних підприємств. До того ж, дискусійним залишається питання про розмір виплати особі компенсації за вилучення в неї майна. Стаття 1 Протоколу 1 не містить вимоги щодо виплати компенсації у випадку правомірного позбавлення власності. Разом із тим відповідний обов'язок передбачений, що підтверджується практикою ЄСПЛ: вилучення власності повинно відбуватися на умовах, передбачених загальними принципами міжнародного права. Розмір компенсації повинен визначатися відповідно до принципу пропорційності, однак і в означеному випадку Суд не покладає на державу обов'язок здійснення повного відшкодування вартості вилученого майна. Крім цього, не існує однозначного підходу до порядку визначення розміру компенсації залежно від виду майна.

Будь-яке втручання у право власності, що вчинене не з метою здійснення контролю за користуванням майном відповідно до публічних інтересів у розумінні ст. 1 Протоколу 1, має розцінюватися як порушення права власності.

Значний інтерес в контексті досліджуваного питання становлять підходи ЄСПЛ стосовно умов виплати компенсації за наслідками відчуження приватної власності. За загальним правилом, втручання визнається не виправданим, коли позбавлення права власності здійснюється без надання розумної компенсації, яка має визначатися з урахуванням вартості вилученого у власника майна. В процесі розгляду зверху до Суду та оцінюючи, чи позбавлення власності

відбулося на підставах, передбачених національним законодавством, ЄСПЛ, як правило, покладається на висновки саме національних судів [7, с. 44].

Матеріально-правове регулювання відносин власності неможливе без належного забезпечення судовими органами реалізації процесуальних гарантій судового контролю, до якого належить реалізація процесуальних гарантій з метою захисту прав власності. Міжнародним судовим органам належить основна роль щодо захисту прав власників, у конкретизації міжнародно-правових норм про захист права власності, в розробці стандартів захисту іноземної власності, особливо це виявляється в діяльності ЄСПЛ. Так, у рішеннях цього суду розкрито зміст фундаментальних принципів, закладених в основу Конвенції, що дало змогу сформулювати базові міжнародні стандарти захисту права власності, які можуть і повинні бути закладені в основу національних норм.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13, № 32. С. 270.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. с. 464.
4. Гаврилюк О.Н. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 453.
6. Данченко Т.В., Головенко О.Д. Значення практики Європейського суду з прав людини для адміністративного судочинства України в процесі розв'язання спорів щодо публічних фінансів. *Сучасні питання економіки і права*. 2012. Вип. 2. с. 110–116.
7. Карпачова Н.І. Європейська конвенція з прав і основних свобод людини в українському законодавстві. *Віче*. 1998. № 10. С. 43–47.

КАМЕНЄВ Михайло Володимирович
експерт з адміністративного та конституційного права
Асоціації українських моніторів дотримання прав людини
в діяльності правоохоронних органів,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЦІЙНОСТІ НАДІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ

У суспільстві після створення Національної гвардії України обговорюється проблема залучення військовослужбовців Національної гвардії України до охорони громадського порядку та, зокрема, мирних зібрань.

В різних країнах світу існують аналогічні за своєю природою військові формування. Водночас існує термінологічна проблема, яка полягає в тому, що важко визначити узагальнюючу назву таких формувань, до яких належить Національна гвардія України, на міжнародному рівні. Втім, певні приклади такого узагальнення існують. Так, у Договорі про звичайні збройні сили в Європі такі формування згадуються, як «організації, утворені і структурно організовані для здійснення у мирний час функцій забезпечення внутрішньої безпеки» [1].

Такі структури навіть об'єднані на неформальному рівні в Міжнародну асоціацію жандармерій та поліцейських сил з військовим статусом. Так, до неї входять такі формування: *Gendarmerie Nationale* (Франція), *Arma dei Carabinieri*, (Італія), *Guardia Civil* (Іспанія), *Guarda Nacional Republicana* (Португалія), *Jandarman* (Туреччина) та інші [2].

В історичному аспекті можна допустити, що «жандармерії» є продуктом розмежування функцій у збройних силах, спрямованим на запровадження менш милітаризованих (а в подальшому і демілітаризованих, цивільних) органів забезпечення громадського порядку. Також це може бути спробою відмежувати військовослужбовців Збройних Сил, які ніколи не залучаються до вирішення внутрішньодержавних питань, та військовослужбовців «жандармерій», які залучаються і до виконання завдань Збройних Сил, і до вирішення внутрішніх питань тет-а-тет стосовно громадян, які вчиняють правопорушення.

Функції та конституційні обмеження діяльності Збройних Сил України, військових формувань та правоохоронних органів визначені в ст. 17 Конституції України. З положень ч. 3 ст. 17 Конституції України випливає, що військові формування та правоохоронні органи наділені однаковими функціями. Водночас ч. 4 ст. 17 Конституції України містить рестриктивні положення, які стосуються виключно Збройних Сил України та військових формувань, але не правоохоронних органів [3].

З цього можна зробити висновок, що Конституція України містить положення, які розмежовують на понятійному рівні військові формування та правоохоронні органи і забороняють використання військових формувань для обмеження прав і свобод громадян, тоді як для правоохоронних органів такий заборонний припис відсутній.

Необхідно визначити, за якими критеріями можна віднести той чи інший державний орган до категорії військових формувань, і після цього перевірити, чи відповідає Національна гвардія України цим критеріям.

Конституція України не містить визначення терміна «військове формування». Водночас термін «військове формування» в чинному законодавстві України визначений в абзаці 13 ст. 1 Закону України «Про оборону України» [4].

Законодавець визначив, що військове формування має відповідати таким критеріям:

1. Створене відповідно до законодавства України.
2. Сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними.
3. Укомплектоване військовослужбовцями.
4. Призначене для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Визначивши критерії віднесення державного органу до категорії військових формувань, можна перейти до аналізу відповідності положень Закону України «Про Національну гвардію України» (Закон № 876) цим критеріям.

Перш за все, законодавець прямо зазначив це у частині першій ст. 1 Закону № 876: «Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України...» [5]. Це положення вказує на те, що Національна гвардія України на родовому рівні відноситься саме до військових формувань, а не до правоохоронних органів.

Національна гвардія України створена відповідно до Закону № 876. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону № 876 до складу Національної гвардії України входять головний орган військового управління Національної гвардії України ... з'єднання, військові частини...».

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону № 876 Національна гвардія України комплектується військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом та за призовом.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону № 876 Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони.

Стосовно цієї норми Головне науково-експертне управління Верховної Ради України в абзаці 3 висновку на проект Закону України «Про Національ-

ну гвардію України» зазначає: «Крім того, перед НГ ставляться завдання, що притаманні суто військовим формуванням – „у взаємодії зі Збройними Силами України брати участь у відсічі збройної агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також виконання завдань територіальної оборони”» [6].

Таким чином, Національна гвардія України не тільки визначена на рівні закону, яким вона утворена, як військове формування, а й відповідає існуючим у чинному законодавстві України критеріям віднесення державного органу до категорії військових формувань.

Крім того, є й інші аргументи, що свідчать на користь того, що Національна гвардія України є військовим формуванням:

1. Таке визначення функцій Національної гвардії України міститься у ч 5 ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України»: «Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями...» [7].

2. У всіх чотирьох Статутах Збройних Сил України Національна гвардія України згадується як військове формування, на яке поширюється дія кожного зі статутів [8; 9; 10; 11].

3. Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

У преамбулі Указу Президента від 28 березня 2014 року № 346/2014 «Питання головного органу військового управління Національної гвардії України» вказується, що Указ видано відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 106, ст. 112 Конституції України, ст. 5 Закону № 876 [12].

Командувач Національної гвардії України призначається на посаду Президентом України за поданням Міністра внутрішніх справ України та звільняється з посади Президентом України відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону № 876.

З огляду на те, що обсяг повноважень Президента України вичерпно визначено Конституцією України, цілком логічним є причинно-наслідковий зв'язок між нормою п. 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України та рішенням законодавця визначити суб'єктом призначення командувача Національної гвардії України саме Президента України.

4. Законотворець у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про Національну гвардію України» (реєстраційний № 4393 від 11 березня 2014 року) зазначив: «В умовах небезпеки для територіальної цілісності України, загрози її державному суверенітету, провокування силового сценарію та дестабілізації ситуації в країні, порушення її миру і спокою виникла необхідність ... створити за європейською моделлю потужне військове формування з правоохоронними функціями» [13].

Відтак Національна гвардія України є військовим формуванням, а намір законодавця (legislative intent) визначити форму її діяльності саме у вигляді військового формування є явним і однозначним.

Кримінальний кодекс України містить Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». Відповідно до ч. 2 ст. 401 розділу XIX Кримінального кодексу України за відповідними злочинами, передбаченими статтями цього розділу, несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом [14].

Згадана норма вказує не тільки на те, що Національна гвардія України є військовим формуванням, а й на те, що на військовослужбовців Національної гвардії України поширюється кримінальна відповідальність, встановлена для спеціального суб'єкта.

Важливо відзначити відмінність у відповідальності за відкриту відмову виконувати наказ начальника між військовослужбовцями Національної гвардії України та працівників інших правоохоронних органів, наприклад, поліцейськими. Так, за вищезазначене правопорушення для військовослужбовця Національної гвардії України передбачено відповідальність ч. 1 ст. 402 Кримінального кодексу України, а для поліцейського за відсутності наслідків такої відмови – тільки дисциплінарне стягнення [15].

З цього випливає, що існує суттєва відмінність між законодавчим забезпеченням виконання наказів начальників у правоохоронних органах та законодавчим забезпеченням виконання наказів начальників у військових формуваннях.

Демілітаризований, цивільний характер діяльності правоохоронних органів є важливим аспектом в частині дотримання прав і свобод громадян, а наділення військових формувань правоохоронними функціями становить для них загрозу.

Національна гвардія України відповідно до Закону № 876 наділена більш ніж десятьма правоохоронними функціями. Крім того, у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку військовослужбовці Національної гвардії України мають право здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» (п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону № 876).

Таким чином, Закон № 876 наділяє військовослужбовців Національної гвардії України не тільки функціями Національної поліції, а й повноваженнями в частині здійснення превентивних та поліцейських заходів примусу.

При здійсненні вищезазначених функцій військовослужбовці Національної гвардії України обмежують права і свободи громадян, зокрема право громадян

збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, яке гарантується ст. 39 Конституції України.

Отже, військовослужбовці Національної гвардії України Законом № 876 наділені повноваженнями, які передбачають обмеження прав і свобод громадян і є характерними саме для виконання функцій правоохоронних органів, а не військових формувань.

Яким є телеологічне призначення ч. 4 ст. 17 Конституції України? Чи можна було при укладанні суспільного договору, яким є Конституція України, обмежитись положеннями ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України? Враховуючи рестриктивний припис ч. 4 ст. 17 Конституції України, неодмінно постає питання – чи є таке обмеження абсолютним?

Припис ч. 4 ст. 17 Конституції України слід розглядати у системному взаємозв'язку з іншими положеннями цієї статті та Конституції України в цілому.

Можна допустити два тлумачення положень ч. 4 ст. 17 Конституції України:

1. Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян.

2. Збройні Сили України та інші військові формування можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян виключно для досягнення цілей, визначених для Збройних Сил України і інших військових формувань в Конституції України та з урахуванням інших положень Конституції України щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Перше тлумачення варто відкинути одразу, інакше втрачається взагалі логіка існування Збройних Сил України та інших військових формувань. Таке тлумачення було б допустимим у випадку, якщо функції оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності були покладені не на Збройні Сили України, а на інший державний орган. Але це не відповідає Конституції України, адже ч. 1 ст. 17 Конституції України покладає саме на Збройні Сили України та інші військові формування функції оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. При цьому виконання функцій оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності передбачають можливість обмеження прав і свобод громадян.

Друге тлумачення задовольняє всі приписи ст. 17 Конституції України. Тобто використання Збройних Сил України або військових формувань для обмежень прав і свобод громадян, якщо вони спрямовані для досягнення цілей, які визначені у ч. 2, 3 ст. 17 Конституції України відповідно, не становитиме порушення ч. 4 ст. 17 Конституції України *et vice-versa*. Звісно, таке обмеження прав і свобод громадян не може бути свавільним, а має відповідати ч. 1 ст. 64 Конституції України.

При цьому визначення законодавцем Національної гвардії України як «військового формування з правоохоронними функціями» не має наслідком виключення її з-під регулювання положень ч. 4 ст. 17 Конституції України. Таке визначення є спробою створити гібридний державний орган, що суперечить Конституції України з огляду на розмежування військових формувань та правоохоронних органів у ст. 17.

З огляду на системний аналіз положень Конституції України, Збройні Сили України та військові формування, утворені відповідно до закону, можуть обмежувати права і свободи громадян виключно для досягнення цілей оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, з урахуванням положень ст.ст. 8, 19, 64 Конституції України.

Натомість положення Закону № 876 наділяють військове формування, яким є Національна гвардія України, повноваженнями для здійснення саме правоохоронних функцій, які передбачають обмеження прав і свобод громадян не з тією метою, з якою їм це дозволяє робити Конституція України.

Таким чином, наділення Національної гвардії України правоохоронними функціями видається неконституційним.

Список використаних джерел:

1. Договір про звичайні збройні сили в Європі, ратифікований постановою Верховної Ради України від 01.07.1992 № 2526-XII: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314

2. International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status. URL: <http://www.fiep.org/about-fiep/the-association/>

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>

4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

5. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

6. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про Національну гвардію України» (реєстраційний № 4393 від 11 березня 2014 року) від 12 березня 2014 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50122

7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

8. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>

9. Про Стрйовий статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 549-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14>

10. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>

11. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>

12. Питання головного органу військового управління Національної гвардії України: Указ Президента від 28 березня 2014 року № 346/2014». Питання головного органу військового управління Національної гвардії України: Указ Президента від 28 березня 2014 року № 346/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014>

13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національну гвардію України» (реєстраційний № 4393 від 11 березня 2014 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014>

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

15. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>

КЛЕПКА Дар'я Ігорівна
кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального процесу та судустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту прав та свобод особи під час досудового розслідування. Цим обумовлено визнання його забезпечення однією із засад кримінального провадження (ст. 7, 24 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України)).

Чинним КПК України суттєво змінено нормативне закріплення інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, механізм його реалізації, предмет оскарження на цьому етапі кримінального провадження, коло осіб, які мають право на таке оскарження тощо. Варто зазначити, що процес реформування чинного КПК України в частині закріплення норм, якими регулюється оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування є триваючим.

У зв'язку з цим Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, ч. 1 ст. 303 КПК України доповнено п. 10, відповідно до якого під час досудового розслідування підозрюваним, його захисником чи законним представником може бути оскаржене повідомлення слідчого, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом.

Та треба звернути увагу на окремі проблеми, що виникають у зв'язку із реалізацією особою права на оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування. Перше за все варто звернути увагу на неоднаковість судової практики стосовно визначення предмета оскарження. Так, ухвалою

слідчого судді Новопокровського районного суду Луганської області від 7 лютого 2019 року відмовлено у задоволенні скарги захисника в інтересах підозрюваного ОСОБА_2 на повідомлення про підозру. У своєму рішенні слідчий суддя зазначає, що системний аналіз положень КПК України вказує на те, що поняття «повідомлення про підозру», в тому числі «повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри», розуміється у чинному КПК України саме як окремий процесуальний документ, а не як дія (процедура, процес), оскільки для цього у чинному КПК законодавцем вжито інший термін «вручення повідомлення про підозру (про зміну раніше повідомленої підозри)» [1].

Натомість в іншому судовому рішенні робиться протилежний висновок. Так, слідчий суддя Івано-Франківського міського суду своєю ухвалою від 26 лютого 2019 року відмовляє у задоволенні скарги захисника в інтересах підозрюваного ОСОБА_3 на повідомлення про підозру, посилаючись на те, що системний аналіз приписів законодавства вказує на те, що повідомлення про підозру є процесуальною дією органу досудового розслідування, яка полягає, зокрема, у отриманні органом досудового розслідування за його доводами достатнього обсягу доказового матеріалу для повідомлення особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення. Крім того, орган досудового розслідування, окрім належного складення повідомлення про підозру, зобов'язаний дотриматися вимог процесуального закону щодо належного вручення особі повідомлення про підозру [2].

Вважаємо, що така розрізненість судової практики може негативно вплинути на ефективність захисту прав та законних інтересів особи під час досудового розслідування у зв'язку з чим необхідним вбачається дослідження питання щодо предмету оскарження в порядку п. 10 ст. 303 КПК України. Перш за все варто звернути увагу, що «повідомлення про підозру» є комплексним поняттям, що розуміється як процесуальна діяльність та процесуальний документ.

З цього приводу О.В. Капліна зазначає, що підозра – це обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у повідомленні про підозру, та має бути перевірено для спростування або підтвердження. Повідомлення про підозру – це процесуальна діяльність, зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. 276–279 КПК України. Слід також звернути увагу на багатозначність термінів «підозра» та «повідомлення про підозру». Вони можуть вживатись у кримінальному провадженні та у навчальній літературі в інших, крім зазначених вище значеннях. Терміном «підозра» може назватись процесуальний документ –повідомлення про підозру, який складається та вручається особі [3, с. 241–242].

Варто зазначити, що процесуальна процедура повідомлення про підозру регулюється положеннями глави 22 КПК України: порядок повідомлення про підозру передбачено ст. 278 КПК України, випадки повідомлення про підозру

передбачені ст. 276 КПК України, зміст повідомлення про підозру ст. 277 КПК України. Окрім того особливості повідомлення про підозру передбачені щодо окремої категорії осіб ст. 481 КПК України. Тож вбачається, що підставою для оскарження є саме порушення відповідних норм КПК України.

Окремої уваги заслуговує питання щодо можливості оскарження обґрунтованості підозри. В контексті чого вважаємо необхідним підтримати позицію слідчого судді Дзержинський районний суд м. Харкова, який у своїй ухвалі від 25 березня 2019 року зазначає, що перевірка повідомлення про підозру з точки зору обґрунтованості підозри з врахуванням положень ст.17 КПК України не входить до предмету судового розгляду, який здійснюється слідчим суддею відповідно до положень ч. 1 ст. 303 КПК України на стадії досудового розслідування, а може бути лише предметом безпосереднього судового розгляду кримінального провадження судом, оскільки на стадії досудового розслідування слідчий суддя не уповноважений вдаватись до оцінки отриманих слідством доказів та порядку їх отримання, давати оцінку зібраним доказам з точки зору їх допустимості, а без такої оцінки висновок щодо обґрунтованості повідомленої особі підозри неможливий [4].

Окрім того відповідно до рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України 1960 року від 30 січня 2003 року, розглядаючи на стадії досудового слідства скарги на постанови слідчого і прокурора про притягнення як обвинуваченого, суд замість здійснення судового контролю досудового слідства виконуватиме функцію судового розгляду кримінальної справи по суті всупереч порядку, визначеному КПК України на засадах, встановлених Конституцією України[5].

Вважаємо, що це положення необхідно екстраполювати на питання щодо можливості оскарження повідомлення про підозру з точки зору її обґрунтованості. Перевірка слідчим суддею на стадії досудового розслідування обґрунтованість повідомлення про підозру, враховуючи його зміст, фактично може означити перевірку достатності зібраних доказів, ще до закінчення досудового розслідування і перед рішенням питання щодо винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, що є порушенням засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Також варто зважати, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) «факти, які є причиною виникнення підозри не повинні бути такими ж переконливими, як і ті, що є необхідними для обґрунтування вироку чи й просто висунення обвинувачення, черга якого надходить на наступній стадії процесу кримінального розслідування» [6].

Таким чином, на підставі вище викладеного можна зробити наступний висновок. Під час досудового розслідування в порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України може бути оскаржене повідомлення про підозру і в контексті процесуальної

і дії і в контексті процесуального рішення, але виключно щодо недотримання вимог передбачених ст.ст. 276–278, 481 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Ухвала слідчого судді Новопокровського районного суду Луганської області від 07.02.2019 провадження № 1-кц/420/52/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79731938>

2. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 26.02.2019 провадження № 1-кц/344/769/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80184994>

3. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2013. С. 238–242.

4. Ухвала слідчого судді Дзержинський районний суд м. Харкова від 25.03.2019 провадження № 1-кц/638/1391/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80811132>

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03?lang=ru>

6. «Мюррей проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини у справі від 23.10.1994 року. URL: <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>

КОВАЛЕНКО Людмила Борисівна
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з підтримання публічного обвинувачення в суді
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Одним із процесуальних джерел доказів є показання, які згідно із загальними засадами кримінального провадження суд досліджує безпосередньо, отримуючи їх усно. Заборона щодо одержання в суді показань від неповнолітнього учасника кримінального провадження відсутня.

Разом із тим законодавець виокремив дану категорію учасників судового провадження. А саме, у відповідність з міжнародними та європейськими зразками у тих нормах, що стосуються участі неповнолітніх у кримінальному судочинстві у будь-якому процесуальному статусі, Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) визначає для них додаткові гарантії забезпечення їх прав та інтересів під час допиту в суді.

З метою обмеження негативного впливу на психіку дитини під час її безпосереднього допиту в суді варто звернутися до п. 18 Висновку № 5 Консультативної ради прокурорів Європи (КРПЄ) «Прокуратура та ювенальна юстиція» від 20 жовтня 2010 року (Єреванська декларація). Зокрема, у ньому зазначається, що необхідно переконатися в тому, щоб будь-який контакт неповнолітнього з системою правосуддя, будь то правопорушник або потерпілий, був предметом особливої уваги для того, щоб дозволити отримати у зрозумілому для його віку вигляді необхідну інформацію стосовно виконання процедур, ролі учасників судочинства та заходів, що приймаються стосовно нього [1].

Означене в повній мірі відповідає вимогам Конвенції про права дитини, згідно ст. 3 якої у всіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється найбільш повному забезпеченню інтересів дитини [2].

Специфіка допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження полягає також у значному розширенні суб'єктивного складу такого допиту. Так, допит малолітнього свідка, потерпілого або неповнолітнього обвинуваченого, який не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим, і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 354, ст. 488, ч. 1 ст. 491 КПК України). Окрім того, суд має право також викликати в судове засідання представників служби у справах дітей та

уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, якщо розглядається кримінальне провадження, у якому обвинувачений неповнолітній (ч. 1 ст. 496 КПК України) [3, с. 95, 384, 385; 4].

Присутність вказаних осіб у суді сприяє посиленню гарантій щодо дотримання інтересів неповнолітнього в суді та налагодженню (встановленню) психологічно комфортної обстановки під час здійснення його допиту.

Якщо участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього учасника судового кримінального провадження, суд за клопотанням неповнолітнього або прокурора, чи з власної ініціативи вправі обмежити його участь у процесуальній дії (допиті), усунути його від участі у судовому провадженні та залучити замість нього іншого законного представника [3, с. 96, 384].

Здійснення судового розгляду стосовно неповнолітнього обвинуваченого суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, також є однією з гарантій дотримання його прав та інтересів у судовому провадженні [4; 5].

Означене співвідноситься з положеннями п. 5.1 «Пекінських правил», які зобов'язують до того, щоб система правосуддя щодо неповнолітніх була спрямована насамперед на забезпечення благополуччя неповнолітнього і щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями правопорушника, так і з обставинами вчиненого правопорушення [6]. Також це правило регламентує предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх обвинувачених, який значно розширений, а саме: окрім обставин, визначених ст. 91 КПК України, обов'язково з'ясовуються обставини, визначені ст. 485 КПК України.

Відповідно до положень КПК України у випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього учасника судового кримінального провадження, надано можливість за ухвалою суду допитати його поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження), за виключенням неповнолітнього обвинуваченого, якщо він проти цього заперечує. Останнього суд має право видалити із залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього.

Під час відеоконференції, можливе проведення допиту дитини в приміщеннях, адаптованих до потреб правосуддя та в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей. Такі кімнати повинні мати відповідне оформлення, облаштування та технічне оснащення, а також забезпечувати дитині почуття комфорту, сприяти зосередженню уваги, мобілізації уваги [7].

Якщо можливість провести допит у спеціально обладнаній кімнаті відсутня, то це може бути інше приміщення того ж самого суду, де відбувається розгляд кримінального провадження, у якому дитина виступає свідком. Майже в усіх приміщеннях судів в Україні є можливість встановлення дистанційного зв'язку, щоб дитина із законним представником (педагогом, психологом) перебувала в одній кімнаті суду, а обвинувачений та усі інші учасники процесу знаходились в іншій кімнаті.

Отже, варто зробити висновок про цілісну систему дій у судовому провадженні та індивідуальний підхід до кожної дитини – саме таким повинне бути дружнє правосуддя до дитини, яка є у конфлікті із законом, та дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення чи свідком у кримінальному провадженні. Вказане свідчить про необхідність подальших напрацювань задля дотримання гарантій прав неповнолітніх свідків та удосконалення чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Висновок № 5 Консультативної ради прокурорів Європи (КРПЄ) «Прокуратура та ювенальна юстиція» (Єреванська декларація): міжнар. докум. від 20.10.2010. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m
2. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. 664 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print>
6. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): міжнародний документ ООН від 29.11.1985. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211
7. Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. Варшава. 64 с. С. 23. URL: http://www.childfund.org.ua/Uploads/Files/docs/pOLand_book_correct%2B%2B.pdf.

КОГУТ Ольга Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький, Україна

ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Адміністративна відповідальність відноситься до досить затребуваних соціальною практикою правових інститутів, а її реалізація пов'язана із застосуванням широкого спектра примусових заходів, спрямованих на обмеження прав і свобод людини. Серед них чільне місце займає такий надзвичайний захід запобігання адміністративним правопорушенням, як адміністративне затримання, зміст якого був навіть предметом розгляду Конституційним Судом України (КСУ) [1]. У мотивувальній частині рішення КСУ зазначено, що конституційна вимога (ч. 3 ст. 29) щодо максимально можливого часу обмеження свободи особи без вмотивованого рішення суду в кримінальному процесі, повинна враховуватися при визначенні максимально можливого часу такого обмеження в адміністративному процесі. Тобто адміністративне затримання особи без вмотивованого рішення суду не може перевищувати сімдесяти двох годин. На виконання рішення КСУ ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення 13 квітня 2012 року [2] була викладена у новій редакції і тепер не містить положень щодо затримання у певних випадках до 10 діб чи до розгляду справи, а також щодо початку адміністративного затримання (з моменту доставлення чи витвердження). Але КСУ у своєму рішенні зазначає про те, що невизначеність у вирішенні питання, пов'язаного з часом доставлення порушника, може призвести до певних зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується встановлення можливого строку обмеження права особи на свободу, який з урахуванням часу доставлення може тривати більше, ніж це визначено в законі. Тому, на нашу думку, доцільно було б чітко визначити початок перебігу строку адміністративного затримання, а не просто вилучити відповідні положення. І це повинен бути момент фактичного затримання особи (як передбачено у ч. 2 ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію» [3]).

У контексті досліджуваного питання актуальності набуває і європейська практика. Так, 17 липня 1997 року у Верховній Раді України було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [4], після чого у будь-якої особи з'явилася можливість (а у суб'єктів владних повноважень навіть обов'язок) порівнювати відповідність чинного законодавства та своєї діяльності не лише до вимог Конституції України, а й стандартів захисту прав особи, гарантованих цією Конвенцією. А 23 лютого 2006 року було прийнято

Закон України «Про виконання Рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [5], у ст. 17 якого встановлюється, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду (Європейського Суду з прав людини) як джерело права». Але слід зазначити, що ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] поширює свою дію лише на порядок судового розгляду справ про цивільні права і обов'язки та справ про кримінальне обвинувачення, що зумовлює необхідність визначення змісту поняття «справа про кримінальне обвинувачення» та його відмінностей від справ про адміністративні порушення. Європейський Суд визначає суть правопорушення виходячи з таких критеріїв ідентифікації тієї чи іншої справи, як справи про кримінальне обвинувачення: 1) віднесення правопорушення до кримінального права у правовій системі держави; 2) правова природа порушення; 3) характер і ступінь суворості покарання, яке може понести правопорушник. Тому підтримуємо думку науковців про те, що «справами про кримінальне обвинувачення» у розумінні Конвенції можна вважати не лише власне кримінальні справи, а й справи: 1) про корупційні діяння, санкцією за які може бути відмова у призначенні на посаду або позбавлення права балотуватись у депутати або на виборні посади в державні органи; 2) про адміністративні правопорушення, санкцією за вчинення яких є арешт правопорушника, оплатне вилучення майна, конфіскація майна чи позбавлення спеціального права, наданого цій особі [7, с. 240]. З метою поширення на осіб, які притягуються до відповідальності за зазначені правопорушення процесуальних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, необхідно їх вивести із сфери адміністративно-деліктного права. Зазначимо, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України [8] у п. 7 ч. 1 ст. 3 проголошує, що законодавчими актами України, які встановлюють кримінальну відповідальність є Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки. А 22 листопада 2018 року було прийнято законопроект № 2543-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [9], згідно з яким *кримінальні проступки повинні стати поряд зі злочинами різновидами кримінальних правопорушень, які каратимуться на підставі кримінального закону*. Кримінальним проступком визначається передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Цим законом встановлюються зміни до деяких статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема хочемо відмітити, що законодавець нарешті спробував виключити з ч.3 ст.21 слова та цифри «частинами першою і другою статті 130» (адже до цього часу існує закріплена у ст.21 можливість звільнення від адміністративної відповідальності за керування у стані сп'яніння з передачею матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу!)

Але, по-перше, хоча прийнятий закон було направлено на підпис Президенту України ще 7 грудня 2018 року, станом на 14 квітня 2019 року він і не підписаний, і не повернутий до Верховної Ради України для повторного розгляду (що суперечить ч. 2 ст. 94 Конституції України). По-друге, у кримінальну площину переведено лише положення ст. 130 щодо керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції водіїв. Надання такому правопорушенню статусу кримінального проступку дозволить поширити на процедуру його розгляду гарантії Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. А як щодо інших «важких» адміністративних правопорушень? Вважаємо, що слід було б робити більш системні зміни.

Щодо процедури накладення адміністративних стягнень, то вона повинна відповідати принципам, які містяться у Рекомендації № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій [10]: 1) законність; 2) застосування адміністративної санкції лише за дію, яка визнається протиправною на підставі закону; 3) неможливість бути двічі притягнутим до відповідальності за одне діяння; 4) розумність строків застосування адміністративних санкцій; 5) обов'язок закінчення будь-якої процедури щодо застосування адміністративних санкцій прийняттям остаточного рішення; 6) необхідність додержання загального права на захист особи (знати про можливість застосування адміністративної санкції та про характер доказів проти неї, мати достатньо часу для підготовки свого захисту, мати можливість висловити свою думку, отримати обґрунтоване рішення); 7) тягар доказування лежить на адміністративному органі; 8) рішення про накладення адміністративних санкцій має переглядатися судом.

Зазначені вище гарантії повинні бути критеріями для об'єктивної оцінки відповідності процедур накладення адміністративних стягнень в Україні вимогам європейських стандартів, а саме – адміністративно-деліктне законодавство потребує радикального оновлення.

Список використаних джерел:

1. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання): рішення КСУ від 11.10.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17>

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>

5. Про виконання Рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О.А. Банчук. Київ: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень № 2543-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928

10. Рекомендація № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій від 13 лютого 1991 року. URL: http://www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf

КОЛИЧ Ольга Іванівна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ІЛЬЧЕНКО Владислав Віталійович
студент Навчально-наукового інституту
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Доказування пронизує весь кримінальний процес, оскільки основним змістом кримінальної процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, є доказування, тобто збирання, перевірка і оцінка доказів та їх процесуальних джерел з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду та встановлення об'єктивної істини в кожному кримінальному провадженні.

Поняття достатності доказів у кримінальній процесуальній науці справедливо розглядається як одне з вихідних положень теорії доказів, оскільки правильне визначення цього поняття має надзвичайно важливе значення для теорії та практики.

Основною ланкою процесуальної діяльності органів досудового розслідування і суду щодо розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (кримінальних справ) є доказування обставин, сукупність яких складає предмет дослідження в конкретному кримінальному провадженні. При цьому кожний учасник кримінального процесу здійснює доказування, використовуючи специфічні пізнавальні прийоми.

Розслідування кримінального провадження може вважатися швидким, повним та неупередженим лише в разі залучення всіх отриманих доказів, що дозволяють встановити обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України) (КПК України)). Проте не всі отримані докази можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, а лише ті, що мають такі внутрішні властивості, як належність, допустимість, достовірність та достатність. Єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел набуває процесуального значення доказу в кримінальному провадженні з моменту визнання її доказом суб'єктом доказування на підставі суб'єктивної впевненості в належності, допустимості та достовірності фактичних даних, що становлять їх зміст [1, с. 45].

Докази можуть бути отримані в результаті слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, регламентованих КПК України.

Порушення правил отримання доказів, заснованих на конституційних гарантіях прав і свобод людини і громадянина, що порушують недоторканість житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування чи недоторканість права власності, (крім випадків, передбачених у КПК України) безумовно, робить такі докази недопустимими.

На стадії досудового розслідування виключення недопустимих доказів означає неможливість заснувати на них висновки у кримінальному провадженні, вказувати на ці докази як підстави прийняття процесуальних рішень, посилаючись на них в обвинувальному акті.

Загалом вимога допустимості доказів, яка встановлена кримінальним процесуальним законом виглядає наступним чином:

1) умова наявності належного джерела доказів. Джерелами доказів є показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, які надали відомості щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні. Під першоджерелом розуміються показання особи, яка безпосередньо сприймала події і обставини, які досліджуються. Якщо така особа невідома, то перевірка достовірності отриманої інформації, як правило, представляє велику складність;

2) умова наявності належного суб'єкта доказування. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому КПК України. Суб'єкти кримінального процесу, які виконують дії по збору доказів в силу свого службового статусу, зобов'язані дотримуватись вимог кримінально-процесуального закону. Діяльність сторони захисту не підлягає правовій регламентації, предмети і документи, які представляє сторона захисту отримуються нею в вільній від процесуальних приписів форм, вони завідомо не відповідають вимогам, які пред'являються до процедури слідчих дій. Що стосується надійності джерела відомостей, то вона належить перевірці незалежно від того, яким суб'єктом (офіційним чи ні) ці предмети та документи були отримані [2, с. 166].

З урахуванням вказаного вище, відомості, зібрані захисником, обвинуваченим, потерпілим визнаються доказами в тій самій мірі, що і результати доказової діяльності офіційних учасників процесу;

3) умова наявності належного засобу доказування. Для того, щоб отриманий доказ був допустимим, має бути обраний лише той спосіб збирання доказів, який за своїм змістом визначений законом для конкретної ситуації. Підміна належного способу доказування якимось іншим є незаконною. Недопустимим є проведення допиту чи одночасного допиту двох раніше допитаних осіб, якщо є необхідність проведення впізнання особи. Кожна слідча (розшукова) або негласна слідча (розшукова) дія проводиться так, щоб у відповідних умовах максимально забезпечити достовірність інформації даного виду. Тому підмі-

на однією слідчої (розшукової) дії іншою може залишити непереборні сумніви у відповідності отриманих результатів дійсності;

4) умова наявності законної процесуальної форми збирання доказів. Кримінальний процесуальний закон встановлює визначені умови, процедуру та процесуальну форму дій зі збирання доказів. Якщо ці вимоги не дотримані, то права та законні інтереси учасників таких процесуальних дій можуть бути порушені. Результатом цього дуже часто є визнання недопустимими відомостей, отриманих в якості доказів, навіть при умові законності джерела і засобу збирання доказів;

5) умова законної процедури отримання доказів. Якщо встановлено, що викривлення процедури призвело до реальних збитків для засад змагального судочинства, то її порушення в кожному випадку виявляться непереборним. Неможливо усунути сумніви щодо отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. В результаті такого порушення процес припиняє відповідати вимогам справедливості судової процедури, в якій сторони обвинувачення і захисту мають знаходитись в рівному положенні.

Жоден із учасників слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії, незалежно від свого процесуального статусу, не повинен піддаватися фізичному чи психічному насиллю, катуванню, погрозам, тривалим допитам, які здатні порушити або послабити волю його дій та рішень. Доказ, отриманий таким шляхом, однозначно буде визнаний недопустимим.

Характер порушення процесуальної форми при збиранні доказів має істотне значення для визначення їх недопустимості. Суттєвим порушенням кримінально-процесуального закону, наслідком якого є офіційне визнання доказу недопустимим, є таке порушення, яке перешкоджало або могло перешкодити всебічному, повному та об'єктивному розслідуванню; законному та обґрунтованому вирішенню судом по суті справи чи таке порушення, яке перешкоджало або могло перешкодити реалізації права особи на захист. Суттєві порушення, що допущені при збиранні доказів, не можуть бути усунені шляхом проведення додаткових процесуальних дій. Тобто повноцінність доказу при наявності суттєвих порушень закону, при їх формуванні, за будь-яких обставин відновленню не підлягає [3, с. 139].

Вимоги до процесуальної форми в кінцевому результаті спрямовані на встановлення істини. Це означає, що будь-яке процесуальне порушення, яке було допущено при збиранні доказів має бути оцінено з точки зору того, чи ставить воно під сумнів зібраний таким чином доказовий матеріал і висновки, що з нього випливають. Інакше кажучи, порушення процесуальної форми збирання доказів не завжди означає автоматичне виключення цих доказів зі сфери доказування, при цьому необхідно оцінити такого роду фактичні дані у сукупності з іншими доказами для вирішення питання про вплив наявного проце-

суального порушення на їх допустимість. Суттєве значення при цьому набуває причина порушення. Безперечно, що доказ, отриманий незаконним шляхом, однозначно є недопустимим без подальшого обговорення питання щодо його достовірності.

Висновок про допустимість є сформульований в процесуальному рішенні результат оцінки наявного доказу слідчим або судом. Допустимість доказів залежить від законності кримінального провадження загалом. У випадку незаконного початку кримінального провадження недопустимими є і всі отримані при цьому докази. Якщо доказ визнаний недопустимим, то він не може бути включений в обвинувальний акт або може бути виключений з нього.

Список використаних джерел:

1. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
2. Соркин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве. Гродно, 2002. 96 с.
3. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Київ, 2005. 272 с.

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ КРИМІНОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Як відомо, чинне законодавство України передбачає різні механізми захисту прав і свобод людини і громадянина. Норми Конституції України, законів України про кримінальну відповідальність, кримінальне процесуальне, адміністративне, кримінально-виконавче та інших галузей вітчизняного законодавства регламентують власні можливості у захисті відповідних прав громадян.

На захист прав громадян спрямована й правова доктрина, призначенням якої є удосконалення теорії права, різних його галузей, вироблення сучасних механізмів охорони і відновлення порушених прав.

Захищати найвищу соціальну цінність у виді людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки, визначених у ст. 3 Основного Закону України, можливо і необхідно й засобами кримінологічної науки. Остання не має власної галузі законодавства, хоча у науці має місце поняття кримінологічного законодавства. Ним по суті є різногалузеве законодавство у сфері запобігання і протидії злочинності. Кримінологія, як комплексна наука про злочинність, спирається для досягнення своєї основної мети (запобігання злочинності) на різні законодавчі механізми обмеження злочинності, її окремих проявів. Врешті-решт використання у своєму кримінологічному арсеналі норм різних галузей законодавства дозволяє у некаральний (профілактичний) спосіб захищати різні права громадян, створювати безпечне середовище для проживання, забезпечувати публічний порядок тощо.

Насправді особливістю і головною перевагою кримінології порівняно з іншими науками кримінально-правового циклу є те, що вона не лише формує доктрину некарального впливу на злочинність, а й виробляє сучасні механізми гуманного і демократичного правозастосування. Воно покладається на різних суб'єктів: на Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади і місцевого самоврядування – при загальносоціальному запобіганні злочинності; на органи кримінальної юстиції, установи, організації різних форм власності, громадськість – у разі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Тобто перелічені суб'єкти

мають обмежувати злочинність, у тому числі шляхом здійснення різноманітних кримінологічних засобів. У більшості випадків вони пов'язуються з кримінологічною профілактикою злочинності, яка спрямована передусім на усунення умов учинення різних кримінальних і адміністративних правопорушень.

Як показує прогресивний зарубіжний досвід розвинених країн світу (США, Велика Британія, країни-члени ЄС, Канада, Австралія, Японія), успішно захищати права громадян (на життя, здоров'я, майно) можна не стільки застосуванням державної репресії, скільки створенням сприятливих умов, які зменшують (обмежують) можливості для учинення поширених злочинів, правопорушень і фонових для злочинності явищ.

Подібні кримінологічні засоби обмеження злочинності охоплюються стратегією зменшення можливостей учинення злочинів. У загальних рисах вказану стратегію можна представити як відносно новітню систему профілактики злочинності, що полягає у захисті багатьма державними і недержавними суб'єктами потенційних об'єктів кримінального посягання (предметів і осіб), збільшенні очевидності та ризикованості злочинності діяльності, зменшенні її вигідності шляхом реалізації різноманітних заходів організаційно-управлінської, технічної, інформаційної та іншої спрямованості.

Складовими стратегії зменшення можливостей учинення злочинів є низка кримінологічних напрямів і заходів профілактики, як-то: патрулювання у громадських місцях; ситуаційне запобігання; просторова профілактика злочинності; архітектурне запобігання злочинності; програми сусідської варти; заходи у межах теорії розбитих вікон; використання сучасних досягнень науки і техніки у сфері протидії злочинності; картографування злочинності тощо.

Патрулювання як традиційний напрям профілактики злочинності й охорони громадського порядку у нашій країні може захистити відповідні права громадян. Це досягається завдяки створенню своєрідного ефекту постійної присутності поліцейських та громадських патрулів на вулицях українських міст і селищ. Поеднання нових методик патрулювання з використанням сучасних технічних ноу-хау (безпілотні летальні апарати, планшети, ноутбуки, оперативний доступ до баз даних службової інформації, смарт-камери та тощо) здатне призвести до відмови потенційних злочинців від реалізації незаконних намірів. Крім цього, подібні підходи сучасного патрулювання, як свідчить практика Національної поліції України й зарубіжні реалії, дозволяють успішно розкривати вчинені насильницькі та корисливі злочини за «гарячими» слідами.

Ситуаційне запобігання злочинності придатне захистити права громадян шляхом: створення умов для ускладнення вчинення злочину; збільшення ризикованості незаконної поведінки; зниження вигідності злочинної діяльності; скорочення провокацій; недопущення поширеної практики виправдань. Цей напрям профілактики переносить увагу від конкретного злочинця і жертви на певний простір й потенційне місце злочину.

Захист різних прав громадян із використанням просторової профілактики злочинності можливий через підвищення неформального соціального контролю над усіма подіями, що відбуваються у конкретних місцевих громадах, у певних житлових кварталах. Це досягається завдяки відповідній побудові і переоблаштуванню міського простору й громадської інфраструктури (розділення публічних і приватних ділянок міського простору; вирубка сухих дерев, кущів; застосування специфічного ландшафтного дизайну; посилення освітлення на вулицях; укріплення захисних пристроїв у будинках і автомобілях громадян; тощо).

Архітектурний напрям профілактики злочинності є актуальним з огляду на застосування нових будівельних правил, норм і стандартів, які унеможливають або значно ускладнюють учинення певних злочинів у спорудах, де застосовані такі підходи (прозорі стіни; великі вітражні вікна, що виходять на усі боки будинку; зовнішні сходи на верхні поверхи; високий перший поверх; відсутність доступу перехожих до пожежної дробини; тощо).

Програми сусідської варти активно застосовуються для захисту прав громадян з 70-х років ХХ століття у США, Великій Британії, Канаді та багатьох інших державах. Вони покликані об'єднати місцеву громаду, посилити охорону сусідами майна один одного шляхом постійної пильності й уважності, повідомлення поліції про підозрілих осіб або факти вчинених злочинів.

Захищати права громадян із застосуванням кримінологічних засобів дозволяють нескладні заходи у межах теорії розбитих вікон. Вони здійснюються для вироблення своєрідної нульової терпимості до злочинності, антигромадських й аморальних форм поведінки. Прогресивна світова практика протидії злочинності свідчить, що запобігати злочинності слід з обмеження передусім антигромадської поведінки громадян: вживання спиртних напоїв або паління у громадських місцях; порушення правил дорожнього руху; викидання сміття повз урну; справляння природних потреб у недозволених місцях; графіті; акти вандалізму; інші форми дрібного хуліганства тощо. Недопущення перелічених видів антисоціальної поведінки та оперативне усунення її наслідків дозволяють виробити у суспільстві відповідну правосвідомість, сформувати правову культуру громадян. Це у підсумку позитивно позначається на кількісно-якісних показниках злочинності.

Використання сучасних досягнень науки і техніки у сфері профілактики злочинності з метою захисту прав громадян може виражатись у: розширенні мережі камер відеоспостереження у громадських місцях; створенні сучасних дата-центрів, поліцейських офісів обробки відеопотоків; облаштування службових автомобілів патрульних поліцейських сучасними гаджетами і девайсами для оперативного доступу до баз даних; вжиття технічних та інших заходів у межах програм «Безпечне місто» і «Розумне місто».

Картографування злочинності є сучасною геоінформаційною системою, що забезпечує візуалізацію злочинності та оцінювання її територіально-

просторового поширення. Це дозволяє визначати «гарячі» точки злочинності на місцевому рівні для виділення відповідних сил і засобів поліцейських. Картографування злочинності корисне з огляду на можливість захисту прав громадян шляхом скорочення віктимізації населення. Адже громадяни, ознайомившись з особливостями територіального поширення різних злочинів, можуть свідомо уникати особливо криміногенні місця.

Захист прав громадян України з використанням перелічених та багатьох інших кримінологічних засобів, які охоплюються стратегією зменшення можливостей учинення злочинів, має низку переваг перед іншими, у першу чергу каральними, підходами у вказаній сфері. Вони виражаються у: а) її ефективності; б) економії бюджетних коштів; в) зменшенні «ціни» злочинності; г) підвищенні результативності діяльності органів Національної поліції; д) активізації державно-приватного партнерства у сфері запобігання злочинності; е) перекладанні частини відповідальності за результати у правоохоронній сфері на громадян; є) посиленні затребуваності наукових кримінологічних розробок у сфері запобігання злочинності з боку органів кримінальної юстиції тощо [1, с. 191; 2, с. 220].

(Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. академіка В.В. Сташиса НАПрН України.)

Список використаних джерел:

1. Колодяжний М.Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: моног. Харків: Право, 2018. 228 с.

2. Колодяжний М.Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: моног.; за ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

КОРЖ Валентина Павлівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ЗАКОНОДАВЧЕ УНОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ: ЮРИДИЧНІ КОЛІЗІЇ, ПРОБЛЕМИ У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Органи прокуратури в Україні понад 90 років свого існування виступали гарантом законності у всіх сферах правових відносин, провідником правопорядку у суспільстві (22 червня 1922 року НКЮ України затвердив «Положення про прокурорський нагляд в УРСР», а з 31 жовтня 1922 року розпочали роботу губернські прокурори). На жаль, системні помилки у правотворчій діяльності депутатського корпусу нинішньої та попередньої каденції, їх низький професійний рівень, некомпетентність, популізм і кон'юнктура зруйнували деякі функції та систему органів прокуратури України, деформували повноваження, процесуальний статус прокурора у кримінальному процесі. Про це свідчать окремі положення в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України), Законі України «Про прокуратуру», інших законах.

Відповідно до вимог п. 1. ст. 121 Конституції України функцією прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді. Процесуальні повноваження прокурора підтримувати державне обвинувачення в суді визначені в п. 15 ст. 36 КПК України. Водночас у ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» зазначено, що «прокурор підтримує державне обвинувачення у судовому провадженні щодо кримінального правопорушення». Відповідно до п. 24 ст. 3 КПК України судове провадження – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами. Зазначене свідчить, що підтримання прокурором державного обвинувачення у судовому провадженні – це юридичний нонсенс, унормування цього положення в Законі «Про прокуратуру» – правове невігластво законодавця, наслідками якого є юридичні колізії в правотворчості й правозастосуванні.

Слід зазначити, що основні положення інституту підтримання державного обвинувачення в суді десятиліттями використовували державні обвинувачі в практичній діяльності, вони відповідають вимогам практики, вітчизняним процесуальним традиціям, позитивному досвіду роботи органів прокуратури.

Дослідники зазначеного інституту правильно відзначають, що підтримання державного обвинувачення в суді – це процесуальна діяльність прокурора, спрямована на дослідження всіх обставин злочину, викриття винуватого у вчиненні злочину, застосування кримінального закону і міри покарання [1, с. 6].

Таким чином, неправомірне унормування положеннях ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» функції прокуратури щодо підтримання обвинувачення у судовому провадженні руйнує конституційну функцію – «підтримання державного обвинувачення в суді», наукові засади інституту обвинувачення в кримінальному процесі, утворює юридичні колізії у правотворчості й правозастосуванні. У зазначеній статті необхідно вилучити термін «у судовому провадженні» та унормувати на законодавчому рівні єдину термінологію «прокурор підтримує державне обвинувачення в суді».

Вважаємо правовим невіглаством авторів КПК України й законодавця щодо запропонованого й викладеного в окремих нормах КПК України, Закону України «Про прокуратуру» положення про обов'язок прокурора підтримувати державне обвинувачення щодо кримінального правопорушення, тобто діяння не передбаченого Кримінальним кодексом України. За приписом ч. 1 ст. 216 КПК України слідчі органи здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення (кримінальних проступків або злочинів). Такого Закону в Україні не існує. Положення цієї псевдонаукової новації викладено у інших нормах КПК України, ст. 30, ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» і суттєво порушують принципи верховенства права і законності при розслідуванні кримінального правопорушення та постановлення вироків судом за вчинення кримінального правопорушення. У ст. 2 Кримінального кодексу України (КК України) зазначено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Деякі вчені, практичні працівники вважають, що під кримінальними правопорушеннями законодавець має на увазі злочини. Це правове невігластво. У сфері кримінального законодавства аналогія повністю не допустима. За таких підстав обвинувальні вирокі суддів є незаконними, у зв'язку неправильним застосуванням кримінального закону.

Способом вирішення цієї юридичної колізії у правотворчості та правозастосуванні є внесення змін до окремих положень КПК України, Закону України «Про прокуратуру» в яких необхідно вилучити термін «кримінальне правопорушення» та унормувати термін матеріального права – «злочин».

Необхідно констатувати, що складання обвинувального акта слідчим за погодженням з прокурором або прокурором відповідно до ст. 291 КПК України без пред'явлення особі обвинувачення та без визнання її обвинуваченою у вчиненні злочину є не тільки порушенням прав обвинуваченого у кримінальному процесі, а й дискредитацією інституту обвинувачення у кримінальному процесі, руйнуванням функції підтримання державного обвинувачення в суді.

Про юридичний нонсенс свідчать такі положення КПК України, відповідно до яких прокурор без пред'явлення обвинувачення особі у вчиненні злочину змінює обвинувачення в суді (ст. 338 КПК України), висуває додаткове обвинувачення (ст. 339 КПК України), відмовляється від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК України), погоджує зміни обвинувачення, висунення нового обвинувачення та відмову від підтримання обвинувачення (ст. 341 КПК України). Суттєвою прогалиною КПК України є відсутність правових і процесуальних підстав формулювання обвинувачення на досудовому слідстві, процедури допиту обвинуваченого. Прокурор вимушений у суді в якості обвинувачення висувати повідомлення про підозру, яке було вручене підозрюваному на досудовому слідстві. Такі псевдонаукові новації зруйнували теоретичну доктрину інституту обвинувачення у кримінальному процесі, унеможливають на практиці законно й обґрунтовано прокурором реалізувати конституційну функцію по підтриманню державного обвинувачення в суді, порушують права обвинуваченого на захист від пред'явленого обвинувачення на досудовому слідстві.

На наш погляд, підтримання державного обвинувачення в суді повинно виступати гарантом додержання законності, прав і свобод обвинуваченого, підсудного, інших учасників кримінального процесу. Прокурор підтримує державне обвинувачення в суді від імені держави в інтересах суспільства, потерпілого, керується принципами верховенства права, законності і повинен бути самостійним, незалежним у виборі процесуальної позиції під час дослідження всіх обставин злочину, викриття винуватого у вчиненні злочину, застосування до винуватого кримінального закону і міри покарання. Зазначені пропозиції відповідають вимогам п. 24 Рекомендацій 19 Комітету міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції», в яких пропонується публічним обвинувачам бути самостійними і незалежними в суді [2]. У зв'язку з цим необхідно унормувати в положеннях КПК України, Закону України «Про прокуратуру» процесуальну самостійність і незалежність прокурора у суді.

Науковий аналіз окремих положень КПК свідчить про руйнування наглядкової функції прокуратури на досудовому слідстві, деформацію правового статусу прокурора у кримінальному судочинстві. Так, у ч. 2 ст. 36 КПК України, ч. 2 ст. 30 Закону України «Про прокуратуру» зазначено, що «прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням». Ці положення суперечать п. 3 ст. 121 Конституції України, теоретичним засадам інституту прокурорського нагляду, кримінально-процесуального права, процесуальним традиціям, позитивному досвіду прокурорського нагляду за додержанням законів на досудовому слідстві. Необхідно констатувати, що унормування в окремих положеннях КПК України, Законі України «Про прокуратуру» зазначених псевдонаукових дефініцій призвело до руйнування конституційної функції

прокуратури, деформації повноважень і статусу прокурора у кримінальному процесі, змішування поняття «функція», «нагляд», «процесуальне керівництво», юридичних колізій у правотворчості й правозастосуванні, порушення принципу законності у кримінальному судочинстві.

В теорії кримінального процесу та прокурорського нагляду існує декілька позицій щодо функцій прокурора на досудовому слідстві. Деякі дослідники вважають, що прокурор повинен здійснювати кримінальне переслідування та процесуальне керівництво органами розслідування. М.В. Руденко та В.П. Півненко пропонують процесуальне керівництво виокремити як самостійну функцію прокуратури на досудовому слідстві [3, с. 279]. Інші вважають, що основною функцією прокурора є нагляд за додержанням законів на досудовому слідстві. Підтримуємо позицію тих науковців та практичних працівників органів прокуратури, які правильно висказували у юридичній літературі критичні зауваження про несумісність реалізації нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Нагляд – це вид державної діяльності прокурора, яка спрямована на додержання законів та їх правильне застосування при розслідуванні злочинів. Він носить упереджений характер і є важливою гарантією забезпечення законності у сфері кримінального судочинства. Ця наглядова функція прокуратури безпосередньо пов'язана із забезпеченням законних інтересів і прав учасників кримінально-процесуальної діяльності, додержанням законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування. У юридичній літературі правильно зазначено, що під прокурорським наглядом за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство слід розуміти діяльність відповідних прокурорів на досудових стадіях кримінального процесу в межах своєї компетенції і з використанням наданим їм законом повноважень по забезпеченню законності при розслідуванні злочинів [4, с. 251]. Поняття керівництва в науковій літературі пов'язують з управлінською діяльністю, яка базується на обійманні суб'єктом офіційної посади, наявності адміністративно оформлених повноважень. Більшість дослідників правильно визначає керівництво як вид управлінської діяльності, який пов'язаний із ступенем участі керівника в процесі розробки найбільш загальних, стратегічних рішень та з масштабами соціального впливу управлінської діяльності.

Вважаємо, що наукова категорія «нагляд» і «керівництво» різняться за завданнями, змістом, наслідками, значенням для досудового слідства, а тому унормування «нагляду як форми процесуального керівництва» є правовим невіглаством. Процесуальне керівництво розслідуванням злочинів на досудовому слідстві є різновидом управлінської діяльності, яку повинен здійснювати начальник слідчого відділу в межах своєї компетенції.

Системні помилки законодавця, правове невігластво депутатського корпусу, непродумана хибна політика можновладців, привели до руйнування деяких функцій органів прокуратури, деформації повноваження прокурора

у кримінальному процесі. Реформування системи органів прокуратури це не формальне копіювання будь-яких моделей органів прокуратури інших держав в угоду Єврокомісії, закордонним політикам. Вважаємо, що реформування органів прокуратура України потребує вирішенню низки проблем концептуального, законодавчого, організаційного та інформаційного характеру, з урахуванням вітчизняних традицій, позитивного досвіду прокурорської діяльності. Прокуратура України повинна стати самостійною державно-правовою інституцією, забезпечувати законність у всіх сферах правових відносин, захист прав, свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави.

Список використаних джерел:

1. Корж В.П. Промова прокурора по кримінальним справам: навч. посіб. 2-ге вид., допов. Харків. 1999. с. 64
2. Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції: Рекомендація РЕС (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам від 06.10.2000. URL: http://www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf
3. Руденко М.В., Півненко В.П. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Юридичний часопис НАВСУ*. № 1(5). 2013. С. 279.
4. Настольная книга прокурора / кол. авт. Москва: Экслит, 2002. 850 с.

КОСТЕНКО Олександр Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
м. Київ, Україна

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Людство завжди перебувало у пошуку моральних і правових засад суспільного життя. Важливу роль у визначенні цих засад відіграють релігії. Але універсальне значення належить соціальним ідеологіям, які пропонують концепції моральних і правових засад суспільного життя, що мають загальнолюдський характер. Особливо виразно ці концепції почали формуватися в епоху Просвітництва XVII – XVIII століття. Вони були покладені в основу орієнтирів для руху людства до нового світового порядку. Фундаментальне значення серед цих концепцій отримала КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ, що знайшла своє відображення у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Той факт, що вона вже 63 роки «працює», сприяючи соціальному прогресу у світі, є свідченням життєздатності цієї ідеології, на якій ця декларація була заснована.

Проте новий час ставить нові вимоги до концепції прав людини. Отже, існує потреба в тому, щоб далі розвивати цю концепцію, виходячи з її сучасного стану і визначаючи перспективи для неї. Дослідження положень декларації в їх генетичному зв'язку з ідеологією Просвітництва, положеннями Декларації незалежності США 1776 року та Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка стала ідеологічною основою Великої французької революції, дає підстави для висновку, що Загальна декларація прав людини стала реалізацією у контексті XX століття ідеї природного права. Саме втілена у декларації ідея природного права забезпечила видатну роль цього акту ООН у сприянні соціальному прогресу. Цей факт вказує на те, що подальший розвиток концепції прав людини має засновуватися на ідеї природного права, розвинутої у сучасному контексті. На нашу думку, сьогодні все нагальніше стає потреба у розвитку концепції прав людини. І ось чому.

Наразі все більш очевидним стає поширення у світі феномену зловживання правами людини. Сваюля і ілюзії, що виявляються у вигляді зловживання правами людини, представляють реальну загрозу для сучасної цивілізації. Цим зловживанням сприяють, зокрема, неправильні (застарілі) уявлення про

сутність прав людини. Еволюція наших уявлень про сутність прав людини є цілком закономірним явищем, і вона актуалізується для нас як виклик нового часу. Відповіддю на цей виклик повинен стати пошук нової, досконалішої концепції прав людини, яка виключала б користування правами людини з позиції сваволі і ілюзій, і зокрема виключала б таке явище як зловживання правами людини. На нашу думку, саме як зловживання правами людини слід визнати, наприклад, активність людей з так званою нетрадиційною сексуальною орієнтацією у вимозі легалізації одностатевих шлюбів під вивіскою боротьби за права людини. Те саме можна сказати про феміністок, що тлумачать права людини у вигляді «зрівнялівки» жінок і чоловіків, замість природно-правового принципу адекватності, що передбачає адекватне ставлення як до жінки, так і до чоловіка. «Зрівнялівські» підходи тягнуть за собою неправильне розуміння дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації чи за ознакою статі: тих, хто проти «зрівнялівки» шлюбів одностатевих і різностатевих, а також проти «зрівнялівки» жінок і чоловіків необґрунтовано обвинувачують у дискримінації. В той же час спроби стерти природну різницю між чоловіком і жінкою є, так би мовити, «дискримінацією навпаки». Зловживанням правами людини є також поведінка тих підприємців, які експлуатацію найманих працівників виправдовують правом людини на свободу підприємництва. А хіба не зловживанням правом людини на свободу слова є поширення журналістом отриманої ним з використанням свого статусу інформації в корисливих цілях? Спекуляцією правами людини в умовах демократії є і зловживання недобросовісних політиків, що полягають у використанні під час виборів волевиявлення громадян, які не мають належної політичної культури.

Для того, щоб знайти критерій, що дозволяє розрізнити права людини і псевдоправа людини, потрібно вирішити так зване «основне питання» концепції прав людини. У свою чергу, для вирішення «основного питання» концепції прав людини треба по-новому інтерпретувати ідею природного права, на якій ця концепція має засновуватися. Як методологічний інструмент для цього пропонується застосувати так званий принцип соціального натуралізму, який полягає в наступній формулі: «Соціальні феномени так само природні, як і фізичні і біологічні, - вони породжуються Матір'ю-Природою і існують за її законами» [1]. Відповідно до принципу соціального натуралізму соціум – це «третя» природа, яка існує поряд з фізичною природою («перша» природа) і біологічною природою («друга» природа). Виходячи з принципу соціального натуралізму, «основне питання» концепції прав людини слід формулювати таким чином: «Права людини – це витвір Матері-Природи чи волі і свідомості людей, чи і того і іншого?». Вирішення цього питання можливе в світлі юриспруденції нового типу, заснованої на принципі соціального натуралізму, тобто в світлі «соціально-натуралістичної» юриспруденції. Згідно з нею, права людини – це свобода людини жити за природними законами суспільного життя, забезпечена шляхом закріплення її у законодавчих актах. Отже, згідно

з «соціально-натуралістичною» юриспруденцією першоджерелом прав (і свобод) людини (так само як і її обов'язків) є реально існуючі і діючі у суспільстві закони соціальної природи, а не воля і свідомість людей. Таким же чином, слід вважати помилковою концепцією, згідно з якою першоджерелом природних прав і природних обов'язків людини є, начебто, «ПРИРОДА ЛЮДИНИ». Людині, яка опиняється за межами суспільства, не є притаманними права і обов'язки. Хіба у Робінзона Круза, який надовго змушений був один жити на безлюдному острові, потрібні були права і обов'язки?

Поширення останнім часом зловживань, що маскуються під свободу (яка надається людину лише самими законами соціальної природи), – тобто зловживань «правами людини», закріпленими у вигляді законодавства, – становить новий виклик для сучасної цивілізації, на який можна відповісти лише через подальший розвиток концепції прав людини. Як же слід розвивати концепцію прав людини в контексті «соціально-натуралістичної» юриспруденції, аби забезпечити протидію зловживанням правами людини?

На нашу думку, доктрина «соціально-натуралістичної» юриспруденції вказує на те, що для протидії сваволі і ілюзіям, які проявляються у вигляді зловживань правами людини, нагальною є потреба доповнити поняття «природних прав людини» поняттям «природних обов'язків людини». Відповідно до «соціально-натуралістичної» юриспруденції, природні обов'язки людини – це обов'язки, що накладаються на людину природними законами суспільного життя, які мають закріплюватися у законодавчих актах. Наприклад, феномен необхідної оборони у світлі зазначеного підходу можна інтерпретувати так: природне право на життя однієї особи забезпечується природним обов'язком іншої особи не посягати на чийсь життя. Порушення цього природного обов'язку породжує у того, хто захищається природне право на позбавлення життя нападника, якщо це необхідно для захисту свого життя. Саме таке співвідношення «природного права» і «природного обов'язку» відображено, зокрема, у ст. 36 Кримінального кодексу України.

Відповідно до принципу соціального натуралізму існує закон соціальної природи, згідно з яким природні права людини знаходяться у органічній єдності з її природними обов'язками, утворюючи нерозривну пару – так званий природний закон парності прав і обов'язків. На нашу думку, у Загальній декларації прав людини цей закон відображений не належною мірою. Не випадково під час розробки концепції Загальної декларації прав людини, розгорілася гостра дискусія з приводу реалізації принципу єдності прав і обов'язків, активним прибічником якої був, зокрема, тодішній член Комісії з прав людини ООН Пенг Чан Ченг – представник Китаю. Проте його позиція була врахована неналежним чином – лише у ст. 29 Загальної декларації прав людини було внесено наступне положення: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством...», без розкриття фундаментального значення самого принципу збалансованості прав та обов'язків. Такий підхід багатьма фахівцями визнається як недолік,

оскільки неналежним чином реалізує ідею про взаємозв'язок прав і обов'язків людини.

Зазначена вада положень Загальної декларації прав людини породжує ілюзію пріоритетності природних прав людини над природними обов'язками людини та їх самодостатності. На нашу думку, це створює, так би мовити, «легальні» передумови для зловживання правами людини шляхом відриву природних прав людини від її природних обов'язків. У такому випадку права людини тлумачаться як нічим не обмежені, хоч насправді закони соціальної природи, і зокрема закони природного права, задають межі для природних прав людини, встановлюючи природні обов'язки людини. Визнання цих обов'язків дає можливість визначити межі прав людини, вихід за які має кваліфікуватися як зловживання правами людини.

Про те що, проблема збалансованості прав і обов'язків залишається актуальною і після прийняття Загальної декларації прав людини свідчить той факт, що пізніше, у Африканській хартії прав людини і народів (прийнятій на зустрічі глав держав – членів Організації африканської єдності 26 червня 1981 року в Найробі) було зроблено значний крок у розвитку принципу збалансованості прав і обов'язків людини. Зокрема: 1) у Преамбулі цієї Хартії було спеціально зазначено, що «права і свободи означають також обов'язки з боку кожного»; і 2) поряд з розділом I ч. I Хартії, що має назву «Права людини і народів», був створений спеціальний розділ II, присвячений «Обов'язкам» (ст. 27, 28, 29 Хартії).

Природні закони суспільного життя людей (в тому числі закони природного права) визначають поведінку людей через «механізм» волі і свідомості людини. Проходячи через волю і свідомість людини, зазначені закони трансформуються у «природні права» і «природні обов'язки». Узгодженість волі і свідомості людини із природними законами, і зокрема із законами природного права, за якими існує людське суспільство, утворює феномен, який називається правовою культурою цієї людини. Ця правова культура людини може бути також представлена як єдність «природних прав» і «природних обов'язків», втілена у змістовній структурі волі і свідомості людини. Визначена у такий спосіб правова культура людей є радикальним засобом протидії зловживанням правами людини. А репресія може бути лише паліативним засобом. З цього можна зробити висновок, що формула забезпечення прав людини має бути такою: «формування правової культури громадян плюс застосування репресії за порушення прав людини». Без правової культури використання законодавства про права людини стає проявом сваволі і ілюзій у вигляді зловживань правами людини. З принципу соціального натуралізму також випливає постулат: «Культура – мати порядку!». Зокрема, правова культура є «мати» такого правового порядку, за якого лише і може бути забезпечено права людини.

Виходячи з представленої таким чином концепції прав людини, критерій для розрізнення прав людини і псевдоправ людини можна визначити як

«природність-протиприродність»: права людини – це права, що відповідають реально існуючим і діючим у суспільному житті людей законам соціальної природи, а уявні «права» людини, що не відповідають цим законам, є псевдоправами. За цим критерієм і слід визначати прояви сваволі і ілюзій у вигляді різних зловживань. І вимога легалізації одностатевих шлюбів, і «зрівнялівка» чоловіків та жінок, і експлуатація підприємцем найманих працівників, і поширення журналістом в корисливих цілях інформації, отриманої з використанням свого статусу, – все це слід визначати як зловживання правами людини по тому критерію, що така поведінка є протиприродною, тобто такою, що суперечить законам соціальної природи.

Критерій «природності-протиприродності» слід застосовувати у всіх випадках при визначенні прав людини. Наприклад, застосування цього критерію для тлумачення п. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, у якому зазначається, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства...», дає підстави для висновку: одностатевий шлюб є протиприродним і тому не може існувати право людини на одностатевий шлюб – це псевдоправо. Легалізація одностатевих шлюбів, як і створення одностатевих «сімей», є проявом комплексу сваволі і ілюзій у вигляді зловживаннями правами людини.

З допомогою критерію «природності-протиприродності» слід вирішувати також проблему: «Чи є нормою в контексті прав людини поділ народу на «еліту» і «масу»?». З позиції «натуралістичної» юриспруденції такий поділ є нормою соціального життя, тобто не є порушенням прав людини, якщо він відбувається за законами соціальної природи, тобто за критерієм соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури людей. Люди з вищою соціальною культурою утворюють «еліту» народу, природна роль якої полягає в тому, щоб «тягнути» за собою іншу частину народу по шляху соціального прогресу, а інша частина народу утворює «масу», природна роль якої полягає в тому, щоб «тягнутися» за «елітою». І в цьому немає перешкоди для реалізації прав людини. Навпаки, це сприяє їх реалізації. Те ж саме можна сказати про поділ людей на багатих і бідних, якщо цей поділ відбувається природним шляхом, тобто не як результат прояву сваволі і ілюзій людей, а за природними законами економіки, зокрема за законом економічної конкуренції. Протиприродним, а значить таким, що порушує права людини, слід визнати поділ людей на багатих і бідних в результаті експлуатації людини людиною, бо це суперечить природним законам економіки. Нормальною економікою є та, в якій експлуатація людини людиною витісняється розвиненою економічною конкуренцією в умовах вільного ринку, – це радикальний природний засіб проти експлуатації (а не революція, як пропонував К. Маркс).

Представлена таким чином концепція прав людини, заснована на «соціально-натуралістичній» юриспруденції, дозволяє адекватно відповідати на виклики нового часу, зокрема на такі актуальні питання як «соціальна диференціація людей і права людини», «конкуренція між людьми і права людини», «статева

диференціація людей і права людини» і тому подібне. Чи є перешкодою для реалізації прав людини поділ людей на «еліту» і «масу», на конкурентноздатних і неконкурентноздатних, на чоловіків і жінок? На ці і подібні ним питання з позиції сформульованої відповідно до «соціально-натуралістичної» юриспруденції концепції прав людини слід відповісти так: усе, що узгоджується із законами соціальної природи не може бути перешкодою до забезпечення прав людини, а все, що не узгоджується з ними - є такою перешкодою. Більш того, слід визнати такою, що перешкоджає забезпеченню прав людини соціальну «зрівнялівку» людей, тобто штучне стирання різниці між «елітою» і «масою», конкурентноздатними і неконкурентноздатними людьми, чоловіками і жінками, гетеросексуальністю і гомосексуальністю, бо це суперечить законам соціальної природи. При цьому слід мати на увазі, що визнання природної різниці між цими речами не можна розцінювати як дискримінацію: згідно з принципом соціального натуралізму ставлення до прав людини, засноване на законах соціальної природи, не може визнаватися дискримінацією. Отже, саме закони соціальної природи мають бути критерієм при вирішенні питання, що є порушенням прав людини, і зокрема дискримінацією, а що не являється таким.

З доктрини соціального натуралізму випливає, що права людини мають забезпечуватися через реалізацію принципу адекватності (протилежного протиприродній «зрівнялівці») у ставленні до жінок і чоловіків, гетеросексуалів і гомосексуалів, здорових і хворих, сильних і слабких, талановитих і неталановитих, добрих і злих, представників еліти і маси, конкурентноздатних осіб і неконкурентноздатних тощо. Цей принцип означає, що до жінок треба ставитися так, як це і відповідає особливостям природи жінок, а до чоловіка – як це і відповідає особливостям природи чоловіків, не нівелюючи особливості їхньої природи. Це саме стосується і інших категорій людей. Принцип адекватності відповідно до доктрини соціального натуралізму жодним чином не приводить до дискримінації, яка б була порушенням прав людини.

Якщо, виходячи з цих положень, що впливають з «соціально-натуралістичної» юриспруденції розглядати стан забезпечення прав людини в Україні на даний час, то, на наш погляд, слід зробити наступний висновок: 1) законодавство як інструмент репресії для паліативної протидії порушенням прав людини знаходиться у задовільному стані; 2) правова культура громадян як радикальний засіб протидії порушенням прав людини знаходиться у незадовільному стані.

Для виправлення цього треба: по-перше, доповнити концепцію прав людини поняттям «природні обов'язки людини»; по-друге, з допомогою науки розкривати у законах природного права не лише те, що вони надають правову свободу людині, а й те, що вони накладають на неї правові обов'язки; по-третє, формувати правову культуру громадян як єдність правової свободи і правових обов'язків людини, не обмежуючись розвитком законодавства (яке є лише інструментом забезпечення прав людини, що використовується залежно від правової культури громадян).

І ту доречно також зазначити, що у згадуваній вище Африканській хартії прав людини і народів, спеціально зазначається, що «держави – учасники Хартії зобов'язані через систему освіти і засоби масової інформації заохочувати та забезпечувати повагу прав і свобод людини, зазначених у даній Хартії, а також роз'яснювати ці свободи і права, так само як і відповідні зобов'язання та обов'язки». У світлі принципу соціального натуралізму, культивування ідеї «природних обов'язків людини» поряд з «природними правами людини» лише і здатне забезпечити належний рівень правової культури людей, зокрема «культури прав і обов'язків людини».

Однак, пріоритетний розвиток правової культури громадян для забезпечення прав людини не означає, що не має розвиватися також законодавство, спрямоване на це.

Уявляється, що досить актуальною сьогодні для України є проблематика інституту необхідної оборони, в якому має реалізуватися природне право людини на захист свого життя, здоров'я від злочинних посягань. Давно назріла необхідність вдосконалення цього інституту як в аспекті вдосконалення чинного законодавства, так і практики його застосування.

Ще більше це стосується інституту крайньої необхідності, в якому теж реалізується природне право людини врятуватися від більшого зла шляхом спричинення меншого. Як свідчить судова практика, соціальний потенціал цього інституту використовується не належним чином.

На сторожі прав людини людство давно поставило презумпцію невинуватості. Проте сьогодні з'являються спроби пожертвувати цією презумпцією у певних випадках, під «благими намірами», зокрема начебто для ефективнішого забезпечення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. На нашу думку, завжди є інші способи для цього, без порушення принципу невинуватості. Інша справа, що для цього потрібен належний рівень професійності у сфері законотворення і кримінальної юстиції.

Виходячи з викладеного, слід, на нашу думку, зазначити, що вимоги часу спонукають до розвитку концепції прав людини, зокрема у напрямку реалізації природного принципу збалансованості прав і обов'язків людини. А продуктивною теоретичною основою для такого розвитку може бути, на нашу думку, принцип соціального натуралізму, який є основою «соціально-натуралістичної» юриспруденції, і зокрема так званої «соціально-натуралістичної концепції прав і обов'язків людини», про яку йшла мова вище.

Список використаних джерел:

1. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

КОЧУРА Олександра Олександрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Гарантування та забезпечення прав і свобод людини є однією із складних проблем сучасності, якій слід приділяти належну увагу для впровадження у життя цих положень, передбачених, насамперед, Конституцією України. Саме Основний Закон закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, визначає її зміст і спрямованість діяльності, та власне, гарантії прав і свобод людини і громадянина. Зокрема ст. 3 Конституції України належить до самих підвалин суспільного й державного ладу, є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя України, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини в суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їх взаємовідносини, спрямовують у цілому політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав і свобод людини [1, с. 57].

Так, слід зазначити, що необхідність у забезпеченні більш підвищеного захисту прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих обумовлена їх фізичною, емоційною, інтелектуальною незрілістю та ін. Як зазначено в резолюції 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року «молодь, перебуваючи на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує особливої турботи и допомоги в галузі фізичного, духовного і соціального розвитку, а також у правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки» [2]. Крім цього, в преамбулі к Декларації прав дитини, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року вказано, що дитина потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, внаслідок її фізичної і розумової незрілості [3].

Крім цього, у положеннях п. 1 ст. 39 Конвенції про права дитини, (прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Ассамблеї від 20 ноября 1989 року) згідно з якими: «у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [4].

У зв'язку з цим ідея про те, що діти мають право на особливу турботу і допомогу, стала відправною при розробці норм національного законодавства, спрямованих на забезпечення гарантій, які дозволяють підвищити правову допомогу неповнолітнім у всіх сферах суспільного життя, включаючи правосуддя.

За дослідженням, гарантована державою рівність прав і свобод людини й громадянина (в тому числі у сфері кримінального провадження) не може бути досягнута за рахунок наділення всіх громадян однаковим набором прав. Ми вважаємо, що не можна визнавати забезпеченими правами в рівній мірі осіб різного віку та тих, які відрізняються рівнем розвитку, станом здоров'я, освітою. Очевидно, що громадянин, який досяг повноліття та володіє життєвим досвідом і має більш високий освітній рівень, здатний незрівнянно більш ефективно використовувати в ході проведення кримінального провадження надані йому права. Якби держава не враховувала подібних відмінностей й не передбачала додаткових правових гарантій, що дозволяють компенсувати правову незахищеність осіб, які через свій вік не здатні здійснювати повноцінний захист законних інтересів, що надаються у кримінальному процесі, то в цьому випадку конституційний принцип рівності перед законом і судом слід було б вважати декларативним.

Тому при проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні забезпечення особливих гарантій прав неповнолітніх потерпілих повинна бути обумовлена не лише турботою про їх інтереси як особи, а й міркуваннями суспільної користі. Зацікавленість суспільства в тому, щоб дитина, яка на собі відчула будь-яке насильство і стала жертвою злочину, мала можливість повернутися до нормального життя і згодом була законослухняним громадянином, не викликає сумнівів. Крім цього, у положеннях вже раніше зазначеної статті (ст. 39 Конвенції про права дитини), закріплено зобов'язання держави вживати всіх необхідних заходів для того, щоб сприяти фізичному і психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини (від англ. *reintegration* – відновлення; тобто повернення особи у суспільство), яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення має здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу й гідність дитини [4].

З метою компенсації обумовленої емоційною, духовною та інтелектуальною незрілістю, нездатністю неповнолітнього потерпілого самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів та створення умов для подальшої реінтеграції цієї дитини в суспільство, в чинному національному кримінальному процесуальному законодавстві України сформовано систему взаємопов'язаних норм, що встановлюють додаткові процесуальні гарантії, які забезпечують режим підвищеного захисту прав і законних інтересів цих учасників кримінального провадження. Однією з головних засад системи таких гарантій є гарантії законності. Не менш важливими кримінальними про-

цесуальними гарантіями забезпечення завдань кримінального провадження та прав і свобод його учасників є й інші засади кримінального процесу. Крім цього, у кримінальному процесі України його кримінальна процесуальна форма, по суті, також визнається однією з найважливіших процесуальних гарантій, оскільки являє собою, врегульований, обов'язковий правовий режим кримінального провадження. Але, необхідно відзначити, що забезпечення таких гарантій досягається за допомогою істотних відступів від загального порядку кримінального провадження, які остаточно призводять до диференціації кримінальної процесуальної форми. При цьому М.С. Строгович зазначав, що: «Суттєвий відступ від єдиного порядку судочинства допускається не в напрямку спрощення, а в зворотному напрямку, у встановленні за певними групами кримінальних проваджень додаткових гарантій, в ускладненні процесуальних форм, наприклад у провадженнях щодо неповнолітніх ...» [5, с. 25], що ми підтримуємо.

Таким чином, для підвищеного захисту прав і законних інтересів неповнолітніх кримінальне процесуальне законодавство вже встановлює ряд норм, покликаних, зокрема: 1) компенсувати обумовлену емоційною, інтелектуальною незрілістю нездатність неповнолітніх самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів; 2) мінімізувати негативний вплив, який може здійснений відносно неповнолітніх учасників кримінального провадження в ході проведення процесуальних дій (як в ході досудового розслідування, так і судового провадження); 3) забезпечити створення умов для подальшої ресоціалізації дитини, яка стала жертвою злочину. Але, на жаль, лише положення шістьох статей чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) вказують на присутність у кримінальному процесі такого учасника, як неповнолітній потерпілий, зокрема (п. 1 ст. 59, п. 1 ст. 64, ст.ст. 226, 227, 232 КПК України). Тому, ми вважаємо, що теоретична розробка принципу підвищеного захисту прав і законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, чітке визначення його змісту є сьогодні дуже актуальним напрямом розвитку національної кримінальної процесуальної науки. Вирішення цих завдань дозволить у майбутньому не тільки домогтися на практиці підвищення рівня правової захищеності усіх неповнолітніх учасників кримінального процесу (як з боку обвинувачення, так і з боку захисту), а й сформулювати обґрунтовані рекомендації, спрямовані на удосконалення національного кримінального процесуального законодавства.

Тобто, із викладеного вище можна зробити висновок про те, що існуючий нині правовий процесуальний інструментарій гарантій захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному процесі можна вважати таким, який є не досить достатнім, та потребує подальшого удосконалення.

В той же час підняті питання, які розглянуто, не є остаточними і підлягають подальшому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел:

1. Солов'євич І.В. Гарантії та захист основних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1997. № 1. С. 3–7.
2. Рамкова конвенція про захист національних меншин: міжнар. докум. від 01.02.1995 (ратифіковано 09.12.1997). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055
3. Декларация прав ребенка, принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН: междунар. докум. от 20.11.1959. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml
4. Конвенція про права дитини: міжнар. докум. від 20.11.1989. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / под ред. В.М. Савицкого. Москва: Наука. 1984. 143 с.

КРИШТОФ Ірина Сергіївна
курсант факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Свобода означає абсолютне верховенство прав людини
Франклін Рузвельт

Обмеження прав і свобод може бути у випадках, передбачених законом і носити тимчасовий, винятковий характер, коли без такого обмеження не можуть бути захищені права і свободи інших людей, інтереси суспільства і держави [1]. Особливого значення набуває захист прав та свобод людини у сфері кримінальної юстиції, зокрема, при проведенні оперативно-розшукових заходів, про що неодноразово писали фахівці (наприклад, К. Антонов, В. Ченцов, В. Варава та інші), наголошуючи на необхідності приведення правоохоронної діяльності до відповідності з європейськими стандартами.

Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з санкції суду, з метою запобігання тяжких злочинів, їх припинення і розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, або безвісти зниклих, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припиненні розвідувально-підривної діяльності проти України.

Особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину, мають право оскаржити своє затримання в суді. Рішення суду про звільнення (яке набуло законної сили) є обов'язковим для оперативного підрозділу до виконання. Такі звернення розглядаються судами першої інстанції. Громадяни можуть відстоювати свої права і в апеляційних судах. Під час розгляду рішень, які не вступили в законну силу, апеляційні суди мають право досліджувати нові докази і приймати нові рішення по справі. В касаційному порядку можуть оскаржуватись як рішення судів першої інстанції, так і апеляційних судів. Таким чином, кожен громадянин може послідовно захищати свої права одночасно у двох вищих судових інстанціях – апеляційному і касаційному судах.

Правоохоронним органам забороняється для одержання інформації використовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

До прикладу, оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться за санкцією апеляційного суду у випадках:

- запобігання тяжких злочинів;
- їх припинення і розкриття;
- розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісно зниклі;
- захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- припинення розвідувально-підривної діяльності проти України.

Закон дозволяє у разі оперативної необхідності невідкладного здійснення цих заходів приступити оперативним підрозділам до їх виконання і протягом 24 годин повідомити прокурора про застосування таких заходів та підставу для їх проведення.

Негласне проникнення в жилі приміщення, візуальне спостереження в них може мати місце лише з санкції суду, зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації та контроль телеграфно-поштових відправлень проводяться як виняткові заходи з санкції суду тоді, коли іншими оперативно-розшуковими заходами необхідну інформацію для забезпечення захисту суспільства і держави не можна.

Так, проникнення в житло, прослуховування телефонних розмов, ознайомлення з приватним листуванням громадянина без відповідної санкції суду будуть розслідуватись як кримінальні правопорушення.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, Конституція допускає інший, за санкцією суду, порядок проникнення, який передбачається Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3].

Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержувати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової роботи, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії. Оперативним підрозділам забороняється передавати і розголошувати відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під захист, нерозкриті злочини, або відомості, що можуть зашкодити слідству чи інтересам людини, безпеці України.

Ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначає [2], що у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, до якої застосовувались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, СБУ, Державна прикордонна служба, Управління державної охорони України, ДПС України (раніше Державна фіскальна служба), Державна кримінально-виконавча служба, Служба зовнішньої розвідки України зобов'язані поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки.

Вказана норма закону впливає із ст. 56 Конституції України, яка наголошує, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, при здійсненні ними своїх повноважень. А «у разі скасування вироку суду як неправосудного, держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням» (ст. 62 Конституції України) [1].

Правоохоронні органи несуть цивільно-правову відповідальність за допущені порушення закону в процесі її виконання. Така відповідальність передбачає відшкодування збитків, відновлення порушених прав, спростування поширеної інформації, публічне вибачення.

Закон передбачає відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, заподіяної незаконними діями правоохоронних органів. Вимога щодо відшкодування моральної шкоди може надаватись громадянам при поширенні недостовірних відомостей, що знеславляють їхню честь, гідність, ділову репутацію.

Крім цього, ст. 32 Конституції України наголошує, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист, право спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та право вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Одержані внаслідок ОРД відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганням не підлягають і повинні бути знищені.

Закон України «Про інформацію» містить положення, що встановлюють порядок доступу громадян і організацій до інформації та права на її отримання. Зберігання інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для встановлення істини, досягнення законної мети. Забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу. Інформація про громадян, їх персональні дані належать до конфіденційної інформації, яка поширенню не підлягає без належного дозволу компетентних інстанцій (суду, прокуратури, органу влади) [4].

Кожна особа має право після використання всіх явних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Необхідними умовами для відшкодування збитків у відповідності з чинним законодавством є (у разі порушення її прав правоохоронним органом):

– наявність матеріального чи морального збитку, причиненого фізичній чи юридичній особі;

– шкода повинна бути заподіяна незаконними діями посадовими особами правоохоронних органів;

– наявність причинного зв'язку між вчиненням незаконних дій при здійсненні своїх посадових обов'язків посадовою особою правоохоронного органу та наявність вини посадової особи.

На підставі перелічених умов можуть бути використані наступні способи захисту порушених прав:

– відновлення положення, існуючого до порушення прав, і припинення дій, які порушують права чи створюють загрозу такого порушення;

– відшкодування збитків;

– компенсація моральної шкоди;

– припинення чи зміна правовідносин;

– інші способи захисту, передбачені законом.

Вказані способи захисту, як правило, застосовуються судами, але це не виключає можливості здійснювати їх добровільно оперативними підрозділами чи за рішенням вищих посадових осіб правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВРК. *Парламентське видавництво*. 1999. 87 с.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1992 № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.

4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

КУДІНОВ Вадим Анатолійович
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБРОБКОЮ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 20 вересня 2017 року № 649-р схвалив Концепцію розвитку електронного урядування в Україні [1], в якій зазначено, що розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Електронне урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [1]. Тому серед основних напрямів державної інформаційної політики в Україні є створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування, постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів. Не залишаються осторонь цих завдань і Міністерство внутрішніх справ України (МВС України) України [2] та Національна поліція [3; 4].

Кабінет Міністрів України з метою ефективного реформування системи МВС своїм розпорядженням від 15 листопада 2017 року № 1023-р схвалив Стратегію розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року [5]. В межах стратегічного пріоритету розвитку «Ефективне врядування, прозорість і підзвітність» передбачається зробити кроки щодо об'єднання і захисту відомчих інформаційних ресурсів органів системи МВС України у межах єдиного інтегрованого інформаційного середовища, упровадження сучасного авторизованого доступу користувачів до інформаційних ресурсів органів системи МВС України та надання їм доступу до відкритих даних органів системи МВС України і власних персональних даних.

На підставі зазначеного в МВС України, з урахуванням Концепції програми інформатизації МВС України на 2018–2020 роки [6], вживаються заходи щодо створення Єдиної інформаційної системи (ЄІС) – багатофункціональної інтегрованої автоматизованої системи, що становить сукупність взаємозв'язаних функціональних підсистем, програмно-інформаційних комплексів, програмно-

технічних та технічних засобів телекомунікації, які забезпечують логічне поєднання визначених інформаційних ресурсів, обробку та захист інформації, внутрішню та зовнішню інформаційну взаємодію [7].

Серед найбільш потужних функціональних підсистем ЄІС МВС є інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» (ІПНП) [8] – сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обробки відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції України та її інформаційно-аналітичного забезпечення [3]. Інформаційними ресурсами системи ІПНП є інформація, що використовується для наповнення та підтримки в актуальному стані: 1) 18 баз (банків) даних, які входять до ЄІС МВС України та визначені ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» [3]; 2) баз даних у сфері управлінських відносин, необхідних для виконання покладених на поліцію повноважень; 3) баз даних, необхідних для забезпечення щоденної діяльності поліції, у сфері трудових відносин, фінансового забезпечення, документообігу. Необхідно відмітити, що в інформаційних ресурсах системи ІПНП обробляється інформація, яка належить до державних інформаційних ресурсів. Така інформація не підлягає поширенню та передачі іншим особам, крім випадків, передбачених законодавством [8].

Користувачами системи ІПНП є посадові особи органів (підрозділів) поліції, яким в установленому порядку надано право доступу до інформації в цій системі. Ідентифікація користувача та підтвердження цілісності даних, що обробляються в системі ІПНП, забезпечуються застосуванням електронного цифрового підпису або інших програмно-технічних засобів авторизації користувачів та забезпечення цілісності даних. Важливо, що кожна дія користувача щодо отримання інформації з інформаційних ресурсів системи ІПНП фіксується у спеціальному електронному архіві. При цьому користувачі системи ІПНП зобов'язані не розголошувати у будь-який спосіб інформацію, яка їм стала відома у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, крім випадків, передбачених законом, відповідають за достовірність інформації, що вводиться ними до відповідних інформаційних ресурсів системи ІПНП, та зобов'язані дотримуватися законодавства у сфері захисту інформації [8]. Необхідно відмітити, що існують Переліки відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України [9] та в системі Національної поліції України [10].

На Департамент інформатизації МВС України покладено завдання щодо: забезпечення в межах повноважень доступу державних службовців та працівників МВС України до інформаційних ресурсів ЄІС МВС та інших державних органів, а також доступу уповноважених представників інших державних органів до інформаційних ресурсів ЄІС МВС; здійснення за запитами юридичних та фізичних осіб перевірки щодо наявності відповідної інформації в інформаційних ресурсах ЄІС МВС; забезпечує запровадження та розвиток он-лайн сервісів для доступу до відомостей інформаційних ресурсів ЄІС МВС [11].

Як відомо, права суб'єкта персональних даних закріплені у ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» [12]. Відповідно до ст. 32 Конституції України [13] та ч. 6 ст. 6 Закону України «Про захист персональних даних» [12] не допускається обробка даних про фізичну особу, які є конфіденційною інформацією, без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. При цьому володільці, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про захист персональних даних» [12]).

Необхідно відмітити, що відповідно до Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [13].

Законом України «Про Національну поліцію» регламентуються повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення (ст. 25), формування (ст. 26) та використання (ст. 27) поліцією інформаційних ресурсів, відповідальність поліції за протиправне використання інформаційних ресурсів (ст. 28) [3]. Відповідно до ч. 4 ст. 25 цього Закону діяльність поліції, пов'язана із захистом і обробкою персональних даних, здійснюється на підставах, визначених Конституцією України [13], Законом України «Про захист персональних даних» [12], іншими законами України. Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону поліція має безпосередній оперативний доступ до інформації та інформаційних ресурсів інших органів державної влади за обов'язковим дотриманням Закону України «Про захист персональних даних» [3; 12]. Відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону поліція вживає всіх заходів для недопущення будь-яких порушень прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації.

Крім того, Національна поліція згідно з п. 40 ч. 4 свого Положення [4] відповідно до покладених на неї завдань здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу, а також оброблення персональних даних у межах повноважень, передбачених законом.

Концепція програми інформатизації МВС України на 2018–2020 роки [6] передбачає вжиття заходів щодо: використання новітніх інформаційних технологій для надання відкритого, повного та захищеного доступу фізичним та юридичним особам до інформаційних обліків системи МВС України, у визначеному законодавством порядку; запровадження авторизованого доступу користувачів до електронних інформаційних ресурсів виключно в межах функціональних завдань з веденням аудиту дій користувачів з інформаційними об'єктами ЄІС МВС та її функціональних підсистем тощо.

Таким чином, у роботі розглянуто сучасний стан захисту прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації в інформаційних системах МВС України та Національної поліції.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>

2. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

4. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF>

5. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80/conv>

6. Концепція програми інформатизації Міністерства внутрішніх справ на 2018–2020 роки, затверджена рішенням колегії МВС України від 05.11.2018 № 18км: наказ МВС України від 11.11.2018 № 1004.

7. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему МВС та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 1024. Урядовий кур'єр. 2018. № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF>

8. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 03.08.2017 № 676. *Офіційний вісник України*. 2017. № 75. С. 385. Ст. 2306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>

9. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 26.12.2016 № 1351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0432320-16>

10. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 10.05.2016 № 385. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-mvs-nakazi/nakaz-mvs-ukrajini-vid-17052016-385-pro-2016-31122.html>

11. Про затвердження Змін до Положення про Департамент інформатизації Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 04.02.2019 № 80. URL: http://search.ligazakon.ua/l_d

12. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

13. Конституція України: Закон України, прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

КУЖЕЛЄВ Олег Миколайович
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

ПРАВОВІ ПОСЛУГИ ON LINE

Розвиток ринку правових послуг є однією з головних ознак цивілізованого суспільства та гарантією реалізації правової реформи в Україні з наявними стратегічними пріоритетами. В останні роки доступність високих технологій у буденному житті стала нормою. Складні сервіси та послуги автоматизуються, спрощуються, стають доступнішими. Розвиток технологій так чи інакше впливає на сферу надання правових послуг. Надання правових послуг з використанням мережі Internet має досить великі перспективи в сучасному світі. Тому актуальність цієї проблематики є досить значною з огляду на суспільний інтерес. Це зумовлює необхідність наукового вивчення питань, пов'язаних із формуванням та розвитком ринку правових послуг в Україні, які надаються *online*.

Джерельну базу даного дослідження склали праці учених та практиків, які вивчали різні аспекти застосування *online* технологій у сфері права: С. Матвеевої, В. Копаєва, О. Хохуляка, Н. Лахути, І. Касинюка, О. Карлової тощо. Крім того, в основу даного дослідження покладено інформацію, отриману з правничих Internet ресурсів.

Метою даного дослідження є надання правових послуг *online* в Україні та з'ясування перспектив у цьому напрямку.

У мережі Internet є значна кількість сайтів, які дають можливість клієнту одержати інформацію не лише про суб'єкта надання правових послуг та обрати індивідуальний підхід для вирішення своєї юридичної ситуації, а й отримати консультацію через *online*-чати або по телефону. Вони вирізняються тим, що клієнт сплачує щомісячну абонентську плату, за що отримує необмежений доступ до консультацій фахівців компанії по телефону. Головна перевага таких послуг – їхня мобільність. Середня вартість надання послуг т. зв. «мобільного юриста» становить 1000 грн на місяць, тоді як мінімальна вартість одного звернення до юриста в офісі – від 200 грн (залежно від складності питання) [1]. Якщо консультації з правових питань по телефону надаються, переважно, на платній основі, то в мережі Internet існують сайти, які надають правові послуги як за плату, так і без такої. Проте безоплатно можуть надаватися лише усні консультації. Підготовка договорів, позовних заяв та інших правових документів надається за відповідну плату. Такі форми надання правових послуг є зручними та доступними не лише для пересічних громадян, а й для юридичних фірм.

Варто зазначити, що серед наукової спільноти вже досить давно ведуться дискусії щодо інтернет комунікацій з правових питань. Так, С.В. Матвеева зазначає, що електронна комунікація є однією з форм сучасного дискурсивного аналізу, що активно розвивається і набуває все більшого поширення, особливо в американській і західноєвропейській Internet індустрії (M. Galvin, D. Boyd, J. Brewer, J. Yates, W.J. Orlikowski, K. Okamura, D.E. Murray). Персональні сайти набувають якісно нового образу в умовах інтернет комунікації [2, с. 12]. Іншої думки дотримується В.А. Копаєв, який категорично ставить до того, щоб правові послуги надавались online. На його думку, в умовах глобалізації та розвитку ІТ суспільство започатковує нові підходи до формування й поширення інформації та знань в області інтернету, де створюються нікому не потрібні інтелектуальні продукти і методи «відкритого контенту» [3, с. 15–16].

На сучасному етапі розвитку інформаційно-правових систем, складні рішення, автоматизація та облік роботи юридичної фірми вже стали нормою. І це лише початок тих змін, на які очікує сфера надання правових послуг. У цьому відношенні можна виокремити внутрішній та зовнішній напрями інтеграції. У роботі з першим найцікавішим аспектом видається не стільки процес автоматизації юридичної роботи, скільки можливості із впровадження сучасних моделей корпоративного устрою. Приміром, всесвітньо відомі компанії Zappos, Airbnb досить успішно інтегрували вертикальну систему холакратичного управління. Ця модель передбачає відсутність чіткої ієрархії та посад, відсутність департаментів та практик, відкритість та особисту підпорядкованість кожного певним принципам та правилам роботи. Деякі юридичні компанії почали експериментувати з такою моделлю управління.

Стосовно зовнішнього напрямку розвитку або моделі, за якою надаються правові послуги, є два найактуальніших напрями розвитку. Перший передбачає створення загальнодоступної інтернет-платформи, на якій будь-хто може отримати обмежену юридичну пораду за фіксовану суму, обираючи адвоката або юриста (які так само реєструються на платформі) за своїм смаком, виходячи з кваліфікаційних вимог або власних уподобань. У світі подібних платформ десятки, деякі з яких уже демонструють успішність та прибуток, такі як – AVVO та Bridge. Другий зовнішній напрям передбачає інтеграцію сучасних ІТ-рішень, які дозволили б звести роботу юристів компанії до мінімуму, а в підсумку повністю автоматизувати процес. З урахуванням сучасного розвитку технологій подібні завдання не є чимось утопічним і вже можливо реалізувати певні завдання на базовому рівні [4].

Сьогодні в Україні налічується чимало платформ (як приватних так і публічних), які надають правові консультації online та служать як зв'язок юрист-клієнт.

Приміром, Bitlex є одним із інноваційних юридичних online сервісів, що надає правові послуги. Основними принципами їх діяльності є: зручність, швидкість та надійність. Skoristatsya pravovimi poslugami BITLEX можна в

будь-який час, в будь-якому місці та з будь-якого пристрою. До того ж, команда зробила інтерфейс простим та зрозумілим для будь кого. Приміром, створити документи можна за 10-15 хвилин, а отримати відповідь будь-якого рівня складності протягом 24 годин. Якщо ж потрібна швидка допомога юриста чи адвоката, то передбачена телефонна консультація через гарячу лінію. Девіз сайту Bitlex є таким: «Ми не плануємо змінювати світ, українське суспільство чи ринок юридичних послуг – вони змінюються і без нас. Ми хочемо вплинути на ставлення людей до юриспруденції». Наразі Bitlex має більше 80 юристів у штаті, якими підготовлено понад 3000 документів, надано 5000 консультацій.

О.А. Баранов наголошує, що розвиток мережі Internet та можливості запуску в Україні технології мобільної передачі даних 5G після 2020 року внесе свої корективи щодо швидкості та зручності роботи подібних сайтів [5, с. 8].

У контексті даного дослідження варто звернутися до зарубіжного досвіду. У сучасному світі одним із найпрогресивніших є ринок правових послуг у США. Офіційна історія формування ринку юридичних послуг пов'язана зі створенням великих юридичних фірм США у другій половині XIX століття, але юридична професія та пов'язаний з нею бізнес бере початки від загального права Великобританії (XIII–XIV століття) як основи англосаксонської правової системи. Тому в розвитку інститутів цього ринку, бізнес-технологій, маркетингових прийомів, інструментів PR, інтерактивних технологій американські юристи досягли багато. Остаточо ринок юридичних послуг з жорсткою боротьбою за клієнта, рекламою й маркетингом, новими продуктами, послугами та гравцями склався лише в 70-х роках XX століття, коли були зняті самообмеження юристів щодо реклами й маркетингу. Цікавою інновацією американського ринку юридичних послуг є надання «спільних, змішаних послуг», які лише мають юридичний складник, але сутність їх не правова. Це послуги в галузі консультування з управління, PR, GR і HR, страхування, інформаційних технологій, міжнародної торгівлі, фінансового та податкового планування, інтелектуальної власності, охорони навколишнього середовища. У результаті цього з'явилися юристи з медичною, фінансовою, бухгалтерською освітою, фахівці з інформаційних технологій. Правові послуги online в США надаються згідно зі стандартом Law Firm 2.0. [6, с.143–144]. Серед віртуальних юридичних компаній США особливе місце посідає Rocket Lawyer, яка вийшла за межі території США й запустила бета-версію сайту з надання правових послуг *online* для ринку Великобританії, Франції, Іспанії [7].

В США сервіси щодо надання правових послуг *online* мають більш тривалу історію, ніж вітчизняні. Ряд інтернет-платформ отримали статус світових професіоналів у сфері права. Вони не лише надають правові послуги громадянам у межах своєї країни, а й допомогу іншим країнам, щодо розвитку ринку правових послуг, у тому числі й Україні.

Отже, сьогодні отримати правову консультацію *online* можна як платно, так і безплатно. Джерелами надання такого виду правових послуг є ряд веб-

сервісів, як в Україні, так і за її межами. Варто погодитись з Л.С. Шевченко, що в постіндустріальному суспільстві на зміну професіоналам-правникам приходять транспрофесіонали, здатні опанувати нові або суміжні професії, працювати в різних середовищах та організаційних структурах. В найближчій перспективі зітруться межі між юриспруденцією і бізнес менеджментом, юриспруденцією та ІТ, а юрист стане «юридичним бізнесконсультантом» або навіть «техноюристом» [8, с. 13]. Вважаємо, що online-сервіси змінять роботу юридичних компаній на краще, звільнивши час правників для більш інтелектуальної та творчої діяльності, що підвищить якість обслуговування клієнтів. Потенціал правових послуг online надзвичайно колосальний для юридичного бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Юридична компанія Микола Дем'яненко і партнери. URL: <http://dilaw.com.ua/price/>
2. Матвеева, С.В. Сайт как коммуникативный дискурс. *Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2016. № 12 (80). С. 111–118.
3. Копанева, В.А. Архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 2. С. 14–19.
4. Касинюк І. Юридичні стартапи на ринку юрпослуг. URL: http://agalawyers.org/files/files/UJ_05_2016_30.pdf
5. Баранов О.А. Огляд правових проблем Інтернету речей. *II науково-практична конференція Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали науково-практичної конференції. 24 жов. 2017 р., м. Київ. / упоряд. В.М. Фурашев, С. Ю. Петраєв. Київ: Політехніка, 2017. С. 7–15.
6. Хохуляк О.О. Ринок юридичних послуг Сполучених Штатів Америки: особливості становлення та тенденції розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 142–146.
7. Rocket Lawyer Incorporated. URL: <https://www.rocketlawyer.com/>
8. Шевченко Л.С. Інноваційність юридичного бізнесу: критерії та чинники. *Формування та розвиток інноваційного потенціалу економіки України*: матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.) / за ред.: М.М. Палінчак, В.П. Приходько, А. Крюнські. Ужгород: У 2-х ч. Ужгород: Гельветика, 2017. Ч. 2. С.10–13.

КУЛАКЕВИЧ Аліна Олександрівна
курсант факультету підготовки, перепідготовки та підвищення
кваліфікації працівників податкової міліції
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

В державі забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним завданням діяльності з приводу реформування українського суспільства, яке потребує окремого та особливого значення в аспекті європейської інтеграції України. Бажання української держави постати повноправним членом світового співтовариства є спрямованим на переміщення векторів діяльності правоохоронних органів з метою першим за чергою забезпечення ними національних державних(конституційних) норм а також світових стандартів дотримання прав і свобод людини. Серед сучасних умов дієве забезпечення прав і свобод громадян у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ потребує концептуально нових підходів, які обумовлюють докорінні переміни організаційно-правових принципів функціонування органів внутрішніх справ, побудову відносин між органами і народом на засадах співробітництва, покращення форм, способів та засобів забезпечення прав і свобод людини.

Питання забезпечення прав і свобод людини досліджувало багато вітчизняних вчених-юристів: О.М. Бандурка О.Н. Ярмиш, В.Б. Авер'янов, А.Т. Комзюк, М.В. Корнієнко, Ю.Ф. Кравченко, О.В. Негодченко, М.М. Тацій, В.С. Венедиктов, В.П. Петков, Є.О. Гіда, П.М. Рабінович, В.В. Сташис, В.Я. Тищенко.

Національними знавцями держави не опрацьована дієва його модель, яка відповідала б міжнародним стандартам, інтересам як українського суспільства, держави, так і потребам окремих громадян України. Зважаючи на це, основною метою цього процесу є дослідження місця органів внутрішніх справ у механізмі забезпечення основних прав громадян України.

Таким чином актуальність наукового дослідження зумовлена передусім потребою визначення змісту діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення прав і свобод людини. Доцільність дослідження ґрунтується на необхідності подолання суперечностей між потребою застосування світових та європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини і відсутністю належного теоретико-методологічного й науково-прикладного підґрунтя реалізації нових підходів до вдосконалення правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ. Новизна роботи виходить з розробки заходів із вдоскона-

лення організаційно-правових механізмів забезпечення прав і свобод людини в процесі діяльності органів внутрішніх справ України.

Варто розглянути уточнення визначення «забезпечення прав людини». В науковій літературі мають місце різні підходи з приводу його визначення. Окремі автори, говорять про те, що це етап реалізації прав людини. Тобто вони відстоюють позицію, про те, що забезпечення виконує допоміжну роль по відношенню до реалізації [1, с. 42].

Досить цікавою є думка А. Олійника та В. Зайця, які вважають, що забезпечення прав громадян включає в себе:

а) правильне створення умов, які сприяють реалізації прав;
б) охорону прав від правопорушень і порушень, взагалі, з будь якої сторони;
в) діяльність з приводу реалізації і захисту прав від уже вчиненого реально-го їх порушення;

г) профілактика порушених прав на всіх етапах правореалізуючого процесу [2, с. 20–21]. Таку позицію підтримує Е.Б. Червякова, котра зазначає: «Під забезпеченням головних прав розуміють, з однієї сторони, сукупність їх гарантій, а з другої – роботу органів держави для створення умов з приводу реалізації прав громадян, їх охорони, захисту і відновлення порушеного права» [3, с. 24]

Варто розглянути той факт, що працівники поліції (міліції) які захищають права та законні інтереси громадян, в цей же час є реально потенційними порушниками відповідних прав, так як вони наділені повноваженнями застосовувати заходи примусу. Слід погодитись, що в такій ситуації правоохоронцям та громадянам дуже важко витримати паритетні стосунки, котрі б не викликали докорів. В пошуку шляхів подолання такої суперечності слід згадати принцип, який закріплений в ст. 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [4, с. 12].

Слід врахувати, що підхід взаємодії працівників міліції з громадянами та неурядовими організаціями, підприємствами й установами усіх форм власності, засобами масової інформації на погляд багатьох науковців є особливо перспективним для налагодження дійсно ефективної взаємодії з населенням, позиціонування Міністерства внутрішніх справ не у вигляді карального органу, а як структури з сервісними, обслуговуючими функціями. Встановлення реально впроваджених партнерських стосунків між внутрішніми органами і населенням могло би з часом тенденлізувати проблему з приводу організаційно-структурної перебудови Міністерства внутрішніх справ у відповідності до нових соціальних пріоритетів, зміни акцентів на профілактичні функції поліції.

Таким чином, світова практика показує, що заходи, спрямовані на охоронну та захист прав і свобод, честі і гідності громадян, не будуть мати ефективності

до тих пір, допоки внутрішні органи не отримають широкої громадської підтримки та допомоги, сприяння. Інакше кажучи, варто привести в адаптацію систему Міністерства внутрішніх справ України до такого стану, щоб вона, в першу чергу, працювала на людину, а її діяльність була максимально гласною, прозорою і у відповідності була оцінена громадою. Такий підхід, вимагає переорієнтації діяльності підрозділів міліції України у сторону розвитку системи управління зв'язками з громадськістю, врахувавши світову практику, соціальні інтереси та потреби людей, культурні звичаї, традиції та місцеві особливості різних регіонів країни. З огляду на всі міркування, відповідна перебудова системи МВС України зобов'язана починатися з формування нової та незалежної ідеології змісту діяльності її органів. Це потребує запровадження та реалізації сучасних ефективних форм та підходів. Тобто мова йде про розвиток процесів публік рілейшнз, дякуючи можливостям яких в інших країнах світу досягається розуміння і взаємна співпраця між поліцією та громадянами, удосконалюється рівень праворозуміння людей.

Сумнівів не виникає, що подібне співробітництво сприяє і буде сприяти гарантованому здійсненню суб'єктивних прав і обов'язків. Серед сучасних умов дієве забезпечення прав і свобод людини у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ потребує концептуально нових підходів, які зумовлюють докорінні зміни організаційно-правових принципів функціонування органів внутрішніх справ, а саме гуманність діяльності міліції та збільшення її авторитету, розбудову відносин між поліцією і народом на засадах співробітництва, вдосконалення форм, засобів і методів забезпечення прав і свобод людини. Потреба досить суттєвого підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ у зазначеній сфері вимагає базового й послідовного наукового аналізу її організаційно-правових принципів.

Список використаних джерел:

1. История, теория и практика прав человека: курс лекций / под ред. Т.Н. Нуркаевой. Уфа: Восточный ун-т, 1998. 90 с.
2. Олейник А.Е., Заяц В.С. Реализация прав советских граждан в условиях формирования социалистического правового государства. *Актуальные проблемы формирования правового государства*. Харьков: Юрид. ин-т, 1990. С. 20–21.
3. Червякова Е.Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблема общенадзорной деятельности): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10. Харьков, 1992. 219 с.
4. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. Київ: Сфера, 2002. С. 9–12.

КУРАС Дмитро Іванович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

Однією із складових інтеграції України у європейський і світовий правовий простір є імплементація норм міжнародного законодавства до національної правової системи. З огляду на збереження в останні десятиліття на теренах Європи тенденції до виключного значення галузі прав людини у юридичній теорії та практиці, варто приділити особливу увагу цій проблематиці в українському законодавстві.

Події останніх років надзвичайно актуалізували в Україні таку сферу у галузі прав людини як право на свободу совісті а також всі пов'язані з ним норми і поняття. З одного боку, Україна має певну законодавчу базу, яка унормовує правовідносини у цій сфері: ст. 2 розділу Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»; Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» а також ціла низка указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів.

Проте іншого боку ми маємо констатувати наявність проблеми невідповідності цілого ряду норм Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» а також інших законодавчих актів європейським і світовим стандартам у забезпеченні принципу свободи совісті. В дослідженні І. Сопілко та І. Возняка наводиться ряд претензій Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо цієї проблеми зокрема: закон обмежив форми, у яких можуть бути створені релігійні організації; встановлено обмеження на мінімальну кількість засновників, які можуть зареєструвати статут релігійної організації у кількості 10 осіб (водночас для інших громадських організацій вимагається три особи); релігійним організаціям заборонено мати місцеві відділення без статусу юридичної особи та інші.

Разом з цим було б некоректно говорити про відсутність зрушень у процесі удосконалення правової бази у сфері забезпечення свободи совісті та віросповідання. В цьому контексті корисною є робота правозахисника, голови Української Гельсінської спілки з прав людини у 2004–2012 років В. Яворсько-

го, в якій аналізується проект Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про свободу совісті і релігійні організації”».

Спираючись на висловлені тези можна говорити про дві основні позиції, які, власно, формують ступінь актуальності роботи: на сьогоднішній день існує об'єктивна необхідність модернізації українського законодавства у сфері свободи совісті; шляхи здійснення цієї модернізації є визначеними, однак реалізуються фрагментарно і потребують подальшої систематизації та удосконалення.

Враховуючи той факт, що формування запиту на модернізацію законодавчої бази у сфері реалізації права на свободу совісті відбулося не так давно, переважна кількість робіт у цьому напрямі представлена у виді наукових статей у часописах. Тут варто звернути увагу на вже названі дослідження І. Сопілко та І. Возняка а також В. Яворського. Разом з цим різні аспекти оновлення національного законодавства представлені у працях Л. Ярмоли, О. Шуби, Ю. Решетнікова. Проблема ж імплементації рішень ЄСПЛ до української судової практики розглядається у роботах О. Панкевича і Є. Ткаченко.

Метою роботи є аналіз можливих шляхів модернізації вітчизняної системи законодавчих актів у сфері забезпечення права на свободу совісті.

Враховуючи численні рекомендації ПАРЄ, ОБСЄ та Комітету ООН з прав людини можна визначити головні джерела і напрями імплементації до українського законодавства тих норм і положень, на основі яких реально проводити його модернізацію у відповідності до світових стандартів.

Серед достатньо різноманітних груп джерел варто акцентувати увагу на декількох найбільш сутнісних. По-перше, це є фундаментальні міжнародні акти, які є основою для формування власно галузі прав і свобод людини. Їхне комплексне застосування в українському законодавстві поки що є справою майбутнього. По-друге, це рішення Європейського суду по правам людини. Тут вже зроблені певні кроки, включаючи законодавче визнання рішень ЄСПЛ джерелом права в Україні. По-третє, це досить широкий спектр юридичної літератури – тлумачень і коментарів, які видаються найбільш поважними інституціями. Тут варто підкреслити наявність на сьогодні універсальних видань, які інтегрують у собі всі названі джерела, проте поки що є маловідомими і недостатньо застосовуються у вітчизняній теорії і практиці юриспруденції в галузі прав людини.

У першу чергу варто взяти до уваги виданий у 2003 році Офісом верховного комісара по правам людини у співпраці з Міжнародною асоціацією юристів практичний збірник «Права людини у відправленні правосуддя. Керівництво по правам людини для суддів, обвинувачів та адвокатів» (Human rights in the administration of justice: a manual on human rights for judges, prosecutors and lawyers) (Керівництво). Відповідно до визначеної проблематики у даній роботі ми зупинимось виключно на розділі 12 Керівництва: «Деякі інші ключові права: свобода думки, совісті, релігії, переконань, організацій та об'єднань» (Some other key rights: freedom of thought, conscience, religion, opinion, expression,

association and assembly), хоча маємо зауважити і на наявності змістовних взаємозв'язків між положеннями різних розділів. Прикладом може слугувати розділ 16 Керівництва, який визначає особливості відправлення правосуддя під час надзвичайних станів а також обмежень, які накладаються на забезпечення прав людини, їхнє юридичне обґрунтування та забезпечення тощо.

У вступній частині до розділу (по тексту документа – ч. 1) визначаються основні цілі й завдання щодо забезпечення визначених прав і свобод а також надається вичерпний перелік тих міжнародних документів, які є основою правового регулювання а також і судової практики у сфері свободи совісті, переконань, організацій та об'єднань. Даний перелік має поділ на універсальні і регіональні нормативні акти. Принциповим моментом тут є постатейне використання наведених нормативних актів відповідно до кожної конкретної позиції, яка розглядається у тексті Керівництва.

До універсальних актів Керівництво відносить: Міжнародний пакт по громадянським та політичним правам (1966); Міжнародний пакт по економічним, соціальним та культурним правам (1966); Міжнародну конвенцію по усуненню всіх форм расових дискримінацій (1965); Конвенцію по правам дитини (1989); Загальну декларацію прав людини (1948) та інші. Регіональними актами визначені: Африканська хартія прав людини і народів (1981); Американська конвенція по правам людини (1969); Європейська конвенція по правам людини (1950); Європейська соціальна хартія (1961, 1996) та інші.

Структурно 12 розділ Керівництва поділяється на три основні змістовні частини: Право на свободу думки, совісті і релігії (по тексту документа – частина 2), Право на свободу переконань та їхнього вираження (по тексту документа – ч. 3), Право на свободу організацій та об'єднань (по тексту документа – ч. 4). Кожна з цих частин має внутрішній поділ, зорієнтований з одного боку на визначення основних дефініцій, а з іншого – на правозастосування визначених норм. Характерним моментом тут є використання справ і рішень Європейського суду з прав людини в якості прецедентів.

Розділ завершується частиною (по тексту документа – ч. 5), яка визначає позицію Керівництва щодо напрямів та умов діяльності суддів, обвинувачів та адвокатів у процесі забезпечення прав і свобод громадян.

Розгляд проблеми модернізації українського законодавства у сфері забезпечення права на свободу совісті підводить до розуміння імплементації європейських і світових норм права як основного джерела процесів удосконалення національної правової системи. Застосування законодавчої бази таких інституцій як ООН, ПАРЄ, ОБСЄ та ЄСПЛ дає українському законодавству великі резерви для досягнення світових стандартів по захисту прав людини.

КУРТАЛІЄВА Ельвіна Шевкетівна
прокурор Київської місцевої прокуратури № 4 міста Києва,
аспірант Харківського національного університету
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ЗНАЧЕННЯ ПИСЬМОВИХ ВКАЗІВОК ПРОКУРОРА ЩОДО ДОТРИМАННЯ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) визначила завдання кримінального провадження, серед яких, зокрема, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Відповідно, завдання та роль прокурора в процесі здійснення досудового розслідування визначаються завданнями кримінального провадження. Для забезпечення успішного виконання завдань кримінального провадження прокурору як процесуальному керівнику варто визначати належний напрямок розслідування з моменту внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій до закінчення досудового розслідування, а також контролювати дотримання встановлених КПК України строків досудового розслідування.

Затягування строків досудового розслідування істотно обмежують права учасників кримінального провадження, що спричиняє надходження численних скарг до національних судів, а також до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) – щодо порушення положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція). Так, порушення права на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку, закріпленого ст. 6 Конвенції, Суд констатував у рішенні «Прокопенко проти України» (заява № 5522/04) від 20 січня 2011 року. У вказаному рішенні ЄСПЛ визначив, що розумність тривалості провадження у справі слід оцінювати з урахуванням обставин конкретної справи і таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних органів. У рішенні «Бучинська проти України» (заява № 35493/10) від 30 квітня 2015 року ЄСПЛ зазначив, що органи влади повинні зробити усе від них залежне для забезпечення оперативного та всебічного вжиття заходів для збору доказів, встановлення місцезнаходження та притягнення до відповідальності осіб. Серед рішень, винесених ЄСПЛ проти України, порушення права на розгляд справи упродовж розумного строку встановлено також у справах: «Меркулова проти України» від 3 березня 2011 року, «Ігор Шевченко проти України» від 12 січня 2012 року та «Качурка проти України». Таким чином, з огляду на практику ЄСПЛ, питання дотримання строків роз-

слідування кримінального провадження є дуже важливим та завжди актуальним для правоохоронних органів та держави загалом.

15 грудня 2017 року набули чинності положення КПК України щодо строків досудового розслідування, які введені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року (Закон від 3 жовтня 2017 року). З урахуванням внесених змін, положення КПК України щодо строків досудового розслідування почали застосовуватися 15 березня 2018 року. Отже, з 16 березня 2019 року почали закінчуватися строки досудового розслідування у кримінальних провадженнях невеликої та середньої тяжкості, де відомості про кримінальне правопорушення, внесені до ЄРДР з 15 березня 2018 року, що відтепер вимагає ще більшої уваги від прокурора у кримінальному провадженні. Тому на сьогодні зазначене питання є актуальним як для органів, що проводять досудове розслідування, так і для прокурора, який згідно зі ст. 28 КПК України, забезпечує проведення досудового розслідування у розумні строки. Таким чином, практика вимагає від прокурора ретельного контролю не лише якості, а й строків досудового розслідування.

Отже, з урахуванням вказаного постає питання: яким чином прокурор може контролювати та впливати на строки проведення досудового розслідування слідчим? Відповідно до п. 4 ч.2 ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення. Вказане положення КПК України закріплює повноваження прокурора надавати слідчому письмові вказівки щодо збирання доказів у кримінальному провадженні, а також встановлювати строки проведення процесуальних дій.

Надаючи письмові вказівки слідчому щодо проведення слідчих (розшукових) дій, прокурор визначає належний напрямок розслідування та встановлює відповідні строки їх виконання, чим активізує хід досудового розслідування та забезпечує його проведення в строк, передбачений КПК України, або у більш короткий строк. Для того, щоб мати можливість реалізувати вказані повноваження, прокурору необхідно бути обізнаним про хід досудового розслідування з моменту внесення відомостей до ЄРДР та проведення першочергових слідчих дій.

Так, наприклад, під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи зустрічаються випадки неякісного проведення огляду місця події або суперечності між показаннями допитаних осіб, що, нерідко призводить до втрати доказів у кримінальному провадженні. Крім того, трапляються випадки, коли слідчі

у кримінальному провадженні не своєчасно ініціюють проведення експертизи з метою визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, що позбавляє можливості об'єктивно встановити їх ступінь та визначити остаточну кваліфікацію кримінального правопорушення. Зі спливом невеликого проміжку часу вказані обставини неможливо буде встановити взагалі. Наведене призводить до втрати доказів у кримінальному провадженні або висунення хибних версій під час здійснення досудового розслідування і, як результат, притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи або до постановлення виправдувального вироку.

Вважаємо, що вивчивши своєчасно наявні матеріали кримінального провадження, прокурор може оперативно сприяти усуненню недоліків та суперечностей шляхом надання слідчому письмових вказівок із чітко визначеним переліком дій, які необхідно провести, переліком питань, які потребують уточнення, а також встановити строки їх виконання. Разом з тим надання вказівок слідчому вимагає від прокурора суворого контролю за їх виконанням, оскільки несвоєчасне, неналежне їх виконання, або невиконання взагалі призведе до втрати доказів або безпідставного затягування строків досудового розслідування.

На жаль, сьогодні у прокурора відсутня можливість забезпечити беззастережне виконання вказівок слідчим, оскільки сучасне законодавство не наділяє прокурора у кримінальному провадженні важелями впливу на слідчого, зокрема, в частині обов'язковості виконання вказівок. Так, законом не закріплено юридичної відповідальності слідчого за невиконання письмових вказівок прокурора (ст. 3811 Кримінального кодексу України декриміналізовано на підставі Закону від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII). Особистий досвід роботи в органах прокуратури свідчить про те, що наведене призводить до численних випадків неналежного та несвоєчасного виконання слідчим вказівок прокурора, в деяких випадках вказівки прокурора не виконуються взагалі. Це спричиняє затягування строків досудового розслідування, в окремих випадках, фактичне припинення будь – якої процесуальної діяльності слідчим.

Зважаючи на викладене, прокурору у кримінальному провадженні слід своєчасно вивчати матеріали кримінального провадження та активно використовувати повноваження, надані йому п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України щодо надання слідчому у кримінальному провадженні письмових вказівок, встановлюючи при цьому чіткі строки виконання слідчих (розшукових) дій та контролюючи їх виконання.

КУШНІР Ярослав Олександрович
старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ПРАВА НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ПРИ В'ЇЗДІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДІ З НЕЇ

У статті 33 Конституції України гарантується кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1]. Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання як невід'ємне право кожної людини гарантується не лише національним законодавством, а й міжнародними нормативно-правовими документами, такими як: Загальною декларацією прав людини 1948 року, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року, Протоколом № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1963 року, усі з яких ратифіковані та імплементовані Україною.

Вільне пересування та вибір місця проживання є суттєвою складовою багатогранної складової спектру прав і свобод людини та громадянина; являє собою гарантію свободи особистості, є умовою її професійного і духовного становлення та благополуччя. Дане право відповідно до ст. 21 Конституції України [1] є невідчужуваним та непорушним, а також відповідно до ч. 2 ст. 3 Основного Закону гарантується державою, визначаючи зміст і спрямованість її діяльності [1].

При наведених вище твердженнях необхідно розуміти, що дане право не є абсолютним, а характеризується відносною можливістю обмеження, лише у встановлених випадках. Аналізуючи положення Основного Закону та міжнародно-правових актів, які регламентують досліджуване нами питання, можна дійти висновку, що йдеться про вказівку на це у самому законі та обґрунтованість такого обмеження. Підтвердженням цього факту є редакція ст. 33 Конституції України [1]: «за винятком обмежень, які встановлюються законом».

Допустимість такого обмеження визнається і міжнародним правом, яка здійснюється із конкретизацією меж та мети такого обмеження, зокрема у ч. 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод [2]: «На здійснення цих прав (мається на увазі право вільно пересуватися і віль-

но обирати місце проживання – Я.К.) не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації з порушенням міжнародно-правових норм було окуповано невід'ємну частину України. Але, що найбільш важливо, відірваними від України залишилися громадяни України, які постійно проживають на цій території. Частина з них не підтримує окупації і покладає сподівання на те, що Україна докладе максимум зусиль для відновлення територіальної єдності, захисту їхніх громадянських прав і свобод.

У зв'язку зі згаданими вище подіями виникла об'єктивна необхідність нормативного врегулювання статусу тимчасово окупованих територій. Верховною Радою України було прийнято нові закони та внесено зміни до вже діючих законодавчих актів. Зокрема, визначальними нормативно-правовими актами спрямованими на врегулювання цього аспекту суспільних відносин є закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Базовий закон) [3], «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», положення яких були деталізовані у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема: постановях Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», «Про спеціальну відмітку про перетинання адміністративного кордону вільної економічної зони «Крим», «Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон України та пунктів контролю», в результаті чого було встановлено особливий правовий режим на тимчасово окупованій території.

У статті 10 Базового закону [3] дає відповідь на питання відношення законодавця до проблеми реалізації конституційного права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання наступним чином: «Громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію України і виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України».

Необхідно детально розібрати дане положення. Визначення окупації як явища в межах міжнародного права міститься у ст. 42 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [4], яка прийнята Україною 24 серпня 1991 року в рамках правонаступництва і звучить наступним чином: «Територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції». При цьому слід зауважити, що міжнародно-правові акти не розрізняють окупацію за темпоральним критерієм,

тобто за строком дії такої окупації, оскільки будь-яка окупація де факто є тимчасовою.

Тимчасово окупована територія України в межах національного законодавства визначається як невід'ємна частина території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України (ч. 1 ст. 1 Базового закону [3]). Фізично і нормативно вона поділяється на дві різні частини: перша пов'язана з конфліктом на півдні України, друга – на сході.

Зокрема, у п.п. 1–3 ст. 3 Базового закону [3] тимчасово окупованою територією визначається:

– сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

– внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

– повітряний простір над територіями, зазначеними у п.п. 1 і 2 цієї частини.

Межі другої частини – Постановою Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» та Постановою Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування».

Значною мірою межі тимчасово окупованої території України на сході було конкретизовано у ст. 1 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року [5]: «тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль, а саме:

1) сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей;

2) внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території, визначеної пунктом 1;

3) надра під територіями, визначеними п.п. 1 і 2, та повітряний простір над цими територіями.

Законодавець встановив лише дві вимоги для громадян України, виконання яких необхідне для реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання в контексті доступу до тимчасово окупованих територій:

1) здійснення в'їзду або виїзду лише через контрольні пункти в'їзду-виїзду (КПВВ). КПВВ – спеціально виділена територія на автомобільному шляху,

залізничній станції з комплексом будівель, спеціальних, інженерних, фортифікаційних споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види державного контролю і пропуск осіб, що в'їжджають на тимчасово окуповану територію України та виїжджають з неї, а також транспортних засобів, вантажів та іншого майна [6];

2) наявність та обов'язок пред'явлення документів, що підтверджують особу та громадянство України. Закони України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [7], «Про громадянство України» [8] відносять до таких документів такі:

- а) паспорт громадянина України;
- б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- в) дипломатичний паспорт України;
- г) службовий паспорт України;
- ґ) посвідчення особи моряка;
- д) посвідчення члена екіпажу;
- е) посвідчення особи на повернення в Україну;
- є) тимчасове посвідчення громадянина України.

Неоднозначним є факт відсутності посилення у ч. 1 розглядуваної нами статті Базового закону [3] на Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї необхідного для встановлення процедурного характеру в'їзду-виїзду, а лише його характеристика як «вільного та безперешкодного». Тоді як ч. 2 ст. 10 цього ж закону, яка має на меті регламентувати в'їзд або виїзд іноземців та осіб без громадянства, прямо відсилає до Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, затвердженого постановою КМУ від 4 червня 2015 року № 367 [6] (Порядок).

Ще більш непослідовним є той факт, що Загальні положення цього Порядку [6] прямо вказують на розповсюдження та необхідність застосування не лише іноземцями та особами без громадянства, а й громадянами України: «Цей Порядок регулює питання перетину адміністративного кордону вільної економічної зони „Крим” під час в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї громадян України відповідно до Закону України „Про створення вільної економічної зони „Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України”, а також іноземців та осіб без громадянства – з урахуванням вимог Закону України „Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”», що прямо суперечить досліджуваній нами ст. 10 Базового закону [3].

Наступний момент, на якому ми б хотіли акцентувати увагу – відмова у в'їзді на тимчасово окуповану територію України та виїзді з неї. Розглядувані суспільні відносини регулюються пунктами 38–39 Порядку [6] та містять перелік обставин, які зобов'язують уповноважених посадових осіб органів охорони державного кордону відмовити у перетині адміністративної межі.

Вживання термінів «іноземець», «особа без громадянства» та «особи» дозволяє зробити висновок про відмежування законодавцем правового статусу іноземців та осіб без громадянства від громадян України, що цілком відповідає ст. 10 Базового закону та духу Основного закону. Отже, у правозастосуванні виникає презумпція, що під терміном «особи» необхідно розуміти збірне поняття, яке включає іноземців, осіб без громадянства та громадян України.

Як ми вже визначили, законодавцем для громадянами України встановлено лише 2 вимоги, дотримання яких є необхідним для доступу до тимчасово окупованої території України. Необхідно встановити, чи не містять п.п. 38, 39 Порядку [6] додаткових обмежень. Підпункти 1 та 7 п. 38 Порядку [6] встановлюють випадки відмови громадянам України у в'їзді на тимчасово окуповану територію України:

1) особа подала підроблений чи зіпсований документ, а також якщо її документи недійсні чи не відповідають встановленому зразку або належать іншій особі;

7) особа порушила умови та порядок проходження контролю під час в'їзду на тимчасово окуповану територію України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних розпоряджень чи вимог уповноважених службових осіб контрольних органів і служб, що здійснюють державний контроль у контрольних пунктах;

Підпункт 1 п. 38 повністю відповідає вимогам ст. 10 Базового закону в частині необхідності наявності та пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, оскільки вимоги дійсності до даних документів, відсутність ознак підробки є самими по собі зрозумілими, а також становлять предмет перевірки службових осіб органів охорони державного кордону відповідно п. 32 Порядку [6]. В цьому підпункті ознак неправомірного обмеження свободи пересування і вільного вибору місця проживання громадян ми не вбачаємо.

Вимоги підпункту 7 п. 38 складаються з двох складових частин: дотримання умов та порядку проходження контрольних процедур у КПВВ та обов'язок виконання законних вимог чи розпоряджень службових осіб і служб, які здійснюють контроль у КПВВ. Процедура проходження різного роду контрольних процедур обумовлена самою дефініцією КПВВ, наданою законодавцем у п. 2 Порядку [6], як місця, де здійснюється прикордонний, митний та інші види державного контролю. Тобто, якщо законодавець зобов'язав громадян України в'їжджати на тимчасово окуповану територію України та виїжджати з неї лише через КПВВ, то очевидно, що під цим передбачалось проходження різних видів контролю та дотримання режимних правил у КПВВ.

Що стосується обов'язку виконання законних вимог чи розпоряджень службових осіб і служб, які здійснюють контроль у КПВВ, то дане положення містять у профільних законах цих органів та служб. Наприклад, ч. 2 ст. 23 Закону України «Про Державну прикордонну службу» [9]: «Законні вимоги і

розпорядження військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби, які відповідно до їх службових повноважень залучені до оперативно-службової діяльності, є обов'язковими для виконання громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, посадовими і службовими особами». Таким чином, жодних додаткових обмежень на громадян України при комплексному аналізі цього підпункту нами не було виявлено.

Підпункт 5 п. 39 Порядку [6] встановлює відповідний випадок при виїзді громадян України з тимчасово окупованої території України:

5) особа порушила умови та порядок проходження контролю під час виїзду з тимчасово окупованої території України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних розпоряджень чи вимог уповноважених службових осіб контрольних органів і служб, що здійснюють державний контроль у контрольних пунктах;

Оскільки наведене положення повністю ідентичне розглядуваному вище підпункту 7 п. 38 Порядку [6], проте спрямоване на врегулювання виїзду, тому наша аргументація та позиція залишається без змін.

Підсумовуючи нашу доповідь, ми доходимо висновку, що неправомірного обмеження свободи пересування і вільного вибору місця проживання в контексті забезпечення доступу громадян до в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї не виявлено. Позитивним є факт органічної єдності національної системи законодавства та внесення змін до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», зокрема до ст.ст. 12 та 13, які встановлюють випадки обмеження цих прав, одним з яких є обмеження : «на тимчасово окупованих територіях» [10].

При цьому положення ст. 10 Базового Закону [3] потребують уточнення та викладення в іншій редакції, з метою забезпечення цілісності законодавства та однакового застосування на всій території України, а також відповідності реальному стану речей, оскільки проходження контрольних процедур досить віддалено нагадує «вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію України і виїзд з неї». Також вдосконалення потребують положення Базового закону [3] та Порядку [6] в частині розповсюдження дії останнього на громадян України, тому що теперішній стан речей показує певну непослідовність законодавця.

Запровадження порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї, що поширюється в тому числі на громадян України, є об'єктивною необхідністю, яка знижує ризик проникнення з непідконтрольних територій осіб з метою вчинення диверсійної та підірвної діяльності проти України.

Наша пропозиція викласти ч. 1 ст. 10 Базового закону [3] в такій редакції: «Громадяни України мають право на в'їзд на тимчасово окуповану територію України та виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, за винятком обмежень, які встановлені законом».

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ратифікований Законом від 17.07.1997 № 475/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі із набранням чинності для України: міжнародний документ від 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
6. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї»: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 367. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF>
7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17>
8. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
9. Про Державну прикордонну службу: Закон України від 03.04.2003 № 661-VI». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
10. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15/>

ЛАПКІН Андрій Васильович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

РОЗГЛЯД ПРОКУРОРОМ СКАРГ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю якнайповнішого забезпечення прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, важливу роль у якому відіграє розгляд і вирішення скарг учасників кримінального провадження під час досудового розслідування. Згідно із ч. 4 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян», скарга – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. У кримінальному процесі за допомогою скарг його учасники звертають увагу компетентних органів на різноманітні порушення їх прав, забезпечуючи реалізацію верховенства права, законності та інших засад кримінального провадження.

Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є однією із основних засад кримінального провадження, яка, зокрема, передбачає, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України (ч. 1 ст. 24 КПК України). Вказівка законодавця на «порядок, передбачений КПК» визначає особливу процедуру розгляду і вирішення цих скарг. Разом з тим ця норма не містить обмежувальних вимог щодо випадків оскарження, з огляду на що вказане право необхідно розуміти гранично широко.

Разом з тим Глава 26 КПК України встановлює обмежений перелік видів процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування. Так, наприклад, виходячи із положень ст. 303 КПК України, під час досудового розслідування можуть бути оскаржені лише ті рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які передбачені ч. 1 цієї статті, і тільки визначеними у ній суб'єктами. На підставі цього Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ зробив висновок, що встановлений ч. 1 ст. 303 КПК України перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування є вичерпним [1]. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або про-

курора, згідно із ч. 2 ст. 303 КПК України, не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 КПК України.

Проблема полягає у тому, що ст.ст. 314–316 КПК України, які визначають процедуру підготовчого провадження, жодним чином не регламентують питання розгляду у ньому скарг учасників кримінального провадження. Внаслідок цього, як зазначають фахівці, суди досить часто відмовляють у розгляді скарг у підготовчому судовому засіданні з формальних підстав [2]. Навіть поверховий моніторинг постановлених у підготовчому провадженні ухвал суду на підставі поданих учасниками кримінального провадження скарг засвідчує таку тенденцію, коли суди відмовляють у задоволенні скарг або залишають їх без розгляду, мотивуючи свої рішення тим, що КПК України розгляд скарг у підготовчому провадженні не передбачений.

Окремі дослідники, звертаючи увагу на цю прогалину, пропонують усунути її шляхом встановлення законом порядку розгляду скарг, які не розглядаються під час досудового розслідування, у стадії підготовчого провадження [3]. Проте необхідно враховувати, що розгляд відповідних скарг у підготовчому судовому провадженні відбувається вже після закінчення досудового розслідування, тому майже не впливає на його результати, і мета подання скарги або заперечення практично не може бути досягнута.

Крім того, розгляд у підготовчому судовому засіданні скарг або заперечень на ухвали слідчого судді не є ефективним, адже проведення підготовчого судового засідання не передбачає надання сторонами суду доказів, і, відповідно, можливості їх аналізу й оцінки. Такий висновок можна зробити із ч. 4 ст. 291 КПК України, яка забороняє надання до суду до початку судового розгляду інших документів, ніж обвинувальний акт та додатки до нього, визначені ст. 291 КПК України. З цих положень науковці роблять висновок, що у стадії підготовчого судового провадження з'ясування обставин кримінального провадження та перевірка їх доказами не передбачена [4, с. 30]. Оскільки для розгляду скарги або заперечення в більшості випадків суд має дослідити фактичні обставини кримінального провадження, за відсутності доказів він позбавлений такої можливості, а отже, не може прийняти за наслідками їх розгляду законне й обґрунтоване рішення.

Європейський Суд з прав людини у рішенні по справі «Кузьменко проти України» вказав, що процедура оскарження, передбачена чинним на той час КПК України, не забезпечує швидкий та ефективний розгляд скарги заявника. Суд дійшов висновку про порушення самої суті права на доступ заявника до суду і констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на відмови національних судів розглядати позов заявника і подальше відсилення його до процедури, яка не була доступною та не забезпечувала швидкий та безпосередній розгляд [5]. Оскільки процедура оскарження процесуальних рішень у досудовому розслідуванні не була удосконалена, то ці зауваження залишають-

ся актуальними. Фактично, це визнав і Верховний Суд, який у п. 22 Постанови Великої Палати від 23 травня 2018 року у справі № 243/6674/17 вказав на те, що підготовче засідання в суді першої інстанції, навіть якщо обвинувальний акт передано до суду, може відбутися запізно для того, щоб бути здатним виправити порушення. Крім того, під час підготовчого судового засідання суддя не має повноважень вчиняти дії та приймати рішення, які можуть призвести до виправлення порушення Конвенції, спричиненого втручанням з боку держави [6].

В цих умовах можна стверджувати, що встановлення обмежень оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, передбачених ч. 2 ст. 303 КПК України, позбавляє заінтересовану особу ефективного засобу захисту її прав. В цьому вбачається порушення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Як варіант розв'язання цієї складної проблеми можна запропонувати розширити компетенцію прокурорів щодо розгляду скарг під час досудового розслідування. Зокрема, в умовах дії КПК України 1960 року прокурор володів широкими повноваженнями у цій сфері. Так, виходячи положень глави 22 КПК 1960 року учасники процесу могли безперешкодно оскаржувати до прокурора будь-які дії слідчого, як безпосередньо, так і через слідчого (ч. 1 ст. 234), а до вищестоящего прокурора – дії прокурора при проведенні ним досудового слідства або окремих слідчих дій (ч. 1 ст. 236), а також рішення прокурора, прийняті ним за наслідками розгляду скарги на дії слідчого (ч. 4 ст. 235).

На сьогодні згідно із ч. 1 ст. 306 КПК України, скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду. Прокурору, згідно із ст. 308 КПК України, може бути оскаржене лише недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Водночас, прокурор може самостійно скасувати рішення про закриття кримінального провадження, повідомлення слідчого, прокурора про підозру, що тягне за собою закриття провадження за скаргою (абзац 2 ч. 2 ст. 305 КПК України).

Проте уявляється, що повноваження прокурорів щодо розгляду скарг можуть бути розширені. Цьому сприяє наявність у прокурорів широких імперативних повноважень з процесуального керівництва досудовим розслідуванням, які, зокрема, включають право мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування, скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих, приймати процесуальні рішення у випадках, визначених КПК України, доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення тощо. Ці повнова-

ження дозволяють прокурорам виявляти порушення, про які йдеться у скаргах, та вживати ефективних заходів до їх усунення, поновлення порушень прав та притягнення винних у їх вчиненні осіб до передбаченої законом відповідальності.

На підставі викладеного пропонується змінити формулювання ч. 2 ст. 303 КПК України, передбачивши у ній, що: «скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються слідчими суддями і можуть бути подані прокурору – процесуальному керівнику досудового розслідування або прокурору вищого рівня».

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 09.11.2012 № 1640/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>

2. Нікшов Г. Відмова в правосудді: формалізм проти права. URL: <http://blog.liga.net/user/gnikshov/article/27544>

3. Сиза Н.П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf>

4. Гловюк І.В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28–33.

5. Кузьменко проти України (Kuzmenko v. Ukraine): рішення Європейського Суду з прав людини № 49526/07 від 09.03.2017. URL: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Informlisty/2017/Rishenny_ESPL_Kuzmenko.doc

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>

ЛЕВЕНЕЦЬ Борис Борисович
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

СУТНІСТЬ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У юридичній доктрині панує думка про правозастосування як певну фазу в загальному циклі правового розвитку. Судове правозастосування є формою застосування норм права, що безпосередньо пов'язане із реалізацією права. Класичне розуміння судового правозастосування полягає в підведенні конкретних життєвих обставин під абстрактну норму права [1, с. 23]. При цьому суб'єкт при виборі моделі правової поведінки враховує необхідність звернення до компетентних судових органів, прораховує доцільність такого звернення. Якщо ж таке звернення, на думку суб'єкта, вбачається неминучим, то вивчається судова практика з аналогічних проблем, прораховуються можливі витрати та визначається легітимність правозастосовних процедур.

Наразі проблеми сутності та природи судового правозастосування не є новими для юридичної доктрини й були предметом дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: М.Д. Гнатюк, О.В. Зайчука, В.М. Карташова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, М.М. Марченка, Н.М. Оніщенко, В.П. Плавича, І.М. Погрібного, В.О. Сердюк, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація та інші. Проте актуальність сутності судового правозастосування має перманентний характер з огляду на динамічний розвиток права та удосконалення правозастосовних процедур.

Метою даного дослідження є з'ясування сутності судового правозастосування.

В юридичній літературі існує значна кількість наукових підходів до розуміння поняття «судове правозастосування», зокрема як: особливий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі [2, с. 10]; процес практичного виконання закону за допомогою різних способів і засобів регулювання поведінки фізичних і юридичних осіб [3, с. 61]; нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, що охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя – розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі всіма ланками судової системи держави – з метою вирішення правових конфліктів [4, с. 45]; специфічний різновид юридичної діяльності, є складним, багатоплановим, поліфункціональним, має часові та просторові характеристики, офіційний,

публічний характер і здійснюється в певних процесуальних та організаційних формах спеціально уповноваженими суб'єктами права – судами [5, с. 91]; система правових дій, рішень компетентних органів і осіб, вслід за якими з'являються, проявляються і втілюються в життя організаційна і забезпечувальна функції правозастосування [6, с. 194] тощо.

Аналізуючи судове правозастосування, учені виокремлюють його специфічні ознаки та фундаментальну роль у праві: по-перше, судове правозастосування здійснюється виключно судом (одноосібно чи колегіально); по-друге, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ч. 1 ст. 124 Конституції України); по-третє, до судового правозастосування виставляються вимоги законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості, розумності, добросовісності та своєчасності; по-четверте, судове правозастосування здійснюється у визначеному та встановленому законом порядку; по-п'яте, безпосереднім результатом судового правозастосування є вирішення правового конфлікту; по-шосте, суб'єкти судового правозастосування повинні володіти відповідною професійною підготовкою та кваліфікацією.

В.А. Капустинський та І.В. Волкова до ознак судового правозастосування відносять наступні: винятковість реалізації норм права судами шляхом розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення; повнота правосуддя; ухвалення правозастосовних рішень у формі вирків, ухвал, постанов, рішень іменем держави (правозастосовні акти інших державних органів, організацій і установ різних форм власності не можуть прийматися у такий спосіб); загальнообов'язковість (пріоритет судового рішення порівняно з рішенням інших органів, посадових осіб, громадян, які вправі здійснювати правозастосовну діяльність; наявність процесуальної форми (розгляд справ у суді і прийняття правозастосовних рішень здійснюється в процесуальних формах, які чітко установлені законодавством для конкретних видів юридичних справ) [5, с. 88].

Судове правозастосування здійснюється на основі законів та інших джерел права. Так, Ф. Бекон, міркуючи про якість законів, висловлював думку, що найкращий закон той, який менш за все створює умови для свавілля судді, а найкращий суддя – той, який менш за все залишає на власний розсуд [7, с. 369]. Наявність простору для власного розсуду при прийнятті правозастосовного рішення може провокувати таке рішення, яке виходить за межі правової норми або не відповідає її меті, тим самим не захищаючи, а порушуючи права осіб [8, с. 125].

Проте слід зазначити, що судова практика не може обмежуватись застосуванням права виключно в «механічному» значенні. Застосовувати право можна лише тоді, коли воно існує. Тоді як правотворчий орган досить часто відстає від життя і полишає сучасні суспільні відносини без нормативного регулювання [9, с. 56]. Це створює ризики у судовому правозастосуванні. На думку М.І. Ко-

зюбри, судді при здійсненні правозастосування не завжди можуть абстрагуватися від зовнішніх впливів та бути безпристрасними арбітрами у справі. Симпатії чи антипатії, зовнішній тиск чи власна зацікавленість можуть призвести до спотворення змісту правової норми, у результаті чого правозастосування слугуватиме не забезпеченню прав людини та втіленню правових цінностей, а інтересам правозастосовника або третіх осіб [8, с. 125].

Ми розділяємо думку Т.О. Дідича, що судове правозастосування як процедура, в якій відбувається народження судового рішення, будучи кінцевою стадією здійснення правосуддя, характеризується вибудовуванням суддею «внутрішніх» юридичних висновків на основі раніше отриманих результатів розуміння факту та права. Головну роль у здійсненні правосуддя відіграє рівень володіння суддею мистецтвом інтерпретації, яке і визначає зміст власного суддівського розсуду. В зв'язку з цим стає очевидним, що вирішальне значення під час здійснення правосуддя відіграють індивідуальні характеристики неповторності «духу» судді [10, с. 104]. Причому кваліфікація має ґрунтуватися на глибоких знаннях про зміст норми права. Лише високоморальній людині з підвищеною правовою свідомістю та досконалим мисленням має доручатися вирішення судових справ. Внаслідок цього, в першу чергу, судове реформування потрібно розпочинати не з постійних дискусій щодо ідеальної структури судової системи, а з реального підвищення якості суддівських кадрів.

Підсумовуючи, зазначимо, що сутність судового правозастосування має об'єктивний та суб'єктивний зміст, що виявляється в індивідуальних характеристиках судді, як професіонала, дозволяє абстрагуватися від зовнішніх впливів та бути безпристрасним арбітром у справі та через володіння суддею мистецтвом інтерпретації, що й визначає зміст власного суддівського розсуду.

Список використаних джерел:

1. Бобрешов Є.Г. Структура судового правозастосування. *Правова держава*. Одеса: Астропринт, 2010. Вип.12. С. 44–49.
2. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 18 с.
3. Тихомиров Ю.А. Действие закона. Москва: Известия, 1992. 162 с.
4. Мельничук С.М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави. *Право і Безпека*. 2015. № 3(58). С. 42–46.
5. Капустинський В.А., Волкова І.В. Теоретичні основи судового правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5(32). С. 84–93.
6. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. *Академічний курс*. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
7. Теория государства и права: учеб. / А.И. Денисов, В.Д. Зорькин, А.А. Кененов, Ю.В. Кудрявцев и др.; под ред. А.И. Денисова. Москва: Юридическая литература, 1980. 432 с.

8. Загальна теорія права: підруч. / за ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. 396 с.

9. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / О.Л. Копиленко, О.В. Зайчук, А.А. Заєць, В.С. Журавський та ін.; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

10. Дідич Т.О. Ціннісний вимір правоутворення у сучасному правовому світогляді. Альманах права. *Правовий світогляд: людина і право*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 5. С. 165–170.

ЛИСЕНКО Володимир Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

КОМИШНЮК Юрій Олександрович
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу ніколи не викликало жодних сумнівів з боку процесуалістів. Зазначене питання набуває особливої гостроти з моменту прагнення вступу України до Європейського Союзу, де проблеми забезпечення прав і свобод учасників кримінального процесу на будь-якій його стадії виходять на перший план, особливо на стадії досудового розслідування.

Законність, обґрунтованість і вмотивованість розгляду кримінального провадження по суті, а також прийняття законного рішення потребують значної, кваліфікованої підготовчої роботи, яка починається з моменту отримання інформації про злочин, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та особливо під час його проведення. Саме на етапі проведення досудового розслідування неминуче відбувається обмеження прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу.

Здійснюючи розслідування будь-якого злочину виникає потреба допиту особи (підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта тощо). З процесуальної точки зору допит – це слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою збирання доказів шляхом отримання зафіксованих у словесній формі в протоколі й іншими передбаченими законом способами показань допитаної особи про відомі їй обставини кримінального правопорушення, або такі обставини, що мають чи можуть мати значення для кримінального провадження. З криміналістичної точки зору допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомостей про факти й обставини, що мають орієнтуюче значення, і які слідчий чи інша уповноважена особа отри-

мує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації [1].

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) (ст.ст. 133, 135–137 КПК України) слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК України випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Також слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою [2].

Згідно з ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод, такі діяння, які дають підстави для визнання доказів недопустимими. Розглянемо їх зміст більш детально [2].

Здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов. Чинний КПК України суттєво розширив юрисдикцію суду, а особливо повноваження слідчого судді під час досудового розслідування, зокрема, відніс до виключної компетенції слідчого судді прийняття рішення про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права людини, а також застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У зв'язку із цим, під порушенням суттєвих умов дозволу слідчого судді на проведення процесуальних дій, про яке йдеться у п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України, слід розуміти недотримання вказаних вище загальних правил, передбачених відповідними статтями КПК України, а також порушення тих приписів, які містяться в ухвалі слідчого судді про проведення конкретної процесуальної дії [1; 2].

Отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Ця підстава визнається безумовною, виходячи перш за все зі ст. 28 Конституції України та загальноновизнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини, до яких належить заборона катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 5 Загальної Декларації прав людини 1948 року, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, тощо). Заборона зазначених видів поводження з людиною гарантує право кожного на повагу до його гідності, яке належить до особистих невід'ємних прав людини. Як впливає із положень, що містяться у ст. 28 Конституції України, держава має не лише утримуватися від посягання на гідність особи, а й зобов'язана забезпечити дієвий захист всім особам від таких посягань з боку третіх осіб [3, с. 192].

В Україні правило щодо недопустимості отриманих у такий спосіб доказів відіграє особливу роль, оскільки, як свідчить правозастосовна практика, випадки допущення вказаних видів поведінки з особами, які мають процесуальний статус свідка, підозрюваного або взагалі не мають чітко визначеного процесуального статусу в конкретному кримінальному провадженні, мають місце досить часто, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини, який вже ухвалив низку рішень проти України.

Порушення права особи на захист є безумовною підставою визнання отриманих доказів недопустимими в силу того, що забезпечення права на захист є конституційною засадою кримінального провадження, яка гарантується у ст. 59 Конституції України та ст. 20 КПК України [1].

Отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права. Ця безумовна підстава визнання доказів недопустимими ґрунтується на ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, що визначає нормативний зміст свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як загальної засади кримінального провадження [1; 4].

Порушення права на перехресний допит – є абсолютною підставою визнання доказів недопустимими, які отримані із таким порушенням, оскільки це право є складовою права кожного на справедливий суд, а тому його порушення означає порушення права на справедливий суд в цілому. Право на перехресний допит прямо передбачено серед процесуальних прав обвинуваченого п. 1 ч. 4 ст. 42 КПК України [2]. Важливість цього права як процесуальної гарантії забезпечення права на справедливий суд обумовлює необхідність нормативного закріплення негативних процесуальних наслідків його порушення – визнання доказів, які отримані з порушенням цього права, недопустимими.

У переважній більшості випадків допит – це складний психологічний процес спілкування слідчого, прокурора з іншими учасниками слідчої дії, що вимагає від кожного з її учасників уваги, напруження розумових здібностей, пригадування подій минулого, контролю за поведінкою співрозмовника і власною, і це викликає швидку втому. З метою швидшого отримання потрібних результатів слідчий, прокурор можуть вдаватися не до правових методів отримання інформації від допитуваного. В результаті перевищення допустимих меж отримані результати визнаються судом не правомірними і тягнуть за собою ряд відповідних процесуальних рішень. З огляду на це, слід зазначити, що під час проведення допиту будь-якого учасника кримінального провадження слід дотримуватися норм Конституції України, Законів України та Міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081>

3. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2012. 1128 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r61.pdf>

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

ЛІСНИЧЕНКО Лілія Василівна
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Київ, Україна

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ

Становлення в нашій державі демократичного правого суспільства передбачає всебічний захист прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань. Загальна декларація прав людини та Конституція України (Закон) є гарантом забезпечення цих прав. Зокрема, Загальна декларація прав людини проголошує, що кожен має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3), а також має право володіти майном, ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна (ст. 17) [1].

Злочинність є найбільш небезпечним проявом порушення прав та свобод людини. Корисливо-насильницька злочинність являє собою одну з найпоширеніших груп злочинних діянь. Вона посягає на найцінніші соціальні блага – право на життя та здоров'я людини, а також право власності особи. Відповідно до ст. 316 Цивільного кодексу України «право власності – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» [2]. За Конституцією України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні (ст. 41 Закону). А життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Закону) [3]. Тому якраз насильницькі корисливі злочини, які поєднують корисливі наміри з агресивними, у цьому випадку насильницькими засобами їх задоволення, становлять істотну загрозу правопорядку в суспільстві та пряме порушення конституційних прав громадян. До корисливо-насильницьких злочинів відносять, зокрема, грабежі, розбійні напади та бандитизм (що практично завжди пов'язані з озброєними розбійними нападами або принаймні з приготуванням до таких нападів), а також вимагання й умисне корисливе вбивство.

Проблемою кримінально-правової та кримінологічної характеристики грабежів та розбоїв в Україні займалось багато вчених. Протягом всієї історії українського державотворення та розвитку кримінального права виділялось декілька історичних періодів їх дослідження. До сучасних дослідників таких складів злочинів, як грабіж та розбійний напад, можна віднести: О.О. Горішнього, М.І. Панова, М.І. Хавронюка, А.В. Савченка, Е.М. Кісілюка, М.В. Карп'юка,

А.М. Ключко, В.А. Мисливського, О.І. Дітріх, А.А. Курашвілі, В.С. Батиргарееву, Б.М. Головкина, С.В. Албула, О.М. Литвака, Д.В. Петрова, В.В. Семенко тощо. Їх праці були присвячені загальній кримінально-правовій та кримінологічній характеристиці даних корисливо-насильницьких злочинів. Проведенню компаративного аналізу за історичними критеріями, а також в розрізі різних національних культур та правових сімей.

Грабежі та розбійні напади є одними з найбільш поширених злочинів в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні. За роки незалежності нашої держави кількість грабежів та розбійних нападів зазнавала істотних коливань, але їх рівень залишався доволі високим, а періоди скорочення змінювались періодами значного зростання. Найбільшу їх кількість було зафіксовано в період 2003–2007 роки. Так, у 2003 році їх кількість становила 36486 грабежів та 5703 розбійні напади, а вже у 2005 році зросла до 47054 та 6708 відповідно [4]. Протягом наступних десяти років відмічалась нестабільна криміногенна ситуація в країні з постійними коливаннями рівня грабежів та розбійних нападів. За останні два роки спостерігається зменшення показників цих злочинів до 13838 грабежів та 2263 розбої у 2018 році. Проте на фоні загальної позитивної динаміки статистичних даних суспільна небезпечність грабежів та розбійних нападів залишається значною. Порушення основних прав і свобод людини під час вчинення цих корисливо-насильницьких злочинів є достатньо актуальним питанням для сучасного світу та основоположним у теоретичних дослідженнях і розгляді прикладних методів протидії злочинності.

Всебічне дослідження кожного кримінально-караного діяння передбачає вивчення комплексу складових їх детермінації. Специфіка причин та умов корисливо-насильницької злочинності, зокрема грабежів та розбоїв, полягає насамперед у їх взаємній обумовленості з умовами ринкової економіки. Разом із тим безпосередній або опосередкований вплив роблять різні неекономічні сфери державного та громадського життя (формування державної політики, поглядів, ідей з приводу власності, розвиток культури, морального та правового виховання). Саме ці явища, і процес їхнього впливу на стан і розвиток зазначеного виду злочинності досить специфічні. Такий процес має свої особливості в умовах, коли держава та суспільство або переживають кризу, або вступають у перехідний етап, що є характерним для сучасної України. Причини та умови, які сприяють вчиненню саме грабежів та розбійних нападів, мають різний характер, проте взаємодіють між собою та становлять комплекс. Ця система причин та умов складається із загальносоціальних та індивідуально-виховних елементів. Негативний вплив на особистість як потенційного злочинця здійснюють соціально-економічний та культурний стан в країні (безробіття, мала заробітна плата, спотворення моральної, правової та релігійної свідомості та інше). Проте індивідуально-виховні чинники (моральний стан в сім'ї, алкоголізм, наркоманія, паразитичний спосіб життя) більш негативно діють на особистість потенційного злочинця. Це у свою чергу призводить до свідомого

порушення злочинцем невід'ємного права особи на власність та в деяких випадках на життя та здоров'я людини та громадянина.

Для відновлення порушених прав особи під час вчинення грабежів та розбійних нападів існують методи відшкодування потерпілому матеріальних збитків, заподіяних злочинами проти власності. Суди мають звертати увагу на необхідність точного й неухильного виконання вимог закону щодо відшкодування потерпілим матеріальних збитків (п. 29 Постанови) [5]. Потерпілим повинен бути пред'явлений цивільний позов в якому могут бути включені вартість викраденого майна, а також вартість іншого майна, яке зазнало шкоди під час вчинення злочину (наприклад пошкоджений одяг чи витрати на лікування від отриманих тілесних ушкоджень). Крім цього, потерпілий може розраховувати на відшкодування моральної шкоди (ст. 127–130 Кримінально-процесуального кодексу України) [6].

Однак для недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина під час вчинення грабежів чи розбійних нападів необхідне проведення профілактичних заходів. Ці профілактичні міри мають комплексний характер і здійснюються на різних рівнях суспільного життя. Починаючи від загальносоціальних (соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності), спеціально-кримінологічних (кримінологічної профілактики грабежів та розбоїв, їх відвернення та припинення), індивідуальних заходів (переконання, надання допомоги, примус) та закінчуючи віктимологічною профілактикою (проведення специфічних заходів, спрямованих на зниження віктимності населення) [7, с. 53–58].

У нинішньому демократичному суспільстві можна спостерігати накопичення досвіду протидії грабежам та розбійним нападам, керуючись знаннями попередніх епох, а також сучасного міжнародного досвіду. Головним завданням, яке стоїть перед громадянським суспільством, є недопущення порушення прав та свобод людини шляхом запобігання вчиненню грабежів та розбійних нападів. Враховуючи суспільну небезпечність даних злочинних діянь, не виникає сумнівів в актуальності подальшого більш детального вивчення зазначеного питання.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (Форма № 1, затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 23.10.2012 № 100). URL: <https://www.gp.gov.ua>

5. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду від 06.11.2009 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.

ЛІСОВСЬКИЙ Петро Миколайович
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

ЛІСОВСЬКА Юлія Петрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та банківського права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

ІНТЕРЕСИ ОСОБИ, ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В ІНФРАСТРУКТУРІ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ

Сучасне забезпечення природно-енергетичних ресурсів людини, держави та суспільства залежить від стабільного і безпечного функціонування паливно-енергетичного комплексу. Однією з найважливіших компонентів паливно-енергетичного комплексу України є нафтогазовий комплекс як міжгалузеве об'єднання у складі нафтової та газової галузей. Саме тому безпечне і стабільно якісне функціонування нафтогазового комплексу є сьогодні актуальною інфраструктурою в кіберпросторі в забезпеченні як енергетичної, так і економічної безпеки.

При цьому Служба безпеки України, як державний правоохоронний орган спеціального призначення [1] та Прокуратура України, на яку покладається функція представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом (п. 3 ч. 1 ст. 1331 Конституції України [2], п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [3]) безпосередньо беруть участь у забезпеченні безпечного і стабільного функціонування, зокрема нафтогазового комплексу нашої держави, що викликав нагальний інтерес для сучасного фінансового права.

Сучасні напрацювання підрозділів Служби безпеки України та Генеральної Прокуратури України у сфері фінансового права свідчать, що значної шкоди інтересам людини, держави та суспільства завдається посадовими особами підприємств нафтогазового комплексу внаслідок дій, які мають ознаки корупційності, а також через застосування різного роду тіньових схем та механізмів господарської діяльності.

Характерним прикладом є примусове відволікання надходжень державної компанії від транзиту російського газу на закупівлю матеріально-технічних ресурсів у неспеціалізованих комерційних структур по завищеним цінам з

подальшим переведенням коштів державної компанії в тіньовий сектор економіки, що призводить не тільки до зростання заборгованості НАК «Надра України» за отриманий імпортований природний газ, але й до неможливості належного фінансування першочергових виробничих потреб дочірніх компаній [4, с. 85].

У свою чергу, аналіз діяльності основних постачальників матеріально-технічних ресурсів для потреб підприємств комплексу свідчить про масові факти поставки некондиційного обладнання ввезеного в Україну контрабандним шляхом за необґрунтовано завищеною вартістю. Причинами зазначених фінансових правопорушень є штучне створення тендерними структурами (комітетами) підприємств умов, за яких відсутня реальна конкуренція серед постачальників технологічного обладнання.

Вказане не забезпечує гарантій не втручання до регіональних підприємств системи НАК «Надра України» обладнання сумнівного походження, оскільки такі поставки, в більшості випадків, здійснюється через посередницькі комерційні структури, які хоча і мають дилерські повноваження, проте безпосередньо не ввозять обладнання в Україну.

Так, у 2006–2007 роках підприємствами системи НАК «Надра України» укладено угоди з рядом приватних структур на придбання запасних частин для газоперекачувальних агрегатів іноземного виробництва. Проте в Службі безпеки України встановлено, що вказані структури не ввозили запасні частини до України, а придбали їх на території нашої держави через низку окремих приватних структур (фірм, компаній тощо). Серед них, за даними Державної податкової адміністрації України, є структури з ознаками «...фіктивності», які перебувають в розшуку або відносно них порушено провадження у справах про банкрутство». Крім того, вартість поставленого технологічного обладнання завищена в декілька разів порівняно з ринковими цінами.

Причинами зазначених порушень є штучне створення тендерними комітетами підприємств системи НАК «Надра України» умов, за яких відсутня реальна конкуренція серед постачальників технологічного обладнання [5, с. 153].

Крім того, чільне місце посідають факти навмисного проведення керівниками державних компаній бартерних, залікових та вексельних операцій, укладання збиткових для державних компаній фінансових договорів, нанесення фінансово-економічних збитків державі під час співпраці підприємств нафтогазового комплексу з часткою державної власності з комерційними структурами.

Так, зокрема, в одному випадку під час надання послуг щодо виконання дизайн-проекту та ремонтно-будівельних робіт комерційна структура виконала свої обов'язки частково, отримавши всю передбачену договором суму, а іншу частину коштів в сумі близько 500 тис. грн не повернула і протягом декількох років безпідставно використовувала у своїх цілях. У цьому сенсі керівництво державного підприємства суттєво дієвих кроків щодо повернення власних коштів не робило.

У цьому разі керівництвом підприємств системи НАК «Надра України», нібито для залучення інвестицій у геологічну галузь, створено ряд спільних підприємств із залученням приватного капіталу.

У подальшому, застосовуючи недосконалість нормативних актів, які регулюють питання переоформлення спеціальних дозволів на користування надрами, на вказані комерційні структури без проведення аукціону було переоформлено спецдозволи на користування надрами ряду родовищ (всього 10). При цьому комерційні структури подали до Державної геологічної служби України пакет документів на отримання ліцензії без підтверджуючих документів про право власності на майнові комплекси для видобування корисних копалин.

Таким чином, частка держави (в особі НАК «Надра України») у статутному фонді створених спільних підприємств зменшилась з 50 відсотків до 0,079 відсотків, що призвело до втрати контролю державної компанії над їх діяльністю. При цьому керівництвом зацікавленої державної компанії дієвих кроків щодо недопущення таких економічно недоцільних наслідків зроблено не було. Очевидно, що перераховані події фінансового злочину (факти, епізоди тощо) викликані здебільшого корупційними діями керівництва та посадових осіб відповідних підприємств, що негативно впливають на фінансовий стан державних компаній нафтогазового комплексу [6, с. 74].

Тому одним із головних завдань СБУ та Генеральної прокуратури України постає саме протиборство корупційним маніпуляціям з боку керівництва та посадових осіб відповідних державних підприємств.

При Генеральній прокуратурі України нещодавно створено Інститут спеціального слідства за сприянням Ю. Луценка. Саме така інституція розглядає заочне засудження, що є нагальним у сучасному кіберпросторі як конфіскації крадених коштів з огляду сучасного фінансового права. За словами Ю. Луценка, саме сьогодні має вирішуватись «переведення народного депутата у «спеціальний статус», якщо такий депутат здійснив злочин. Так, дійсно, прикладів для цього достатньо.

Адже справжній Прокурор – це незалежність та професіоналізм мудрої людини, яка глибоко поважає себе, високо цінує своє призначення захищати права та свободи громадянина. Це та креативно творча Людина, яка не залишає місця та часу для різних улюблених занять, а своєю професійною роботою служить людям. Саме такий капітал Мудрості в Прокурора становить якість переосмислення пріоритетно творчих горизонтів у життєвому світі.

Список використаних джерел:

1. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
2. Конституція України: Закон України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 41.

3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

4. Лісовська Ю.П., Лісовський П.М., Подоляка С.А. Правова держава: історія, теорія, методологія: навч. посіб. Київ: Кондор, 2018. 348 с.

5. Лісовська Ю.П., Подоляка С.А., Лісовський П.М. Сучасне фінансове право: навч. посіб. Київ: Кондор, 2018. 224 с.

6. Литвиненко В.І., Лісовська Ю.П., Лісовський П.М. Антикорупційне право: навч. посіб. Київ: Кондор, 2018. 240 с.

ЛОТЮК Дмитро Петрович
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
прокурорської діяльності у сфері міжнародного права
та впровадження практики Європейського суду з прав людини
науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ВІНСЬКИЙ Олександр Юрійович
викладач відділу підготовки прокурорів з організації роботи
в органах прокуратури та викладання професійної етики
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ВИПРАВДАННЯ ВТРУЧАННЯ В ПРАВО МИРНО ВОЛОДІТИ СВОЇМ МАЙНОМ ВІДПОВІДНО ДО ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Право власності є одним з фундаментальних прав людини, це є сукупністю правових норм, які регулюють відносини, пов'язанні з володінням, користуванням і розпорядженням майном власником на свій розсуд.

В умовах формування правової та демократичної України Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) відіграє провідну роль. Конвенція була прийнята та підписана відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-учасниками Ради Європи прав та основоположних свобод людини 4 листопада 1950 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року, в Україні набула чинності 11 вересня 1997 року.

«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції» – саме так звучить ст. 1 Конвенції, яка покладає зобов'язання на державу поважати права людини та гарантувати їх дотримання. Однак на практиці не всі держави можуть гарантувати дотримання всіх прав людини, що власне призводить до винесення Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) рішень про порушення тих чи інших прав.

Найперше, необхідно визначити, як ЄСПЛ розглядає питання втручання в право гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

В рішенні у справі «Імобіліаре Саффі проти Італії» ЄСПЛ зазначив, що згідно з усталеною практикою Суду ст. 1 Першого протоколу до Конвенції містить три окремі норми: перша, що виражається в першому реченні першого

абзацу та має загальний характер, закладає принцип мирного володіння майном. Друга норма, що міститься в другому реченні того ж абзацу, охоплює питання позбавлення права власності та обумовлює його певними критеріями. Третя норма, що міститься в другому абзаці, визнає право договірних держав, серед іншого, контролювати використання майна в загальних інтересах. Друга та третя норми, які стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном, повинні тлумачитися у світлі загального принципу, закладеного першою нормою.

Відповідно до цієї позиції втручання в право мирно володіти своїм майном має відбуватись в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальним принципом міжнародного права.

Позиція ЄСПЛ в рішенні у справі «Вістіньш і Перепьолкінс проти Латвії» конкретизує, як має відбуватись втручання для того, щоб узгоджуватись із ст. 1 Першого протоколу. Захід втручання має відповідати трьом основним умовам: він повинен бути здійснений «на умовах, передбачених законом», що виключає будь яку свавільну дію з боку державних органів. Також він повинен переслідувати «інтереси суспільства» і повинен забезпечувати «справедливий баланс» між правами власника та інтересами суспільства.

Що стосується пропорційності між правами власника та інтересами суспільства, то ЄСПЛ у справі «Скордіно проти Італії» зазначив, що якщо втручання у право на мирне володіння майном законне і здійснене в інтересах суспільства, воно завжди повинно забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи. Зокрема, має існувати розумне пропорційне співвідношення між застосованими засобами та метою, яку прагнуть досягти шляхом позбавлення особи її майна.

Особливої уваги необхідно приділити принципу «належного врядування», який також є однією зі складових досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав власника. Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як ті, що стосуються власності, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і, насамперед, послідовний спосіб. У справах проти України ЄСПЛ звертає увагу на порушення принципу «належного врядування» досить часто. Одна з перших справ, яка стосувалась порушення вказаного принципу була справа «Максименко та Герасименко проти України», про скасування договору купівлі-продажу гуртожитку та відсутності компенсації добросовісним набувачам внаслідок непослідовних та помилкових рішень державних органів.

З цього приводу ЄСПЛ зазначає, що принцип «належного врядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість. Проте потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися

у нове право, добросовісно набуте особою, яка покладалася на легітимність дій державного органу.

Також принцип «належного врядування» передбачає, що державні органи не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків, а ризик будь якої помилки повинен покладатись на саму державу, та не може бути виправленим за рахунок осіб, яких вони стосуються.

16 лютого 2017 року ЄСПЛ виніс рішення «Кривенький проти України», яке стосувалося позбавлення права на земельну ділянку особи, яка набула її добросовісно та відповідно до національного законодавства.

Відповідно до висновку ЄСПЛ позбавлення майна заявника відповідає суспільним інтересам і має законну мету, оскільки на території, де розміщувалась земельна ділянка планувався видобуток каоліну, і вона була виділена для компанії, яка повинна здійснювати вказану діяльність. Однак через призму принципу «належного врядування» ЄСПЛ зазначив наступне: «Залишається визначити, чи забезпечено необхідний справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав людини... У зв'язку з цим Суд повторює, що позбавлення майна без виплати суми, достатньо обґрунтовано пов'язаної з його цінністю, зазвичай порушує необхідний справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи... і становитиме непропорційний тягар для заявника... У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покласти на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку... а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові».

У вказаній справі саме невивплата заявнику компенсації і призвела до порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Інше, не менш важливе, рішення у справі Індустріальний Фінансовий Консорціум «Інвестиційно-металургічний союз» проти України було винесено 26 червня 2018 року. У зазначеному рішенні ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з порушенням принципу правової визначеності, оскільки національними судами було скасовано остаточне судове рішення на користь заявника щодо приватизації «Криворіжсталі».

Також компанія-заявник стверджувала про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки через те, що було порушено її право на справедливий суд, її незаконно було позбавлено майна.

У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що ситуація в ній відрізняється від переважної більшості випадків, коли Суд визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції стосовно скасування остаточних та обов'язкових рішень (ЄСПЛ послався на рішення «Агротехсервіс проти України», «Тімотієвич проти України» та «Іванова проти України»). Відрізняється вона переважно в

тому, що у справі Індустріального Фінансового Консорціуму «Інвестиційно-металургічний союз» державою була сплачена компенсація, тобто повернуті кошти, які компанія сплатила за акції «Криворіжсталі». Хоча компанія-заявник стверджувала, що ця сума не покривала шкоду, заподіяну їй в результаті позбавлення своїх активів, для підтвердження цього аргументу не було надано жодних доказів.

Компанія-заявник стверджувала, що вона незаконно позбавлена свого майна через процесуальні недоліки у національному провадженні, але ЄСПЛ зазначив, що не кожен процесуальний недолік у розгляді справи призводить до втручання в право на власність з порушенням «принципу законності», та послався на рішення у справі «Україна-Тюмень проти України».

ЄСПЛ також нагадав, що у виняткових випадках він визнавав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції внаслідок несправедливого способу, в якому було проведено відповідне судове провадження, включаючи «явне втручання» органів державної влади. Однак, оскільки було встановлено, що в даному випадку справа не стосується втручання державних службовців в судовий процес, як це було у справах «Совтрансавто Холдингу» та «Агро-комплексу», то не можна сказати що в даній ситуації було порушено «принцип законності». Крім того, компанія-заявник не продемонструвала, що її було позбавлено можливості ефективно захищати свої майнові права та інтереси в процесі повторного розгляду в господарських судах.

Щодо питання суспільного інтересу, то у вказаній справі Уряд зазначав, що компанія-заявник була позбавлена акцій компанії для досягнення найкращого фінансового результату для державного бюджету, а оскаржуване позбавлення не було непропорційним, оскільки компанія-заявник негайно одержала назад суму, яку вона заплатила за акції, і не вимагала подальшої компенсації. Таким чином, вона не зазнала надмірного індивідуального тягаря. ЄСПЛ погодився з цією позицією Уряду, оскільки компанія-заявник не заперечувала проти них, і не змогла обґрунтувати, що компенсація, яка була повернута, є недостатньою.

Отже, в цій справі ЄСПЛ не знайшов порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції оскільки втручання відповідало «принципу законності» мало «суспільний інтерес» та було дотримано необхідний справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав.

Підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що ЄСПЛ у своїй практиці щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції виходить з того, що позбавлення права власності, без сплати відповідної компенсації призводить до визнання порушення права мирного володіння майном.

ЛЯШКО Віктор Костянтинівч
курсант факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМІЗАЦІЇ ДИТИНИ ЯК ЖЕРТВИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Згідно зі ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності виділяється такі основні положення, які характеризують торгівлю дітьми: вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті цієї статті; «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку [1].

Тобто торгівля дітьми виокремлюється як вид торгівлі людьми у міжнародно-правових стандартах.

Торгівля дітьми – злочин, пов'язаний з купівлею-продажем осіб до 18 років, вчинення дій, пов'язаних із вербуванням, перевезенням, передачею, приховуванням або отриманням шляхом загрози силою, або її застосуванням, або іншими формами примусу, експлуатації з метою отримання корисної вигоди, або іншої матеріальної зацікавленості [2, с. 17–21]. Це різновид корисливої діяльності, у тому числі, організований транснаціональний злочинний бізнес, тісно пов'язаний з такими явищами як проституція, наркоманія, порноіндустрія, корупція, відмивання доходів тощо.

Віктимність як особистісна ознака, яка визначає здатність особи стати жертвою злочинного посягання, щодо дітей виявляє себе на індивідуальному (щодо конкретного потерпілого) та груповому (щодо всіх уразливих дітей) рівнях. Вбачається доцільним говорити, у першу чергу, саме про груповий рівень. При цьому слід погодитися з І.В. Фроловою, щодо доцільності виокремлення наступних груп потерпілих: 1) особи, які випадково стають жертвою даного злочину; 2) особи, які виявляють дещо провокуючу поведінку; 3) особи, які за їх добровільною згодою залучаються до кримінального бізнесу. До осіб першої категорії відносяться особи, які були заздалегідь «замовлені» покупцем, тривалий час вистежувались, були викрадені, таємно перевезені і передані за винагороду, а також особи, які були шляхом обману завербовані близькими знайомим або родичами. До таких відносяться й діти, у тому числі й ті, які були усиновлені або викрадені злочинцями з метою їх експлуатації [3, с. 1066].

Вбачається, що така ситуація щодо дітей – потенційних жертв торгівлі людьми обумовлена особливостями їх первинної та вторинної віктимізації.

Так, стосовно первинної віктимізації можна виокремити кілька основних чинників, серед яких звернемо увагу на економічні та соціальні.

До економічних чинників слід віднести ті, які не прямо, а опосередковано, через найближче оточення впливають на дітей (економічна нестабільність у державі; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; порушення принципів соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; високий рівень безробіття; обмеженість можливостей працевлаштування; низький рівень матеріальних доходів та життя більшої частини населення, насамперед молоді; несприятливі побутові умови).

У свою чергу, соціальні слід вважати факторами віктимізації «прямої дії». До них відносяться, зокрема, наявність насильства в сім'ї, жорстоке поводження та занедбаність, часто з боку батьків, членів родини або оточення; девіантна поведінка батьків – вживання алкоголю, наркотичних речовин та залежність від них, кримінальна діяльність. Жорстоке поводження з дітьми і зневага до їх інтересів можуть мати різні види і форми. Однак їх наслідками завжди є серйозна шкода для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко також загроза її життю чи навіть є причиною смерті.

Фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх заміняють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, у вигляді укусів і з використанням усіляких предметів як знаряддя бузувірства.

У деяких родинах як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпанців до пороття ременем. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад, воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою.

Сексуальне насильство – використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди [4, с. 52–53].

Психічне (емоційне) насильство – постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження її людського достоїнства, обвинувачення її в тому, у чому вона не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини. До цього виду насильства належать також постійна неправда, обман дитини (у результаті чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям [4, с. 52–53].

Зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Так, інцест (сексуальне насильство) неминуче супроводжується руйну-

ванням сімейних стосунків та довіри в сім'ї, маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням із боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство. Складовою частиною практично всіх видів насильства є фізичне (побиття) та емоційне (загрози вбити або покалічити)

Соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми є елементами механізму первинної віктимізації дітей. Саме через цю первинну віктимізацію діти й отримують статус потенційної жертви торгівлі людьми, при цьому загрози стати потерпілими безпосередньо пов'язані саме із сімейним колом, тобто походять з найближчого соціального оточення дитини.

Однак не менш важливим є ризик вторинної віктимізації. Слід звернути увагу на посттравматичну реабілітацію неповнолітньої особи, яка стала жертвою торгівлі. Через всі пережиті події дитина закривається в собі, намагається уникати суспільства, оскільки вбачає в ньому загрозу внутрішньому світу, це лише в кращому випадку, а в гіршому випадку все закінчується суїцидом дитини.

Саме тоді, коли дитина знаходиться у нестабільному стані, вона змушена спілкуватися з правоохоронцями, які намагаються отримати необхідну інформацію, тим самим повертаючи дитину до травмуючих подій.

Тому, не володіючи відповідними знаннями про проблему торгівлі людьми, про ознаки цього злочину (індикатори), а також за відсутності навичок налагодження комунікативного зв'язку з особами, які ймовірно є постраждалими від торгівлі людьми, працювати з такою особою практично неможливо.

Варто звернути увагу на те, що злочин торгівлі людьми є унікальним в тому аспекті, що в більшості випадків постраждалу (потерпілу) особу треба виявляти, організовуючи цілий процес з відповідними умовами. Рівень самоідентифікації жертв цієї категорії злочинів (коли жертви усвідомлюють, що стосовно них учинено злочин і вимагають захисту їхніх прав та свобод) є надзвичайно низьким. У випадках з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, це – поодинокі випадки. З огляду на вищезазначене виявлення осіб, які ймовірно стали жертвами злочину торгівлі людьми, становить неабияку важливість.

Виявлення таких осіб дасть можливість своєчасно:

- запобігти вчиненню злочину щодо цієї особи або групи інших осіб;
- отримати інформацію про торгівців людьми, способи і методи їх злочинних дій;
- врятувати осіб, які знаходяться під контролем злочинців;
- надати необхідний захист та допомогу особам, які зазнали знущань та експлуатації, отримали фізичні та психічні травми.

Поняття «виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми» визначено ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми». Йдеться про з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми.

Ідентифікація – це комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо

особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та доходить висновку, є така особа постраждалою від торгівлі людьми чи ні.

Ідентифікація – це розпізнання, співставлення фахівцем, який має певні знання та навички щодо виявлення суб'єктивних або об'єктивних ознак у особи, яка ймовірно постраждала від злочину торгівлі людьми [4, с. 35–37].

Відповідно до законодавства України виявлення (ідентифікування) особи, яка постраждала від злочину торгівлі людьми, здійснює будь-який із суб'єктів взаємодії, до якого така особа звернеться за допомогою, або якому стане відоме про неї, зокрема.

Досить часто такими суб'єктами є правоохоронні органи. У разі, коли йдеться про транскордонну торгівлі людьми, першими, хто спілкується з потенційними жертвами та, відповідно, має виявляти, ідентифікувати дитину як жертву торгівлі людьми є прикордонники.

Слід зазначити, що під час виявлення (ідентифікації) осіб, які постраждали від торгівлі людьми, варто враховувати гендерні аспекти. Ситуації, в яких перебували постраждалі під час експлуатації, мають дуже руйнівний та інтимний характер, особливо якщо йдеться про сексуальну експлуатацію. На жаль, у законодавстві жодним чином не відображено цей аспект діяльності. Більш того, брак підготовлених фахівців обмежує право постраждалої особи у виборі фахівця відповідної статі, який буде проводити інтерв'ю, здійснювати заходи реабілітації тощо.

У більшості випадків виявлення (ідентифікація) постраждалої особи відбувається проактивним шляхом, тобто фахівцями безпосередньо. Особи, які пережили ситуацію торгівлі людьми, вкрай нечасто звертаються самостійно за допомогою через особливий психоемоційний стан, а у випадку із дітьми – через втрачений рівень довіри до дорослих. За оцінками міжнародних експертів, близько 65% жертв торгівлі людьми у світі так і залишаються не ідентифікованими [5].

Зрозуміло, що вторинна віктимізація не обмежується лише можливим негативним, травмуючим впливом правоохоронців на дитину. Адже, як зазначається у ч. 5 ст. 16 «Репатріація та повернення жертв» Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [6], всі програми репатріації мають бути спрямовані на уникнення повторної віктимізації. Стосовно дітей ці програми повинні включати користування правом на освіту й заходи із забезпечення належної опіки чи прийому сім'єю або відповідними органами опіки.

Однак саме правоохоронні органи, які безпосередньо спілкуються з постраждалою дитиною, мають викликати в неї відчуття захищеності, довіри та розрахунку на допомогу. Це, у свою чергу, вимагає від правоохоронців знання особливостей віктимізації дітей та специфіки проявлення у них психологічних рис жертви такого злочину як торгівля людьми.

Список використаних джерел:

1. Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000. URL: <http://www.un.org/russian>
2. Програма підвищення кваліфікації службовців і спеціалістів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій, що задіяні у механізмі перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / І.Г. Дюміна, В.М. Касьяненко, О.В. Татаренкова. Донецьк. 98 с.
3. Фролова І.В. Про віктимність потерпілих у механізмі торгівлі людьми та її врахування на досудовому слідстві. Форум права. 2011. № 1. С. 1065–1067. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11fivndc.pdf>
4. Протидія торгівлі людьми в Україні: навч.-метод. посіб. / Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга; за ред. К. Левківського та ін. Київ: ВАІТЕ, 2017. 88 с.
5. Торговля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. Київ. 2004. 247 с.
6. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU05384.html

ЛЯШУК Роман Миколайович
доктор юридичних наук,
начальник кафедри теорії та історії держави і права
та приватно-правових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ГАНЬБА Олег Борисович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
та приватно-правових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ПОВАГА ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

У Загальній декларації прав людини та національних правових актах поваги та дотримання прав і свобод людини визначається як принцип діяльності органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України (ООДК ДПСУ) [1; 2, ст. 3, 17; 3, ст. 3].

Права і свободи людини – це правові можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід’ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [4, с. 447].

Права людини – це завжди конкретні соціальні можливості, які, відповідаючи міжнародним стандартам, враховують також і специфічні внутрішньо-соціальні умови, котрі виступають чинниками та середовищем реалізації відповідних прав [5, с. 6].

Свободою є «стрижневий» вимір економічної, політичної, соціальної, правової сфер життя держави та суспільства. Яка полягає у визнанні та дієвості права, котре своїм зачином має конституційно визнане природне або неопозитивне право. Тільки в умовах свободи людина може сформуватися як особистість. Тому захист і повагу до особистої свободи людини необхідно розглядати як один із найважливіших обов’язків держави та ООДК [6, с. 12, 16].

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, ста-

нового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незважаючи на те, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті [1, ст. 2]. Даний принцип, також, передбачає: рівність перед законом прав всіх людей, без будь-якої різниці [1, ст. 7]; заборону безпідставного втручання у особисте та сімейне життя людини [1, ст. 12; 7, ст. 17] та будь-яку дискримінацію.

Рівність особи можна визначити, як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом [8, с. 9].

Відповідно до ст. 24 Основного Закону України, цей принцип має такі аспекти свого прояву: 1) рівність прав і свобод незалежно від будь-яких ознак – раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; 2) рівність перед законом [2]. Прикордонники повинні дотримуватись рівності всіх осіб, з якими вони вступають у правовідносини.

Вся діяльність державної влади має підпорядковуватися важливій меті – забезпеченню, дотриманню, охороні та захисту прав людини. Реалізація цієї мети не можлива без взяття державою зобов'язань, які забезпечують справедливість у взаємовідносинах із її громадянами [9, с. 64], що забезпечується принципами функціонування її механізму. Діяльність ООДК, як і кожного правоохоронного органу, за своїм змістом направлена на охорону прав та свобод людини [10, с. 11], що є пріоритетним напрямом їх роботи [11].

Зобов'язання держави щодо реалізації прав та свобод людини гарантуються різними правовими засобами, серед яких одним із найголовніших є інститут відповідальності держави перед особою [2, ст. 3]. Втілення принципу відповідальності держави перед людиною через її представницькі органи та уповноважених посадових осіб є одним із основних показників правової політики держави, що будується на морально-юридичних засадах відносин між державою як носієм влади та громадянином як учасником її здійснення. Саме держава є основним гарантом реалізації прав, свобод та захисту законних інтересів особи. У зв'язку з цим, принцип відповідальності держави перед особою повинен стати одним із способів боротьби зі зловживанням владою, свавілля з боку державних органів, посадових осіб стосовно прав людини [9, с. 64].

Засобом охорони основних прав і свобод людини є юридична відповідальність, в тому числі і для персоналу ООДК [6, с. 20]. Військовослужбовці та працівники ДПСУ, як представники органу держави, зобов'язані чітко дотримувати

тися законодавства України і не порушувати права та свободи громадян.

Важливе значення для визначення розгляданого принципу, має Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку [12; 13]. Оскільки, посадові особи ООДК виконують функції із підтримання правопорядку на кордоні [3, ст. 1], то дія зазначеного документу на них також розповсюджується. У Кодексі розкрито принцип поваги та дотримання прав людини у діяльності ООДК. Цей принцип полягає в дотриманні, повазі та охороні права людини: на життя і здоров'я (ст. 3), на таємницю життя (ст. 4), утримання від корупції (ст. 7), поваги до законів (ст. 8) [12] та права на вільне пересування і свободи вибору місця проживання [1, ст. 13; 7 ст. 12].

Повага і дотримання прав і свобод людини у діяльності ООДК полягає у реальному забезпеченні та неухильному дотриманні прикордонниками прав і свобод громадян України, іноземців та осіб без громадянства під час здійснення оперативно-службової діяльності з охорони кордону [14]. ООДК не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян [2, ст. 17].

Невід'ємною складовою дотримання прав і свобод людини у діяльності ООДК є забезпечення даних прав і свобод.

Враховуючи специфіку завдань, які стоять перед ООДК, зміст діяльності даних підрозділів із забезпечення конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина охоплює напрямки: створення сприятливих умов для ефективної реалізації особистих прав і свобод людини та громадянина; охорону їх від правопорушень; захист названих прав людини в момент порушення; відновлення порушених особистих прав і свобод людини та громадянина [15, с. 13].

Особливостями діяльності ООДК із забезпечення конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина є такі: діяльність зазначених підрозділів, що визначається повноваженнями всіх їх структурних одиниць, повинна бути чітко визначена законодавством України; вказані повноваження реалізуються у відповідних сферах, серед яких розрізняють сферу охорони державного кордону України, забезпечення пропуску осіб, транспортних засобів та вантажів через кордон, протидії злочинам і правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 / Законодавство України. Правова серія «Інфодиск». Київ: Інфодиск, 2011.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-0%B2%D1%80>
3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. 2003. № 27. Ст. 208.
4. Словник української мови. В 11 томах. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.

5. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Одеська Національна юридична академія. Одеса, 2003. 20 с.

6. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Нац. юр. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 33 с.

7. Про громадянські і політичні права: міжнародний пакт, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). Ратифікований ВР Української РСР Законом від 19.10.73 № 2148-VIII / Законодавство України. Київ: Інфодиск, 2011.

8. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право»; Нац. юр. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків: 2007. 18 с.

9. Малютін І.А. Права та свободи людини повинні дотримуватись і захищатися державою. Зовнішня торгівля: право та економіка. *Міжнародне право*. Київ: УАЗТ, 2006. № 4(27). С. 94–98.

10. Пашук Т.І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Львівський національний університет імені І. Франка. Львів: Манускрипт, 2006. 18 с.

11. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року. Київ: Інфодиск, 2011.

12. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 № 143/2002. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=143%2F2002>

13. Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Головного управління державної служби України від 05.07.2011 № 330/151/809/434/146; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.07.2011 № 922/19660. URL: http://www.pvu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id

14. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30.11.2018 № 971; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2018 за № 1468/32920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18>

15. Хальота А.І. Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2004. 21 с.

МАГНОВСЬКИЙ Ігор Йосифович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного, конституційного
та адміністративного права
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Івано-Франківськ, Україна

ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Реальність демократії у суспільстві є основою реальності гарантій прав і свобод людини та громадянина. Їх здійснення та повна реалізація можливі лише за умов додержання та виконання обов'язків як з боку держави, так і самих людей. Кожен має можливість використовувати свої права і свободи за власним розсудом, здійснювати вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Слід додати, що формування громадянського суспільства в Україні неможливе без належного гарантування прав і свобод людини та громадянина. Проголошення прав і свобод та їх повсюдне і суворе дотримання є різні речі. На основі положень Конституції України, що стосуються насамперед прав і свобод людини, необхідно прийняти ті закони, якими буде встановлено ефективний механізм здійснення цих прав і свобод. Ця проблема є багатоманітною і складною. У її основі лежить природне право людини на свободу і недоторканість.

Проблема забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття стала однією з найактуальніших проблем людства та має складні внутрішньодержавні й міжнародні аспекти прояву. Як стверджують науковці, вона тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод особи з боку держави, що знаходить свій прояв як у певних труднощах реалізації деяких із них (передусім це стосується соціально-економічних прав), так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень [1, с. 109].

Особливої значущості дана тема набуває у сучасний період формування України як демократичної, соціальної та правової держави, процес становлення котрої ускладнюється певними негативними факторами як негаразди господарства, низька ефективність діяльності управлінських структур, соціальні конфлікти, звісно не можна оминути й анексію частини території України тощо.

В.Я. Тацій та О.В. Петришин чітко констатують, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним конституційним

обов'язком держави, проте значна частина громадян України не має змоги в повному обсязі реалізувати власні права. Разом із тим практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає саме у їх реальності. Тобто в реалізації можливостей, які випливають зі змісту того чи іншого суб'єктивного права. При цьому реальність прав людини має забезпечуватися цілою низкою гарантій – засобів, способів та умов, використовуючи які суб'єкт досягає безперечної реалізації своїх прав. Ці гарантії обумовлені рівнем демократії, розвитку економіки, правової культури суспільства, ступенем незалежності судової влади, обґрунтованістю встановлених законом обмежень тощо [2, с. 24].

Підвалини реальності прав і свобод людини та громадянина полягають у тому, що права та свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів, або внесенні до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. А для цього необхідні відповідні гарантії здійснення людиною своїх прав та свобод.

Як показує міжнародний досвід, ефективність гарантій прав і свобод людини та громадянина залежить від рівня розвитку правових інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу життєвих благ, правотворчої діяльності в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності належного функціонування державної влади та інше.

Фактично переважна більшість прав і свобод людини та громадянина, передбачених міжнародними документами, відображені Конституцією України. Однак питання полягає у їх реальному здійсненні, а для цього бракує механізму забезпечення.

Н.М. Пархоменко зазначає, що сутністю гарантій є поєднання індивідуально-вольових та організаційно-владних дій щодо переведення прав особи зі сфери можливого в соціально-правову дійсність, що дає поняття соціально-юридичного механізму реалізації прав і свобод громадян [3, с. 133].

А.Ю. Олійник наголошує, що головним суб'єктом будь-якого суспільства є людини, а тому основу саме громадянського – складає свобода людини та здатність суспільства її забезпечити [4, с. 273].

Утвердження громадянського суспільства в Україні є непростюю і тривалою справою. Подолати проблеми на шляху розвитку громадянського суспільства зможе наявність стабільності в регулюванні суспільних відносин, авторитет державної влади, наявність розвинутої державної структури, здатної забезпечити виконання законів, наявність незалежного суду, вдосконалення системи правоохоронних органів та вирішення інших проблем пов'язаних із ефективним забезпеченням прав і свобод людини, де її гарантії, широта, реальність, здійсненність виражають не тільки фактичний та юридичний статус особи в суспільстві, а й суть діючої в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в самому суспільному ладі. Вони показники зрілості суспільства, його досягнень, тим більше, що на державу та її органи Кон-

ституція і закони України покладають обов'язки забезпечення прав і свобод людини.

Отже, громадянське суспільство є гарантом захисту прав, свобод та законних інтересів своїх громадян, що забезпечує їх належну реалізацію та непорушність.

Список використаних джерел:

1. Прієшкіна О.В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Київ. С. 110–114.

2. Тацій В.Я. Правосвідомість і правова культура в процесі формування правової держави в Україні / В. Я. Тацій, О.В. Петришин. Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики : матер. наук. конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.) / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка; упоряд.: В.П. Горбатенко, І.О. Кресіна. Київ: Юридична думка, 2011. С. 22–29.

3. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130–137.

4. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини та громадянина та їх забезпечення в Україні: моног. Київ: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.

МАКОДА Володимир Євгенович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВЧИНЕННЯ ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Сьогодні в Україні проводиться боротьба правоохоронних органів з злочинами у всіх сферах економічної діяльності фізичних та юридичних осіб, в органах державно-виконавчої влади та інших сферах.

Не є секретом для всіх, що сьогодні в Україні корупційні злочини займають провідне місце, а Україна займає по корупції одне з «високих» місць серед країн світу.

Так, за останній рік Україна дещо поліпшила свої позиції в рейтингу «Індекс сприйняття корупції», повідомила 29 січня міжнародна організація Transparency International. За результатами опитувань експертів та представників бізнесу, Україна набрала 32 бали зі ста можливих, на два бали більше, ніж торік, і посіла 122-ге місце за підсумками 2018 року, розділивши його з Малі, Малаві та Ліберією. Найвищий бал у рейтингу мають держави, в яких корупцію вважають мінімальною; найнижчий – найбільш корумповані, за сприйняттям, країни. Так, Данія в останньому рейтингу набрала 88 балів зі ста можливих і посіла перше місце (вважається найменш корумпованою за сприйняттям країною), Нова Зеландія – 87 балів, Фінляндія, Сингапур та Швеція – по 85 балів.

Менш корумпованими за сприйняттям, ніж Україна, є всі країни ЄС, включно з Болгарією, яка має найгірші показники в Євросоюзі – 42 бали.

Із пострадянських держав Україну випередили всі країни Балтії, а також Грузія, Вірменія, Молдова і Білорусь.

Проте є і позитивні новини: рівень корупції в Україні став меншим, ніж у Казахстані та Киргизстані (які набрали відповідно 31 та 29 балів), а також другий рік поспіль Україна випереджає Росію, яка раніше вважалася за сприйняттям менш корумпованою за Україну. Росія набрала в «Індексі сприйняття корупції-2018» 28 балів. В Україні рівень корупції сприймається меншим, ніж, наприклад, у Гондурасі, Лаосі, Мексиці та Кенії [1].

Слід зазначити, що для «боротьби» з корупцією правоохоронні органи не тільки в Україні, а й у всьому світі використовують своїх агентів або осіб, які надали згоду на співпрацю з ними в проведенні так званих «процесуальних» дій під час здійснення ними досудового розслідування.

На сьогодні, в науковій літературі існують різні дефініції провокації злочину. Зокрема, на думку С. Радачинського, провокація – це умисна одностороння діяльність винного, спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка мала б усі зовнішні ознаки злочину з метою дискредитації, шантажу або створення штучних доказів обвинувачення [2].

Не можна не погодитися з думкою О. Альшиної, яка зазначає, що під провокацією злочину розуміється створення особою обстановки, що виключає вчинення іншою особою злочину, або співучасть у такому злочині, з метою її викриття, шантажу або заподіяння іншої матеріальної чи нематеріальної шкоди такій особі [3, с. 4].

На нашу думку, заслуговує на увагу визначення провокації злочину правоохоронними органами, сформульоване ЄСПЛ у справі «Раманаускас проти Литви», від 5 лютого 2008 року, у якому зазначено, що поліцейська провокація має місце тоді, коли задіяні службові особи, які являються працівниками органів безпеки, або особами, котрі діють за їх вказівкою, не обмежують свої дії тільки розслідуванням кримінальної справи по суті прихованим способом, а впливають на суб'єкт з метою спровокувати його вчинити злочин, який в іншому випадку не було б вчинено, з метою виявлення злочину, тобто отримати докази та порушити кримінальну справу [4, с. 610]. Подібне визначення провокації ЄСПЛ дав у справі «Сепіл проти Туреччини» від 12 листопада 2013 року [4, с. 666].

Однією з складових вчинення особою провокації відносно іншої особи є підбурювання її до вчинення злочину, зокрема умовляння на здійснення відповідних дій, посилення на свій похилий вік чи погане здоров'я, спонукання негайно передати грошові кошти іншій особі, погодити з посадовою особою проект майбутнього рішення, яке вона має прийняти за результатом розгляду її скарги, яка перебуває у неї на розгляді та інші. Такі дії особи кореспондуються з ч. 4 ст. 27 Кримінального кодексу України (КК України).

Слід зазначити, що в разі залучення правоохоронними органами особи до проведення слідчих дій, необхідно отримати від неї письмову згоду на такі дії. Крім цього, слідчий(детектив) повинен прийняти постанову про залучення особи до проведення слідчих дій, надати роз'яснення та витяги у друкованому вигляді із ст.ст. 222, 387 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), попередити про кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України за розголошення даних досудового розслідування. В разі якщо ця особа буде передавати іншій особі грошові кошти, які надаються правоохоронним органом, слідчий(детектив) приймає постанову про відмову у визнанні потерпілим даної особи. При цьому ця особа має право її оскаржити до суду в порядку ст.ст. 303, 304 КПК України.

Як правило провокації злочину в більшості випадках притаманне така дія, як передача грошових коштів особі в якості неправомірної вигоди за вирішення конкретних питань чи вчинення дій. У зв'язку з цим, процесуальним про-

курором керуючись ст.ст. 36, 11, 246, 249, 251, 271 КПК України в обов'язковому порядку приймається постанова про проведення негласної слідчої (розшукової) дії-контроль за вчиненням злочину. Фактично у строки, які зазначені у такій постанові слідчий(детектив) або особам яким доручається проведення відповідної слідчої дії, повинні надати особі ідентифіковані грошові кошти для їх передачі іншій особі з використанням аудіо-, відео записуючих засобів, які можуть бути використані, як докази вчинення злочину іншою особою.

Слід зазначити, що у постанові про проведення негласної слідчої (розшукової) дії – контроль за вчиненням злочину, прокурор повинен згідно з ч. 7 ст. 271 КПК України вмотивовано викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину.

Не можна не погодитися з О. Дроздовим, який зазначає, що провокація має місце, коли співробітники правоохоронних органів не обмежуються переважно пасивним встановлення обставин можливого вчинення особою злочину з метою збору відповідних доказів і, при наявності на те підстав, притягнення її до відповідальності, а підбурюють цю особу до вчинення злочину.

У більшості рішень ЄСПЛ, які пов'язані з визначенням вчинення чи невчинення правоохоронними органами провокації злочину вирішується питання, чи обмежилися співробітники правоохоронних органів переважно пасивним спостереженням, чи вони вчиняли активні дії для вчинення провокації злочину, в тому числі, зокрема: 1) наявність підстав для проведення відповідних заходів; 2) роль співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину.

В Україні заборона провокації особи на вчинення злочину міститься лише у частині третій ст. 271 КПК України, в якій зазначено, що під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. При цьому КПК України вказує, що здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні. Вказівки на неможливість використання доказів, здобутих у результаті провокації злочину, закон не містить. У той же час, у своєму рішенні у справі «Ваньян проти Росії» від 15 грудня 2005 року ЄСПЛ вказав на неможливість використання доказів, отриманих у результаті провокації поліції [5]. Аналогічну правову позицію ЄСПЛ висловив у справі «Тейшейра Де Кастро» проти Португалії від 9 червня 1998 року [6].

Цікавим на нашу думку є питання, яке полягає у тому, якщо вчинення провокації злочину найде своє підтвердження у виправдальному вироку, то чи буде нести кримінальну відповідальність особа, яка співпрацюючи з правоохоронними органами та перебуваючи під їх контролем, вчинила злочин, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 370 КК України. При цьому така

особа попереджається слідчим про кримінальну відповідальність за вчинення провокації злочину, їй забороняється підбурювати особу до вчинення злочину і вона має право, вчиняти тільки пасивні дії відносно іншої особи.

Зокрема, наразі Управлінням внутрішньої безпеки Національного антикорупційного бюро України проводиться досудове розслідування у кримінальному провадженні № 4201800000000686 від 23 березня 2018 року за ч. 2 ст. 370 КК України – провокація злочину детективами НАБУ.

Слід зазначити, що до часу створення Державного бюро розслідування, саме Управлінням внутрішньої безпеки Національного антикорупційного бюро України проводилося досудове розслідування щодо злочинів, які можливо вчинили детективи НАБУ. Хочемо зазначити, що особа, яка була залучена до співпраці з правоохоронними органами, до цього була потерпілою, підозрюваною та заявником у семи різних кримінальних провадженнях, при цьому в останніх чотирьох досудове розслідування проводили ті самі слідчі та процесуальні прокурори САП. Хочемо зазначити, що під час досудового розслідування слідчим(детективом) приймалися дві постанови про відмову у визнанні потерпілим та одна постанова про закриття кримінального провадження за ч. 2 ст. 284 КПК України – відсутність в діяннях складу кримінального правопорушення. Усі ці постанови на початку 2019 року скасовані слідчими суддями Солом'янського районного суду м. Києва, але щоб цього досягнути, відбулося понад 50 судових засідань у різних інстанціях, було задоволено судом заяви про відвід двох слідчих (детективів) НАБУ у цьому кримінальному провадженні та нарешті особу, відносно якої була вчинена провокація злочину, визнали потерпілим та слідчим було вручено пам'ятку про процесуальні права та обов'язки потерпілого згідно з ч. 2 ст. 55 КПК України.

Хочемо зазначити, що сьогодні, практика слідчих направлена на не виконання вимог ч. 2 ст. 55 КПК України, в якій зазначено, що права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Як правило, у більшості випадків ці вимоги не виконуються відразу слідчими, а навпаки приймається постанова про відмову у визнанні потерпілим, а згодом приймається постанова про закриття кримінального провадження.

На нашу думку, така практика правоохоронних органів не відповідає положенням Конституції України, вимогам КПК України та Конвенції з прав людини та основоположних свобод.

Слід зазначити, що тільки під час судового розгляду по суті, суд перебуваючи в нарадчій кімнаті приймає рішення про підтвердження вчинення провокації злочину правоохоронними органами відносно обвинуваченого чи про її відсутність. Це пов'язано з тим, що згідно ст. 94 КПК України, слідчий, проку-

пор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

При цьому порядок визнання належними, допустимими чи недопустимими доказами, які надані суду сторонами кримінального провадження визначається судом у відповідності з вимогами ст.ст. 85, 86, 87, 89 КПК України.

Зокрема, це підтверджується виправдувальним вироком Вінницького міського суду від 13 січня 2017 року (справа № 127/23772/16-к, провадження № 1-кп/127/196/17), в якому було зазначено, що відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Аналогічна правова конструкція закріплена й у ч. 4 ст. 17 КПК України. Зі змісту ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України випливає, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні та кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Зі змісту рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочаров проти України» (п. 45), суд при оцінці доказів керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою висновків або подібних неспростованих презумпцій щодо фактів.

Таким чином, здійснюючи судовий розгляд даного кримінального провадження відповідно до вимог ч. 6 ст. 22, ч. 3 ст. 26, ч. 1 ст. 337 КПК України, оцінюючи досліджені у справі докази з точки зору належності, допустимості та достовірності, а сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, суд прийшов до висновку, що стороною обвинувачення поза розумним сумнівом не доведено винуватість ОСОБА_4 у вчиненні інкримінованих їй злочинів. Як наслідок, на переконання суду, ОСОБА_4 відповідно до ч. 1 ст. 373 КПК України підлягає виправданню.

Також, слід зазначити, що Хмельницьким міськрайонним судом Хмельницької області було винесено виправдувальний вирок від 12 листопада 2018 року (справа № 686/9761/16-к) у зв'язку із вчиненням провокації злочину. Зокрема, суд дійшов висновку, що правоохоронці, отримавши відомості про можливе вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України не обмежились пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів на підтвердження його вчинення, впливали на підсудного, схилиючи його до вчинення злочину, а саме – до надання неправомірної вигоди службовій особі, та створюючи обстановку для вчинення цього злочину, який в іншому випадку не був би вчинений [7].

Отже, підбиваючи підсумок зазначеного вище, можна зробити висновок, що суди розглядаючи обвинувальні акти відносно осіб, повинні ретельно перевіряти, в разі заяви особи про вчинення відносно неї провокації злочину, всі матеріали, які мають до цього відношення та повно, всебічно і об'єктивно проводити судове слідство (розгляд) у кримінальному провадженні, з застосуванням гарантії, яка міститься в п. 1-3 ст.6 Конвенції, а саме справедливого судового розгляду. При цьому, органи прокуратури повинні розкрити стороні захисту будь-які суттєві докази, що їм відомі, за або проти обвинуваченого відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Индекс сприйняття корупції. Україна дещо змінила позиції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29735869.html>
2. Радачинский С.Н. Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики: дисс ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Нижний Новгород, 2011. 367 с.
3. Альошина О.І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
4. Прийма С.В., Шульгін С.О. Збірник судових рішень у справах щодо провокації злочину працівниками правоохоронних органів. Харків: Право, 2015. 608 с.
5. Ваньян против России): решение Европейского суда по правам человека от 15.12.2005 (жалоба № 53203/99). URL: <http://www.srji.org/resources/search/27/>
6. Тейшейра Де Кастро против Португалии: решение Европейского суда по правам человека от 09.06.1998 (жалоба № 44/1997/828/1034). URL: <http://sergeinasonov.narod.ru/Kastro.doc>.
7. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 12.11.2018 (справа № 686/9761/16-к). URL: <https://court.gov.ua>

МАЛЯРЕНКО Василь Тимофійович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
м. Київ, Україна

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ФАКТОР ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Головним, можна сказати, основоположним правом людини є право на тривале і достойне життя. Це право лежить в основі нашої Конституції. Всі державні структури зобов'язані сприяти людині у реалізації цього права. І в першу чергу – законодавчий орган, який встановлює правила життєдіяльності.

Розумні народи давно збагнули, що управління країною однією людиною не тільки малоефективне, але і небезпечне. І тому повноваження монарха, президента тощо обмежувались і передавались представницькому органу влади.

З раннього середньовіччя в Європі запроваджувалася думка про місце конкретної людини в житті суспільства, про необхідність переходу від авторитарного способу управління суспільством до колективного, демократичного.

На жаль, в Україні збагнули цю істину надзвичайно пізно.

Якщо народи України, особливо ті, що жили в складі Російської імперії, не мали поняття про парламентаризм, про права людини до початку ХХ століття, то в Європі ці поняття існували з ХІІІ століття. Зокрема, англійський парламент заснований 1265 року, а Кортеси в Іспанії ще раніше.

Уже в той час в Європі зароджувалася ідеологія раннього гуманізму. Новий світогляд у центр світу ставив конкретну особу та її права і свободи. Згідно з цим світоглядом людина все більше цікавилася навколишнім світом і намагалася його вдосконалити.

Уже з того часу у Великобританії та ряді інших країн Європи створювались так звані інклюзивні інститути влади і економіки, тобто інститути, які свою діяльність спрямовували на забезпечення інтересів більшості населення країни.

На жаль, в Україні існували і продовжують існувати так звані естрактивні інститути влади і економіки, тобто інститути, які свою діяльність спрямовують на забезпечення інтересів меншості населення.

Таким чином більше 700 років Україна живе поза уявленнями про парламентаризм і права окремої людини. А.Г. Мучник у книзі «Філософія достоїнства, свободи и прав человека» навів слова сановної мудрої людини, яка сказала, що в Російській імперії боротьбу за гідність і свободу людини вели лише жебраки і філософи. Але при цьому вони ніколи не були в авторитеті у народів цієї імперії. Тому перемогу всякий раз отримувала рокова для цієї держави традиція, традиція нерозвинутої цивілізації, традиція невігластва.

Представницькі органи влади поступово удосконалюються. Успішні країни світу переходять від одно- до двопалатного парламенту.

Нині більшість успішних країн світу мають двопалатні парламенти. Прагматичні народи вважають, що це ключ до розв'язання багатьох проблем. Другий Президент нашої держави, усвідомлюючи це, наполегливо пропонував запровадити в Україні двопалатний парламент для стабілізації становища в країні. Але більшість політичних сил заперечували і продовжують заперечувати проти цього. Вони лякають населення одним, на їхній погляд, найважливішим аргументом – можливістю федералізації України, а потім і її розпадом.

Судячи з аргументів, які використовують прихильники та противники двопалатного парламенту, в нашому суспільстві немає більш-менш систематизованих знань про цей інститут влади та його місце і значення в сьогоднішньому світі.

Противники двопалатного парламенту заявляють, що він «шкідливий для розвитку суспільства». Така форма державного устрою, на їхню думку, «небезпечна для утвердження демократії в країні і для збереження її цілісності». Вони посилаються на те, що згідно зі світовим досвідом «основним критерієм для створення верхньої палати парламенту є федеративний устрій держави або історична традиція монархізму, адаптованого до принципів демократії».

Чи справді це так – звернемося до міжнародного досвіду.

На земній кулі на сьогодні понад сімдесят країн мають двопалатні парламенти. При цьому абсолютна більшість із них – успішні країни з позитивними економічними та соціальними показниками. Серед них Австралія, Австрія, Алжир, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Єгипет, Індія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Німеччина, Нідерланди, Оман, США, Франція, Швейцарія, Японія та багато інших високорозвинених країн зі стабільним суспільством і економікою.

Як бачимо, одні з них мають федеративний державний устрій, інші – унітарний, є серед них монархії, є і республіки.

Після розпаду Радянського Союзу, усвідомлюючи велику значимість такого парламенту для життя країни, чимало держав, які не мають жодного стосунку ні до монархізму, ні до федералізму, створили саме двопалатні парламенти – це, зокрема, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Таджикистан. Росія також має двопалатний парламент. Двопалатні парламенти мають Польща, Чехія, Хорватія, Сербія, Румунія, Боснія та Герцеговина, тобто держави, які позбулися комуністичної ідеології та тоталітарних уявлень про розбудову держави. Як відомо, Польща, Чехія, Хорватія і Румунія є унітарними республіками. Але жодна з них не має «монархічних» традицій чи тенденцій до федералізації.

Водночас слід сказати, що однопалатні парламенти мають як федеративні держави (наприклад Венесуела, Об'єднані Арабські Емірати), так і унітарні, де збереглися монархічні традиції (Швеція, Норвегія, Данія, Люксембург), і їх ніхто не звинувачує у відсутності демократії.

Однопалатні парламенти мають, як правило, країни невеликі, з малою кількістю населення та слабкими фінансовими можливостями (наприклад Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія, Андорра, Ісландія, багато малих острівних держав). В їх число входять також слаборозвинені країни Африки, традиційно тоталітарні або такі, що тяжіють до цього способу правління. Україна, яка зберігає однопалатний парламент, фактично демонструє тоталітарні устремління, які шкодять їй іміджу у світі.

Тим, хто вважає, що двопалатний парламент доцільний лише у федеративній державі, треба знати, що Сполучені Штати Америки є федеративною державою, але складається вона з унітарних держав – штатів, які мають свої конституції і свої парламенти. У цій складній, але успішній державі двопалатні парламенти функціонують як на рівні всієї держави, так і на рівні кожного штату. Лише штат Небраска має однопалатний парламент. Усі інші 49 штатів – двопалатні. Треба визначити, що не Сполучені Штати Америки створили свої штати, а унітарні держави-штати створили єдину федеративну державу під назвою Сполучені Штати Америки. І двопалатний парламент на федеративному рівні створено на базі двопалатних парламентів унітарних держав-штатів, які існують і донині. Тобто двопалатний парламент не розірвав державу, а навпаки об'єднав її.

Заяви про те, що двопалатний парламент може призвести до федералізації та розпаду України, є лукавими. Жодна з держав з таким парламентом через це не федералізувалася, не розпалася і перспектив до того не має. Польща, Чехія, Румунія, Франція та багато інших унітарних держав, створюючи двопалатні парламенти, не лякали своє населення федералізацією або розпадом держави, бо знали, що цей аргумент не підтверджений історією і є нікчемним. Вони переконані, що двопалатний парламент, навпаки, «цементує» державу, сприяє наведенню в ній порядку. Що ж до демократії, то країни, які відходять від тоталітаризму, створюють двопалатні парламенти саме заради її утвердження. На чому ґрунтується в народів світу бажання мати не одну, а дві палати парламенту? Не вдаючись до деталізації функцій його нижньої та верхньої палат, тим більше знаючи з Конституції, чим займається однопалатна Верховна Рада України, сконцентруємо свою увагу на головних особливостях верхньої палати, або сенату, як її називають у більшості країн світу, котрі мають двопалатний парламент. Головна роль сенату в державі – стабілізуюча. Саме він стримує всі гілки влади від конфліктності і суперечок. У кожній редакції газети, журналу тощо є так зване «світле око». У парламенті цим «світлим оком» є сенат. Він «шліфує» кожний нормативний акт, який вийшов зі стін нижньої палати, не допускаючи сумнівних, суперечливих, не підтверджених фінансово і кадрово норм. Завдяки цьому у президента держави майже не виникає необхідності накладати вето на законопроект, опрацьований сенатом, а отже, й причин для конфлікту між президентом і законодавчою владою. Сенат забирає «хліб» у конституційного суду. Мало в якій державі з двопалатним парламентом є

такий масовий наплив подань до конституційного суду, як у нас. У зв'язку із цим зникає тяганина і невизначеність з нормативними актами, а відтак немає підстав для конфліктів між гілками влади. Влада здобуває більшу довіру, більший авторитет у населення.

Однопалатний парламент, хоч би яким досконалим він був, не в змозі забезпечити справедливий і рівний захист інтересів кожного регіону країни, кожної етнічної меншини, кожного напрямку людської діяльності. Сенат, як правило, й забезпечує цю функцію влади – бути справедливою і рівною до всіх.

Двопалатний парламент унеможлиблює сконцентрування парламентської влади в руках однієї людини або однієї політичної сили, а також узурпацію влади щодо кадрових питань, він не допустить кнопкаводства та порушень регламенту.

В окремих країнах, наприклад у США, жодна з палат упродовж сесії не може без згоди другої перенести засідання більше ніж на визначені дні або призначити їх в іншому місці, ніж те, де засідають обидві палати. Тобто палати виконують стримуючу роль одна щодо іншої. Здебільшого сенат виконує контрольну функцію стосовно дій та рішень нижньої палати і уряду, а в деяких країнах має право навіть законодавчого вето.

Тобто сенат – це надзвичайно корисний інститут влади, ігнорування створення якого нічого доброго країні не приносить. Сенат у країні – це показник демократії, гарант законності та захищеності, і тому небажання запровадити його означає бажання законсервувати той безлад, який сьогодні є в Україні, оскільки він вигідний певним політичним силам.

Аналіз даних щодо створення законодавчих органів влади в багатьох успішних країнах світу свідчить про те, що двопалатний парламентаризм залежить передовсім не від традицій, монархізму, федералізму чи унітаризму, а від прагматичних уявлень, від розрахунку, від користі для людини такого інституту влади. Якби двопалатний парламент шкодив прагматичним французам в їхній унітарній державі чи німцям у їхній федеративній державі, вони б давно позбулися його.

Саме прагматичні міркування корисності для людини утримують двопалатний парламент як на федеральному, так і унітарному державному рівнях у США. Успішність і корисність двопалатного парламенту залежить від форми і способу його формування. У світі щодо цього є величезний досвід.

В Україні окремі «вчені» лякають людей двопалатним парламентом, маючи на увазі спосіб його формування у Російській Федерації. Там, зокрема, верхня палата – Рада Федерації – формується з вищих посадових осіб виконавчої та законодавчої влади кожної з федеральних адміністративних одиниць – областей, країв, республік, автономних округів і областей, федеральних міст.

Тобто до Ради Федерації народ їх не обирає. Таким чином, вони не представляють народ свого регіону, хоч і покликані певною мірою захищати його інтереси.

Справді, для України такий спосіб формування сенату може бути згубним. Але у світі є й інші способи.

У світі мало яка країна формує свій парламент лише на пропорційній основі. В абсолютній більшості випадків вони формуються на мажоритарній або змішаній основі, за якої депутат служить не партійному вождю, а народу свого виборчого округу.

Чому основні політичні сили в Україні не бажають двопалатного парламенту? Тому що вони не бачать своєї вигоди в ньому. Вони таким чином втрачають владу, свій вплив на процеси, які відбуватимуться в країні, оскільки не зможуть одночасно контролювати обидві палати. Створення двопалатного парламенту – це радикальні зміни в державному устрої. Вони бояться цих змін.

Тим часом, як видно з досвіду інших країн, народ України виграє від створення двопалатного парламенту, оскільки це основний ключ до розв'язання тих політичних, економічних і соціальних проблем, з якими Україна зайшла в глухий кут.

Доки Україна не збагне, що система однопалатного парламенту вигідна лише партійним функціонерам, вона залишатиметься убогою і сірою, а конфлікти, суперечки та вибори будуть безконечними.

Крім того, з урахуванням факту, що двопалатний парламент існує в більшості успішних і гідних поваги країн світу, Україна, не створивши такого парламенту, ототожнюватиметься в цьому плані з країнами відсталими, мало-розвиненими і навіть тоталітарними.

Питання створення сенату в Україні не має відкидатися з порога. Вони потребують глибокого вивчення та реалізації. Якщо наш парламент хоче добра Україні та її народу.

Запровадження двопалатного парламенту на розумній основі – це надійний ключ до ліквідації кризи в Україні, ключ до реалізації прав і свобод людини.

МАРІЧЕВ Валерій Єгорович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор Національної академії
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВІЙНИ

Стратегія нацбезпеки України свідчить, що сучасні зміни у зовнішньо-та внутрішньополітичній, військовій, соціальній та криміногенній обстановці в Україні залежать сьогодні від: збройної агресії з боку Російської Федерації, порушення її військами територіальної цілісності і державного суверенітету нашої країни; формування спецслужбами РФ злочинних озброєних формувань, нових військових з'єднань і частин на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей; постачання сепаратистським силам на Сході України зброї і важкої бойової техніки; активізація РФ розвідувальної, підривної та іншої протиправної діяльності проти нашої країни з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки; скоєння на окупованих та підконтрольних українському уряду територіях масових порушень прав і свобод українських громадян, злочинів проти миру і людства, а також інших важких злочинів. Вказані умови ставлять питання про захист прав людини в умовах відсічі російської агресії на сході країни, ведення збройного конфлікту, тобто виконання права, законів і правил війни [1–3].

Міжнародне гуманітарне право (МГП) або право війни, право воєнних конфліктів – галузь міжнародного права, що регулює гуманізацію ведення воєнних дій і полегшує страждання жертв війни. Застосовується під час збройних міжнародних і внутрішніх конфліктів, складається з Женевського та Гаазького права. Містить правові норми щодо захисту жертв конфліктів, правила застосування засобів і способів ведення бойових дій, захисту цивільних, поранених і заарештованих осіб [1–4].

Право війни (лат. *Jus ad bellum*) – історичне право держави на ведення бойових дій, а також одна з ознак державного суверенітету. Визначається міжнародним правом і уявляє низку критеріїв для визначення конкретної війни справедливою, а також застосування під час її ведення збройної сили припустимим. У якості обмеження права війни сьогодні застосовуються угоди про ненапад, визначення Нюрнберзьким міжнародним трибуналом війни злочином проти мира, Устав Організації Об'єднаних Націй, який передбачає розв'язання міжнародних суперечок мирним шляхом, за виключенням випадків відбиття зовнішньої агресії з метою захисту власної країни. Останній випадок притаманний сьогоднішньому військово-політичному російсько-українському прикордонному військовому конфлікту, під вплив якого потра-

пило біля 4,5 млн українських громадян в Донецькій і Луганській областях, а також на території Автономної Республіки Крим [4].

Окремо від права війни існують правила і звичаї війни, що стосуються залучених до війни суб'єктів, визначають захист прав цивільного населення в умовах воєнного часу і ведення бойових дій.

Результати аналізу вказаних міжнародно-правових засад і посилань, а також прикладів виконання військовими формуваннями протидіючих сторін (РФ та України) законів і звичаїв війни у військовому конфлікті 2014–2019 року, надають авторові право констатувати два аспекти [5; 6]:

1. Українська сторона та військові формування України на Сході України виконує правила і закони війни у повному обсязі, чітко дотримуючись рішень Ради Безпеки ООН, правил ведення військових дій, неприпустимості застосування зброї проти цивільного населення як нашої країни, так й громадян інших країни, вимог Конвенції о законах і звичаях сухопутної війни, що неодноразово відмічалось виступами учасників засідань Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій.

2. Російська сторона, всупереч положень цілої низки міжнародних договорів і нормативно-правових актів, а також вимог чинного національного російського законодавства, здійснила і продовжує здійснювати злочинні правопорушення на тимчасово окупованих українських територіях, які можна оцінювати не тільки як кримінальні злочини, а й злочини проти миру і людства, Доказаними серед них є:

– збиття влітку 2014 року російськими військовими літака «Боїнг» цивільного пасажирського авіарейсу МН-17 Малайзійських авіаліній і загибель близько двох сотень пасажирів, серед яких було близько тридцяти дітей;

– масові обстріли російською артилерією українських цивільних поселень і об'єктів життєзабезпечення (фільтраційних водопостачальних станцій, хлібопекарень, електропідстанцій, ліній електропередач, пунктів пропуску біженців тощо), використання при цьому високо потужної зброї, систем залпового вогню, заборонених фосфорних і касетних боеприпасів;

– залучення до нанесення артилерійських ударів по українським цивільним поселенням курсантів російських вищих військових навчальних закладів;

– розкрадання і відчуження у цивільного українського населення, яке залишилося на тимчасово окупованих територіях їхнього майна, цінностей, земель, будинків, автомашин, фірм і підприємств;

– знищення об'єктів виробництва і містоформуєчих підприємств;

– створення на окупованих і відчужених територіях умов геноциду, залишення цивільного населення без пенсійного забезпечення, без харчів, інших необхідних засобів для існування та лікування;

– примусове залучення українського населення, яке залишилося на тимчасово окупованих територіях, до участі у збройній боротьбі з військовими урядовими українськими формуваннями;

- застосування катувань і заборонених Женевською конвенцією заходів проти українських військовополонених, вбивства і знущання над ними під час їх перебування у полоні;
- розгортання мінно-підривної і терористичної діяльності проти України;
- масове переселення, а інколи і примусова депортація окремих верств українського і кримськотатарського населення з тимчасово окупованих і анексованих територій.

Перераховані вище факти не тільки підтверджені, задокументовані та передані українським керівництвом для вивчення міжнародними безпековими інституціями і органами. Вони яскраво підтверджують масові порушення з боку представників російських військових формувань, співробітників окупаційних адміністрацій, правоохоронних органів і спеціальних служб права, законів і звичаїв незаконно розв'язаної проти України війни, заборонене міжнародною спільнотою поводження з полоненими і населенням тимчасово окупованих територій України. Відповідно до принципів вимог міжнародного права і положень права війни зазначені факти і події підлягають прискіпливого і суворого розгляду, оцінки та покарання міжнародними військовим трибуналом як найстрашніші злочини військового характеру.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: міжнар. док. від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: міжнар. док. від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
3. Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
4. Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
5. Морозов О.М. Системна війна – Український вимір. Київ: АТЦ, 2017. 114 с.
6. Світова гібридна війна: український фронт: моног. за ред. В. Горбуліна / авт. кол. Київ: Фолио, 2017. 496 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>

МАРЧУК Василий Васильевич
кандидат юридических наук, доцент,
директор государственного учреждения
«Научно-практический центр проблем
укрепления законности и правопорядка
Генеральной прокуратуры Республики Беларусь»,
г. Минск, Республика Беларусь

О ПРОБЛЕМАХ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПОРЯДКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ

Базовые положения государственной политики в сфере уголовно-правового обеспечения экономической деятельности в Республике Беларусь были заложены еще в первой половине 90-х годов прошлого века. Основной вектор уголовно-правовой политики был заложен в Конституции Республики Беларусь, которая была принята 15 марта 1994 года. В ст. 13 Конституции было провозглашено: «Государство предоставляет всем равные права для осуществления хозяйственной и иной деятельности, кроме запрещенной законом, и гарантирует равную защиту и равные условия для развития всех форм собственности... Государство гарантирует всем равные возможности свободного использования способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности. Государство осуществляет регулирование экономической деятельности в интересах человека и общества; обеспечивает направление и координацию государственной и частной экономической деятельности в социальных целях».

Провозглашение равной защиты прав собственников имело чрезвычайно важное значение для реализации предпринимательских инициатив. Соответственно, указанные положения Конституции Республики Беларусь, требовали от законодателя принятия соответствующих решений, направленных на унификацию подхода к криминализации и дифференциации уголовной ответственности за преступления против собственности. Законом Республики Беларусь от 1 марта 1994 года № 2827-XII «О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Республики Беларусь и некоторые другие законодательные акты Республики Беларусь» глава 10 УК 1960 года «Преступления против личной собственности граждан» была исключена. Это означало, что посягательства на отношения собственности должны были квалифицироваться по соответствующим статьям главы 7 УК 1960 года, которая с 1 марта 1994 года стала называться «Преступления против собственности».

Нормы главы 11 УК 1960 года, направленные на охрану порядка осуществления экономической деятельности, сформировали направление уголовно-правовой политики, которое было закреплено и в УК Республики Беларусь 1999 года. Первоначально в главе 25 УК «Преступления против порядка осуществления экономической деятельности» было предусмотрено 43 статьи. За двадцатилетний период действия УК 1999 г. содержание главы 25 подвергалось изменениям 22 раза. Эти изменения, несомненно, свидетельствовали о многочисленных корректировках в уголовно-правовой политике. Помимо того, что уточнялось (иногда по нескольку раз) содержание уголовной противоправности определенных преступлений против порядка осуществления экономической деятельности параллельно шло два противоположных по своим целям процесса: криминализации и декриминализации.

Признание преступными новых деяний во многом было обусловлено объективными причинами. Например, реализация нормативных документов, принятых в рамках Евразийского экономического союза повлекли не только изменение содержания уголовной противоправности контрабанды (ст. 228 УК Республики Беларусь), но и введение новых статей УК Республики Беларусь, предусматривающих ответственность за незаконное перемещение через Таможенную границу Таможенного союза соответствующих предметов. В частности, 10 января 2015 г. в главе 25 УК была введена ст. 228-1 (Незаконное перемещение товаров через таможенную границу).

Однако доминирующим, особенно в последние годы, был процесс декриминализации. Так Законом Республики Беларусь от 5 января 2015 года были исключены из главы 25 УК ст. 259 (Фальсификация средств измерений), ст. 261 (Незаконные действия в отношении почтовых марок, иных знаков почтовой оплаты, международных ответных купонов, именных вещей), ст. 262 (Подделка проездных документов).

Процесс декриминализации был активизирован законодателем после принятия Декрета Президента Республики Беларусь от 23 ноября 2017 года № 7 «О развитии предпринимательства» (Декрет № 7). Следует признать совершенно обоснованным исключение из главы 25 УК Законом Республики Беларусь от 9 января 2019 года № 171-3 «О внесении изменений и дополнений в некоторые кодексы Республики Беларусь» (Закон от 9 января 2019 года № 171-3) ст. 224 (Нарушение порядка открытия счетов за пределами Республики Беларусь). Отрадно отметить, что этим же законом была осуществлена частичная декриминализация нарушения правил о сделках с драгоценными металлами и (или) драгоценными камнями (ст. 223 УК).

Вместе с тем исключение из гл. 25 УК ряда уголовно-правовых запретов в условиях либерализации экономических отношений вызывает вопросы с точки зрения криминологического обоснования принятых решений. Так Законом Республики Беларусь от 17 июля 2018 года № 131-3 «О внесении изменений и дополнений в некоторые кодексы Республики Беларусь» из УК Республики Бе-

ларусь были исключены ст. 247 (Ограничение конкуренции) и ст. 248 (Незаконное использование деловой репутации конкурента). А Законом от 9 января 2019 года № 171-З предусмотрена, в частности, декриминализация воспрепятствования законной предпринимательской деятельности (ст. 232 УК Республики Беларусь), нарушений антимонопольного законодательства (ст. 244 УК Республики Беларусь), дискредитации деловой репутации конкурента (ст. 249 УК Республики Беларусь). Следует заметить, что указанные запреты являются одними из главных в системе законодательства любой страны, законодательство которой ориентировано на защиту экономической деятельности в условиях рыночных отношений.

Кроме того, Законом от 9 января 2019 года № 171-З существенно был сокращен объем уголовной противоправности преступления, ответственность за которое предусмотрена ст. 233 УК Республики Беларусь. Преступным согласно ч. 1 ст. 233 УК Республики Беларусь стало только осуществление предпринимательской деятельности, осуществляемой без специального разрешения (лицензии), когда такое специальное разрешение (лицензия) обязательно. Занятие запрещенной предпринимательской деятельностью либо незарегистрированной предпринимательской деятельностью с 19 июля 2017 года будут декриминализованы.

Следует заметить, что по оценкам экспертов Международного валютного фонда в Республике Беларусь объем теневой экономики составляет 32,4% ВВП. Согласно исследованию, проведенному совместно институтом экономики Национальной академии наук Республики Беларусь и Белорусским государственным экономическим университетом к 2020 году, прогнозируется, что уровень теневой экономики составит 40%.

Важно понимать, что теневая экономика – это «кошелек» коррупции. И если мы переведем понятие теневой экономики в юридическую сферу, то получится что теневая экономика есть ничто иное, как занятие предпринимательской деятельностью без государственной регистрации. Однако с 19 июля 2019 года предпринимательская деятельность без государственной регистрации будет декриминализована. Факты незарегистрированной предпринимательской деятельности будут квалифицироваться по ч. 1-1 ст. 12.7 КоАП Республики Беларусь.

Возникают вопросы и о квалификации с 19 июля 2010 г. случаев занятия деятельностью, которая создает опасность для здоровья граждан. Так 28 марта 2019 года Прокуратура Витебской области изучила и направила в суд Полоцкого района и г. Полоцка уголовное дело по обвинению двух полочан С. и А. в покушении на незаконную предпринимательскую деятельность, сопряженную с получением дохода в особо крупном размере. Уголовное дело находилось в производстве управления Следственного комитета по Витебской области. Было установлено, что семейная пара из г. Полоцка в период с 2015 года до середины января 2017 года приобретала в Российской Федерации и реализовывала на территории Республики Беларусь стеклоомывающие жидкости, не соответствующие

требованиям национального законодательства в сфере санитарно-эпидемиологического благополучия населения из-за содержания в ее составе метанола свыше допустимой концентрации.

В ходе осуществления запрещенной предпринимательской деятельности обвиняемые выручили более 480 000 рублей, а дополнительные 53 000 рублей не смогли получить по независящим от них обстоятельствам.

После проверки материалов уголовного дела в прокуратуре области пришли к выводу об обоснованности обвинения и объективном исследовании обстоятельств преступления. Согласились с квалификацией действий С. и А. по ч. 1 ст. 14 и ч. 2 ст. 233 УК Республики Беларусь (покушение на занятие запрещенной предпринимательской деятельностью, сопряженной с получением дохода в особо крупном размере).

Возникает вопрос: как органы предварительного расследования, прокуратура и суд будут квалифицировать подобные ситуации после 19 июля 2019 года? Формально содеянное будет подпадать под признаки административного правонарушения, предусмотренного ч. 2 ст. 12.7 КоАП Республики Беларусь – «осуществление предпринимательской деятельностью, когда в соответствии с законодательными актами такая деятельность является незаконной и (или) запрещается». Вместе с тем в ч. 2 ст. 2.3 КоАП Республики Беларусь указано: «Административная ответственность за покушение на административное правонарушение наступает в случаях, прямо предусмотренных статьями Особенной части настоящего Кодекса». Статья 12.7 КоАП Республики Беларусь подобной оговорки не имеет. Следовательно, после 19 июля 2019 г. подобного рода объективно общественно опасные варианты девиантного поведения будут находиться вне сферы уголовно-правового воздействия.

Иного понимания требует и уголовно правовая оценка фактов предпринимательской деятельности, осуществляемой без специального разрешения (лицензии), когда такое специальное разрешение (лицензия) обязательно. Дело в том, что п. 1 Декрета Президента Республики Беларусь от 23 ноября 2017 г. № 7 «О развитии предпринимательства» предписывает необходимость получения специального разрешения (лицензии) только для осуществления экономической деятельности, потенциально сопряженной с угрозами причинения вреда государственным или общественным интересам, окружающей среде, жизни, здоровью, правам и законным интересам граждан. Однако в действующем перечне лицензируемых видов деятельности есть и такие виды деятельности, которые не содержат в себе потенциально указанные виды угроз. Следовательно, при отсутствии такого рода угроз безлицензионная деятельность, даже при получении дохода в крупном или особо крупном размере должна квалифицироваться по ч. 1 ст. 12.7 КоАП Республики Беларусь как предпринимательская деятельность, осуществляемая без специального разрешения (лицензии).

В целом следует заметить, что исключение ряда уголовно-правовых запретов, направленных на обеспечение экономической деятельности, вызыва-

ет сомнение относительно провозглашенных в п. 1 Декрета № 7 принципов взаимодействия государственных органов, их должностных лиц с субъектами хозяйствования. Более того, принцип саморегулирования бизнеса и минимизации вмешательства государственных органов, их должностных лиц в предпринимательскую и иную экономическую деятельность должен быть подкреплен гарантиями, в том числе уголовно-правового характера, в отношении честных и добросовестных предпринимателей.

В этом смысле совершенно непонятно решение об исключении из гл. 25 УК Республики Беларусь ст. 232 (Воспрепятствование законной предпринимательской деятельности). Законодательная конструкция этой нормы, возможно, не совсем удачна. Вместе с тем ст. 232 являлась единственной в УК Республики Беларусь, которая напрямую защищала класс предпринимателей. Ее наличие в уголовном законе в современных реалиях, наоборот, должно подчеркивать позицию государства об особой защите экономических свобод и прав добросовестных предпринимателей. Да, у органов, осуществляющих уголовное преследование, остается возможность в случае противозаконных ограничений должностным лицом прав и интересов предпринимателя квалифицировать содеянное как соответствующее преступление против интересов службы. Но с позиции доказывания будут возникать известные вопросы о наличии «корыстной или иной личной заинтересованности», «существенного вреда» и другие.

Идеи о «декриминализации экономической сферы» продолжают настойчиво внедряться в законотворческий процесс Республики Беларусь. Так, в одном из законопроектов, подготовленных в 2018 году, предлагалось исключить из УК Республики Беларусь ст. 242, предусматривающую уголовную ответственность за уклонение индивидуального предпринимателя или должностного лица юридического лица от погашения в крупном размере кредиторской задолженности по вступившему в законную силу судебному постановлению. Одновременно указанным законопроектом предполагалось внести коррективы в ст. 423 УК Республики Беларусь, которая предусматривает ответственность за неисполнение должностным лицом вступившего в законную силу приговора, решения или иного судебного акта либо воспрепятствования их исполнению. В предлагаемой редакции ст. 423 УК Республики Беларусь после слов «иного судебного акта» предлагалось сделать оговорку «, за исключением судебного постановления о взыскании кредиторской задолженности». Подобные коррективы в системе действующего законодательства Республики Беларусь привели бы к тому, что уклонение от уплаты кредиторской задолженности влекло бы только административную ответственность. Таким образом, предложенные изменения в УК вступали бы в противоречие с принципом равенства всех перед уголовным законом (ч. 3 ст. 3 УК Республики Беларусь) и подрывали бы авторитет судебной власти. Следует понимать, что ст. 242, как, впрочем, и ст. 423 УК Республики Беларусь, направлены на защиту добросовестных граждан, в том числе и кредиторов. Нарушение принципа равенства всех перед

законом в данном случае порождало возможность для криминализирующего поведения, могло провоцировать возникновение криминально опасного поведения, в том числе активизации деятельности по выбиванию кредиторами долгов преступным путем.

В целом, необходимо отметить, что содержание и направления уголовно-правовой политики в сфере обеспечения нормальной экономической деятельности связаны с решением важной проблемы о пределах государственного вмешательства в экономическую деятельность субъектов хозяйствования с целью ее регулирования. Если основным методом регулирования экономических отношений признается гражданско-правовой метод, когда Гражданский кодекс становится «библией» как для предпринимателя, так и для чиновника, то уголовно-правовая политика в сфере защиты экономических отношений должна строиться, как показывает законодательная практика многих государств, на криминализации деяний, выражающихся в злоупотреблении свободой рыночных отношений, злоупотреблении правом на предпринимательскую деятельность. При таком подходе уголовный закон защищает те принципы экономической деятельности, которые обеспечивают равные условия ее осуществления, честную и свободную конкуренцию, антимонопольную политику и т.д. В таком случае уголовный закон выполняет функцию гаранта осуществления нормальной экономической деятельности.

Учитывая важность происходящих в настоящее время в Республике Беларусь экономических перемен следует более внимательно и ответственно подходить к вопросам о содержании и пределах уголовной ответственности за деяния, совершаемые в экономической сфере и не забывать о защите интересов добросовестных предпринимателей. В этом смысле особую значимость приобретает ст. 6 Закона Республики Беларусь от 17 июля 2018 № 130-З «О нормативных правовых актах», в которой закреплен принцип защиты прав, свобод и законных интересов граждан, юридических лиц, интересов общества и государства, социальной справедливости, суть которого заключается в том, что «нормотворческие органы (должностные лица) при планировании, подготовке, принятии (издании) и реализации нормативных правовых актов учитывают мнение населения и интересы его различных групп, политических партий, религиозных организаций и иных общественных объединений, обеспечивают надлежащий баланс в правовом регулировании их прав, свобод и обязанностей с учетом национальных традиций и социальных ценностей белорусского народа, гарантируют реализацию и защиту этих прав, свобод и обязанностей в целях социальной справедливости и достижения устойчивого развития Республики Беларусь».

МАСЛОВА Ольга Володимирівна
заступник начальника управління нагляду за додержанням
законів у кримінальному провадженні та координації
правоохоронної діяльності Прокуратури
Дніпропетровської області,
м. Дніпро, Україна

ВИДИ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРОРІВ В УКРАЇНІ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ

Слід зазначити, що незалежність державного органу певною мірою є проявом суверенітету самої держави у внутрішніх відносинах суспільства.

У пункті 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» зазначено, що діяльність прокуратури ґрунтується на засадах незалежності прокурорів, яка передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків [1].

Аналіз зазначеної норми дає підстави вважати, що виконання прокуратурою, її органами і посадовими особами своїх функцій, в першу чергу здійснюється незалежно від інших органів та посадових осіб, винятки встановлюються виключно законом. Тобто прокурори здійснюють свою діяльність незалежно від Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

Упродовж останніх років науковцями було приділено багато уваги аналізу стану реального забезпечення реалізації цього принципу в органах прокуратури України. Результати такого аналізу дають підстави вважати, що прокурор в Україні є службовою особою, яка в тій чи іншій мірі є залежною від органів державної влади, їх службових осіб, політичних партій, від вищестоящего прокурора.

Аналізуючи наведену вище позицію, важливо зазначити, що у Законі України «Про прокуратуру» важливе місце відведено гарантіям прокурорської діяльності, саме від реального існування таких гарантій залежить ефективність діяльності органів прокуратури в цілому.

Незалежний статус прокуратури в державному механізмі забезпечує її і самостійність у виконанні покладених функцій. Усі свої рішення прокурорські працівники покликані приймати на основі внутрішнього переконання та відповідно до вимог закону. У даних цілях прокурорські працівники не можуть бути членами виборних й інших органів, утворених органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Вхідження прокурорського працівника до складу якого-небудь органу означало б його підпорядкування й залежність від нього, що негативно вплинуло б на здійснення ним своїх професій-

них обов'язків, зокрема, щодо нагляду за виконанням законів даним органом. З цієї ж причини прокурори: це можуть бути членами громадський об'єднань, що переслідують політичні цілі та брати участь у їх діяльності. Неприпустиме створення політичних партій та їх організацій у самій прокуратурі. Прокурорські працівники не вправі поєднувати свою професійну діяльність із іншою оплачуваною або безоплатною діяльністю, крім викладацької, наукової та творчої.

У Стандартах професійної відповідальності та викладення основних обов'язків та прав прокурорів задекларовано, що для забезпечення вільного та незалежного виконання своїх професійних обов'язків згідно з її нормами прокурори повинні бути захищені урядами від свавільних дій. При цьому прокурори повинні мати право:

а) виконувати свої професійні функції без залякування, будь-яких перешкод, переслідування, неналежного втручання чи необґрунтованого притягнення до цивільної, кримінальної або будь-якої іншої відповідальності;

б) разом з їх сім'ями бути захищеними владою у тих випадках, коли їх особистій безпеці загрожують внаслідок належного виконання прокурорських функцій;

с) на розумні умови служби та відповідну винагороду, адекватну з ключовою роллю, яку вони виконують, й на те, що їх платня або будь-які інші переваги не будуть безпідставно занижені;

д) на розумний та керований термін перебування на посаді, пенсію та вік відставки, яка залежить від умов зайнятості або вибору в специфічних випадках;

е) на прийом на роботу і просування по службі, що базується на об'єктивних факторах і на специфічній професійній кваліфікації, здібностях, чесності, працездатності та досвіді, а також на рішенні згідно з справедливими та безпристрасними процедурами;

ф) на швидке та безпристрасне слухання справ, що базується на законі або правових приписах, де, внаслідок скарг вимагаються дисциплінарні заходи, які передбачають дії, що знаходяться поза межами кола відповідних професійних норм;

г) на об'єктивну оцінку і рішення у дисциплінарних слуханнях;

h) на формування та об'єднання в професійні асоціації або інші організації, для представництва їх інтересів, проходження їх професійного навчання та захисту їх статусу;

і) на звільнення від згоди з незаконним порядком або порядком, який суперечить професійним нормам чи етиці [2].

Під час розробки проекту чинного Закону України «Про прокуратуру» з метою наближення діяльності прокуратури України до європейських стандартів законодавець намагався врахувати зазначені норми Стандартів професійної відповідальності та викладення основних обов'язків та прав прокурорів.

Так, у частині 1 ст. 16 «Гарантії незалежності прокурора» чинного Закону України «Про прокуратуру» закріплено, що незалежність прокурора забезпечується:

1) особливим порядком його призначення на посаду, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності;

2) порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами;

3) заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора;

4) установленим законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури;

5) належним матеріальним, соціальним та пенсійним забезпеченням прокурора;

6) функціонуванням органів прокурорського самоврядування;

7) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки прокурора, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту [1].

Отже можна зробити висновок, що у ч. 1 ст. 16 Закону України «Про прокуратуру» закріплено саме види гарантій незалежності прокурора.

Незалежність прокурора в Україні можна розглядати в двох аспектах: відсутність впливу ззовні, а також незалежність усередині прокурорської системи. Тобто гарантії незалежності прокурорів в Україні можна класифікувати на зовнішні та внутрішні.

У своєму дослідженні О. Шпак також зазначає, що незалежність прокурора в межах дії кримінальних процесуальних норм можливо умовно поділити на зовнішню (наприклад, незаконне втручання органів виконавчої влади районного або обласного рівня) та внутрішню (наприклад, вплив прокурора вищого рівня на прийняття рішень прокурором). Підтримуємо його пропозицію на законодавчому рівні визначити форми втручання прокурора вищого рівня у процесуальне керівництво, а також підстави та межі такого втручання [3, с. 167].

На перший погляд можна говорити про ніби законодавче закріплення незалежності і самостійності прокурорів в Україні і всередині самої системи органів прокуратури. На це вказує така гарантія як заборона незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора. Слід звернути увагу на відсутність конкретизації суб'єкта впливу – не має значення вплив буде здійснюватись посадовою чи іншою особою якогось державного органу чи безпосереднім керівником або керівником вищестоящої прокуратури. Немалу роль у забезпеченні незалежності прокурорів в Україні відіграє й така гарантія як функціонування органів прокурорського самоврядування. Також важливою гарантією виступає дотримання установленим законом порядку фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури.

Разом з тим ці норми мають дещо декларативний характер і не завжди виконуються на практиці.

У Рекомендації R (2000) 19 Комітету міністрів РЄ державам-членам про роль прокуратури в системі кримінального правосуддя наведені наступні гарантії, надані прокурорам для виконання їх функцій. Так, Держава повинна вживати дієвих заходів, що гарантують прокурорам можливість виконання своїх фахових обов'язків за відповідних правових і організаційних умов, а також відповідні умови, тобто бюджетні кошти, що знаходяться в їхньому розпорядженні. Ці умови необхідно встановити з допомогою тісного співробітництва між представниками прокуратур. Держава повинна вжити заходів, щоб: а) набір, підвищення в посаді та переведення прокурорів проводилися відповідно до справедливої і неупередженої процедури, що виключає представлення інтересів конкретних груп та дискримінацію на будь-якому рівні, такому як статеві приналежність, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні та інші погляди, національне і соціальне походження, зв'язок із національними меншинами, власність, народження й інше суспільне становище; б) кар'єра прокурорів, їхнє підвищення в посаді і переміщення на посадах здійснювалися відповідно до відомих і об'єктивних критеріїв, таких як компетентність і досвід роботи; в) переміщення на посадах прокурорів могло також диктуватися службовою необхідністю; г) необхідні умови для служби регулювалися законом, такі як заробітна платня, перебування на посаді і пенсія, беручи до уваги важливість роботи прокурорів, а також відповідний вік виходу на пенсію; г) дисциплінарне судочинство проти прокурорів регулювалося законом і гарантувало справедливу й об'єктивну оцінку та рішення, що є предметом незалежного і неупередженого нагляду; д) прокурори мали право на задовільне виконання скарг, включаючи, де необхідно, відповідний доступ до суду спеціальної юрисдикції, якщо буде порушений їх правовий статус; е) прокурори разом із сім'ями були захищені органами влади за наявності погроз їхній особистій безпеці в результаті належного виконання ними своїх функцій [4].

Отже законодавчо закріплені гарантії незалежності прокурорів в Україні здебільшого стосуються її зовнішнього аспекту. Водночас чимало уваги потребує й внутрішня сторона незалежності – усередині прокурорської системи та окремих її органів. Ця проблема значною мірою стосується оптимального визначення меж самостійності прокурора у прийнятті процесуальних та інших рішень, а відповідно і дотримання його прав.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
2. Стандарти професійної відповідальності та викладення основних обов'язків та прав прокурорів, прийняті 23 квітня 1999 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/cmo.html?_m=publications&_t=rec&id=101554

3. Шпак О.О. Незалежність прокурора при здійсненні процесуального керівництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32(3). С. 164–167.

4. Рекомендація R (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль прокуратури в системі кримінального правосуддя: міжнародний документ, ухвалений Комітетом міністрів 06.10.2000 на 724-му засіданні заступників міністрів. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf

МЕДВІДЬ Федір Михайлович
доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук,
професор кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

МЕЛЬНИЧЕНКО Ярослав Богданович
доктор філософії в галузі права,
докторант Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

ТВЕРДОХЛІБ Анатолій Іванович
аспірант кафедри конституційного права, історії
та теорії держави і права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВА ЯК ЦІННОСТІ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАСАДНИЧА ПІДСТАВА ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Питання права, його природи, цінності, проблем буття, зрештою національних пріоритетів набуло в Україні останнім часом загальносупільного масштабу і навіть політичного значення. Сутністю права є те, що воно виражає міру свободи людини, але свободи не будь-якої, а певним чином визначеної та забезпеченої. Свобода – це притаманна людині властивість і форма життя, що відбивають її прагнення до самовираження, самореалізації, але це не означає, що свобода є можливістю здійснення будь-яких діянь. Існуючий характер соціальних закономірностей передбачає обмеження лише абсолютної свободи суб'єкта, але обумовлює наявність свободи вибору і здійснення певного різноманіття діянь, що в тому чи іншому випадку відбивають необхідність. Право і є «цариною реалізованої свободи», тієї її сферою, в межах якої соціальний суб'єкт, спроможний приймати адекватні соціальним закономірностям рішення, є вільним у виборі варіанту діяння і безперешкодному його здійсненні.

Право як особливий феномен суспільного життя в юриспруденції аналізується за допомогою виокремлення його сутності (свобода, ідея справедливості, державна воля тощо). Для розуміння сутності та природи права слід брати до уваги багатогранність способів та форм вияву права в соціальному житті, які відображають його універсальність та всі аспекти регулятивно-

го впливу. Сутність права слід визначати, враховуючи такі положення: право існує в певних формах, що фіксують право як регулятор суспільних відносин; право може існувати і поза інституційними формами свого виявлення (як ідеї, оцінки, зв'язки або діяльність суб'єктів, яка розкриває динамізм права); право є виразником міри і свободи в суспільстві; будучи, з формальної точки зору, регулятором – право обслуговує той чи інший соціальний інтерес [1, с. 350–355].

Цінність права виражається в тому, що: право – це засіб організації керування суспільством, воно надає діям людей погодженість; реалізація правових норм призводить до впорядкованості суспільних відносин; право – необхідна умова життя та розвитку сучасного суспільства; право – це дієвий засіб захисту існуючого суспільного ладу, правові норми встановлюють міри відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової) за суспільно небезпечні і шкідливі для суспільства діяння; право – це засіб відновлення суспільства, фактор прогресу; воно розвиває ті суспільні відносини, у яких суспільство зацікавлене; надто важливе значення права як інструмента переходу до нових економічних і політичних відносин, рішення глобальних проблем сучасності; право – виразник справедливості – за своїм призначенням воно протистоїть несправедливості, «юстиція» у перекладі з латинського означає справедливість; право визначає міру свободи особи в суспільстві; право і свобода особи невіддільні одне від одного, оскільки право, визначаючи масштаб, кордони свободи, допомагає індивіду їх усвідомити; Визначення юридичних цінностей – предмет юридичної аксіології [2, с. 81–94; 3, с. 207–224].

Під цінністю права розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціальне справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об'єднань. Цінності в праві слід сприймати як шкалу виміру самого права. Цінність у праві – це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Юридична аксіологія спрямована на розрізнення цінності та оцінюваного факту (явища, об'єкта, відносин тощо) і визначення (з позицій і в контексті відповідної ієрархії і системи цінностей) його ціннісного значення і сенсу. Цінність при цьому належить до сфери цілей, значень повинності, нормативності, формальності в її відрізненні від сфери емпіричного, суцього, фактичного. До предмета юридичної аксіології входить вивчення цінності права, ціннісно-правового значення закону і держави [4, с. 321–367].

Фахівці виділяють основні прояви цінності права. Так, соціальна цінність права полягає у тому, що воно, втілюючи загальну, групову та індивідуальну волю (інтерес) учасників суспільних відносин, сприяє розвитку тих відносин, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство загалом. Отже, соціальна цінність права полягає в тому, що воно, втілюючи загальну, групову та індивідуальну волю (інтерес) учасників суспільних відносин, сприяє розвитку тих відносин, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство загалом [5, с. 20–24].

Інструментальна цінність права – один із проявів його загальносоціальної цінності – полягає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різних завдань, у тому числі для забезпечення функціонування інших соціальних інститутів (держави, соціального керування, моралі тощо) та інших соціальних благ. В.С. Нерсисянц пише: «Цінність права як загальної, необхідної та єдиної форми взаємопов'язаності та узгодженого буття і вираження у суспільному житті людей рівності, свободи і справедливості полягає в їхній триєдності» [6, с. 12]. Інструмент є цінним сам собою і як своєрідне утвердження тих результатів, які досягаються з його допомогою. Дж. Роулз називає право разом з істиною першими чеснотами людської діяльності [7, с. 27].

Власна цінність права як соціального явища виявляється в тому, що називається правовими засадами або духом права, на які повинні налаштовуватись як громадяни, так і установи й організації. Власна цінність права полягає також у тому, що право виступає як міра: а) свободи; б) справедливості. Як писав український мислитель Б. Кістяківський, «право лише там, де є свобода особи». Цінність права в цьому розумінні виражається насамперед у тому, що звід законів будь-якої держави дає хоч і специфічну, проте досить чітку картину життя цієї держави, суспільства в цілому. П. Сорокін зазначає, що загалом будь-який чинний кодекс, який використовували протягом десятиліть і століть і який лежав у основі діяльності органів правосуддя, відображає в істотних рисах реальність цілком точно, принаймні краще, ніж будь-яке інше джерело [8, с. 495]. Саме завдяки тому, що в нормах права відображається життя людей, і притому під кутом зору можливих конфліктів, юриспруденція завжди була тісно пов'язана з мистецтвом, літературою, театром. У Стародавній Греції юридичні проблеми, конфлікти між свободою та деспотизмом безпосередньо втілювались у трагедіях Есхіла й Софокла і виносилися на сцену старогрецького театру, що був за тих часів таким популярним і авторитетним [9, с. 57–58], зауважує С.С. Алексеев. Разом з тим важливу роль у праві відіграють культурні цінності.

Правова реальність не становить деяку субстанціональну частину реальності, а є способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини. Аналіз структури правової реальності дає можливість простежити саморозвиток права, розгортання його сутності через низку визначень. Найважливішими серед них є: а) абстрактно загальні визначення (правові ідеї і принципи); б) конкретно загальні визначення (формально-позитивні правові норми); в) матеріально конкретні визначення (насамперед судові рішення); г) соціально-предметне втілення в позитивно-правовій поведінці суб'єкта. Ідея права є вихідним, логічно першим компонентом правової реальності. Тут не ставиться питання про те, що лежить в основі цієї ідеї: природа людини, розум, об'єктивний порядок цінностей, соціальні відносини чи воля і мудрість Бога. Ідея права являє собою найбільш загальний, абстрактний вираз сутності права, його «проект» чи завдання («регулятивна ідея»). Вона стано-

вить ідеальний аспект буття права, його форму (в аристотелівському розумінні) [10, с. 37–41].

Система права, права і свободи людини і громадянина, її буття є невід'ємними, тому якщо людина не володіє правами, то тим самим знищується сама природа людської істоти. Права людини належать людині, тому вони не можуть розглядатися як «подарунок» держави.

Цінність розуміють як це багатозначне поняття, і точніше зміст його конкретизується у багатоманітній типології вартостей. Цінністю може бути названий кожний із трьох елементів, з яких складається ситуація оцінювання: оцінюваний об'єкт; взірець, який становить основу оцінки; власне ситуація визначення відповідності оцінюваного об'єкта уявленню про те, яким він повинен бути. Відповідно до оцінюваного об'єкта виділяють «предметні цінності». Уся багатоманітність предметів людської діяльності, різноманітних соціальних відносин, окремих людей та міжособистісного спілкування може виступати як «предметні цінності», тобто оцінюватись у плані добра і зла, красивого та відразливого, допустимого та забороненого, справедливого та несправедливого тощо. Таке розуміння вартостей є більше властивим для буденної свідомості.

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі права є дорогоцінним, колективним надбанням людства, вони відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу. Їх формування стало можливим лише у результаті поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особливості. Чимало демократичних інститутів і гуманітарних ідей (народоправство, відмова від смертної кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України.

Право як засіб регламентації функціонування та розвитку суспільства, відособлення особистості, послаблення у цих процесах ролі сваволі та хаотичності є визначним фактором соціального прогресу, і через це має інструментальну цінність. Але разом із тим право виступає самостійною культурною цінністю (поняття культури беремо в широкому розумінні). Право є засобом оптимальної реалізації інших цінностей культури, насамперед свободи (відповідно до історичного характеру кожної конкретної епохи). Право дає можливість узгодити притаманні кожному члену суспільства домагання свободи, взагалі розумно розв'язувати конфлікти у суспільстві. Верховний принцип права – справедливість. Завдяки йому можна створити умови безпеки для громадян, надійний та гарантований простір для діяльності особи.

Право є разом з тим засобом реалізації такої цінності культури, як мораль. Вони органічно пов'язані між собою вже своїм походженням. Мораль образно називають неписаним законом, а закон – писаною мораллю.

Право виступає регулятором суспільних відносин, які складаються у соціально-культурній сфері, яку структурно можна поділити на освіту, науку, культуру (у вузькому розумінні), охорону здоров'я та соціальне забезпечення,

фізичну культуру та спорт тощо, що виступають важливим об'єктами регулятивної функції права України. Отже, для сучасного етапу історії людства головним у природі права є те, що воно виступає засобом загальносоціального регулювання та реалізації потенціалу кожного члена суспільства в їх взаємному зв'язку, хоч і відіграє роль інструменту політичного панування.

Дух (або ідея) права полягає в прагненні застосовувати для розв'язання конфліктів лише правові засоби, які, діючи в комплексі, зорієнтовані на юридичні дозволи, цивілізувати суспільні відносини, що приводить до утвердження в суспільстві забезпеченої свободи і відповідальності, рівності, справедливості, досягнення необхідної організованості, торжество високої моральності, справжнього гуманізму, заперечення сваволі й беззаконня. До самостійних цінностей права слід також віднести права і свободи людини. Одночасно право виступає чинником консолідації соціуму, оберігаючи його від дезорганізації. У цьому контексті доречно також сказати про нормативність права, його загальнообов'язковий характер, забезпечення виконання правових приписів з боку громадян та установ. Визнання правових цінностей є необхідним кроком у розвитку правосвідомості, до активної поведінки, охорони й примноження усіх цінностей суспільства [5, с. 20–24].

Право виступає одним із тих засобів самоорганізації суспільства, які дозволяють відповідно до соціальних особливостей акумулювати істотні прогресивні елементи культури, що набувають нового розвитку в сучасних умовах – правової культури, яка є одним із найважливіших інструментів суспільних перетворень, бо поєднує соціальні ідеали та практику, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності.

Мова йде не лише про цінність права, але й про правові цінності. До них відносять особливі правові засоби та юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), які забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного й індивідуального регулювання тощо. Зокрема, слід високо оцінити зразки філігранної юридичної техніки, успадковані від минулого.

Отже, право як цінність є насамперед інструментальною цінністю і має в цьому відношенні низку аспектів; одночасно з іншого боку воно може розглядатися як самостійна цінність. Право є духовною цінністю, але такою, що тісно пов'язана з матеріальними цінностями, оскільки регулює відносини в економічній сфері. Воно становить водночас і соціальну, і особистісну цінність. Через пізнання права особистість робить його корисним для себе. Можна вести мову про правові цінності особистості як сукупність правових ідей, уявлень і поглядів, засвоєних правових норм і принципів, які складаються у процесі розвитку правової та загальної культури особистості й відповідного типу її взаємодії з державою та суспільством. Усе це здійснюється за допомогою правових норм. Через них держава надає названим та іншим людським цінностям

статусу офіційних і захищуваних. Втілюючись у чинному законодавстві, упорядкованість соціального життя, свобода, відповідальність тощо набувають певних юридичних рис, які характеризують їхній офіційний рівень, що його визнає держава.

Отже, інтерпретація права як цінності культури виступає засадничою підставою дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Медвідь Ф.М., Мельниченко Я.Б., Твердохліб А.І. Соціальна цінність права: філософсько-правовий аналіз. *Діалектичні та практичні питання перспектив розвитку правової науки в сучасних умовах*: матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції. Київ: ДУІТ, 2019. 424 с. С. 350–355.
2. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) / уклад.: В.М. Бевзенко, І.Б. Коліушко, О.Р. Радишевська, І.С. Гриценко, П.Б. Стецюк. Київ: Дакор, 2016. 464 с.
3. Філософія права: навч. посіб. / за ред. О.Г. Даніляна. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
4. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2013. 976 с.
5. Медвідь Ф.М., Мельниченко Я.Б., Твердохліб А.І. Ціннісні основи права: сучасні підходи. *International Scientific Conference «Innovative research of legal regulation of public administration: Conference Proceedings (June 16-17, 2017, Lublin, Republic of Poland)*. 2017. С. 20–24.
6. Нерсисянц В.С. Філософія права. Москва: ИНФРА М – НОРМА, 1997. 652 с.
7. Ролз Дж. Теорія справедливості. Київ: Основи, 2001. 822 с.
8. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. Санкт-Петербург: Русский Христианский гуманитарный институт, 2000. 1056 с.
9. Алексеев С.С. Теория права. Харків: БЕК, 1994. 224 с.
10. Медвідь Ф.М., Мельниченко Я.Б., Твердохліб А.І. Ціннісні основи права: філософська природа. *Inovacia pravne veda v procese evropskej integracie. Medzinarodna vedecko-praktika konferencia (10–12 marca 2017. Vysoka skola Danubius Fakulta prava Janka Jesenskeho. Sladkovicovo, Slovenska republika)*. 2017. С. 37–41.

МИТНИК Уляна Миколаївна
аспірант Київського університету права
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Останніми роками в Україні та Європейському Союзі спостерігається зростання рівня злочинності, пов'язаної із вчиненням домашнього насильства.

Окремі питання кримінально-правової протидії домашньому насильству, було досліджено у працях таких вчених як О.М. Бандурка, А.Б. Блага, О.М. Джужа, Б.М. Головкін, О.М. Костенко, Р.В. Перелигіна.

Домашнє насильство посягає на найважливіші права людини, зокрема життя і здоров'я. З огляду на це актуальною темою є дослідження кримінально-правової протидії домашньому насильству в Україні та країнах ЄС.

Щодо вітчизняного законодавства, то діяльність з попередження та протидії домашньому насильству регламентується Конституцією України, Законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про Національну поліцію», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України (КК України) та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнім насильством є діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

До 1 січня 2019 року в Україні була встановлена лише адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства. 1 січня 2019 набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких передбачена кримінальна відповідальність за вчинення домашнього насильства. Відповідно до ст. 126¹ КК України домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних

або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. Стаття 91¹ КК України передбачає такі обмежувальні заходи для кривдників, яким суд призначив покарання не пов'язане з позбавленням волі або яких звільнено від кримінальної відповідальності: заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

Що стосується протидії домашньому насильству у Великобританії, то вона здійснюється наступним чином. Відповідно до Закону «Про домашнє насильство» від 2004 року домашнім насильством є будь-який випадок загрози, насильства та жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового чи емоційного) між дорослими, які є або були співмешканцями або щодо членів сім'ї, незалежно від статі, сексуальної орієнтації. У березні 2013 року були внесені зміни у цей закон, якими було розширено коло суб'єктів, які підлягають захисту за законом та включено до складу зазначеного злочину примусовий контроль у сім'ї.

Кодекс королівських прокурорів у Великобританії визначає домашнє насильство як будь-який випадок чи низку випадків контролю, примусу, загрозової поведінки, насильства чи знущань між особами віком від 16 років і старше, які є або були інтимними партнерами або членами сім'ї незалежно від статі чи орієнтації. Розділом 76 Закону про тяжкі злочини, який був прийнятий у 2015 році, запроваджено покарання за контроль або примус в інтимних або сімейних стосунках.

Крім цього, у Великобританії відповідно до «Закону Клер» існує можливість перевірки партнера на насильницьке минуле.

У Франції 4 квітня 2006 року до Кримінального кодексу було введено норму, відповідно до якої обтяжуючою обставиною для всіх злочинів є здійснених їх щодо подружжя і партнера [6, с. 45]. Так, секцією 3 глави 2 титулу 3 книги 1 Кримінального кодексу Франції визначений перелік обтяжуючих обставин щодо всіх злочинів. У ньому обтяжуючою обставиною зазначено і вчинення злочинів щодо подружжя чи партнера. Крім цього, відповідно до ст. 222-18-3

КК Франції карається також погроза будь-яким способом вчинити злочин проти подружжя, співмешканця, партнера, який живе з кривдником згідно з угодою громадянської солідарності.

У Польщі домашнє насильство відповідно до ст. 207 Кримінального кодексу Республіки Польща є злочином. Домашнім насильством визнається завдання фізичної чи психологічної шкоди найближчій особі або іншій особі, яка постійно чи тимчасово перебуває у відносинах залежності від кривдника. Крім цього, в червні 2010 року у Польщі був прийнятий Закон щодо протидії злочинам у сім'ї. Закон щодо протидії злочинам в сім'ї запровадив такий запобіжний захід, як виселення кривдника із спільного із жертвою житла.

Про домашнє насильство може повідомити будь-яка особа на підставі підозри, на підставі чого здійснюється розслідування. На основі Закону щодо протидії злочинам в сім'ї, було створено «блакитну лінію», за якою можна негайно повідомити поліцію про вчинення домашнього насильства, внаслідок чого поліція разом з прокуратурою негайно вчиняють такі дії: усувають кривдника зі спільного помешкання; якщо дитина зазнає жорстокого поводження, то вона може бути негайно вилучена навіть без рішення суду. У цьому випадку дитина утримується в лікарні, тимчасовій сім'ї, а протягом 24 годин суд розглядає це питання та визначає подальші дії; якщо особа була засуджена за злочин проти дитини, але звільнена від відбування покарання, проте продовжує вчиняти злочини проти дитини, то така інформація негайно повідомляється суду і особа направляється для реального відбування покарання.

Таким чином, кримінально-правовий захист від домашнього насильства в Україні, Польщі та Франції здійснюється відповідно до кримінальних кодексів, а у Великобританії – відповідно до Кодексу королівських прокурорів. На підставі аналізу досвіду кримінально-правової протидії домашньому насильству у Великобританії, Польщі та Франції вважаємо за доцільне включення у законодавство України норм щодо визнання вчинення злочину щодо подружжя чи партнера обтяжуючою обставиною щодо всіх злочинів, криміналізації погроз вчинення домашнього насильства, можливості перевірки партнера на насильницьке минуле та можливості негайного вилучення без рішення суду дитини, яка зазнає жорстокого поводження.

МІКУЛІНА Марина Михайлівна
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЙНУ ПРИВАТНІСТЬ

В усі часи різні суспільства формували гарантії недоторканності особистого життя людини, однак ступінь реалізації цього права завжди безпосередньо залежав від держави. На сьогодні можна констатувати, що одними із найбільш вразливих прав людини є права інформаційні.

Чинне законодавство, зокрема ст. 200 Цивільного кодексу України (ЦК України) та ст. 1 Закону України «Про інформацію» [1] визначає інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Цей Закон, називаючи основні види інформації, якими є статистична, адміністративна, масова, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування, правова, інформація довідково-енциклопедичного характеру, соціологічна, податкова, виокремив інформацію про особу як видову. Згідно зі ст. 23 Закону інформацією про особу є сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу. Однак виокремлення законодавцем інформації про особу як видової, не є, на нашу думку, інформацією у розумінні «про події та явища», а саме у значенні «про особу». До того ж, спостерігаємо протиставлення між «документовані» та «або публічно оголошені відомості». Документовані означає «обґрунтовані документами» [2, с. 314], тобто документовані відомості, як впливає із норми Закону, є власне відомості та їх матеріальне уречевлення. А застосовуючи конструкцію «або публічно оголошені відомості», законодавець припускає надання їй такого ж правового режиму, що й документованій інформації, не визначаючи її форми, кількості осіб, яким оголошуються відомості, тобто має бути оголошена у будь-якій формі (усній, письмовій тощо). Також зазначимо, що відомості можуть бути одночасно і документовані, і оголошені публічно (у теле-, радіопередачі). І ще, оскільки можна припустити, що відомості, про які йдеться у нормі, свідчать «про події та явища, що відбуваються» або відбулися, не ураховано ті, що передбачаються, плануються – а вони теж можуть містити відомості.

Необхідно зазначити й те, що Закон (ч. 2 ст. 23) основними даними про особу (персональними даними) визначає: національність, освіту, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, адресу, дату і місце народження. Однак такі відомості про особу (чи окремі з них) можуть належати й до інших видів інформації (називалися вище).

Отже, із зазначеного випливає, що жоден із різновидів інформації не може слугувати в повному обсязі для створення такого особистого немайнового права, як – особиста інформація, – тобто, вважаємо, що це ще один вид інформації. Особиста інформація повинна охоплювати таку частину інформації про фізичну особу, яку формує та визначає її режим сама особа.

Законодавство не містить визначення права на особисту інформацію чи яких-небудь характеристик чи складових. Водночас, право на інформацію (ст. 302 ЦК України) визначено як особисте немайнове право фізичної особи, яке гарантує можливість вільно, на свій розсуд, для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій: 1) збирати, тобто набувати, придбавати, накопичувати згідно із законодавством України документованих або публічно оголошених відомостей; 2) зберігати, тобто забезпечувати належний стан інформації та її матеріальних носіїв; 3) використовувати – застосовувати, послуговуватися задля своїх інформаційних потреб у законний спосіб; 4) поширювати інформацію – розповсюджувати, популяризувати, пропагувати законним способом документовані або публічно оголошені відомості. До цього слід додати й такі повноваження фізичної особи, як можливість захищати свої права: а) вимагати від інших осіб припинення дій, спрямованих на обмеження її особистих немайнових прав; б) звертатися до компетентних державних органів за захистом порушеного права. Це підтверджується і нормами Закону України «Про інформацію», зокрема, ст. 14 визначає основні види інформаційної діяльності – одержання, використання, поширення, захист та зберігання.

Зазначимо також, що інформація є об'єктом права власності фізичної особи, це право вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Інформація може бути об'єктом права власності у повному обсязі, а також лише володіння, користування чи розпорядження. Власник інформації щодо об'єктів своєї власності має право здійснювати будь-які законні дії. У контексті зазначеного можна розмежувати інформацію: стосовно фізичної особи та джерела інформації на – приватноправову та публічно-правову; за режимом доступу на – загальнодоступну та з обмеженим доступом.

Розглядаючи особисту інформацію як особисте немайнове право фізичної особи, необхідно зазначити, що чинне законодавство України не містить критеріїв щодо однозначного кваліфікування різних відомостей, які мають конфіденційний характер. Законодавець (ст. 28 Закону України «Про інформацію») розмежував інформацію за режимом доступу на відкриту та інформацію з обмеженим доступом, а останню (за правовим режимом) – на конфіденційну і таємну (ст. 30 Закону України «Про інформацію»).

У літературі [3] суб'єктом інформації з обмеженим доступом вважається особа, до володіння якої належить відповідна інформація з обмеженим доступом. Така особа відповідно до чинного законодавства уповноважена збирати, зберігати, обробляти чи іншим чином використовувати інформацію з обмеженим доступом з метою реалізації та захисту своїх прав і законних інтересів.

Розпорядником такої інформації є особа, яка згідно з чинним законодавством уповноважена приймати рішення щодо способів і порядку використання інформації з обмеженим доступом або іншим чином визначати долю такої інформації. Споживачем зазначеної інформації вважається особа, яка на законних підставах отримала інформацію з обмеженим доступом для використання в особистих цілях.

Найважливішим заходом щодо забезпечення збереження інформації з обмеженим доступом є обмеження кількості дійсних і можливих її володільців й розпорядників. Ці особи повинні вживати активних заходів для обмеження вільного доступу до такої інформації третіх осіб. Якщо такі заходи не забезпечили інформацію від доступу, то «особа, яка стала свідком подій із життя іншої особи, характер яких очевидно конфіденційний, зобов'язана обмежити подальше поширення цих відомостей серед осіб, які не мають такої інформації. Цей обов'язок впливає з принципу неприпустимості втручання кого-небудь у сферу особистого життя людини (ст. 3 ЦК України)» [4, с. 60].

Характерними ознаками такої інформації є: 1) незагальнодоступність (доступ до цих відомостей обмежується володільцем інформації); 2) особлива цінність цієї інформації через її дійсну чи потенційну невідомість іншим особам (економічна та/або духовна цінність до моменту її незаконного отримання, розголошення чи використання); 3) відповідність обмеженням, визначеним законодавством; 4) вжиття законних заходів обмеження вільного доступу до цієї інформації; 5) можливість завдання шкоди (матеріальної чи моральної) особам, зацікавленим у нерозголошенні інформації, або таким, яких вона стосується, внаслідок вчинення незаконних дій з такою інформацією; 6) юридична відповідальність за незаконні дії з інформацією з обмеженим доступом» [5, с. 37].

Спираючись на визначення поняття таємниці особистого життя людини, можна розмежувати: таємниці особисті (нікому не довірені), тобто – таємниця сімейних стосунків, творчості, особистої документації, поштово-телеграфної кореспонденції, телефонних розмов; професійні таємниці (довірені представникам певних професій для вчинення дій або захисту прав та інтересів людини) – банківська, медична, адвокатська, нотаріальна, усиновлення [6, с. 28–33]; також на особисте життя та контактну зону, що поєднані у певних зв'язках та явищах [7, с. 105–109]; особистими таємницями називають відомості про стан здоров'я, погані звички, схильності, пристрасті, уроджені, успадковані і набуті пороки, приховані фізичні вади, ділові і дружні стосунки тощо [4, с. 113–114]; і ще відомості про дієздатність, майновий і службовий стан, прибутки, угоди, внески, погляди, переконання, расову, національну, релігійну належність, походження, проведення дозвілля тощо [8, с. 29–30] тощо.

Отже, урахувавши зазначене вище, можна дійти висновку, що особиста інформація фізичної особи – це відомості, що є у володінні, користуванні та розпорядженні фізичної особи чи уповноваженої нею особи, щодо перебігу

природної та/або соціальної життєдіяльності її, сім'ї, рідних чи інших осіб, правовий режим яких визначає така особа (крім відомостей, що становлять державну та іншу, передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі), і розголошення яких може завдати майнової та/або моральної шкоди фізичній особі.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Волчинская Е.К. Защита персональных данных. *Опыт правового регулирования*. Москва: Галерея, 2001. 236 с.
4. Кулініч О.О. Загальні положення про інформацію з обмеженим доступом у цивільному праві: моног. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2008. 242 с.
5. Строганова И.В. Правовой режим конфиденциальной информации (гражданско-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 2004. 210 с.
6. Коробцова Н.В. Цивільно-правова охорона таємниць особистого життя людини. Харків: ХДЕУ, 2004. 120 с.
7. Чернооченко С.І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичної особи в Україні: дис... кандидата юрид. наук: 12.00. Харків, 2000. 239 с.
8. Фатьянов А.А. Правовое обеспечение безопасности информации: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.02. Москва. 1999. 40 с.

МОНАЄНКО Антон Олексійович
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту законодавства Верховної Ради України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУДОВОМУ ПОРЯДКУ У СПОРАХ ІЗ ФОНДОМ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ

В юридичній практиці у зв'язку із віднесенням Національним банком України деяких комерційних банків до категорії неплатоспроможних та запровадженням в комерційних банках тимчасової адміністрації Фондом гарантування вкладів фізичних осіб дедалі частіше виникають гучні масові спори вкладників комерційних банків із цим Фондом, а також пов'язані із цими спорами питання, чи можна вважати Фонд чи його уповноважену особу суб'єктом владних повноважень у розумінні ст. 4 чинного Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) при виконанні дій, передбачених у ст. 27, ч.ч. 2 та 4 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI та чи є такі дії публічно-владними управлінськими функціями, чи є публічно-правовим спір між фізичною особою-вкладником банку та Фондом, його уповноваженою особою з приводу нікчемності договору з підстав, визначених у ч. 3 ст. 38 Закону № 4452-VI, чи створюють правові наслідки для вкладника дії (накази, рішення) Фонду, його уповноваженої особи щодо визнання нікчемними правочинів (операцій), за якими на банківський рахунок такого вкладника були залучені кошти, як співвідносяться положення ч.ч. 2, 3, 5 ст. 38 Закону № 4452-VI з положеннями Цивільного кодексу України, які визначають правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону, зокрема випадки нікчемності правочинів, чи має Фонд, його уповноважена особа право/обов'язок на визнання правочинів нікчемними на підставі положень ст. 38 Закону № 4452-VI у поєднанні з нормами Цивільного кодексу України, які регулюють порядок визнання правочинів нікчемними, чи підлягають застосуванню до зазначених правочинів норми Цивільного кодексу України щодо дійсності/недійсності правочинів.

Публічно-правова природа повноважень Фонду та його уповноваженої особи. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, станом на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру

відшкодування коштів за вкладами, встановленого на цей день, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою 200000 гривень. Адміністративна рада Фонду не має права приймати рішення про зменшення граничної суми відшкодування коштів за вкладами.

Виконання зобов'язань Фонду перед вкладниками здійснюється Фондом з дотриманням вимог щодо найменших витрат Фонду та збитків для вкладників у спосіб, визначений цим Законом, у тому числі шляхом передачі активів і зобов'язань банку приймаючому банку, продажу банку, створення перехідного банку протягом дії тимчасової адміністрації або виплати відшкодування вкладникам у строк, встановлений цим Законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Так, наприклад, 14 серпня 2014 року постановою Правління НБУ прийнято рішення № 491 «Про віднесення Публічного акціонерного товариства „Комерційний банк «Український фінансовий світ»» до категорії неплатоспроможних». Цього ж дня виконавча дирекція Фонду прийняла рішення від 14 серпня 2014 року № 69 «Про запровадження тимчасової адміністрації у Публічному акціонерному товаристві «Комерційний банк „Український фінансовий світ»».

Так, 30 жовтня 2014 року тимчасова адміністрація Банку видала наказ № 34 про створення комісії щодо визнання нікчемними деяких правочинів (договорів) банківських вкладів (депозитів), які обліковуються на балансі Банку, а 10 листопада 2014 року за наслідками засідання цієї комісії визначили нікчемним, та проведені згідно з ним транзакції у зв'язку з тим, що він мав на меті збільшення гарантованої суми, що відшкодовується Фондом.

З аналізу юридичної природи повноважень Фонду видно, що відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 3 цього Закону Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених цим Законом. Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (у тому числі відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду.

Відповідно до ст. 6 цього ж Закону у межах своїх функцій та повноважень Фонд здійснює нормативне регулювання системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. Фонд приймає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими до виконання банками, юридичними та фізичними особами.

Фонд видає нормативно-правові акти у формі інструкцій, положень, правил. Нормативно-правові акти Фонду підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством.

Публічно-владні управлінські функції слід розуміти, на нашу думку, як владні повноваження, які здійснюються державою, органами місцевого самоврядування або іншими уповноваженими державою суб'єктами в результаті їх діяльності і спрямовані на прийняття обов'язкових до виконання рішень, а також забезпечення їх виконання особами, яким ці рішення адресовані.

Крім того, Вищий адміністративний суд України у постанові Пленуму «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від 20 травня 2013 року № 8 займає позицію, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, то спори, які виникають у цих правовідносинах, є публічно-правовими та підлягають розгляду за правилами КАСУ.

Тому, на нашу думку, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб виконує публічно-владні управлінські функції. Так, зокрема, виконуючи вказані функції, Фонду гарантування чинним законодавством України надано певні владні повноваження. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 38 Закону протягом дії тимчасової адміністрації Фонд зобов'язаний забезпечити перевірку правочинів (у тому числі договорів), вчинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними з підстав, визначених ч. 3 цієї статті.

Відповідно до ст. 2 Закону уповноважена особа Фонд – працівник Фонду, який від імені Фонду та в межах повноважень, передбачених цим Законом та/або делегованих Фондом, виконує дії із забезпечення виведення банку з ринку під час здійснення тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку та/або ліквідації банку. Тобто уповноважена особа Фонду від його імені здійснює також публічно-владні управлінські функції через реалізацію відповідних владних повноважень.

І ми не погоджуємося з позицією адміністративних судів у цій категорії справ з тим, що зі змісту позовних заяв до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб вбачається, що предметом заявлених позовних вимог є відносини, які виникли внаслідок укладання договору банківського вкладу (депозиту), оскільки цей спір з моменту запровадження в комерційному банку рішенням Фонду тимчасової адміністрації набув публічно-правового характеру.

На нашу думку, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не є фінансовою установою, яка надає фінансові послуги, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених цим Законом. Крім того, відповідно

до ч. 3 ст. 3 цього ж Закону фонд є установою, що не має на меті отримання прибутку.

Отже, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб та його уповноважена особа є суб'єктом владних повноважень у розумінні ст. 4 КАСУ при виконанні дій, передбачених у ст. 27, ч. 2 та ч. 4 ст. 38 Закону, та їх дії є публічно-владними управлінськими функціями.

Публічно-правовий спір між вкладником банку та Фондом. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 37 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI Фонд безпосередньо або уповноважена особа Фонду у разі делегування їй повноважень має право повідомляти сторони за договорами, зазначеними у ч. 2 ст. 38 цього Закону, про нікчемність цих договорів та вчиняти дії щодо застосування наслідків нікчемності договорів.

Слід зазначити, що розділ VIII (в якому знаходяться ст.ст. 37 та 38) наведеного вище Закону регламентує запровадження тимчасової адміністрації в банку, владні повноваження уповноваженої Фондом особи, заходи щодо забезпечення збереження активів банку, запобігання втрати майна та збитків банку, а також підстави визначення правочини нікчемними через застосування методу владних приписів, який полягає в прийнятті рішення уповноваженою Фондом особою в односторонньому порядку за наявності відповідних підстав визнати відповідні правочини нікчемними.

Так, зокрема, відповідно до ст. 34 цього ж Закону Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

На нашу думку, уповноважена особа Фонду від його імені, здійснюючи, як ми зазначали вище, публічно-владні управлінські функції, реалізує надані їй чинним законодавством України владні повноваження через, наприклад, вчинення певних дій та прийняття рішень, що належали до повноважень органів управління і органів контролю банку, а також через повідомлення сторін за договорами, зазначеними у ч. 2 ст. 38 цього Закону, про нікчемність цих договорів та вчинення дій щодо застосування наслідків нікчемності договорів (ч. 2 ст. 37 вказаного Закону).

Чинним КАСУ визначено поняття публічно-правового спору. Отже, спір між фізичною особою-вкладником банку та Фондом, його уповноваженою особою з приводу нікчемності договору з підстав, визначених ч. 3 ст. 38 Закону є публічно-правовим.

Юридична природа рішень та дій Фонду та його уповноваженої особи. Враховуючи те, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб та його уповноважена особа є суб'єктом владних повноважень і виконують публічно-владні управлінські функції, а також Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, а значить спори, які виникають у

цих правовідносинах, є публічно-правовими та підлягають розгляду за правилами КАСУ, то, на нашу думку, нормативно-правові акти Фонду гарантування та його уповноваженої особи породжують для фізичних осіб-вкладників комерційних банків юридичні наслідки у формі прав, обов'язків, їх зміни чи припинення, і відповідають критеріям, які дозволяють віднести їх до рішень суб'єктів владних повноважень, а тому підпадають під юрисдикцію адміністративних судів в розумінні п. 1 ч. 1 ст. 19 КАСУ, відповідно до якого юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема: спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 37 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI Фонд безпосередньо або уповноважена особа Фонду в разі делегування їй повноважень має право вчиняти будь-які дії та приймати рішення, що належали до повноважень органів управління і органів контролю банку; продовжувати, обмежувати або припиняти здійснення банком будь-яких операцій; зупиняти розподіл капіталу банку чи виплату дивідендів у будь-якій формі.

Відповідно до ч. 5 ст. 38 цього Закону у разі отримання повідомлення Фонду про нікчемність правочину на підставах, передбачених частиною третьою цієї статті, кредитор зобов'язаний повернути банку майно (кошти), яке він отримав від такого банку, а у разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість у грошових одиницях за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину. Такий нікчемний договір не може бути використаний для визначення ринкової ціни.

Отже, дії (накази, рішення) Фонду, його уповноваженої особи щодо визнання нікчемними правочинів (операцій), за якими банківський рахунок вкладника були залучені кошти, створюють правові наслідки для такого вкладника.

Співвідношення Цивільного кодексу та Закону про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Відповідно до ст. 228 Цивільного кодексу України, яка регламентує правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним. У разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо

суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне з неї – першій стороні на відшкодування одержаного. За наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Варто вказати, що ст. 228 Цивільного кодексу України належить до розділу IV «Правочини. Представництво» глави 16 «Правочини» параграфу 2 «Правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону». Тобто вказана стаття Цивільного кодексу України регламентує між сторонами правочину правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, де сторонами правочину є рівні між собою суб'єкти, які досягли при укладанні правочину певної згоди та дотрималися усіх істотних умов такого правочину, проте, правочин був вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, що ще треба встановити.

Також варто зазначити, що цивільним законодавством регулюються цивільні відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. А однією із засад цивільного законодавства є свобода договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 38 Закону протягом дії тимчасової адміністрації Фонд зобов'язаний забезпечити перевірку правочинів (у тому числі договорів), вчинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними з підстав, визначених ч. 3 цієї статті.

Як було зазначено вище, відповідно до ч. 3 ст. 38 Закону правочини (у тому числі договори) неплатоспроможного банку є нікчемними з низки підстав, які визначаються Фондом гарантування.

Відповідно до ч. 5 ст. 38 Закону у разі отримання повідомлення Фонду про нікчемність правочину на підставах, передбачених частиною третьою цієї статті, кредитор зобов'язаний повернути банку майно (кошти), яке він отримав від такого банку, а у разі неможливості повернути майно в натур – відшкодувати його вартість у грошових одиницях за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину. Такий нікчемний договір не може бути використаний для визначення ринкової ціни.

Слід вказати, що відповідно до ч. 5 ст. 34 Закону під час тимчасової адміністрації Фонд має повне і виняткове право управляти банком відповідно до цього Закону, нормативно-правових актів Фонду та вживати дії, передбачені планом врегулювання. А відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 36 Закону з дня початку

процедури виведення Фондом банку з ринку призупиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту). Фонд набуває всі повноваження органів управління банку та органів контролю з дня початку тимчасової адміністрації і до її припинення. На період тимчасової адміністрації усі структурні підрозділи, органи та посадові особи банку підпорядковуються у своїй діяльності Фонду та уповноваженій особі Фонду в межах повноважень, встановлених цим Законом та делегованих Фондом, і діють у визначених Фондом/уповноваженою особою Фонду межах та порядку.

Отже, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не є стороною правочину з фізичними особами щодо їх депозитних вкладів в банках, не укладає такі правочини на засадах вільного волевиявлення, майнової самостійності та відносини між вкладниками банків та Фондом гарантування не ґрунтуються на засадах юридичної рівності. А Фонд гарантування, зокрема, як було зазначено вище, здійснює публічно-владні управлінські функції і є суб'єктом владних повноважень, рішення якого породжують для вкладників певні правові наслідки.

В цих відносинах держава в особі Фонду гарантування виражає публічний фінансовий інтерес, задовольняючи фінансові потреби фізичних осіб-вкладників банків. Ці відносини мають грошовий характер й однією стороною в них завжди виступають орган держави – Фонд гарантування, який підтримує публічний фінансовий інтерес. А другою стороною в цих відносинах є фізичні особи, у яких виникає право на відшкодування коштів за вкладами у банку за рахунок Фонду. Друга сторона відносин завжди підпорядкована першій – органу держави, незалежно від місця, яке він (Фонд гарантування) посідає в системі органів держави.

Отже, положення Цивільного кодексу України при визначенні Фондом гарантування нікчемності правочинів на підставах, зазначених в ч.ч. 2, 3 та 5 ст. 38 Закону, не застосовуються.

Відповідно Фонд гарантування та його уповноважена особа має право на визнання правочинів нікчемними на підставі саме положень ст. 38 зазначеного вище Закону без поєднання з нормами Цивільного кодексу України, які регулюють порядок визначення правочинів нікчемними. Крім того, норми Цивільного кодексу України до зазначених правовідносин щодо недійсності правочинів застосуванню не підлягають.

НАГОРНА Віталіна Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
та приватно-правових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

МАРКІТАН Наталія Володимирівна
студент факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Відповідно до преамбули Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин [1].

Громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території.

Україна зобов'язується вживати всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, нормами міжнародного права, для якнайшвидшого відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини і громадянина на всій території України [1, ст. 5].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» можна виділити наступні права громадян, які проживають на тимчасово окупованій території: дотримання конституційних прав; право на отримання документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус; право на зайнятість; право на пенсійне забезпечення; право на соціальний захист; право на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; право на соціальні послуги; право на освіту; виборчі права, які обмежені; право на власність; право на спадкування; право на звернення до суду, яке обмежено

територіально; право на свободу переміщення, на який поширений особливий правовий режим.

Найбільше спостерігаються порушення соціальних та економічних прав людини, незаконні арешти, затримання і обмеження свободи пересування, порушення права на віросповідання, на соціальні пільги та компенсації, відшкодування шкоди особам пораненим внаслідок збройного конфлікту на Сході України, які перебували в полоні та ті, які зазнали майнових втрат.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є:

- 1) захист основоположних політичних і громадянських прав і свобод людини;
- 2) вжиття заходів для звільнення Російською Федерацією, окупаційною адміністрацією Російської Федерації всіх незаконно затриманих, утримуваних громадян України;
- 3) сприяння забезпеченню відновлення порушених матеріальних прав та підтриманню культурних зв'язків;
- 4) сприяння забезпеченню соціально-економічних, екологічних та культурних потреб, зокрема шляхом реалізації заходів, визначених центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій;
- 5) надання правової та гуманітарної допомоги, у тому числі із залученням міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на контрольованих Україною територіях;
- 6) забезпечення доступу до навчальних закладів та засобів масової інформації України [2, ст. 6].

На сьогодні не існує єдиного державного механізму обліку цивільних осіб, які постраждали від збройного конфлікту у зоні проведення операції об'єднаних сил (ООС), та надання їм соціального захисту. Більшість ініціатив у цій сфері є ситуативними і неефективними. Цивільне населення потребує розумних, нормативно забезпечених видів соціальної допомоги, у тому числі, для покриття витрат на лікування тих, хто отримав поранення та інвалідність внаслідок бойових дій. Також не передбачено надання певного статусу для осіб, які проживали/проживають на території проведення ООС й тим, кому було завдано шкоду здоров'ю під час військових дій. Крім того, не передбачено окремого порядку відшкодування завданої шкоди [3, с. 125].

Аналізуючи інформацію правозахисних організацій можна виокремити проблеми із реалізації та забезпечення прав людини і громадянина на тимчасово окупованій території та території проведення ООС:

- статус цивільних осіб, що отримали поранення в ході військового конфлікту не закріплений;

– впродовж трьох з половиною років не створений єдиний реєстр обліку поранених цивільних осіб;

– не розроблені механізми ефективного вирішення проблем цивільних жертв війни, цивільних осіб, які перебували у полоні та потерпали від насильства, а також ті, хто отримав у полоні інвалідність, і громадяни, які отримали тілесні та моральні і психічні травми внаслідок збройного конфлікту на сході України, які не мають сьогодні соціального захисту від держави;

– відсутня інформація щодо кількості поранених цивільних осіб та їх потреб;

– неможливість реалізації права на працю внаслідок поранень, кількість яких є невідомою;

– відсутні пільги, компенсації та будь-які інша допомога, яка на думку правозахисних організацій, має надаватися державою цивільному населенню, постраждалому від обстрілів»;

– не запроваджено єдиного систематичного обліку загиблих, поранених та зниклих безвісті цивільних осіб, так як ні міністерство з питань окупованих територій, ні міністерство соціальної політики, ні міністерство фінансів не мають такої бази даних. За таких умов, місцеві органи влади також або, взагалі, не ведуть впорядкованого обліку жертв війни серед цивільного населення, або такий облік має несистематичний характер і провадиться без належного методичного забезпечення.

За підсумками проведеного дослідження та аналізу правозахисних організацій у сфері забезпечення прав людини і громадянина на окупованій території пропонуємо:

– внести зміни в чинне законодавство щодо покладення шкоди, спричиненої на окупованій території на державу України;

– визначити правовий статус цивільних осіб на території ООС, закріпивши за ними право на соціальний захист; забезпечення права на захист і відновлення порушених прав шляхом створення інституту Уповноваженого з прав людини на тимчасово окупованій території;

– розробити відповідні механізми забезпечення прав людини і громадянина на даних територіях, встановивши контроль із відповідальністю за виконання даних положень;

– створити єдиний реєстр обліку поранених цивільних осіб та розробити механізми ефективного вирішення проблем цивільних жертв війни.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та

Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

3. Нагорна В.В. Стан дотримання та забезпечення прав громадян на тимчасово окупованій території. *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції*: матер. XI Всеукраїнської наук. конф. молодих учених (м. Одеса, 17.12.2018). Одеса: ОДУВС, 2018. С. 124–129.

НАЗАРОВ Віктор Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України,
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

В Україні вже понад 6 років діє Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України), який установив нові процедури кримінального провадження, передбачив нових учасників провадження, їх права та обов'язки, виокремив заходи забезпечення кримінального провадження, спеціальне досудове розслідування, особливі порядки кримінального провадження та багато інших нововведень.

22 вересня 2017 року у Страсбурзі Комітет міністрів Ради Європи у своїй резолюції схвально оцінив запровадження КПК України. Разом з тим українські науковці та практики по різному сприймають вказані вище нововведення. Одні вважають його революційним, інші – навпаки, нормативним актом, який є абсолютно недосконалим, і наслідком цього є досить часте порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

На жаль, одним з основних недоліків кримінального процесу є нестабільність законодавства. Зміни до КПК України приймаються настільки часто, що як практикуючі юристи, так і науковці не завжди можуть їх відстежувати. Насторожує той факт, що деякі зміни та доповнення до КПК України вносяться в «ручному режимі» перед самим голосуванням, без будь-якого обговорення законодавцями, що не покращує, а навпаки ускладнює роботу слідчих, прокурорів та суддів. Складається враження, що депутати в парламентській залі під час голосування достеменно не розуміють, за що вони голосують.

Наслідком цього є те, що в Україні створено або перебуває в процесі створення багато різних правоохоронних інститутів – Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, військова прокуратура, Державне бюро розслідувань, Служба фінансових розслідувань, проте рівень злочинності лише збільшується.

У результаті втрата довіри до реформ, немає реального покарання злочинців, особливо корупціонерів, замість цього виключний піар та окомилування, профанація правоохоронної діяльності, глобальний непрофесіоналізм. Фактично ліквідовано систему діяльності органів розслідування, оскільки вони на сьогодні діють розрізнено, без будь-якої взаємодії та координації. Крім того, між деякими з них існують постійні конфлікти під час досудового розслідування.

У державі поступово починає діяти не сила закону, а закон сили. Підтвердженням цього є скасування «загального нагляду» прокуратури за дотриманням законів, внесення змін до ст. 129 Конституції від 2 червня 2016 року, згідно з якими вилучено засаду законності з переліку конституційних засад судочинства. Ми повністю підтримуємо погляди І. Котюка, що відмова від засади законності – це шлях до беззаконня. Засада законності є не лише процедурним, а й онтологічним (сутнісним) засобом забезпечення верховенства права. Не випадково в системі правових норм розрізняють норми матеріального і норми процесуального права, які є підґрунтям різних галузей права та величезної кількості різноманітних правових інститутів, уже сама наявність яких свідчить про те, що регламентація суспільних відносин не зводиться до врегулювання лише питань, пов'язаних з правами людини, а стосується й безлічі тих питань, які прав людини не стосуються взагалі. Якщо ж при цьому від обов'язковості вказаних норм відмовитися, то який тоді сенс у регулюванні ними суспільних відносин взагалі? Тобто відмова від засади законності означає узаконення можливості їх ігнорування, дискредитацію самої суті правовідносин, а в підсумку – відкриває шлях до беззаконня [1, с. 13].

Ще однією серйозною проблемою є методи роботи слідчих та оперативних підрозділів. У 2017 році рівень незаконного насильства в поліції практично зрівнявся з аналогічними показниками 2010 року. Оціночна кількість людей, які ставали жертвами умисного завдання працівниками поліції побиття, страждань чи катувань, зросла з 409 080 осіб у 2015 році до 641 326 осіб у 2017 році. Оціночна кількість тих, що стали жертвами катувань, також зросла з 62 935 осіб у 2015 р. та становить майже 96 тис. осіб у 2017 році [2, с. 20].

На практиці є випадки, за яких слідство намагається зменшити кількість кримінальних проваджень шляхом невнесення відомостей до реєстру відповідно до ст. 214 КПК України. Прокурори щороку виявляють та вносять до ЄРДР тисячі раніше необлікованих кримінальних правопорушень. Так, упродовж 2015 року прокурорами виявлено та внесено до ЄРДР відомості про 2708 вчинених кримінальних правопорушення, раніше не облікованих; у 2016 році – 3250; у 2017 році ця цифра збільшилася майже вдвічі – до 6,4 тис. [3; 4]. Разом з тим помилка, допущена на цьому етапі досудового розслідування, може призвести у подальшому до необґрунтованого арешту, притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи або до залишення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, без покарання.

Значна кількість порушень закону та прав людини допускається під час практичної діяльності органів досудового розслідування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Наприклад, визначений КПК України механізм застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів, є суперечливим й не вирізняється однозначністю, що досить часто призводить до незадовільного стану його використання в кримінальному провадженні. Однією з найсуттєві-

ших проблем є багатоступінь та тривалість у часі процесуального порядку його узгодження і застосування, оскільки строків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів законом не визначено. Середній розрахунковий строк отримання ухвали слідчого судді, суду становить від двох до чотирнадцяти днів, що є досить тривалим строком у випадках, коли вилучення необхідно провести негайно.

Законодавцем не визначено строк, протягом якого слідчий суддя має здійснити виклик особи, у якій знаходяться певні речі чи документи. Процесуальних санкцій щодо володільця речей і документів за невиконання вимоги їх збереження у тому вигляді, який вони мали на момент отримання судового виклику, не передбачено.

Суттєві проблеми є й при застосуванні такого тимчасового запобіжного заходу, як затримання, які обумовлені відсутністю єдиного тлумачення фактичних підстав застосування затримання, у тому числі превентивного, щодо визначення осіб, уповноважених на виконання відповідних дій. Ряд проблем виникає й під час процесуального оформлення затримання уповноваженою службовою особою та супровідних заходів, несвоєчасним та неналежним повідомленням затриманим про їх право на отримання правової допомоги, несвоєчасним інформуванням родичів затриманого та Центрів надання безоплатної правової допомоги.

Мабуть вперше за часи незалежності України ніхто з громадян не відчуває себе захищеним, при цьому ст. 2 КПК України визначає, що завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Складається враження, що керівництво правоохоронних органів та населення перебувають в різних вимірах життя щодо питань рівня злочинності, розкриття злочинів, довіри населення до роботи правоохоронних органів. Це саме стосується і судової системи, яка знаходиться у найбільш критичному стані за всі роки свого існування. Крім того, на суди здійснюється зовнішній тиск, якого не було за часів незалежності України.

Нескінченні порушення прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та в судовому провадженні в майбутньому неминуче будуть використані в позовах до Європейського суду з прав людини, що завдасть значних матеріальних й іміджевих збитків для України. Прикладом цього є прецедентне рішення Європейського суду з прав людини, який задовольнив разом всі позови, подані українськими громадянами зі скаргами на невиконання судових рішень українських судів, а це 12 тис. справ. До того ж позови були задоволені без розгляду – за принципом схожості. Європейський суд з прав людини зазначив, що Україна все одно рішень суду фактично не виконує, тому суд уже «заливає» зверненнями з цієї країни і далі так тривати не може.

Отже, анархію і беззаконня, яке процвітає в державі, необхідно припиняти. Потрібна консолідована робота всіх державних органів, особливо правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. До учасників кримінального провадження має застосовуватися лише належна правова процедура і кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, має бути притягнутий до відповідальності в міру своєї вини.

Список використаних джерел:

1. Котюк І.І. Відмова від засади законності – шлях до беззаконня. *Юридичний вісник України*. № 5. 2018. С. 12–13.
2. Права людини в Україні – 2017. Доповідь правозахисних організацій / О.М. Павліченко, О.А. Мартиненко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. 92 с.
3. Аналітична довідка про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2016 рік / Генеральна прокуратура України. Київ, 2017. 75 с.
4. Аналітична довідка про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2017 рік / Генеральна прокуратура України. Київ, 2018. 73 с.

НАУЛІК Наталія Степанівна
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу підвищення кваліфікації
державних службовців органів прокуратури
інституту підвищення кваліфікації прокурорів
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗАВДАННЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Визначення місця та ролі прокуратури серед гілок влади та органів державної влади, спонукало законодавця визначити новий вектор розвитку прокуратури України. Відповідно до рекомендацій Європейського співтовариства, прокуратура в Україні проходить черговий етап реформування та оновлення. Відповідні процеси започатковано 14 жовтня 2014 року прийняттям Закону України «Про прокуратуру» [1] та внесенням змін до Конституції України, які набрали чинності 2 вересня 2016 року [2].

Відповідно до статті 131¹ Конституції в Україні діє прокуратура, яку очолює Генеральний прокурор [2], а прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбачену цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [1, ст. 1].

У сучасному законодавстві закріплено функції прокуратури, мету діяльності, однак не визначено завдання прокуратури. Із прийняттям Закону України «Про прокуратуру» у 2014 році проблема визначення завдань прокуратури є предметом небагатьох наукових досліджень, як правило це вузьке визначення завдань в окремих сферах діяльності прокурора. Так, наприклад, проблемам визначення завдань прокуратури приділяли увагу такі науковці як Ю. Дьомін, М. Стефанчук, К. Хромова, О. Литвак, А. Матвієць, С. Подкопаєв, О. Толочко, П. Шумський та інші. Однак вказані автори комплексно не аналізували поняття та нормативно-правове закріплення завдань прокуратури відповідно до сучасних умов, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Термін прокуратура (від лат. *procurare* – піклуватися, забезпечувати, управляти) – орган держави, який здійснює нагляд за виконанням законів, кримінальне переслідування і підтримання обвинувачення в суді [3, с. 755]. Прокуратура становить єдину систему, що означає тісний зв'язок, згуртованість, цілісність, неподільність; поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку.

Система прокуратури України визначена в ст. 7 Закону і її складають: Генеральна прокуратура України; регіональні прокуратури; місцеві прокуратури; військові прокуратури; Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Враховуючи наукові дискусії щодо завдань прокуратури та діяльності прокурора, варто зауважити, що реалізуючи визначені законодавством функції, прокурор діє з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Саме з мети випливають завдання діяльності прокуратури в Україні, оскільки Законом визначені лише її функції.

Підтримуючи позицію українських науковців, зокрема О.В. Батанова, завдання, мають вихідне значення у відношенні до функцій, є їх безпосередньою передумовою, зумовлюють наявність функцій територіальних громад, детермінують їх зміст та впливають на форми і методи їх здійснення [4, с. 14]. Завдання прокуратури України мають бути безпосередньою передумовою функцій прокуратури, зумовлювати наявність функцій прокуратури, детермінувати їх зміст та впливати на форми і методи їх здійснення.

Крім того, слушною є позиція Стефанчук М.М., що незважаючи на наближеність категорій «функція», «мета та завдання», зазначити про їх тотожність не можливо. Адже під поняттями мети, ймовірно, слід розуміти кінцеву ціль, на яку спрямоване право загалом чи діяльність державного апарату зокрема. Натомість завдання – це конкретні проблеми, які треба вирішити, аби досягнути мети [5, с. 36].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» метою діяльності прокуратури в Україні є реалізація визначених Конституцією України функцій задля захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [1].

Окремі автори зазначають, що завдання прокуратури – визначений, спрямований на досягнення мети та обов'язковий для виконання обсяг роботи; «завдання – це те, що прокурор має зробити для досягнення мети діяльності прокуратури» [6, с. 58].

Завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; настанова, розпорядження виконати певне доручення; мета до якої прагнуть; те що хочуть здійснити [7, с. 378].

Варто зауважити, що відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року діяльність прокуратури уособлювала в особі прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами [8].

Крім того, Ю.М. Дьомін, посилаючись на норми закону зазначає, що під завданнями прокурорського нагляду за додержанням законів необхідно розуміти діяльність органів прокуратури, спрямовану на всемірне утвердження

верховенства закону, зміцнення правопорядку та захист від неправомірних посягань:

1) закріплених Конституцією України незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;

2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

3) основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад, органів самоорганізації населення [9, с. 64].

Загалом, варто погодитись із позицією українських науковців, які зазначають, що завдання прокуратури – це конкретні засоби послідовного досягнення визначеної цілі, до найважливіших з яких належать: вжиття заходів щодо попередження порушень закону; виявлення порушень закону; повне та оперативне усунення порушень закону; вжиття заходів щодо відшкодування заподіяних порушенням закону збитків (шкоди); притягнення винних у порушенні до встановленої законом відповідальності [10, с. 58].

Враховуючи реформування прокуратури України, та зміну векторів її діяльності, основними завданнями прокуратури в Україні повинні бути захист прав і свобод людини та громадянина; захист інтересів суспільства та держави, які впливають із ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» та підтверджуються закріпленими функціями прокуратури в Конституції України.

А тому, категорично не можна погодитись із позицією К. Хромової, яка пропонує визначені в Конституції України та Законі України «Про прокуратуру» функції вважати завданнями прокуратури та внести відповідні зміни до чинного Закону [11].

Отже, захист прав і свобод людини і громадянина є конституційно-правовим та міжнародно-правовим обов'язком сучасної держави, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил [12, с. 58]. Прокуратура є одним із елементів системи захисту прав і свобод людини в державі, а відповідно її основним завданням має бути саме захист прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с. С. 755.

4. Батанов О.В. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 257 с. С. 14.

5. Стефанчук М.М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: моног. Київ: Ін Юре, 2016. 500 с.

6. Основи прокурорської діяльності: навч. посіб. / О.М. Литвак, А.А. Матвієць, С.В. Подкопаєв, О.М. Толочко, П.В. Шумський; за заг. ред. О.М. Литвака. Київ – Дрогобич: Посвіт. 2012. 176 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

8. Про прокуратуру: Закон України від 5.11.1991 № 1789-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>

9. Дьомін Ю.М. Прокурорський нагляд в Україні на сучасному етапі: моног. Київ: УкрЕНТЕІ, 2013. 308 с.

10. Основи прокурорської діяльності: навч. посіб. / [О.М. Литвак, А.А. Матвієць, С.В. Подкопаєв, О.М. Толочко, П.В. Шумський]; за заг. ред. О.М. Литвака. Київ – Дрогобич: Посвіт. 2012. 176 с.

11. Хромова К. Поняття та види завдань органів прокуратури України щодо протидії корупції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 162–166.

12. Наулік Н.С. Інститут омбудсмена в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: моног. Тернопіль: Воля, 2009. С. 178.

НАУМОВА Анна Олександрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ОСОБИ, ЯКА НЕ ВИНУВАТА У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

В національному законодавстві визначено право на відшкодування особі шкоди, спричиненої неправомірними діями посадових осіб правоохоронних і судових органів. Проголошення Конституцією України (ст. 56) права особи, відносно якої мало місце незаконне кримінальне переслідування чи незаконне засудження на відшкодування шкоди, відноситься до основних конституційних прав людини і громадянина та свідчить про пріоритет загальнолюдських цінностей у державній політиці. Держава гарантує відшкодування за її рахунок моральної шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю її органів, посадових чи службових осіб. Чинним Цивільним кодексом передбачена процедура відшкодування особі матеріальної і моральної шкоди.

Проблеми реабілітації та підстави і умови відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної особі внаслідок незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження, була предметом наукового дослідження вчених процесуалістів. Насамперед, В.П. Бахіна, Б.Т. Безлепкіна, Л.В. Бойцовой, Ю.М. Громового, В.Г. Гончаренко, О.В. Капліної, Н.Я. Шило, Т.Т. Таджиева, М.Є. Шумило та інших.

Аналіз наукових праць дозволив нам визначити, що особа, яка не винувата у вчиненні злочину, – це особа, яка має право на поновлення своїх порушених прав і свобод, відшкодування за рахунок держави у повному обсязі фізичної, майнової, моральної шкоди, завданої особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним засудженням, неправосудним судовим рішенням про застосування примусового заходу медичного чи виховного характеру.

Водночас потребує подальшого наукового дослідження в межах кримінально-процесуального інституту реабілітації поняття моральної шкоди, порядок усунення її наслідків.

В юридичній літературі, у національному законодавстві України відсутній єдиний підхід до визначення поняття «моральна шкода». Так, Н.С. Малєїн, Е.А. Михно, М.Я. Шимінова, А.В. Шичанін вважають, що моральна шкода полягає тільки в моральних стражданнях [1, с. 34; 2, с. 8; 3, с. 39; 4, с. 7]. Тоді як Е.В. Смиреньська, М.Н. Малєїна, І.А. Власенко під моральною шкодою

розуміють фізичні і (або) моральні страждання [5, с. 11; 6, с. 18; 7, с. 83]. Інша точка зору у К.І. Голубєва та С.В. Наріжного, які вважають, що в поняття моральної шкоди необхідно включати не тільки самі страждання, але й викликані ними негативні зміни в стані здоров'я громадянина, наприклад, депресію [8, с. 92]. Варто зазначити, що Г.Г. Горшенков визначає моральну шкоду як несприятливі наслідки правопорушення, яких зазнає особа у вигляді фізичних, психічних страждань, моральних переживань, соціального дискомфорту, а також упущеної вигоди та додаткових витрат як наслідку прямого чи непрямого применшення немайнових благ» [9, с. 8]. Заслуговує на увагу точка зору В.А. Дубривного. Автор вважає, що моральна шкода – це порушення нормального психічного стану людини внаслідок злочинного посягання на охоронювані законом її суб'єктивні права та інтереси, інші блага, в результаті чого вона зазнає моральні страждання [10, с. 9]. Більш розширене визначення моральної шкоди дає В.В. Владимірова: моральна шкода – це спричинення особі моральних та фізичних страждань в результаті вчинення відносно неї злочину та порушення особистих майнових та немайнових прав і нематеріальних благ [11, с. 8]. зміни в стані здоров'я громадянина, наприклад, депресію [8, с. 92]. Протилежну точку зору має В.В. Нагаєв. Він пропонує замінити поняття «моральна шкода» на більш змістовний термін – «психологічна шкода», який використовується у США, Великій Британії та інших країнах. Автор наполягає, що психологічна шкода – це і фізичні, і психічні страждання [12, с. 245–246]. Професор В.Т. Нор не заперечує існування поняття «моральна шкода», але вказує, що є хибним вживання у визначенні змісту поняття моральної шкоди слів «моральні» і «фізичні» страждання, тому що будь-які страждання існують у сфері психічної діяльності [13, с. 163].

Тоді як психологи вважають, що моральна шкода – це психологічна травма, яка проявляється у формі: страждань, негативних емоційних переживань (емоційні, фізичні, моральні страждання); порушення фізичного і психічного здоров'я (неадекватність реакції на зовнішній вплив, негармонійний розвиток, зміна соціальної адаптації, психогенні зміни, фізичні зміни); суб'єктивних переживань (негативний емоційний стан, негативні явища, представлені у свідомості); душевного болю (переживання негативних емоцій, переживання через неможливість реалізувати певні потреби); емоційного реагування (зміни у психічних процесах, психічному стані, психічних властивостях) [14].

У національному законодавстві України відсутній єдиний підхід до нормативного визначення моральної шкоди. Так, у ст. 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, слідства, прокуратури і суду» визначено, що «моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру» [15]. У частині 2 ст. 23 ЦК України визначено, що моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болі та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної особи.

У постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 вказано, що моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Вона може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [16].

Таким чином, спричиняють особі фізичний біль, душевні страждання, принижують честь і гідність порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина у зв'язку з необґрунтованою підозрою у вчиненні злочину, незаконним затриманням, незаконним пред'явленням обвинувачення, незаконним застосуванням запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконним засудженням, незаконним позбавленням військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, незаконним позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, незаконною конфіскацією майна, порушенням інших особистих немайнових і майнових прав. Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що моральна шкода безпідставно засудженої особи полягає у душевних стражданнях, яких вона зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншими ушкодженнями здоров'я, втратою членів сім'ї тощо.

У чинному та новому КПК України не визначена процедура усунення моральної шкоди реабілітованому. Порівняльний аналіз кримінально-процесуального законодавства країн СНД, дозволив констатувати, що нормативне визначення усунення моральної шкоди реабілітованому закріплені у ч. 5 ст. 460, ст.ст. 462, 465 КПК РБ, у ст. 136 КПК РФ, ст. 44 КПК РК та КПК інших держав.

Викладене дозволяє сформулювати поняття моральної шкоди, завданої реабілітованому. Вважаємо, що моральною шкодою є спричинення особі, не винуватій у вчиненні злочину, страждань, які полягають у моральних переживаннях, завданих незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням,

незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним засудженням, обмеженням чи позбавленням немайнових і майнових прав особи, порушенням її нематеріальних благ, втратою членів сім'ї, неможливістю продовжувати активне суспільне життя, розповсюдженням невідповідної дійсності інформації, та у фізичному болі, що завданий особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я.

У юридичній літературі дослідники інституту компенсації моральної шкоди реабілітованому виділяють дві форми компенсації моральної шкоди: матеріальну (грошова компенсація за завдану моральну шкоду) і нематеріальну.

Більшість дослідників інституту реабілітації до нематеріальної форми усунення моральної шкоди відносять: офіційне вибачення прокурора та письмове повідомлення прокурора про реабілітацію особи за місцем її роботи, навчання, проживання і в засобах масової інформації.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства окремих держав СНД дозволяє говорити про нормативне закріплення офіційного вибачення перед реабілітованим. Вважаємо, що офіційне вибачення перед реабілітованим – це публічне визнання державою, її органами, посадовими особами невинуватості особи у вчиненні злочину.

Чинний КПК України не передбачає законодавчого регулювання компенсації моральної шкоди реабілітованому. Так, Вищий спеціалізований суд скасував неправосудний вирок відносно Максима Дмитренка і закрит провадження за підставами, що реабілітують. Посадові особи органів прокуратури, суду не вибачилися перед ним за незаконне засудження, незважаючи на те, що він вісім років відбував покарання у місцях позбавлення волі [17].

На підставі зазначеного вважаємо доцільним удосконалити нематеріальну форму усунення моральної шкоди реабілітованому. На наш погляд, прокурор зобов'язаний письмово вибачитися перед реабілітованим за незаконне кримінальне переслідування; суддя зобов'язаний письмово вибачитися за незаконне засудження. За даними нашого наукового дослідження, 96% опитаних засуджених вважає, що слідчий, прокурор повинні нести юридичну відповідальність за незаконне і необґрунтоване кримінальне переслідування, а суддя – за незаконне засудження особи, не винуваної у вчиненні злочину. У зв'язку з цим пропонуємо такі нематеріальні форми усунення наслідків моральної шкоди:

- 1) письмове вибачення прокурора від імені держави за незаконне кримінальне переслідування;
- 2) письмове вибачення судді за незаконне засудження невинуватої особи;
- 3) письмове повідомлення прокурора, судді про реабілітацію особи за місцем її роботи, навчання, мешкання;
- 4) письмове повідомлення прокурора, судді в засобах масової комунікації про реабілітацію особи, якщо в них була поширена інформація про кримінальне переслідування чи засудження особи;

5) письмове повідомлення прокурора (судді) про реабілітацію померлого членам його сім'ї, близьким родичам.

У чинному і новому КПК України потребують унормування положення про відшкодування моральної шкоди реабілітованому. Зазначену пропозицію підтримали 75% опитаних нами співробітників правозахисних організацій України та 73% – прокурорів. Пропонуємо доповнити КПК України главою «Реабілітація», в якій викласти статтю «Усунення наслідків моральної шкоди» у такій редакції:

«Усунення наслідків моральної шкоди.

1. Моральна шкода – це спричинення особи, не винуватій у вчиненні злочину, страждань, які полягають у моральних переживаннях, завданих незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним засудженням, обмеженням чи позбавленням немайнових і майнових прав особи, порушенням її нематеріальних благ, втратою членів сім'ї, неможливістю продовжувати активне суспільне життя, розповсюдженням не відповідної дійсності інформації, та у фізичному болю, що завданий особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я.

Для визначення ступеню і глибини фізичних і моральних страждань, завданих особі, незаконно і необґрунтовано підданої кримінальному переслідуванню, незаконно засудженої, може бути призначена судово-медична, судово-психологічна або комплексна медико-психологічна експертизи.

2. Формами усунення наслідків моральної шкоди є:

– публічне вибачення прокурора в суді, у разі закриття судом справи за реабілітаційними підставами, відмови прокурора підтримувати державне обвинувачення;

– письмове вибачення прокурора перед реабілітованим;

– письмове повідомлення прокурора про реабілітацію померлого членам його сім'ї, близьким родичам та офіційне вибачення;

– письмове офіційне повідомлення прокурора про реабілітацію особи за місцем її роботи, навчання, мешкання, в засоби масової комунікації;

– письмове вибачення суду за незаконне засудження особи».

Список використаних джерел:

1. Малєин Н.С. О моральном вреде. *Советское государство и право*. 1993. № 3. С. 32–39.

2. Миролюбов Н.И. Реабилитация как специальный правовой институт. Казань, 1902. 67 с.

3. Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование. Москва: Наука, 1979. 184 с.

4. Шичанин А.В. Проблемы становления и перспективы развития института возмещения морального вреда: автореф. дисс. ... канд. юрид наук. Москва, 1995. 34 с.

5. Смирнская Е.В. Компенсация морального вреда как деликтное обязательство: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 2000. 26 с.

6. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1997. 42 с.

7. Власенко И.А. К вопросу об эффективности компенсационной функции права. Использование зарубежного опыта в деятельности органов внутренних дел Российской Федерации: матер. межвуз. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 27–28 мая 1993 г. В IV ч. Ч. IV. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1995. С. 79 – 83.

8. Голубев К.И. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности. Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2000. 295 с.

9. Горшенков Г.Г. Моральный вред и его компенсация по российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 1996. 165 с.

10. Дубривный В.А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе. Саратов, 1966. 100 с.

11. Владимирова В.В. Компенсация морального вреда – мера реабилитации потерпевшего в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ижевск, 2004. 24 с. URL: <http://www.dissers.ru/avtoreferati-kandidatskih-dissertatsii-yuridicheskie/a18.php>

12. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 333 с.

13. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2009. 36 с.

14. Баренбойм П.Д. Применение психологических знаний для защиты и самозащиты. URL: http://www.mirkin.ru/_docs/book019.pdf.

15. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. Ст. 1.

16. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>

17. Эксперты: заставит государство заплатить за 8 лет тюрьмы, которые невинный отсидел за пологовского маньяка, будет очень сложно. Асоціація Українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів. URL: <http://www.umdpl.info./index.php?id=1332397731>

НЕЦЬКА Любов Степанівна
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач відділу підготовки прокурорів з представництва
інтересів держави у суді інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Кив, Україна

ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВУ ПРО ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИМОГ РЕГЛАМЕНТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2016/679

Відповідно до п. 4 Регламенту Європейського парламенту і Ради ЄС 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) право на захист персональних даних не є абсолютним правом; воно повинне розглядатися в зв'язку з його функцією в суспільстві та бути збалансованим з іншими фундаментальними правами згідно з принципом пропорційності. Сучасні технології здатні з одного боку знівелювати захист персональних даних, а з іншого – створити перешкоди для вільного руху персональних даних у межах внутрішнього ринку ЄС [1].

У державах ЄС виникла необхідність забезпечити послідовне та однорідне застосування норм щодо захисту фундаментальних прав і свобод фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних. Якщо обробка персональних даних має здійснюватися для відповідності встановленим національними законами зобов'язань, для виконання завдань суспільних інтересів, здійснення офіційних повноважень наглядовими органами, держави мають право вводити у національне законодавство положення для більш детального уточнення застосування норм вказаного Регламенту.

Державам-членам ЄС також рекомендовано вводити норми щодо опрацювання персональних даних померлих осіб. Аналогічні питання виникали і в практиці діяльності кадрових служб органів прокуратури в Україні у зв'язку з неврегульованістю правового режиму персональних даних померлих осіб. На нашу думку, до законодавчого вирішення проблеми доцільно послуговуватися загальними нормами і принципами законодавства про захист персональних даних.

Принципи захисту даних не можна застосовувати до анонімної інформації, зокрема інформації, що не стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати, або персональних даних, що стали анонімними у такий спосіб, що суб'єкта даних неможливо чи більше неможливо ідентифікувати.

У практиці ЄС з метою зменшення ризиків при обробці персональних даних поширено використання псевдонімів. Але навіть за псевдонімом можна ідентифікувати особу. Тому така вразливість має підлягати захисту.

Регламент ЄС 2016/ 679 закріплює чітке правило, що персональні дані необхідно опрацювати, лише якщо мети опрацювання не можна досягнути розумним чином іншими засобами. Період, протягом якого зберігаються персональні дані, має бути скорочений до абсолютного мінімуму. Контролер за опрацюванням персональних даних повинен установити часові рамки для стирання або періодичного перегляду.

Для захисту персональних даних важливо, щоб суб'єкт даних був обізнаний про особу контролера, про цілі, для яких призначено використання персональних даних, про зміст інформації, яку збирають, та про способи опрацювання, ризику, правила, гарантії та права щодо опрацювання. Це відповідає принципу прозорості.

На відміну від чинних в Україні правил використання персональних даних для наукових досліджень, у випадках неможливості повного визначення мети опрацювання персональних даних для цілей наукового дослідження попередньо, Регламент ЄС 2016/679 зобов'язує держави ЄС забезпечити суб'єктам даних право дозволу на надання згоди стосовно деяких сфер наукових досліджень, якщо в них дотримано визнані етичні норми для наукового дослідження.

Будь-яка згода суб'єкта персональних даних на опрацювання даних має бути явною, чіткою, вільною, однозначною, конкретною. Мовчання, автоматичне заповнення клітинок позначками або бездіяльність не можуть вважатися наданням згоди. Згода не вважається добровільно наданою і якщо суб'єкт даних не здійснює справжнього вибору або неспроможний відмовити в наданні згоди чи її відкликанні.

При опрацюванні персональних даних не завжди є можливість, час і доцільність запитати згоду суб'єкта даних, а тому законодавчо визначені випадки винятки, за яких опрацювання даних вважається законним. Це стосується життєво важливих інтересів фізичної особи, важливих інтересів суспільства, національної безпеки. Регламент зобов'язує, щоб вони чітко і зрозуміло врегульовувалися законом. В Україні теж передбачено законні підстави для опрацювання персональних даних без згоди особи, але відповідне правове регулювання не є чітким, однозначним, повним [2]. У пункті 47 Регламенту зроблено висновок, що опрацювання персональних даних, яке є необхідним винятково для цілей запобігання шахрайству, також становить законний інтерес відповідного контролера даних. Законному інтересу відповідає і опрацювання персональних даних, необхідне і пропорційне цілям забезпечення мереженої та інформаційної безпеки.

Особливого захисту потребують «чутливі» дані про особу, оскільки їх опрацювання становить істотний ризик для фундаментальних прав і свобод. Практика європейських країн вимагає додаткового врегулювання опрацювання

фотографій, що ускладнює застосування законодавства. В одних випадках на опрацювання фото необхідна згода суб'єкта даних, в інших, де існує законний інтерес інших осіб, що переважає інтерес суб'єкта даних – не потрібна згода. У випадках опрацювання фото за допомогою спеціальних технічних засобів, що дозволяють ідентифікувати особу, або ж отримати «біометричні дані» необхідне дотримання додаткових вимог захисту чутливих даних.

Винятки з правил опрацювання спеціальних категорій персональних даних можливі для цілей, пов'язаних з охороною здоров'я, управлінням соціальним забезпеченням. Відступ повинен дозволяти опрацювання таких персональних даних, якщо це необхідно для формування, здійснення або захисту правових претензій, під час судового провадження.

Інтенсивність обробки персональних даних, їх мінливість, обсяг створюють ситуації необхідності внесення змін, заборони використання даних, їх відміни, стирання посилань на них тощо. Регламент закріпив принцип «права бути забутим», що зобов'язує держави ЄС створити можливості для суб'єкта даних виправляти інформацію про себе, відкликати згоду, обмежувати опрацювання і вимагати видалення даних.

Для посилення «права бути забутим» в електронному середовищі вважається за необхідне розширити право на стирання таким чином, щоб контролер, який оприлюднив персональні дані, був зобов'язаний проінформувати контролерів, які опрацьовують такі персональні дані, стерти будь-які посилання на такі персональні дані, або їх копії чи відтворення.

Хакерські атаки, доступність опрацювання даних кількома контролерами, які надають доступ до даних своїм працівникам, створюють ризики спричинення матеріальної та нематеріальної шкоди фізичним особам від розголошення інформації. Подібні ризики потребують оцінки і вжиття заходів до їх зниження або усунення, вимагають застосування технічних та організаційних інструментів (шифрування даних, псевдоніми, вдосконалення безпеки, відстежування за опрацюванням даних).

З метою посилення захисту персональних даних необхідно впроваджувати механізми сертифікації, штампи і знаки захисту даних, що дозволить суб'єктам даних швидко оцінити рівень захисту даних відповідних продуктів і сервісів.

Передбачені Регламентом нові вимоги до захисту персональних даних є викликом і для України, яка поступово інтегрується до ЄС. Обсяги торгівлі з державами ЄС також значно зросли. Незважаючи на те, що угоди з ЄС діють і виконуються, потоки персональних даних з ЄС, необхідні для розширення міжнародної торгівлі, зі вступом у силу Регламенту передаються в інші країни лише за умови забезпечення захисту фізичних осіб у цих країнах на рівні, який забезпечує в Союзі даний Регламент. Найбільш вразливими до виконання вказаної вимоги є наші суб'єкти господарювання, які працюють на ринку ЄС. Саме тому вони першими розпочали формувати внутрішньокорпоративні акти, вживати додаткові організаційні і технічні заходи захисту персональних

даних. Для компенсації недостатнього захисту даних у Регламенті пропонується створювати відповідні гарантії для суб'єктів даних, наприклад, застосовувати у діяльності корпорацій і інших організацій зобов'язальні корпоративні правила, стандартні положення, кодекси про захист даних. Заслужує уваги і практика застосування спеціальних норм про опрацювання персональних даних працівників у трудових договорах, колективних договорах.

Отже, по-перше, вдосконалення нормативно-правових актів України про захист персональних даних передбачає імплементацію положень Регламенту у національне законодавство. По-друге, необхідно забезпечити дієвий незалежний нагляд за захистом даних і передбачити механізми співпраці з органами із захисту даних держав-членів ЄС, обміну інформацією, надання взаємної допомоги, а суб'єктам даних – надати дієві права, які можна реалізувати, та дієві адміністративні і судові засоби правового захисту. По-третє, наглядові органи у сфері захисту персональних даних в Україні повинні мати однакові завдання з аналогічними органами держав-членів ЄС та дієві повноваження, особливо щодо санкцій.

Список використаних джерел:

1. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

НОВАЧЕНКО Тетяна Василівна
доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри публічної політики та політичної аналітики
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
м. Київ, Україна

ДЯЧЕНКО Наталія Павлівна
кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри публічної політики та політичної аналітики
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
м. Київ, Україна

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Відповідно до Конституції України [1] передбачено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності та гарантуються: захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» [2] передбачено проведення реформи захисту інтелектуальної власності (вектор безпеки). Відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої постановою Верховної Ради України від 14 квітня 2016 року № 1099-VIII з метою створення оптимальної, якісної та ефективної державної системи правової охорони інтелектуальної власності, здатної сформувати, реалізувати прозору публічну модель подолання існуючих викликів та ризиків і запропонувати дієві інструменти забезпечення ефективності сфери інтелектуальної власності, розроблена Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні [3].

Водночас за даними Міжнародного альянсу інтелектуальної власності, Україна посідає одне із перших місць в рейтингу країн, в яких найчастіше порушують права інтелектуальної власності. Це вказує на нагальну потребу модернізації національної системи інтелектуальної власності України (рис. 1):

Рис. 1. Національна система захисту права інтелектуальної власності України

У процесі модернізації національної системи захисту права інтелектуальної власності України необхідно задіяти весь комплекс механізмів державного регулювання (рис. 2):

Рис.2. Комплексна модель механізмів державного регулювання у сфері інтелектуальної власності

Серед особливостей механізмів державного регулювання у сфері захисту права інтелектуальної власності (ІВ): 1) домінуючий вплив соціального – сукупності соціальних елементів, процесів і закономірностей у їх логічному взаємозв'язку, через яку суб'єкт державного управління в процесі формування державної політики враховує потреби, інтереси та цілі власника інтелектуальної власності та суспільства; 2) відсутність механізму управління ризиками, використання якого в процесі функціонування правового, організаційного й ресурсного механізмів у сфері інтелектуальної власності України сприятиме своєчасному забезпеченню права індивідуальної власності, а відтак, й сталому державному розвитку; 3) інноваційний курс державного розвитку, що полягає в широкомасштабному введенні у господарський обіг через інноваційні процеси продуктів інтелектуальної праці, потребує активізації процесу формування механізму комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Комерціалізація права на об'єкти ІВ (рис. 3) виступає потужним невичерпним активом формування засад сталого державного розвитку. Такий процес «трансферу технологій» має бути нерозривно пов'язаний з їх маркетинг-менеджментом .

Рис. 3. Способи комерціалізації права на об'єкти інтелектуальної власності

Серед об'єктів авторського права і суміжних прав доцільно виокремити об'єкти нематеріальної культурної спадщини, зокрема :

- усні традиції та форми виразу: усний фольклор, епоси, легенди, оповіді, казки, історичні перекази, героїчні сказання, історичні пісні, чумацькі пісні, билини, духовні вірші, привітання, заговори, загадки, прислів'я, приказки тощо;

- життєвий уклад та історія українського народу, збережені в усних переказах, відображені у літературних творах минувшини, в тому числі у роботах видатних авторів (твори Т. Шевченка, І. Котляревського тощо), висвітлені у кінострічках, телевізійних програмах чи закріплені у відповідних правових актах, зокрема Конституції Пилипа Орлика (1710 року), Конституції УСРР (1919 року), Конституціях УРСР (1929 року, 1937 року, 1978 року) тощо;

- виконавські мистецтва, у тому числі акторська гра, музикування, спів, танці тощо.

- мову, як носія нематеріальної культурної спадщини [4, с. 61].

Заходи щодо захисту права власності необхідно здійснювати системно. Зокрема, дотримання норм суспільної моралі при створенні та/або використанні зображення людини та всі суб'єктивні права на власні зображення фізичної особи потребують формування дієвого механізму захисту [5, с. 229].

Модернізація системи державного управління у сфері захисту інтелектуальної власності в Україні передбачає вирішення наступних завдань : унормування правового забезпечення, впорядкування організаційних та економічних відносин в сфері інноваційного розвитку; залучення довгострокових інвестицій як для отримання наукових результатів, так і для придбання прав на об'єкти ІВ; налагодження механізму судового та позасудового захисту прав; прискорення процесу формування ринку ІВ; інтенсифікацію професійного зростання кадрового потенціалу, що виступає основним чинником впрова-

дження соціально-економічних реформ, зокрема у сфері захисту інтелектуальної діяльності.

Заходи щодо модернізації системи публічного управління у сфері захисту інтелектуальної власності України необхідно здійснювати комплексно з метою забезпечення їх ефективності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
2. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
3. Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249086258>
4. Кудерська Н.І., Кудерська І.О. Нематеріальна культурна спадщина України, її об'єкти (прояви). *Європейські перспективи*. № 7. 2015. С. 59–67.
5. Кулініч О.О. Теоретичні проблеми реалізації та захисту права фізичної особи на власне зображення. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7805>

НОВІКОВА Катерина Андріївна
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
асистент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПОКАРАННЯХ

Права та свободи людини є найважливішою цінністю у будь-якому демократичному суспільстві, а їх гарантування – основним завданням держави. Особливе місце в системі прав та свобод людини посідають конституційні права та свободи людини і громадянина, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених у ст. 64 Конституції України. Одним із випадків допустимого обмеження в реалізації прав і свобод людини є застосування до неї покарання, яке за своєю природою саме й спрямовано на такі обмеження (ч. 1 ст. 50 Кримінального кодексу України (КК України)). При цьому засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63 Конституції України). Саме про ці обмеження і піде мова нижче, а саме: які права людини можна обмежити при застосуванні покарання, а які – не можна.

По-перше, ст. 27 Конституції України кожній людині гарантується невід'ємне право на життя. При цьому конкретизуючи це право, Конституція визначає, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Конституційний Суд України рішенням від 29 грудня 1989 року визнав, що смертна кара є свавільним позбавленням життя, а відтак – суперечить Конституції України. Таким чином, в Україні як і в більшості цивілізованих, демократичних, правових країн світу, смертна кара як вид покарання заборонена без будь-яких винятків, а право на життя визнається абсолютним і невідчужуваним.

По-друге, ст. 26 Конституції України встановлює, що кожен має право на повагу до його гідності. Це право також належить до абсолютних і не може обмежуватися жодними заходами державного впливу, у тому числі й покаранням. Положення частини першої вказаної статті конкретизують, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Таким чином ця стаття не тільки закріплює право людини на повагу до її гідності, а й встановлює вимоги до вже існуючих і перспективних заходів впливу, які можуть застосовуватися до засудженого.

По-третє, ст. 27 Конституції України закріплює право людини на свободу та особисту недоторканність. При цьому, це особисте право може бути обмежене у визначених законом випадках. У самій статті йдеться про процесуальні заходи обмеження особистої свободи особи, але стосується вона в широкому розумінні обмеження свободи. Щоб зрозуміти сутність цього права, слід звернутися до значення «свободи». Залишаючи за межами цієї доповіді аналіз різноманіття підходів до розуміння свободи, зазначу лише, що покаранням обмежується тільки особиста свобода людини. Це право корелює зі свободою пересування, вільним вибором місця проживання, правом вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33 Конституції України). І саме законом (кримінальним) встановлюються обмеження, пов'язані із покараннями, що обмежують особисту свободу. Похідними від обмеження особистої свободи може бути обмеження деяких інших особистих прав особи, таких, наприклад, як право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України) та деяких інших.

По-четверте, ст. 47 Конституції України проголошується право кожного на житло, а ст. 30 Конституції України – кожному гарантується недоторканність житла. В останній статті йдеться переважно про процесуальні гарантії згаданого права. Матеріальне кримінальне право не передбачає видів покарань, які прямо обмежують це право, хоча його обмеження може бути похідним при застосуванні, наприклад, такого покарання як конфіскація майна, коли предметом конфіскації виступає квартира чи житловий будинок. Але віднедавна кримінальний закон доповнений новим інститутом обмежувальних заходів і окремі з них (наприклад, передбачені п. 1 чи 3 ч. 1 ст. 911 КК України), спрямовані на безпосереднє обмеження особи у реалізації її права на житло.

По-п'яте, ст. 41 Конституції України кожному гарантується право власності, тобто право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У вказаній статті в загальних рисах визначається можливість застосування такого заходу як конфіскація майна. Крім того, право власності на грошові кошти може обмежуватися таким заходом як штраф. Але при цьому кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України). У зв'язку з цим у ч. 2 ст. 53 КК України передбачено, що штраф як вид покарання призначається з урахуванням майнового стану засудженого, а у виконавчому законодавстві встановлюється перелік майна, що не підлягає конфіскації.

По-шосте, право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України) кримінально-правовими заходами не обмежується, але може обмежуватися лише шляхом встановлення кримінальної відповідальності за такі форми реалізації цього права, які посягають на інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, а також з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення тощо.

По-сьоме, не може обмежуватися право брати участь в управлінні державними справами, право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). У зв'язку із цим навіть при застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зміст його правообмежень не може бути поширюватися на вказані права. Єдиний виняток становить така складова вказаного права як право бути обраним до органів державної влади чи місцевого самоврядування, яке самою Конституцією України обмежуються для осіб, які мають судимість.

По-восьме, Конституція України проголошує також і комплекс прав, пов'язаних з працею. Зокрема, це і право на працю (ст. 43 Конституції України), і право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України), і право на страйк (ст. 44 Конституції України). Конституція України забороняє примусову працю, але при цьому не вважає такою працю, яка виконується за вироком чи іншим рішенням суду. Тому реалізація права на працю може бути обмежена при застосуванні таких видів покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців. Обмеження цього права входить також в якості складових до змісту таких покарань, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та обмеження волі. Похідними при застосуванні вказаних покарань можуть стати обмеження у реалізації права на відпочинок (ст. 45 Конституції України) і, до певної міри, права на соціальний захист (ст. 46 Конституції України).

Нарешті, по-дев'яте, необхідно звернути увагу на інші, проголошені Конституцією, права і свободи людини і громадянина, які не можуть бути обмежені покараннями. До них належать: право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України); свобода світогляду та віросповідання (ст. 35 Конституції України); право на об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст.ст. 36–37 Конституції України); право на звернення до державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40 Конституції України); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України); право на безпеку для життя і здоров'я довілля (ст. 50 Конституції України); сімейні права (ст.ст. 51–52 Конституції України), право на освіту (ст. 53 Конституції України); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України); права у сфері правосуддя (ст. 55–56 Конституції України); право знати свої права і обов'язки (ст. 57 Конституції України); право на професійну правничу допомогу (ст. 59 Конституції України). Більше того, реалізація засудженими цих прав не лише сприяє їх виправленню та ресоціалізації, а й часто виступає гарантією від свавілля щодо них з боку держави, її органів та службових осіб.

НОВОЖИЛОВ Віктор Сергійович
аспірант кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ЗДІЙСНЕННЯ ВІДБОРУ ПРИСЯЖНИХ У СУДІ

Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) завданням кримінального провадження є застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури. Правом підсудного, який обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, є розгляд кримінального провадження судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК України). Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює, що кожен має право на розгляд його справи судом, встановленим законом. Істотним і таким, що в будь-якому випадку спричинятиме скасування судового рішення, є його ухвалення незаконним складом суду (п. 2 ч. 2 ст. 412 КПК України). Тому на практиці є вкрай важливим реалізація завдань кримінального провадження в частині забезпечення належної правової процедури у процесі формування складу суду присяжних.

Особливості провадження в суді присяжних визначаються в § 2 глави 30 КПК України. Процес відбору присяжних починається з їх виклику (ст. 385), власне відбору (ст. 387), приведення присяжних до присяги (ст. 388). Стаття 390 передбачає підстави та порядок усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження.

Для здійснення виклику присяжних мають існувати наступні умови: (1) хоча би один підсудний подав клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних; (2) суд за наслідком підготовчого провадження призначив судовий розгляд судом присяжних. Опісля цього за розпорядженням головуючого про виклик секретар за допомогою автоматизованої системи документообігу суду (АСДС) визначає 7 присяжних із числа осіб, які внесені до списку присяжних, та викликає їх (ч. 1 ст. 385). Виклик здійснюється під розписку у формі письмового виклику й не пізніше ніж за 5 днів до судового засідання; у виклику, окрім іншого, зазначаються підстави для увільнення їх від виконання обов'язків (ч. 3 ст. 385).

Відповідно до КПК України, наступний етап відбору – це власне відбір (ст. 387). Спершу відбираються троє основних присяжних (ч. 8 ст. 387). Згідно

із системним тлумаченням норм процесуального закону, правила ст. 387 КПК України застосовуються до тих присяжних, які були викликані в судове засідання, тобто до обраних АСДС 7 осіб. Частини 2, 3, 4 ст. 387 КПК України передбачають такі правові підстави, що унеможливають участь присяжного: а) самовідвід (ч. 2 ст. 387); б) звільнення від виконання обов'язку присяжного відповідно до підстав, передбачених КПК України або законом (ч. 3 ст. 387); в) звільнення від виконання обов'язку присяжного за його заявою (ч. 3 ст. 387); г) відвід, заявлений учасником судового провадження (ч. 4 ст. 387).

Згідно з ч. 5 ст. 387 КПК України усі питання, пов'язані зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних, вирішуються ухвалою суду. Відповідно до ч. 6 вказаної статті якщо після здійснення відбору в судовому засіданні (ч.ч. 1, 2, 3, 4, 5 ст. 387 КПК України) присяжних залишилося більше необхідної для участі в судовому розгляді кількості (трое основних), присяжні визначаються АСДС з числа присяжних, що не були звільнені або відведені від участі в розгляді кримінального провадження та попередньо були визначені АСДС як присяжні в цьому кримінальному провадженні (список із 7 осіб) (ч. 6 ст. 387 КПК України). Якщо внаслідок відведення чи звільнення присяжних за ухвалою суду присяжних залишилося менше необхідної для участі в судовому розгляді кількості (трое основних), секретар судового засідання за вказівкою головуючого викликає присяжних додатково (ч. 7 ст. 387 КПК України). Як видається, цей виклик секретар здійснює за правилами ст. 385 КПК України, викликаючи присяжних у тій кількості, яка в сумі з відібраними присяжними становитиме 7 осіб. Тільки після закінчення цих дій – відбору трьох присяжних – за цією ж процедурою продовжується відбір двох запасних присяжних (ч. 8 ст. 387 КПК України). Прізвища відібраних основних і запасних присяжних заносяться до журналу судового засідання в тому порядку, в якому їх було відібрано (ч. 9 ст. 387 КПК України), тобто спершу прізвища основних присяжних, а після цього прізвища запасних присяжних.

Водночас на практиці описана процедура, що на нашу думку є належною, порушується, оскільки два нормативно-правові акти визначають її дещо по-іншому:

глава 3 «Присяжний» розділу III Закону України № 1402-VIII від 2 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів» визначає статус, гарантії присяжних, вимоги до них, порядок формування списку присяжних, а також підстави і порядок увільнення від виконання обов'язків присяжного та порядок залучення присяжних до виконання обов'язків у суді. Частина 1 ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ЗУ) наділяє голову відповідного суду обов'язком по увільненню особи, яку було включено до списку присяжних, від виконання обов'язків присяжного. Для цього Закон передбачає два типи підстав: 1) підстави, що унеможливають участь особи як присяжного (ч. 2 ст. 65 ЗУ); 2) підстави для увільнення від виконання обов'язків присяжного (ч. 2 ст. 66 ЗУ).

До перших належать, зокрема, обмежена дієздатність чи недієздатність, хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, незнята чи непогашена судимість, неволодіння державною мовою, досягнення 65 років, несумісність з деякими іншими посадами та накладення протягом останнього року адміністративного стягнення за вчинення корупційного правопорушення. До підстав увільнення Закон відносить перебування у відпустці зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці по догляду за дитиною, а також існування на утриманні в особи дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку, дітей-інвалідів або членів сім'ї похилого віку, релігійні переконання особи, які суб'єктивно перешкоджають участі у здійсненні правосуддя та ін. При цьому ч. 4 ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що увільнення від виконання обов'язків присяжного внаслідок відводу (самовідводу) у конкретній справі здійснюється в порядку, встановленому процесуальним законом або за поданням головуєчого судді.

Отже, існує безпосередня колізія норм КПК України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у частині порядку звільнення присяжних із підстав, не пов'язаних із відводом (самовідводом). Указане призводить до різного правозастосування під час формування складу суду присяжних, що у випадку недодержання належної правової процедури є безумовною підставою для скасування судових рішень такого суду. Так, у певних випадках після визначення конкретних осіб, включених до списку присяжних («сімки»), судове засідання щодо відбору присяжних не відбувається протягом тривалого періоду (шість місяців) та голова суду своїм розпорядженням увільнює частину обраних АСДС присяжних від виконання їх обов'язків, після чого суд, що розглядає кримінальну справу, ухвалою зобов'язує здійснити повторне визначення «сімки» за допомогою АСДС [1]. В інших випадках, після визначення АСДС 7 осіб зі списку присяжних, їх явки в судове засідання для відбору, певна частина з них неодноразово увільнюється від виконання обов'язків присяжних за розпорядженням голови суду (а не ухвалою суду у відповідному кримінальному провадженні), після чого здійснюється повторне визначення 7 осіб за допомогою АСДС [2]. Незважаючи на те, що постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду вказана процедура формування суду присяжних була визнана правовою [3], вважаємо за необхідне висловити ряд наступних міркувань:

Згідно з ч. 1 ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК України закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу.

КПК України у питаннях відбору присяжних двічі згадує Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: перший раз прямо (ч. 2 ст. 385: «грома-

дiani, які внесені до списку присяжних і можуть бути викликані до суду як присяжні, визначаються згідно із Законом України „Про судоустрій і статус суддів”»), другий раз опосередковано (ч. 3 ст. 387: «головуючий з'ясовує, чи немає передбачених цим Кодексом або законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків»). Ураховуючи вищенаведене, автор підтримує позицію, за якої голова суду не має права увільнювати від виконання обов'язків присяжного у випадку, якщо цю особу було визначено як присяжного АСДС в конкретній кримінальній справі. У такому випадку всі питання відбору присяжних (у тому числі увільнення з підстав, передбачених ст.ст. 65, 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») має вирішувати суд у складі двох суддів своєю ухвалою (ч. 5 ст. 387 КПК України). У подальшому, звичайно, голова суду з метою забезпечення актуального списку присяжних для інших справ має своїм розпорядженням також увільняти цю особу (якщо її увільнено з підстав, що на постійній основі перешкоджають особі здійснювати правосуддя). Проте в межах конкретного кримінального провадження, у зв'язку з відсутністю вказівки на такий порядок у КПК України, вказане розпорядження голови суду є недійсним.

Недоліком КПК України можна вважати використання в § 2 глави 30 двох схожих понять «увільнення» (лише в ч. 3 ст. 385) та «звільнення», не розмежовуючи їх значення.

Окремо автор бажає відзначити процедуру визначення присяжних за допомогою АСДС, викладену в Розділі IX Положення про АСДС [4]. Вона передбачає три етапи: 1 – визначення кваліфікованих присяжних (які, чомусь, обираються не в кількості 7, а в кількості 5 осіб, що є очевидною опіскою); 2 – визначення списку компетентних присяжних (за наслідком внесення в АСДС інформації про увільнення за ухвалою суду певних присяжних); 3 – як визначення одразу основних та запасних присяжних, так і добір до існуючого списку компетентних присяжних з числа не задіяних кваліфікованих осіб (етап 1). Однак, як указувалося вище, відбір основних та запасних присяжних, на нашу думку, має відбуватися не одночасно, а поетапно – спершу здійснюється відбір основних (тобто спершу з 7 осіб має залишитися не менше 3), а потім здійснюється визначення запасних присяжних. При цьому застосування АСДС для визначення конкретних присяжних опісля формування списку з 7 осіб є винятком – лише у випадку, якщо присяжних залишилося більше необхідної для участі в судовому розгляді кількості (на нашу думку, не 5, а 3 і 2 відповідно). Тобто увільнення одного з семи присяжних не є підставою для визначення за допомогою АСДС нового присяжного, якщо загальна кількість компетентних присяжних не зменшилася до такого рівня, за якого неможливо визначити 3 основних присяжних, а якщо здійснюється відбір запасних – то 2.

Отже, лише слідування букві та духу процесуального закону може забезпечити формування складу суду присяжних, який би відповідав не лише між-

народним судовим стандартам, але й був складовою забезпечення належної правової процедури як одного із завдань кримінального провадження. Недодержання такої процедури може потягнути за собою скасування вироку.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 29.11.2016 у справі № 755/7526/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63817229>

2. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 23.01.2018 у справі № 662/693/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71762311>

3. Постанова Верховного Суду від 29.11.2018 у справі № 662/693/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78297713>

4. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30 (у редакції рішення Ради суддів України від 02.03.2018 № 17), з наступними змінами. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds>

ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна
доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ШИНКАРУК Олег Миколайович
доктор технічних наук, професор,
ректор Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
заслужений працівник освіти України,
м. Хмельницький, Україна

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Захист прав людини засобами (інструментами) кримінального права – чи дійсно має право на існування це традиційне твердження? Чи можна взагалі ставити перед кримінальним правом завдання захисту прав і свобод людини (на відміну від суспільних відносин – об'єктів злочинів), чи це є просто мантрою для заспокоєння «суспільного сумління»? Ці питання, на наш погляд, є системоутворювальними для розвитку кримінального права.

Як свого часу наголошував один з авторитетних теоретиків права О.Е. Лейст, у вітчизняній традиції настільки тісні асоціації закону і кари за його порушення, що кримінальне право наче втілює в собі право взагалі [1, с. 21]. Відповідно, від кримінального права та правозастосовної діяльності вимагалися жорсткість, безкомпромісність у боротьбі за злочинність, невідворотність кримінальної відповідальності тощо. При цьому кримінально-правова доктрина і законодавство допускали елементи гуманного ставлення до правопорушника, зокрема, у Кримінальному кодексі були наявні інститути звільнення від кримінальної відповідальності та покарання і його відбування. Однак вони являли собою, певною мірою, штучне вкраплення у загальний «каральний простір».

Зміни історичного вектору розвитку суспільства, фокусування на людині, розуміння цінності її прав та свобод призвели і до кардинального перегляду парадигми правового впливу. Й оскільки кримінальне право є останньої за черговістю регулювання галуззю, аксіологічний вимір кримінального права є похідним від ціннісних орієнтацій суспільства та їх втілення у позитивних галузях.

У літературі висловлювалися міркування щодо того, що «розбудову суспільства, у якому можлива гуманізація каральної політики, слід починати з гуманізації каральної політики» [2, с. 94]. Тобто йдеться про поступову переорієнтацію соціуму на те, щоб вбачати у злочинцеві не монстра, а особу, яка знаходиться у кризовій ситуації. І хоча правопорушник спричиняє шкоду державі, суспільству та конкретному потерпілому, завданням системи кримінальної юстиції є не лише кара (відплата), а й реабілітація та ресоціалізація.

Дійсно, ціннісним ядром сучасного права є людина, її права та свободи. При цьому, на наш погляд, антропоцентричність в праві не означає фетишизації особистих прав людини, адже для кожного індивіда не меншу соціальну цінність становить суспільство. У такому сенсі публічні інтереси (адже кримінальне право є переважно публічною галуззю) – це усвідомлені інтереси всього суспільства як системної цілісності та кожного його члена. Наприклад, навряд чи можна заперечувати як суспільний, так і індивідуальний запит на національну та громадську безпеку, мир та міжнародний правопорядок. У цьому проявляється органічний взаємозв'язок прав людини різних поколінь, адже якщо реалізація колективних прав не має обмежувати права і свободи особистості, то і особисті права та свободи повноцінно можуть бути реалізовані лише за умови наявності громадянського суспільства та демократичної держави [3, с. 125, 128].

З огляду на це за характером сучасне кримінальне право вбачається переважно публічним, оскільки все більше можливостей відкривається для учасників кримінально-правових відносин врегульовувати конфлікти, держава при цьому виступає як гарант домовленостей, додатковим примусом забезпечуючи їх виконання. Як зазначив Н. Крісті ще у 1976 році у лекції Центру кримінологічних досліджень, яка була прочитана у Шеффілдському університеті, «ми не змогли винайти жодного засобу від злочинності... Ми можемо з успіхом реагувати на злочин так, як безпосередні учасники вважатимуть за справедливе...» [4].

Аксіологічно кримінальне право «приречено» на захист прав і свобод людини. Однак це пов'язано не лише з «парадигмальною революцією». Остання є рушійною силою для змін системи принципів кримінального права, які виражають вихідні нормативно-керівні ідеї, що характеризують його зміст, основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя. При цьому принципи об'єктивуються у двох формах: закріпленні в нормативному тексті (текстуально або контекстуально) та масовому використанні відповідної ідеї у правозастосовній практиці.

Кримінальне право покликано захищати права і свободи людини онтологічно, адже засадничим чинником його буття є справедливість. На наш погляд, справедливість – це не принцип, а саме засада формування та застосування правових норм, один із базових соціокультурних феноменів у сфері кримінального права, який втілюється в колективних уявленнях про належне та неналежне, що включають сприйняття значущості суспільних цінностей, соціальної шкідливості посягань на них, реакцію на девіантну поведінку. У цьому плані характер та ступінь суспільної небезпеки злочинів, формування санкцій

в аспекті видів та розмірів покарань є законодавчою оцінкою цих колективних уявлень.

Відповідно, на будь-якому етапі історичного розвитку суспільства кримінальне право прагне до справедливості в тому розумінні, як вона втілена у суспільних уявленнях та стереотипах поведінки. Це прагнення є незмінним, незалежно від системи цінностей, які складаються в соціумі.

Системоутворювальною складовою суспільного розуміння справедливості на сучасному етапі, безперечно, є гуманізм. Ще раз згадаємо, що гуманізація каральної політики є частиною суспільного дискурсу про загальну гуманізацію суспільства. Цінність соціальної системи впливу на злочинність залежить не тільки від позитивних результатів у справі скорочення злочинності, але й від відповідності соціальним вимогам засобів та методів досягнення цих результатів. Правовиховання, демонстрація послідовної гуманної кримінально-правової політики з максимальним забезпеченням невідворотності реакції на вчинений злочин в кінцевому вигляді спрямовані на формування певного суспільного запиту. Адже прийняття правової норми – це не тільки засіб досягнення конкретної мети, але й зміна соціальної ситуації, у якій діють люди.

Традиційно гуманізм передбачає економію кримінальної репресії, його пов'язують переважно з формуванням санкцій (гуманізація кримінального законодавства полягає у зниженні розмірів покарань за злочини середньої та невеликої тяжкості та у посиленні відповідальності за тяжкі та особливо тяжкі злочини).

Однак варто погодитися з позицією авторів, які виділяють у ньому кілька аспектів [5, с. 169]: не тільки ставлення до правопорушника, але і ставлення до потерпілого від злочину. Звернемо увагу на останній аспект.

Захист прав і інтересів потерпілих від злочинів не може бути зведений переважно до самого факту криміналізації діяння та встановлення санкцій за його вчинення. У першу чергу, йдеться про відшкодування матеріального збитку (шкоди), що, будучи одним із різновидів засобів правоохоронного впливу, давно використовується у запобіганні злочинності. Таке відшкодування є вкрай важливим з погляду фізичних та юридичних осіб, які постраждали від злочинів. При цьому відшкодування шкоди має стати частиною інтересів держави (у тому числі й у плані створення відповідної інфраструктури для забезпечення такого відшкодування винною особою).

Однак зміщення пріоритетів з покарання на негайне та повне відшкодування всіх завданих злочином збитків не є зовсім вірним. Оскільки кримінально-правові засоби є засобами протидії найбільш небезпечним видам та формам правопорушень, тому неможна зводити їх до компенсаційних заходів. Якщо належна поведінка може бути забезпечена виключно застосуванням компенсаційно-реститутивних заходів, то виникає сумнів у необхідності криміналізації відповідних діянь. Тому розширення спектру можливостей захисту прав та інтересів постраждалих від злочинів не може бути протиставлене необхідності покарання винних осіб.

При цьому доречно ще раз зазначити, що тут ідеться не тільки про гуманізм у плані доцільності кримінально-правової репресії стосовно винної особи, хоча це найбільш очевидний значенневий контекст розширення заохочувального впливу у сфері кримінального права.

Є очевидним, що репресивні можливості кримінального закону майже вичерпані. Більше того, приходиться розуміти, що кримінально-правова репресія у тому обсязі, у якому вона існує, і в тих руках, які її реалізують, перетворюється в дестабілізуючий фактор. Тому у контексті гуманізації як можливої тенденції розвитку Кримінального кодексу України заохочувальні кримінально-правові приписи мають сприйматися як прямий наслідок функціонування соціальної системи, що орієнтована на підтримку свого балансу, на рішення соціальних завдань не за будь-яку ціну, а з урахуванням доцільності застосування певних засобів запобігання злочинності [6].

Кримінально-правові заохочувальні приписи за своєю структурою містять вказівку на позитивну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила злочин (диспозиція), та захід заохочення (заохочувальна санкція). Жодних підстав вважати заохочувальні норми прощенням злочинця з боку держави немає. Навпаки, держава стимулює правопорушника самостійно прийняти рішення про зменшення шкоди від злочину, про співпрацю з правоохоронними органами, натомість пропонуючи зменшення кримінально-правових обтяжень. Як злочин має тягти покарання, так і позитивна поведінка має розглядатися як підстава для поліпшення правового становища правопорушника.

Таким чином, антропоцентрична парадигма кримінального права актуалізує наступні напрями реалізації гуманізму:

- пом'якшення кримінально-правових заходів щодо злочинців, яке є співрозмірним ступеню суспільної небезпеки злочину;
- розширення можливостей захисту прав та інтересів потерпілих від кримінальних діянь;
- доцільне розширення можливостей кримінально-правове заохочення.

Таким чином, реалізація принципу гуманізму являє собою багатогранну науково-практичну проблему, вирішення якої має будуватися не тільки на пом'якшенні кримінально-правового впливу на особу, яка вступила в конфлікт із законом, але й на розширенні можливостей захисту прав та інтересів потерпілих від кримінальних діянь.

Список використаних джерел:

1. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). Москва: МГУ, 1981. 240 с.
2. Гольберт В.В. О доброй войне с преступностью и худом социальном мире. Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. Т. 6. № 1. С. 80–95.

3. Олейник Н.Н., Олейник А.Н. Историческое развитие поколений «прав человека». *Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право.* 2015. № 14. Вып. 33. С. 120–128.

4. Кристи Н. Конфликты как собственность / пер.: Воробьева Н., ред.: Флямер М. Москва: ОЦС, 1999. 24 с.

5. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 692 с.

6. Орловська Н.А. Роль заохочення у сучасній кримінально-правовій політиці України: актуальні питання дискурсу. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 2. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/78.pdf

ОСАДЦА Ольга Маркіянівна
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з організації роботи в органах прокуратури та викладання
професійної етики інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПОЗА МЕЖАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

З огляду на зміни до Конституції України у червні 2016 року та прийняття Закону України «Про прокуратуру» у жовтні 2014 року органи прокуратури не уповноважені здійснювати нагляд за додержанням і застосуванням законів (так званий загальний нагляд). Під час його ліквідації законодавець не конкретизував, у яких формах відповідна функція має здійснюватися.

На сьогодні з боку прокуратури відсутні підстави для позасудового захисту прав і свобод людини та громадянина поза межами кримінальної юстиції. Основна роль у виконанні таких завдань відводиться профільним органам державної влади.

До цього предметом «загального нагляду» було, зокрема, додержання законів про соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи людини та громадянина, захист їх честі і гідності, насамперед осіб, які потребують державної підтримки та допомоги.

Однією із вимог колишнього наказу Генеральної прокуратури України від 7 листопада 2012 року № 3 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів» було проводити перевірки за зверненнями, зокрема фізичних осіб, депутатів усіх рівнів (крім заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення), лише у разі їх попереднього розгляду компетентними органами виконавчої влади, державного нагляду (контролю), органами місцевого самоврядування, посадовими чи службовими особами відповідного рівня або неприйняття ними рішень з цих питань у встановлені строки.

Положення цього наказу спрямовували прокурора на недопущення підміни органів державного нагляду (контролю) та управління, дублювання їх функцій.

Під час здійснення зазначеної функції прокурор мав право, зокрема, отримувати документи і матеріали, необхідні для перевірки; викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них пояснень щодо порушень закону; вживати заходів прокурорського реагування, зокрема у зв'язку з бездіяльністю контролюючих органів.

Позиція, що наглядові повноваження органів прокуратури поза межами кримінальної юстиції мали негативний ефект в діяльності правоохоронної системи, на наш погляд, є однобокою та необ'єктивною. Незважаючи на кри-

тичні висловлювання на адресу прокуратури, її вплив на забезпечення прав і свобод людини таки був оперативним, дієвим і ефективним. Результати роботи призводили до реального усунення порушень закону (поновлення їхніх прав, відшкодування завданих збитків, притягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності тощо). Свідченням цього є, зокрема, тривала практична робота прокурором.

Не є таємницею, що мали місце поодинокі випадки підміни органів державного нагляду (контролю), безпідставного втручання прокурорів в їх роботу, дублювання функцій тощо. Такі недоліки властиві й діяльності органів державної влади, однак це не може слугувати підставою для їх ліквідації чи зміни повноважень.

Як висловились Єщук О.М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і господарського права Херсонського державного університету, і Марченкова С.О. кандидат юридичних наук, прокурор Херсонської місцевої прокуратури, вилучення звичного елемента з системи державного контролю може створити правоохоронний вакуум.

На сьогодні згідно зі ст. 1 чинного Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України здійснює функції «з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави». Тобто захист прав і свобод людини присутній лише при виконанні покладених на органи прокуратури функцій.

Так, повноваження прокуратури у сфері суспільних відносин, не пов'язаних із кримінальним судочинством, обмежуються виключно її можливістю здійснювати дії, пов'язані з виконанням функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом (ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» – функцій прокуратури).

Водночас згідно зі ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює представництво лише інтересів держави в суді та у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Тобто дотепер вимоги Закон України «Про прокуратуру» не приведені у відповідність з Основним Законом.

Таким чином, фактично ліквідовано й таку функцію, як представництво інтересів соціального незахищеного громадянина.

На жаль, після ліквідації функції нагляду за додержанням і застосуванням законів проблеми стосовно забезпечення прав людини залишились. В Україні, як висловився прокурор Харківської області, заслужений юрист України, Почесний працівник прокуратури України Данильченко Ю.Б., кількість контролюючих органів досягає декількох десятків, але вони бездоглядні. Ввели мораторій на проведення перевірок суб'єктів підприємницької діяльності. Але це ж не вирішення проблеми. Комусь же повинні були передати ці функції? Реальної системи контролюючих органів, які повинні були замінити прокурорів, не створено. Колишні функції нагляду за дотриманням законності в їх діяльності, комплексного вивчення стану справ не передано ніякому державному органу. Раніше це була прокуратура, а зараз – нікого. Захистити інтереси громадян, особливо малоза-

безпечених та соціально незахищених, з боку прокуратури неможливо. Випали з поля зору такі моменти, як захист прав неповнолітніх шляхом раніше наділених повноважень. Функцію «загального нагляду» завжди виконували прокурори, безкоштовно, від імені держави. Є роками напрацьований досвід.

Як свідчить практика, до цього часу, попри зміни обсягу повноважень органів прокуратури, усе ще продовжує надходити значна кількість звернень із питань, які не належать до їх компетенції, зокрема які стосуються питань правозахисної діяльності, а саме захисту прав і свобод громадян.

Так, відповідно до узагальнених статистичних та аналітичних даних про діяльність органів прокуратури України у 2018 році, що оприлюднені на офіційному веб-сайті Генеральної прокуратури України, з цих підстав за належністю до органів державної влади, місцевого самоврядування та державного контролю скеровано понад 96 тисяч звернень, із них 493, що надійшли від народних депутатів України. Це становить майже третину від розглянутих понад 279 тисяч.

Тобто прокуратура фактично працює листоношею, пересилаючи тисячами звернення громадян за належністю. Надання громадянам роз'яснень про те, що це вже не відноситься до компетенції прокуратури, не сприяє підвищенню її авторитету.

Якщо повернутись у ті часи, прокуратурою вживались заходи щодо забезпечення оперативного, кваліфікованого і, що важливо, безкоштовного захисту громадян у разі їх звернення та у довільній формі складання. Тоді як звернення до суду вимагає дотримання чітко визначеної форми, а процедура судового розгляду є складною, тривалою, недешевою, і потребує спеціальних знань для участі в ньому, тобто залучення фахівця-юриста, а це знову додаткові витрати. Але зауважу, що тут мова не йдеться про дотримання обов'язкової судової процедури вирішення питань.

До сьогодні триває дискусія про необхідність чи пагубність покладання на прокуратуру наглядової функції, спрямованої на правозахисну діяльність.

Водночас досить важливо при цьому врахувати, що наша країна як правова держава перебуває на стадії становлення та розвитку. Проблема відсутності вказаної вище функції захисту прав і свобод громадян є однією з надзвичайно актуальних у процесі побудови правової держави. Потреба в нагляді за додержанням законів нині не лише відпала, а ще більше зростає. Сучасний стан соціально-економічного розвитку держави, додержання законності у сферах життєдіяльності є дійсно проблемним. Та й з'явилося безліч проблем стосовно захисту прав вимушених переселенців з окупованої території України, біженців, захисту інтересів громадян і держави на тимчасово окупованих територіях, в районі проведення операції об'єднаних сил.

Створена та діюча система безоплатної правової допомоги громадянам під управлінням Міністерства юстиції України повною мірою не здатна вирішити назрілі проблеми захисту громадян.

Слід констатувати, що розповсюджені порушення прав і свобод людини, розпач та безвихідне становище спонукає на вчинення кримінальних правопорушень та, зрозуміло, негативно впливає на стан криміногенної обстановки в державі, в конкретному регіоні, яка сьогодні викликає справедливі нарікання.

Органи Ради Європи – Парламентська асамблея, Венеційська комісія, Консультативна рада європейських обвинувачів – завжди були однастайні в необхідності ліквідації цієї функції прокуратури, закликали провести повне реформування органів прокуратури відповідно до принципів та стандартів Ради Європи. Чинний Закон України «Про прокуратуру» і було розроблено з урахуванням, зокрема і досвіду функціонування прокуратури в європейських державах.

З публікацій заслуженого юриста України, кандидата юридичних наук, правознавця О.В. Баганця, кандидата юридичних наук Л.В. Омельчук, інформаційної довідки Європейського інформаційно-дослідницького центру «Функції органів прокуратури в країнах Європи» та інших джерел вбачається, що роль прокуратури не є однаковою у різних країнах. У деяких європейських країнах – членів Ради Європи, так би мовити «загальний нагляд» присутній у функціях прокуратури в тому чи іншому вигляді.

Для прикладу, на прокурорів Бельгії покладається нагляд за виконанням законів про права неповнолітніх, представництво інтересів суспільства та громадян при розгляді конкретних цивільних справ. Однією із основних функцій прокуратури Італії є захист прав держави, юридичних осіб і недієздатних осіб; у Нідерландах – нагляд в економічній сфері, щодо незахищених верств населення; в Португалії – нагляд за конституційністю нормативних актів, захистом державних інтересів, соціальних прав найнижчих верств населення. Прокуратура Іспанії покликана захищати права громадян та суспільні інтереси за власною ініціативою або за заявою зацікавлених осіб тощо.

Більшість постсоціалістичних країн (Білорусь, Болгарія, Росія, Румунія, Казахстан, Угорщина та інші), низка держав Латинської Америки залишили в своїх національних прокуратурах функцію нагляду за додержанням і застосування законів.

На сьогодні, до речі, згідно з наказом Генеральної прокуратури України від 29 серпня 2014 року № 12гн «Про особливості діяльності військових прокуратур» військові прокурори зобов'язані здійснювати безпосередній нагляд за додержанням і застосуванням законів у відповідних центральних апаратах органів, органах військового управління. Діяльність військових прокурорів передбачено спрямовувати, зокрема, на соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей; оплату та охорону праці.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про нагальну потребу в проведенні додаткових наукових досліджень задля вивчення проблеми доцільності захисту прав людини з боку органів прокуратури та винесення на колективне обговорення на відповідних рівнях.

Як відзначено Олексієм Баганцем в розробленій Концепції вдосконалення діяльності правоохоронних органів України, відновити хоча б на перехідний період прокурорський нагляд за додержанням законів на найбільш критичних на сьогодні для нашої держави і суспільства напрямках діяльності (як це, до речі, має місце у більшості європейських країн).

Виконання органами прокуратури функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів, зокрема за дотриманням прав і свобод людини, громадянина відповідало би запитам нашого суспільства, нинішньому стану законності в Україні, правосвідомості та правової культури громадян та посадовців.

Адже стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства загалом.

ПАНКЕВИЧ Олег Зіновійович
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
м. Львів, Україна

ДИХОТОМІЯ «ІНДИВІДУАЛЬНІ/КОЛЕКТИВНІ ПРАВА»: ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ МІРКУВАННЯ

У більшості підручників й навчальних посібників із загальної теорії права й держави та конституційного права висвітлення проблеми оптимального співвідношення дихотомічної пари «індивідуальні/колективні права» фокусується (а часто-густо цим й обмежується) на констатації наявності, серед інших, такої класифікації, за якої всі права людини можуть бути розподілені за суб'єктом складом здійснення – на індивідуальні (здійснюються лише одноособовими діями – наприклад, право на свободу вираження поглядів, на виховання своєї дитини) та колективні (можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи носіїв права – наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій) [1, с. 25; 2, с. 152; 3, с. 86; 4, с. 73]. До того ж П. Рабінович [1, с. 25] та О. Скакун [4, с. 73] виокремлюють додатково ще й так звані змішані права (здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями). При цьому жоден із цих авторів прикладів «змішаних прав», на жаль, не наводить.

На думку О. Осипова, термін «колективні права» «виглядає таким же невизначеним, як і, наприклад, «мультикультуралізм», «ідентичність», «самобутність» і допускає як мінімум п'ять можливих прочитань: 1) індивідуальні права, які реалізуються в колективі, спільно з іншими людьми (так звані колективний вимір індивідуальних прав); 2) загальні (спільні) права людини і громадянина стосовно членів певної групи; 3) спеціальні права, якими володіють індивіди, що належать до певної категорії (так звані спеціальні права); 4) правоможності колективного суб'єкта права – організації; 5) права умовної або статистичної групи як такої (тут – «групові права»)» [5, с. 81].

При цьому інша дослідниця – К. Регеда, погоджуючись із О. Осиповим, цілком слушно наголошує, що з «найпоширеніших в юридичному дискурсі підходів до розуміння сутності колективних прав найбільшу практичну значущість для теорії права являє підхід, який розуміє колективні права як правоможності певного групового суб'єкта». Далі вона зазначає: «Відповідно до цього підходу, колективні права – це права, які належать умовній або статистичній множині, які реалізуються цілою множиною як такою, які не є

простою сумою індивідуальних прав осіб, що входять до цієї множини, а мають якісно нові властивості (синергетичний ефект), визначені певними цілями та інтересами даного колективного утворення. Колективні права можуть бути порушені відносно множини в цілому, вони вимагають певного відособлення в регламентації і створення належного інституційного середовища в національному законодавстві» [6, с. 8]. Наголос на синергетичному ефекті колективних прав є принциповим і надзвичайно важливим методологічним положенням, що має значний евристичний потенціал для подальшого дослідження природи останніх.

У тій же філософській площині, у «зв'язці» із одним із законів діалектики, якому значну увагу приділяв Г.В.Ф. Гегель, – законом взаємного переходу кількісних змін у якісні, вважаємо можливим і перспективним розглядати синергію колективних прав також під іншим кутом зору – через призму давнього спору про універсалії. Відтак наголосимо, що на нашу думку, з перспективи крайніх номіналістських позицій в принципі неможливо визнати і пояснити синергетичний ефект. Іншими словами, наявність (або, принаймні, визнання певним дослідником) останнього є аргументом на користь підходів, що відрізняються від постулатів номіналізму («реалістські» або ж «концептуалістські» інтерпретації).

У відомій з кінця 70-х років XX століття концепції К. Васака було запропоновано виокремлювати три покоління прав людини, які, на думку цього вченого, співвідносяться з трьома ідеалами Великої Французької революції: свобода, рівність і братерство [7, с. 837].

На думку К. Васака, права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, що передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління покликані захищати індивіда від неналежного поведіння держави, а права другого забезпечують йому можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм із надання соціальної підтримки та допомоги. Однак, при цьому не береться до уваги, що добробут людини неможливий без її участі в житті спільноти, для гідного життя людина потребує не тільки свободи, рівності, а й братерства. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів і забезпечити соціальну солідарність [7, с. 839].

За такого розуміння «змістовного наповнення» поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між цими конкретними «поколіннями прав» і визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, які неодноразово були в центрі уваги наших попередніх публікацій [8]. Відтак гадаємо, не буде перебільшенням сказати, що права першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління – на стягах комунітаризму. Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що з огляду на притаманну їм специфіку, останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, також і реалістичні інтерпре-

тації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

З іншого боку, в наш час деякі автори висловлюють думку, що «недоцільно відносити колективні права до прав людини, хоча б і третього покоління. Адже йдеться саме про колективні права, тобто права колективу як окремо взятого суб'єкта, а не окремої людини» [9, с. 88]. Ця теза викликає сумніви в її коректності. Гадаємо, вона може свідчити про неявну прихильність авторки тези до положень крайнього філософського реалізму, який вважає універсальні існуючими незалежно від речей (у цьому варіанті – колективні права нібито існують незалежно від людей!).

З іншого боку, як видається, є раціональне зерно в пропозиції А. Ковбана, котрий переконує: «Вживання терміна «колективні права людини» в правовій науці ... є недоречним, оскільки не вказує самих суб'єктів та носіїв. Найбільшу повноту відображає термін «колективні людські права», які представляють собою важливий інститут сучасного національного та міжнародного права» [10, с. 109].

Принагідно не можемо тут не згадати позицію С. Головатого, котрий в останні роки принципово виступає на користь застосування словосполучення людські права замість «права людини» [11]. Вказаний дослідник як аргументацію та пояснення своєї позиції зокрема зазначає, що «вислів «людські права» ... виступає самостійною семантичною одиницею, не є складеним поняттям, а є нерозкладним і таким, що робить наголос на людськості прав, а не на тому, хто є носієм прав» [11, с. 8].

Знаковим та безумовно не випадковим, а таким, що підтверджує та водночас, почасти, і формує нову тенденцію у вітчизняному правознавстві, видається той факт, що терміно-поняття людські права (щоправда, не замість, а поряд, як синонім словосполучення «права людини») став використовувати у своїх публікаціях приблизно в той самий час і багаторічний опонент С. Головатого – знаний дослідник «праволюдської» тематики П. Рабінович [12].

Отже, видається можливим стверджувати, що розуміння природи колективних прав є своєрідним «лакмусовим папірцем», котрий дає змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних, вельми значущих для сучасної філософії права ліній розмежування. При цьому по один бік цієї лінії знаходяться прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по інший бік – апологети комунітаристських ідей та, відповідно, послідовники реалістичного напрямку у філософії права.

Зазначена розділова лінія є певною мірою умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна вести мову радше про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує, так би мовити, «стерильно чистих», без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів

чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, всередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують проміжні варіанти, які, часто не без певних на то підстав, можуть претендувати або й навіть де факто претендують на статус деякої «золотої середини» між політико-правовими та/або епістемологічними крайнощами (згадаймо, відповідно, «ліберальний комунітаризм» і «концептуалізм»).

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів: Край, 2008. 224 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
3. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: підруч. Тернопіль: Астон, 2003. 432 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Київ: Алерта, 2012. 524 с.
5. Осипов А.Г. Являются ли групповые права необходимым условием недискриминации и защиты меньшинств? *Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ*. Москва: ИЭА РАН, Институт философии РАН, 2002. С. 80–100.
6. Регеда Е.В. Коллективные права этнических общностей в конституционном праве Российской Федерации: автореф. дис. канд. юрид. наук. Пенза, 2009. 27 с.
7. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme. *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* / Ed. by C. Swinarski. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1984. P. 831–839.
8. Панкевич О.З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3(4). с. 122–134.
9. Кривоногова М. А. Коллективные права: прошлое, настоящее, будущее. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 4 (14). С. 85–88.
10. Ковбан А.В. До питання удосконалення доктрини колективних прав. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 107–110.
11. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. 760 с.
12. Рабінович П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4(83). С. 8–20.

ПАРАНИЦЯ Сергій Павлович
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри оперативно-розшукової діяльності
Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна

САМОЗАХИСТ ТА ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗБРОЮ

Громадян України непокоїть питання самозахисту, зокрема за допомогою зброї, говорить той факт, що саме петиція (№ 22/000040-еп від 29 серпня 2015 року) з назвою «Законодавчо затвердити право громадян України на захист» була підтримана понад 25 тис. українців, а загалом протягом трьох тижнів, – 36 тис. громадян.

Для визначення шляхів забезпечення захисту, вважає Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос: «Кожен українець повинен мати зброю і мати змогу захистити своє життя».

Держава позбавляючи громадян права захищати себе зі зброєю, тобто тих засобів, за допомогою яких і злочинці здійснюють свої напади, то злочинність підвищується. Приклад – Великобританія: там, коли обмежили громадянам право на збройний захист, злочинність росла», – стверджує він. Однак додає, що це право має реалізовуватись залежно від фізичних, психологічних та розумових здібностей людини.

Не можна не звернути увагу на те, що дії щодо самозахисту є проявом сутнісних властивостей людської особистості. Можливість відстоювати свої права власними силами впливає з природної загальнолюдської природи (ґрунтується на таких природних правах людини, як право на життя, особисту недоторканність тощо), що дозволяє громадянам самостійно знайти найбільш правильний шлях реалізації своєї правової активності.

Крім того, значення права на самозахист як для людини, так і для суспільства надзвичайно велике, оскільки з його реалізацією безпосередньо пов'язана особиста і майнова безпека кожного. Права й інтереси особистості поважаються у тому випадку, якщо ця особистість сама здатна захищати їх. Бездіяльність зацікавленої особи призводить до поширення правопорушень та безкарності. Вони, в свою чергу, знижують загальний рівень особистої безпеки людини. Чим активніше людина буде здійснювати діяльність з самостійного захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, тим менше буде підстав для порушень.

Важливе значення у побудові правової держави відіграє міждержавна співпраця у галузі захисту прав та свобод людини. Базовою передумовою практичної реалізації Україною європейського вибору, який передбачає забезпечення реальної демократії, піднесення економіки та реалізацію прав і свобод людини, є досягнення нашою державою європейських стандартів.

Передумовою до закріплення комплексного права на самозахист стала ст. 8 Декларації про право на розвиток 1986 року, де встановлювалося, що «держави повинні заохочувати участь населення в усіх сферах в якості чинника процесу розвитку і в здійсненні повною мірою всіх прав людини».

У ст. 1 Декларації про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи 1998 року встановлено, що «людина має право індивідуально і спільно з іншими заохочувати, прагнути захищати і здійснювати права людини і основні свободи на національному і міжнародному рівні». Це положення на міжнародному рівні закріплює не лише право на самозахист, а й на захист прав і свобод інших осіб.

Тим не менше оцінка самозахисту в працях юристів і філософів має деякі закономірності. Дане поняття ототожнюється з необхідною обороною, самообороною. Самозахист розглядається тільки як опір насильству, нападу. Не враховується, що порушення прав може не супроводжуватися застосуванням фізичного насильства. По суті це одна з форм виявлення боротьби за існування, яка охоплює весь всесвіт і, що важливо, саме в цьому сенсі можна стверджувати, що оборона є природженим правом.

Законодавство України дозволяє народним депутатам України та окремим посадовим особам апарату Верховної Ради [1] володіти вогнепальною зброєю. Ще однією категорією, яка володіє вогнепальною зброєю, є особи які відповідно до Указу Президента України нагороджено іменною зброєю [2]. В 2000 році було введено дозволи на отримання, придбання, носіння, зберігання та застосування пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, але тільки для окремих категорій громадян: працівників суду, правоохоронних органів і їх близькі родичі, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві і журналістів [3].

Одночасно слід зазначити, що єдиним видом зброї, яку можуть мати громадяни, юридичні особи, є пневматична зброя з сукупними параметрами, що не перевищують: швидкість польоту кулі – 100 м/с та калібром – не більше 4,5 мм.

Єдиними спеціальними засобами, котрі можна назвати засобами самозахисту – засоби самооборони, що можуть вільно зберігатися та носитися громадянами, які досягли 18-річного віку є упаковки з аерозолями сльозоточивої та дратівливої дії, які використовуються правоохоронними органами, про що їх виробник прямо зазначає в інструкції виробу [4].

На думку С. Кривоноса, який зазначає, що законодавчо має бути врегульовано не лише питання що вважати зброєю, яку зброєю, кому, в якій кількості можна продавати, як її зберігати і яка має бути відповідальність за порушення цього Закону, але і обов'язково й одночасно має бути визначено, хто, як і в якому випадку має право застосувати зброю. Причому мова йде не лише про цивільних, а і про військовослужбовців, представників правоохоронних органів та

інших силових структур. Має бути визначено без можливості неоднозначного тлумачення перелік ситуацій, в яких дозволяється застосування зброї і прописаний чіткий алгоритм дій в них [5].

Колектив авторів Г. Герєга, О. Зарубінський, Б. Петренко, Р. Старовойтенко стверджують, що наявність легітимної зброї у населення не сприятиме централізації системи цінностей. Вогнепальна зброя збільшує потенційні можливості її власника. Тому у суспільстві з хиткими цінностями, завжди стимулюватиме особу вийти за межі закону для відстоювання власних інтересів. В цьому розумінні одне із гасел прихильників легалізації вогнепальної зброї – «добре слово і пістолет – краще, ніж просто добре слово», яке збільшує потенційні можливості власника зброї – відіграє подвійну роль [6, с. 20].

Б. Орловський у своїй статті «Легалізація зброї як одна з гарантій забезпечення громадянам права на необхідну оборону» висловлює наступну позицію: «необхідно легалізувати виключно цивільну зброю, до якої необхідно віднести короткоствольні гумові пістолети травматичної (несмертельної) дії. Вони повинні розглядатися лише як знаряддя самозахисту громадян і мати дальність стрільби гумовими кулями не більше 3–4 метрів. В той же час перед введенням такої зброї, необхідно законодавчо врегулювати це питання, прийняти Закон «Про зброю» і відповідні інструкції з її використання та реформувати дозвільну систему України. Порядок придбання і володіння зброєю повинен бути на зразок порядку отримання і володіння водійськими правами [7, с. 62].

Отже, щодо самозахисту та права громадян у контексті легітимації зброї, сьогодні держава опинилась перед вибором – або гарантувати право на безпеку абстрактному кожному громадянину, або створити правові умови для захисту ним своїх прав, оскільки загрози насилля найактуальніші саме для законотлумачів, а відповідно – лояльних до держави громадян.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення безпеки народних депутатів України та окремих посадових осіб апарату Верховної Ради України: постанова Верховної Ради України від 10.11.1994 № 203/94-ПВ. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/203/94-%D0%BF%D0%B2>

2. Про заснування відзнаки Президента України «Іменна вогнепальна зброя»: Указ Президента України від 29.04.1995 № 341/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/95>

3. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21.08.1998 року. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>

4. Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівливої дії: постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF>

5. Громадяни повинні мати неподільне право на володіння зброєю та самозахист. URL: <http://www.pic.com.ua/hromadiany-povynni-maty-nepodil-ne-pravona-volodinnia-zbroieiu-ta-samozakhyst-serhiy-kryvonos.html>

6. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г.Ф. Гергега, О.О. Зарубінський, Б.М. Петренко, Р.В. Старовойтенко. Київ: АДФ-Україна, 2015. 152 с.

7. Орловський Б.М. Легалізація зброї як одна з гарантій забезпечення громадянам права на необхідну оборону. URL: <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/11607>

ПАРХОМЕНКО Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
вчений секретар Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У преамбулі Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, ратифікованого Україною у 1973 році, всі країни – учасниці визнали, що за Загальною декларацією прав людини ідеал людської особистості, вільної від страху та злиднів, можна побачити тільки у разі, якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само як і своїми громадянськими і політичними правами. І незважаючи на те, що Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів в сфері прав людини, їх дія на території нашої держави є номінальною. Повноцінне та гармонійне життя і розвиток людини неможливі без забезпечення базових прав і свобод людини [1].

Відповідно до матеріалів щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини протягом 2017 року до неї надійшло 6700 повідомлень громадян про порушення їхніх соціально-економічних і гуманітарних прав. Таким чином, проблема реалізації прав і свобод громадян в Україні є однією з найактуальніших та потребує нагального розв'язання.

Одним із першочергових заходів в цій сфері є удосконалення чинної Конституції України. Згідно зі ст. 3 якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно, взявши на себе такий обов'язок держава має створити необхідні механізми забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Це одне зі засадничих завдань будь якої сучасної демократичної держави, ступінь виконання якого визначає ефективність її діяльності, рівень розвитку суспільних відносин, добробут та якість життя населення.

Питання визначення сутності і змісту механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина вже знайшло відображення в юридичній науці. При цьому, як і раніше, проблема полягає у можливості реалізації закріплених прав, тобто їх реальності чи декларативності. Особливо щодо соціально-економічних прав. До прикладу, реалізація таких прав людини і громадянина як право на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст.ст. 47, 48, 49 Конституції України) тощо,

не забезпечена дієвими засобами і наразі залишається в теоретичній площині та призвело до зубожіння широких верств населення.

Зазначене підтверджується офіційними даними. Зокрема, щороку Державним бюджетом України прожитковий мінімум затверджується у розмірі, який дозволяє забезпечити потреби громадян лише на рівні виживання. Прогресуюче зниження рівня життя в Україні відзначають й міжнародні організації. Так, за даними ООН, в Україні за межею бідності живе 60% населення. За версією американського ділового видання Bloomberg, Україна в 2017 році залишається в десятці найбідніших країн світу. Зараз наша країна перебуває на сьомому місці. Перших три місця в рейтингу посідають Венесуела, Південна Африка і Аргентина [1].

Очевидно, що досвід реалізації зазначених конституційних норм протягом останніх двадцяти п'яти років дозволяє говорити скоріше про їх декларативний характер та потребу модернізації. Адже відмінність між закріпленими у Конституції України положеннями у сфері прав людини та реальним станом можливості їх реалізації та рівнем життя населення України – вразлива. Це зумовлює посилення правового нігілізму та відповідної деформації правової культури переважної більшості населення. Сформувалося ставлення до Основного Закону країни як до документа, який не має юридичної сили і його положення скоріше є декларацією, ніж реальним механізмом забезпечення прав і свобод громадян, а також враження, що держава самоусунулась від виконання своїх безпосередніх завдань. Саме це є однією із основних детермінант сплесків народного незадоволення, які супроводжують всю новітню історію розвитку української державності.

На заході, відповідно до основних принципів і традицій західного конституціоналізму, конституція як Основний Закон країни, закріплює права і свободи громадян, які є найвищою соціальною цінністю, мірилом демократії і держава зобов'язана докласти всіх зусиль для можливості їх повної реалізації. Крім того, влада обмежується правом та формується на основі нього, відтак реалізується верховенство права [2, с. 42].

Під час удосконалення чинного законодавства України загалом та конституційного – у сфері прав і свобод людини зокрема, з урахуванням зарубіжного досвіду, необхідно пам'ятати, що будь-яке запозичення із західної традиції права повинно супроводжуватися адаптацією, що потребує певного рівня правосвідомості і правової культури, оскільки чим більш демократичне суспільство, тим менше заборон і зобов'язань, тим більше в ньому дозволів. Отже, те, що в іншій традиції може врегульовуватися рівнем правосвідомості та правової культури, в традиційному суспільстві, яке ще трансформується, регулюється виключно юридичними нормами. У цьому випадку поряд з нормою, що запозичується, слід враховувати інфраструктурний компонент її дії. Актуальність розуміння західної традиції права варто розглядати через дихотомію західних правових орієнтирів та традиційної, національної культури [2, с. 43]. Згідно

зі ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені у ст.ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

При цьому слід зазначити, що конституції більшості держав світу мають у своєму змісті обмеження прав людини. Для української правової традиції постановка проблеми обмеження прав і свобод людини не є новою і вже отримала аналіз у юридичній науці. Сьогодні в контексті обґрунтованої доцільності оновлення Основного Закону України нагальною потребою стало приведення переліку конституційних підстав допустимих обмежень використання людиною, громадянином закріплених прав і свобод, їх звуження й уточнення відповідно до сучасних міжнародно-правових стандартів. Не втратили своєї актуальності також рекомендації Венеціанської Комісії Ради Європи (Європейської комісії за демократію через право), у тому числі щодо можливих конституційних обмежень прав людини. У контексті євроінтеграційних прагнень України вказана проблема стає особливо значущою [1; 3].

З іншого боку, деякі положення про гарантії соціально-економічних прав людини та громадянина розглядаються як перепони для розвитку певних галузей, якби парадоксально це не було. Така ситуація склалася, для прикладу, у сфері охорони здоров'я. Стаття 49 Конституції України встановлює, що «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» і «що існуюча мережа державних і комунальних закладів охорони здоров'я не може бути скорочена». Згідно із тлумаченням Конституційного Суду України запровадження обов'язкового медичного страхування суперечитиме Конституції України.

Запланована реформа системи охорони здоров'я передбачає як реорганізацію мережі закладів охорони здоров'я, що тягтиме їх скорочення так і запровадження у перспективі страхової медицини. Щоб це стало можливим необхідно, щонайменше, вносити зміни до ст. 49 Конституції з метою скасування гарантій безоплатності медичної допомоги та заборони скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я. Внести такі зміни буде нелегко, навіть за наявності політичної волі на це. У статті 157 цього документа встановлено, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають обмеження прав людини. Така конституційна гарантія є дуже правильною щодо природних прав людини. Однак поширення її також на соціально-економічні права створює дилему. Зважаючи на дотеперішню практику Конституційного Суду України, варто очікувати, що зазначені вище пропозиції змін до ст. 49 Конституції України можуть бути розцінені як такі, що спрямовані на звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22 Конституції України). Тому слід погодитись із тим, що наразі немає певної відповіді як вийти із цієї

дилеми гарантованого обсягу соціально-економічних прав у Конституції України, з одного боку, та заборонаю вносити зміни, спрямовані на обмеження прав людини з іншого [4].

Отже, удосконалення правового регулювання прав і свобод громадян в аспекті конституційної реформи потребує глибокого аналізу, урахування зв'язку з іншими конституційними нормами, вивчення зарубіжного досвіду та зваженого науково обґрунтованого концептуального підходу.

Список використаних джерел:

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Права Людини*. Київ, 2018. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf
2. Ситар І.М. Ціннісне обґрунтування західної традиції права в контексті динамічного підходу. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 42.
3. Андрієвська О.В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук за спеціальністю: 12.00.02; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. 2018. С. 1. URL: http://idpnan.org.ua/files/2018/andrievska-o.v.-konstitutsiyno-pravovi-obmejennya-prav-i-svobod-lyudini-i-gromadyanina-v-ukrayini-_a_.pdf
4. Конституційна реформа знову на порядку денному в Україні. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5804>

ПАХОЛЮК Олександр Ігорович
кандидат юридичних наук,
прокурор відділу Департаменту організації і процесуального
керівництва досудовим розслідуванням кримінальних
правопорушень, підслідних Державному бюро розслідувань,
нагляду за додержанням законів його оперативними підрозділами
та підтримання публічного обвинувачення
у відповідних провадженнях
Генеральної прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Завданням правоохоронних органів є здійснення правозастосовної та правозахисної функцій. Аналіз кримінальних проваджень, в яких здійснюється досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, свідчить про те, що часто саме правоохоронці є суб'єктами порушення прав і свобод людини. Крім цього, значною є кількість вчинення ними саме кримінальних правопорушень.

Так, з часу початку роботи Державного бюро розслідувань (27 листопада 2018 року) по 11 квітня 2019 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості про вчинення 10 362 кримінальних правопорушень, з яких 4 404 – вчинено правоохоронцями та 4 169 – військовими та інших кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України, а також злочинів у сфері службової діяльності, вчинених службовими особами державних органів та установ, указаних у пункті 1 Наказу Генерального прокурора України від 29 серпня 2014 року № 12 гн [1].

Тобто, на сьогодні, кримінальні правопорушення, які вчинені правоохоронцями, становлять 43% від усіх злочинів, що розслідуються зазначеним органом досудового розслідування.

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК України слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів вчинених працівником правоохоронного органу, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Законодавець не надає чіткого переліку усіх правоохоронних органів. Такий перелік частково міститься у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» у визначенні даної правової дефініції, якій приділено недостатню увагу. Так, правоохоронні органи – це органи

прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Вказаний перелік не є вичерпним, він змінюється в залежності від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів.

Даний законодавчий акт хоч і не в повній мірі, але найширше розкриває поняття, оскільки дефініції зазначені в Законах України «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» вказують тільки на те, що «правоохоронні органи – це органи державної влади», характеризуючи їх здійсненням «правоохоронної та правозастосовної функції».

Таким чином, основним критерієм віднесення органу до правоохоронного є визначення його повноважень, передбачених нормативними актами та співставлення з поняттям правозастосовної та правозахисної діяльності.

Однак, чинне законодавство не містить визначення таких понять як «правоохоронні функції» і «правозастосовні функції». Формами правозастосовної діяльності є оперативно-виконавча діяльність, яка передбачає виконання приписів правових норм з метою позитивного результативного впливу на суспільні відносини (не слід плутати з оперативно-розшуковою діяльністю, яка є частиною правоохоронної діяльності), правоохоронна діяльність та правосуддя.

Слід зазначити, що немає жодного державного (і не тільки державного) органу, який би у своїй діяльності не застосовував правові норми, тобто не виконував правозастосовних функцій. Тобто, застосовуючи теоретичні знання про «правозастосування» можна зробити висновок, що до «інших органів», які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції відносяться усі державні органи. В той же час термін «правоохоронні органи» більшість оцінює, виходячи з двох форм правозастосування: правоохоронна діяльність та правосуддя.

Окрім перелічених законів, термін «правоохоронні органи» згадується ще у двадцяти семи інших законах України та численних нормативних актах Президента України та Кабінету Міністрів України та часто тлумачиться по-різному, що часто суперечить одне одному.

Принципи однозначності та точності правової норми вважається одними із гарантій правового суспільства, практичної реалізації правових норм. Тому, необхідністю є визначення зазначеної дефініції з чітким переліком правоохоронних органів, оскільки «гнучкість» даної правової норми є недоліком правової певності [2], що в подальшому спричиняє різний підхід у визначенні прокурорами підслідності кримінальних правопорушень за органами досудових розслідувань.

Із вказаною проблематикою тісно взаємопов'язане питання дотримання і захисту прав людини. Адже непоодинокими є випадки оправдальних висновків суду, у зв'язку з проведенням досудового розслідування кримінального провадження, зокрема, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо, органом, до компетенції якого, згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України та унеможлиблює виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Статтею 216 КПК України визначено компетенцію певного правоохоронного органу щодо розслідування конкретного виду кримінального правопорушення, який визначено у Кримінальному кодексі України. У статті 218 КПК України чітко визначено місце проведення досудового розслідування, а саме досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 3 ст. 17 КПК України підозра та обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах отриманих незаконним шляхом.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 вересня 2016 року (вих. № 9-2388/04-16) щодо окремих питань, пов'язаних з процесуальними наслідками порушення правил підслідності під час досудового розслідування надано відповідне роз'яснення.

Так, на думку суддів судової палати у кримінальних справах вказаного суду, проведення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо, органом, до компетенції якого, згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України та унеможлиблює виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Також, відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України недопустимими визнаються докази отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень [3].

Кримінальні правопорушення вчинені працівником правоохоронного органу, в залежності від об'єкту вчинення злочину, віднесені законодавцем до різних розділів особливої частини Кримінального кодексу України, в основному до розділів XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та XVIII «Злочини проти правосуддя». Незважаючи на об'єкт складу кримінального правопорушення,

вчиненням переважної більшості даних кримінальних правопорушень порушуються права та свободи окремої людини. Як виключення, можна зазначити, наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 3661 КК України.

Так, серед відомостей внесених до Єдиного реєстру кримінальних правопорушень: 1301 – злочини зареєстровано за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»; 853 – ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»; 612 – ст. 382 КК України «Невиконання рішення суду»; 590 – ст. 367 КК України «Службова недбалість»; 590 – ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; 517 – ст. 366 КК України «Службове підроблення»; 245 – ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали або постанови»; 99 – ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»; 67 – ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»; 62 – ст. 374 КК України «Порушення права на захист»; 27 – ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування»; 24 – ст. 3692 КК України «Зловживання впливом»; 24 – ст. 373 КК України «Примушування давати показання»; 6 – ст. 3612 КК України «Несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, або на носіях такої інформації»; 1 – ст. 380 КК України «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист».

Однозначно можна стверджувати, що рівень латентності кримінальних правопорушень вчинених працівниками правоохоронних органів значно зменшився. Водночас спостерігається й негативна тенденція, яка полягає у намаганні осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, у тому числі підозрюваних та обвинувачених, заявників, що звертаються до правоохоронних органів та інших осіб здійснити певний тиск на оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів та дискредитувати їх, у тому числі шляхом намагання будь-яким чином визнати незаконними оперативні, слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) чи процесуальні дії.

Так, аналіз звернень, які надходять у правоохоронні органи у тому, числі органи прокуратури та Державного бюро розслідувань свідчить, про те що часто зі змісту звернення можна зробити висновок, що ознаки складу злочину відсутні, незважаючи на те, що автор особисто визначає кваліфікацію. За результатом розгляду таких звернень підстав для внесення відомостей за викладеними фактами до Єдиного реєстру досудових розслідувань не вбачається. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим кодексом. Обов'язковими елементами складу будь-якого злочину є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Відсутність

хоча б одного з цих елементів свідчить про те, що дії (бездіяльність), які оцінюються, не є злочином.

Підставами вважати заяву чи повідомлення саме про злочин є наявність в таких заявах або повідомленнях об'єктивних даних, які дійсно свідчать про ознаки злочину. Такими даними є фактичне існування доказів, що підтверджує реальність конкретної події злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину). Якщо у заявах чи повідомленнях таких даних немає, то вони не можуть вважатися такими, які мають бути обов'язково внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Таким чином, реєстрації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань підлягають не будь-які заяви чи повідомлення, а лише ті, які містять достатні відомості про кримінальне правопорушення.

Підтвердженням покращення ситуації з відновленням порушених прав і свобод людини є також статистичні дані, зокрема із вказаних вище 10 362 кримінальних правопорушень, 1 726 кримінальні правопорушення внесено на виконання ухвал слідчих суддів щодо зобов'язання внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У тому числі із 4 404 кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів відомості по 1378 кримінальних правопорушеннях внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі ухвал слідчих суддів, тобто більш як 30%.

Така значна кількість кримінальних правопорушень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі ухвал слідчих суддів свідчить про недоліки правової певності. Водночас можливість звернення особи до суду щодо зобов'язання внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань є правовим інструментом захисту та відновлення порушених прав та свобод.

У зв'язку із наведеним вище, з метою запобігання безпідставним фактам реєстрації кримінальних правопорушень, а також запобігання неправомірному тиску на органи досудового розслідування та процесуального керівництва, пропонуємо вдосконалити правові норми щодо звернення до суду осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, підозрюваних, обвинувачених та інших осіб та прийняття відповідного рішення про зобов'язання внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Список використаних джерел:

1. Про особливості діяльності військових прокуратур: наказ Генерального прокурора України від 29.08.2014 № 12 гн. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=
2. Хворостянкіна А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669
3. Щодо окремих питань, пов'язаних із процесуальними наслідками порушення правил підслідності під час досудового розслідування: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2016 № 9-2388/04-16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00209.html

ПЕРЕРВА Юлія Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ТРОЯН Яна Миколаївна
приватний нотаріус
Харківського міського нотаріального округу Харківської області,
аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Забезпечення прав людини і громадянина це конституційний обов'язок держави, що визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Принагідно, забезпечення права та свобод людини і громадянина полягає у створенні необхідних і достатніх умов для їх реалізації та механізму їх захисту.

Забезпечення прав та свобод людини і громадянина традиційно перебуває у полі зору як теоретиків права, так і юристів-практиків; об'ємною та різномановною є й присвячена цій проблематиці спеціальна література. Аналіз і вивчення досліджень цього питання дозволяє зробити висновок про наявність різних точок зору, щодо тлумачення, кількості та змісту складових елементів, різноманітність поглядів щодо суті терміна «забезпечення прав людини і громадянина».

Метою цього дослідження є наукова розробка і системний аналіз терміна «забезпечення прав та свобод» заповнення теоретичних прогалів, що мають місце в конституційно-правовій теорії з цієї проблематики.

Конституція України закріпила дуалістичне бачення громадянського та політичного суспільства і обумовлене таким баченням сприйняття особи одночасно як члена громадянського суспільства та громадянина, що в свою чергу, передбачає розмежування категорій прав людини і прав громадянина. Захист прав людини – це не другорядне, побічне завдання перетворень, що відбуваються в українському суспільстві, це основна мета, яка повинна створити гідні умови життя кожному, гарантувати свободу та забезпечити фундаментальні права. Права і свободи людини повинні бути не засобом контролю держави над громадянами та їх асоціаціями, а засобом забезпечення індивідуальної автономії особистості і її взаємодії з іншими людьми, різними соціальними структурами, суспільством та державою.

Термін «забезпечення» має досить широке значення і трактується як надання (постачання) чогось кимось у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти когось, що-небудь [1, с. 273]. У зв'язку з цим, можна констатувати, використовується різне його термінологічне значення, як-то: «забезпечення», «реалізація», «здійснення», «гарантування».

Що стосується забезпечення прав і свобод людини та громадянина, то їх визначення є численними, однак їх можна об'єднати у дві основні групи. На думку одних авторів, це стадія реалізації прав людини. Згідно з цієї точкою зору забезпечення виконує допоміжну роль по відношенню до реалізації. Проте такий підхід не отримав широкої наукової підтримки.

Прибічники іншого підходу тлумачать забезпечення прав людини більш широко, як систему їх гарантування. Так, під забезпеченням прав і свобод розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних та інших) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [2, с. 456].

На думку В.О. Деміденко, утвердження прав і свобод людини й громадянина, з точки зору головного обов'язку України (ч. 2 ст. 3 Конституції), являє собою діяльність держави, спрямовану на визнання певних можливостей людини, необхідних для її нормального існування й розвитку у конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлених досягнутим рівнем розвитку суспільства [3, с. 3].

М.В. Вітрук під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміє систему загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – і охорону [4, с. 101]. Як справедливо помічає А.Ю. Олійник забезпечення конституційних свобод в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян, здійснення матеріальних чи процесуальних юридичних засобів [5, с. 47].

Забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для здійснення прав і свобод людини. На думку П.М. Рабиновича, воно «включає такі три елементи державної діяльності: сприяння для здійснення прав і свобод людини ..; охорона прав і свобод людини ..; захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності)» [6, с. 45].

Так, реалізація прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів. [7, с. 257–258]

Охорона прав і свобод людини і громадянина – це з діяльністю з усунення потенційної загрози на охоронювані суспільні відносини. В одному випадку вона може виступати як система правових норм, що охороняють суспільні відносини в різних сферах, що розрізняються між собою характером і способом впливу на поведінку людей [8, с. 39–40]. У другому – безпосередня діяльність уповноваженого суб'єкта спрямована на створення умов реалізації прав і свобод людини.

Слід зазначити, що категорія захист прав і свобод людини, в основному, використовується у вузькому значенні, тобто необхідність в останньому виникає у разі загрози або реального зазіхання на них або в результаті їхнього порушення. Захист прав і свобод особи – за своїм змістом спрямовані на регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, максимального усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів держави.

З наведених визначень можна зробити висновок, забезпечення, сферою застосування якого є права і свободи особи, це цілісна система зі створення спеціальним суб'єктом необхідних умов для реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, спрямованих на досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод. Система забезпечення прав і свобод людини і громадянина, як і будь-яка інша система, має певну структуру.

У науковій літературі висловлюється думка, що елементами системи є політико-правові, соціально-економічні, матеріально-технічні, ідеологічні та інші умови для реалізації, охорони та захисту встановлених чинним законодавством прав та свобод людини та громадянина на основі визнання та дотримання цих прав і свобод, поваги до них і нетерпимості до їх порушення [9, с. 161–165].

На думку А.А. Романової, така система складається з чотирьох підсистемних елементів, а саме: інституційне забезпечення; правове забезпечення; організаційне забезпечення; ресурсне забезпечення [10, с. 601]

Більш вдалою, вбачається ідея, яку пропонує В.В. Пацкан, визначаючи, що до системи забезпечення прав та свобод людини та громадянина входить: інституційно-організаційне забезпечення; правове забезпечення; ідеологічне забезпечення; ресурсне забезпечення [11, с. 92]. Схожість цих елементів зумовлено єдністю мети, взаємозалежністю та взаємним впливом. Постійний зв'язок цих елементів створює взаємодіючу середу забезпечення прав і свобод.

Підбиваючи підсумки проведеного вище дослідження, можна зробити такі висновки.

На державу покладається обов'язок не тільки щодо визнання, а й забезпечення прав людини і громадянина.

Забезпечення, сферою застосування якого є права і свободи особи, це цілісна система зі створення спеціальним суб'єктом необхідних умов для реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина.

Забезпечення прав і свобод людини – це створення відповідних умов для здійснення прав і свобод людини, що має три цілеспрямовані напрями державної діяльності: 1) сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних та юридичних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (створення системи заходів, спрямованих на попередження правопорушень, усунення причин, що їх спричиняють); 3) захист прав і свобод людини у разі їх порушення (створення певної системи засобів та факторів, застосування яких пов'язане з наявністю ситуації, за якою порушуються права та відновлення порушеного права).

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
2. Загальна теорія держави та права: підруч. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
3. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2002. 24, С 1.
4. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности: моног. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2017. 448 с.
5. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: моног. Київ: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.
6. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 154 с.
7. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. Київ: Правова єдність, 2008. 305 с.
8. Зуєв Р.В. Співвідношення правничих категорій «забезпечення», «охорона» і «захист» у діяльності міліції громадської безпеки щодо прав і свобод людини. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 37–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_11
9. Химинець В.В. Інституційні основи розвитку Карпатського регіону у контексті синьої економіки. *Регіональна економіка. Демографія та соціальна політика*. 2013. № 3(20). С. 161–165.
10. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.
11. Пацкан В.В. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. Том 1. С. 91–95.

ПЕТРОВ Станіслав Геннадійович
кандидат юридичних наук,
Служба безпеки України,
м. Київ, Україна

ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗАВДАННЯ КІБЕРЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Впровадження в Україні правових механізмів, спрямованих на формування ефективної системи кібербезпеки відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», потребує суттєвих наукових досліджень у контексті дотримання прав людини і встановлення підстав для їх обмеження тільки відповідно до закону та у виняткових випадках. Безумовно, до таких випадків відноситься боротьба з тероризмом у кіберпросторі, наприклад порушення режимів роботи інформаційних систем управління технологічними процесами на об'єктах критичної інфраструктури.

З метою блокування доступу до інформаційних ресурсів (сервісів), з яких здійснюється поширення шкідливого програмного забезпечення, блокування розповсюдження комп'ютерних вірусів задля кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до Верховної Ради України ще у 2017 році було внесено законопроект № 6688 [1], який викликав істотну суспільну дискусію.

Державні органи, до компетенції яких віднесено забезпечення кібербезпеки, підтримали зазначений законопроект № 6688, оскільки його прийняття дозволило б реалізувати заходи щодо впровадження на мережах телекомунікаційних систем обладнання, призначеного для глибокого аналізу інтернет-трафіку з можливістю його блокування (Deep Packet Inspection – (DPI)). Крім того, у проекті закону визначалися поняття «блокування інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу)» як припинення доступу необмеженого кола споживачів електронних комунікаційних послуг до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу), через які поширюється інформація, розповсюдження якої підпадає під ознаки діяння, передбаченого нормами Кримінального кодексу України [1].

Застосування тимчасового блокування буде можливим (за умови прийняття проекту закону) під час досудового розслідування (слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором або за клопотанням прокурора), а також під час судового провадження (за клопотанням прокурора). Разом з цим, у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, тимчасове блокування (обмеження) доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) може бути розпочате до постановлення

ухвали слідчого судді, суду за постановою прокурора або постановою слідчого, погодженою прокурором і застосовуватиметься на строк не більше 48 годин. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням з прокурором буде зобов'язаний невідкладно після початку здійснення таких дій звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді чи суду.

Законопроект пропонувався закріпити обов'язок операторів телекомунікацій тимчасово блокувати (обмежувати) чи блокувати на визначений час доступ в інформаційно-телекомунікаційних мережах (системах) до інформаційного ресурсу (сервісу), визначеного (ідентифікованого) рішенням слідчого судді, суду, рішенням прокурора, слідчого, погодженого з прокурором, і рішенням Ради національної безпеки і оборони України відповідно до Закону України «Про санкції».

Найбільшого резонансу отримали норми законопроекту, відповідно до яких суб'єкти господарювання, у тому числі оператори, провайдери телекомунікацій, будуть зобов'язані за власні кошти закуповувати та встановлювати технічні засоби, які відповідають технічним вимогам, визначеним Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України за погодженням зі Службою безпеки України, необхідні для блокування доступу до інформаційних ресурсів (сервісів), а також обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування. Інтернет-Асоціація України (ІнАУ), інші представники ІТ-галузі вважали законопроект наступом на свободу Інтернету, а отже, свободу думки і слова, гарантованих Конституцією України. Телекомунікаційна палата України, зокрема, висловила занепокоєння щодо можливих обмежень свободи слова, а також погіршення умов ведення бізнесу в телекомунікаційній і медійній галузях у разі прийняття зазначеного закону. Автори листа відзначають, що декларацією «Свобода спілкування в Інтернеті», ухваленою Комітетом Міністрів Ради Європи 28 травня 2003 року закріплено принцип відсутності попереднього контролю держави, який полягає у тому, що державна влада не повинна шляхом загальних засобів блокування або фільтрування відмовляти громадському доступу до інформації, іншого спілкування в Інтернеті, без обмеження кордонів [2].

Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України також містив позицію, що законопроект не повною мірою узгоджується з Основним Законом України (ст.ст. 22, 34, 41 Конституції України) та іншими законодавчими актами (законів України «Про санкції», «Про телекомунікації»), а також з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, визначеними у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішеннями Європейського Суду з прав людини. Експерти Головного науково-експертного управління ВР України вважають, що у разі прийняття такого закону є можливості порушення прав і свобод людини, оскільки законопроект фактично ініціює введення в мережі Інтернет державної цензури [3].

Безумовно, суспільство має враховувати загрози, які постають для безпечного існування демократичної держави Україна в умовах російської агресії в інформаційній сфері. Використання РФ підконтрольних ЗМІ, груп у соцмережах, блогерів, тролів, інших ресурсів Інтернет, а також поштових сервісів для поширення деструктивних пропагандистських інформаційних операцій, фейкових новин, вірусів зумовлює необхідність суттєвої суспільної дискусії щодо адекватних правових механізмів протидії таким загрозливим для інформаційної безпеки держави явищам.

Перед юридичною наукою постає проблема розробки інноваційних механізмів системи кіберзахисту та забезпечення безпеки особи, суспільства, держави в інформаційному просторі із дотриманням «інформаційних прав громадян» [4]. Тому важливим є продовження усебічної суспільної дискусії у цьому критичному для національної безпеки напрямі.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері: проект Закону України від 12.07.2017 № 6688. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236

2. Лист Телекомунікаційної палати України щодо проекту Закону України від 12.07.2018 № 2293. URL: <http://telpu.com.ua/archives/3240>

3. Висновок Головного науково-експертного управління ВР України до законопроекту № 6688. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236

4. Марущак А.І. Визначення поняття «інформаційні права людини». *Інформація і право*. 2011. № 2. С. 21–26.

ПЕЧЕРИЦЯ Сергій Вікторович
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор спеціальної кафедри № 5
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

БОГДАН Денис Миколайович
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Особливістю сьогодення є запит щодо поглибленого дослідження явищ, пов'язаних з розв'язанням проблеми самоідентифікації людини під час загальносвітової глобалізації та соціальних конфліктів, що тривають. Застосування насильства для вирішення конфліктів та, зокрема, тероризму як методу ведення гібридної війни спричиняє порушення прав людини, велику кількість поранених та масові жертви. З іншого боку, головною причиною трагічних випадків серед цивільного населення залишаються світоглядні характеристики сучасної людини – байдужість, інфантильність, егоїстичний тип свідомості. Тому актуальними стають світоглядні аспекти безпечної життєдіяльності громадян, що пов'язані з ментальністю.

Увага до ментальності викликана екзистенційними потребами українського суспільства, розвиток якого тепер відбувається в умовах гібридної війни та супроводжується сутнісними змінами свідомості громадян. Отже, виникає потреба у створенні атмосфери безпеки в сучасному світі та формуванні в особистості антитерористичної ментальності як базису для ненасильницької взаємодії, що безперечно трансформує її поведінку в бік просоціальної.

Як констатують науковці В.В. Крутов, С.С. Кудінов, І.І. Мусієнко, І.М. Рижов, у протиборстві з терористами велику роль відіграє цивільне населення, від правильних дій якого залежить результат протидії тероризму. Зокрема, І.М. Рижов вважає, що першим етапом протидії проявам терористичних актів є специфічна інформаційна робота з населенням та фахівцями з цивільного захисту, спрямована на підвищення їхньої обізнаності щодо небезпеки [1, с. 284].

Останнім часом об'єктами нападу терористів є місця масового скупчення людей – зупинки муніципального транспорту, торгові центри, ярмарки, стадіони та заклади освіти. Що завадило правоохоронцям та цивільному населенню своєчасно запобігти терористичним загрозам та належним чином відреагувати на теракти?

По-перше, в західних демократіях закон не дозволяє затримувати осіб за їхні політичні, ідеологічні погляди. Громадяни мають право на вкрай радикальну позицію, яку не сприймає більшість. На відміну від авторитарних режимів, навіть висловлення таких поглядів, як правило, не порушує норм законодавства в демократичних суспільствах.

По-друге, правоохоронці країн ЄС іноді стикаються з питанням, як правильно кваліфікувати дії особи, яка є сталим прихильником радикальних поглядів, але ще не вчинила злочину. Сьогодні вказана проблема викликає стурбованість, адже кількість таких людей має стійку тенденцію до збільшення.

Ще одна складність полягає в тому, що перехід від погроз до вчинення особою злочину часто стається не передбачувано. Аналіз та узагальнення інформації щодо останніх терористичних атак в країнах ЄС вказує на те, що часто вони вчинені з використанням транспорту, зареєстрованої вогнепальної зброї або примітивних засобів (ножі, саморобні вибухові пристрої тощо) й без складного планування та підготовки. Тому спеціальним підрозділам з протидії тероризму стає важко спрогнозувати дії радикально налаштованих осіб.

Європейці законослухняні громадяни і якщо хтось порушує закони, то вони повідомляють про це правоохоронцям, навіть якщо правопорушення дрібне. До того ж, особа, яка не готова до сучасних викликів й мимоволі може сприяти порушнику (нападнику) для європейського способу мислення також є джерелом загрози і викликає до себе негативне ставлення з боку суспільства.

Щодо більшості фактів певної підозрілої або неадекватної поведінки, а також певної радикальної налаштованості осіб повідомляли спецслужбам саме пересічні громадяни. Це норма поведінки конкретних осіб та європейського суспільства загалом, сформована під впливом ментальності.

На нашу думку, частина населення України має дещо спотворене підґрунтя для формування ментальності, оскільки досі не позбулася пострадянської ментальної залежності від Росії. Як зауважила Р.В. Демчук, аби позбутися ментальної залежності від Росії в масовій свідомості українців, знадобилися дві національно-демократичні революції (2004, 2014 роки) та кривавий військовий конфлікт в Донбасі, який не є етнічним, історичним або громадянським. В Україні має місце зіткнення різних ментальностей, чії носії із різних прошарків суспільства обстоюють власну ідентичність, зокрема, мешканці Донбасу – великоруську в обгортці так званого руського міра [2].

Поняття «ментальність» (від лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або етносу до навколишнього світу, – ввели до наукового обігу французькі вчені Ж. Люб'є та Р. Мандру в 50-х роках ХХ століття. Ментальність орієнтує людей на певну поведінку, цінності та норми і носить практичний характер світогляду.

Сьогодні ментальність українців наближається до ментальності європейських націй. Зокрема, Д.І. Чижевський виділяє основні риси психічного укладу українця, серед яких – індивідуалізм та прагнення до свободи [3, с. 56].

На нашу думку, можливості протидії тероризму законним демократичним шляхом дещо обмежені. Хоча юридично-правову систему і можна налаштувати на вжиття достатньо жорстких заходів з переслідування потенційних терористів залишається межа, яку демократія перейти не може – дотримання прав людини. Держава не має права давати жодних підстав особі сумніватися в законності вжитих стосовно неї заходів із обмеження прав людини під час процесуальних або силових (ліквідація осередків терористичної загрози) дій. Однак існує інший спосіб протидії тероризму – соціальний.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» Служба безпеки України (СБУ) забезпечує через Антитерористичний центр при СБУ організацію і проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом. Центральні органи виконавчої влади здійснюють просвітницькі та практично-навчальні заходи з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту. На нашу думку, формування антитерористичної ментальності та особистісного негативного ставлення до насильницької та терористичної ідеології має починатися з такого соціального інституту, як загальноосвітня школа.

СБУ доцільно ініціювати питання щодо введення Міністерством науки і освіти України до державних стандартів освіти в галузі безпеки життєдіяльності заходів з формування антитерористичного світогляду як особистісної позиції.

Одним із найбільш важливих напрямків щодо формування соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості є формування в особистості сукупної системи уявлення щодо проявів терористичної діяльності через наукові, філософські соціальні, політичні та економічні знання. Окреслимо основні педагогічні завдання: 1) виховання в підростаючого покоління миролюбності, духу гуманізму (формування негативного ставлення до війни, заперечення насильницьких методів вирішення соціальних конфліктів, гуманне ставлення до інших людей, вміння дипломатичним шляхом вирішувати суперечки тощо); 2) гуманізація процесу освіти і виховання, взаємодія дорослих і дітей, модернізація технології підготовки фахівців у галузі освіти (зокрема відомчої освіти), формування у них особистісних якостей, знань, спеціальних умінь і навичок, що дозволяють надалі виховувати дітей в душі людинолюбства. Від успішної реалізації СБУ комплексу цих заходів очікуємо, що: сучасні небезпеки можна і необхідно передбачувати та заздалегідь підготуватися до них шляхом превентивних дій за допомогою суспільства; належна освіта безперечно спричинить постійну готовність цивільного населення до будь-яких терористичних викликів і загроз; високий рівень підготовленості громадянина, озброєного алгоритмом дій на випадок терористичної загрози, забезпечить його власну безпеку та безпеку суспільства.

Таким чином, ментальність нації тієї чи іншої держави є чинником, який визначає подальший її розвиток і місце серед цивілізованих демократичних

країн світу. Якщо Україна обрала шлях на вступ до ЄС, то очевидним є орієнтування нашої власної концепції антитерористичної безпеки на концепції країн Європи.

Під загальною координацією СБУ необхідно розбудовувати систему формування в населення антитерористичної ментальності. Для цього на основі відчуття спільної ідентичності українського народу започаткувати процес формування української політичної нації, яка не усвідомлюватиме свого існування без Української держави.

Порушені проблемні питання ролі СБУ в координації процесу формування антитерористичної ментальності в цивільного населення спонукають до активізації подальших наукових досліджень у цій сфері та пошуку можливостей для їх врахування під час впровадження державної Концепції протидії тероризму в Україні.

Список використаних джерел:

1. Рижов І.М. Базові концепти антитерористичної безпеки: моног. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 328 с.
2. Демчук Р.В. Українська ментальність у репрезентативних міфологемах. Тема «Венеціанське вікно». URL: http://mentalist-2016.blogspot.com/p/blog-page_78.html
3. Чижевський Д.І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Орій при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

ПИЛИПЕНКО Ігор Вікторович
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу дослідження
проблем функціональної діяльності органів прокуратури
науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Протягом часу міжнародні стандарти з захисту прав людини поступово змінювались. У процесі цього, поряд із загальними документами, що приймалися Організацією Об'єднаних Націй, з'являлися регіональні нормативно-правові акти, основним з яких є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Проте Рада Європи не обмежується загальними декларативними документами, а й постійно розвиває свою діяльність у різних сферах захисту прав людини, залучаючи до неї всі держави Європи. Одним із результатів такої діяльності стала Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка була укладена і відкрита для підписання 11 травня 2011 року та набрала чинності 1 серпня 2014 року. Наразі її підписали 46 країн, включаючи Україну, а також Європейський Союз. Ця Конвенція була підписана Україною 7 листопада 2011 року. При цьому більшість з її підписантів, а саме – 31 країна на сьогодні вже ратифікували документ, на відміну від України.

Водночас, як наголошують юристи, у разі якщо в державі не створено відповідних законів, особа, яка страждає від домашнього насильства, може стати жертвою дискримінації (ст. 14 Стамбульської конвенції), а також може бути порушено її право на ефективний правовий захист (ст. 13 Стамбульської конвенції) [1, с. 26]. Відтак українськими законотворцями було позитивно прийнято положення вказаної Конвенції, окремі з яких тепер втілено в національному законодавстві.

Так, набрали чинності положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Закон № 2227-VIII). Цим документом, на виконання вимог Стамбульської конвенції, зокрема, було криміналізовано домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо

подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Таким чином, додаткову правову оцінку отримали майже всі види насильства (окрім сексуального) та відносно всіх категорій потерпілих, які пов'язані з винним спільним побутом або перебувають у сімейних чи близьких відносинах.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого у ст. 126¹ Кримінального кодексу України (КК України) є здоров'я і нормальний психологічний стан особи, а додатковим факультативним його об'єктом – воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність [2, с. 68]. Проте знову ж таки, зважаючи на категорії осіб, які можуть бути потерпілими від домашнього насильства, важливо вирізняти й такий додатковий факультативний об'єкт цього злочину як фізичне та психічне здоров'я дітей, їх нормальний розвиток. Тим більше, в ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає, що дитина, яка постраждала від домашнього насильства, – це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства [3].

Міжнародні регіональні стандарти захисту дітей від насильства встановлюють вимоги криміналізації тільки окремих видів насильства. Положення Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікованої Україною в 2012 році, зобов'язують встановити кримінальну відповідальність, відповідно, тільки за сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру відносно дітей, їх експлуатацію [4]. В Україні закон дійсно встановлює таку відповідальність, у тому числі посилену, що дає підстави стверджувати про його відповідність міжнародним стандартам.

У КК України, однак, окремо не встановлено посиленої відповідальності за всі інші види насильства щодо дітей, в тому числі за домашнє насильство, яке має ознаку систематичності. Вважаю це невиправданим з огляду на характер і ступінь суспільної небезпечності таких дій. По-перше, поза сумнівом такий об'єкт кримінально-правової охорони як здоров'я і нормальний розвиток дітей є вкрай важливим. Він визнається безпосереднім об'єктом низки злочинів проти статевої свободи та інших злочинів, як наприклад: ст. 150¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» КК України, ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» КК України тощо. По-друге, треба врахувати таку ознаку кримінально-караного домашнього насильства як його систематичність, що може призвести до непоправної шкоди фізичному і психічному здоров'ю дитини.

Домашнє насильство є злочином невеликої тяжкості. Найбільш суворе покарання в санкції ст. 126¹ КК України – позбавлення волі на строк до двох років. Однак не це є головною перешкодою для ефективної протидії домашньому насильству щодо дітей. Звернімо увагу на текст диспозиції статті. З неї випливає,

що склад злочину є матеріальним, хоча словосполучення «що призводить» ставить це під питання. На противагу, наприклад, можна говорити, що будь-яке насильство призводить до негативних змін. До того ж, з контексту вбачається, що такі зміни настануть у майбутньому, а для настання відповідальності достатньо дій, що з великою долею імовірності призведуть до цих наслідків. У такому разі кримінально-правова кваліфікація цих дій має ґрунтуватися на оціночних поняттях.

Все ж можна вважати, що законодавець мав на увазі наслідки як обов'язкову ознаку домашнього насильства. До цієї думки схиляються і автори науково-практичного коментаря до новел КК України [2, с. 70]. Проте реагування на випадки насильства щодо дітей, тим самим, ускладнене необхідністю встановлення цих наслідків. Якщо доросла особа може самостійно звернутися за допомогою, у тому числі до поліції, то дитина не завжди може повідомити бодай когось про домашнє насильство в своїй сім'ї. Цьому можуть перешкоджати страх, замкнутість, залежність від кривдника, сором тощо. Відтак поряд із посиленням відповідальності за домашнє насильство відносно дитини, доцільно встановити цю відповідальність за сам факт такого систематичного насильства.

Стаття 173-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) теж встановлює відповідальність за домашнє насильство, внаслідок якого могла бути завдана шкода здоров'ю потерпілого. Проте слід зважати на різницю між ознаками діянь, за які настають різні види юридичної відповідальності. Адміністративна відповідальність настає за вчинення одного акту насильства, а кримінальна – за їх систематичне вчинення.

Відповідальність за систематичнє насильство в різних його проявах встановлена і в ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» КупАП. Все ж, у випадку домашнього насильства кривдниками дітей, як правило, є дорослі члени сім'ї, на відміну від булінгу, що може свідчити про порівняно вищу суспільну небезпечність першого.

Отже, незважаючи на відсутність положень відповідних міжнародних документів, що зобов'язують до посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства до окремих категорій потерпілих, кримінально-правове забезпечення захисту неповнолітніх від цього явища має бути достатнім. Вважаю, що цьому має сприяти законодавець шляхом віднесення такого насильства до кваліфікуючих ознак злочину та встановлення відповідних покарань за нього.

Список використаних джерел:

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення: наук.-практ. посіб. / Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін.; за ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. Київ: Ваіте, 2011. 196 с.

2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 17.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: міжнар. докум., ратиф. Законом від 20.06.2012 № 4988-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

ПОЛІТОВА Анна Сергіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судових експертиз факультету № 1
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Кривий Ріг, Україна

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГАРАНТ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Держава виступає гарантом прав і свобод людини та громадянина, а також встановлює і захищає їх. Гарантії прав і свобод людини та громадянина – це умови, засоби, заходи, спрямовані на забезпечення їх здійснення, на їхню охорону і захист. Принцип гарантованості є одним з принципів правового статусу людини і громадянина.

У конституціях більшості держав закріплені як загальні гарантії реалізації всіх прав і свобод, так і конкретні гарантії окремих прав і свобод. Більшість держав не тільки визнає, а й гарантує права і свободи людини та громадянина. Не виключенням є й Україна. Найважливіші правові гарантії прав і свобод людини і громадянина закріплені в Конституції та відображають основні права і свободи людини та громадянина, закріплених у ратифікованих Україною міжнародних правових актів.

У преамбулі Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ), прийнятої 10 грудня 1948 року, говориться про захист прав людини і вказується на необхідність, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу, до повстання проти тиранії та гноблення. Загальна декларація прав людини гарантує основні права і свободи, які повинні забезпечуватися державою.

Кримінальний кодекс України (КК України) є єдиним і основним джерелом кримінального права. Захист прав і свобод громадян є основним пріоритетом чинного КК України. Це положення закріплене в ч. 1 ст. 1 «Завдання Кримінального кодексу України» Розділу 1 «Загальні положення» Загальної частини. Зокрема, в даній статті зазначено: «*Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам*» (виділення – А.С.П.).

Відповідно до ст. 3 ЗДПЛ кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність, а ч. 1 ст. 13 гарантує – кожна людина має право

вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи», розділі III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» і розділі IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Особливої частини КК України гарантується захист цих прав.

Так, захист життя як об'єкта кримінально-правової охорони передбачена в ст. 115 «Умисне вбивство», ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 119 «Вбивство через необережність», ст. 120 «Доведення до самогубства» і ст. 129 «Погроза вбивством».

Свобода людини, у тому числі право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання, як об'єкт кримінально-правової охорони забезпечується ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 146¹ «Насильницьке зникнення» і ст. 151 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню» КК України.

Встановлення відповідальності за різні форми рабства і работоргівлі побічно опосередковується поруч з правовими актами про захист свободи і гідності особи, у тому числі й Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про рабство 1926 року, Конвенцією про примусову працю 1930 року і Додатковою Конвенцією про скасування рабства, работоргівлі й інститутів та звичаїв, подібних до рабства 1956 року. Дотримуючись даних міжнародних актів, кримінальним законодавством України ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 150 «Експлуатація дітей» та ст. 151² КК України «Примушування до шлюбу» забезпечений захист від рабства та інших інститутів, подібних до рабства.

Стаття 5 ЗДПЛ гарантує, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Кримінальна відповідальність за катування передбачена ст. 127 «Катування», що свідчить про забезпечення захисту державою від протиправного діяння.

Реалізуючи положення ст. 9 ЗДПЛ про те, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання, кримінальним законодавством України в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» Особливої частини КК України передбачено відповідальність ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою».

Цікавим є також положення ст. 12 ЗДПЛ, відповідно до яких ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань. Забезпечуючи захист даних прав людини від злочинних посягань, у Кримінальному кодексі України в розділі V «Зло-

чини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» передбачена відповідальність за «Порушення недоторканності житла» (ст. 162), «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» (ст. 163), «Порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182).

Стаття 17 ЗДПЛ визнає, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за посягання на власність, незалежно від її форм (розділ VI «Злочини проти власності» Особливої частини): «Крадіжка» (ст. 185), «Грабіж» (ст. 186), «Розбій» (ст. 187), «Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання» (ст. 188¹), «Вимагання» (ст. 190), «Шахрайство» (ст. 191).

Підбиваючи підсумок, можна зробити такий висновок: заручившись підтримкою і захистом держави громадяни перестають жити в постійному страху за своїх рідних і близьких. Адже держава – гарант наших прав і свобод, а значить, і надійний захист перед обличчям злочинності. Але найголовніше при цьому не стати самим злочинцем, щоб не порушувати гарантовані державою в Конституції України, на основі Загальної Декларації прав людини, права і свободи людини і громадянина.

ПОПОВ Георгій Володимирович
доктор юридичних наук,
директор науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Одним з останніх міжнародних документів, що викликав суттєві зміни в українському законодавстві в частині захисту прав людини є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). На користь необхідності її ратифікації свідчить низка обставин. Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» ратифікації підлягають міжнародні договори України, зокрема, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. До того ж, показовими є результати громадського моніторингу. Так, за даними Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна» за 2018 рік на національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації надійшло 9 256 дзвінків, 98% яких стосуються попередження домашнього насильства [1].

Однак на шляху ратифікації Конвенції виникає низка проблемних питань, у першу чергу, щодо відповідної адаптації чинного законодавства. З цього приводу слід звернути увагу на те, що ще 12 листопада 2016 року на розгляд Верховної Ради України було внесено проект закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». Втім, прийняття цього закону повинне мати належне нормативне забезпечення. З цієї метою 6 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Закон № 2227-VIII), а 7 грудня 2017 року – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (Закон № 2229-VIII).

Серед проблемних питань, що стосуються національного законодавства, слід підкреслити заборону обов'язкового застосування до процесів або винесення вироків альтернативного вирішення спорів (ст. 48 Конвенції) [2]. Це пояснюють відсутністю рівноправності в процесі посередництва. Також в обґрунтування заборони наводять приклад, коли правопорушник за угодою має сплатити штраф, що може спричинити фінансові втрати самої жертви,

вплинути на сімейний дохід чи виплату аліментів [3]. Теоретично до виконання цього положення можна віднести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, щодо можливості укладення угоди про примирення виключно за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника, тимчасового вилучення документів про право володіння та носіння зброї. Проте, враховуючи наведене, вважаю, що такі зміни все одно не є гарантією захисту інтересів потерпілих від домашнього насильства. Має бути встановлена повна заборона щодо укладення угод про примирення в кримінальних провадженнях такої категорії.

Однак поряд із законодавчими особливостями імплементації положень Стамбульської конвенції існують і практичні. Так, існує проблема розуміння правозастосувачами, яке саме насильство слід визнавати, приміром, економічним або ж психологічним. Цю проблему теж можна усунути не інакше як через належне інформування правоохоронців, їх професійну освіту. Так, у рамках проведення тематичної лекції на базі Національної академії прокуратури України було здійснено анкетування працівників прокуратури. Загалом опитано 224 особи. Їм було показано відеоматеріал, зміст якого відображав психологічний тиск і переслідування чоловіком своєї дружини, а також запропоновано висловити думку з приводу того, чи розцінюють вони відтворені події як насильство. Думки розділились. Більшість, а саме – 115 респондентів дали негативну відповідь. На користь наявності насильства висловились 108 осіб. Одна анкета залишилась без відповіді.

Далі аудиторії було продемонстровано відеоматеріал, що відтворює насильство матері відносно дитини. Запропоновано висловитись з приводу того, які види насильства в ньому відображено. Переважна більшість слухачів класифікувала насильство за двома видами, а саме, як «психологічне та фізичне». Це 136 слухачів (60,7%). Додатково треба зважати на різницю у відповідях, що обумовлена проблемою розмежування понять «психологічне» та «психічне» насильство. Відтак додатково слід виділяти групу слухачів, які поряд із «фізичним» зазначили саме «психічне», а не «психологічне» насильство (ще 14 слухачів або 6,3%). Об'єднавши ці відповіді за критерієм подібності отримуємо 150 (67%) відповідей. Ще 9,4% опитаних слухачів (21 особа) поряд із цими двома видами зазначили про «економічне» насильство.

Також, відповідаючи на це запитання, невелика кількість, а саме 12 (5,4%) опитаних поряд із фізичним та психологічним насильством вказали на сімейне (домашнє) насильство, що свідчить про нерозуміння ними родового характеру цього поняття відносно інших видів насильства. Ще 11 (4,9%) респондентів відповіли, що на відео має місце тільки психологічне насильство.

У всіх інших відповідях, які складають 13,4% (30 осіб) думки значно розділилися і респонденти називали або лише один вид насильства (фізичне – 4 опитаних; дитяче – 1 опитаний), або декілька в різних комбінаціях. Так, по 3 респонденти вказали: домашнє та психологічне; психологічне, дитяче,

фізичне. По 2 респонденти вказали: домашнє, психологічне, фізичне, економічне; психологічне та економічне; психологічне, моральне, фізичне; психологічне, фізичне та матеріальне (економічне). Також двоє опитаних зазначили про відсутність насильства на відео. Відповіді решти 9 (4%) респондентів відрізняються між собою і теж містять різні комбінації вищевказаних видів насильства. Додатково в них згадуються й інші формулювання («тілесні побиття», «знущання», «обмеження волі», «насильство із почуттям власної гідності», «фізичний вплив», «погроза», «приниження» тощо).

З отриманих результатів можна з великою долею імовірності судити, що працівники правоохоронних органів, у загальних рисах мають уявлення про критерії класифікації насильства як фізичного, психічного та економічного. Водночас переважна більшість опитаних ще не розуміє неправомірного характеру деяких форм психологічного насильства, зокрема, переслідування, яке відповідно до ст. 34 Конвенції теж має бути криміналізоване.

Наведене свідчить про необхідність підготовки спеціалістів відповідного профілю. На це орієнтує і Рада Європи в ст. 15 Конвенції. Такі спеціалісти мають займатися жертвами або особами, що вчинили будь-які акти насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, з питань недопущення та виявлення такого насильства, забезпечення рівності між жінками та чоловіками, потреб і прав жертв, а також стосовно того, як запобігти повторній віктимізації [2]. Ця практика вже впроваджена в низці європейських держав. Так, у Сполученому Королівстві для суддів, які мають справу з випадками домашнього насильства, доступні спеціальні програми підготовки. Відвідування подібних курсів – необхідна умова для того, щоб стати суддею, компетентним у галузі домашнього насильства. В Іспанії створення судів, що спеціалізуються на випадках домашнього насильства, також дало змогу проводити спеціальне навчання для суддів і прокурорів [3].

Для з'ясування проблем, пов'язаних із впровадженням навчального курсу з питань протидії домашнього насильства в Україні було опитано цю ж аудиторію слухачів. Загалом, реальні пропозиції та зауваження надали 70 респондентів, або 31,25% опитаних. Систематизувавши ці пропозиції бачимо, що окремі слухачі висловлюють побажання щодо питань, які хотілося б більш розгорнуто висвітлити на лекції або впровадити в лекційний матеріал. Таких відповідей найбільше – 28.

Інші респонденти пропонують реальні кроки з протидії домашньому насильству, наводять практичні проблеми цього питання. Такі відповіді надійшли від 15 респондентів. Ще 13 респондентів висловили пропозиції щодо вдосконалення форми подання презентаційних матеріалів.

Також слухачі висловилися за створення та поширення методичних матеріалів, запровадження курсу навчання для прокурорів на тему насильства в сім'ї. Так відповіли 7 слухачів. Троє респондентів висловилися за збільшення тривалості навчання із тематики лекції.

Таким чином, у питанні здійснення спеціальної освіти і вдосконалення відповідних курсів щодо проблем домашнього насильства в Україні, є куди рухатись.

Отже, на сприяння ратифікації Конвенції має бути проведено значний обсяг роботи. Слід акцентувати увагу на таких основних її напрямках. Перший – приведення процесуального законодавства у відповідність з положеннями Конвенції та вітчизняними реаліями. Другий – впровадження спеціального навчання суддів, прокурорів, співробітників Національної поліції та адвокатів з питань протидії домашньому насильству, підготовка спеціалістів відповідної спеціалізації.

Список використаних джерел:

1. Центр «Ла Страда – Україна». URL: <https://www.facebook.com/lastradaukraine/photos/a.275909539152804/1750195311724212/?type=3&theater>

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, відкрита для підписання в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011, та пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), відкрита для підписання 11.05.2011 у Стамбулі (Туреччина): довідник для членів парламенту / Рада Європи, 2013. 101 с. С. 34. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>

ПОСВИСТАК Олександр Миколайович
здобувач кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ

Законодавцем у ст. 480 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) визначено перелік осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, а саме: народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, голови, заступника голови, члена Вищої ради правосуддя, голови, заступника голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; голови, іншого члена Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; члена Національного агентства з питань запобігання корупції.

Однією з підстав диференціації (виділення) кримінальних проваджень щодо осіб, стосовно яких здійснюється особливий порядок, є особливості, зумовлені їхнім публічно-правовим статусом.

Так, особи, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (окрім кандидата в Президенти України та адвоката), є спеціальними суб'єктами окремих кримінальних проваджень – службовими особами (примітка 1 до ст. 364 Кримінального кодексу України) та визначені законодавцем як такі, що займають відповідальне або особливо відповідальне становище.

Зазначені службові особи є спеціальними суб'єктами окремих складів злочинів та зазначені в кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах злочинів, за вчинення яких передбачене застосування більш суворого покарання за їх вчинення.

З огляду на викладене одним із критеріїв диференціації кримінальної процесуальної форми у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб можна вважати особливий публічно-правовий статус зазначених осіб, унаслідок чого вчинені ними кримінальні правопорушення мають підвищений рівень суспільної небезпеки та застосування у зв'язку з цим більш тяжкого покарання за його вчинення.

Завданням вказаної диференціації є забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення ними своїх повноважень та недопущення безпідставного порушення гарантій їх діяльності.

Найбільш повно зазначена мета реалізована законодавцем на прикладі закріплення гарантій недоторканності народного депутата України та судді.

Депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення ним своїх повноважень і передбачає особливий порядок його притягнення до кримінальної відповідальності, його затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

Так, згідно зі ст. 80 Конституції України та ч. 1 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Крім того, законодавцем у ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» як додаткові гарантії депутатської недоторканності закріплена вимога про те, що обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 481 КПК України повідомлення про підозру народному депутату України здійснюється Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора).

Іншою категорією осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, є судді.

Згідно з положеннями ст. 126 Конституції України та ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Наявність зазначених та інших гарантій обумовлена особливою функцією, що виконують суди в суспільстві як представники однією з трьох гілок влади, а саме забезпечення реалізації кожному права на справедливий суд. Здійснення об'єктивного та всебічного розгляду суддями справ згідно з встановленими законом процедурами неможливо забезпечити без створення правових механізмів запобігання спробам впливу на них, зокрема шляхом забезпечення гарантій незалежності їх діяльності, що забезпечується шляхом визначення

особливого порядку призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень, недоторканністю та імунітетом судді.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК України та ч. 4 ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» письмове повідомлення про підозру судді здійснюється Генеральним прокурором або його заступником.

Згідно з п. 1.1 рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону.

Недоторканність суддів - один з елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

Як зазначає В.М. Трофименко, особливі властивості суб'єкта, який вчинив суспільно небезпечне діяння, складають зміст критерію диференціації кримінально-процесуальної форми, що знаходить свій прояв у нормативному закріпленні особливостей порядку здійснення кримінального провадження, які відрізняються від загального порядку (тобто виступає критерієм структурної диференціації) і які, як правило, полягають у встановленні додаткових гарантій, що забезпечують захист інтересів цієї особи, створюють належні умови реалізації її професійного статусу тощо.

Отже, диференціація кримінальної процесуальної форми шляхом виділення в особливий порядок кримінального провадження, що здійснюється стосовно осіб, перелік яких передбачено у ст. 480 КПК України, є способом інтеграції норм галузей матеріального права, якими регулюється публічно-правовий статус зазначених осіб, із загальними нормами кримінального процесуального права, якими передбачені загальні гарантії захисту прав особи, з метою забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення ними своїх повноважень та недопущення безпідставного порушення гарантій їх діяльності, що зумовлені їх особливим публічно-правовим статусом, сутність якого проявляється у виконанні ними особливих завдань у суспільному житті держави та досягненні завдань кримінального провадження.

Практичне значення зазначеної інтеграції полягає у реалізації принципу невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення та водночас створення гарантій запобігання можливим проявам використання кримінально-процесуальних інструментаріїв шляхом здійснення зацікавленими особами, які в силу службових, політичних, організаційних або інших обставин мають вплив на органи, що проводять досудове розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії, або органи прокуратури, що здійснюють у них процесуальне керівництво, тиску на осіб згаданої категорії задля примушення прийняти в їхніх або інших зацікавлених осіб інтересах рішень чи вчинення дій (політичних, економічних тощо) під загрозою застосування.

ПРОЦЮК Тетяна Богданівна
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач Центру підвищення кваліфікації працівників
державних органів та міжнародного співробітництва
Академії фінансового моніторингу,
м. Київ, Україна

СКРИНЬКОВСЬКИЙ Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств
та інформаційних технологій
Львівського університету бізнесу та права,
м. Львів, Україна

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Заходи щодо зменшення ризиків використання НПО у схемах фінансування тероризму, дозволяє грубо розділити їх на наступні категорії:

- інформаційно-просвітницька робота в секторі та саморегулювання;
- кримінальне переслідування;
- заходи адміністративного впливу, штрафи та адресні санкції.

Варто зазначити, що одним із способів попередження незаконного використання НПО в протиправній діяльності є формування Переліку осіб, пов'язаних із здійсненням фінансування тероризму. Зазначений перелік включає осіб, що мають високі ризики ФТ/ЗМЗ та ВК, і зобов'язаний використовуватись для визначення профілю клієнта та вжиття відповідних заходів обережності щодо нього. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 року № 966 «Про затвердження Порядку формування переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції» Держфінмоніторинг формує Перелік осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, за інформацією веб-сайту Організації Об'єднаних Націй. Держфінмоніторинг систематично забезпечує оновлення даного Переліку осіб та забезпечує його розміщення на офіційному веб-сайті Держфінмоніторингу [1].

Підставами для внесення Держфінмоніторингом юридичної чи фізичної особи до переліку є [2; 3]:

1) вирок суду, що набрав законної сили, про визнання фізичної особи винною у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5, 439 і 440 Кримінального кодексу України, рішення суду щодо віднесення (визнання) організації, юридичної або фізичної особи до такої (такою), що пов'язана з провадженням терористичної діяльності або розповсюдженням зброї масового знищення;

2) відомості, що формуються міжнародними організаціями або уповноваженими ними органами, про організації, юридичних та фізичних осіб, які пов'язані з терористичними організаціями або терористами, а також про осіб, щодо яких застосовано міжнародні санкції;

3) вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав стосовно організацій, юридичних або фізичних осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або розповсюдженням зброї масового знищення, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України.

Перелік формується на підставі відомостей (документів), визначених пунктом 2 цього Порядку, та містить таку інформацію [2; 3]:

1) щодо громадян України – прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, серія та номер паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, дата видачі і найменування органу, що їх видав, місце перебування та/або проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), а щодо громадян України, зареєстрованих як фізичні особи – підприємці, – також (за наявності) реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунка;

2) щодо юридичних осіб – резидентів – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ, реквізити банку, в якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунка;

3) щодо іноземців та фізичних осіб без громадянства – прізвище, ім'я та за наявності по батькові, за наявності громадянство чи підданство, дата народження, серія та номер паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, дата видачі і найменування органу, що його видав, місце перебування та/або постійного чи тимчасового проживання;

4) щодо юридичних осіб – нерезидентів – повне найменування, місцезнаходження, реквізити банку, в якому відкрито рахунок, номер банківського рахунка.

Також з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності у 2014 році прийнятий Закон України «Про санкції». Закон визначає, що санкції можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. Також національний санкційний перелік містить визначення кола осіб з високими ризиками фінансування тероризму і розповсюдження зброї масового знищення та відмивання коштів, до яких повинні застосовуватися

визначені санкції. Вказана у Переліку осіб інформація щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) повинна використовуватись для обмеження ризику ВК/ФТ/ЗМЗ. Підстави для застосування санкцій Відповідно до ст. 3 Закону України «Про санкції» підставами для застосування санкцій є [2; 4]:

1) дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод;

2) резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй;

3) рішення та регламенти Ради Європейського Союзу;

4) факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту Організації Об'єднаних Націй. Підставою для застосування санкцій також є вчинення іноземною державою, іноземною юридичною особою, юридичною особою, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи – нерезидента, іноземцем, особою без громадянства, а також суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність, дій, зазначених у п. 1 ч. 1 цієї статті, стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої.

Застосування, скасування та внесення змін до санкцій Пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій виносяться на розгляд Ради національної безпеки та оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Типологічне дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. Київ, 2019. URL: <http://www.sdfm.gov.ua>

2. Огляд щодо використання неприбуткових організацій в незаконних цілях за 2018 рік. Київ, 2018. URL: <https://www.ipau.ua/media/files/vikoristannya-n>

3. Про затвердження Порядку формування переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015. № 966. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-2015-%D0%BF>

4. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>

РАДЗІВОН Сергій Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний фахівець групи забезпечення освітнього процесу
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ГРАБОВЕЦЬ Карина Анатоліївна
курсант навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 268 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

В умовах сьогодення та з огляду публічного висвітлення в засобах масової інформації питань забезпечення прав та свободи людини і громадянина, які гарантуються нормами Конституції України, надзвичайно актуальним є питання дотримання прав особи працівниками поліції, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Право на свободу та особисту недоторканність як невід'ємна ознака демократизації суспільства, є обов'язковий складник становлення правової держави який гарантується Конституцією України. Положення ст. 3 Конституції України визначають утвердження і забезпечення прав і свобод людини головним обов'язком держави. Це також впливає і із змісту ч. 2 ст. 22 Основного Закону, відповідно до якого конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [1].

У статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення закріплює положення про забезпечення працівниками поліції прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, а саме:

1. Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право знайомитися з матеріалами справи. Особа повинна знати, за які конкретно дії її притягають до відповідальності. Ознайомившись з матеріалами справи, особа має право давати пояснення щодо викладених у матеріалах обставин.

Отже, наведені положення передбачають право особі, яка притягується до адміністративної відповідальності працівниками поліції, звернутися з проханням надати їй адміністративні матеріали, у яких вона фігурує як правопорушник.

Також особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, як людина, що безпосередньо брала участь у досліджуваному діянні, має будь-

які відомості про нього, користується правом надавати докази. Не завжди такі показання документуються, закріплюються у вигляді пояснень, вони можуть сприйматися, репродукуватися і в усній формі. Задля доказування своєї невинуватості або пом'якшення відповідальності за вчинення правопорушення, особа має право заявляти клопотання про виклик і допит свідків, про призначення експертизи, про надання їй довідок та інших документів. Водночас особа, яка притягається до відповідальності, не зобов'язана доводити свою невинуватість, хоча і має на це право.

2. Особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, має право на захист. Йдеться про послуги адвоката або іншого фахівця у галузі права, який має право на надання юридичної допомоги. Якщо особа не володіє мовою, якою ведеться провадження, вона може виступати своєю рідною мовою або користуватися за потреби послугами перекладача.

3. Особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, має право оскаржити постанову у справі. Оскарження дій органів (посадових осіб) і рішень у справі про адміністративне правопорушення одна з найбільш важливих гарантій захисту прав особи: як особи, що притягається до відповідальності, так і потерпілого. Це є засіб забезпечення законності та підстава для перевірки обґрунтованості прийнятої у справі постанови. Порядок оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення регулюється главою 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Зазначені вище положення закріплюють важливе право особи на оскарження рішень працівників поліції, які на думку цієї особи, є незаконними або порушують її права.

4. Для забезпечення законності і захисту прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, передбачено, що справа розглядається у присутності цієї особи. Розгляд справи можливий за відсутності особи, яка притягається до відповідальності, у випадку, якщо особу своєчасно сповістили про час і місце розгляду справи, а вона не з'явилася, і до того ж від неї не надходило клопотання про відкладення розгляду справи [2].

Якщо особа заявила клопотання про відкладення розгляду справи через неможливість її присутності при розгляді, орган (посадова особа), що розглядає справу, повинен з урахуванням строків задовольнити клопотання. Також, у ч. 2 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено ті правопорушення, при яких присутність особи, яка притягується до адміністративної відповідальності є, обов'язковою. Цей перелік не є вичерпним і законами України можуть встановлюватися інші випадки, коли явка особи в орган, який розглядає справу, є обов'язковою. У випадку, коли особа ухиляється від явки до поліції або до суду, поліція має право здійснити її привід. Порядок здійснення приводу регулюється статтею 148 Кодексу адміністративного судочинства України: до належно викликаної особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка, які без поважних причин не прибули у су-

дове засідання або не повідомили причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення [3].

Таким чином, дуже важливим є питання дотримання прав та свобод людини і громадянина в повсякденній діяльності поліцейських під час виконання функціональних обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8074-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

РЕБЕЗІЮК Владислав Михайлович
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Законодавство України перебуває в постійному динамічному розвитку, досить актуальним на сьогодні є врегулювання деяких питань кримінального процесуального законодавства і, зокрема, вирішення запровадження ефективної правової регламентації охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Обрана тема цієї доповіді належить до числа пріоритетних у галузі кримінального процесу на сучасному етапі становлення правової європейської держави. Нині діюча система захисту прав людини в Україні, громадянина потребує певної реставрації та приведення до єдиного рівня з визнанням у всіх демократичних країнах світу. Для нашої держави це питання набуває особливо значення, а саме – в контексті трансформації конституційного права України з метою зближення з правом Європейського Союзу.

Питанню правової регламентації охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження присвятили свої роботи українські та зарубіжні науковці, зокрема: Г.З. Алієва, Л.Б. Алексеєва, С.С. Алексеєва, К.Г. Волинка, О.В. Верхогляд-Герасименко, Л.М. Володіна, І.Ю. Головацький, Т.В. Гошовська, Ю.М. Грошевий, П.М. Давидов, А.Я. Дубинський, А.В. Захарко, М.В. Жогін, О.Н. Карпова, С.Г. Келіна, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, М.І. Леоненко, Л.М. Лобойко, В.З. Лукашевич, В.Т. Маляренко, О.В. Мартовичка, Р.І. Матюшенко, Г.М. Мінковський, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Я.О. Мотовіловкер, А.Ю. Олійник, О.Є. Омельченко, Н.З. Рогатинська, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.О. Самодіна, О.Ф. Скакун, С.Д. Смітєнко, П.Л. Степанов, М.Г. Стойко, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, О.Ю. Хабло, Л.Д. Удалова, Ф.Н. Фаткуллін, М.Є. Шумило, В.М. Темченко, В.Н. Хропанюка та інші.

Наша держава зробила свій доленосний вибір – це європейська дорога розвитку. Суть її полягає у європейській цивілізаційній моделі, яка дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства і держави. Європейський вибір України – це одночасно і рух до стандартів демократії та правового поля. Наше суспільство обрало європейські цінності та вкрай важливе місце серед них є охорона прав учасників кримінального провадження.

При цьому хотілося б зауважити, що демократія в будь-якому суспільстві базується на двох головних засадах – це верховенство права та забезпечення прав і свобод людини. Проте навіть проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення у Конституції України ст. 3 її основних прав та свобод можуть не мати ніякого значення без реальних гарантій здійснення цих прав [1, с. 5].

Сьогодні, як ніколи, особливої актуальності набуває це конституційне твердження у кримінально-процесуальних відносинах, де постійно виникають та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого, де відносини особи і держави часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом з боку останньої.

Як передбачено у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2, с. 327].

У зв'язку із цим права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі собою автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених норм, принципів (засад), завдячуючи яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності, вони відіграють роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина.

Для того, щоб проголошені права не залишалися декларативними, Україна зобов'язана створити відповідний правовий механізм для їхнього беззаперечного виконання. Найбільш за ефективністю правозахисним державним механізмом захисту прав та свобод підозрюваного та обвинуваченого є суди. У цивілізованій державі суду належить центральне місце у всій правовій системі. Саме суд уособлює справжнє право, істинну справедливість. Правосуддя – «це діяльність суду, здійснювана в передбаченому процесуальним законом порядку, яка полягає в розгляді і розв'язанні конфліктів, пов'язаних із дійсним чи можливим порушенням норм права» [3, с. 305].

Відповідно до ст. 55 Конституції України саме на них покладене завдання захисту прав і свобод людини, та згідно зі ст. 124 Конституції «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», тобто будь-яка суперечка з приводу порушення прав, свобод і боронених законом інтересів громадян може розглядатися судом [1, с. 18, 46].

Акцентована вимога є тим ідеалом, яка повинна бути досягнута якнайшвидше, для успішного демократичного і цивілізованого розвитку суспільства. Хотілося б зауважити, що однією із головних особливостей цього процесу є наявність відмінностей у процесуальному положенні обвинуваченого і підозрюваного, а відповідно, їх інтереси у кримінальному провадженні зачіпаються неоднаково, та потребують охорони та захисту. Звичайно, робота механізму забезпечення прав і свобод людини не можлива без діяльності компетентних державних органів, здатних застосовувати примусові засоби до зобов'язаної особи з метою відновлення порушеного права. Тож, ці органи є стрижнем вказаного механізму.

Саме механізм забезпечення прав людини потрібно розглядати, як явище правової системи, що включає в себе певні підсистеми, елементи, складові конструкції. Необхідність дослідження даного питання полягає у тому, що кожна форма механізму забезпечення прав і свобод особи спрямована на досягнення власної цілі та завдання. А тому лише при сукупному аналізі форм забезпечення можна зрозуміти внутрішню побудову механізму забезпечення прав і свобод та, відповідно, його функціональне призначення.

Беззаперечно, що особливо важливим елементом механізму захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони, в свою чергу, виступають як система норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини, громадянина. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності вискоелективного органу конституційного контролю. Гарантії являють собою систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини.

Але на моє переконання, подальше вивчення та дослідження питань, які пов'язані з функціонуванням процесуальних механізмів із забезпечення прав учасників кримінального провадження, дозволить з'ясувати як на практиці реалізуються права та свободи та разом з тим зрозуміти неефективність кримінально процесуальних процедур, що в подальшому надасть можливість їх оптимізувати.

На сьогодні у вітчизняній правовій науці не існує усталеного визначення механізму забезпечення прав і свобод людини, разом із тим немає єдиного розуміння щодо форм забезпечення прав особи.

Однією із перших монографічних доробок у незалежній Україні, що присвяченні питанню гарантування прав, свобод та законних інтересів учасників

кримінального провадження, була робота О.Р. Михайленка, де він визначає, що об'єктом забезпечувальної діяльності є права, свобода та гідність людини, що в свою чергу, означає необхідність зробити їх цілком реальними, не допустивши їхнього порушення та захистивши їх [4, с. 17].

Значний доробок у вивченні цієї проблематики здійснив російський правознавець, доктор юридичних наук С.С. Алексеев, де він зазначав, що механізм правового регулювання застосовується державою виключно для здійснення правового впливу на суспільні відносини. Поняття «механізм правового регулювання» походить від поняття «правове регулювання», яке С.С. Алексеев визначає, як здійснюваний за допомогою системи правових засобів результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування [5, с. 24]. Як бачимо, автор у цьому визначенні зміст правового регулювання розкриває через правовий вплив. Зазначена позиція є цілком слушною і заслуговує на увагу.

Найбільш поширеною є точка зору професора О.Ф. Скаун, яка вважає, що функціональне розрізнення механізму соціально-правового забезпечення прав людини, формує відповідні підсистеми – механізми реалізації, охорони, захисту прав. Механізм реалізації прав і свобод людини включає заходи, придатні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові його гарантії являють собою відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною прав, свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики порушень прав, свобод і обов'язків людини, здійснюючи при цьому функцію превенції протиправних дій. Третя підсистема – механізм захисту прав – включає заходи із відновлення порушеного правового статусу, залучення порушників до юридичної відповідальності [6, с. 229].

Дуже схожу точку зору висловлює К.Г. Волинка. Зокрема, на її погляд, під формами забезпечення прав і свобод особи, вона розуміє зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення прав і свобод особи, спрямовані на перетворення закріплених в законі прав і свобод у дійсність. Ними виступають забезпечення реалізації прав і свобод особи, забезпечення охорони прав і свобод особи, забезпечення захисту прав і свобод особи [7, с. 3].

Стає цілком зрозумілим, що права, якими наділяються учасники кримінального провадження, не можуть самі собою автоматично забезпечити своє існування. Активну роль чинників, які повинні забезпечити їхню реалізацію виконує система законодавчо закріплених положень – це і норми, це і принципи, це і вимоги тощо, завдячуючи яким у кримінальному процесі забезпечується поступовий перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. Більше того, гарантії прав громадянина виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо підозрюваного чи обвинувачено-

го. Так на думку вченого Л. Лобойка, гарантії прав та інтересів особи разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу загалом [8, с. 38–39].

В.М. Темченко висловлює іншу думку щодо механізму забезпечення прав, а саме, до форм забезпечення прав і основних свобод людини слід віднести заохочення, здійснення чи реалізацію, імплементацію та захист [9, с. 84]. На нашу думку, таке бачення є більш дискусійним, оскільки імплементація прав виходить за межі формулювання механізму забезпечення прав людини.

Не можемо залишити поза увагою точку зору ще одного вченого В.Н. Хропанюка. Він, у свою чергу, визначає механізм правового регулювання як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [10, с. 54].

Безперечно, таку позицію необхідно взяти до уваги, хоча вона є дискусійною, та визнати, що зазначені форми дійсно можна розглядати як складові конструкції механізму забезпечення прав. Автори цієї позиції, вважають, що вивчення структури механізму на рівні його складових частин є у певній мірі неповними, а для того щоб отримати правильні уявлення про механізм правового регулювання, а також про здатність виступати в цій якості, необхідно в повній мірі розглядати всі його компоненти у взаємозв'язку та взаємодії.

Не можемо залишити поза увагою бачення професора А.Ю. Олійника, він вважає, що забезпечення конституційних свобод та гарантування недоторканності громадянина державою, визначає створенням сприятливих умов для їх реалізації, захист суб'єктивних свобод від порушень права відповідними органами чи службовими особами [11, с. 153].

Подібне бачення розділяє О.В. Верхогляд-Герасименко, де вона розглядає охорону та захист прав громадянина на рівні із створенням умов для реалізації прав як окремих складових їхнього забезпечення, які у свою чергу, перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюючи один одного. О.В. Верхогляд-Герасименко на підставі цього твердження під забезпеченням прав людини у кримінальному судочинстві пропонує розуміти діяльність компетентних органів держави, що здійснюють кримінальне провадження, виконуючи певні процесуальні дії, що спрямованні на створення умов для реалізації прав підозрюваного та обвинуваченого [12, с. 14].

Що ж, це бачення є цілком слушним і заслуговує на підтримку, та може лягти в основу формулювання поняття та структури механізму забезпечення прав людини, громадянина у кримінальному провадженні.

Провівши аналіз наведених наукових точок зору, хотілося б констатувати таке, що в більшості науковці у механізмі забезпечення прав людини виділяють різні його форми, наприклад, як то: «гарантування», «захист», «охорона», «реалізація», «здійснення», «дотримання», «юридична допомога», «відновлення», «закріплення». Отже, механізм забезпечення прав і свобод людини

посідає особливе місце в системі правового регулювання, будучи сполучною ланкою, завдяки якому норми права, що юридично фіксують права учасників кримінального провадження, знаходять свою реалізацію.

Отже, підсумовуючи хотілося б констатувати, що ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини як то в Конституції, але і забезпечує необхідним механізмом для реального здійснення цих прав. Зазначений механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення таких умов для реалізації людиною своїх прав, а потім трансформується в охорону прав учасників кримінального провадження, а у разі порушення даних прав – у захист цих прав.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Київ: Паливода, 2017. С. 5.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Київ: Паливода, 2017. С. 327.
3. Права человека: учеб. / под ред. Е.А. Лукашева. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 305.
4. Михайленко О.Р. Про право забезпечувальну діяльність у кримінальному судочинстві України. *Проблеми процесуальної науки: історія і сучасність*: збір. наук. праць. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. С. 17.
5. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. С. 24.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс): підруч. Харків: Еспада, 2006. С. 229.
7. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. С. 3.
8. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: моног. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. С. 38–39.
9. Темченко В.М. Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод у міжнародних та правових актах. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 8. С. 84.
10. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учеб. 3-е изд. Москва: Омега-Л, 2008. с. 54.
11. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. Київ: КНТ, 2008. С. 153.
12. Верхогляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінального процесуального примусу: моногр. Харків: Юрайт, 2012. С. 14.

РЕВА Лариса Григорівна
кандидат філологічних наук,
член-кореспондент Академії наук вищої освіти України,
член Національної спілки краєзнавців України,
м. Київ, Україна

ГУМАНІТАРНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ: ПРАВОВА ДЕРЖАВА І ЛІТЕРАТУРНА БІОГРАФІКА

У гуманітарній сфері, на наш погляд, проєвропейські цінності «розводяться» з позицій периферії: самі цінності десь там, а ми тут, і нам лише тягтися до них, і колись, врешті, долучитися. У самих же європейських країнах – Скандинавії, чи Греції (наприклад), мають інші орієнтири щодо своїх, власне, європейських мірил. Вступ до Єврозони тощо – це зовсім інші інституції, зі своїми вимогами та критеріями до кожного «вступника», в які ніякою мірою не може вписуватися безнаціональний безликий менталітет наших керманічів. Європейські ж надбання – не лише якісь суто чужорідні, а й наші: пам'ятки Київської Русі, Софії Київської XI століття, київське віче, перший університет Східної Європи – Києво-Могилянська академія, Запорізька Січ – незалежна демократична республіка, оригінальна форма самоврядування, 500-літня історія українського козацтва із неповторним літописанням, Конституція Пилипа Орлика, понад триста неперевершених українських пісень, філософія Г. Сковороди, український Пророк – Шевченко, далі – І. Франко, Леся Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський, М. Лисенко, О. Потебня, ноосфера В. Вернадського, І. Пулюй, С. Корольов, поетика кінофільмів О. Довженка, М. Рильський, П. Тичина, «Березіль», Л. Курбас, Архипенко, бойчукісти... А скільки вкрадених і замовчуваних досі імен? XX століття – унікальне не лише своїми постатями, а й подіями, які саме спричинили виникнення його постатей: дві світові війни, громадянська війна за демократію й незалежність, страшний геноцид Голодомору, унікальна відроджувальність, ряснота імен, індивідуальне розмаїття українських процесів 20-х років XX століття, Розстріляне Відродження, міжвоєнна література та література війни, творча палітра діаспори, шістдесятництво, заготована творчість 70–80-х років... Це неповний перелік європейськості України, навіть – ширше, її світового досвіду, про який ще відгукнеться. Так яка методологічна схема може вміститися в історизм нашої літературної української долі? Жодна з існуючих теоретичних моделей не здатна окреслити повністю український біографізм. Тому, все ж ми вдалися до існуючих періодизацій літератури, щоб локально «причепитися» до метрологічних засад.

Як і інші соціогуманітарні дисципліни, літературна біографіка в своєму розвитку керується гуманістичними традиціями і моральними принципами. Принцип гуманізму – провідний у методології літературної біографіки.

Її гуманізація означає підпорядкування досліджень життєвого та творчого шляху митця інтересам суспільства, його удосконаленню.

Не менш важливим є і принцип соціальної обумовленості і об'єктивності. Дослідник, вивчаючи суперечливі літературні явища, має право на озвучення своїх поглядів на той чи інший факт життєпису письменника або літературознавця, але одночасно він зобов'язаний дати повну існуючу інформацію про діяча.

Для української літературної біографіки характерний високий науковий рівень. Її науковість відбивається насамперед у застосуванні науково обґрунтованих методів дослідження, у доборі для інформації високоякісних ресурсів, схем їх угруповань, аналізу, характеристик.

Цим та іншим культурологічним процесам присвячені численні заходи, які проводяться в світі. Ми свого часу брали участь на подібній конференції у Чернігові [1, с. 157–164], де лейтмотивом прозвучало питання про сучасну освіту в Україні в контексті європейської інтеграції; правовий простір України, забезпечення прав людини; глобалізацію та її вплив на економіку України; тенденції розвитку євро регіонів; міжкультурний діалог, участь громадян України в програмах ЄС; Європа у системі міжнародних відносин в XXI столітті тощо. Подібна тематика наукових форумів – не поодинокі. Непрості трансформаційні процеси перетворень в сучасному культурному просторі цікавлять не лише вчених академічних інституцій [2, 405 с.], [3, 296 с.], [4, с. 301–305] тощо.

Прагнення України утвердитися в світовій спільноті сягають глибини віків. Вагомий внесок в теоретичне обґрунтування націотворення українського народу, у формуванні послідовної орієнтації на утвердження державної самобутності українського народу в колі країн європейської цивілізації в XIX – першій половині XX ст. зробили М. Костомаров, В. Антонович, Д. Яворницький, Д. Багалій, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Донцов, С. Єфремов, В. Перетц та інші вітчизняні мислителі. Тим більше, що зв'язки України зі світовим товариством – віковічні. Ми писали про це в статтях про стосунки України з Францією [5, с. 301–305] та германами [6, с. 290–297]. Наш прапор – жовто-блакитний – подарунок імперської династії Австро-Угорщини – Габсбургів. Примадонною у Віденській опері є наша Вікторія Лук'янець, кожен з її концертів – аншлаг та овації. Нашого цвіту – по всьому світі... «Україна існує на планеті дуже давно, але чимало сучасників не навчилися її вирізати ані на географічних картах, ані на історичному овиді. Час від часу ми були дуже помітні, однак траплялося, Україну століттями вперто не помічали й виштовхували на околицю цивілізованого життя. Але народові нашому з давніх давен притаманна неметушлива гідність, споконвічне прагнення миру і співпраці з усіма народами світу» [7, с. 7].

На першому місці в усіх перетворюючих процесах, а особливо від XII століття, залишалася Людина. Людина – особистість стала об'єктом історії починаючи з часів Відродження XVII століття, коли література, врешті, повернулася до людини. Вона мала всі, притаманні соціуму, якості: гумор, сатиру, критику,

свідомість, самосвідомість, честь та гідність, відчуваючи потенційну силу свого особистого рішення, голосу. Але зараз, в XXI століття, на відміну від епохи Бароко, людина перестала боятися. А це є найвищим досягненням, критерієм мужності та самоусвідомлення себе не як раба, істоти, а великий результат неконформізму. До цього ж додавалася революційність.

Риси національного характеру українця формувалися протягом тисячоліть як універсалії. Великій справі зміцнення підупалоого нині в значної частини людей духу покликані служити і художні розповіді про многотрудні, як правило, життєві шляхи видатних особистостей. Як і понад сто років тому, в «хворі», за характеристикою А. Чехова, часи, «подвижники потрібні, як сонце». І так само потрібні яскраві історико-біографічні твори про них, які являють собою цінний виховний матеріал [8, с. 6]. Самостійне оволодіння знаннями, залучення до культури в усіх її формах у наші дні вимагає належної інформації студентів про самобутні види словесної діяльності людини. Без цього неможливе, зокрема, й зберігання нашої культурної спадщини, введення її в контекст сучасної культури. В цьому плані особливого значення набуває ознайомлення молоді з раритетами давньої писемності. У вихованні молоді велике значення мають поруч зі стародруками твори представників античної культури, зокрема – Есхіла, Софокла, Еврипіда, Аристофана, Гомера, Платона, Арістотеля, Горація, Вергілія, Шекспіра, Мольєра, Гете, Шіллера, Байрона, Гюго, Ніцше (він у першій мірі – мистець), а в українській літературі – Шевченка, Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Коцюбинського, Стефаника, Олеся, в російській літературі – О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Достоєвського, Л. Толстого... «Ніщо так не поширюється серед народу і ніщо так не формує людське думання... як красне письменство ...» [9, с. 19–20].

Ми схилиємося до всього чужого, а не свого. Вдягаємо дрес-коди, їздимо в іномарках, вживаємо замість здорової їжі хачапурі, хот-доги, суші, пахлаву. Нас переконують, що сьогодні не можна жити без англійської мови. На кожному кроці бачимо написані чужою мовою вивіски готелів, маркетів, фірм та фірмочок: Silver, River, Drim, Town. Служби, що відповідають за дотриманням українських законів -- все це не помічають або не хочуть помічати. Як же треба зневажати самих себе? Виходить – без української мови жити можна, а без англійської – ні? На широкий загальний ганебну англоамериканізацію, яка витісняє все українське з України, не говорять, хіба що у вузькому колі, – на радіо «Культура». Про українські цінності, як про найвищий престиж українського народу, говориться катастрофічно мало, що це загрожує забуттям традицій і уявлень про національність людей, які живуть в Україні. «Коли йдеться про європейський вибір України як щось нове, не варто забувати, що вибір той бував і литовським, і польським, і російським, і навіть турецьким, коли після знищення Запорозької Січі чимало козаків подалися за Дунай. Бував той вибір і заокеанським, коли від біди люди з України емігрували до Канади, Сполучених Штатів чи Австралії» [7, с. 7].

Парадоксально, попри те, що цивілізована Європа дивиться на нас зверху, саме вона не проти асимілювати українців у своє лоно. А мільйонам українських жінок та чоловіків уже просто стали невід'ємною трудовою еміграційною кастою у багатьох країнах світу: Італії, Чехії, Португалії, Бразилії, Аргентині, Америці, Канаді тощо. До речі, на відміну від китайських, тайських, турецьких, арабських мігрантів, українських ніхто не жене з тих країн, де вони працюють, а такі країни, як Польща та Росія ще й спеціально створюють умови для еміграції туди українців. Не дивно, що за часів царизму та Советів українців навіть сім'ями насильно завозили до Сибіру та Далекого Сходу. Чому так відбувається саме з нами, чи замислювалися ми колись? Чому нас вважають другим сортом вище вказані народи і одночасно усюди запрошують?

Чому лише невелика кількість просунутих українців замовляють у бібліотеках томи, які належать провідникам нашої нації: В'ячеслава Липинського, Миколи Міхновського, Євгена Коновальця, Степана Бандери, Олега Ольжича, Дмитра Донцова, Євгена Маланюка, В'ячеслава Чорновола?... На жаль, переважна більшість наших громадян не знайома з працями цих видатних державних мужів.

Одним із вирішальних факторів національної самобутності українського народу є мова, яка є феноменом духовної культури нації. Через мову пізнається людина, виявляється її моральне обличчя, суспільні та естетичні ідеали. Культурологічний потенціал мови пояснюється тим, що вона відбиває важливі суспільні явища, соціальні відносини, звичаї, морально-етичні та естетичні норми національного світогляду. Як явище національної культури, вона репрезентує надбання інтелектуальної, філософської й естетичної думки, є адекватною формою суспільної й індивідуальної моральної свідомості. Мова є невичерпним джерелом дослідження духовного потенціалу українського народу. Особливого значення в наш час набувають студії, в яких досліджуються мовні і немовні інформаційні ресурси, які використовуються в сучасному суспільстві для передачі інформації [10, с. 304–309], [11, с. 39–47].

У всьому світі знають, що пісня в усі віки повносилими хвилями заливала усі наші простори: йшли на роботу – співали, працювали – співали, верталися з роботи – співали. Без пісні не одружувалися, не народжувалися, не святкували й не сумували. Винятком хіба що є час теперішній, коли нам начебто хтось «пельку заткнув», примусив забути свій особливий, піднесений стан духу, який досягається піснею, примусив поринати лише у споглядання чужих, не відповідних нашому характерові мелодій та ритмів. За визначенням І. Каганця, саме наші предки – трипільці, арії, кіммерійці, скіфи, сармати, анти, русичі, козаки – ті, хто мешкав в Північному Причорномор'ї, становлять собою цивілізаційну потугу для людства. Саме вони натхненно працювали на його справжній розвиток. «Ми були і добрими учнями, й мудрими вчителями. Навіть у манерах, в українській багатомовності й багатокультур'ї – сліди спілкування з десятками народів. У нашій багатющій мові часом заплелися тюркські, російські,

німецькі, польські елементи, які й зробили нас більш зрозумілими для інших і для самих себе...» [7, с. 7–8].

Зруйнована духовність, дух та самотність українського життя, нерозуміння державності, втрата культури, занепад любові, понівечене слово породжують у своїй сукупності жадібність, садизм, жорстокість, збайдужіння. Егоїзм поборов самопожертву, став символом Великого розуму, а самопожертва тепер стала символом недоумкуватості. Благородство вважається слабоумством, а честь – ототожнена з відсталістю. Самопожертва дорівнялася до жебрацтва. Якщо не зробимо виклик цій спустошливій ході невігластва, то будемо приречені на смерть. Не здолаємо кризи – ні економічної, ні кризи в собі. Як тут не згадати наш віковичний фольклор? [12, с. 143–49], [13, с. 174–176].

У час всеохоплюючих глобалістичних процесів особливого значення набувають ті чинники, які сприяють збереженню та розвитку самотності українського народу, його духовності. І саме висока духовність покликана врятувати світ від руйнації. Наша країна є здобуток тисячолітнього розвитку українського народу. Тут все пройнято українською культурою, а все, що витворено, є плодом розуму і рук українського генія. Подальший розвиток держави неможливий без опертя на молоді національні кадри з високою духовністю, що продовжували б традиції попередніх поколінь. «На жаль, ми не тільки набували, але і втрачали. Історія подарувала Україні відцентрову долю, неперворотно розкидаючи її багатства та її людей світами. Наші співаки й композитори, полководці і художники століттями вели перед у Відні, Москві, Санкт-Петербурзі чи Варшаві, де потроху забували свій родовід, губилися у чужинських безмежжях простору і часу. Та лишалася земля, лишалася мова, народ. Безсмертя України полягає саме в умінні відродитися й зберегти себе попри всі знегоди. Забуваються імена й родоводи, але лишається доробок» [7, с. 8].

Глобалізаційні процеси Всесвіту найпомітніше виявилися у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, дедалі відчутніше впливаючи на економічне, політичне та культурне життя, базуючись на різкому зростанні виробництва інформації, розвитку науки, комунікаційній революції. Найбільшого акценту набувають інформаційні ресурси, які в період глобалізаційних перетворень є найвідчутнішими і єдиними документами перед викликами сучасності, еволютивності розвитку суспільства. Глобалізм почасти нівелює значення кордонів, географічних особливостей, включає у сферу загальних інформаційних впливів все ширші прошарки населення, перетворюючи інформаційний ресурс на самостійний засіб впливу і суспільного розвитку. Сьогодні основні напрями досліджень спрямовані на вивчення характерних особливостей інформаційних, економічних, політичних та інших наслідків глобальних впливів і вироблення стратегії розвитку в умовах існування цих впливів для окремої країни, нації тощо. Сьогодні кількісний аспект інформації виступає як найпростіший рівень наукового знання про інформацію. Доступ все більшої кількості людей до інформаційних масивів, особливо в електронному їх вигляді, прискорив процеси структуризації суспільства.

Наповнення вітчизняних інформаційних баз новою інформацією пов'язане з розвитком комунікацій і технологій співробітництва в рамках міжнародних проектів, що охоплюють інформаційні структури і глобальний інформаційний простір. Розвиток системи українських інформаційних баз залежить від розвитку основних потоків інформації на всіх існуючих носіях, якими користується суспільство. І хоча технічний прогрес і забезпечує новітніми технологіями щодо збереження й розповсюдження інформації, проте повного витіснення новими носіями традиційних систем не відбувається. Книга залишається одним із найважливіших джерел інформації. Особливо актуальними у вирішенні деяких специфічних служб інформації є ЗМІ – телебачення і радіо. Джерелом наповнення інформаційних баз суспільства лишається також кіно. Поряд з телебаченням, театром, іншими видами мистецтва важливим є розвиток кінотовиробництва на базі новітніх цифрових технологій тощо.

Що стосується розвитку системи зв'язку, від космічного до кабельного, – технічний прогрес у цій сфері сприятиме розвиткові ефективної циркуляції інформації.

Не остання роль у культурі – за бібліотеками. Молодь, на жаль, перестала ходити до читальних залів, використовуючи інтернет-ресурси. В цьому є деяка перевага, але присутній і сум, оскільки небажання приєднатися до світової культури фізично, ми шукаємо легші шляхи, ледь натиснувши пальцем клавіатуру комп'ютерів. Сучасні електронні бібліотеки, – за словами Я.Л. Шрайберга, – «відрізняються від традиційних бібліотек не тільки і не стільки тим, що забезпечують доступ до віддаленого, розподіленого і різноманітного ресурсу за допомогою телекомунікаційних технологій» [14, с. 16]. Книгу, за нашим глибоким переконанням, не замінить жоден інформаційний ресурс. Це все одно, що дивитися на Джоконду зі сторінок популярного видання. Дивлячись, яку мету переслідуюмо.

Особливого значення в наш час набувають студії, в яких досліджуються мовні і немовні інформаційні ресурси, які використовуються в сучасному суспільстві для передачі інформації.

Розвиток нових інформаційних технологій ставлять свої вимоги до інформаційно-бібліотечних систем і окремих бібліотек. У формуванні системи наукових електронних ресурсів науковці виокремлюють проблеми відтворення рукописної, архівної та книжкової спадщини визначних учених в електронному середовищі у рамках програми «Пам'ять України». Потрібні сучасні бібліотеки, які вміють представити книги в цифровому форматі, без цього руху вперед не буде. Сучасне покоління читачів уже оцінило такі переваги електронних книг, як оперативність розміщення інформації в електронних базах даних, оперативність пошуку інформації, оперативність використаних даних та зручність користування цими даними. Майбутнє – за мережами електронних бібліотек. Всесвітня мережа Інтернет побутує не лише в бібліотечній сфері. Інтернет, як повітря, міцно увійшло в наше життя. Нині бібліотеки, незалежно від носіїв

інформації і поділу ресурсів, вступили в нову еру – еру мереж, електронних документів і віртуальної реальності. Сьогодні головна стратегія інформаційного суспільства полягає в підготовці і створенні майбутнього «суспільства знань». Найактивнішу участь у цьому процесі має брати наукова бібліотека, оскільки саме вона є одним з основних соціальних інститутів, що забезпечують суспільству доступ до наукової інформації як на традиційних, так і на електронних носіях. Без ефективного впровадження – спеціально орієнтованих, інноваційних технологій опрацювання та передачі інформації жодна наукова бібліотека – не зможе ефективно впроваджувати необхідні суспільству знання.

Оцифрування – спосіб отримання і зберігання зображень засобами комп'ютерних технологій. Інформація зберігається на магнітних або оптичних носіях. Серед переваг цього методу – швидкий доступ до інформації великої кількості користувачів водночас. Автоматичні засоби пошуку набагато полегшують як сам пошук, так і використання інформації.

Студентська молодь, як найбільш суперечливий прошарок соціуму, що деколи не має стійких ціннісних орієнтацій, потребує підвищеної уваги, інакше суспільство може втратити свого громадянина, його кваліфікацію тощо. І тут необхідним фактором виступають духовні, культурні та естетичні цінності – глибоке осмислення сенсу цілей людської життєдіяльності. Система цінностей індивіда знаходить відображення в різних видах його діяльності, яка є передумовою виникнення інформаційних потреб особистості. Досвід бібліотек показує, що спрямування і мотиви пошуків студентської молоді найрізноманітніші – від пошуку інформації для занять, до комфортного відпочинку та розваг: спілкування з друзями, перегляд часописів, заглиблення в раритети, «походити» по Інтернету тощо. Бібліотека, як джерельна криниця, має втілювати спрагу кожної душі, яка, переступивши її поріг, уже є небайдужою в своїх пошуках.

Задоволення інформаційних потреб користувачів є головною метою функціонування бібліотек, що визначає їхню активну участь в інформаційних перетвореннях у державі. Споконвічно людство створювало суспільні інститути, спрямовані на створення різних видів документів, їхнє накопичення, зберігання та розповсюдження.

В основі позитивного резонансу лежить давній принцип: що посієш, те й пожнеш. Хто охоче віддає, той і одержує. Нам посміхаються у відповідь на нашу посмішку. Тому, хто випромінює радість, зустрічаються радісні люди, і він приносить радість у життя інших людей. Той, хто живе в любові, ніколи не відчує себе самотньо. Коли людей об'єднує любов, чи то родина, дружба або незначний колектив, і ця сила утримує їх разом, тоді й виникають духовні імпульси, які сприймаються та підсилюються відповідними світлими та янгольськими істотами. Спільна праця людей у дусі любові, взаємопошани й поваги, гармонійно сповнює духовні світи радістю, а наша Матінка Земля полегшено зітхає. Адже світлим істотам, і в першу чергу матінці Землі, бездушність і байдужість не властиві».

Всесвіт влаштований так, що без конкурентної боротьби обійтися неможливо. Але, втягуючись в неї, потрібно вести її чесно, оскільки, згідно з Давньою арійською філософією, своє місце під Сонцем потрібно завоювати з чистою совістю. Будьте конкретні та уважні. Озирніться довкола себе – цілком можливо, що золото знаходиться під ногами. Якщо це так, то за відомою завзятості, чесно наживете статки, за які не соромно буде дивитися людям в очі.

Підсумовуючи висловлене Давньою арійською філософією, можна зробити висновок, що сама Людина є творцем власного життя, власної долі. І для того, щоб змінити життя на нашій Планеті, необхідно здійснити перехід від негативної енергетичної сили до позитивної. Тільки тоді зміниться менталітет нації, і життя стане прекрасним.

Збереження рідної мови і менталітету – це не гра у патріотизм, а необхідність гармонізації стосунків з Космосом, і, зрештою, це шанс на виживання. Рідна мова формувала свій менталітет її носіїв і не давала можливості в широких масштабах виявляти агресію і зневагу до ближнього.

Вочевидь, що перехід до масового використання новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій неминуче призведе до серйозних соціальних стресів, дасть технічну можливість групам людей, які володіють засобами масової інформації і комунікації, певною мірою і за необхідності контролювати все суспільство загалом, і кожну людину зокрема.

Як і будь-яка інша, концепція інформаційного суспільства має не допускати брутального технологічного детермінізму, а враховувати складність, багатовекторність, суперечливість упровадження нових технологій у суспільне життя, взаємодію різних чинників суспільного розвитку, серед яких особливу роль відіграє людський фактор.

Письменник – у понятійному сенсі – абсолютно світовий – лише мешкав у тій чи іншій країні. Твори його, статті – якщо витримали іспит часом – здобуток світової цивілізації, або ж – ні. Проте – кожен займає свою ланку у безперервному еволюційному процесі. Демократія – теж процес. І сьогодні історія України не є нерухомим проектом чужої «провіденційної» волі, а відкритим простором дій. О. Гончар у своїх «Щоденниках» записав: «Я – з напівстепу. Цим багато що пояснюється у творчості і в самому складі душі. Перші враження дитинства – неосяжні простори» [15, с. 395]. А 10 травня 1988 року (Щоденники. – Т.3) О. Гончар виступав перед бібліотекарами, де «дав собі волю». Серед бібліотечної громади була і я.

Початок ХХІ століття сприймається як найпотужніший вибух, що був підготовлений багатьма духовними чинниками. Не можна оминати глобальні світоглядні перетворення, які матеріалізувало покоління межі століття. З усвідомлення поразки і з аналізу її причин починається шлях до перемоги.

Тема пам'яті на пряму пов'язана з ідентичністю як особи, так і цілого народу. Безпам'ятність робить людину слабкою, предметом маніпулювання різними тоталітарними системами. Зараз на людство, особливо молодь, впли-

ває віртуальний, почасти позбавлений національних ознак, світ інтернету. Тому пам'ятки народу необхідно зберігати, як зіницю ока. Яким побачить світ українця – залежить лише від наших сучасників. Не можна зупинятися на історичних досягненнях. Потрібно намагатися рухатися вперед. У цьому вирішальна роль належить українській еліті, новому поколінню з високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними ідеалами, гармонійно, всебічно розвинутих, з багатогранними знаннями, глибокою національною свідомістю, почуттям гідності, патріотизму, з фантастичною енергією, творчим потенціалом, геніальністю, величезним талантом, конкурентноздатними помислами та ідеями [16, с. 75 – 78].

В кольоровому альбомі «Україна – любов моя: Фотокнига», В. Коротич у вступній статті сказав: «...є два поняття, що далеко не тотожні. Одне з них – Батьківщина, а друге – держава... Батьківщина – поняття вічне, як океан, в якому злилося безліч річок – історії, культури, мови, природної краси, – годі їх рахувати. А держава – політична структура, що діє певний час на Батьківщині» [7, с. 7].

Аби потужні процеси глобалізації, ренаціоналізації та регіоналізації, що паралельно і динамічно відбуваються в сучасному світі, перманентно формуючи великі інтеграційні економічні новоутворення, політичні союзи, військові блоки, постколоніально-тоталітарні світи, нас не позбавили українськості, соборності та національної гідності. Щоби ми, як нація, як суспільна цілісність «мертвих, і живих, і ненароджених» знали свою правдиву історію, не асимілювалися, а стали рівноправними учасниками міжнародних мегаутворень, змогли успішно розв'язувати проблеми колективної оборони, системного захисту національних національних інтересів, етнічної, культурної, релігійної, промислової та іншої ідентичностей, соціальних цінностей, споконвічних традицій та модерних інновацій. Щоб Україна була здатна змагатися на світовому рівні в освітньому, знаннево-фаховому науково-технологічному, інформаційно-комунікаційному, інноваційно-інвестиційному, духовно-інтелектуальному та інших якісних цінностях (аксіологічних) сутностях людського розвитку, а відтак на цивілізовано-партнерських засадах увійшла в систему міжнародного розподілу праці, побудови нових укладів економіки не в статусі постачальника дешевої робочої сили, а активного креативного суб'єкта. Щоби ми не втратили свою суб'єктність і не були, за Франком, тяглом у поїздах їх бистроїздних. Нарешті, щоби політика ґрунтувалася як на загальнолюдських цінностях, так і на засадах стратегічних складових національної ідеї – внутрішньої соборності України, збереженні самобутності та гідності людини, її спільноти, їхньої адекватній зовнішній інтеграції [17].

Таким чином, роль особистості як рушійної сили вселенського прогресу, зважаючи на попередні еволюційні сходинки, є надважливою; вона повинна зіграти і сьогодні, у вирішальні історичні дні нової правової України.

Список використаних джерел:

1. Рева Л.Г. Концептуалізм джерелознавства української літературної біографіки – домінантної складової частини європейської культури: збір. матер. *Україна Європейська: сучасні тенденції та перспективи*: III Міжнарод. наук.-практ. конф. (02.05.2010). Чернігів: ФОП О.А. Стельмах, 2010. С. 157–164. 240 с.
2. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна. Особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / НАН України; Ін-т європейських досліджень НАН України. Київ: Україна, 2010. 405 с.
3. Культурологія та соціальні комунікації: Інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф., (18–19 листоп. 2010 р.). Харків: ХДАК, 2010. 296 с.
4. Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (26–27 берез. 2009). Київ: КНЛУ, 2009. 504 с.
5. Рева Л.В. Коптілов – мій викладач, який навчав думати і творити. Українське мовознавство. *Мова як світ світів: Поетика і граматики*: міжнар. наук. конф. (18–19 листоп., 2010 р.). Київ: Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. № 40(1). 438 с. С. 301–305.
6. Рева Л. Микола Дашкевич – історик, джерелознавець, автор військового епосу Придніпров'я (за Північними пам'ятками): Кримський відгомін. Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії: наук. збір.; матер. всеукр. наук. військ.-істор. конф. (6–7 жов., 2011 р.). Севастополь, 2011. 802 с. – С. 290–297.
7. Коротич В. Україна – любов моя . Фотокнига. Київ: Спалах, 2005. С. 7.
8. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі. Від початків до сьогодення. Київ: Академія, 1996. С. 6.
9. Білецький Л. Історія української літератури. Т. 1: Народня поезія. Авсбург, 1947. С. 19– 20.
10. Рева Л. До питання про мовний код українського народу. Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць. Вип. 1. Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2011. С. 304–309. 316 с.
11. Рева Л. Літературна українська мова доби Ренесансу та Бароко (за фундами Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України). Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика і літературознавство. Бердянськ: БДПУ, 2011. Вип. VI. Ч. 2. С. 39–47.
12. Рева Л. Голубина книга як фундамент усної народнопоетичної творчості України. Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: матер. третьої наук.-краєзнавчої конф. в 2 ч.; під ред.. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. Меджибіж–Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. Ч. 1. 390 с. С. 143–149].
13. Рева Л. Украинские народные баллады о любви и верности. Менталитет славян и интеграционные процессы. *История, современность, перспективы*: матер. VII Междунар. науч. конф. (Гомель, 26–27 мая 2011 г.); в 2 ч. Ч. 1. 240 с. С. 174–176.

14. Шрайберг Я.Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий: ежегодный доклад. С. 16. URL: http://www.gputb.ru/win/ntb/ntb2002/1/f01_03.htm/

15. Гончар О. Щоденники: в 3 т. Т.2: 1968–1983. Київ: Веселка, 2003. С. 395.

16. Рева Л. Життєписи видатних діячів української літератури в історичній пам'яті (з досвіду роботи в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського). *Наукові праці*. Т. 135. Вип. 122. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с. С. 75–78.

17. Вовканич С. Борітеся не лише Майданом. *Україна молода*. 26.02.2014.

РЕЗВОРОВИЧ Кристина Русланівна
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

МЕХАНІЗМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ

Судовий захист цивільних прав та інтересів людини і громадянина в судах є важливим компонентом системи демократичних свобод і однією із гарантій держави у забезпеченні прозорих умов функціонування суспільних процесів. Судовий захист є одним із способів забезпечення законності в реалізації цивільних відносин але являє собою окрему самостійну сферу публічних відносин, оскільки безпосереднім учасником цього процесу виступає суд, як орган державної влади. Актуальність саме такого способу захисту цивільних прав пояснюється тим, що на сьогодні в Україні майже завершена судова реформа, сформовано нові суди, змінено якісний склад суддів, робляться спроби підвищення ефективності процесуального законодавства та відновлення довіри до суду. Але постає потреба аналізу недоліків сучасного стану цивільно-процесуального забезпечення прав особи на судовий захист в процесі реалізації цивільних відносин. Дана проблематика останнім часом активно обговорювалася такими вченими як З.В. Мельник, М.В. Менджул, К.С. Полетило, Т.О. Родоман, М.В. Сидоренко тощо. Однак на сьогодні дискусія стосовно якості судового захисту цивільних прав у нових умовах лише набирає і обертів, і актуальності. Відтак, доцільно проаналізувати сучасні умови цивільно-правового забезпечення та практичної реалізації способів судового захисту прав людини в цивільних правовідносинах в Україні.

Судовий захист є правом особи, а його забезпечення – обов'язком держави. Така модель є беззаперечним імперативом і саме на її реалізацію повинна спиратися держава під час створення організаційно-правового забезпечення її реалізації. Вітчизняне законодавство визначає, що право на судовий захист є неухильним, а його обсяги не можуть бути зменшені в інший спосіб ніж законом або договором. При чому останній може бути визнаний нікчемним, якщо компроміс сторін щодо вибору способів захисту власних прав виявиться таким, що суттєво порушує баланс інтересів одного з суб'єктів відносин. Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) визначає способи захисту, які застосовуються судом. Це означає, що саме на законодавчому рівні суд обмежується у формах своєї діяльності, а реалізація права на захист є похідною від ступеня право розуміння законодавцем принципів та засад демократичного врегулювання.

Так, відповідно до ст. 5 ЦПК України «здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону» [1]. Аналіз даної норми свідчить про необхідність зробити одразу три висновки.

По-перше, суд здійснює захист прав особи лише у тому випадку, якщо особа вичерпала всі інші способи захисту своїх прав, визначені в законі або договорі. Таке формулювання свідчить про те, що законодавець розглядає можливість залучення держави (суд – це орган державної влади) в якості арбітра для розгляду спору лише за умови, що особи вже скористалися іншими засобами та способами розв'язання спору. Це дещо зменшує обсяг права особи на судовий захист, оскільки це право є безмовним відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тому формулювання «у випадку, якщо закон або договір...», яке міститься в ч. 2 ст. 5 ЦПК України треба замінити шляхом викладення його в такій редакції: «у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, або у випадку вибору особами судового захисту як основного способу захисту цивільних прав, суд відповідно до викладеної в позові вимоги особи, що до нього звернулася, може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону». Таке формулювання поставить право на звернення до суду на один рівень із позасудовими способами захисту порушеного права.

По-друге, формулювання «здійснюючи правосуддя суд захищає...» дає важливе розуміння того, що держава не лише стоїть на сторожі інтересів, а бере на себе обов'язок та відповідальність надати повний спектр можливостей для відновлення особою порушеного права, а також демонструє доступність правосуддя. Суд імперативно захищає, тобто це остання і найвища інстанція в розумінні верховенства права та невідворотності порушеного права шляхом здійснення справедливого правосуддя. Такий обов'язок держави, на наш погляд, знайшов нове трактування та розуміння в інституті конституційної скарги, коли особа захищаючи свої права отримує можливість звернутися навіть до Конституційного Суду України у випадку, якщо суд загальної юрисдикції, розглядаючи справу особи ґрунтуватиме свої висновки на нормі закону, яка на його думку суперечить положенням Конституції України. Таким чином, держава через судову інстанцію захищає права особи, при чому через судову інстанцію трактуючи суд як орган держави, а це означає, що навіть у випадку наявності спору з державою інтереси особи будуть превалювати.

По-третє, способи захисту цивільних прав визначені на законодавчому рівні, а способи захисту прав судом мають взагалі вичерпний перелік і

містяться в спеціальному нормативно-правовому акті. Таким актом є Цивільний кодекс України, в якому в ст. 16 закріплюються наступні способи захисту цивільних прав особи в судовому порядку: «визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та/або припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди та/або моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади тощо» [2]. Законодавець наділяє суд широким колом можливостей для реалізації ним захисту прав особи. Таке коло можливостей є прямим наслідком обов'язку і гарантій які бере на себе держава в частині захисту прав такої особи. Важко стверджувати стосовно повноти вказаного набору способів захисту порушеного права, але однозначно можна зробити висновок стосовно недостатності їх характеру. Вони всі мають правовстановлюючий характер, що означає вольовий та беззаперечний характер судового рішення. Суд врегульовує спір визначаючи спосіб подальшої моделі відносин між особами, а також спосіб відновлення порушеного права особи. Натомість таке розуміння захисної функції суду суттєво розширює межі самої доктрини діяльності судових органів. Якщо суд це інститут гарантування захисту прав особи, то такий спосіб як зміна правовідношення демонструє не стільки захист прав як такий, скільки трансформації правової реальності для суб'єктів спору. Іншими словами не має гарантій, що право особи в нових правовідносинах не буде порушене тим же суб'єктом правовідносин, який вже його порушив але в правовідносинах, що існували та призвели до такого результату. Правовідносини передбачають диспозитивність та свободу дії їх учасників, а тому захист права особи шляхом зміни правовідносин не веде до стовідсоткового відновлення права. Більше того, зміна правовідносин для другої сторони спору є імперативним елементом регулювання правовідносин, які здійснює держава в особі суду. Це може і повинно розглядатися як зловживання владою.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище ми приходимо до висновку, що сучасне вітчизняне цивільно-процесуальне законодавство наділяє судову інстанцію широким спектром способів захисту порушеного права особи. Натомість, не всі із них можуть в повній мірі розглядатися як гарантія відновлення порушеного права. Більше того, вичерпність переліку способів судового захисту порушених цивільних прав викликає певний сумнів щодо повноти виконання державою своїх зобов'язань з приводу всебічності захисту. Натомість норма про можливість судом використовувати також способи визначені в договорі, роблять судовий захист гнучким засобом відновлення порушеного права з точки зору можливості прогресивного підходу до вирішення суперечок. Так, договірні відносини ґрунтуються на положеннях щодо неможливості виходити за межі закону, але способи реалізації відносин та їх захисту можуть бути різними і не обов'язково такими які чітко детерміновані в законодавстві,

але разом з тим такі, що не виходять за його межі. Це в свою чергу дає можливість судам виходити за межі переліку способів детермінованих цивільно-процесуальним законодавством, але не порушувати принципів здійснення цивільного судочинства. Разом з тим звертає на себе недосконалість законодавчого визначення суду як своєї останньої інстанції щодо захисту своїх прав, і право звернення до суду не повинно реалізовуватися лише після того, як вичерпані всі інші способи захисту прав особи. Це не може пояснюватися раціональністю витрат ресурсів та часу судами на вирішення спорів між особами, оскільки забезпечити судовий захист є обов'язком держави, щодо реалізації права особи на доступ до суду.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/stru#Stru>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n11>

РЕЗНІК Юлія Степанівна
кандидат юридичних наук,
старший викладач відділу підвищення кваліфікації прокурорів
з питань запобігання корупції
інституту підвищення кваліфікації прокурорів
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Права людини можна визначити, як можливість вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування та розвитку, які закріплені в законах, інших нормативно-правових актах держави, міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного та культурного розвитку суспільств.

Міжнародно-правовий захист прав і основоположних свобод людини є одним з аспектів складної і багатопланової проблеми захисту прав людини в цілому. Для неї характерні міжнародно-правові, політичні, економічні, соціальні, культурні, юридичні та інші аспекти. Захист прав людини є перш за все завданням внутрішньодержавного, національного правопорядку.

Механізм захисту людиною своїх прав – це взаємозв'язок носія права і органу державної влади на захист, який здійснюється за допомогою встановленої законом процедури правоохоронних відносин з метою захисту суб'єктивного права.

Метою роботи є аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в області захисту прав і основоположних свобод людини і характеристика реалізації його механізмів.

У різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод людини не були однаковими.

Вчені 19-го століття широко сприйняли природно-правову теорію прав людини. Професор Петербурзького університету Ф. Мартенс писав, що «всі освічені держави визнають за людиною, без приналежності до її підданства або національності, відомі основні права, які нерозривно пов'язані з людською особистістю» [1, с. 86].

Під цими правами зазвичай малося на увазі право на життя, свободу совісті та віросповідання. За твердженням швейцарського вченого І. Блюнчлі, природні права людини «повинні бути шановані як в мирний, так і воєнний час».

Точка зору про законність втручання в справи інших держав і правомірності інтервенції «за мотивами гуманності», для захисту основних прав і свобод людини поділялася більшістю юристів-міжнародників як у XVIII, так і в XIX столітті. Лише окремі вчені, наприклад професор А. Гефтер, стверджував,

що якщо держава зневажає права і свободи своїх громадян, «то треба припинити з нею будь-які стосунки», але не втручатися силою зброї в її внутрішні справи [2, с. 75].

Під час Другої Світової війни з усією очевидністю виявилися недоліки в міжнародному регулюванні прав і свобод людини. Її досвід і підсумки особливо яскраво показали нерозривний зв'язок між підтримкою міжнародного миру і безпеки, з одного боку, і дотриманням основних прав і свобод людини, – з іншого.

Міжнародні та регіональні організації провели велику роботу по закріпленню прав і свобод людини в міжнародних угодах і конвенціях, а також по створенню механізмів контролю за їх дотриманням. На міжнародному рівні ООН було прийнято значну кількість угод. Найбільш універсальними є міжнародні: пакти «Про громадянські та політичні права» [3], а також «Про економічні, соціальні та культурні права» [4], прийняті в 1966 році (набрали законної сили в 1976 році). Важливим джерелом є також Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року [5].

Вагомі міжнародно-правові акти з прав людини були прийняті: Радою Європи (Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року), Організацією американських держав (Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року, Американська конвенція прав людини 1969 року) і Організацією африканської єдності (Африканська хартія прав людини і народів 1981 року).

Європа зробила найбільш активні кроки по розробці міжнародних гарантій прав людини. У числі ефективних механізмів контролю, що застосовуються Радою Європи, слід зазначити Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [6], Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 року [7], Директиву Європейського Парламенту і Ради № 2011/24/ЄС від 9 березня 2011 року «Про забезпечення прав пацієнтів на транскордонні послуги з охорони здоров'я» [8].

Набравши чинності 3 вересня 1953 року Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не тільки проголосила основні права людини, а й створила особливий механізм їх захисту. Для реалізації положень було створено два органи – Європейська комісія з прав людини (1954 року) і Європейський суд з прав людини (1959 року).

Слід нагадати, що в 60-ті роки ХХ століття всі скарги, подані особистими заявниками або державами – учасниками Конвенції, ставали предметом попереднього розгляду в Європейській Комісії з прав людини. Вона розглядала питання про їх прийнятність, та при позитивному рішенні передавала справу до Європейського Суду з прав людини для подальшого прийняття остаточного рішення. З 1 жовтня 1994 року заявникам було надано право самим передавати свої справи до Суду за скаргами, визнаними Комісією прийнятними.

Європейський Суд з прав людини покликаний забезпечувати неухильне дотримання і виконання норм Конвенції її державами-учасниками. Він здійснює

це завдання шляхом розгляду і вирішення конкретних справ, прийнятих ним до виробництва на основі індивідуальних скарг, поданих фізичною особою, групою осіб або неурядовою організацією. Громадяни нашої країни вже мають досвід звернення до Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, нагляд за виконанням рішень Суду здійснює Комітет міністрів Ради Європи, який на виконання цієї норми покликаний стежити не тільки за своєчасною виплатою грошової компенсації, а й за тим, як держава – учасниця Конвенції виправляє, що стали очевидними під час рішення Суду розбіжність норм внутрішнього права або позиції судової практики до стандартів Ради Європи. Правові рішення, винесені Судом, обов'язкові лише для держави – відповідача по справі. Однак нерідко значимі рішення Суду виходять за національні межі, впливаючи на право і судову практику інших держав – учасниць Конвенції.

Основоположним документом, що визначає права і свободи громадян України, є її Конституція. Вона визначає невідчужуваність і непорушність прав людини, звертаючи увагу на той факт, що права і свободи людини і громадянина, що визначені в ній, не є вичерпними.

В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль над дотриманням конституційних прав і свобод людини здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини та його представники на місцях. Уповноважений Верховної Ради з прав людини є інститутом позасудового захисту прав і свобод людини.

Коло повноважень Уповноваженого з прав людини поширюється на всі випадки порушень громадянських прав і свобод органами виконавчої влади. Він може вимагати порушення адміністративного провадження стосовно державних службовців, які порушили конституційні права і свободи громадян. Має право також перевіряти дотримання цих прав в установах пенітенціарної системи (системи установ, в яких відбувають покарання засуджені – тюрми, колонії тощо).

Грубою формою порушення прав людини в Україні залишається бідність.

Системними є порушення конституційних прав людини на охорону здоров'я та безоплатну медичну допомогу. Особлива увага протягом останніх років доводилося приділяти захисту прав українських моряків.

В Україні необхідно ратифікувати Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей.

Глобальні процеси інтеграції міжнародного співтовариства підтверджують зростаючу роль міжнародної системи захисту прав людини. Проблема прав людини, що має не тільки правовий, але також політичний і етичний характер, стає, таким чином, одним з важливих розділів міжнародного і внутрішньодержавного права, що має на меті закріплення в суспільстві ідеології прав людини.

Список використаних джерел:

1. Комаров С.А., Ростовщиков И.В. Личность. Права и свободы. Политическая система. Санкт-Петербург: Издательство Юридического института, 2002. С. 336.
2. Назаренко Г.В. Теория государства и права. Москва: Норма, 1998. С. 176
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: міжнар. докум. від 21.12.1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнарод. докум. від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Хартия основных прав Европейского Союза. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
8. Об установлении прав пациентов на трансграничное здравоохранение: Директива Европейского Парламента и Совета № 2011/24/EU от 09.03.2011. URL: <http://eur-lex.europa.eu>

РОМАНИШИН Наталія Юріївна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Домашнє насильство та насильство за ознакою статі є проявами порушень прав людини та основними перешкодами забезпечення гендерної рівності. На сучасному етапі в Україні відбувається формування ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до положень Конвенції Ради Європи (Стамбульська Конвенція) «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яку ратифікували 46 країн та Європейський Союз. Новим поштовхом до вдосконалення законодавства та правозастосовної практики стало ухвалення Закону України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що був прийнятий Верховною Радою 7 грудня 2017 року Законом було передбачено у шестимісячний строк з дня набрання чинності Кабінету Міністрів України, міністерствам та іншими центральним органам виконавчої влади привести у відповідність свої нормативно-правові акти [1].

Тому був розроблений комплексний пакет законодавчих змін, який включив, з одного боку – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також зміни до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», до Цивільного процесуального кодексу України, до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо питань, які стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі; з іншого боку – зміни до кримінального блоку: Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Відповідно до змін у ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у визначенні термінів вперше в Україні було запропоноване визначення насильства за ознакою статі [2, с. 9]. Так, насильство за ознакою статі розуміється як діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції, становище, обов'язки жінок і чоловіків), або діяння, що сто-

суються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному чи приватному житті [3].

Відразу були внесені зміни до Кримінального Кодексу України Законом № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального Процесуального Кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», окремі положення якого набрали чинності 12 січня 2018 року, а остаточно набрав чинності 11 січня 2019 року. Так, Кримінальний Кодекс України був доповнений ст. 1261 «Про домашнє насильство», Загальну частину Кримінального Кодексу доповнено новим розділом «Обмежувальні заходи» (ст. 91), у новій статті 3901, злочином визначено невиконання обмежувальних заходів обмежувального припису, ухилення від проходження програми для кривдників, у ст. 121 встановлено кримінальну відповідальність за каліцтво статевих органів, внесена нова ст. 1512 «Примушування до шлюбу». Отримали нові редакції ст.ст. 152–156, де визначається статева свобода як право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у цій сфері будь-якого примусу. Також прописана нова редакція ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації».

Цивільний процесуальний кодекс України у главі 13 розділу VI доповнений ст. 3502, якою визначається порядок видачі судом обмежувального припису. У ст. 148 Кримінальному процесуальному кодексі України передбачається можливість у певних випадках обмеження права на володіння та носіння зброї і, що суд зобов'язаний оцінити ризик повторення чи продовження протиправних дій, у тому числі ризик летальності, що його створює обвинувачений у зв'язку із доступом до зброї (ст. 178).

З метою забезпечення комплексного, скоординованого підходу Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 затверджено Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 654 було затверджене Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Також Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 655 було затверджене Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

З метою координації дій, Наказом Міністерства внутрішніх справ від 1 серпня 2018 року № 654 затверджено Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника.

10 жовтня 2018 року Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому на-

сильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року. У Концепції чітко визначені мета, очікувані результати виконання Програми та визначення її ефективності, оцінка фінансових ресурсів, необхідних для виконання Програми [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» наказом Міністерства соціальної політики від 11 грудня 2018 року № 1852 була утворена Державна установа «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» [5].

Вже в поточному році було внесено низку змін до деяких Постанов Кабінету Міністрів України. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 року № 43 були внесені зміни до Типового положення про притулок для дітей служби у справах дітей, Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, Типових положень про службу у справах дітей, Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

20 березня 2019 року Постановою Кабінету Міністрів України ухвалено Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, що дозволить створити автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для збирання, накопичення, зберігання, використання, поширення визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі [6].

Всі ці зміни мають на меті створити ефективну систему запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до положень Стамбульської Конвенції і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та забезпечити координацію та взаємодію Міністерства соціальної політики, Міністерства юстиції, МВС України, МОН України, МОЗ України, інших органів та установ, які виконують функції, пов'язані з проведенням заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та забезпечити швидкий та безперешкодний доступ до них усім, хто потребує допомоги і таким чином знизити рівень домашнього насильства, насильства за ознакою статі та забезпечити захист прав постраждалих осіб, зменшивши масштаби цього явища в Україні загалом.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 07.12.2017 № 2866–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

4. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018>

5. Про утворення Державної установи Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей: наказ Міністерства соціальної політики від 11.12.2018 № 1852. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/4511.html>

6. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zya-ta-dostupu-do-yedinogo-derzhavnogo-reyestru-vipadkiv-domashnogo-nasilstva-ta-nasilstva-za-oznakoyu-stati?fbclid=IwAR3UK7Tv7_wy1Z_UUzULwE5f61RhFZP9IM2AZU_7dha3a47HcCQqM M84F_A.

РОМАНОВ Михайло Васильович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ДЛЯ ОСІБ З ВІЛ/СНІД, ЯКІ ТРИМАЮТЬСЯ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

ВІЛ-інфекція є серйозною загрозою для ув'язнених у місцях позбавлення волі в багатьох країнах світу. Рівень ВІЛ-інфекції серед ув'язнених осіб значно вище, ніж серед населення загалом. Така ситуація зумовлює здійснення додаткових медичних втручань для попередження та контролю інфекцій, захворювань та профілактики ВІЛ.

Ще в 1993 році Всесвітня організація охорони здоров'я проголосила, що «всі ув'язнені мають право отримувати медичну допомогу, включаючи профілактичні заходи, рівносильні тим, що могли б бути доступними для них у суспільстві, без проявів дискримінації, з повагою до їх юридичного статусу та національності. Затверджені в національних програмах боротьби зі СНІД загальні принципи повинні впроваджуватися в повному обсязі як для загального населення, так і для ув'язнених» [1].

Право на медичну допомогу є одним з фундаментальних, і воно набуває тим більшого значення для тих осіб, на боці яких наявні особливі ознаки або обставини. І хоча з юридичної точки зору такі особи далеко не завжди отримують спеціальні статуси, все ж таки правове регулювання суспільних відносин з їх участю має специфічні риси. Це повною мірою стосується людей, які живуть з ВІЛ, а також інших осіб, хворих на тяжкі та невиліковні хвороби. Особливо це стає помітним, коли вказані особи підпадають під повний контроль держави і направляються до місць несвободи і, перш за все, до установ виконання покарань Кримінально-виконавчої служби України.

Наразі забезпечення їх медичною допомогою та адекватним лікуванням стає системною проблемою. Для її вирішення на правовому рівні прийнято нормативні акти, метою яких є врегулювати відповідні суспільні відносини. Актуальність цього питання пов'язана з тим, що місця несвободи є одним з основних джерел розповсюдження тяжких хвороб. Крім того, саме в місцях несвободи реалізація права на медичну допомогу є утрудненою, що, в свою чергу, створює підґрунтя для поширення тяжких та небезпечних хвороб. Це патологічно замкнене коло може бути розірвано лише шляхом належного

врегулювання відповідних процедур та забезпечення їх ефективними механізмами реалізації.

Якщо вести мову про осіб, хворих на ВІЛ/СНІД або інші тяжкі та небезпечні хвороби, то слід виходити з того, що режим лікування таких осіб має значні особливості. Вони пов'язані з тим, що медична допомога для таких осіб не завжди може бути надана в лікарнях або медичних частинах установ виконання покарань, а також з необхідністю використання спеціального обладнання і лікарських засобів, які зазвичай відсутні в звичайних медичних частинах і є коштовними.

Важливим для таких осіб є право на отримання інформації про стан власного здоров'я, а також медичну інформацію. Особливо, якщо мова йде про кримінально-виконавчі установи, де інформаційний простір та обіг інформації є обмеженим. У частині 6 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України) встановлено, що за розголошення лікарської таємниці медичні працівники та інші особи установи виконання покарань, яким у зв'язку з виконанням професійних обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя засудженого до позбавлення волі, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Щодо конфіденційності надання медичної допомоги. В 2017 році наказ від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» зазнав змін, відповідно до яких медичні обстеження (огляди) засуджених, проводяться поза межами чутності і (якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку) поза межами видимості немедичного персоналу. Появлення такої норми у наказі є важливим кроком, який може сприяти більш якісному здійсненню лікування.

Зазначаючи про доступ до медичної інформації та інформації про стан здоров'я, наказ в п. 24 закріплює, що документи, що містять відомості про стан здоров'я засудженої особи та надання їй необхідної медичної допомоги, повинні зберігатися з додержанням умов, що гарантують конфіденційність цих відомостей. Порядок доступу до медичної документації персоналу установи виконання покарань (УВП) визначається окремим наказом керівника цієї установи. На неналежність цього положення вже звертали увагу експерти та правозахисники: він (наказ) не містить жодних гарантій невтручання немедичним персоналом у медичну документацію, гарантій захисту права на конфіденційність інформації про власне здоров'я, зокрема і ВІЛ статусу [2, с. 29]. Це положення, крім іншого, залишає надто великий простір для регулювання доступу до медичної інформації з боку адміністрації відповідної установи. Фактично керівник установи має дискретні повноваження у питанні визначення порядку доступу до інформації про стан здоров'я, яка відповідно до 286 Цивільного кодексу України має статус таємної. Такий стан правового регулювання доступу

до медичної інформації щодо осіб, які знаходяться в місцях несвободи, не може бути визнаний належним.

Підсумовуючи треба зазначити, що встановлення нових норм і порядку надання медичної допомоги засудженим, що живуть з ВІЛ/СНІД, хоча і можна розглядати як позитивне зрушення у питаннях правового регулювання статусу таких осіб, але ці нові норми потребують належних механізмів реалізації, які нададуть можливість суб'єктам кримінально-виконавчих правовідносин користуватися відповідними нормативними положеннями у повному обсязі.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт за результатами кабінетного дослідження «Секторальна політика України з попередження поширення ВІЛ-інфекції серед засуджених та осіб, що взяті під варту». URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00KSND.pdf

2. Проміжний альтернативний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини щодо виконання рекомендацій, наданих Комітетом ООН проти катувань за результатами розгляду шостої періодичної доповіді України (CAT/C/UKR/6) / А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, І.О. Теличкін, В.О. Човган; за ред. А.П. Буценка: наук.-практ. видання / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, КИТ, 2015. 34 с.

РОМАНЮК Віталій Володимирович
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Ювенальну юстицію або іншими словами систему ювенального правосуддя для неповнолітніх необхідно відрізнити від ювенального судочинства, оскільки судочинство являє собою сукупність державних інститутів та правових норм, у той час як юстиція передбачає участь і недержавних установ, а також обов'язковість здійснення певних соціально-правових процедур. З урахування цього система ювенального судочинства передбачає низку його складових, до яких відносяться наступні учасники кримінального провадження щодо неповнолітніх:

- слідчий, спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх;
- прокурор;
- суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх;
- законний представник;
- захисник неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого);
- педагог або психолог, лікар;
- представник персоналу органу пробації;
- служба у справах дітей;
- уповноважений підрозділ органів Національної поліції України.

Окрему ланку учасників ювенальної юстиції утворюють муніципальні органи ювенальної юстиції (органи опіки та піклування; прийомні сім'ї; муніципальні соціальні, дослідницькі, діагностичні, кризові і реабілітаційні центри, служби та установи) та недержавні некомерційні організації, що працюють з неповнолітніми (громадські об'єднання та інші неурядові некомерційні організації, що діють в інтересах неповнолітніх; недержавні соціальні, дослідницькі, діагностичні, кризові, реабілітаційні центри служби та установи, у тому числі установи для цілодобового перебування безпритульних та бездоглядних дітей (притулки); колеги адвокатів) [1, с. 129].

Ювенальній юстиції має приділятися особлива увага з боку судових, правоохоронних та соціальних структур через вразливість тих осіб, справами яких вони займаються. В усіх системах судочинства прокурор повинен приймати до уваги стан незрілості неповнолітнього, можливе пом'якшення ступеня його

відповідальності у зв'язку із незрілістю, а також приділяти особливу увагу його правам.

На шляху до євроінтеграції Україна імплементує до національного законодавства стандарти та правила щодо поводження з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення. На цей час «ювенальне» законодавство та практика його застосування певною мірою відповідають нормам міжнародного права у сфері юстиції щодо дітей. Так, 19 грудня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1027-р схвалено «Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», яка визначила основні проблеми, що існують у сфері захисту прав дітей у кримінальному провадженні [2].

Проте, на жаль, ні правова, ні соціальна системи не можуть впоратися із завданнями виховної та правозахисної роботи з неповнолітніми. За даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, упродовж 2018 року п'ятьма тисячами неповнолітніх скоєно майже шість тисяч кримінальних правопорушень [3, с. 21]. Варто зазначити, що наведені цифри не відображають реальний стан речей через існування так званої латентної злочинності.

Одним із правил щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, запроваджених Організацією Об'єднаних Націй («Пекінські Правила»), передбачено наявність в осіб, які здійснюють кримінальний процес, відповідної кваліфікації з метою здійснення кримінального провадження в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям [4].

Не дивлячись, що чинним КПК України до прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та прокурора, що підтримує державне обвинувачення у провадженнях щодо неповнолітніх не ставляться будь-які особливі вимоги щодо їх компетенції у провадженнях щодо неповнолітніх, п. 2 наказу Генеральної прокуратури України № 16гн від 6 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» зобов'язує прокурорів усіх рівнів комплексно використовувати функції прокуратури щодо представництва інтересів дітей та держави в суді, нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового розслідування [5]. Згодом наказом Генеральної прокуратури України від 11 квітня 2016 року № 145 введено в дію Положення про управління ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України, до складу управління входять відділи, в тому числі відділ процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення щодо неповнолітніх. Втім, необхідно усвідомлювати, що юридична техніка вимагає через стандартизацію та однозначність правил і засобів юридичної техніки, які повинні застосовуватися при вираженні змісту нормативно-правових актів, в обов'язковому порядку вказане положення підлягає закріпленню у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Вважаємо, що інститути прокурорського нагляду та підтримання державного обвинувачення сприяють зміцненню законності в суспільстві та залишають свій позитивний внесок у правозахисному напрямку у сфері захисту конституційних прав та законних інтересів дітей. У своїй діяльності уповноважені «ювенальні» прокурори повинні й надалі дотримуватись основних положень Єреванської декларації від 20 жовтня 2010 року, які рекомендують, що відповідно до своєї компетенції, прокурор має запевнитись в тому, щоб будь-який контакт неповнолітнього з системою правосуддя, був предметом особливої уваги для того, щоб дозволити отримати у зрозумілому для його віку вигляді необхідну інформацію стосовно виконання процедур, ролі учасників судочинства та заходів, що приймаються стосовно нього. Прокурори повинні мати необхідні та відповідні засоби виконання своїх повноважень стосовно неповнолітніх, або ж ці засоби мають бути надані іншим компетентним службам, що займаються питаннями неповнолітніх. Зокрема, система прийняття на посаду, належне навчання, необхідний персонал, засоби та спеціалізовані служби, доступ до яких має бути їм наданий. Окрему увагу слід зосередити на обміні досвідом серед прокурорів та міжнародній співпраці у питаннях ювенальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Грігорова Г.Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 197 с.
2. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1027-2018-%D1%80#n8>
3. Коваленко А., Мороз А. Дітей-злочинців чи неповнолітніх, потерпілих від кримінальних правопорушень, – кого насамперед має захистити ювенальний прокурор? *Вісник прокуратури*. 2019. № 1. С. 20–25.
4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_211
5. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генеральної прокуратури України від 06.12.2014 № 16гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0016900-14>

РОСЬ Анна Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Однією з ґрунтовних основ захисту права власності є засада (принцип) недоторканності права власності, яка почала запроваджуватися, в тому числі й у кримінальному процесі України, внаслідок розвитку самого поняття та змісту права власності. При цьому чітке унормування у вітчизняному кримінальному процесі ця засада отримала лише в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) 2012 року. У попередньому КПК України 1960 року окремої засади (принципу) недоторканності права власності не передбачалося, водночас це право забезпечувалося чималою кількістю норм. Зокрема, як гарантія недоторканності права власності визначається положення ст. 183 цього КПК. Також цілком можна вважати виявами засади недоторканності права власності положення статей 177, 178, 181, 182, 186 КПК України 1960 року. Слід відмітити й зміни, які були внесені до КПК України 1960 року, зокрема у 2001 році, та обумовили певні зміни і в забезпеченні недоторканності права власності, а саме в напрямі посилення гарантій цього права. Якщо до цього КПК України 1960 року не диференціював порядок проведення обшуку, а процедура була єдиною для всіх видів (чи то житла, чи то будь-якого приміщення) – за постановою слідчого та з санкції прокурора, то після внесених змін обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, міг бути проведений тільки за вмотивованою постановою судді (ст. 177 КПК України 1960 року). Також передбачалося, що примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи була можлива лише за вмотивованою постановою судді, а виїмка матеріальних носіїв секретної інформації та документів, що містили банківську таємницю, потребувала до того ж погодження з керівником відповідної установи (ст. 178 КПК України 1960 року). Відтак запроваджувався судовий контроль за дотриманням недоторканності права власності. Такий контроль передбачався і при проведенні огляду, зокрема огляду місця події, в ході здійснення якого можливим було вилучення майна, а відтак, обмеження права власності. Тому детальну регламентацію цієї слідчої дії в ст.ст. 190, 191 КПК України 1960 року, а також те, що цим кодексом передбачалась можливість проведення огляду житла чи іншого володіння особи без вмотивованої постанови судді лише у невідкладних випадках або за письмовою згодою володільця, теж слід вважати позитивним аспектом цього нормативно-правового акта.

Також виключно за рішенням суду здійснювалося обмеження права власності при накладенні арешту на майно, порядок якого визначався ст. 126 КПК України 1960 року. Так, у частині першій цієї статті зазначалось, що забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилося, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

Відповідно до чинного КПК України, в якому вперше в історії України прямо на рівні засади (принципу) унормовано недоторканність права власності, арешт майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження (п. 7 ч. 2 ст. 131 КПК України). При його застосуванні фізичні та юридичні особи, визначені у ч. 1 ст. 170 КПК України, тимчасово, до скасування у встановленому КПК порядку, позбавляються за ухвалою слідчого судді або суду гарантованого ч. 1 ст. 41 Конституції України права володіти, користуватися і розпоряджатися майном. А недоторканність права власності віднесена до загальних засад кримінального провадження (п. 9 ч. 1 ст. 7 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 16 КПК України, яка визначає зміст цієї засади, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. А в ч. 2 ст. 16 КПК України зазначається, що на підставах та в порядку, передбачених КПК України, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення. Тож, якщо ч. 1 ст. 16 КПК України встановлено загальні правила позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження, то в ч. 2 цієї ж статті КПК України визначено певні особливості обмеження права власності під час кримінального провадження.

Зазначена засада кримінального провадження має відображення і в міжнародно-правових актах. Зокрема, у ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Цій міжнародно-правовій нормі кореспондують і норми Основного закону нашої держави. Так, відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; усі суб'єкти права власності рівні перед законом. А у частинах 1, 4 ст. 41 Конституції України зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоря-

джатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним. Також у ч.ч. 5–7 цієї статті передбачено, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосовано лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, і за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості; примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану; конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом; використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Таким чином, ст. 41 Конституції України не лише задекларовано наявність засади недоторканності права власності, але й закріплено певні межі її дії. Зміст цієї норми свідчить про те, що дія зазначеної засади не є абсолютною, а ймовірність існування певних винятків з її дії визначено на конституційному рівні [1, с. 29–30].

Загалом, нормативне закріплення основної гарантії захисту права власності призводить до висновку, що держава визначає та гарантує недоторканість права власності в кримінальному процесі. Однією із гарантій забезпечення цього права є те, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Зокрема, арешт на майно може бути накладений лише за наявності ухвали слідчого судді або суду, що суттєво звужує повноваження органів досудового розслідування та виключає можливість використання арешту як інструменту вчинення тиску на власників майна, наприклад, з метою отримання показань. Окрім того, гарантією захисту прав власників майна і, безсумнівно, позитивним аспектом у чинному законодавстві є те, що в КПК України чітко передбачено перелік майна, на яке може бути накладений арешт [2, с. 379]. Водночас, не зважаючи на врахування європейських стандартів та положень рішень ЄСПЛ при розробці КПК України, на практиці виникають певні складнощі, зокрема щодо розуміння мети, підстав та процедури накладення арешту на майно як однієї з підстав порушення недоторканості права власності. Про це свідчить і судова статистика щодо розгляду та скасування ухвал про накладення арешту на майно, повернення клопотань про арешт майна [3, с. 141–142].

Аналіз судової практики застосування слідчими суддями арешту майна засвідчує найбільш розповсюджені причини скасування відповідної ухвали слідчого судді, серед яких, зокрема такі, як відсутність належних підстав для арешту майна, не встановлення розміру шкоди та питання щодо наявності цивільного позову, та співмірність обмеження права власності, невідповідність клопотання слідчого вимогам ст. 171 КПК України, порушення слідчим,

прокурором строків на звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна тощо. Так, наприклад, слідчий суддя Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя задовольнив клопотання слідчого про арешт майна, вилученого під час обшуку та мотивував своє рішення тим, що наявні правові підстави для арешту майна, а саме: з метою забезпечення цивільного позову, запобіганню втрати і зникнення майна або настання інших наслідків, які можуть перешкоджати належному здійсненню кримінального провадження. Але ухвалою апеляційного суду Запорізької області ухвалу слідчого судді скасовано, оскільки при вирішенні питання про арешт майна, слідчий суддя не зазначив, яким саме із критеріїв, зазначених у ч. 2 ст. 167 КПК України, відповідають речі, на які накладений арешт, та не навів жодного мотиву в підтвердження цього висновку. Крім того, не звернув увагу на те, що клопотання слідчого не відповідає вимогам кримінального процесуального закону, до нього не додано жодного документу на підтвердження належності вилученого майна. Також слідчий суддя не звернув уваги на порушення слідчим строків на звернення з клопотанням про арешт майна [4].

Отже, оскільки метою застосування арешту майна є забезпечення можливості конфіскації майна або цивільного позову, слід пам'ятати, що сторона кримінального провадження, яка подає клопотання про арешт майна зобов'язана навести підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна (правову кваліфікацію правопорушення, яке передбачає покарання у вигляді конфіскації майна; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди). У свою чергу, слідчий суддя, задовольняючи клопотання про накладення арешту на майно, зобов'язаний навести ці підстави у своєму рішенні.

Важливе значення для забезпечення майнових прав особи, на майно якої накладається арешт, є також вимога п. 5 ч. 2 ст. 173 КПК України щодо необхідності врахування слідчим суддею, судом при вирішенні питання про арешт майна розумності та співмірності обмеження права власності завданням кримінального провадження. Водночас неврахування цієї обставини може бути підставою для відмови в задоволенні клопотання про арешт майна. Так, ухвалою слідчого судді Балаклавського районного суду м. Севастополя було відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про арешт майна, вилученого під час огляду місця події, оскільки обмеження права власності на майно, а саме його арешт, не відповідає вимогам розумності та не є співмірним з огляду на завдання кримінального провадження [4].

Зміст принципу пропорційності втручання у права людини у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження розкрито у прецедентній практиці ЄСПЛ, згідно з якою, для того, щоб втручання в право власності вважалось допустимим, воно повинно служити не лише законній меті в інтересах суспільства, а має бути розумна співмірність між використовуваними інструментами і тією метою, на яку спрямований будь-який захід, що позбавляє особу влас-

ності або обмежує її право. Розумна рівновага має зберігатися між загальними інтересами суспільства та вимогами дотримання основних прав людини (рішення ЄСПЛ у справі «АГОСІ проти Об'єднаного Королівства»). Іншими словами, заходи щодо обмеження права власності, у тому числі арешт майна при здійсненні кримінального провадження (тобто його конкретний спосіб), мають бути адекватними меті їх застосування [5, с. 294].

Також відповідно до вимог КПК України арешт майна може передбачати й заборону для особи, на майно якої накладено арешт, або іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його. При цьому заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна (ч. 11 ст. 170 КПК України). Тож, гарантією забезпечення недоторканності права власності у цьому аспекті слід вважати необхідність обґрунтування такої заборони. В протилежному випадку у відповідному клопотанні буде відмовлено. Підтвердженням цього є, зокрема, ухвала колегії суддів Оболонського районного суду м. Києва, в якій суд дійшов висновку про недоведеність того, що заборона обвинуваченому та його довіреним особам, здійснювати будь-які правочини, що стосуються відчуження рухомого, нерухомого та іншого майна і грошових коштів може призвести до зникнення, втрати, знищення, перетворення, пересування, відчуження майна і такі дії можуть спричинити шкоду охоронюваним законом інтересам потерпілого, а відтак в задоволенні цієї частини клопотання має бути відмовлено [6].

Як вже зазначалося, ч. 2 ст. 16 КПК України встановлює певні особливості обмеження права власності під час кримінального провадження у порівнянні із загальними правилами, визначеними ч. 1 ст. 16 КПК України. Йдеться про можливість тимчасового вилучення майна без судового рішення на підставах та в порядку, передбачених КПК України.

Тимчасовим вилученням майна, відповідно до ч. 1 ст. 167 КПК України, є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких воно перебуває, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення. Перелік об'єктів, що можуть бути вилучені, зазначений у ч. 2 ст. 167 КПК України.

Тимчасове вилучення майна, як слушно зауважується в науковій літературі, є короткотривалим заходом забезпечення кримінального провадження, що й логічно обумовлює його назву. Його застосування розраховане на невідкладні випадки, коли у підозрюваного, або осіб, у володінні яких воно перебуває, необхідно вилучити майно з метою подальшого вирішення слідчим суддею питання про його арешт. Сутність тимчасового вилучення майна полягає у здійсненні його фактичного вилучення з метою попередити його знищення, розпорядження ним, припинити кримінальне правопорушення тощо, задля

забезпечення можливості подальшого арешту майна, клопотання про який має бути подано слідчим, прокурором не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна.

Слід зазначити, що до внесення змін до ст. 167 КПК України Законом України від 18 квітня 2013 року № 222-VII [7] передбачалась можливість тимчасового вилучення майна лише підозрюваного, що на практиці не дозволяло в повній мірі досягти мети цього заходу, а саме запобігти протиправному відчуженню, знищенню, псуванню, приховуванню та іншому негативному впливу на майно, тому, на переконання окремих науковців, зокрема А.В. Дрозд, положення КПК України, які діють зі змінами від 18 квітня 2013 року є більш практично значимими [8, с. 79].

Доречним буде також зазначити, що ще до внесення згаданих до КПК України змін від 18 квітня 2013 року деякі вчені відмічали, що буквально тлумачення досліджуваних норм КПК України у правозастосовній практиці створило хибне уявлення про те, що майно, яке відповідає зазначеним критеріям, може вилучатися виключно у підозрюваного, в місці чи у особи, до яких він має особистий чи опосередкований доступ і реальну можливість розпорядитися певними речами з метою перешкоджання кримінальному провадженню, оскільки на той час у ч. 1 ст. 167 КПК України йшлося про позбавлення саме підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном. Проте часто таке майно на час його вилучення знаходилося у володінні, зокрема й правомірному, інших осіб, які нерідко гадки не мали про його походження, а сам підозрюваний міг бути позбавлений фактичної можливості розпорядження цим майном. Разом з тим існувала вірогідність того, що особи, у яких воно знаходиться, могли вчинити певні дії з майном підозрюваного. З огляду на це пропонувалося в ч. 1 ст. 167 КПК України слово «підозрюваного» замінити словом «особи», оскільки майно, яке відповідає критеріям ч. 2 ст. 167 КПК України повинно вилучатися незалежно від того, хто є його власником [9, с. 311].

Тож, чинна редакція норми ч. 1 ст. 167 КПК України вирішила окреслену проблему і на сьогодні тимчасово вилучити можна майно не залежно від того, хто є його власником, чи в користуванні або розпорядженні кого воно перебуває. Насамперед таке майно повинно мати значення для кримінального провадження, а також відповідати вимогам ч. 2 ст. 167 КПК України. Отже, в цьому аспекті можна відзначити розширення сфери обмеження права власності під час кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 237 с.
2. Бондаренко О.М. Арешт майна як одна з форм процесуального забезпечення участі осіб під час досудового розслідування. *Ученые записки Тавричес-*

кого національного університета ім. В.И. Вернадського. Серія «Юридические науки». Т. 26(65). 2013. № 2-2. С. 375–381.

3. Симоненко З.В. Гарантії захисту права власності при накладенні арешту на майно у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 1. С. 140–145.

4. Узагальнення Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14/print1445345970621024>

5. Кримінальний процес: підруч. / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

6. Ухвала колегії суддів Оболонського районного суду міста Києва від 26.04.2016 № 756/4442/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57439699>

7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 № 222-VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. С. 11.

8. Дрозд А.В. Окремі питання правозастосування тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 77–84.

9. Мирошниченко Ю.М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 310–312.

РУБАН Катерина Павлівна
кандидат юридичних наук,
заступник начальника тренінгового центру
Головного управління Національної поліції в Херсонській області,
м. Херсон, Україна

ПЕРСПЕКТИВА ГІБРИДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практична діяльність міжнародних (гібридних) кримінальних судів і трибуналів впливає не тільки на формування міжнародного кримінального права. Їх поширення вже зв'язується з триваючою фрагментацією міжнародного права, що наводить на думку деяких аналітиків до зміни традиційного розуміння джерел міжнародного права, суті міжнародного звичаю та загальних принципів права. Серйозного аналізу потребують, на наш погляд, можливості органів міжнародного правосуддя впливати на процеси відновлення миру і суспільної злагоди в країнах, які пережили соціальні потрясіння (Руанда, республіки колишньої Югославії та інші), сприяти утвердженню принципу верховенства права як всередині держави, так і в сфері міждержавних відносин. На жаль, події останніх років на території Криму та Донбасу, сприяли віднесенню і України до вищезазначеного переліку країн. Відповідно перспектива гібридних кримінальних судів для України набуває особливого значення.

Гібридні (змішані) трибунали є органами міжнародного кримінального правосуддя, порядок діяльності та юрисдикція яких визначаються сукупністю норм міжнародного і внутрішньодержавного права. Різновидом змішаних судів є «інтернаціоналізовані національні кримінальні суди», під якими розуміються національні суди, до юрисдикції яких віднесено розгляд справ про міжнародні злочини. У роботі таких судів поряд з національними беруть участь міжнародні судді. Вищесказане відрізняє змішані суди від міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* щодо колишній Югославії та Руанді. Після декількох років роботи трибуналів *ad hoc*, про намір створити міжнародні трибунали для своїх країн заговорили в Сьєрра-Леоне, Бурунді, Конго і Східному Тиморі, Камбоджі тощо [1].

Це вказувало на те, що у міжнародного співтовариства з'явилася політична воля вирішувати ці проблеми, а також свідчило про непереборне прагнення окремих людей і цілих народів до справедливості. У цій науковій праці розглядаються особливості створення та роботи змішаних судів і трибуналів у зазначених вище країнах.

Не тільки надмірною тривалістю роботи трибуналів, та пов'язаними з цим непомірними фінансовими витратами можна пояснити появу на початку

нинішнього століття цілого ряду міжнародних судів і трибуналів, які отримали в літературі назву гібридні (змішані, інтернаціоналізовані). Оскільки вже згадана модель міжнародних судових органів, зберігаючи провідну роль ООН у боротьбі з безкарністю, дозволяє в більшій мірі враховувати інтереси національних судових систем і кримінального законодавства.

На думку А. Кості, гібридні трибунали прагнуть виправити недоліки міжнародних трибуналів, з одного боку, і національних судів, з іншого боку. Вони включають в себе національні закони, суддів і прокурорів, які вносять свій внесок в розвиток потенціалу судової системи і правової системи, в тому числі міжнародні норми і персонал, що надає легітимність, ресурси, досвід і технічні знання [2, с. 12].

Питання про судовий орган для суду над винними в злочинах, скоєних в Камбоджі було поставлене в ООН у 1997 році. Шість років пішло на підписання угоди про його створення. Ще три – на відбір суддів. У 2010 року тобто, через 32 роки після падіння режиму, 13 років після здачі влади і вісім після створення трибуналу головні злочинці постали перед судом [1].

Відповідно до ст. 12 Договору 2003 року Надзвичайні палати застосовують кримінально-процесуальне законодавство Камбоджі [1]. У тих випадках, коли те чи інше конкретне питання виявляється поза сферою дії камбоджійського права, або ж коли виявляється невизначеність щодо тлумачення або застосування відповідної норми камбоджійського права, або ж коли виникає питання про відповідність такої норми стандартам, визначеним міжнародним правом, палати можуть керуватися також процедурними нормами, встановленими на міжнародному рівні.

Головна проблема полягає в тому, що громадянський мир і стабільність в Камбоджі, що тривають останні 30 років, були досягнуті завдяки політиці національного примирення. Багато з тих, хто може опинитися на лаві підсудних, включаючи найближчого соратника Пол Пота Ієнг Сарі, були амністовані.

У 2005 році почала роботу Судова палата з розслідування військових злочинів у Боснії та Герцеговині, яка за своєю природою також є інтернаціоналізованим судом. Кожна судова колегія здійснює правосуддя в складі трьох суддів: одного національного і двох – міжнародних.

Схожі моделі гібридних судів є найбільш поширеними, де враховано принцип кількісної більшості міжнародних суддів із загального непарного числа складу суду. Для України саме сьогодні використовувати гібридні суди як альтернативу ситуаціям, коли національні суди не хочуть або не можуть розглянути певні кримінальні справи та притягнути винних до відповідальності ще не можливо. Оскільки треба внести зміни до Конституції України, закону про судоустрій і статус суддів та кримінально-процесуального кодексу України тощо.

Окремі експерти пропонують як виключний спосіб вирішення такої правової прогалини залучення міжнародних суддів у якості присяжних. Адже вимоги громадянства містяться лише у законі про судоустрій і статус суддів.

У конституції такої вимоги щодо присяжних немає. Тому внесення таких змін у закон не буде суперечити конституції [3].

Висловлюються пропозиції про необхідність розроблення і схвалення концепції та необхідних законодавчих актів щодо запровадження спеціалізованого суду для розгляду справ про міжнародні злочини із залученням міжнародних суддів (як присяжних), а також міжнародних прокурорів та слідчих [4].

З метою сприяння дотриманню та захисту прав і свобод людини в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, Українська Гельсінська спілка з прав людини в рамках Програми USAID «Права людини в дії» здійснює постійний моніторинг проблем та загроз, які виникають у сфері прав людини, а також державних та громадських ініціатив, що направлені на їхнє розв'язання як на законодавчому, так й на практичному рівнях. При цьому особливий наголос робиться на важливості дотримання принципів та норм міжнародного права (зокрема, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права).

УГСПЛ підготовлено правовий висновок стосовно законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом та окупацією [5]. Однією із суттєвих перешкод для встановлення справедливості у справах, що стосуються воєнних злочинів в результаті окупації Росією Криму та розв'язаного нею збройного конфлікту на Донбасі, є застарілий Кримінальний кодекс України, адже в ньому досі не передбачено відповідальності за злочини проти людяності, а положення щодо воєнних злочинів не в повній мірі відповідають вимогам сучасного міжнародного гуманітарного та кримінального права. Недоліки українського законодавства не дають можливості національним органам досудового розслідування та національній судовій системі здійснити правильну кваліфікацію цих дій як міжнародних злочинів, які не мають термінів давності, що має стратегічне значення для поданих Україною міжнародних позовів проти Росії.

Метою програми Агентства США з міжнародного розвитку (англ. *United States Agency for International Development, USAID*) «Права людини в дії» в цьому напрямку є підтримка на національному і міжнародному рівнях стратегічних судових справ для захисту суспільних інтересів, а також їх широке висвітлення серед професійної спільноти та громадськості. Загальна кількість стратегічних справ, підтриманих Центром стратегічних справ УГСПЛ в рамках програми, складає 231 [5]. У цьому контексті стратегічними справами вважаються найпотужніші інструменти захисту прав людини, які ведуться в інтересах громадянина чи групи громадян з метою досягнення системних змін в правовій сфері на благо суспільства та використовується з метою створення судової практики (прецедентів) [5].

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що без ратифікації Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду, і прийняття пакету відповідних зако-

нодавчих актів (пов'язаних із змінами до КПК України, КК України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» тощо), такі спроби створити гібридні суди в Україні із міжнародними присяжними навряд чи зможуть надати бажаний результат – спроможності судової системи забезпечити правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України та притягнути винних до відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Егоров С.А. Гибридные (смешанные) трибуналы и суды. *Международное право и международные организации*. 2014. № 3. URL: www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=30720
2. Costi A. Hybrid tribunals as a valid alternative to international tribunals for the prosecution of international crimes. *Human Rights Research Journal*. 2005, № 3, P. 1–26. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2738183
3. Мартиновський Р. Гібридні суди підвищили б довіру до національного судочинства. *Громадське радіо*. 2016. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/gibrydni-sudy-pidvyshchyly-b-doviru-do-nacionalnogo-sudochynstva-ekspert>
4. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації: дослідження проведено за ініціативи, організаційної та фінансової підтримки Програмної ініціативи «Права людини і правосуддя» Міжнародного фонду «Відродження». 2018. URL: <http://pravo.org.ua/img/books/files/1531224249pravosuddia.pdf>
5. Права людини в дії, програма USAID. Дайджест Української гелсінської спілки з прав людини. № 5(47). 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/UHHRU_Digest_547_Feb_2019_ukr.pdf

РЯШКО Олена Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна

ПЕНЦАК Михайло Юрійович
студент
Навчально-наукового інституту
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Кримінальний проступок є одним з видів кримінального правопорушення. Аналогічний поділ на злочини і кримінальні проступки існує в інших країнах, зокрема, у ФРН, Латвії, Швейцарії, Угорщині, Туреччині. Таким чином, кримінальний проступок це діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено покарання у виді штрафу не більше 51 тис. грн або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

До категорії кримінальних проступків відносять: окремі діяння, які за Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості і, відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки.

Позитивним вбачається передбачення для осіб, які визнаються винними у вчиненні кримінального проступку, відсутності такого юридичного наслідку як судимість. Такий підхід до розмежування злочинів і кримінальних проступків має забезпечити: подальшу гуманізацію кримінального законодавства – спрощену процедуру притягнення до відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки; оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розслідування та судового розгляду; можливість оскарження судових рішень у цих провадженнях.

На думку вчених, питання відповідальності за правопорушення невеликої тяжкості краще вирішувати в окремому комплексному законодавчому акті, який би включав не лише норми матеріального права, а й процедуру встановлення правопорушень, їх розгляд та притягнення особи до юридичної відповідальності, визначення засади судового розгляду цієї категорії кримінальних справ [1].

Позитивним кроком у реформуванні кримінального процесуального законодавства є введення Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) обмежень у строках здійснення досудового розслідування, в тому

числі й дізнання щодо кримінальних проступків. Зокрема, слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати прокурору на затвердження документи, що свідчать про закінчення дізнання щодо кримінального проступку. У разі виникнення необхідності його продовження законодавець наділяє правоохоронні органи можливістю впродовж двох місяців збирати, перевіряти та оцінювати докази з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Характерною рисою досудового розслідування кримінальних проступків є закріплення законодавцем у КПК України обмежень у використанні процесуальних засобів та заходів. Специфіка здійснення провадження по кримінальних проступках передбачає, що під час їх розслідування не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою. Ці обмеження вводяться у зв'язку з тим, що суспільна небезпечність кримінальних проступків, порівняно зі злочинами, менша, тому і процесуальний вплив на права та свободи людини повинен також бути меншим. Враховуючи цю обставину, до підозрюваного можуть обиратися лише запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання чи особистої поруки. До того ж зазначені запобіжні заходи можуть обиратися лише слідчим суддею і тільки у випадках, чітко передбачених у КПК України, що по суті і є процесуальною гарантією додержання прав людини у кримінальному провадженні. Варто звернути увагу і на обмеження у використанні слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проступків.

Так, у ст. 300 КПК України передбачено заборону проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час проведення дізнання. Загальнодоступними процесуальними діями, які слідчий може використовувати під час досудового розслідування кримінальних проступків, залишаються допит (в тому числі у режимі відеоконференції), одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, проникнення до житла чи іншого володіння особи, обшук, огляд, слідчий експеримент, освідчування особи та проведення експертизи. У будь-якому випадку під час проведення слідчої (розшукової) дії повідомляються учасники кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. Тобто ст. 111 КПК України наділяє правом кожного учасника досудового розслідування можливістю бути поінформованим про хід кримінального провадження [1]. Отже, із викладеного вище випливає, що досудове розслідування кримінальних проступків відзначається процесуальними особливостями свого здійснення. Вони полягають у виборі слідчих (розшукових) дій, застосуванні визначених запобіжних заходів, дотриманні скорочених строків проведення дізнання тощо. Закріплення даних положень у КПК України сприймається позитивно з огляду на демократичні процеси, які останнім часом відбуваються у нашій державі.

Оскільки кримінальні провадження за злочинами та кримінальними проступками мають значну частину спільного у правовому регулюванні, то є доцільним об'єднання норм в одному нормативно-правовому акті. Разом із тим диференціація процесуальної форми провадження у кримінальних проступках є обґрунтованою з огляду їх відмінностей суспільної небезпеки у порівнянні зі злочинами та допустимості запровадження процедур для встановлення обставин діяння, осіб, які його вчинили. У цьому випадку необхідне дотримання та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства у встановленні норм, які визначають процедури проваджень кримінальних проступків та злочинів, зокрема допускають тимчасове обмеження прав людини.

Таким чином, першою особливістю досудового розслідування кримінальних проступків є те, що воно здійснюється у формі дізнання, про що зазначається у ст. 215 КПК України. Під дізнанням розуміється заснована на законі правозастосовна діяльність, спрямована на виявлення, попередження, запобігання та розслідування кримінальних правопорушень, забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства. Функція дізнання передбачена сьогодні і чинним КПК України. Порівняно з ним нововведення полягають у можливості, наприклад, співробітників оперативних підрозділів при досудовому розслідуванні кримінальних проступків користуватись повноваженнями слідчого органу досудового розслідування. Ці положення закріплені у ч. 3 ст. 38 КПК України.

Сам процес досудового розслідування кримінальних проступків реалізується відповідно до загальних правил кримінального провадження, про що зазначається у ст. 298 КПК України.

Під час проведення дізнання громадяни мають можливість користуватись такими ж правами учасників кримінального провадження, які передбачені КПК України під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень загалом. Відмінність у правах залежатиме від процесуального статусу учасника кримінального провадження. Так, наприклад, потерпілий може набувати передбачених ст. 56 КПК України прав тільки після подачі заяви про залучення до провадження як потерпілого. Після цього йому вручається пам'ятка про процесуальні права і обов'язки потерпілого, що є письмовим підтвердженням набуття статусу потерпілого.

Наступною особливістю досудового розслідування кримінальних проступків є закріплення законодавцем у КПК України обмежень у використанні процесуальних засобів та заходів. Специфіка здійснення провадження по кримінальних проступках передбачає, що під час їх розслідування не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою. Ці обмеження вводяться у зв'язку з тим, що суспільна небезпечність кримінальних проступків, у порівнянні зі злочинами, менша, тому і процесуальний вплив на права та свободи людини повинен також бути меншим.

Ще однією особливістю провадження по кримінальних проступках є строки його здійснення та процедура закінчення. Законодавцем у п. 1 ч. 1 ст. 219 КПК України передбачено місячний строк на проведення дізнання з можливістю продовження до граничного строку – двох місяців. Тоді як для здійснення досудового слідства по злочинах виділяється два місяці з дня повідомлення особи про підозру у його вчиненні. У ст.219 КПК України передбачено можливість продовження зазначеного строку до трьох, шести та дванадцяти місяців.

Ще одним нововведенням КПК України є можливість прийняття судового рішення у спрощеному порядку, який являє собою процедуру розгляду матеріалів кримінального провадження по суті без проведення судового розгляду в судовому засіданні. Для цього на завершальному етапі досудового розслідування, а саме під час складання обвинувального акта слідчим, його затвердження та надсилання до суду прокурором, останнім вноситься відповідне клопотання. Однак воно може вноситись лише за умови, що підозрюваний беззаперечно визнав своєю вину, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.

Отже, з огляду на викладене вище досудове розслідування кримінальних проступків відзначається процесуальними особливостями свого здійснення. Вони полягають у виборі слідчих (розшукових) дій, застосуванні визначених запобіжних заходів, дотриманні скорочених строків проведення дізнання тощо. Закріплення зазначених положень у КПК України сприймається позитивно з огляду на демократичні процеси, які останнім часом відбуваються у нашій державі. Вони виступають своєрідними процесуальними гарантіями дотримання прав та свобод і громадянина в Україні.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук В.П. Деякі питання відповідності норм кримінального процесуального та кримінального кодексів України. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012: кримінальні процесуальні та процесуальні можливості: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. 17–20 вер. 2013 р. Львів*

СЕВРУК Оксана Романівна
кандидат юридичних наук,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з представництва інтересів держави у суді
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Відповідно до ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права Конституцією України визнано право на освіту за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин.

Держава взяла на себе обов'язок щодо забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої та професійної освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

Таким чином, будь-яке порушення законодавства, що призвело чи може призвести до неможливості реалізації дітьми гарантованих Основним Законом прав, становить державний інтерес, який потребує судового захисту, у тому числі шляхом застосування прокурором представницьких повноважень.

Результати роботи органів прокуратури свідчать, що одним із пріоритетів у діяльності ювенальних прокурорів є захист інтересів держави при організації та забезпеченні освітнього процесу. Упродовж 2018 року прокурорами активно застосовувалися представницькі повноваження для відновлення законності в освітянській галузі. Так, з питань, пов'язаних із забезпеченням прав дітей на належні і безпечні умови навчання та розвитку, недопущення дискримінації певних категорій дітей, обмеження доступу до здобуття освіти, фінансування освітніх заходів та соціальних пільг, гарантованих державою, до суду заявлено 404 позови на загальну суму 108, 36 млн грн. Судами прийнято 150 рішень про задоволення позовних вимог прокурорів та 143 ухвали про закриття проваджень у справах у зв'язку з добровільним усуненням відповідачами порушень, які були підставою звернення до суду. Загалом на користь держави постановлено до стягнення та добровільно відшкодовано відповідачами понад 22 млн грн. Реально виконано 43 рішення на суму 1,6 млн гривень [1].

Зокрема, прокурори звертались до суду із позовами про визнання недійсними рішень тендерних комітетів та договорів, укладених з порушенням вимог Закону України «Про публічні закупівлі».

Не залишались поза представницьким реагуванням факти порушення інтересів держави унаслідок неналежного виконання зобов'язань за договорами публічних закупівель (позови про розірвання договорів у зв'язку з їх неякісним або з порушенням строків виконання, повернення коштів за невиконаними договорами, стягнення неустойки, пені та штрафів через порушення зобов'язань).

Активно реагували прокурори на факти протиправної бездіяльності навчальних закладів, органів влади та місцевого самоврядування щодо створення належних і безпечних умов в освітніх закладах та прилеглих територіях. Найбільше позовів із означених питань стосувались порушень вимог Кодексу цивільного захисту населення України щодо забезпечення пожежної безпеки у будівлях і приміщеннях закладів освіти та невиконання пов'язаних із цим заходів.

Також прокурорами приділялася увага питанням захисту інтересів держави у зв'язку з порушенням органами місцевого самоврядування вимог Закону України «Про дорожній рух», Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення безпечних умов руху на прилеглих до навчальних закладів територіях.

Не залишено без реагування цивільно-правовими засобами факти невиконання органами місцевого самоврядування повноважень, визначених Законами України «Про місцеве самоврядування», «Про освіту», «Про дошкільну освіту» щодо забезпечення фінансування освіти, організації підвезення дітей до місця навчання, соціальних гарантів дітям пільгових категорій тощо.

У випадках прийняття органами влади та місцевого самоврядування рішень, які порушували гарантовані державою права дітей, зокрема на доступність освіти, щодо недопущення обмежень їх прав або дискримінації за будь-якими ознаками, прокурори звертались до суду з відповідними позовами.

Застосування прокурорами представницьких повноважень щодо захисту інтересів держави при організації та забезпеченні освітнього процесу в основному було виправданим і доречним у зв'язку з тим, що майже в усіх випадках державний орган або навчальний заклад, в особі якого звертався прокурор до суду, був стороною спірних договорів про закупівлю за бюджетні кошти, а відтак їх посадові особи не були зацікавлені в оспоруванні правочинів, оскільки їх інтереси не співпадали з інтересами держави, які лише завдяки прокурарам отримали судовий захист. У справах адміністративної юрисдикції активне використання прокурорами процесуальної можливості звернення до суду як самостійного позивача, за відсутності у відповідних контролюючих органів повноважень на звернення до суду з певними категоріями позовів дало можливість рішеннями зобов'язального характеру примусити органи влади і навчальні заклади усунути порушення вимог законодавства.

Застосування представницьких повноважень було ефективним з огляду на досягнуті результати, як у справах про відшкодування збитків, попередження незаконних виплат з бюджету, так і у справах немайнового характеру, які є не менш важливими, оскільки за їх наслідками забезпечувалося створення дітям безпечних і належних умов для навчання та виховання.

Варто зазначити, що в окремих випадках були і негативні результати судового розгляду такої категорії справ унаслідок допущених прокурорами недоліків і прорахунків. Зокрема, проблемними є належне обґрунтування наявності порушеного державного інтересу у вигляді настання реальних негативних наслідків, або загрози порушень таких інтересів, підстав для представництва інтересів держави в суді, а також правильного визначення сторін у справі.

Проблемним питанням, яке суттєво впливає на активність застосування представницьких повноважень є дуже звужена ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» можливість отримання відповідної інформації та документів – «Виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії».

У зв'язку з цим, відповідні органи влади та місцевого самоврядування, які не зацікавлені у зверненні до суду із позовом, відмовляють прокурору у наданні запитуваних документів. Для вирішення такої проблеми варто використовувати норми процесуальних кодексів щодо звернення до суду із обґрунтованим клопотанням про забезпечення доказів, у тому числі витребування їх у сторони.

Певною мірою перешкоджають ефективному захисту прокурорами інтересів держави у суді інші об'єктивні причини, зокрема, можливість неоднозначного тлумачення за застосування окремих норм матеріального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Узагальнення стану застосування представницьких повноважень щодо захисту інтересів держави при організації та забезпеченні освітнього процесу, проведеного управлінням ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України у IV кварталі 2018 року.

СЕЛІНА Марія Броніславівна
кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Сучасна ситуація в світі характеризується значним зростанням рівня інформатизації суспільства та поступовим перетворенням інформації на критичний ресурс, здатний суттєво впливати на стабільність суспільно-політичних процесів. Різноманітність інформації, її доступність та відкритість, можливість вільного поширення тощо, з одного боку свідчать про відкритість суспільства та держави, а з іншого створюють передумови до виникнення певних ризиків та загроз для її національної безпеки, що стає особливо актуальним у періоди суспільно-політичної нестабільності, під час збройних конфліктів тощо.

Так, свобода слова, друку і засобів масової інформації є стовпом демократії, оскільки без свободи друку, вільного поширення інформації неможна говорити й про існування громадянського суспільства та правової держави. Зокрема, право на свободу інформації закріплено ще у Загальній Декларації прав людини, яку було прийнято на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1948 році, у ст. 19 якої зазначено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Положеннями цієї ж статті визначено, що це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [1]. Відповідно до положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на свободу вираження поглядів. Зазначається, що це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [2]. Крім цього, право вільного обігу інформації й свободи слова, а також свободи масової інформації закріплено ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [3].

Разом з тим, необхідно розуміти, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій не лише створив умови для економічного, культурного прогресу тощо. Вільне поширення інформації не лише впливає на розвиток людства, надає унікальну можливість удосконалюватися, поширення інформації може також викликати і негативні процеси у суспільстві. Українська держава вже відчула на собі потужні можливості інформації. Саме завдяки поширенню засобами масової інформації (ЗМІ) негативної інформації Росія створила вигідні умови для окупації АР Крим, створенню квазідержавних утворень так званих

ЛНР/ДНР, а також значно розхитала суспільно-політичну ситуацію в інших регіонах України. Тому на сучасному етапі розбудови громадянського суспільства та правової держави в Україні, ускладненому не лише економічною та суспільно-політичною ситуацією, а також і російською агресією проти України, яка супроводжується потужними негативними інформаційними впливами, спрямованими на подальшу дестабілізацію ситуації в Україні, погіршення її міжнародного іміджу та отримання переваг для «схилення українського суспільства до миру», особливого значення набувають питання відповідального відношення до інформації, що поширюється, унеможливлення зловживання свободою слова, обмеження свободи слова тощо.

На сьогодні де факто суспільство розглядає ЗМІ як четверту владу, спроможну впливати на розвиток суспільно-політичної ситуації, перебіг конфліктів тощо. Так, головним полем діяльності сучасних ЗМІ є саме конфлікти, оскільки саме на суперечках, проблемах тощо базується більшість новин, що поширюються ЗМІ. При цьому під час висвітлення певної проблематики, ЗМІ часто не просто поширюють інформацію про якийсь факт, а і впливають на сприйняття цього факту аудиторією, формують конкретну думку про подію чи явище, зумовлюють виникнення позитивних чи негативних емоцій, спрямовують поведінку певної аудиторії у тому чи іншому напрямку тощо. При цьому, роль, яку ЗМІ відіграють у розвитку конфлікту, залежить від того, наскільки журналісти вільні у своїй професійній діяльності й наскільки відкритий для них доступ до важливої для суспільства інформації. Особливо активна прихильність ЗМІ до яких-небудь течій, партій, лідерів, фінансових груп виявляється під час екстремальних подій і збройних конфліктів. У цьому контексті цікавою є інформація щодо приватних власників ЗМІ, які домінують на медіа-ринку і майже всі займають місце серед найбагатших людей країни. Проект «Моніторинг медіавласності», запущений Інститутом масової інформації (ІМІ) та Репортерами без кордонів, засвідчив, що українські ЗМІ переважно керуються особистими інтересами їх власників. Брак фінансової прозорості і корупція погіршують здоров'я всього медіа-ландшафту. Наголошено, що саме приватні власники домінують на ринку України і майже всі вони займають місце серед найбагатших людей України. Хоча їх імена широко відомі в більшості випадків, корпоративні структури і пов'язані економічні інтереси залишаються прихованими, іноді навіть через офшорні холдинги. Зокрема, телевізійний ринок є високо концентрованим, оскільки основні чотири власники являють собою частку аудиторії 76,25%. Кожна з чотирьох найбільших медіа-груп, StarLight Media (21,68%), 1 + 1 медіа (20,49%), Inter Media (21,42%) і Медіа Група Україна (12,66%) мають аудиторію близько 20%. Ці медіагрупи належать найбагатшим людям в Україні: Пінчуку, Коломойському, Фірташу й Ахметову відповідно. Ринок найрейтинговіших друкованих ЗМІ зосереджений у руках чотирьох власників – Ахметов («Сьогодні»), Курченко («Кореспондент», «КП в Україні», «Аргументи і факти»; «Деньги», «Теленеделя»; Мозговий/Александрова («Вести») та Швець

(«Факти»). Експерти зазначають, що троє з власників (крім Швеція) мають про-російську позицію та друкують свої видання переважно російською мовою. За словами виконавчого директора ІМІ Оксани Романюк, в Україні 75% медіа належить політикам та олігархам. За європейськими стандартами, ця практика є ненормальною, бо ЗМІ у демократичних країнах мають бути вільними [4]. Зважаючи на зазначене та на те, що сьогодні саме ЗМІ змушують людей так чи інакше ставитися до якихось подій, явищ, новин, де нібито ми самі формуємо свою думку про те, що відбувається, при цьому, для створюється визначена «реальність», в якій людина думає, діє та розмірковує так, як потрібно тому, хто стоїть за цією «реальністю» [5], значної актуальності набуває питання збереження балансу між свободою слова і національною безпекою, особливо у період суспільно-політичного конфлікту, військової агресії тощо.

Слід зазначити, що деякі журналісти використовують свободу слова лише для задоволення своїх споживацьких, корумпованих, політичних інтересів тощо і викладають «сенсаційні матеріали» абсолютно не цікавлячись наслідками до яких вони можуть привести. Зокрема, при висвітленні подій на сході країни, часто повідомляють дані про кількість та дислокацію українських військових підрозділів, їх переміщення, перелік та якість озброєння, номерні знаки, що нанесені на військову техніку, кількість убитих і поранених, виведення з ладу озброєння тощо. Зазначена інформація може нанести суттєвої шкоди національній безпеці і держава має право обмежувати свободу преси на її поширення. Сучасна історія переконливо доводить, що незалежно від рівня демократії в суспільстві, держава завжди додатково обмежує право на доступ та поширення інформації й свободу слова в умовах введення воєнних дій. У цьому контексті, на наш погляд, можна навести приклад держави, яка не одне десятиріччя потерпає від терористичної загрози та пережила не один збройний конфлікт, це досвід Ізраїлю. По-перше, у сучасному світі Ізраїль є демократичною державою, де на законних підставах діє попередня військова цензура на будь-які публікації, як на теле- і радіопередачі, так і на газетні публікації тощо [6]. По-друге, комісія, що розслідувала дії ізраїльського керівництва під час Другої ліванської війни в 2006 році, дійшла висновку про необхідність перегляду вільної можливості доступу репортерів до місця воєнних дій і введення прямих репортажів із місця подій. За висновками комісії, такі репортажі мали негативний вплив на розвиток усєї військової компанії, у тому числі призвели до великої кількості жертв серед ізраїльських військових. Тому, під час воєнної операції «литий свинець», здійснюваної проти палестинських терористів у 2008–2009 роках, вже діяли нові обмеження, а кількість людських втрат значно зменшилася [7].

Варто нагадати, що і в Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, і в конституціях більшості держав світу, не є винятком і Конституція України, зазначається, що право на свободу думки і слова та право на збирання,

зберігання та поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку.

Отже, зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію в Україні та триваючу російську агресію проти України, під час якої російська сторона у тому числі широко використовує можливості інформаційної складової, потребує ретельного вивчення питання визначення балансу між національною безпекою і свободою слова. Проте необхідно зазначити, що сьогодні все, що стосується обмеження свободи слова є вкрай складним та чутливим питанням. Тому необхідно бути вкрай обережним, щоб не перейти тонку межу між захистом національної безпеки та перетворенням у тоталітарну країну.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: міжнарод. докум. від 10.12.1948. URL: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнарод. докум. від 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

3. Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні: станом на 01.01.2001 / упоряд. С.Е. Демський; відп. ред. С.П. Павлюк. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 688 с.

4. 75% медіа України належить політикам і олігархам – моніторинг. *Українська правда*. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/11/7123339/>

5. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, М.Г. Статкевич; за заг. ред. А.П. Бущенко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2015. 60 с.

6. Носек Х., Лимор Й. Военная цензура в Израиле: зтяжной временный компромисс между противоборствующими ценностями. URL: <http://online-books.openu.ac.il/russian/democracy-and-national-security/volume3/article21.html>

7. Селіна М.Б. Засоби масової інформації як фактор впливу на суспільно-політичну обстановку в Україні: на прикладі детермінації злочинності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15. № 1(40). С. 29–36.

СИДОРЕНКО Ольга Олександрівна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДИ У ДЕМОКРАТИЧНУ ФОРМУ ДЕРЖАВИ

Демократія є основою державного устрою України. Термін «демократія» має давньогрецьке походження і утворився від поєднання грецького іменника *demos*, що означає народ, і дієслова *kratein* – урядувати [1, с. 4]. Давньогрецькі мислителі пов'язували форму державного управління із суспільним життям і умовами суспільного розвитку. Цю думку розвивали і середньовічні європейські теоретики, а також батьки американської демократії. Так, один із авторів американської моделі демократії Дж. Медісон вважав демократію компромісом влади більшості з владою меншості, який досягається рівноправною участю всіх дорослих громадян у політичному процесі, з одного боку, і обмеженням їх суверенітету, з іншого [2].

В історично-правовому екскурсі корені демократії на землях України сягають VII століття до нашої ери. Досить нагадати, що саме на українській землі був створений блискучий зразок античної демократії – присяга громадянина Херсонеса, а згодом у союзі східнослов'янських племен виник оригінальний, досить ефективний для тих часів суспільно-політичний порядок з елементами демократії, першими паростками народовладдя і самоврядування. Слід згадати і Київську Русь (IX–XII століття), що не знала у своєму ставленні до особистої свободи рабовласницького ладу, хоча окремі його ознаки у виді холопства і мали місце. Древнє звичаєве право створювало визначені правові гарантії, закріплювало відмову від принципів кровної помсти, обмежувало сваволю і регулювало повсякденний побут населення Київської Русі. Ознакою реального демократизму були «ряди» – договори, що укладали жителі зі своїми князями.

Демократія поряд із традиційним розумінням як принцип мажоритарності при ухваленні рішень сьогодні трактується також через інклюзивність, тобто залучення у процес ухвалення рішень заінтересованих осіб та можливість забезпечувати баланс інтересів більшості та меншості. Співвідношення цих параметрів зумовлює набір певних моделей сучасної демократії: 1) ліберальна як результату вільного змагання та конкуренції думок, коли в результаті суспільно-політичних дебатів перемагає одна із них і така покладається в основі владних рівень; 2) консенсусна демократія передбачає наявність певної одностайності при досягненні згоди, її вираженням є функціонування коаліційних урядів; 3) консолідована демократія передбачає наявність сталих цін-

нісних установок, які втілюються у владних рішеннях і задовільну систему їх ухвалення.

Сучасна демократія, нажаль, не отримала остаточної перемоги і навіть не наблизилась до неї. Так, у значній кількості демократичних країн, передусім посткомуністичних, влада трансформується на кшталт диктатур і стає не засобом державного врядування, спрямованого на загальне благо, а знаряддям власного бачення або принаймні можливості жити добре поза вимогами своєї посади. Це засіб, який дозволяє розподіляти за рахунок платників податків блага між своїх вірних прихильників, розробляти сумнівні фінансові схеми – словом, обкрадати народ без жодного ризику [3, с. 233].

Значна кількість сучасних країн не готова до сприйняття демократичних принципів. Це обумовлено як низьким рівнем господарського розвитку, коли для більшості населення політичні свободи взагалі не є пріоритетним питанням, так і специфічною структурою народного господарства, що дозволяє країні не турбуватися про підвищення ефективності власної діяльності. На більшість таких країн Захід справляє політичний тиск з метою прискорити їх «демократизацію». Результатом стає побудова ілюзорної демократії, яка являє собою одну з найнебезпечніших і найпорочніших політичних практик сучасності. Режими, «у яких перемішані виборність», Ф. Закарія називає «неліберальними демократіями» [4, с. 89]. При цьому неліберальні демократії не відрізняються ні політичною, ні економічною ефективністю, тому що як правлячі еліти формуються не за меритократичним принципом. Основою неліберальної демократії слугує чи популізм (як у Росії), чи жорсткий контроль за політичним життям (як у більшості африканських країн). Як те, так і інше виявляється можливим завдяки відсутності забезпеченого і самостійного середнього класу. Нерідко тому неліберальна демократія стає наслідком передчасної демократизації. Головні небезпеки, які приховує в собі неліберальна демократія, полягають, з одного боку, у тому, що народ, який бачить, як влада маніпулює їхньою думкою, приходять до глибокого розчарування в демократії як такій, з другого боку – у тому, що економічні підвалини не спонукають до господарської модернізації, що призводить до поступового відставання в економічній сфері і породжує в людей почуття «знедоленості» [4, с. 284, 145].

Сучасні українські політичні реалії багато в чому визначаються соціальною структурою суспільства. Низька громадсько-політична активність населення, поверхневий характер політичних партій і політичного процесу в цілому, не-ефективність механізмів оформлення та представлення інтересів соціальних груп і прошарків, превалювання «тіньових» форм у стосунках між різними політичними силами – усі ці явища багато в чому зумовлюються соціальними Перспективи демократії: минуле, сучасне, майбутнє чинниками. Усе це формує сприятливе середовище для укорінення такої спотвореної форми політичного режиму, як напівдемократія. Демократія як основа управління має більшу стримувальну силу тільки в тих країнах, де існує спільність інтересів і фун-

даментальних цінностей, які поділяються переважною більшістю громадян. ... робить можливим життя демократичного, парламентського правління. Занапад демократії настає тоді, коли розпадається єдність цінностей та інтересів, коли не існує більше загальної згоди щодо основних принципів і завдань, коли прихильники тих чи інших партій більше не хочуть працювати разом з державою, але самі бажають стати державою [5, с. 40].

Можна цілком погодитися з афоризмом В. Черчілля: демократія – не найкращий політичний устрій, але кращого людство ще не винайшло. Демократія пропонує громадянам і державі основу для взаємної корекції та спільного пошуку значення закону у здійсненні фактичної державної політики. Широка участь у демократичному процесі надає культурним меншинам більші можливості зробити свій внесок у діалог і процес прийняття рішень. Нарешті, процес демократичного прийняття рішень уможливорює консенсус щодо організаційних проблем суспільства. Таким чином, виникає соціальний базис для необхідних суспільних рішень.

Список використаних джерел:

1. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 1105 с.
2. Гамильтон А. Федералист: Политэссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Д. Джея. Москва: Весь мир, 2000. 590 с.
3. Ревель Ж.-Ф. Друга молодість демократії: Майбутнє демократичного імпульсу: пер. з англ. Київ: Сфера, 2001. 287 с.
4. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. Москва: Ладомир, 2004. 384 с.
5. Хэллоуэлл Дж. Х. Моральные основы демократии: пер. с англ. Москва: ППП (Проза. Поэзия. Публицистика), 1993. 144 с.

СИРОЇД Тетяна Леонідівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

Право людини на здоров'я та медичний догляд закріплено багатьма міжнародними актами в галузі прав людини, зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. 25), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (ст. 12), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року (ст. 5), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 11), Європейській соціальній хартії (переглянута) 1996 року (ст. 11) тощо.

Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу 1953 року (СЄД № 14) передбачає розширення співпраці держав – членів Ради Європи в соціальній сфері, на основі принципу рівноправності з тим, щоб громадяни інших договірних сторін, які на законних підставах знаходяться на будь-якій частині її території, на яку поширюється дія Конвенції, та які не мають додаткових джерел, мали право – рівне з громадянами цієї держави та на цих же умовах – на соціальну та медичну допомогу, що передбачається час від часу чинним законодавством на цій частині її території [1]. На підставі додаткового Протоколу до Європейської конвенції про соціальну та медичну допомогу положення глави I Конвенції про допомогу було визнано такими, що застосовуються щодо біженців за тих самих умов, які застосовуються щодо громадян договірних держав, які є сторонами Конвенції (СЄД № 014А) [2].

Алма-Атинська декларація, прийнята Міжнародною конференцією з первинної медико-санітарної допомоги (Алма-Ата, 12 вересня 1978 року), закликає до невідкладних і ефективних міжнародних і національних дій з метою розвитку і здійснення первинної медико-санітарної допомоги в усьому світі й особливо в країнах, що розвиваються в дусі технічного співробітництва та відповідно до Нового міжнародного економічного порядку. Конференція закликає уряди, ВООЗ та ЮНІСЕФ, і інші міжнародні організації, а також установи, які здійснюють співробітництво на багатосторонній і двосторонній основі, неурядові організації, що фінансують агентства, усіх працівників охорони здоров'я і всю світову громадськість підтримувати національні та міжнародні зобов'язання в галузі первинної медико-санітарної допомоги і надавати їй усе більшу технічну і фінансову підтримку, особливо в країнах, що розвиваються. Конференція звертається із закликом до всіх означених вище організацій співпрацювати

у справі організації, розвитку і забезпечення первинної медико-санітарної допомоги, діючи відповідно до положень цієї Декларації [3].

Прийнята Європейською нарадою з прав пацієнта у 1994 році Декларація про сприяння правам пацієнта в Європі, стала спробою сформулювати ряд принципів, що відображають еволюцію концепції прав пацієнта, які можна застосувати до обставин, у яких охорона здоров'я буде функціонувати в майбутньому. Вона містить низку прав пацієнта, зокрема: право на повагу власної особистості; право на самовизначення; право на збереження своєї фізичної і психічної цілісності, а також на безпеку своєї особистості; право на повагу до таємниць; право мати власні моральні та культурні цінності, релігійні та філософські переконання; право на захист власного здоров'я тією самою мірою, якою це дозволяють існуючі заходи профілактики і лікування хвороб; право на вичерпну інформацію про стан свого здоров'я (крім випадків, коли надання медичної інформації може заподіяти пацієнту серйозної шкоди); право на згоду; право на конфіденційність і приватність; право на отримання медичної допомоги; право вибору і заміни лікаря; право на полегшення страждань; право на гуманне поводження тощо [4].

У 1997 році прийнято Конвенцію про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (СЄД № 164) (Ов'єдо, 4 квітня 1997 року) з метою захисту гідності і тотожності всіх людей та гарантування кожній особі – без дискримінації – повагу до її недоторканності та інших прав і основних свобод щодо застосування біології та медицини. Конвенція містить положення щодо пріоритету людини; рівноправного доступу до медичної допомоги; дотримання професійних стандартів. Відповідно до загального правила Конвенції, будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду. Конвенцією передбачено низку норм, направлених на захист осіб, які неспроможні дати згоду, осіб, які страждають психічними розладами.

Договір містить норми щодо захисту приватного життя та права на інформацію; проведення наукових досліджень; видалення органів і тканин у живих донорів для цілей трансплантації; заборони отримання фінансової вигоди та використання окремої частини тіла людини та норми про відповідальність у разі порушення положень Конвенції. Конвенція покладає зобов'язання на сторін вжити у своєму внутрішньому законодавстві заходів, необхідних для введення в дію її положень [5].

На додаток до Конвенції було прийнято додаткові протоколи, зокрема у 1998 році – Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, який стосується заборони клонування людських істот (СЄД № 168) (Париж,

12 січня 1998 року). Додатковий протокол став першим і єдиним обов'язковим міжнародно-правовим інструментом, розробленим у цій сфері. Реагуючи на успішне клонування ссавців, зокрема, розщеплення ембріона і пересадку ядра, Рада Європи зробила крок щодо запобігання подальшому застосуванню цієї техніки стосовно людей.

Відповідно до ст. 1–2 Додаткового протоколу забороняється будь-яке втручання з метою створення людської істоти, генетично ідентичної іншій людській істоті, живій або мертвій. Виняток із цього правила становлять випадки, наприклад, суспільної безпеки, попередження злочинності, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших осіб. Ці абсолютні заборони засновані на необхідності захисту особистості людини, з метою збереження випадковості природної генетичної комбінації, що дає їй свою свободу і унікальність, і щоб запобігти її експлуатації.

Сфера застосування Протоколу є виключною стосовно клонування людини. Він не стосується етичної допустимості клонування клітини і тканини з дослідницькою метою і для використання в медицині, галузі, в якій ці методи можуть виявитися цінними інструментами.

Протокол передбачає норму щодо визначення обсягу терміна «людина» на розсуд внутрішнього законодавства держав; закріплює основні принципи, що є етичним фундаментом розвитку біології і поточної та майбутньої медицини [6].

У 2002 році було прийнято Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (СЄД № 186) (Страсбург, 24 січня 2002 року) з метою захисту гідності і індивідуальної цілісності людини, а також права та основні свободи у зв'язку із застосуванням досягнень науки і медицини. У Протоколі містяться загальні принципи і конкретні положення, що стосуються трансплантації органів і тканин людського походження з лікувальною метою. Загальні принципи, викладені в цьому додатковому протоколі, включають рівноправний доступ до послуг у сфері трансплантації для пацієнтів, прозорі правила передачі органів, норми у сфері охорони здоров'я і безпеки, заборона на фінансові винагороди донорам, а також необхідність забезпечувати для донорів, одержувачів, медичних працівників і громадськості право на належну інформацію.

Конкретні положення стосуються вилучення органів у живих і померлих осіб, використання вилучених органів і тканин, заборони на фінансову винагороду, конфіденційності, а також санкцій і компенсацій [7].

Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (СЄД № 195) (Страсбург, 25 січня 2005 року) спрямований на те, щоб, ґрунтуючись на принципах Конвенції забезпечувати захист прав і гідності людини в такій особливій сфері, як біомедичні дослідження. Завдання Протоколу – визначити і гарантувати основні права у сфері біомедичних досліджень, зокрема, щодо тих, хто бере участь у цих дослідженнях. Протокол покликаний охопити повний спектр біомедичних досліджень,

включаючи і втручання в організм людини. Основним принципом проведення досліджень за участю людей, як і в самій Конвенції, є вільна, інформована, явна, конкретна і задокументована згода особи (осіб), які беруть участь у дослідженні. Протокол стосується таких питань, як ризики і переваги досліджень, згода, захист осіб, які не можуть дати згоду на дослідження, наукова якість, незалежний аналіз досліджень комітетами з етики, конфіденційність і право на інформацію, необґрунтований вплив, безпека й обов'язок надавати лікування [8].

У 2008 році прийнято Додатковий протокол до Конвенції про прав людини та біомедицину, що стосується генетичного тестування в медичних цілях (СЄД № 203) (Страсбург, 27 листопада 2008 року), який стосується, зокрема, якості генетичних досліджень, інформування та отримання згоди пацієнта, а також генетичного консультування. У документі закріплені загальні правила проведення генетичних тестів і вперше на міжнародному рівні підняті питання щодо самостійного доступу пацієнтів до генетичних експрес-тестів, які в майбутньому можуть пропонуватися на комерційній основі. Протокол також визначає умови проведення тестів стосовно людей, які не здатні дати своєї згоди. Крім того, документ містить норми щодо захисту приватного життя та права на інформацію, отриману в результаті генетичного тестування. Протокол також торкається питань генетичного скринінгу [9].

Європейська Хартія прав пацієнтів 2002 р. закріплює низку прав пацієнтів, зокрема: право на профілактичні заходи; право на доступність; право на інформацію; право на згоду; право на свободу вибору; право на приватність і конфіденційність; право на повагу часу пацієнтів; право на дотримання стандартів якості; право на безпеку; право на інновації; право на попередження в міру можливостей страждань і болю; право на індивідуальний підхід до лікування; право на подання скарги; право на компенсацію [10].

Модельний закон Про захист прав і гідності людини в біомедичних дослідженнях у державах – членах СНД 2005 року встановлює державні гарантії щодо захисту прав, гідності, автономії і цілісності людини при проведенні біомедичних досліджень. Під біомедичним дослідженням Закон розуміє дослідження за участю людини, що проводиться з метою вивчення нових діагностичних, лікувальних і / або профілактичних засобів і методів отримання нових знань з фізіології і психології людини в умовах норми, патології та екстремальних ситуацій. Учасникам таких досліджень гарантується низка права, серед яких: отримання повної та об'єктивної інформації про характер досліджень у доступній формі; особиста свобода і недоторканність, включаючи захист фізичної, генетичної та психічної цілісності; незалежність при вирішенні питання про участь у дослідженні і можливість відмови від такої участі на будь-якому етапі; конфіденційність інформації про стан здоров'я учасника дослідження та інших персональних даних; свобода дії відповідно до релігійних та інших переконань, включаючи традиції, моральні та культурні цінності суспільства; захист прав і свобод людини й громадянина відповідно до національного законодавства та

загальновизнаних принципів і нормами міжнародного права. Згода на проведення біомедичного дослідження повинна бути свідомою та добровільною.

Крім того, всі проекти біомедичних досліджень за участю людини повинні проходити незалежну етичну експертизу в Комітеті з етики. Комітет проводить таку експертизу до початку дослідження, а також забезпечує регулярний подальший контроль за дотриманням етичних принципів у ході проведення дослідження, а також після його закінчення. За результатами експертизи Комітет може схвалити проведення біомедичного дослідження; схвалити дослідження з несуттєвими зауваженнями, виправлення яких не передбачає повторного розгляду; схвалити проведення дослідження з наданням рекомендацій щодо внесення конкретних змін у процедури і / або матеріали дослідження з необхідністю повторної етичної експертизи; не схвалити дослідження [11].

Виходячи з означеного вище необхідно констатувати, що на міжнародному рівні розроблено правову основу, яка є фундаментом у галузі захисту прав пацієнтів, завдання полягає в імплементації положень договірних актів у національне законодавство і створення дієвого інституційного механізму надання допомоги особам, які її потребують.

Список використаних джерел:

1. European Convention on Social and Medical Assistance. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/09000016800637c2>

2. Protocol to the European Convention on Social and Medical Assistance. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/09000016800637c3>

3. Алма-Атинская декларация. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/almaata78

4. A Declaration on the promotion of patients' rights in Europe. URL: https://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf

5. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cf98>

6. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007f2ca>

7. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680081562>

8. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008371a>

9. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680084824>

10. European charter of patients' rights basis document Rome, November 2002. URL: http://ec.europa.eu/health/ph.../health_services_co108_en.pdf

11. О защите прав и достоинства человека в биомедицинских исследованиях в государствах – участниках СНГ: модельный закон. URL: <http://iacis.ru/upload/iblock/2a8/186.pdf>

СИСОЄНКО Григорій Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. Навпаки, у окремих випадках, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо), в передбаченому законом порядку, під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Справедливий розгляд справи у суді тісно пов'язаний з розумними строками здійснення усіх передбачених в законі процесуальних дій. Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрите. Але, сучасний стан реалізації цих засад кримінального провадження свідчить про наявність об'єктивних і суб'єктивних перешкод, які унеможливають досягнення поставлених законом цілей. Зрозуміло, що в рамках цього дослідження неможливо детально проаналізувати всі існуючі на сьогодні перешкоди, тому зупинимось на перешкодах правового характеру. Тобто перешкодах, які, на нашу думку, мають місце у самому КПК України.

Чи дійсно існуюча побудова стадії досудового розслідування сприяє реалізації права особи на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом?

Законом чітко визначено початок досудового розслідування, загальні положення проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, випадки повідомлення особі про підозру, та інші складові даної стадії, яка передує судовому розгляду. Фактично стадія досудового розслідування створює всі умови, а також є тією основою, на якій потім може бути розпочатий судовий розгляд справи з обвинувальним актом, який надійшов до суду.

З першого погляду все чітко і зрозуміло. Органи досудового розслідування закінчили досудове розслідування, склали обвинувальний акт, з відповідними

додатками, затвердили його у прокурора, або прокурор самостійно склав обвинувальний акт, якщо не погодився з обвинувальним актом, що був складений слідчим, і його спрямували до суду для розгляду по суті. І на цьому етапі виникають перешкоди процесуального характеру, які перешкоджають реалізації права на справедливий суд у розумні строки. Таких перешкод декілька.

1. Передбачені в КПК України випадки повідомлення про підозру, зміст письмового повідомлення, процедура вручення і зміни повідомлення про підозру не передбачають процедури з'ясування у підозрюваного його думки з приводу врученої йому підозри. Це суперечить п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України відповідно до якої підозрюваний має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати. Фактично така процесуальна можливість для реалізації підозрюваним свого права в законі відсутня і не передбачена. Скласти подібний протокол було б можливо, якщо б це було передбачено в законі, адже згідно з ч. 1 ст. 104 КПК України хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі тільки у випадках передбачених цим Кодексом. Така процесуальна дія в КПК України не передбачена і тому не може бути проведена, навіть якщо особа бажає висловити своє відношення з приводу підозри. Це при тому, що ч. 1 ст. 20 КПК України вказує на право підозрюваного, обвинуваченого, серед інших прав, на захист, яке полягає у наданні можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення. Яким чином повинна відбуватись фіксація цих пояснень невідомо. Жодна стаття КПК України не вказує на можливість і порядок проведення такої процесуальної дії [1, с. 218].

2. Відповідно до ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру вирішити питання про закінчення досудового розслідування. У більшості вивчених нами кримінальних провадженнях повідомлення особі про підозру відбувалось у випадках коли на думку слідчого, прокурора були наявні достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. В законі відсутнє визначення терміну «наявні достатні докази». Більшість слідчих і прокурорів здійснюють відповідну оцінку наявності достатніх доказів виходячи із суб'єктивного професійного досвіду, який не завжди співпадає з положенням ст. 94 КПК України. Адже, внутрішнє переконання слідчого, прокурора у наявності достатніх доказів для повідомлення особі про підозру, і саме розуміння терміну підозра, важко ув'язати із всебічним, повним й неупередженим дослідженням всіх обставин кримінального провадження. Письмове повідомлення про підозру є свідченням того, що на думку слідчого, прокурора в діях особи наявні ознаки відповідного складу злочину, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Після першого повідомлення особі про підозру можуть виникнути підстави для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри. І в обох цих випадках іде мова про необхідність наявності достатніх доказів для здійснення таких дій. Тоді як ч. 1 ст. 42 КПК України вказує,

що підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або особа, щодо якої складно повідомлення про підозру, однак його не вклучено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Натомість, у ст. 276 КПК України не передбачено порядок повідомлення особі про підозру, а мова йде про випадки повідомлення особі про підозру, та деталізуються окремі з них, і фактично ці випадки мають інший зміст, ніж у ст. 42 КПК України. Сам порядок повідомлення про підозру підмінено строками вручення особі відповідного повідомлення. Також, затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 42 КПК України у п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України викладено як затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення. Тобто, процесуальне рішення про затримання особи за підозрою, хоча в КПК України відсутня стаття з такою назвою як це мало місце у КПК 1960 року, поєднано з обставинами затримання особи на місці вчинення злочину, чи безпосередньо після нього. І таке затримання не надає особі статусу підозрюваного, адже згідно ч. 3 ст. 278 КПК України у разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню. Відсутні будь-які підстави стверджувати, що ця особа є підозрюваною. У разі необхідності, її подальшої участі у справі, така особа може виступати як свідок. А в пункті 2 ч. 1 ст. 276 КПК України вже йдеться про обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів, серед яких, відповідно до ч. 1 ст. 176 КПК України, відсутній такий запобіжний захід як затримання особи, оскільки згідно ч. 2 ст. 276 КПК України це тимчасовий запобіжний захід, на відміну від перелічених у ч. 1 ст. 176 КПК України запобіжних заходів. Якщо б затримання особи, як тимчасовий запобіжний захід і запобіжні заходи складали одне ціле, то у законодавця не було б підстав виділяти їх у різних частинах статті кодексу і наголошувати на їх відмінності. І вже в п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України йдеться про те, що особі може бути повідомлено про підозру у разі наявності достатніх доказів про підозру особи у вчиненні кримінального правопорушення. Фактично маємо плутанину між змістом двох статей КПК України, у яких іде мова про надання особі статусу підозрюваного, де замість того, щоб говорити про підстави затримання особи, вказано на випадки затримання особи, і то у різних змістових значеннях (затримання за підозрою, затримання особи на місці вчинення злочину чи безпосереднього після його вчинення, обрання запобіжного заходу). І у статті 42 КПК України, яка визначає процесуальний статус підозрюваного, немає жодного слова про можливість надання особі статусу підозрюваного, при наявності достатніх доказів, які вказують на вчинення ним кримінального правопорушення. Ця підстава для надання особі статусу підозрюваного розглядається як випадок. Все це в цілому створює умови для

значної кількості зловживань, які на сьогодні мають місце у слідчій практиці органів досудового розслідування [2, с. 277].

3. Наступний етап завершення досудового розслідування також пов'язаний з наявністю достатніх доказів для складання обвинувального акту. І якщо у попередньому випадку йшлося про закінчення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, у разі наявності достатніх доказів, то завершення можливе при визнанні прокурором, слідчим того, що зібрані під час досудового розслідування докази є достатніми для складання відповідного процесуального рішення. Маємо балансування законодавцем термінами завершення і закінчення, адже термін «завершення» не є синонімом терміна «закінчення».

Таке вільне використання законодавцем у перерахованих статтях КПК термінів «завершення» і «закінчення» не відповідає тим змістовним навантаженням які в них вкладені, оскільки:

– завершення досудового розслідування пов'язано з моментом надання всім зацікавленим учасникам кримінального провадження доступу до матеріалів досудового розслідування, можливість робити копії або відображення матеріалів, подавати докази, заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо. Фактично це остання можливість в рамках кримінального провадження на стадії досудового розслідування дослідити ті питання, які на їх думку могли залишитись поза увагою органів слідства. Всі ці дії, на цьому етапі, можуть призвести до прийняття зовсім протилежного кінцевого процесуального рішення, ніж це планувалось. Складання протоколу про надання доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів, а також підтвердження протилежній стороні відсутності додаткових матеріалів, є свідченням завершення досудового розслідування;

– закінчення досудового розслідування є наступним після завершення етапом стадії досудового розслідування, оскільки сторони вже ознайомились з матеріалами кримінального провадження, надали докази, заявили клопотання, отримали на них відповідь, в повній мірі використали надане їм законом право на свій захист, що дає слідчому, прокурору можливість прийняти остаточне рішення про закінчення досудового розслідування у визначеній в законі формі. І якщо рішення про завершення досудового розслідування у формі обвинувального акту приймається слідчим після того, як він визнає, що зібраним під час слідства докази є достатніми для цього, то маємо не поодинокі випадки, у слідчій практиці, коли на етапі завершення досудового розслідування з'ясовуються обставини, які призводять до зміни рішення про форму закінчення досудового розслідування [3, с. 146].

Викладене дає підстави стверджувати, що моментом завершення досудового розслідування у формі складання обвинувального акта, обвинувального акта з підписаною угодою про примирення або клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також у випадках звільнення

особи від кримінальної відповідальності (при прийнятті цього рішення в законі не передбачено обов'язок слідчого, прокурора ознайомити усіх зацікавлених осіб з матеріалами кримінального провадження, що доцільно було б передбачити в ст. 221 КПК України, в частині третій), слід вважати не момент надання доступу до матеріалів досудового розслідування, а складання протоколу за результатами надання такого доступу, тобто ознайомлення з такими матеріалами, результатами розгляду заявлених клопотань, відкриття додаткових матеріалів.

Сам момент закінчення досудового розслідування є поєднанням двох дій, які свідчать про це, перше – це винесення одного з перерахованих у ч. 2 ст. 283 і ч. 1 ст. 474 КПК України процесуальних рішень, і, друге – внесення відповідних відомостей про це до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Відповідно, до моменту завершення і закінчення досудового розслідування, в одному випадку прокурор зобов'язаний після повідомлення особі про підозру прийняти рішення про закінчення досудового розслідування, а в іншому, повідомити сторони про завершення досудового розслідування. І якщо у першому випадку йдеться про підозру, то у другому – про обвинувачення. Підозра не має обмежень і кордонів, тоді як обвинувачення є конкретним твердженням про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. В обох випадках закон вимагає наявності достатніх доказів, що інколи практично неможливо забезпечити, як у випадку затримання особи на місці вчинення злочину чи безпосередньо після його вчинення. Змішавши у ст. 276 КПК України положення ст.ст. 43, 106, 132 КПК 1960 року, коли особа могла отримати відповідно статус підозрюваного чи обвинуваченого, при чіткому розподілі підстав, а не випадків, для цього нове кримінальне процесуальне законодавство створило умови, які на сьогодні сприяють низькому рівню досудового розслідування. Фактично відсутня можливість у особи захистити свої законні права і свободи, перебуваючи в статусі підозрюваного, обвинуваченого. На суд переклали розв'язання усіх проблемних питань, які повинні були вирішити слідчі і прокурори під час досудового розслідування. Таким чином, суди перетворились на механізм, який на сьогодні стоїть на місці. І в цьому не вина суду як установи та суддів як його працівників, а справа у недолугості законодавства.

4. Відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Свідченням того, що обвинувальний акт переданий до суду є факт його реєстрації у канцелярії відповідного суду. До цього моменту підозрюваний вже отримав під розписку копію обвинувального акту, в якому йому висунене обвинувачення, а також інші передбачені ст. 291 КПК України документи, залишаючись в статусі підозрюваного. В такому статусі особа буде перебувати до моменту отримання повідомлення із відповідного суду про день проведення підготовчого судового засідання. Законом не передбачена можливість підозрюваного висловити своє відношення до висунутого їй обвинувачення на стадії

досудового розслідування. В суді це можливо тільки під час судових дебатів, не беручи до уваги момент судового розгляду, коли відповідно до ч. 1 ст. 348 КПК України суд з'ясовує у обвинуваченого розуміння ним суті обвинувачення, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. З моменту завершення досудового розслідування домінує сторона обвинувачення, яка не тільки висуває обвинувачення, а й всіляко переконує суд у тому, що все, що викладено у обвинувальному акті є істиною.

Це при тому, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законом. Дійсно сторона обвинувачення викладає свою правову позицію спочатку у підозрі, а потім у обвинувальному акті. Натомість, сторона захисту позбавлена можливості заперечити, висловити своє відношення до повідомлення про підозру, позбавлена можливості викласти свою правову позицію відповідно до обвинувального акту [4, с. 106]. І не тільки тому, що ч. 5 ст. 291 КПК України їй забороняє надання суду інших документів до початку судового розгляду, крім обвинувального акту і додатків до нього, а й тому, що законом не передбачена можливість сторони захисту заперечити, висловити підозрюваному своє відношення до висунутого їй обвинувачення, викласти у відповідному документі свою правову позицію і направити її до суду.

Визначаючи обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, законодавець вказав, що воно повинно бути здійснено в порядку, встановленому КПК України. Натомість, жодна стаття КПК України не передбачає порядку висунення обвинувачення, яке формулюється у обвинувальному акті, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до якого підозрюваний набуває статус обвинуваченого, коли обвинувальний акт щодо до нього переданий до суду. У ст. 291 КПК України визначено процесуальних осіб, яким надано право складати обвинувальний акт, та перелік відомостей, які повинні міститись у обвинувальному акті, а також додатки до нього. Вказана норма не містить порядку висунення обвинувачення, а також порядку його пред'явлення, роз'яснення обвинуваченому його прав, також у особи відсутня можливість висловити своє відношення до обвинувачення і дати показання по суті обвинувачення. І тільки під час судового розгляду, як ми вказали про це раніше, у обвинуваченого з'являється можливість отримати роз'яснення по суті висуненого обвинувачення.

5. До обвинувального акту, який переданий до суду, відповідно до ч. 4 ст. 291 КПК України, серед інших документів додається реєстр матеріалів досудового розслідування. Інформативність реєстру матеріалів досудового розслідування повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 109 КПК України. Все це чітко кореспондується з положеннями ч. 4 ст. 95 КПК України, оскільки суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отримав у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України.

Порушуючи вимоги закону, слідчі і прокурори в реєстрі матеріалів досудового розслідування вказують не тільки номер та найменування процесуальних дій, час їх проведення, а і короткий їх зміст. Таке порушення є підставою для повернення обвинувального акту прокурору, оскільки він не відповідає вимогам закону, що відбувається, нажаль, не часто. Більш значна шкода такого порушення полягає у тому, що після ознайомлення з таким реєстром матеріалів досудового розслідування у судді, до моменту судового розгляду, формується суб'єктивне бачення висуненого особі обвинувачення, що в подальшому може негативно відобразитись на самому процесі судового розгляду. Вказавши в п. 3 ч.3 ст. 314 КПК України на можливість повернення обвинувального акту прокурору у разі, якщо він не відповідає вимогам цього Кодексу, законодавець чітко не визначив перелік тих вимог, порушення яких і є підставою для його повернення. Положення ст.ст. 109, 291 КПК України, де вказано що повинно міститись у реєстрі матеріалів досудового розслідування та обвинувальному акті і є тими вимогами, невідповідність яким є порушенням і підставою для повернення обвинувального акту прокурору.

Отже, з метою усунення недосконалості чинного КПК України стосовно визначення моменту набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого, доречно повернутись до положень ст.ст. 43, 43-1, 106, 115, 131–146 КПК 1960 року, чітко вказавши, що є підставою для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, коли особа визнається підозрюваною, порядок допиту підозрюваного. Доцільно, на нашу думку, відмовитись від так званого повідомлення про підозру, залишивши тільки момент пред'явлення особі обвинувачення, передбачивши підстави для цього і порядок допиту особи стосовно висунутого їй обвинувачення. Також, вказати у ст. 290 КПК України право сторони захисту на з'явлення клопотань при ознайомленні з матеріалами справи. Доповнити ст. 283 КПК України ч. 4, де вказати на право сторони захисту, якщо вона виявить таке бажання, звернутись до суду із відповідним клопотанням, у якому вона має право викласти свою правову позицію стосовно дій, виконаних прокурором відповідно до положень ч. 2 ст. 283 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Сисоєнко Г.І. Підозра у кримінальному провадженні. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (13–14 лист. 2015). Острог, 2015. С. 145–153.
2. Сисоєнко Г.І. Окремі питання затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (14–15 лист. 2014). Острог, 2014. С. 105–111.
3. Сисоєнко Г.І. Закінчення досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ: ВЦ ААУ, 2015. № 33(12), С. 145–153.
4. Сисоєнко Г.І. Змагальність і правова позиція у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ: ВЦ ААУ, 2017. № 38(14). С. 105–111.

СКОРИК Вадим Олександрович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного адміністрування та управління
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

НОВАК Єлизавета Олександрівна
курсант Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ ІЗ КОРУПЦІЄЮ В ОБОРОННОМУ СЕКТОРІ

На сьогодні в Україні сектор оборони відноситься до найбільш фінансово емних, оскільки наша держава повинна захищати свою незалежність та відстоювати територіальну цілісність. На жаль, непосильні для держави оборонні фінансові витрати (понад 80 млрд грн на рік) не завжди є прозорими у практичному використанні. Варто зауважити, що проблема системності корупції визнана як національними державними органами, так і міжнародними організаціями. У Національній антикорупційній стратегії на 2018–2020 роки однією із актуальних загроз національним інтересам і національній безпеці України визначено високий рівень і системний характер корупції в інститутах державної влади [1; 2].

Важливе місце в гарантуванні національної безпеки держави посідають Збройні Сили України [3], на які покладено захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Необхідно розуміти, що корупція є ключовою загрозою для національної безпеки держави, при цьому має синергетичний вплив на всі інші загрози у сфері безпеки, сприяючи діяльності різних форм організованої злочинності, посилюючи суспільну нестабільність, позбавляючи державу можливостей виконувати покладені на неї суспільством функції, унеможливаючи економічний розвиток. Корупція в сфері оборони є стримуючим фактором розвитку країни в мирний час, а в умовах воєнного стану або конфлікту стає загрозою існуванню держави.

Для того щоб в повній мірі оцінити ступінь корупції в оборонній сфері, потрібно порівняти Національну антикорупційну стратегію на 2014–2017 та 2018–2020 роки.

За результатами аналізу виконання зазначеної Антикорупційної стратегії та Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2018 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 265 (Офіційний вісник України, 2015 року, № 38, ст. 1146), виконано лише дві третини передба-

чених заходів. Частина заходів виконані не у повному обсязі. Причинами невиконання заходів, визначених засадами державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційною стратегією) на 2014–2017 роки, є тривале становлення нових антикорупційних інститутів, недоліки законодавства з питань запобігання корупції і його застосування, відсутність належного механізму моніторингу та оцінки виконання зазначеної Антикорупційної стратегії та високий рівень толерантності суспільства до корупції, недостатній рівень прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2].

Варто нагадати, що Національною антикорупційною стратегією на 2014–2017 роки [4] було виокремлено зони (сегменти) підвищеного корупційного ризику, до яких відносилися: правоохоронна, медична, земельна, освітня, податкова, митна сфери, державні закупівлі та державна служба [4]. Необхідно зазначити, що ця стратегія так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики. Законом України від 26 квітня 2018 року № 8324 затверджено Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018–2020 роки [2]. Але ні в попередньому документі, ні в чинному немає жодної згадки про оборонний сектор. Виходячи з поняття, наведеного у Методичних рекомендаціях Міністерства юстиції України «Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування», варто розуміти правові, організаційні та інші фактори та причини, які породжують, стимулюють корупцію в оборонному секторі держави. Як свідчить світовий досвід, сприятливі умови для корупційної діяльності часто виникають саме в оборонному секторі, де панують секретність та безкарність, яка унеможливує здійснення суворого нагляду та контролю. У багатьох суспільствах різних країн панує думка, що збройні сили є менш корумпованими, ніж політичні партії, законодавча влада, комерційні підприємства або засоби масової інформації. Однак показники корумпованості збройних сил є досить різними для різних країн та регіонів світу. Наприклад, вважається, що збройні сили держав Західної Європи та США є вільними від корупції. Проте цього не можна сказати про військові організації держав Центральної та Східної Європи і, особливо, країн Африки та Латинської Америки [1].

Результати дослідження стану корупції в Україні, проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції в 2017 році за методикою стандартного опитування, свідчать про сприйняття корупції населенням і представниками бізнес-середовища на рівні відповідно 3,98 і 3,47 бала за п'ятибальною шкалою. При цьому 40 відсотків дорослого населення України не має корупційного досвіду [2].

Варто звернути увагу на те, що насправді фінансові потоки, що знаходяться в тіні, значно перевищують наведені дані. Серед конкретних чинників, які впливають на ступінь ризику, що пов'язані з постачанням доходів від корупції FATF (Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) виокремлює географічні ризики. З урахуванням наведеного вище, необхідно

враховувати вплив конфлікту на Сході України на зростання ризикопороджуючих чинників, у тому числі й корупційних [1].

Однією з основних проблем, пов'язаних з високим рівнем корупції в діяльності виконавчої влади, є відсутність ефективно діючих відомчих антикорупційних програм. Існуючі в органах виконавчої влади щорічні плани з питань запобігання корупції є здебільшого формальними та відтворюють положення відповідних актів вищого рівня. Підрозділи (особи), відповідальні за розроблення та здійснення відомчих заходів із виявлення і запобігання корупції, не мають відповідного фаху та рівня незалежності, здебільшого ці повноваження покладено на кадрові підрозділи [2].

Офіційно боротьбу з корупцією у Міністерстві оборони та Збройних Силах України визнано стратегічним завданням, і про стан цієї боротьби інформує відповідний розділ на офіційному сайті міністерства. Безпосередньо в структурі апарату міністерства створено Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, яке є самостійним структурним підрозділом міністерства та підпорядковано безпосередньо Міністру оборони України. Управління координує і контролює діяльність підрозділів, посадових (службових) осіб з питань запобігання та виявлення корупції, створених в органах військового управління, на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міноборони [1].

Окремі заходи в Збройних Силах України проводяться в напрямі посилення виховної роботи і професійної підготовки. Так, у співпраці з Великою Британією Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського розробив курс в рамках ініціативи НАТО з виховання доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних і безпекових інституцій. Однак, попри значну кількість суб'єктів запобігання корупції всередині міністерства, найбільш резонансні випадки корупційних зловживань розкривають зовнішні структури, зокрема, підрозділи СБУ і прокуратура, а громадськість отримує інформацію про такі випадки переважно з повідомлень прокуратури про порушення кримінальних справ.

«Оборонне відомство – це закрита організація, а відомчі ревізійні та спеціальні правоохоронні органи є неефективними, оскільки підпорядковуються тим, кого контролюють. Мають місце факти невиявлення цими органами порушень, що згодом виявлялися територіальними контролюючими органами» [5]. Глава робочої групи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з протидії хабарництву в міжнародних комерційних операціях Д. Кос зауважив: «Прийняте законодавство в Україні є занадто фрагментованим на різні законодавчі акти і не дає результатів. Я не знаю іншої країни в світі, яка мала б таку кількість антикорупційних установ, і водночас практичні результати їхньої роботи були б такими малопомітними». Підтвердженням сказаному є дані проведеного Міністерством оборони України у 2017 році щорічного соціологічного дослідження «Стан реалізації в Збройних

Силах України державної антикорупційної політики, ефективність діяльності органів військового управління у сфері запобігання та виявлення корупції» [6]. Аналіз результатів соціологічного опитування 2017 року свідчить про відсутність позитивних змін за рік в оцінках військовослужбовців щодо масштабів поширення корупції в Україні та Збройних Силах України.

Так, 25 лютого 2019 року журналісти Bihus.info опублікували розслідування того, як державні оборонні заводи закуповували для української військової техніки деталі з Росії. Запчастини завозили контрабандою, їхньої якості не перевіряли, і іноді в Україну потрапляв звичайний металобрухт. Головною проблематикою розслідування стали суми «відкатів» і схеми розкрадання мільйонів в оборонній сфері.

За даними журналістів, безпосереднім фігурантами та учасниками цих схем були: син заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони України Олега Гладковського – Ігор Гладковський, Віталій Жуков та Андрій Рогоза. Вони нібито були причетними до контрабанди російських деталей для військової техніки. Згідно з розслідуванням, державні оборонні підприємства «Укроборонпрому» купували ці деталі у фіктивних фірм за цінами, завищеними в декілька разів.

А вже 4 березня НАБУ та САП повідомили про затримання чинного та колишнього директорів державного підприємства «СпецТехноЕкспорт», що входить до складу «Укроборонпрому», та ще трьох екс-посадовців за підозрою у розтраті 55,5 млн грн. Цього ж дня їм повідомили про підозру. В антикорупційному органі додали, що детективи НАБУ розслідують цю справу ще з грудня 2017 року.

Отже, провівши теоретико-правове дослідження, можна зробити висновок, що корупція набула усіх ознак глобальної хронічної хвороби, і це актуалізує потребу системного вивчення її корінних причин, ознак та пошуку й впровадження найбільш дієвих інструментів подолання. Невідворотне покарання з боку держави необхідно обов'язково доповнювати впливом громадянського суспільства, при цьому саме суспільство в довгостроковій перспективі повинно стати основним носієм ідеї протиборства і неприйняття корупції, завдяки чому значною мірою можна мінімізувати прояви системних корупційних ризиків. Реальна протидія корупції можлива тільки в тому випадку, якщо вона буде розглядатися як системне явище, що включає в себе комплекс соціальних, економічних, організаційних та інших проблем.

Важливим аспектом, який впливатиме на боротьбу з корупцією в оборонній сфері є контроль за проведенням державних закупівель, задля попередження організації злочинних схем витрати коштів, належних державі.

Методом у боротьбі з корупцією повинні відігравати заходи превентивного характеру, що полягають в удосконаленні державного регулювання і контролю у сферах діяльності, де схильність до корупційних задумів і діянь є систематичною.

Список використаних джерел:

1. Теоретико-правові проблеми корупції в оборонній сфері. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/download/13180/18211>
2. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018–2020 роки: Закон України від 26.04.2018 № 8324. URL: <http://search.ligazakon.ua/>.
3. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII VII URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/)
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699 VII. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/>
5. Голомша М. Корупційні ризики оборонного сектору. Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України: матер. міжнар. конф. (16 трав. 2011 р., Київ) / за ред. О.О. Котелянець. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2011. С. 20–22.
6. Інформація про результати проведення в Міністерстві оборони України заходів щодо запобігання та протидії корупції в 2016 році. URL: [http:// www.mil.gov.ua/](http://www.mil.gov.ua/)

СТЕПАНЕНКО Кирило Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

ДОТРИМАННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Удосконалення діяльності правоохоронних органів можливо за умови належного розуміння і реалізації ними міжнародно-правових стандартів прав людини, закріплених у міжнародних угодах, визнаних Україною. Система права України включає в себе не тільки Конституцію, закони та інші внутрішньодержавні правові акти, а й загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори. Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного визначено у Декларації про державний суверенітет України 1990 року (ст. X), Конституції України (ст. 9) та Закону України «Про міжнародні договори України». Так, відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», «укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства» [1]. Ці положення мають загальне значення і поширюється на різні сфери діяльності органів державної влади, особливо тих, хто здійснює відповідно до закону правоохоронну функцію.

Однією із актуальних та болючих проблем в діяльності правоохоронних органів України в контексті реалізації стандартів захисту прав людини, залишається поведження з особами в системі виконання кримінальних покарань. За останні десятиліття в результаті досить ефективного міжнародного співробітництва в галузі забезпечення прав і свобод людини, в тому числі стосовно системи виконання кримінальних покарань, було прийнято ряд міжнародних стандартів поведження із засудженими. Як зазначає Д. Сімонович, зважаючи на інтеграцію України до європейської спільноти, де існують давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо європейських стандартів у кримінальному процесі, у якому права людини піддаються найбільшим обмеженням, вкрай актуальне [2, с. 3].

Міжнародне співтовариство спробувало узагальнити правозастосовну практику виконання покарання у вигляді позбавлення волі (в основному в країнах Європи і Америки) і визначити в цих міжнародних актах основні тенденції розвитку пенітенціарної системи. У теорії кримінально-виконавчого права розглядається кілька варіантів класифікації міжнародних актів у зазна-

ченій сфері. Так, професор С. Курганов [3, с. 105–106] класифікував всі міжнародні стандарти за масштабом дії на універсальні і регіональні, за спрямованістю на акти загального характеру і акти спеціального характеру, а за юридичною силою на конвенції і пакти, які є обов'язковими (Конвенція ООН проти катувань) та інші акти, які мають рекомендаційний характер (Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими). До універсальних актів віднесені міжнародно-правові документи, що прийняті ООН і поширюють свою дію на усі держави (Загальна декларація прав людини 1948 року). Регіональні – це акти, прийняті, наприклад, Радою Європи (Європейські пенітенціарні правила 1987 року). До актів загального характеру відносяться ті, які закріплюють основи правового статусу людини і громадянина, зокрема засудженого (Загальна декларація прав людини). До міжнародних актів спеціального характеру С. Курганов відносить ті, які встановлюють спеціальні права і обов'язки засуджених, наприклад, Мінімальні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

Принципове значення для кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування має ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якій йдеться, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості. Відповідно до цієї статті, пенітенціарною системою для ув'язнених повинен передбачатися режим, «істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання». Неповнолітніх правопорушників слід відокремлювати від повнолітніх і надавати їм режим, який відповідає їх віку і правовому статусу.

У 1984 році була прийнята Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенція передбачає, що держави-учасники повинні розглядати тортури у відповідному національному законодавстві як злочини. Вона недвозначно забороняє будь-які посилення на виправдання тортур. 26 листопада 1987 року приймається Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, в ст. 5 якої забороняється «примусова чи обов'язкова праця». Разом з тим найбільш детальні спеціальні загальносвітові стандарти стосовно виконання покарання у вигляді позбавлення волі викладені у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями 1955 року [4], які узагальнюють рекомендації міжнародних пенітенціарних конгресів.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими складаються з двох частин: ч. I «Загальне застосування правила»; ч. II «Правила, які застосовуються до особливих категорій в'язнів». У ч. I викладаються основні вимоги до утримання у в'язниці. Вони встановлюють такі розділи: основні принципи, розподіл за категоріями, приміщення, особиста гігієна, одяг і спальне приладдя, харчування, фізичні вправи і спорт, медичне обслуговування, дисципліна і покарання, засоби приборкання, інформація для ув'язнених і подан-

ня ними скарг, контакти з зовнішнім світом, книги, релігія, зберігання майна ув'язнених, повідомлення про смерть, хворобу, переведення, переміщення ув'язнених, персонал закладів, інспекція. Таким чином, в рамках загальноприйнятних правил можна виділити кілька груп стандартів, що відносяться до прийому засуджених і їх класифікації; матеріально-побутових умов; режиму; організації праці; професійної підготовки та виховної роботи; вимогам, що пред'являються до персоналу. Основними принципами зазначених стандартів є неупередженість і недопущення дискримінації щодо засуджених до позбавлення волі.

Як ще один напрям розвитку міжнародно-правових стандартів щодо поводження з засудженими слід окреслити діяльність з удосконалення окремих положень Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими на регіональному рівні. В результаті такої роботи і виникли Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. Зараз вони є єдиним в світі регіональним міжнародно-правовим документом, що містить настільки великі спеціальні норми про поводження з ув'язненими. Мета цього документа полягає в тому, щоб бути довідковим посібником для персоналу установ, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі. В ряді випадків звернення до Європейських пенітенціарних правил може використовуватися для інтерпретації положень національного пенітенціарного законодавства. Вони наголошують на відповідальності тюремної адміністрації, а не на безпосередньому захисті прав окремих ув'язнених.

Отже, незважаючи на те що Україна поставила свій підпис під згаданими міжнародними договорами, деклараціями і правилами щодо поводження з ув'язненими, і тим самим прийняла на себе відповідні зобов'язання, з їх реалізацією в нашій державі іноді виникають проблеми. Рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поводження із засудженими реалізуються в кримінально-виконавчому законодавстві України за наявності необхідних економічних і соціальних можливостей. Проблеми із дотриманням міжнародних стандартів прав людини в цій сфері обумовлені економічним спадом і пов'язаним із цим обмеженням матеріально-фінансових ресурсів на утримання пенітенціарної системи; зростанням злочинності і збільшенням числа засуджених; зростанням алкоголізму та наркоманії; погіршенням відносин між засудженими та персоналом пенітенціарних установ; падінням престижу професійної кримінально-виконавчої діяльності. В українській пенітенціарній науці і практиці виходять з того, що позбавлення волі – це покарання, пов'язане з ізоляцією засуджених в спеціальних установах. Однак їхній вигляд і структура помітно відрізняються від західних. Вітчизняна кримінально-виконавча система продовжує залишатися переважно системою каральної, а не виправної спрямованості, і це суттєва перешкода на шляху до європейської інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
2. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у судових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.
3. Курганов С.И. Уголовно-исполнительное право: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ: Закон и право, 2004. 432 с.
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

СТЕПАНОВА Юлія Петрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ДУБОВИЙ Дмитро Олександрович
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

Серед елементів правового статусу осіб, засуджених до певних видів покарань, поряд із обов'язками та законними інтересами, важливе місце займають права засуджених. Коло основних прав усіх категорій засуджених визначено у ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України). Зокрема, сюди відноситься право на гуманне ставлення; отримання інформації про порядок та умови виконання покарань; право на звернення з пропозиціями, заявами та скаргами; листування; отримання передач; медичну допомогу; соціальне та матеріально-побутове забезпечення; свободу віросповідання, а також право на працю. В подальшому, розкриваючи порядок та умови виконання окремих найбільш суворих видів покарань (таких як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі), пов'язаних із застосуванням суттєвих обмежень, законодавець конкретизує правовий статус засуджених до даних видів покарань. Зокрема, у ч. 3 ст. 51 КВК України окреслює коло прав засуджених до арешту, у ч. 2 ст. 59 КВК України – засуджених до обмеження волі, у ч. 1 ст. 107 КВК України – засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Специфічний правовий статус, дещо відмінний від інших категорій засуджених, мають особи, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців. Як зазначено у ч. 6 ст. 71 КВК України, особи, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, виконують обов'язки та користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України.

Той обсяг прав засуджених, який визначено кримінально-виконавчим законодавством на сьогоднішній час, дещо відмінний від закріпленого у КВК

України на час його прийняття у 2003 році. Зокрема, найбільш суттєві зміни та доповнення пов'язані із прийняттям Закону України від 21 січня 2010 року № 1828-VI «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» та Закону України від 8 квітня 2014 року № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів».

Одним із нововведень і водночас одним із проблемних питань у кримінально-виконавчій діяльності є забезпечення права засуджених на працю. З одного боку засуджені до позбавлення волі, як і пересічні громадяни нашої країни не позбавлені конституційного права на працю. В такому контексті основне питання полягає в тому, чи дійсно мова йде про реалізацію права на працю, чи все ж таки про «добровільно-примусовий» вид залучення засудженого до праці?

Позбавлення волі на певний строк як вид покарання, який визначений законодавцем в ст. 63 Кримінального кодексу України (КК України), не передбачає обов'язкового залучення засудженого до праці, на відмінну від деяких інших видів покарань, а саме громадських, виправних робіт, а також обмеження волі.

Відповідно до п. 35 абзацу 1 Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» у ч. 1 ст. 118 КВК України, якою визначено порядок залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці, слова «повинні працювати» замінено словами «мають право працювати».

У статті 43 Конституції України визначено, що використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Вирок суду, яким особа засуджується до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, не містить вимог щодо зобов'язання засудженого до виконання певного виду робіт. Тим паче, хоча засудженому гарантується право на працю, проте зрозуміло, що засуджений має не надто великий вибір видів діяльності. Він обмежений, до прикладу, наявністю виробничих потужностей, які є в установі виконання покарань.

Підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують порядок виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, також керуються визначеним в законодавстві підходом, згідно з яким праця визнається правом, а не обов'язком засудженого до позбавлення волі на певний строк. Зокрема, в ч. 1 розділу II Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 2823/5 від 28 серпня 2018 року вказано, що засуджені мають право брати участь в трудовій діяльності, а також право на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю. При цьому у ч. 1 розділу XVII конкретизується, що праця здійснюється на добровільній основі.

Водночас значна кількість норм КК України та КВК України, які пов'язані із зміною обсягу прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк, посилаються на те, що можливість їх застосування залежить від ставлення особи до праці. Зокрема, ч. 2 ст. 81 КК України серед підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання визначає, що засуджений «сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення». Заходи заохочення до осіб, позбавлених волі, застосовуються при «дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці» (ст. 130 КВК України).

Тому, з одного боку, можливість полегшення умов, в яких утримується засуджений, виступає мотивувальним чинником як для позитивної поведінки засудженого загалом, так і для такого її елементу, як сумлінне ставлення до праці. З іншого, може скластись ситуація, коли право засудженого на працю трактується викривлено: якщо показником виправлення є сумлінне ставлення до праці, це породжує необхідність, обов'язок засудженого працювати для того, щоб довести своє сумлінне ставлення до роботи. Засуджений, який не працює, відповідно не виконує вимогу стосовно сумлінного ставлення до праці, а отже до нього не можуть бути застосовані заходи заохочення, або ж взагалі його можна визнати порушником режиму та застосувати заходи стягнення.

Аби частково виключити можливість подібних зловживань, законодавець в окремих статтях застосував важливе уточнення, вказавши, що ставлення засудженого до праці може вплинути на обсяг його прав та обов'язків тільки в тому випадку, якщо така праця наявна (ч. 1 ст. 100, ч. 1 ст. 142 КВК України).

Однак як же бути з тими випадками, коли у виправній колонії наявні виробничі потужності, у засуджених є всі можливості працювати, однак вони відмовляються від праці. Вважаємо, що з огляду на нормативне визначення праці саме як важливого права засудженого, а не обов'язку, не можуть допускатись жодні заходи з боку адміністрації установ виконання покарань, пов'язані з погіршенням умов відбування покарання осіб, які відмовляються працювати.

Водночас видається, що на шляху до гуманізації виконання покарань, законодавець не врахував того, що суспільно корисна праця є важливим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених. І якщо ми звернемось до Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, побачимо стверджувальні формулювання їх положень: засуджені «повинні працювати», «на в'язнів слід покладати корисну роботу». Більше того, залучення до праці має стратегічні цілі: «робота, якою забезпечуються в'язні, повинна бути такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволила б їм зайнятися чесною працею після звільнення» (ст. 72).

З огляду на це вважаємо за необхідне внести певні зміни щодо окреслення правового статусу осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк: праця повинна бути віднесена до кола обов'язків цієї категорії засуджених та зайняти важливе місце серед елементів забезпечення функціонування прогресивної системи виконання покарань.

СТОЛЯР Таїсія Володимирівна
кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник відділу
організації та координації наукової роботи
управління організаційно-аналітичного забезпечення та контролю
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЩОДО НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Реалізація права особи на необхідну оборону в умовах військового конфлікту є необхідною гарантією реальної дії норм міжнародного права, зокрема Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року, Гаазьких конвенцій 1907 року та інших.

Варто зазначити, що термін «війна» був закріплений у Гаазьких конвенціях 1907 року та у Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних, та інших подібних газів, і бактеріологічних засобів 1925 року, а також у конвенціях, які регулюють ведення морської війни [1].

Водночас поняття «збройного конфлікту» науковці тлумачать значно ширше, посилаючись на положення ч. 1 ст. 2 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, де зазначено, що ця Конвенція застосовується не лише у випадку «оголошеної війни», а й у випадках «іншого збройного конфлікту», та наголошуючи на тому, що останнє охоплює не лише суперечності між державами чи групами держав, а й також усередині держави між опозицією і правлячою владою, певними групами населення тощо, що супроводжується обов'язковим застосуванням збройної сили [2].

Забезпечення права на самозахист у збройному конфлікті наділено певною специфікою через бойову обстановку в Україні.

У статті 55 Конституції України міститься положення, що уповноважує кожного будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Згідно зі ст. 36 Кримінального кодексу України термін «необхідна оборона» як обставина, що виключає злочинність діяння, а саме – «дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в такій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони».

Варто погодитися з К. Шуневичем, який зазначає про невідповідність загальним принципам права, видання наказів військового командування щодо

«...не стріляти у відповідь» з метою «зберегти «режим перемир'я», адже у такому випадку надання переваги міжнародним домовленостям ставить під сумнів можливість держави забезпечити конституційне право на життя і безпеку бійців АТО, передбачене у ст. 27 Конституції України [3].

Відповідно до чинного законодавства особа внаслідок суспільно небезпечного посягання може відреагувати на суспільно небезпечне посягання, вчинене щодо неї, таким чином: уникнути посягання і не вживати жодних заходів; уникнути посягання і звернутися в правоохоронні органи з приводу вчиненого суспільно небезпечного діяння; застосувати необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Право захищати себе та близьких є складовою права на життя і безпосередньо визначене в Конституції. Цілком очевидно, що обов'язок держави захищати життя людини не може бути вище права людини захищатися самостійно.

Варто також звернути увагу, що заподіяна шкода повинна бути необхідною і достатньою для негайного відвернення чи припинення посягання. Надмірною ж визнається тяжка шкода і може бути підставою для притягнення до відповідальності (перевищення меж необхідної оборони).

Проте згідно з ч. 5 ст. 36 Кримінального кодексу України, відповідальність не настає незалежно від розміру шкоди нападнику в трьох випадках:

- якщо напад здійснювався озброєною особою;
- якщо напад здійснювався групою осіб (навіть неозброєних);
- в разі насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення.

Отже, це свідчить про те, що постріли військових, які захищають територіальну цілісність України не відносяться до дій перевищення меж необхідної оборони, адже діяльність ворожих збройних груп на Сході є, де-факто, нападом з метою порушення територіальної цілісності території України, що, крім цього, загрожує життю військових-учасників АТО, мирних жителів, що проживають на території України, в районі проведення бойових дій.

Варто також додати, що право на володіння вогнепальною зброєю для самозахисту не повинно бути предметом конституційного регулювання (проект Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» від 10 грудня 2014 року). Це суперечить як правилам конституційної техніки, так і матеріальному праву. Оскільки використання вогнепальної зброї передбачає очевидну загрозу для життя, такі зміни неодмінно обмежуватимуть невід'ємне право на життя, що є абсолютним, безумовним та базується як на Конституції України, так і на її міжнародних зобов'язаннях. Україні також слід враховувати існуючі положення щодо вогнепальної зброї на рівні Ради Європи та Європейського Союзу.

Таким чином, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Обмеження

цих прав і свобод може здійснюватися лише законами, але не тих які звужують передбачені Конституцією права і свободи людини і громадянина. Право на необхідну оборону є справедливим правом кожного захистити себе та свого ближнього від посягання і має бути виправданим, зокрема у випадках, як це передбачено ч. 5 ст. 36 Кримінального кодексу України щодо відсутності перевищення меж необхідної оборони. Право на самозахист відповідає основоположним принципам права та є одним з пріоритетних прав кожного громадянина нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2007. 467 с.
2. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, политика. Стратегия. Москва: МОДУЛЬ, 2000. 240 с.
3. Шуневич К. Порушення «режиму тиші» та право на самозахист особи в умовах збройного конфлікту в Україні (кримінально-правовий аспект). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2018. Вип. 67. С. 213–220.

СТРЕЛЬЧЕНКО Оксана Григорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним, і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя. Кожна людина має зобов'язання перед суспільством, в якому тільки і можливий вільний і повноцінний розвиток його особи [1].

При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина має підлягати тільки тим обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і спільного благополуччя в демократичному суспільстві. Здійснення цих прав і свобод в жодному разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй [2].

В Україні трансформація суспільно-економічної системи у напрямі формування демократичної держави і ринкових відносин докорінно вплинула на зміну інституційної моделі забезпечення професійних прав працівників окремих галузей економіки. Це також стосується і професійних прав фармацевтичних працівників.

Медичною та фармацевтичною діяльністю в Україні можуть займатися особи: що мають спеціальну освіту, відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам; особи, що не мають спеціальної освіти, але у виді винятку мають дозвіл Міністерства охорони здоров'я України на проведення такої діяльності в галузі народної та нетрадиційної медицини.

Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають, що: медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам.

Єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються певними видами медичної і фармацевтичної діяльності, встановлюються Міністерством охорони здоров'я України. Відповідальність за дотримання зазначених кваліфікаційних вимог несуть керівники закладу охорони здоров'я і ті органи, яким надано пра-

во видавати ліцензію на провадження господарської діяльності в галузі охорони здоров'я.

Особи, які пройшли медичну або фармацевтичну підготовку в навчальних закладах іноземних країн, допускаються до професійної діяльності після перевірки їх кваліфікації у порядку, встановленому Міністерством охорони здоров'я України, якщо інше не передбачено законодавством або міжнародними договорами, в яких бере участь Україна.

Право на заняття народною медициною – (цілительством), народна медицина (цілительство) – методи оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації, мають особи, які отримали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством), виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом [3].

Кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються народною медициною (цілительством), порядок заняття народною, медициною (цілительством); порядок видачі та анулювання спеціального дозволу на заняття народною медициною (цілительством) встановлюються Міністерством охорони здоров'я України.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації медичних і фармацевтичних працівників здійснюються відповідними середніми спеціальними і вищими навчальними та науковими закладами, закладами підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, а також через інтернатуру, клінічну ординатуру, аспірантуру і докторантуру згідно з законодавством про освіту.

Навчальні плани та програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації медичних і фармацевтичних працівників у встановленому порядку погоджуються з Міністерством охорони здоров'я України.

Отже, відповідно до законодавства основними виконавцями вимог з охорони здоров'я, є медичні і фармацевтичні працівники. Вони, відповідно, мають певні права і обов'язки.

Так, Основи законодавства України про охорону здоров'я (ст. 77) закріпили право фармацевтичних працівників на особливі умови соціального захисту і встановили систему державних гарантій здійснення цих прав. Але принцип державного гарантування встановлених професійних прав та пільг потребує не лише їх проголошення на рівні закону, а й створення реального юридичного механізму його здійснення. Має бути конкретно визначено у відповідних нормах, у яких випадках, за яких умов держава бере на себе фінансування встановлених відповідних пільг. При цьому має бути визначено розмір покриття і конкретні зобов'язані суб'єкти, тобто, відповідні органи держави.

Велике значення для створення ефективного юридичного механізму має забезпечення прав фармацевтичних працівників, крім формальних принципів правового регулювання, зокрема, принципу збереження прав у відповідній сфері, тому важливо при прийнятті нових нормативно-правових актів дотримуватися принципу юридичної ясності. Пільговим категоріям населення має

бути забезпечена доступність розуміння змісту закону. З цим безпосередньо пов'язаний принцип захисту законних сподівань. Його, на жаль, не було дотримано при впровадженні прав та пільг, передбачених у ст. 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Серед перелічених у зазначеній статті прав: заняття фармацевтичною діяльністю відповідно до спеціальності та кваліфікації; права на належні умови професійної діяльності; підвищення кваліфікації, перепідготовку не рідше одного разу на п'ять років у відповідних закладах та установах; вільного вибору апробованих форм, методів і засобів діяльності, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацевтичної науки і практики; безплатне користування соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією, необхідною для виконання професійних обов'язків; обов'язкове страхування за рахунок власника закладу охорони здоров'я у разі заподіяння шкоди їх життю і здоров'ю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків у випадках, передбачених законодавством; соціальну допомогу з боку держави у разі захворювання, каліцтва або в інших випадках втрати працездатності, що настала у зв'язку з виконанням професійних обов'язків; встановлення у державних закладах охорони здоров'я посадових окладів (тарифних ставок) на основі Єдиної тарифної сітки у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; скорочений робочий день і додаткову оплачувану відпустку у випадках, встановлених законодавством; пільгові умови пенсійного забезпечення тощо [4].

Якщо зрозуміло, що право на належні умови професійної діяльності, підвищення кваліфікації, перепідготовку не рідше одного разу на п'ять років у відповідних закладах та установах повинно забезпечуватися саме роботодавцем, на сьогодні не завжди працівники аптечних закладів інших форм власності, ніж державні та комунальні, в повному обсязі забезпечені цим правом саме за рахунок роботодавця, і саме це право також повинно бути предметом захисту відповідних громадських об'єднань.

А такі права: на скорочений робочий день і додаткову оплачувану відпустку; на пільгові умови пенсійного забезпечення; на пільгове надання житла та забезпечення телефоном; на безплатне користування житлом з освітленням і опаленням тим, хто проживає і працює у сільській місцевості і селищах міського типу, а також для пенсіонерів, взагалі на сьогодні для реалізації потребують значних зусиль з боку фармацевтичних працівників, крім тих, хто працює або працював в бюджетних закладах охорони здоров'я. Право на скорочений робочий день і додаткову оплачувану відпустку, право на пільгове надання житла та забезпечення телефоном можливе лише у великих фармацевтичних організаціях, як правило, державної та комунальної форм власності, де є сильні профспілкові організації.

Що стосується права на безплатне користування житлом з освітленням і опаленням тим, хто проживає і працює у сільській місцевості й селищах міського типу, то це право на сьогодні конкретизоване лише стосовно працівників бюджетних установ.

З правами людини тісно пов'язані і її обов'язки. Так, обов'язки – це певне коло дій, покладене на особу та беззаперечне до виконання. Обов'язки в значній мірі забезпечують реалізацію прав.

Основним обов'язком людини і громадянина в Україні – беззаперечне дотримання Конституції України та Законів України. Незнання законів не звільнює від юридичної відповідальності.

Медичні і фармацевтичні працівники зобов'язані: сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, подавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу; безплатно подавати першу невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях; поширювати, наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, в тому числі власним прикладом, здоровий спосіб життя; дотримувати вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю; постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності; подавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я. Медичні та фармацевтичні працівники несуть також інші обов'язки передбачені законодавством [4].

Список використаних джерел:

1. Стрельченко О.Г. Природа контролю у сфері охорони. *Публічне адміністрування в сучасних умовах*: матер. VII науково-практичного семінару (24 трав. 2012 р.). Київ: НАВС, 2012. С. 31–35.

2. Всеобщая декларация прав человека, принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. ст. 89.

3. Пашков В.М. Професійні права та пільги фармацевтичних працівників. *Аптека*. № 9(630). 2008. С. 5

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

ТАРАСЮК Сергій Миколайович
аспірант кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України,
м. Київ, Україна

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ДОТРИМАННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Під час кримінального провадження одним із основних суб'єктів на якого покладається вирішення завдань захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура є прокурор. Саме прокурор є важливим гарантом дотримання законності в кримінальному провадженні, додержання прав і свобод людини і громадянина.

Частина 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу (КПК України) чітко визначає, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. У межах визначених законом повноважень прокурор здійснює відповідний вплив на діяльність органів досудового розслідування, у тому числі й при проведенні слідчих (розшукових) дій.

В.М. Юрчишин зазначав, що у досудовому розслідуванні прокурор поєднує нагляд за додержанням законності органами досудового розслідування й іншими суб'єктами цієї стадії з безпосередньою участю в самому розслідуванні шляхом особистого проведення окремих слідчих (розшукових) дій або участі в слідчих (розшукових) діях, які проводяться слідчим (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України). Таке поєднання нагляду з активною участю в самому розслідуванні дозволяє прокурору своєчасно попереджати порушення закону в діяльності органів досудового розслідування. Наділення прокурора цією функцією обумовлено його обов'язком – забезпечити якісне розслідування, скероване на встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, а за підтвердження винуватості конкретної особи – підготувати й оформити обґрунтований обвинувальний акт і направити його до суду (ст. 36 КПК України) [1, с. 174]. На думку П.М. Каркача, активна участь при проведенні слідчих (розшуко-

вих) дій дає можливість прокурору більш об'єктивно й повно ознайомитися зі станом розслідування, попередити, виявити порушення закону та запобігти їм [2, с. 150].

Слід враховувати, що лише при проведенні такої слідчої (розшукової) дії як обшук одночасно обмежуються органами розслідування відразу декілька конституційних прав особи, таких як: недоторканність житла та володіння; неприкосновенність приватної власності; таємниця кореспонденції; недопущення втручання у особисте життя особи. Зрозуміло, що обмеження прав і свобод людини допустимі й необхідні в провадженні, але у визначених законом межах, є вимушеними і мають застосовуватися за крайньої необхідності на принципах дотримання суворості законності й обґрунтованості.

Європейський суд з прав людини у справі «Багієва проти України» нагадав, що коли країни-учасниці вважають за необхідне вдаватися до таких заходів як проведення обшуків житлових приміщень з метою отримання доказів вчинення правопорушень, він оцінює, по-перше, чи були підстави, наведені для виправдання таких заходів, відповідними і достатніми, та чи було дотримано принцип пропорційності. По-друге, також вивчає наявність у національному законодавстві ефективних гарантій від зловживань та свавілля, а також перевіряє як ці гарантії використовували у справі, що розглядається [3].

На жаль, в Україні саме при проведенні обшуку ступінь ризику порушення прав певних учасників кримінального провадження залишається досить високим. Прикладом цього є те, що в державі все частіше стали проводитися незаконні, навіть масові, обшуки, із залученням різних спецпідрозділів та застосуванням фізичної сили і спеціальних засобів, у тому числі з явним порушенням вимог КПК України. Лише в 2017 році кількість звернень до суду для проведення обшуку порівняно з 2012 роком збільшилася в 45 разів! При цьому близько 85 % таких звернень задовольняються судами [4].

На практиці непоодинокими випадками порушення конституційних прав особи при обшуці є неналежна процесуальна фіксація в матеріалах кримінального провадження речей і документів, вилучених під час обшуку; вилучення речей та документів, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу; безпідставне вилучення та утримування майна органом розслідування протягом невизначеного часу без вмотивованого судового рішення тощо.

У зв'язку із зазначеним, роль прокурора під час проведення обшуку полягає у дотриманні законності як під час підготовки самого клопотання про необхідність проведення обшуку, так і під час проведення обшуку, а саме при перевірці та забезпеченні дотримання процесуальних вимог його проведення, дотриманні прав учасників цієї дії.

Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. При цьому, така ухвала виноситься лише на підставі погодженого прокурором клопотання слідчого про дозвіл на проведення обшуку.

Як слушно з цього приводу зазначає І.І. Заболотний при погодженні клопотання слідчого прокурор перевіряє наявність у клопотанні інформації, яка передбачена КПК України (відповідність змісту клопотання вимогам закону), обґрунтованість такого клопотання, наявність необхідних додатків тощо. У разі визнання клопотання обґрунтованим, прокурор погоджує його. При цьому, в подальшому обґрунтування клопотання перед слідчим суддею покладається на прокурора і від нього залежить, чи буде отримано дозвіл на його проведення [5, с. 24]. Згідно зі ст. 237 КПК України прокурор має право самостійно підготувати таке клопотання та звернутися з ним до слідчого судді. В такому випадку, він самостійно несе відповідальність за законність та обґрунтованість такого клопотання, наявність усіх необхідних документів тощо.

Під час проведення обшуку прокурор має перевірити дотримання процесуального порядку та вимог його проведення, а саме: залучення не менше двох понятих; проведення його у той час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом; дотримання прав учасників слідчої дії (брати участь у його проведенні, ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення, знайомитися з протоколом); забезпечення схоронності майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи. Також прокурор має перевіряти, чи складено протокол обшуку, чи належним чином описане майно, предмети та речі, які підлягають вилученню, відповідно до вимог ст.ст. 167, 168 КПК України, як оформлено долучення до провадження речових доказів, чи вжито заходів для арешту таких предметів і речей.

Звернемо також увагу, що з метою усунення можливих порушень прав та законних інтересів осіб, у яких проводиться обшук, закон спеціально передбачає, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПК України). Неприпустимим є проведення на підставі однієї ухвали слідчого судді декількох обшуків, у тому числі й повторного або додаткового обшуку одного і того самого об'єкта і це має обов'язково враховувати прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Отже, роль прокурора в додержанні законності, конституційних прав особи в кримінальному провадженні має величезне значення не лише для врегулювання діяльності сторони обвинувачення, а й для захисту прав і свобод інших учасників кримінального провадження, недопущення порушень процесуального закону. З метою недопущення порушень законності прокурор має створювати правові умови, що об'єктивно унеможливають порушення дії законності шляхом накладення санкцій на тих суб'єктів провадження, які схильні до порушення законності, а також культивувати такий тип правосвідомості, якому не властиве намагання уникати вимог законності.

Список використаних джерел:

1. Юрчишин В. Процесуальні повноваження прокурора щодо доказування вини на досудовому розслідуванні. *Право України*. 2015. № 5. С. 171–178.
2. Каркач П.М. Основні конституційні функції прокуратури України: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 248 с.
3. «Багієва проти України»: використання в рішенні про дозвіл на обшук узагальнених формулювань є неналежною гарантією проти можливого зловживання владою під час його проведення (ст. 8 Конвенції, заява № 41085/05, 28.04.2016). URL: https://protocol.ua/ua/bagieva_protiv_ukraini_vikoristannya/
4. Что стоит за повальными обысками у бизнеса, которые идут по всей Украине. URL: <http://ua-banker.com.ua/articles-and-analytics/criticism/29361/>
5. Заболотний І.І. Прокурорський нагляд та судовий контроль у механізмі забезпечення права та недоторканність житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6–3. С. 24–27.

ТЕЛЕШУН Сергій Олександрович
доктор політичних наук, професор,
директор Інституту державної служби і місцевого самоврядування
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
м. Київ, Україна

КЛИМЕНКО Ігор Михайлович
старший викладач кафедри публічної політики
і політичної аналітики
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
м. Київ, Україна

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ПРАВАМ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Проблема забезпечення прав людини у сучасному глобалізованому світі набуває нових ознак і характеристик. Радикальна перебудова світового порядку, зміна моделей публічної політики і управління призвела до структурної трансформації державних і суспільних інститутів та інституцій.

Перезавантаження політико-економічної і соціальної системи держави супроводжується стійкими системними конфліктами і кризами, спроможними суттєво впливати на формування нових моделей політичного режиму в державі.

Насамперед мова йде про принципи і механізми взаємодії ключових суб'єктів суспільно-політичного і правового процесу: громадян, держави, політичної системи, міждержавних і національних інституцій арбітражу, наднаціональних структур, корпоративних інтересів тощо. Таких питань близько двадцяти. Проте, вони є світоглядним підґрунтям для нового глобального і національно-господарського договору.

Відсутність цих договорів, особливо в умовах політичної турбулентності, соціальної нестабільності і зовнішньої агресії провокує політичний клас до створення моделі «гібридної демократії», яка характеризується вибірковим тлумаченням принципів «народовладдя» і реалізації прав людини і громадянина.

У світі загалом і в Україні зокрема змінюється суспільна модель управління, трансформуються інституційні норми, інститути. Інструментом змін, суб'єктом і об'єктом цих процесів – як на глобальному, так і на національному рівні – є людина, громадянин.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрями діяльності держави, ефективність політичного істеблiшменту та адекватність правової системи. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України) [1]. Проте у процесі реформування і трансформації державних інститутів існує велика загроза «забути» про права людини, які стають заручниками змін і політичної доцільності.

Проблемою є те, що часто публічна влада не може, а іноді (з політичних і корпоративних мотивів), не хоче реалізувати конституційні положення на практиці. Тобто знайти баланс між необхідними системними змінами і громадянином, як носієм прав і свобод.

Проголошення на конституційному рівні захисту прав і свобод людини і громадянина, як вищої соціальної цінності покладає на державу обов'язок бути гарантом і арбітром у охороні та реалізації цих завдань.

Ряд проблем щодо захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, на нашу думку, носять світоглядне, ідеологічне і політико-організаційне навантаження. Зокрема, це питання «цілісності» конституційного тла у цій царині. Дуже часто чинне законодавство протирічить діючій Конституції як основному закону, що формує умови для «ручного управління» та «політичної доцільності», а значить створює прецеденти системного порушення прав та свобод громадян, які стають частиною судової практики. За приклад можна взяти рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі № 1-135/2018(5846/17) за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368² Кримінального кодексу України (КК України) [2] та інші.

Ще дві дискусійні проблеми пов'язані з зовнішніми факторами впливу і характеризуються обмеженням національного суверенітету третіми сторонами.

По перше це необхідність захисту української держави від проявів агресії та елементів інформаційної війни з боку Російської Федерації. При цьому може втрачатися належний баланс між інтересами національної безпеки та правами людини, громадянського суспільства.

По друге, відстоювання інтересів громадян України при веденні переговорів з міжнародними організаціями, що надають кредитне фінансування для стабільної діяльності держави та висувають вимоги, що часто йдуть у розріз з належним забезпеченням конституційних прав та свобод людини у соціальній сфері (ст. 48 Конституції України). Таких вузьких місць у політико-правовому просторі України, на думку окремих фахівців і експертів, є більше сорока.

Не реагування на ці проблеми з боку владних інституцій, правоохоронних органів, судової влади щодо забезпечення у достатній мірі реалізації прав і свобод громадян, відсутність адекватної комунікації – породжує зростання недовіри до держави та політичних інститутів. Такий стан речей є причиною суспільної апатії, що неодноразово відмічали соціологи в процесі аналізу настроїв у суспільстві.

Конституційно-правовими гарантіями забезпечення прав та свобод людини і громадянина є нормативно-правові гарантії (сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація, порядок охорони і захисту прав та свобод особистості) до яких відносять норми-принципи, юридичну відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені конституцією та організаційно-правові гарантії (механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості та правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами). Головною організаційно-правовою гарантією в демократичній державі є суд, незалежний від будь-якого державного або партійного органу [3].

Проаналізувавши сучасний стан дієвості таких гарантій в Україні можна дійти висновку, що головна проблема полягає саме у недостатній ефективності механізму забезпечення організаційно-правових гарантій. Нестабільне інституційне середовище вимагає значно більшого залучення громадянського суспільства до процесів вироблення публічної політики, що у свою чергу буде створювати умови неможливості порушення прав і свобод громадян. Прикладами такого залучення, з точки зору механізмів захисту конституційних прав і свобод громадян, можуть бути апеляції громадян щодо правомірності тих чи інших владних рішень у судових інстанціях як в Україні так і за її межами; створення громадських майданчиків з метою слухання та обговорення суспільно важливих питань з метою прийняття відповідних рекомендацій обов'язкових до розгляду органами влади; створення системи первинного арбітражу з питань можливих порушень конституційних прав і свобод громадян із залученням в якості арбітрів осіб та організацій які є лідерами громадської довіри та юридичної спільноти (основними рисами яких є неупередженість та незалежність) тощо.

Такі механізми, на нашу думку можуть якщо і не повністю то суттєво зняти градус суспільної напруги та приведуть до зниження небезпеки порушення прав і свобод громадян у процесі реформування держави в період інституційної нестабільності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 3682 Кримінального кодексу України. URL <http://www.ccu.gov.ua/dokument/1-p2019>

3. Механізм реалізації, гарантії та захист прав та свобод людини та громадянина в Україні. Обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. URL: <https://cutt.ly/SeFIZc>

ТЕРЕЩЕНКО Ольга Василівна
заступник директора,
викладач Київського коледжу
приватного вищого навчального закладу
«Університет сучасних знань»,
м. Київ, Україна

НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

В часи глобалізації та застосування цифрових технологій виникає нагальна потреба у зручному механізмі реалізації дії закону щодо цифрових технологій. Можливо настав час для перевтілення процесу законотворчості, який був незмінним з самого початку людської історії. Адже нині багато країн переходить на електронну систему виборів, електронний парламент, роботи-юристи.

Наприклад в часи ССРСР в КДБ застосовували різні рівні секретності, що покликані були забезпечувати безпеку державі. Розсекречування багатьох державних документів можливе через 75 років. Ця цифра пов'язана з декількома факторами. Через 75 років авторське право переходить від автора в загальне користування безпідставно. За 75 років проходить декілька поколінь, втрачається актуальність, цінність події, інформації, відповідальність.

Закон України «Про державну таємницю» 1994 року передбачає категорію, яка характеризує важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою – «особливої важливості», «цілком таємно», «таємно». Крім цього може бути встановлено термін розсекречування. Критерії визначення ступеня секретності інформації встановлює Державний комітет України з питань державних секретів.

Зараз носії інформації – цифрові технології. Контроль в кібербезпеці безумовно необхідний. Захист інформації – одне з основних питань служб безпеки. Це і безпека держави, безпека корпоративних інтересів, індивідуальна безпека. Тому людям часто доводиться підписувати договори про конфіденційність, нерозголошення державної та корпоративної таємниці.

Розвиток відбувається набагато швидше ніж реалізуються способи контролю та захисту від їх втручання у приватне життя, що тісно пов'язане з технологіями. Такими факторами можуть бути:

– камери відеоспостереження, у тому числі з розпізнаванням обличчя, що знаходяться на вулиці, в офісах, магазинах, посольствах, аеропортах. Тільки в Києві розташовано близько 6000 камер за державною програмою і це не врахо-

вуючи приватних камер відеоспостереження. У чиїх інтересах вони працюють коли звичайний громадянин за певних обставин не може отримати записів з них. Чи мають право ці камери знімати людей без їх згоди на це?

- біометричні дані – відбиток пальця, сканування сітчатки ока.
- цифрові медичні картки – аналізи, ДНК, операції, діагнози.
- банківська інформація – фінансовий стан людини.
- мобільний телефон – ідентифікація людини за номером телефону, по голосу, IMEI, відслідковування геолокації особи, запис телефонних розмов, SMS, різних месенджерів, доступ до камер телефону.
- соціальні мережі – добровільна, не завжди свідома згода на доступ до власного життя та друзів, яких можна відслідкувати за історією лайків чи коментарів, навіть якщо вони і приховані чи видалені.
- відкриті державні реєстри – боржників, ПДВ, судовий, декларацій тощо.
- існування ресурсу OPENDATA – сервіс моніторингу реєстраційних даних українських компаній та судового реєстру з прізвищами та назвами.
- пошукові системи – проводять аналіз запитів, прогнозують події. Китай має свою власну пошукову систему. У Північній Кореї з 2001 року заборонено використання інтернету.

– чіпування людей – відбувається в розвинутих країнах. В Швеції чіповано більше ніж 3000 людей. В Україні першу людину чіповано у 2016 році.

Щоб провести оплату через інтернет, приймаючи SMS, підтверджуючи оновлення в гаджеті – ми даємо згоду на обробку персональних даних, не маючи альтернативного вибору у користуванні послугою, чим порушуються права людини.

Санкціонований доступ чи ні – майже не важливо, оскільки з моменту дізнавання про таємницю – інформація вже може діяти проти джерела. Громадяни досить мляво реалізують своє право захисту персональних даних. Гаджет має властивості оновлюватись частіше ніж ми його купуємо, Закон же не удосконалюється разом з надходженням нових технологічних оновлень.

Держава має повноваження обмежити дозвіл на обробку персональних даних приватних технологічних компаній, бюджет котрих вже давно перевищив бюджет багатьох країн. Наприклад компанія Apple має 375 млрд доларів активів, кількість співробітників – 80 000 – це кількість населення таких українських міст, як Єнакієво чи Бердичів. Samsung Group має 343,7 млрд доларів активів, співробітників 344000 – населення Севастополя. Якби Самсунг Груп був країною, то його ВВП займав би 35 місце в світі. Зараз Україна посідає 47 місце у світі за рівнем ВВП.

Персональні дані в епоху швидко розвиваючих інформаційних технологій в тому числі появи штучного інтелекту, клонування, роботобудівництва потребують особливої уваги і не менш стрімкого захисту корпоративної таємниці, персональних даних.

Суспільство може захистити себе та свої права, забороняючи знімати себе, посилаючись на Закон України «Про захист персональних даних», Конвенцію

про захист прав людини і основоположних свобод, а саме – п. 1. ст. 8 передбачає, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції». І таким чином, частково стримати розвиток цивілізації доки його не дожене розум та усвідомлення.

Аналогією негативного впливу науки на людство є винахід зброї, в тому числі атомної – Хіросіма і Нагасакі, вибух Чорнобиля – ціна людської помилки, створення та використання біологічної зброї – підрахувати збитки взагалі не можливо хоча існує Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, що вступила в силу в 1975 році. Форма новітньої війни – інформаційна та кібер – вірус Ретуа, напади компаній на країни.

Оскільки людство не має досвіду явного негативного впливу технологій – в будь-який момент ситуація може вийти з-під контролю людини, і ціна такої помилка буде глобальна та висока. Крім законодавчої гілки влади, ініціатором слід виступити і виконавчій.

ТИМОФЄЄВА Лілія Юріївна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник науково-дослідної частини,
асистент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ ОБІЦЯНКИ

Проголошені та зафіксовані в загальновизначаних міжнародних документах, зокрема Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, міжнародних виборчих стандартах та універсальних принципах виборчого права підлягають гарантованому захисту та виконанню в Україні.

Проте, виборчий процес в Україні має ряд проблем політичного, соціально-економічного, культурного та головним чином правового характеру. Найбільшими проблемами виборчого процесу в Україні є правова необізнаність населення, політична нестабільність, маніпуляції кандидатів, корупція, зміни виборчого законодавства, недосконалість виборчого законодавства, фальсифікації, питання фінансування виборчого процесу, порушення законодавства, порушення правових принципів, зловживання правом тощо.

Кримінальним кодексом України (КК України) передбачено кримінальну відповідальність за низку правопорушень у сфері виборчого процесу. Зокрема, у ст. 157 КК України передбачено кримінальну відповідальність за перешкоджання вільного здійснення громадянином свого виборчого права, поєднане з обманом або примусом, а також ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин. Редакція ст. 157 КК України змінювалася чотири рази: Законом України від 23 лютого 2006 року № 3504-IV, Законом України від 15 квітня 2008 року № 270-VI, Законом України від 21 серпня 2009 року № 1616-VI, Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1703-VII, хоча питання системного співвідношення норми із завданнями КК України принципами кримінального права тощо так і залишилися не розв'язаними.

Способи досягнення злочинного результату за ст. 157 КК України (придушення свободи) пов'язані з обманом, примусом, ухиленням від роботи без поважних причин. У ч. 2 ст. 157 КК України передбачено кримінальну відповідальність за такі самі діяння, поєднані із застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна.

Особливо кваліфікований склад злочину характеризується втручанням групи осіб за попередньою змовою, а також службової особи. В цьому випадку особливо яскраво проявляється придушення свободи людини, мотивоване корупційною складовою, груповим потуранням дармоїдства, експансії та інше,

що можна розглядати як психічне насильство і певного роду «участь» у відтворенні деструктивних людських якостей як результат пригніченою свободи вибору біфуркаційної розвилки, втратою сенсів і цінностей, оскільки бути людиною, значить бути зверненою до сенсу.

Початкова редакція ч. 1 ст. 157 КК України до 23 лютого 2006 року («Перешкоджання здійсненню виборчого права») передбачала кримінальну відповідальність за «перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним ...». Відповідно до Закону України від 23 лютого 2006 року № 3504-IV ч. 1 ст. 157 КК України була викладена в такій редакції: «Перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі ..., поєднані з підкупом, обманом або примусом».

Кваліфікований склад був пов'язаний із застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, або іншим способом. Перераховані вище способи вчинення даного злочину до змін розглядалися в рамках простого складу, хоча санкція була істотно пом'якшена як в рамках простого, так і кваліфікованих складів (знижена нижня і верхня межа позбавлення волі, включення в санкцію покарання у вигляді штрафу), однак з додатковим покаранням у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

Відповідно до п. 27 Закону України від 15 квітня 2008 року № 270-VI (щодо гуманізації кримінальної відповідальності) з диспозиції ч. 2 ст. 157 КК України були виключені слова «або іншим способом».

Відповідно до Закону України від 21 серпня 2009 року № 1616-VI кримінально-каране перешкоджання вільного здійснення громадянином свого виборчого права стало можливо також способом ухилення від роботи без поважних причин за ч. 1 ст. 157 КК. України. Відповідно до Закону від 14 жовтня 2014 року № 1703-VII з диспозиції ч. 1 ст. 157 було виключено слово «підкуп».

Проведені дослідження свідчать про збільшення числа фактів порушення виборчого законодавства як у відкритій, так і завуальованій формі (головним чином у формі зловживання правом), тому класичний концепт «порушення – відповідальність» перестав ефективно працювати. Виборче право досліджують українські та зарубіжні вчені, такі як: П.П. Андрушко, М.А. Афанасьєва, Г. Еллінек, Д.О. Колодін та інші. Одним із проявів зловживання права виступає невиконання передвиборчої обіцянки. За чинним законодавством немає підстав для притягнення таких осіб до відповідальності, однак в доктрині це питання вирішується неоднозначно.

Відповідно до Декларації принципів міжнародного спостереження за виборами та зводу правил поведінки міжнародних спостерігачів зі спостереження за виборами (Нью-Йорк, 27 жовтня 2005 року), «справді демократичні вибори – це уособлення суверенних прав, що належать населенню країни, вільне волевиявлення якого покладено за основу повноважень та легітимності уря-

ду». Істинно демократичні вибори повинні відповідати принципам свободи, справедливості, гуманізму, рівності, сумлінності. Практика використання «адміністративного ресурсу», введення в оману громадян щодо дійсного виконання програми після виборів, «брудних PR-технологій» повинна бути заборонена. Справедливі вибори – справжні, легітимні, чесні, нефальсифіковані вибори. Неприпустимі підкуп, залякування та обман виборців, фальсифікація підсумків голосування, використання нечесних (тобто нерівних) методів передвиборчої боротьби (законом повинні встановлюватися бар'єри, що перешкоджають введенню в оману виборців тощо), які деформують справжню волю виборців.

Зазначені основні принципи виборчого права повинні неухильно дотримуватися на кожній стадії виборчого процесу. Вони поширюються на всіх носіїв виборчих прав (на всіх громадян і політичних партій). Однак практика показує, що ці принципи порушуються, – посилюються тенденції невизнання громадськістю адекватності їх офіційних результатів волевиявлення виборців. На думку вчених, необхідна модернізація виборчих процедур, документів, правил їх оформлення, способів захисту виборчих прав, а також встановлення контролю за виконанням передвиборчих програм кандидатами.

Виборець, визначаючись з рішенням віддати свій голос за певного кандидата, повинен бачити приблизну «картинку свого життя» після виборів. Якщо ж положення програми кандидата заздалегідь нездійсненні, – це вводить громадян в оману, порушує реалізацію принципу свободи, сумлінності, справедливості та є формою зловживання правом.

У суб'єкта зловживання (кандидата) є потреба бути обраним. Кандидат усвідомлює, передбачає необхідність бути обраним та бажає цього. Необхідність задоволення потреби веде до постановки мети, але досягнення мети не завжди відповідає правовим принципам та приписам. Зловживання правом має характер діяння, що формально не виходить за рамки публічної компетенції посадової особи або органу влади, але суперечить цілям та цінностям конституційного правопорядку.

У діючому виборчому законодавстві відсутні норми про неприпустимість зловживання правом. Варто закріпити загальний принцип неприпустимості зловживання правом, згідно з яким суб'єкти та учасники виборчого процесу зобов'язані діяти сумлінно, не допускати зловживання правом і здійснювати належні їм суб'єктивні права та юридичні обов'язки у допустимі способи (М.В. Афанасьєва).

Обранці, які зловживають правом шляхом невиконання положень передвиборчої програми, часто посилаються на те, що вони зробили всі необхідні ініціативи, але саме прийняття рішення не входить до їх повноважень. Тоді потрібно було і положення програми формулювати відповідно до реальних повноважень. Пересічні громадяни не знають тонкощів закону, вони вірять інформації, яку бачать по телевизорах, яку читають у газетах. ЗМІ перекручує правду, а люди вірять в те, що написано. Тим паче, якщо це передвиборча програма.

У проекті Закону України від 15 квітня 2014 року № 4704, пропонувалися зміни, зокрема до Закону України «Про Центральну виборчу комісію» щодо обов'язку здійснення контролю за виконанням передвиборчої програми партії народними депутатами України. Стали популярними електронні петиції Президенту України. В петиції від 8 жовтня 2015 року № 22/013271-еп пропонувалося ввести кримінальну відповідальність за невиконання передвиборчої програми депутатів та президента України. Але в установлений строк вона не набрала необхідної кількості голосів.

Звісно, що криміналізація невиконання передвиборчої обіцянки – це утопія, але певний контроль та звітування щодо результатів після виборів на рівні адміністративного судочинства, коректного формулювання передвиборчих програм, встановлення певних обмежень щодо балотування в наступних виборах, – необхідне. Але крім цього, на шляху подолання вищевказаних проблем виборчого процесу в Україні необхідно проаналізувати позитивні та негативні моменти у застосуванні різних виборчих систем та визначитись з певною «виборчою концепцією», яка була б найбільш оптимальною для України, проводити заходи щодо підвищення правової обізнаності населення (як виборців, так і майбутніх виборців) через лекції, майстер-класи, тренінги тощо, а також діалогові зустрічі з народними обранцями для налагодження порозуміння.

ТКАЧ Андрій Володимирович
прокурор Київської місцевої прокуратури № 6 міста Києва,
м. Київ, Україна

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОННОСТІ ПРИ ПРОДОВЖЕННІ, ЗМІНІ І ПРИПИНЕННІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Забезпечення прокурором законності при вирішенні судом питань, пов'язаних із необхідністю перегляду порядку застосування примусових заходів медичного характеру є одним з пріоритетних напрямків прокурорської діяльності у кримінальному провадженні, оскільки особи, які страждають на психічні розлади є найбільш вразливою у правовому сенсі категорією населення внаслідок неможливості самостійно захищати свої права та інтереси.

За змістом чинного наказу Генеральної прокуратури України № 161 від 20 квітня 2016 року «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян», прокурорів зобов'язано брати участь у судових засіданнях при розгляді питань про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру [1].

Актуальність обраної теми обумовлена системними порушеннями прав осіб, поміщених до закладів з надання психіатричної допомоги, які фіксуються відповідними правозахисними інституціями.

Науково-теоретичне вивчення зазначеного питання у сфері юриспруденції здійснювали такі науковці, як: Ю.В. Баулін, С.В. Бородін, В.М. Бурдін, С.Є. Віцин, О.М. Джу́жа, І.В. Жук, М.М. Книга, В.В. Лень, М.І. Мельник, А.А. Музика, О.І. Немченко, В.І. Осадчий, М.І. Панов, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, С.Л. Шаренко та інші. Проте їх наукові напрацювання потребують оновлення, спираючись на реформування профільного національного законодавства у вказаній сфері та результати моніторингових досліджень правозахисників.

Згідно зі щорічною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні», оприлюдненої у 2019 році за минулий рік під час моніторингових візитів до закладів з надання психіатричної та паліативної допомоги системи Міністерства охорони здоров'я України у 2018 році виявлено низку порушень прав і свобод людини, які можуть кваліфікуватися як катування, жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, зокрема:

- ізоляція підопічних усупереч вимогам законодавства України та в неналежних умовах у приміщеннях, що не опалюються, не мають належного освіт-

лення, необхідних меблів, технічних засобів, не відповідають вимогам щодо мінімальної допустимої площі на одну особу. Відповідні порушення зафіксовано в Харківській обласній психіатричній лікарні (далі ПЛ) № 2, Буданівській ПЛ Тернопільської області, Острозькій обласній ПЛ Рівненської області, Волинській обласній ПЛ та інших;

– порушення права пацієнтів на свободу пересування та приватність, у низці закладів встановлено жорсткі обмеження щодо перебування пацієнтів у тих чи інших приміщеннях, зокрема, виключно у сидячому стані протягом багатьох годин, без прогулянок, обмеження у відвідуванні кімнат санітарного призначення, відсутність дверей між приміщеннями, в тому числі санітарного призначення, спілкування по телефону дозволяється тільки у присутності персоналу. Такі порушення мали місце у Полтавській обласній ПЛ № 2, Волинській обласній ПЛ, Острозькій обласній ПЛ Рівненської області та інших;

– порушення права пацієнтів на медичну допомогу, в тому числі стандартів застосування фізичного обмеження (допускаються випадки прив'язування підопічних мотузками, утримування пацієнтів іншими пацієнтами, в тому числі різної статі), порушення права на приватність під час оглядів та медичних процедур. Зазначені порушення зафіксовані в обласній ПЛ Івано-Франківської області, Волинській обласній ПЛ, Буданівській обласній ПЛ Тернопільської області та інших;

– у закладах не облаштовано універсальний простір для маломобільних груп населення, у недостатній кількості технічні засоби, необхідні для забезпечення їх життєдіяльності, немає позначень і пристосувань для осіб із порушенням зору та слуху (майже в усіх закладах);

– норми харчування, встановлені для цієї категорії осіб законодавством України (постанова КМУ від 27 грудня 2001 року № 1752 «Про норми харчування у протитуберкульозних закладах для осіб, хворих на туберкульоз, та малолітніх і неповнолітніх осіб, інфікованих мікобактеріями туберкульозу» та наказ МОЗ від 29 жовтня 2013 року № 931 «Про удосконалення організації лікувального харчування та роботи дієтологічної системи в Україні»), є досить низькими і, враховуючи реальний стан фінансування цієї статті видатків у закладах, пацієнти змушені отримувати харчування на день вартістю близько 15 гривень (на туберкульозних хворих – 16,27 грн (Івано-Франківська обласна ПЛ № 2), 9,00 грн (Валківська ПЛ Чернігівської області), 8,56 грн (Харківська обласна ПЛ № 2));

Окрему увагу в доповіді Уповноваженого Верховної Ради України приділено протиправній трудовій експлуатації пацієнтів без будь-якого нормативного оформлення їх праці та відповідної оплати (обласна ПЛ Івано-Франківської області та інші); системним порушенням права на захист пацієнтів, зокрема щодо залучення представників центрів безоплатної вторинної правової допомоги або інших захисників при розгляді заяв про госпіталізацію у примусовому порядку, застосування примусових заходів медичного характеру тощо.

Більшість пацієнтів не обізнані про свої права та можливості (у більш ніж половині відвіданих закладів); частими є зловживання при використанні коштів, належних пацієнтам (пенсійні виплати), які використовуються персоналом на власний розсуд за відсутності прозорого механізму фіксації витрат (такі порушення виявлено у Харківській обласній ПЛ, Острозькій обласній ПЛ Рівненської області та інших).

За фактом виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина Уповноваженим скеровувались акти реагування, звіти та листи до МОЗ України, обласних державних адміністрацій, правоохоронних органів. Зокрема, за результатами розгляду звернень Уповноваженого останніми було розпочато досудове розслідування у 3 кримінальних провадженнях за статтями 135 (залишення у небезпеці), 139 (ненадання допомоги хворому медичними працівниками) Кримінального кодексу України [2].

Органи прокуратури в цілому належно реагують на виявлені порушення. Так за повідомлення прес-служби прокуратури Київської області від 16 квітня 2019 року, органами прокуратури області із залученням фахівців контролюючих органів проведені перевірки дотримання конституційних прав громадян під час надання їм психіатричної допомоги у медичних закладах, у тому числі щодо забезпечення режимних вимог, охорони, умов тримання та лікування у примусовому порядку.

За їх результатами виявлено факти порушення прав громадян, до яких судами застосовано примусові заходи медичного характеру. Зокрема, в закладах не створено належних умов для проведення дозвілля, творчої діяльності та здійснення соціальної реабілітації хворих. Також, адміністраціями закладів не дотримуються протипожежні правила, вимоги санітарно-епідеміологічного законодавства та норми житлової площі для вказаної категорії осіб, мають місце випадки неналежного ведення медичної документації.

Крім того, встановлено випадки не вжиття територіальними підрозділами поліції достатніх заходів щодо розшуку та доставки до психіатричних закладів осіб, щодо яких судами застосовано примусове лікування. З метою усунення зазначених порушень органами прокуратури області внесено вісім документів реагування. Водночас, прокуратурою області було виявлено факт незаконного затримання працівниками одного із підрозділів поліції області особи з метою її примусової госпіталізації. Досудове розслідування у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 371 Кримінального кодексу України (КК України) (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) на даний час триває [3].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що прокуратура – як державна правозахисна інституція не відсторонюється від проблем, які фіксуються моніторинговими комісіями правозахисників та в переважній більшості випадків вживає належних заходів реагування на порушення прав і свобод неосудних осіб, які утримуються в закладах з надання психіатричної допомоги.

Повноваження прокурора при продовженні, зміні або припинення застосування примусових заходів медичного характеру регламентовано главою 39 КПК України. Відповідно до ч.ч. 1, 3 ст. 514 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), що кореспондується з ч. 1 ст. 95 КК України, продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід чи відбувається лікування. Розгляд питання про продовження, зміну чи припинення застосування судом примусових заходів медичного характеру здійснюється за письмовою заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), де тримається дана особа. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів [4].

Частиною 2 ст. 95 КК України передбачено, що особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на шість місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад шість місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати шість місяців [5].

Згідно з ч.ч. 2–5 ст. 27 Закону України «Про психіатричну допомогу», виключно компетенцією лікаря-психіатра або комісії лікарів-психіатрів є встановлення діагнозу психічного захворювання, прийняття рішення про необхідність надання психіатричної допомоги в примусовому порядку або надання висновку для розгляду питання, пов'язаного з наданням психіатричної допомоги в примусовому порядку. При наданні психіатричної допомоги лікар-психіатр, комісія лікарів-психіатрів незалежні у своїх рішеннях і керуються лише медичними показаннями, своїми професійними знаннями, медичною етикою та законом. Лікар-психіатр, комісія лікарів-психіатрів несуть відповідальність

за прийняті ними рішення відповідно до закону. Рішення, прийняте лікарем-психіатром або комісією лікарів-психіатрів при наданні психіатричної допомоги, викладається у письмовій формі та підписується лікарем-психіатром або комісією лікарів-психіатрів [6].

Аналізуючи судові рішення про продовження, зміну або припинення примусових заходів медичного характеру, наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень, приходимо до висновку що зазвичай позиція прокурора щодо згаданого питання узгоджена із висновком лікаря-психіатра, оскільки прокурор здійснює свої повноваження, виходячи виключно із питань дотримання процедури, передбаченої чинним КПК України. У главі 39 КПК відсутня чітка правова позиція щодо участі особи, щодо якої вирішується питання про зміну, продовження чи припинення ПЗМХ у судовому розгляді. У ч. 1 ст. 512 КПК України, вказано, що обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами цього Кодексу. Враховуючи напрацьовану судову практику з цього питання, можемо зробити висновок, що при розгляді питання про зміну, продовження чи припинення ПЗМХ суди найчастіше застосовують відеоконференцз'язок, при отриманні згоди особи на таку опосередковану участь у судовому засіданні. На нашу думку це не є порушенням прав особи, відносно якої розглядається клопотання оскільки, як вже зазначалось у чинному КПК України зазначено тільки щодо обов'язковості участі особи, відносно якої розглядається питання щодо застосування ПЗМХ. І навіть у цьому питанні є певні суперечності. Для прикладу у ч. 1 ст. 506 КПК України вказано, що особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника. Тобто все ж таки зроблено акцент на характері психічного розладу при вирішенні питання щодо участі особи у судовому засіданні.

Незважаючи на загалом консолідовану позицію прокурорів, яка в більшості проаналізованих нами судових рішень за 2018–2019 рік не відрізняється від позиції лікаря-психіатра в питанні необхідності зміни, продовження чи припинення ПЗМХ, зустрічаються і винятки – випадки звернення прокурора з апеляційними скаргами на рішення суду першої інстанції, який змінив порядок застосування ПЗМХ. Проте, як правило, суди за відсутності процесуальних порушень при ухваленні рішення першої інстанції стають на бік лікарів. Зокрема у справі № 11-кп/811/28/19 від 9 квітня 2019 року колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду, розглянувши апеляційну скаргу прокурора Львівської місцевої прокуратури № 3 на ухвалу Франківського районного суду м. Львова від 3 грудня 2018 року відмовила в

її задоволенні. Згідно фабули справи, ухвалою Франківського районного суду м. Львова від 3 грудня 2018 року ОСОБА_1, змінено застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації в психіатричну лікарню із звичайним наглядом на надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. На вказану ухвалу Франківського районного суду м. Львова прокурор Львівської місцевої прокуратури № 3 подала апеляційну скаргу, в якій просила оскаржувану ухвалу скасувати та постановити нову ухвалу, якою у задоволенні заяви заступника головного лікаря з експертизи Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівська обласна клінічна психіатрична лікарня» на предмет зміни застосування примусових заходів медичного характеру стосовно ОСОБА_1, відмовити та продовжити ОСОБА_1 застосування примусових заходів медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом.

У апеляційній скарзі прокурор зазначала, що із встановлених обставин не вбачається, що внаслідок здійсненого лікування у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом стан здоров'я ОСОБА_1 настільки змінився, що остання не становитиме суспільної небезпеки для себе і оточуючих, а зміна заходів медичного характеру зможе запобігти вчинення нею нових суспільно-небезпечних діянь, враховуючи хронічний характер та тяжкість її захворювання, а також можливості та ефективності подальшого лікування останньої в умовах заперечення необхідності такого лікування самою ОСОБА_1.

В ході судового розгляду заяви на предмет зміни примусових заходів медичного характеру ОСОБА_1 встановлено, що остання страждає параноїчною шизофренією з вираженим змішаним типом дефекту та перебуває на примусовому лікуванні зі звичайним наглядом з 10 березня 2017 року у КЗ ЛОР «ЛОК-ПЛ» з приводу зазначеного захворювання. Відповідно до висновку комісії лікарів-психіатрів щодо особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, № 65 від 2 жовтня 2018 року, ОСОБА_1 на момент огляду страждає параноїчною шизофренією з вираженим змішаним типом дефекту, стан дефекту. За своїм психічним станом застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом не потребує. А тому, рекомендовано надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Такий висновок зроблено, зважаючи на те, що «за час перебування у відділенні поведінка ОСОБА_1 стала зовні впорядкованою, на запитання відповідає охоче, повно. Режиму не порушує, чиста, охайна, вночі спить. Слідкує за прийомом ліків, цікавиться своїм здоров'ям. З сусідами по палаті контакт живий, цікавиться оточуючим. Часто запитує про виписку. Скучає за сином. Заперечує продуктивну симптоматику. Плани на майбутнє носять реальний характер. Агресивних та аутоагресивних тенденцій не виявляється. Конфліктних ситуацій не створює. Маячних та суїцидальних думок не висловлює.

Порівняно з минулим більш активна, намагається ділитися своїми переживаннями. Зацікавлена в співчутті та емоційній підтримці, які і сама намагається дати оточуючим. Мислення символічне, з елементами резонерства. Погоджується з протиправністю скоєного. Критика формальна. Настрій стабільний. На даний час період ремісії».

Ураховуючи наведене, колегія суддів апеляційної інстанції погодилась із висновком суду першої інстанції про зміну ОСОБА_1 застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом на надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, оскільки внаслідок змін у стані здоров'я ОСОБА_1 немає необхідності в раніше застосовуваних заходах медичного характеру.

Доводи апеляційної скарги прокурора про те, що при вирішенні питання щодо зміни примусових заходів медичного характеру судом не враховано характеру та тяжкості захворювання ОСОБА_1, тяжкості вчиненого нею діяння, обставин, при яких таке діяння було вчинено та ступеня небезпечності хворої для себе або інших осіб, колегія суддів вважала безпідставними, оскільки відповідно до ст. 94 КК України характер і тяжкість захворювання з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворої для себе або інших осіб були враховані при застосуванні до ОСОБА_1 примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу із суворим наглядом [7].

Окремої уваги заслуговує виважена позиція прокуратури при перегляді судових рішень у касаційній інстанції, зокрема у випадках коли судами апеляційної і першої інстанції порушено права і свободи особи, щодо якої застосовано ПЗМХ. Так, Верховний суд у постанові від 31 липня 2018 року по справі № 308/1397/13-к, пославшись на практику Європейського суду з прав людини, зокрема рішення у справах «Плахтеев та Плахтеева проти України», «Наталія Михайленко проти України», «Анатолій Руденко проти України» постановив, що особа, щодо якої вирішувалось питання про застосування примусових заходів медичного характеру, не позбавлена права оскаржувати таке судові рішення. Згідно фабули вказаної справи особа, щодо якої були застосовані ПЗМХ, оскаржувала таке рішення в апеляційному і касаційному порядку, оскільки вважала себе психічно здоровою і наполягала на припиненні ПЗМХ.

ВС дійшов висновку, що суд апеляційної інстанції, повертаючи особі його апеляційну скаргу, діяв усупереч вимогам чинного кримінального процесуального закону та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того суд касаційної інстанції зазначив, що ст. 10 КПК України визначено, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадку і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і

фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

При розгляді вказаної касаційної скарги, поданої захисником, прокурор, який брав участь у касаційному провадженні, зваживши правомірну позицію захисту, прийняв рішення частково підтримати вимоги касаційної скарги адвоката, які корелювалися з практикою ЄСПЛ [8].

Отже, аналізуючи діяльність прокурора щодо участі у судових провадженнях при вирішенні питання про зміну, продовження або припинення застосування ПЗМХ, можемо зробити висновок, що в цілому прокуратурою на належному рівні забезпечується дотримання прав згаданої категорії осіб при розгляді судами питань щодо зміни, продовження чи припинення застосування ПЗМХ. Як уже зазначалось при вирішенні вказаних питань суди покладаються на висновки комісії лікарів-психіатрів і загалом погоджуються з ними. Основні порушення прав вказаних осіб, які фіксуються моніторинговими комісіями правозахисників, зокрема виявлені перевітками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, результати яких відображено у щорічному звіті за 2018 рік, стосуються в основному неналежних умов утримання в спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги, які було прирівняно до катування. Не можна не погодитись із висновками, яких дійшов авторський колектив збірника «Фіксація та розслідування катувань в місцях несвободи» з приводу того, що внутрішні накази МОЗ України не передбачають окремого порядку фіксації заяв та повідомлень про неналежне поведіння з боку співробітників закладів із надання психіатричної допомоги (психіатричних лікарень), а також механізму та алгоритмів дій у разі отримання такої інформації. Спільний наказ МВС та МОЗ України щодо обліку звернень за медичною допомогою у зв'язку із отриманням тілесних ушкоджень кримінального характеру та щодо реагування на такі випадки також не містить окремої норми щодо особливостей фіксації та реагування на факти виявлення тілесних ушкоджень, які могли бути заподіяні співробітниками закладів із надання психіатричної допомоги (психіатричних лікарень). У разі надходження такого звернення лікар має діяти у загальному порядку й повідомляти про цей факт орган поліції, надаючи при цьому усі установчі дані заявника. Така практика, на думку авторів вищевказаного збірника, не сприяє ефективному розслідуванню, а, навпаки, може створювати перешкоди цьому процесу з боку працівників зазначених закладів, які можуть бути причетними до таких дій. Спільний наказ МВС України та МОЗ України щодо обліку звернень за медичною допомогою у зв'язку із отриманням тілесних ушкоджень кримінального характеру та реагування на такі випадки також не містить окремої норми щодо особливостей фіксації та реагування на факти виявлення тілесних ушкоджень, які могли бути заподіяні працівниками зазначених установ. У разі надходження такого звернення лікар має діяти у загальному порядку й повідомляти про такий факт не незалежний орган, уповноважений проводити розслідування катувань, а орган поліції, розташований на

території обслуговування медичного закладу, надаючи при цьому усі установчі дані заявника [9]. Це створює передумови для перешкоджання фіксації правопорушень з боку зацікавлених посадових осіб, які можуть бути причетними до неналежного поведіння, зокрема й шляхом тиску на потерпілу особу. Отже, нормативна база у цій сфері потребує суттєвого оновлення та гармонізації відповідно до зразків європейського законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2016 № 161. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
2. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: www.ombudsman.gov.ua
3. Офіційний сайт прокуратури Київської області. URL: https://kobl.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=135627
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>
6. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/page>
7. Ухвала Львівського апеляційного суду у справі від 09.04.2019 № 11-кп/811/28/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81068931>
8. Постанова Верховного суду від 31.07.2018 у справі № 308/1397/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75691980#>
9. Фіксація та розслідування катувань в місцях несвободи. Аналіз законодавства. URL: ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/Fiksatsiia-ta-rozsliduvannia-katuvan-.pdf

ТРУБА Роман Михайлович
директор Державного бюро розслідувань,
м. Київ, Україна

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОГАЛИНИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сьогоднішні соціально-економічна та політична ситуації в Україні обумовлюють необхідність в удосконаленні правового регулювання різноманітних сфер суспільного життя, передусім пов'язаних із утвердженням та забезпеченням прав і свобод людини, створенням ефективного механізму їх захисту, вирішенням існуючих проблем у цій сфері тощо.

Тому в демократичній державі повинні створюватись всі умови для покращення стану дотримання прав людини та удосконалення процедур захисту порушених прав, а також максимальне їх спрощення [1, с. 57]. Втілення у життя цих тез та реальний захист повинні підкріплюватись наявністю в державі системи відповідних органів.

Захист прав і свобод людини і громадянина є конституційно-правовим та міжнародно-правовим обов'язком сучасної держави, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил. Це пояснюється втіленням суспільства в державі, а тому додержання інтересів суспільного блага потрібно враховувати у процесі виправдовування основних прав і свобод людини. Держава повинна захищати інтереси індивіда за умов гарантування достатнього захисту суспільних інтересів [2, с. 83].

Правозахисна діяльність полягає у наданні кожному громадянину правової допомоги, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства в суперечливих питаннях із охорони права, зловживання правом, захисті фізичної особи від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами [3, с. 23].

В Україні існує чітко визначена система органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права й свободи людини й громадянина. Це – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, правоохоронні органи України [4, с. 15; 5, с. 61].

Враховуючи негативну тенденцію поширення злочинної діяльності службових осіб, громадських і політичних діячів в Україні, а також те, що права і свободи людини і громадянина є центральним елементом правової системи, одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо їх захисту стала кардинальна зміна підходів до протидії злочинності у цій сфері. Захист прав

і свобод людини та громадянина включає у тому числі й запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а його належне забезпечення потребує постійного удосконалення системи органів досудового розслідування в Україні, кінцевою метою якого є створення ефективної та дієвої системи розслідування злочинів. Саме для цього було створено Державне бюро розслідувань, завдяки чому одночасно відбулось удосконалення національного законодавства та реформування системи правоохоронних органів.

Варто звернути увагу, що у демократичній державі правоохоронна діяльність не може суперечити принципам захисту прав людини, а навпаки повинна базуватись на забезпеченні реалізації прав людини, запобіганні порушення таких прав та захисті і сприянні у відновленні порушеного права.

Для визначення ролі ДБР у захисті прав і свобод людини в Україні, слід детально зупинитись на принципах діяльності даного правоохоронного органу.

Сам термін «принцип» є іншомовним словом латинського походження (від лат. *principium* – начало, основа) та означає першоджерело; те, що лежить в основі певної теорії науки, а також має ще одне значення – внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки [6, с. 547].

Близькими за значенням до терміна «принцип» є терміни «засада», «вихідне положення», «фундаментальна основа», «основоположна ідея» та інші, що дозволяє використовувати їх в одному сенсі без шкоди для змісту [7, с. 48].

Отже, саме засади діяльності Державного бюро розслідувань визнають основний вектор діяльності цього правоохоронного органу.

Тому, визначальним у визначенні місця та ролі ДБР у механізмі захисту прав і свобод людини в Україні є закріплення в ст. 3 Закону принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [8].

Відповідно діяльність Державного бюро розслідувань щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції, базується на засадах законності; справедливості; неупередженості.

Крім того Закон закріплює засади, які гарантують забезпечення реалізації повноважень ДБР, а саме незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань; відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам; політичної нейтральності і позапартійності; єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень Державного бюро розслідувань [8].

Основні засади діяльності ДБР є вектором реалізації повноважень, визначених Законом України «Про Державне бюро розслідувань».

Відповідно до ст. 6 Закону Державне бюро розслідувань враховуючи покладені на нього завдання та у межах своєї компетенції: бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України; здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань, вживає заходів до їх усунення; припиняє і розкриває злочини, розслідування яких віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань; розробляє і затверджує методику розслідування окремих видів злочинів; вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення злочинів, у порядку, визначеному законодавством; вживає заходів для повернення в Україну із-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Державного бюро розслідувань та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань; здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав; здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом [8].

Варто зауважити, що оскільки визначальним у діяльності цього органу є принцип верховенства права, то і реалізація повноважень ДБР спрямована на його дотримання та забезпечення. Така реалізація можлива за умови наявності нормативної бази із чітким регулюванням діяльності органу. Аналізуючи норми Закону України «Про Державне бюро розслідувань», можна зробити висновок, що вони потребують негайного удосконалення з метою забезпечення повноцінного функціонування та дотримання ним основних засад. Невідповідність норм Закону та Кримінального процесуального кодексу України, щодо підслідності ДБР; відсутність врегулювання спеціальних звань, порядку дисциплінарної відповідальності працівників ДБР; розбалансування повноважень Директора ДБР та унеможливлення реалізації ним в повній мірі управління правоохоронним органом; невідповідність норм Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та норм Закону України «Про державну службу», негативно можуть позначитись на реалізації повноважень Державного бюро розслідувань, а відповідно на дотриманні основних засад його діяльності, у тому числі, захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Наулік Н.С. Інститут омбудсмена в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: моног. Тернопіль: Воля, 2009. 178 с.

2. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. / М.С. Горшенцова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В.О. Ріяки. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

3. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підруч. / О.С. Захарова, В.Я. Карабань, В.С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.; відпов. ред. В. Маляренко. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 376 с.

4. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму. *Право України*. 2001. № 9. С. 15–17.

5. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження. *Право України*. 2002. № 4. С. 61–65.

6. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничук. Київ, 1974. 865 с.

7. Прийма С.В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 28. 2014. С. 46–52.

8. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/print>

ТУРЯНИЦЯ Вікторія Василівна
кандидат юридичних наук,
доцент Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна

ТУРЯНИЦЯ Василь Васильович
кандидат філологічних наук,
доцент Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАКОНОДАВЧА ІННОВАЦІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ У СТРУКТУРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Державна політика України спрямована на забезпечення конституційних прав кожної особистості на освіту, розробку цільових програм у сфері освіти, «рівного доступу до освіти, без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності», а також на «розвиток інклюзивного освітнього середовища, у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми проблемами», зазначено у ст.6 Закону України «Про освіту» [1, с. 8].

Держава не тільки забезпечує, а й відповідно до ст. 3 п. 6 вказаного Закону «створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів...» [1, с. 7].

На сьогодні, як засвідчують різні джерела, майже 11 відсотків українських дітей мають особливі освітні потреби. Серед них один процент із складними порушеннями. Вітчизняні показники майже тотожні з аналогічними західних країн. Нажаль, таких дітей з кожним роком стає все більше. Сьогодні понад 12 тисяч школярів та майже 2,2 тисячі дошкільників з особливими освітніми потребами навчаються разом із однолітками, завдячуючи впровадженню інклюзивного навчання на законодавчому рівні. Зважаючи на такий стан, держава на законодавчому рівні розглядає освіту дітей з особливими освітніми потребами як один з пріоритетних напрямів в Україні у плані реалізації їх прав, як членів суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Мета дослідження полягає у розкритті суті даної законодавчої інновації у вітчизняній освіті, аналізі стану цього сегмента освіти, виявленні проблем і накресленні шляхів їх вирішення у галузі інклюзивного навчання.

Сьогодні в Україні особам із особливими освітніми потребами освіта надається на рівні з іншими особами, забезпечується їм розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб та визначаються індивідуальною програмою розвитку дитини при комплексному психолого-педагогічному супроводі. На законодавчому рівні закріплено, зокрема, ст. 19 п.п. 1, 2 Закону України «Про освіту», що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів», а також «держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти» [1, с. 20].

Сьогодні вітчизняні заклади освіти відповідно до вимог чинного законодавства за потреби утворюють інклюзивні/спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами у разі звернення такої особи або її батьків. Така група або клас утворюються в обов'язковому порядку.

Зазначимо, що діти такої групи були під наглядом психолого-медико-педагогічних установ, котрі функціонували в кожній області країни. Після їх ліквідації натомість утворені нові інституції – інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ).

Новостворена інституція інклюзивно-ресурсний центр є установою, що забезпечує права дітей з особливими освітніми потребами віком від двох до вісімнадцяти років. Метою її утворення є забезпечення права дітей з особливими потребами. У своїй функціональній діяльності вона керується Конституцією України, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту» та іншими актами законодавства і Положенням про інклюзивно-ресурсний центр [2].

Саме ці центри на основі звернення батьків із запитом на визначення особливостей розвитку своєї дитини надають консультацію, роблять обстеження і висновок та визначають потребу в інклюзивному навчанні. На основі висновку працівників центру батьки подають заяву до освітнього закладу за місцем проживання. Зазначимо, що в Україні на даний час функціонує лише 500 таких центрів, що створює великі черги для отримання консультаційного висновку для дітей з особливими потребами і своєчасного потрапляння їх до закладів освіти. Дивно, що навіть у Львові функціонує один інклюзивний центр, а за нормою їх має бути шість. Ще гірший стан у Чернівцях, де немає жодної такої інституції.

Завданням новоутворених центрів є: проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини; розробка рекомендацій щодо програми навчання; надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до потенційних можливостей дитини; констультативно-психологічна допомога їхнім батькам; взаємодія з педагогічними працівниками навчальних закладів із питань організації інклюзивного навчання.

Тобто ІРЦ забезпечує проведення комплексної оцінки стану дитини, а саме фізичний та мовленевий розвиток, когнітивну і емоційно-вольову сферу, а також навчальну діяльність і коефіцієнт інтелекту.

Що стосується даної проблеми в Закарпатті, то вона знайшла своє відображення у Програмі розвитку освіти краю до 2022 року. З часу запровадження Програми з інклюзивної освіти, що була затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України в липні 2016 року, в краї розпочали функціонувати 130 інклюзивних класів у 82 закладах, де розпочало навчання 151 дитина з особливими освітніми потребами. У 2018 році інклюзивне навчання було організовано в 221 закладі, де отримувало освітні послуги 497 таких дітей шкільного та 54 дошкільного віку, що призвело до збільшення кількості асистентів учителів та вихователів у три рази [3].

У лютому минулого року Закарпаття приєдналося до національного проєкту «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації», підписавши меморандум щодо створення мережі інклюзивно-ресурсних центрів. Активна робота в цьому напрямі директора Департаменту освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації Ганни Сопкової дала вагомий результат. Вже протягом року в області було створено 18 таких центрів, перший із яких був відкритий в Ужгороді [4].

За кошти освітньої субвенції та місцевих бюджетів для оснащення інклюзивно-ресурсних центрів було придбане мультимедійне і комп'ютерне спеціальне та реабілітаційне обладнання, меблі для кабінетів, дидактичний матеріал, медичний та спортивний інвентар, комплекти ігор тощо. Крім цього, в ІРЦ облаштовано кабінети логопедів, сурдопедагогів, тифлопедагогів, практичних психологів, зали із лікувальної фізкультури. Для дітей із особливими освітніми потребами з метою підвищення ефективності їхнього навчання облаштовані 24 ресурсні кімнати. Все це сприяло тому, що за період діяльності ІРЦ за письмовими зверненнями батьків проведено психолого-педагогічні комплексні оцінки більше 1518 дітей, із яких 1280 шкільного віку та 293 – дошкільного. Цілеспрямована ефективна робота дає вагомий результат.

Попри досягнуті позитивні надбання з утвердженням інклюзивної освіти, в наступні роки в області головним завданням визначено збільшення кількості інклюзивних класів, груп, облаштування ресурсних кімнат у всіх закладах освіти, де організовано інклюзивне навчання. Значний пласт роботи чекає і в плані забезпечення і підвищення професійної компетентності педагогічних працівників, котрі долучилися до роботи із дітьми з особливими освітніми потребами. Успіхи освітян Закарпаття незаперечні.

Необхідно відзначити, що в Закарпатті вже в 1904 році було відкрито перший навчально-виховний заклад для дітей з особливими потребами. До цього часу такі діти (дев'ять осіб) навчалися при державній школі міста. Ужгородська міська рада 25 вересня 1903 року на своєму з'їданні ухвалила рішення про створення школи інтернату для таких та передачі їй безоплатно будівлі колиш-

ньої казарми площею 2410 квадратних метрів із прибудинковою територією 3928 квадратних метрів.

Із 3 червня 1904 року розпочався запис дітей 7–8 річного віку до навчально-го закладу. Першого навчального року, який розпочався 1 вересня 1904 року, до навчання приступило 13 дітей. Число учнів з особливими потребами щороку збільшувалося, зростала і кількість фахових учителів. Напередодні Першої світової війни у 9 класах навчалося майже 100 учнів. За доби Першої Чехословацької Республіки розпочав свою роботу при школі й дитячий садок.

Учителі дітей з особливими потребами підвищували свій фаховий рівень з метою ефективного навчання і соціалізації даної групи дітей. Досвідчені майстри своєї справи, схильні до наукової роботи, публікували свої статті про методику навчання і виховання на шпальтах педагогічних видань 20–30 років, зокрема, «Учитель», «Народна школа», «Учительський голос» та інші.

Сьогодні дана школа, яку з 2004 року очолює Наталія Бушко, є корекційно-відновлюваним закладом освіти, де діти з особливими потребами отримують повну середню освіту. Навчальний заклад дає такий рівень освіти, що його учні вступають до вишів і професійних закладів. Цьому сприяють два важливі фактори: високий професійний рівень педагогічного колективу та матеріально-технічна база – сучасне обладнання апаратурою та забезпечення дидактичними матеріалами класів і навчальних кабінетів, зокрема, української мови і літератури, фізики, образотворчого мистецтва і ритміки. Функціонують також мультимедійні класи слухомовної роботи, математики, біології, історії, жестової мови. Все це підпорядковано головній меті навчального закладу – розвитку особистості з особливими потребами, забезпечення соціально-психологічної реабілітації та профорієнтаційної адаптації учнів з метою реалізувати себе в дорослому позашкільному житті. Школа в цьому році відзначатиме 115-річчя з дня її заснування. За цей час її закінчило понад 1000 юнаків і дівчат, які є гордістю закладу. Більшість випускників стали здібними техніками, столярами, швачками і навіть знаменитими художниками і спортсменами.

Проте чимало проблем як об'єктивних, так і суб'єктивних наявні в інклюзивній освіті. Сьогодні відчутна гостра потреба у спеціалістах. Навіть в ІРЦ м. Ужгорода на сьогодні наявно вісім вакантних місць, а що вже говорити про райони. Інклюзивне навчання потребує спеціально підготовлених кадрів. На сьогодні таких спеціалістів готує й ДЗВО «Ужгородський національний університет». Втім, він перших своїх спеціалістів рівня бакалавра випустить лише у цьому році. Однак ця система вимагає на відповідні посади і магістрів, яких заклад ще не готує. Такий стан із фахівцями не скоро забезпечить потреби інклюзивної освіти в краї.

Правда, стан інклюзивної освіти в Україні ще не відповідає сьогоdnішнім потребам. Впровадження бажає значного поліпшення в усіх напрямках – розширені сітки інклюзивних класів, закладів освіти, особливо інклюзивно-ресурсних центрів та ресурсних кімнат.

Проблем на сьогодні чимало в плані реалізації інклюзивної освіти в Україні. Серед них, в першу чергу, необхідно виокремити створення та облаштування ресурсних кімнат у навчальних закладах та інклюзивно-ресурсних центрів, відповідно до нормативно-правових документів.

Ганебним явищем для України, що не сприяє інклюзивному навчанню, є стан шкільних туалетів. Як не прикро про це говорити, але в цьому плані ми далекі від європейськості, бо вона у нас лише географічна. На сьогодні в країні майже 700 шкільних вбиралень знаходяться на вулиці в незадовільному стані, вони не відповідають елементарним гігієнічним і моральним вимогам, незважаючи на те, що дана проблема була піднята на рівні уряду ще 2012 року і була розроблена відповідна програма «Шкільний туалет» із виділенням на її реалізацію коштів. У вирішенні даної проблеми пасивними були місцеві органи влади за відсутності жорсткого контролю з боку центральних органів.

До кінця нинішнього року всі школи будуть забезпечені внутрішніми вбиральнями, завірили в МОН України. Для цього виділено 267 млн грн. Проблема шкільних туалетів, навіть тих, що побудовані в приміщеннях школи, але без кабінок, теж має правову сторону – захист приватності. Людині не створено належних комфортних умов, як це передбачено чинним вітчизняним законодавством та вимогами освітянських документів. Інклюзивне навчання виявило чимало й інших слабких місць, зокрема, таких:

- у значній кількості шкіл не знають як правильно працювати з дітьми такого типу, бо відсутні фахові спеціалісти, а їхні функції виконують, здебільшого, молоді вчителі, переважно випускники вишів, які не мають взагалі педагогічного досвіду, а не те, що в плані інклюзивного навчання;

- у школах бракує відповідної спеціальної літератури, підручників, методичних порад тощо;

- не в усіх навчальних закладах наявні ресурсні кімнати, де збуджена дитина мала б можливість заспокоїтись;

- значна частина дітей з особливими потребами почувається дикомфортно у переповнених класах, а інколи відчуває і тиск на собі з боку не тільки самих однолітків, але й їхніх батьків, що змушує повертатися дітей знову у спеціальні заклади.

З метою вирішення проблем, що їх виявила інклюзивна освіта, необхідно в першу чергу:

- на державному рівні надати перевагу цілеспрямованій підготовці у вишах на всіх формах і рівнях навчання фахівців в галузі інклюзивної освіти;

- інститутам післядипломної педагогічної освіти та інститутам підвищення кваліфікації на даному етапі відсутності фахівців спрямувати свою роботу на перепідготовку наявних вчителів з метою оволодіння ними професією асистента учителя, а також у напрямі проведення тренінгів, форумів із всіма фахівцями педагогічного профілю;

- департаментам освіти провести серед управлінців, вчителів, учнів та їхніх батьків роз'яснювальну роботу щодо справжньої суті філософії інклюзивної освіти;

– необхідно піднести роль, авторитет і статус даного спеціаліста (асистента учителя) оскільки на сьогодні така професія не є популярною серед випускників середніх шкіл;

– зміцнити матеріально-технічну та дидактичну бази інклюзивно-ресурсних центрів;

– прискорити відкриття ІРЦ відповідно до встановлених законом норм у всіх регіонах України з метою виконання покладених на них функцій, які до цього часу виконували ліквідовані психолого-медико-педагогічні установи;

– критично підходити до формування вітчизняної моделі інклюзивної освіти з урахуванням позитивних і негативних складових елементів у зарубіжних країнах.

Висновки. У нових умовах глобалізаційних процесів та європейської інтеграції в Україні вдосконалюються функції національного законодавства у галузі освіти щодо реалізації прав і свобод людини з особливими освітніми потребами. Це ще один із інноваційних напрямів у плані реалізації в освіті принципу людиноцентризму. Правова природа реформування вітчизняного законодавства в напрямі інклюзивного навчання вдосконалюється з врахуванням міжнародного права, містить принципи правової ознаки. Правда, на сьогодні ми ще маємо проблеми імплементації законодавчих ініціатив. Інноваційний законодавчий потенціал має стати рушієм сприяння реалізації прав і свобод людини з особливими потребами.

Упровадження інклюзивної освіти у школах України має свої переваги і позитивні зрушення: кількість учнів, залучених до неї, за два роки зросла втричі. Держава виходить на європейський рівень. Однак на сьогодні в країні понад 2,6 млн осіб із інвалідністю, з яких майже 160 тис. діти. В навчальних закладах усіх рівнів навчається лише 95 тис. дітей цієї соціальної групи. Статистика тривожна.

Інклюзивне навчання виявило чимало і слабких сторін неготовності до його впровадження і ефективності функціонування. Причини різні, їх чимало, що породили проблеми. Вирішення виявлених проблем має свої шляхи, як на загальнодержавному рівні, так і регіональному. Сучасний стан інклюзивної освіти не може задовільнити суспільство. Потрібно розповсюджувати наявні на сьогодні надбання регіонів в загальноукраїнський контекст зрушити з мертвої точки сегмент даної освіти, де до неї ставляться не по державницьки та зробити відповідні організаційні висновки.

І ще один надзвичайно важливий висновок: держава повинна звертати увагу інклюзивну освіту не тільки в плані її створення, а й відповідно до положень Закону України «Про освіту», вона також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволення потреб осіб у сфері освіти [1, с. 7]. Ця функція контролю реалізується не сповна.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Київ: Алерта, 2018. 120 с.
2. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>
3. У конференції з інклюзивної освіти брали участь і наші освітяни. *Новини Закарпаття*. 2019. № 5(4813).
4. 18 закладів інклюзивної освіти створили торік в області. *Новини Закарпаття*. 2019. № 3(4811).

ФОМІН Павло Вікторович
аспірант кафедри міжнародного
і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПІВРОБІТНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Захист прав й основоположних свобод людини, гарантованих міжнародними актами універсального і регіонального рівнів є одним з пріоритетних напрямків діяльності більшості міжнародних міждержавних організацій, зокрема, й Організації Об'єднаних Націй (ООН, Організація). Разом з тим існують випадки, коли трудові права співробітників можуть бути порушені з боку адміністрації самої Організації внаслідок невиконання або неналежного дотримання нею положень внутрішніх актів, що регулюють порядок проходження міжнародної цивільної служби. З метою недопущення такої ситуації та з огляду на ту обставину, що ООН користується імунітетом від юрисдикції держав-членів, було створено внутрішню систему правосуддя, основним завданням якої є врегулювання трудових суперечок, що виникають між співробітниками та адміністрацією Організації.

Так, будь-який нинішній або колишній співробітник Організації чи особа, яка заявляє вимоги від імені недієздатного чи померлого співробітника, можуть звернутися із заявою про захист своїх прав до Трибуналу зі спорів ООН (ТС ООН) (ст. 3 Статуту ТС ООН) [1]. Згідно з Регламентом ТС ООН кожній стороні процесу гарантовано можливість викладати свою справу Трибуналу особисто або призначити адвоката з Відділу юридичної допомоги персоналу чи адвоката, якому дозволено займатися юридичною практикою в національній правовій системі (ст. 12) [2].

Так, варто зазначити, що право мати свого представника стало одним з основних елементів нової системи правосуддя. Необхідність належного юридичного представництва всіх сторін, у тому числі заявників, у ТС ООН було визнано Генеральною Асамблеєю в якості однієї з вимог, що висуваються до ООН як зразкового роботодавця і є одним із ключових питань, яке потребує регулярного відстеження (п. 34) [3].

Разом з тим, у статистичних даних, наданих Відділом юридичної допомоги персоналу, вказано, що станом на 2016 рік 67 відсотків заявників у ТС ООН становили співробітники, які брали участь у справі позовного провадження без адвокатів; 8 відсотків – співробітники, представлені приватними адвокатами; 4 відсотки – співробітники, представлені адвокатами-добровольцями і 21 відсоток – співробітники, представлені адвокатами Відділу (п. 34) [4].

Такий високий рівень участі у справах позовного провадження заявників без адвокатів є предметом широкого обговорення за участю всіх зацікавлених сторін в ООН, оскільки зазначена ситуація може мати негативні наслідки як для конкретного заявника, так і для порядку здійснення судочинства загалом. Так, ТС ООН відзначив, що участь у справі заявників, не представлених адвокатом або представлених особами, що не мають необхідної кваліфікації чи юридичної освіти, становить суттєву проблему для здійснення судочинства. Значна кількість заявників, які не представлені у Трибуналі адвокатами, зменшує здатність Трибуналу приділяти належну увагу тому, як він здійснює діловодство. Такі заявники часто не розуміють порядок відправлення судочинства і подають численні непотрібні документи і матеріали, що у свою чергу уповільнює діловодство і викликає затримку розгляду, внаслідок чого зростають витрати Трибуналу. З огляду на це, існує гостра необхідність забезпечення професійного судового правозаступництва (п. 66, 67) [4].

Розглядаючи вказане питання у своїй доповіді A/72/210, Рада внутрішнього правосуддя вказала, що той факт, що 67 відсотків співробітників брали участь у процесі без адвоката викликає серйозну занепокоєність у тому, що стосується доступу співробітників до послуг адвоката або іншого законного представника, оскільки юридична допомога надається співробітнику безкоштовно через Відділ юридичної допомоги персоналу (п. 37) [4].

Так, співробітники Організації можуть звернутися за порадою і сприянням до Відділу юридичної допомоги персоналу на будь-якій стадії спору. У тому випадку, якщо справу було передано на розгляд у межах формальної системи вирішення спорів, Відділ може представляти інтереси співробітника без стягнення будь-яких прямих особистих витрат у зв'язку з такою допомогою [5]. Проте, в деяких випадках участь у справі позовного провадження особи без адвоката є результатом того, що Відділ приймає висновок, згідно з яким для подання позову відсутні будь-які підстави, а сторона, не погоджується з таким рішенням і бажає звернутися до Трибуналу. З іншого боку, однією з причин участі у справі позовного провадження без адвоката може бути відсутність знань про систему правосуддя і/або існування Відділу юридичної допомоги персоналу або обмеження у доступі до послуг Відділу для співробітників, які працюють у віддалених місцях служби (п. 35) [4].

Щодо захисту прав співробітників ООН у справах позовного провадження адвокатами-добровольцями Рада внутрішнього правосуддя акцентувала увагу на тому, що такі особи повинні мати, перш за все, необхідну кваліфікацію та досвід роботи в судових процесах. Разом із тим Рада зазначила, що добровольці, які підтвердили належне знання системи правил і регламентів, можуть залучатися до консультування персоналу на ранньому етапі спору або, після прийняття рішення ТС ООН, при вирішенні питання щодо наявності розумної перспективи успішного розгляду апеляції, а також щодо звернення такого співробітника до Відділу юридичної допомоги персоналу або професійного адвоката (п. 51, 52) .

Неурегульованість питання щодо залучення приватних адвокатів для представлення інтересів співробітників Організації зумовлено тим, що у внутрішніх актах, які регламентують діяльність Трибуналів ООН, відсутнє питання про розподіл витрат на правову допомогу. З метою вирішення цього питання, представники Асоціації юристів міжнародних урядових організацій запропонували внести зміни до Статутів Трибуналів ООН, щоб надати їм право призначувати витрати у відповідній справі, якщо заявник, представлений приватним адвокатом, виграє цю справу (п. 53) [6].

Виходячи з викладеного вище, доходимо висновку, що збільшення числа співробітників ООН, які беруть участь у справах позовного провадження в ТС ООН без адвокатів – це проблема, яка потребує уваги з боку Організації, оскільки представленість співробітників компетентними адвокатами має важливе значення для забезпечення функціонування справедливої внутрішньої системи відправлення правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Статут Трибунала по спорам Организации Объединенных Наций. URL: <https://www.un.org/ru/internaljustice/undt/undt-statute.shtml>
2. Rules of procedure of the United Nations Dispute tribunal. URL: <https://www.un.org/en/internaljustice/pdfs/2009-12-16-undt-rop.pdf>
3. Отправление правосудия в Организации Объединенных Наций: доклад Совета по внутреннему правосудию A/71/158. URL: <https://undocs.org/ru/A/71/158>
4. Отправление правосудия в Организации Объединенных Наций: доклад Совета по внутреннему правосудию A/72/210. URL: <https://undocs.org/ru/A/72/210>
5. Руководство для сотрудников ООН по разрешению споров. URL: <https://www.un.org/ru/internaljustice/assets/pdf/StaffMembersGuideToResolvingDisputesRU.pdf>
6. Отправление правосудия в Организации Объединенных Наций: доклад Совета по внутреннему правосудию A/70/188. URL: <https://undocs.org/ru/A/70/188>

ФОМІНА Ліна Олександрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ НА МІЖНАРОДНОМУ УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

Право на інформацію є одним із основоположних у системі прав і свобод людини, гарантованих «Міжнародною хартією прав людини». Так, Загальною декларацією прав людини 1948 року закріплено право кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Означене право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів (ст. 19) (резолюція ГА ООН 217 А (III)). Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року (МПГПП 1966 року) було розширено зміст цього права, зокрема, вказано, що право на вільне виявлення переконань може здійснюватися усно, письмово або за допомогою друку або художніх форм виявлення чи іншими способами на свій вибір. Разом із тим користування правом накладає особливі обов'язки і відповідальність, оскільки його реалізація може бути обмежена законом з метою поваги прав і репутації інших осіб та охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення (ст. 19) (резолюція ГА ООН № 2200 А (XXI)).

Комітет ООН з прав людини у Зауваженні загального характеру № 34 (CCPR/C/GC/34) від 13 вересня 2011 року зазначив, що це право включає в себе передачу і отримання повідомлень, що містять різного роду ідеї і думки, до яких належать політичні виступи, коментарі на особисті або політичні теми, збір відомостей, обговорення питань щодо прав людини, журналістська діяльність, культурне і художнє вираження, викладання, а також релігійні виступи. Висловлення і поширення таких думок може здійснюватися в усній або письмовій формах, мовою жестів, а також за допомогою таких засобів невербальної комунікації, як зображення і предмети мистецтва (п.п. 11, 12) [1].

Складові права на інформацію містяться також у ст. 17 МПГПП 1966 року, згідно з якою ніхто не може зазнавати безпідставного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність житла, таємницю кореспонденції чи незаконних посягань на честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань. У Зауваженні загального характеру № 16 Комітет ООН з прав людини зазначив, що національним законодавством має бути врегульовано порядок збору і зберігання інформації особистого характеру органа-

ми державної влади, приватними особами або органами в комп'ютерах, банках даних або будь-яким іншим способом. На держави покладається зобов'язання вживати ефективних заходів з метою захисту інформації, що стосується особистого життя будь-якої особи від використання її третіми особами, які не мають дозволу на її отримання, обробку і застосування. З метою захисту особистого життя особі має гарантуватися право бути поінформованою в ясній формі, про те, чи міститься в автоматизованих файлах даних інформація особистого характеру, і якщо міститься, то яка і з якою метою. Кожна особа має бути наділена можливістю знати, які державні органи або приватні особи чи органи контролюють або можуть контролювати їхні файли. Якщо в таких файлах міститься неправильна інформація особистого характеру або якщо вона збиралася чи оброблялася в порушення положень закону, кожна особа повинна мати право вимагати виправлення або вилучення цієї інформації (п. 10) [2].

Важливість права на інформацію також підкреслюється у низці міжнародно-правових актів, зокрема, Брісбенській декларації про свободу інформації: право знати (2010 р.), Мапутській декларації про сприяння свободі висловлення думок, доступу до інформації і розширення прав і можливостей людей (2008 року) і Дакарській декларації про засоби масової інформації і належне управління (2005 року).

Зокрема в Дакарській декларації 2005 року учасники організованої ЮНЕСКО Всесвітньої конференції, присвяченої Дню свободи преси, закликали держав-членів забезпечити, щоб державні органи поважали принципи прозорості, підзвітності та публічного доступу до інформації у своїй діяльності; створити всеохоплюючі правові гарантії права на доступ до інформації, визнати право на доступ до інформації, що знаходиться в розпорядженні всіх державних органів; сприяти широкій поінформованості громадськості про законодавство і політику щодо доступу до інформації, якою володіють державні органи; дотримуватися принципу, згідно з яким законодавчі органи повинні бути відкриті для громадськості [3]. У Мапутській декларації учасники конференції ЮНЕСКО «Свобода вираження поглядів, доступ до інформації та розширення прав і можливостей людей» 2008 р. закликали держав-членів сприяти вільному потоку інформації за допомогою політики, заснованої на чотирьох ключових принципах: свобода висловлення думок, рівний доступ до якісної освіти, загальний доступ до інформації та повага до культурного розмаїття [4]. У Брісбенській декларації учасники конференції Всесвітнього дня свободи друку ЮНЕСКО 2010 року закликали держав-членів прийняти законодавство, що гарантує право на інформацію відповідно до міжнародних стандартів; забезпечити ефективну реалізацію права на інформацію шляхом виділення достатніх фінансових і людських ресурсів; забезпечити безперешкодний доступ до інформації, що стосується порушень прав людини; просувати медійну грамотність та обізнаність про право на інформацію, в тому числі шляхом включення цих тем до шкільних програм і курсів вищої освіти тощо [5].

Питанню захисту персональних даних приділено увагу в актах, прийнятих Міжнародною організацією праці. Так, зокрема, Звід практичних правил щодо захисту персональних даних працівників було прийнято з метою надання вказівок щодо захисту персональних даних працівника. Означений звід має рекомендаційний характер і може бути використаний при розробці законодавства, нормативних актів, колективних договорів, правил роботи, політики та практичних заходів. У ньому визначено принципи, з урахуванням яких повинні оброблятися персональні дані робітників (законно, справедливо, для визначених цілей, свобода від дискримінації, конфіденційність тощо); порядок збору, зберігання і використання даних; забезпечення їх безпеки; індивідуальні і колективні права працівників у цій сфері (право на доступ до своїх персональних даних; право знати про обробку своїх персональних даних, включаючи право вивчати і отримувати копії будь-яких записів; право доступу до своїх персональних даних протягом робочого часу; право на доступ до своїх медичних даних; право на інформування щодо впровадження або модифікації автоматизованих систем, які обробляють особисті дані працівника та інше) [6].

Таким чином, виходячи з викладеного вище, доходимо висновку, що право на інформацію, яке включає в себе свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї, є одним з основоположних у системі прав людини, гарантованих міжнародно-правовими актами універсального характеру. На держави покладається зобов'язання щодо сприяння у реалізації цього права шляхом прийняття відповідного законодавства і політики. Разом з тим означене не є абсолютним і його здійснення може бути обмежено у випадках визначених законом.

Список використаних джерел:

1. Замечание общего порядка Комитета по правам человека № 34 (Статья 19: Свобода мнений и их выражения) CCPR/C/GC/34. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2>
2. Замечание общего порядка Комитета по правам человека № 16 (Статья 17: право на личную жизнь). URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=11
3. Dakar Declaration. URL: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/world-press-freedom>
4. Maputo Declaration. URL: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/world-press-freedom-day>
5. Brisbane Declaration Freedom of information: the right to know. URL: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/world-press-freedom-day>
6. Code of practice on the protection of workers' personal data. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/normativeinstrument/wcms_107797.pdf

ФОРНОЛЯК Валентина Миколаївна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри боротьби з тероризмом та захисту
учасників кримінального судочинства
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ДОТРИМАННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ БОРТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Відповідно до Конституції Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, найвищою соціальною цінністю якої є людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека [1]. Проте доводиться констатувати, що на сьогодні в державі є негативні явища, метою яких є посягання на проголошені Конституцією України цінності. Однією із важливих проблем в Україні є боротьба з тероризмом. Ослаблення системи державного реагування і контролю, недостатність правової бази і відсутність виваженої державної політики в соціальній сфері, зниження духовно-морального потенціалу суспільства є основними факторами, які сприяють поширенню тероризму.

З метою протидії цьому небезпечному злочину та дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні беруть участь суб'єкти боротьби з тероризмом. Удосконалення діяльності зазначених суб'єктів щодо посилення боротьби з тероризмом передбачає не тільки поліпшення їх організаційної структури з метою підвищення мобільності і гнучкості реакції на зміни в динаміці тероризму, але й посилення зв'язків та взаємодії в діяльності відповідних відомств, які залучаються до антитерористичної діяльності.

Ключове місце в системі суб'єктів боротьби з тероризмом серед вищих органів державної влади в Україні посідають Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України. Проте варто зазначити, що для зазначених суб'єктів функція боротьби з тероризмом не є профільною, проте без їх участі комплексна система протидії тероризмові не може існувати.

Варто наголосити, що правовий статус Президента України як суб'єкта протидії тероризму визначається у ст. 103 Конституції України, де описуються засади його діяльності як суб'єкта з протидії тероризму в Україні, а у ст. 106 вказаного закону визначено напрями діяльності Президента України, як суб'єкта протидії тероризму в Україні [1].

Функції, котрі здійснює Президент України щодо протидії тероризму представлено в Положенні «Про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України», затвердженому Указом Президента України від 15 листопада 2006 року [2]. У межах своєї компетенції, Президент України видає також розпорядження щодо нормативно-правового забезпечення протидії

тероризму в Україні, встановлення правового статусу інших суб'єктів цієї діяльності.

З викладеного ми бачимо, що Президент України як суб'єкт боротьби з тероризмом в Україні, поряд з Верховною Радою та Кабінетом Міністрів реалізує функції щодо нормативно-правового регулювання боротьби з тероризмом. Його повноваження також передбачають створення, ліквідацію, реорганізацію та керівництво визначеними суб'єктами боротьби з тероризмом.

Наступним суб'єктом, до компетенції якого входить протидія тероризму в Україні, є Верховна Рада України. Зокрема, в ст. 75 Основного Закону України визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, а ст. 85 Конституції України визначає напрямками діяльності цього законодавчого органу [1]. Поряд з цим варто зауважити, що функціонування цього органу щодо боротьби з тероризмом здійснюється шляхом прийняття відповідних законів. Верховна Рада України як суб'єкт боротьби з тероризмом в Україні, свою діяльність скеровує на нормативно-правове забезпечення цієї сфери, а також створення, ліквідацію, реорганізацію інших суб'єктів і здійснення контролю в цій сфері.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади, в межах своєї компетенції здійснює організацію боротьби з тероризмом в Україні та забезпечує її необхідними силами, засобами й ресурсами [3]. Зазначимо, що згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади [1].

Ключові напрями діяльності Кабінету Міністрів України, які характеризують цей вищий орган виконавчої влади як суб'єкта протидії тероризму в Україні визначено в ст. 116 Конституції України [1] та ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII [4].

Кабінет Міністрів України, реалізуючи свої функції щодо боротьби з тероризмом, видає відповідні нормативно-правові акти, проводить створення, ліквідацію, реорганізацію відповідних суб'єктів, реалізує координацію та контроль їхньої діяльності. Цей орган також реалізує нормативно-правове забезпечення та слідкує за виконанням законодавчих актів, зокрема, пов'язаних із протидією тероризму, а також виконує функції щодо забезпечення законності та недопущення протиправних посягань щодо інтересів людини й держави.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», визначені суб'єкти боротьби з тероризмом, формують цілісну систему, що складається з двох груп. До першої групи віднесено суб'єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції: Служба безпеки України; Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція; Міністерство оборони України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері за-

хисту державного кордону; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; Управління державної охорони України; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи.

До другої групи віднесено суб'єкти, які у разі необхідності залучаються до участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику.

До участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути залучені з дотриманням вимог цього Закону й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їх згодою [3].

Головним органом у загальнодержавній системі боротьби та протидії тероризму є Служба безпеки України. Відповідно до Закону України «Про службу безпеки України», Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [5]. При Службі безпеки України функціонує Антитерористичний центр, який, згідно із ч. 7 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та ст. 1 Положення «Про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України», затвердженим Указом Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99, є постійно діючим органом при Службі безпеки України, який здійснює координацію діяльності суб'єктів протидії тероризму у запобіганні терористичним актам щодо державних

діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю та здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні [6]. Завдання та функції якого визначені у ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [3] та затвердженому Указом Президента України Положенні про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України [6].

Центр здійснює акумулювання та аналіз інформації, що дає можливість визначати стратегію і тактику боротьби з тероризмом у межах держави та на міжнародному рівні. На єдиній методичній базі (в межах компетенції, визначеної Конституцією та Законами України) здійснюється професійна підготовка спеціальних сил і засобів, що входять до АТЦ від визначених міністерств і відомств.

Для цілеспрямованого виконання зазначених завдань Центр має відповідні повноваження, які, насамперед, стосуються координації та організації підготовки й проведення заходів щодо припинення терористичних проявів, а також дій підрозділів і сил, які залучаються до проведення цих заходів; надання методичної допомоги й рекомендацій суб'єктам боротьби з тероризмом у виявленні й усуненні причин та умов, що сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, що здійснюються з терористичною метою. Центр також розробляє пропозиції з удосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів, бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України у сфері боротьби з тероризмом.

Крім цього, у складі АТЦ при СБУ можуть створюватися і діяти військово-цивільні адміністрації – тимчасові державні органи, які призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення антитерористичної операції [7].

Однак варто зазначити, що й досі не склалося достатньо ефективною скоординованою співпраці органів державної влади, зокрема суб'єктів боротьби з тероризмом з громадськими та іншими інституціями громадянського суспільства, що негативно позначається на процесі створення додаткових умов і можливостей для акумуляції як державного, так і суспільного організаційного та інтелектуального потенціалу щодо протидії тероризму. Продуктивна взаємодія державних органів і громадськості сприяла б, з однієї сторони, зміцненню гарантій дотримання законності, прав і свобод громадянина в контексті просування України по шляху євроінтеграції, а з іншої – впровадженню інноваційних проектів громадської профілактики тероризму й екстремізму та встановленню громадянського контролю над системою національної безпеки держави.

Керуючись викладеним вище, зазначимо, що в Україні створена досить чітка й логічно обумовлена структура державних органів щодо організації та ко-

ордикування боротьби з тероризмом та захисту прав людини. Система суб'єктів протидії тероризму – сукупність конкретних, визначених законодавством суб'єктів, які взаємодіють з метою запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Суб'єкти боротьби з тероризмом у своїй діяльності, насамперед, керуються тими нормативно-правовими актами, що визначають їх місце в системі органів виконавчої влади. Їхня професійна діяльність, спрямована на протидію відповідним терористичним проявам та захист прав і свобод людини в Україні, а саме виявлення та припинення терористичних діянь, затримання та арешт осіб, що вчинили такі діяння, притягнення їх до адміністративної чи кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди потерпілим тощо.

Поряд з цим, протидія сучасному тероризму потребує системного підходу, де поряд з комплексом державно-правових заходів, вагомою складовою має бути активна діяльність громадянських інститутів нашого суспільства. У зв'язку з чим виникає необхідність консолідувати різні громадські течії для підтримки глобальної стратегії з протидії тероризму, створити багатofункціональну та багаторівневу систему щодо протидії цьому явищу. Така система повинна об'єднувати оптимальне застосування інтелектуального потенціалу нації, загальнолюдського фактору держави та його мобілізацію на вирішення питань боротьби з тероризмом.

З огляду на викладене зазначимо, антитерористична система України забезпечена гнучким й оперативним застосуванням сил і засобів, а також нормативно обґрунтованою схемою управління антитерористичними заходами. Поряд з цим, подальше її вдосконалення доцільно спрямувати в таких напрямках:

- оптимізації діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, у напрямі посилення їхньої організаційно-управлінської складової;
- підвищення кваліфікації представників суб'єктів боротьби за напрямками діяльності з метою покращання ресурсного і кадрового забезпечення;
- розробки та затвердження державної Програми сприяння та розвитку взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом з громадянським суспільством.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України: Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/970/2006>
3. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.
4. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 222.

5. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

6. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України: Указ Президента України від 14.04.1999 № 379/99. *Офіційний вісник України*. 2010. № 7. Ст. 302.

7. Антитерористичний центр при Службі безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/44>

ФУЛЕЙ Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національної школи суддів України,
м. Київ, Україна

ІСТОТНІСТЬ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАСЛІДОК НЕДОТРИМАННЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Обов'язок суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод діяння, наведені у ч. 2 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (КПК України), є однією з новел КПК України. До цього ні кримінально-процесуальне законодавство, ані панівна правова культура не вимагали «відповідності правових положень певним мінімальним стандартам, матеріальним та процесуальним, на підставі яких такі правові положення або їх застосування могли б бути визнані неприйнятними» [1], а норми Конституції України, що закріплювали основні права особи і мали б слугувати гарантіями від порушень, тривалий час залишалися декларативними: на момент набрання чинності КПК України практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ або Суд) щодо України налічувала понад 800 рішень, у переважній більшості з яких було констатовано щонайменше одне порушення прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ або Конвенцією), які одночасно є і конституційно гарантованими правами. Це наводить на думку, що твердження судді Конституційного Суду України (1996–2005) В.Є. Скоморохи «верховенство конституції є правовою реальністю, а не лише теорією» [2, с. 43] виявилось занадто оптимістичним та передчасним.

Безперечно, значна частина положень КПК України, які стосуються визнання фактичних даних недопустимими як докази у кримінальному провадженні, зумовлена невітшною для України практикою ЄСПЛ, зокрема, щодо скарг за ст.ст. 3, 6 та 8 Конвенції. Окремо слід наголосити на кількох «пілотних» чи «квазі-пілотних» рішеннях, тобто таких, у яких ЄСПЛ з метою допомогти державі-відповідачу ефективніше виконати свої обов'язки згідно зі ст. 46 Конвенції, визначав проблеми, що є повторюваними та мають системний чи структурний характер.

Так, у справі «Каверзін проти України» (заява № 23893/03) ЄСПЛ зазначив, що частина цієї справи стосується повторюваних проблем, які лежать в основі частих порушень Україною ст. 3 Конвенції. Зокрема, наголосив ЄСПЛ, приблизно у 40 своїх рішеннях Суд встановив, що державні органи України були відповідальними за жорстоке поводження з особами, які трималися під

вартою, та що ефективного розслідування тверджень про таке жорстоке поводження проведено не було, і на момент винесення рішення на розгляді Суду знаходилося ще понад 100 справ, які стосуються тих самих питань [3, п. 172], і хоча не в кожному такому випадку можна встановити, що жорстоке поводження здійснювалося з метою отримання визнавальних показань, не можна виключати зв'язок між жорстоким поводженням з жертвами та метою державних органів отримати викривальні докази [3, п. 174]. Незважаючи на загальну законодавчу заборону катування та нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження в Україні, на практиці представники державних органів, відповідальні за таке жорстоке поводження, зазвичай уникають покарання, і відсутність у цьому відношенні будь-яких цілеспрямованих зусиль з боку державних органів підтримує обстановку практично повної безкарності за такі дії [3, п. 178].

Ще два питання, які постійно виникали у судовій практиці в справах щодо України, а саме практика застосування адміністративного арешту для забезпечення доступності особи для допиту в якості підозрюваного у вчиненні кримінального злочину та практика первісної кваліфікації злочину як менш тяжкого, який не вимагає обов'язкової участі захисника, були висвітлені у рішенні «Балицький проти України» (заява № 12793/03), у яких ЄСПЛ констатував порушення пункту 1 і підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Суд наголосив, що у таких справах формально застосовуючи до заявників адміністративне затримання, а фактично поводячись із ними як із підозрюваними у вчиненні особливо тяжких злочинів, органи слідства позбавили їх доступу до захисника, участь якого була б обов'язковою згідно із законодавством України, якби їх обвинувачували у злочинах, у зв'язку з якими їх фактично допитували. Подібним чином, первісна кваліфікація злочину як менш тяжкого також використовувалася фактично для позбавлення заявників належної юридичної допомоги [4, п. 50–52].

Окрім «пілотних», не можна залишити поза увагою й низку інших рішень ЄСПЛ. Так, хрестоматійною вважається справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04), у якій констатовано 14 порушень Конвенції, у тому числі порушення статей 3 та 6 Конвенції. З огляду на те, що органи влади не спростували або навіть не пояснили медичні докази тверджень заявника про погане з ним поводження із застосуванням електроструму, Суд визнає доведеним факт, що заявник був підданий поганому поводженню [5, п. 154], а беручи до уваги час, коли це сталося – Суд визнав вірогідним те, що працівники міліції навмисно піддали його поганому поводженню, щоб отримати від нього зізнавальні показання [5, п. 155]. У цій справі заявник також скаржився на порушення п.п. 1 та 3 (с) ст. 6 Конвенції, стверджуючи, що його примусили зізнатись у вчиненні вбивства та замаху на розбійний напад за відсутності юридичної допомоги захисника [5, п. 256]. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ допустимість як доказів свідчень, отриманих за допомогою катувань, з метою вста-

новлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких показань і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом. Визнання національним судом первинних зізнань, отриманих від особи в результаті катування, допустимими доказами зводить нанівець саму суть права не свідчити проти себе, незалежно від того, яку вагу мали зазначені зізнання у доказовій базі для його засудження [5, п. 260].

Різні аспекти порушення права на захист ЄСПЛ констатував також у справах «Шабельник проти України» (заява № 16404/03), «Яременко проти України» (заява № 32092/02), «Леонід Лазаренко проти України» (заява № 22313/04), «Загородній проти України» (заява № 27004/06), «Іглін проти України» (заява № 39908/05), «Тодоров проти України» (заява № 16717/05), «Довженко проти України» (заява № 36650/03) та інших.

Окрім того, у низці рішень ЄСПЛ констатував порушення п.п. 1 та 3 (d) ст. 6 Конвенції з огляду на необґрунтоване обмеження права на допит свідків, що вплинула на справедливість провадження в цілому, як це мало місце у справах «Жогло проти України» (заява № 17988/02), «Жуковський проти України» (заява № 31240/03) та інших, а також – як це було, наприклад, у справі «Олег Колесник проти України» (заява № 17551/02) – порушення і права на захист, і права на допит свідка.

Таким чином, на момент ухвалення КПК України 2012 року одним із важливих його завдань було усунення положень, вочевидь несумісних з вимогами Конвенції, або які на практиці тлумачилися та застосовувалися так, щоб ці вимоги порушити. Як слушно зазначалося міжнародними експертами у висновку щодо проекту КПК України, одним із шляхів вирішення цієї проблеми було закріпленням в законі норм щодо неприпустимості такої практики [6, п. 8]. На наше переконання, стаття 87 КПК України (поряд із низкою інших) є яскравим прикладом такого нормативного закріплення за результатами врахування практики ЄСПЛ, як один із заходів загального характеру, передбачених ст. 13 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7].

Таким чином, перелік випадків, наведений у ч. 2 ст. 87 КПК України, на нашу думку, є не випадковим: це узагальнене відображення найбільш типових випадків порушення прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, констатованих у рішеннях ЄСПЛ, які призвели до визнання порушення його прав. Погоджуємося з висловленою у фаховій літературі думкою, що «... детальний аналіз наведених законодавчих положень свідчить про те, що, забороняючи використання фактичних даних, отриманих з порушенням передбаченого законодавством порядку, законодавець тим самим закріплює норми-санкції, які належать до охоронних. Такі санкції є санкціями нікчемності» [8, с. 32–33].

Більше того, кожен з 5 випадків, наведених у ч. 2 ст. 87 КПК України є конкретним проявом недотримання щонайменше однієї (а іноді – кількох) засад кримінального провадження.

Зауважимо, що вони мають різну природу: деякі з них є (наприклад, такі як законність або рівність перед законом і судом) є «класичними» принципами права з усіма притаманними їм ознаками, інші (наприклад, повага до людської гідності, недоторканність житла, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя тощо) – є правами людини, які визнані та гарантовані як міжнародними конвенціями, так і Конституцією України.

Передусім зазначимо, що нормативний зміст засад кримінального провадження розкривається у главі 2 КПК України. Закріплення засад кримінального впровадження – вперше в окремій главі КПК України – має «виключно важливе значення, оскільки засади кримінального провадження – це визначальні, фундаментальні, імперативні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Вони є керівними положеннями для закріплення завдань кримінального провадження, побудови його стадій, окремих проваджень, інститутів» [9, с. 16–17]. Детальна характеристика ознак та функцій принципів права не охоплюється метою цієї публікації, тому обмежимося лише зауваженням, що доволі обґрунтованим, на наш погляд, є розрізнення принципів, сформульованих ученими-юристами, котрі виступають як фундаментальні ідеї чи ідеали, що відображають досягнення правової думки, та принципів права, під котрими слід розуміти вихідні нормативно-керівні засади (імперативні вимоги), що визначають загальну направленість правового регулювання суспільних відносин [10, с. 222].

Закріплення конвенційних та/або конституційних прав як засад кримінального провадження у КПК України щонайменше наділяє їх функціями, які притаманні принципам права, зокрема, регулятивною – здатністю визначати зміст і спрямованість правового регулювання при здійсненні кримінального провадження, інтерпретаційною – вони покликані виступати критерієм при тлумаченні інших норм КПК України, координаційною або узгоджувальною – вони забезпечують системну узгодженість норм КПК України тощо. Водночас такі засади набувають також ознак, притаманних принципам права, насамперед, нормативності, високого ступеня абстрагування, концентрованості, примату щодо норм права тощо.

Бінарний характер окремих засад кримінального провадження, які є одночасно правами людини та принципами кримінального процесуального законодавства (оскільки закріплені в КПК України як засади) неминуче впливає на механізм їх реалізації: вони перестають бути декларативними положеннями та набувають конкретного нормативного змісту, у тому числі – із врахуванням практики ЄСПЛ, забезпечуються низкою гарантій, з іншої сторони – завдяки своєму засадничому характеру вони самі виступають гарантією належної правової процедури, слугуючи завданню кримінального провадження, закріпленого у ст. 2 КПК України.

Розглянемо це на прикладі здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов (п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України). Насамперед, це є порушенням принципу законності, який є наскрізним для кримінального провадження. Водночас з огляду характеру дій, які потребують попереднього дозволу суду (ними є, зокрема, проведення обшуку (ч. 2 ст. 234 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України), проведення слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи за відсутності добровільної згоди особи, яка ними володіє (ч. 5 ст. 240 КПК України), деякі негласні слідчі (розшукові) дії (НС(Р)Д): аудіо-, відеоконтроль особи (ч. 1 ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома (ч. 1 ст. 261 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ч. 2 ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 1 ст. 264 КПК України), обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць (ч. 4 ст. 267 КПК України), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 2 ст. 268 КПК України), спостереження за особою (ч. 2 ст. 268 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ч. 1 ст. 269-1 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ч. 2 ст. 270 КПК України), негласне отримання зразків (ч. 2 ст. 274 КПК України), – більшість таких дій є втручання у право на повагу до приватного (іноді – також сімейного) життя, житла та/або кореспонденції, що гарантоване ст. 8 Конвенції (окремі – у право на мирне володіння майном, що гарантоване ст. 1 Першого протоколу до Конвенції).

Відповідно, йдеться про такі засади кримінального провадження, як недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК України), таємницю спілкування (ст. 14 КПК України) та невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК України). Нормативний зміст цих засад відтворює, конкретизує або доповнює конституційні положення, закріплені, зокрема, у ст.ст. 30–32 Конституції України.

Таким чином, здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов, порушує не лише засаду законності, а й засади недоторканності житла, таємниці спілкування чи невтручання у приватне життя, залежно від об'єкту втручання.

Щоб таке втручання не становило порушення зазначених конвенційних прав, воно має відповідати сукупності кількох вимог, найпершою з яких є вимога здійснення втручання не інакше як «згідно із законом» чи «на умовах, передбачених законом». У свою чергу, вимога законності теж є комплексною за своєю суттю та передбачає наявність не лише законної підстави для втручання, але й відповідності «закону» (в його автономному конвенційному значенні) вимогам доступності та якості, в тому числі передбачуваності, а також дотримання його вимог у процесі діяльності усіх суб'єктів, яких можна асоціювати з «агентами держави» (органи державної влади, місцевого самоврядування, державні підприємства, установи організації, їх посадові особи тощо). Окрім

законної підстави, вимогою ст. 8 Конвенції є те, що втручання має бути «необхідним в демократичному суспільстві», тобто пропорційним легітимній меті.

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, попереднє надання судом дозволу на проведення певних дій є важливою гарантією проти зловживання [11, п. 51]. Коли держави вважають за необхідне вдаватися до таких заходів, як обшуки житлових приміщень, з метою отримання доказів факту вчинення правопорушень, Суд оцінює, чи були підстави, наведені для виправдання таких заходів, відповідними та чи було дотримано принципу пропорційності. З цією метою Суд вивчає наявність у національному законодавстві ефективних гарантій від зловживань та свавілля та перевіряє, як ці гарантії працюють в окремому випадку, який розглядається. Критерії, які слід брати до уваги в цьому контексті (але не обмежуватись ними), – це спосіб та обставини, за яких було ухвалено постанову про проведення обшуку, інші докази, доступні на той час, а також зміст та обсяг постанови. При цьому особлива увага має приділятися гарантіям, застосованим з метою обмежити розумними рамками вплив цього заходу [12, п. 72] .

З метою кращого розуміння аргументації ЄСПЛ доцільно порівняти два рішення, у яких були подібні фактичні обставини (проведення обшуку у третій особі) та законодавство, проте у яких Суд дійшов різних висновків.

Так, у справі «Ратушна проти України» ЄСПЛ не визнав обшук непропорційним переслідуваній меті, оскільки він ґрунтувався на відповідних та достатніх підставах і супроводжувався адекватними гарантіями від зловживань та свавілля: постанова про проведення обшуку була досить конкретною за змістом і містила чітке та детально описане посилання на розслідувану крадіжку із зазначенням викрадених речей та їхньої вартості; оскаржуваний обшук проводився в рамках розслідування крадіжки в місцевому продуктовому магазині, у вчиненні якої міліція підозрювала дорослого сина заявниці, а докази, якими володів суд на момент винесення постанови, могли породити думку про те, що вкрадені речі могли б зберігатись у її домогосподарстві [12, п.73–83]. На противагу, у справі «Багієва проти України» ЄСПЛ дійшов висновку, що проведений обшук квартири заявниці, хоч і мав законну підставу, проте не був пропорційним відповідній меті: у постанові про дозвіл на обшук не були встановлені межі обшуку (формулювання «підроблені документи», а також «засоби та знаряддя для підроблення документів» ЄСПЛ оцінив як розпливчасті та надто узагальнені); працівники міліції вилучили низку речей (мобільні телефони, скриня з готівкою, картина та ікона), які не входили до категорії розшукуваних речей у кримінальному провадженні щодо підроблення посвідчення водія; поняті та представник житлово-експлуатаційної організації, запрошені міліцією для участі в проведенні обшуку, не пересвідчилися у правильності внесення до списку протоколу про проведення обшуку всіх вилучених речей, та у тому, чи відповідали вилучені речі обсягу обшуку, визначеному в постанові про дозвіл на обшук [11, п. 52–55]. Таким чином, оцінюючи обставини кожної справи кризь

призму вимог п. 2 ст. 8 Конвенції та усталеної практики, виробленої ЄСПЛ, можна зробити висновок про дотримання чи недотримання конвенційних стандартів з метою належного їх застосування у національній практиці.

Список використаних джерел:

1. Потреби навчання українських суддів та адвокатів з питань Європейської конвенції з прав людини / Дж. МакБрайд. Київ: Істина, 2011. С. 26–27.
2. Скомороха В.Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. Київ: МП Леся, 2007. С. 43.
3. Каверзін проти України: рішення ЄСПЛ у справі від 15.05.2012, заява № 23893/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851
4. Балицький проти України: рішення ЄСПЛ у справі від 03.11.2011, заява № 12793/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726
5. Нечипорук і Йонкало проти України: рішення ЄСПЛ у справі від 21.04.2011, заява № 42310/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683
6. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Страсбург, 02.11.2011. DG-1 (2011) 16. п. 8. С. 8.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
8. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. С. 32–33.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Хорків: Право, 2012. С. 16–17.
10. Карташов В.Н. Принципы права: *Теория государства и права* учеб.; под ред. В.К. Бабаева. Москва: Юристъ, 1999. С. 222.
11. Багієва проти України: рішення ЄСПЛ у справі від 28.04.2016, заява № 41085/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Ратушна проти України» від 02.12.2010, заява № 17318/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_821

ХАВРАТ Максим Сергійович
аспірант кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ СПІВРОБІТНИКАМИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Свобода мирних зібрань є одним з фундаментальних прав людини, що гарантується низкою міжнародно-правових актів у галузі прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року тощо). Означене право є складовою будь-якого демократичного суспільства, даючи можливість кожному публічно висловлювати погляди, які можуть не збігатися з думкою більшості і бути непопулярними. При цьому на держави покладено зобов'язання поважати і захищати це право та забезпечувати його реалізацію. Разом з тим, забезпечення права на свободу зібрань може виявитися непростим завданням для влади. Особливу складність це завдання представляє для поліції, яка несе основну відповідальність за підтримання громадського порядку і забезпечення балансу між дотриманням прав інших осіб та реалізацією права на свободу зібрань [1, с. 7].

Згідно з Європейським кодексом поліцейської етики (Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2001)10) основними завданнями поліції в демократичному суспільстві, що регулюється принципом верховенства права, є, зокрема, підтримання громадського спокою і правопорядку в суспільстві та захист і повага основних прав і свобод людини (п. 1) [2].

Так, забезпечення правопорядку має ґрунтуватися на принципах законності, пропорційності і поміркованості з наданням переваги менш нав'язливому підходу. Правоохоронні органи держав, що відповідають за безпеку на великих заходах міжнародного масштабу, зокрема на політичних заходах, повинні прагнути до забезпечення того, щоб права людини, зокрема право на свободу вираження поглядів і мирні зібрання, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, повністю дотримувалися [3].

Разом з тим нерідкими є випадки, коли співробітники поліції в багатьох європейських країнах вдаються до надмірного використання сили щодо протестуючих. Це підриває довіру громадськості до держави, впливає на соціальну згуртованість, а також на ефективність роботи правоохоронних органів, які спираються на співпрацю між поліцією і місцевими громадами [4].

Здійснення повноважень, пов'язаних із застосуванням сили, зачіпає одне з основних прав людини – право на життя. Застосування сили співробітниками поліції таким чином, що має наслідком порушення права на життя, явно суперечить найголовнішій меті поліції – забезпечення безпеки і недоторканості громадян. Таке застосування сили може також привести до серйозних порушень національного кримінального законодавства і міжнародного права (п. 461) [5].

Так, у випадку розгону протизаконних зборів ненасильницького характеру, посадові особи з підтримання правопорядку повинні уникати застосування сили, а якщо це неможливо, обмежувати її застосування до необхідного мінімуму. При розгоні зібрань ненасильницького характеру, посадові особи з підтримання правопорядку можуть застосовувати вогнепальну зброю тільки в тих випадках, коли не можна застосувати менш небезпечні засоби. У будь-якому випадку, як зазначалося вище, вогнепальна зброя може застосовуватися виключно в цілях самооборони або захисту інших людей від загрози неминучої смерті або серйозного поранення або з метою арешту особи, яка подає таку небезпеку. Навмисне застосування сили і вогнепальної зброї забороняється, за винятком тих випадків, коли це абсолютно неминуче для захисту життя (п. 455) [5].

У тому випадку, коли окремі особи або групи людей здійснюють акти фізичного насильства під час зібрань, поліція повинна діяти таким чином, щоб її реагування було пропорційним і направленим на тих, хто бере участь у вчиненні такого насильства, а не на учасників зборів у цілому [1, с. 20].

На підтвердження означеного свідчить також практика Європейського суду з прав людини. Так, зокрема у справі «Джуліані та Гаджіо проти Італії» (заява № 23458/02) [6] предметом розгляду були дії представника правоохоронних органів щодо надмірного застосування сили. Так, під час санкціонованої демонстрації, в результаті якої між войовничими антиглобалістами та правоохоронними органами виникли запеклі зіткнення, машина, що належить останнім, була заблокована демонстрантами. Представник карабінерів, який отримав травму і піддався паніці, зробив два постріли, і Карло Джуліані був смертельно поранений кулею в обличчя. Пізніше, намагаючись виїхати, водій двічі проїхав по нерухомому тілу молодого людини. У цій справі Палата Суду дійшла висновку щодо порушення процесуального аспекту ст. 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, оскільки державою не було проведено відповідного розслідування щодо належної організації та управління операції з підтримки порядку. Велика Палата у рішенні від 24 березня 2011 року постановила відсутність порушення ст. 2 Конвенції в результаті пострілу, що спричинив загибель демонстранта .

Крім цього, співробітники поліції завжди повинні пам'ятати, що будь-яке застосування сили стосовно учасників зборів може викликати гнівну або агресивну реакцію з їхнього боку і це призведе лише до загострення ситуації. З цієї

причини поліція повинна відкрито повідомляти про свої наміри і плановані дії, а застосуванню сили, за можливості, має передувати відповідне попередження. Поліція завжди повинна проявляти пильність щодо потенційних агресивних дій проти членів певних груп у межах зборів з метою забезпечення можливості всім учасникам здійснення права на свободу мирних зібрань [1, с. 20–21].

Таким чином, підсумовуючи вказане вище, доходимо висновку, що положення міжнародного права в галузі прав людини передбачають, що співробітники поліцейських органів повинні застосовувати сили виключно у виняткових випадках; застосування такої сили має відповідати вимогам необхідності і пропорційності та здійснюватися з урахуванням основних прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Права человека и обеспечение правопорядка во время публичных собраний. Руководство БДИПЧ ОБСЕ. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/247656?download=true>
2. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. URL: <https://rm.coe.int/16805e297e> (дата звернення: 14.04.2019).
3. Council recommendation of 6 December 2007 concerning a Handbook for police and security authorities concerning cooperation at major events with an international dimension (2007/C 314/02). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007H1222\(01\)&qid=1547563245724](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007H1222(01)&qid=1547563245724)
4. Муйжниецс Н. Злоупотребления со стороны полиции – серьезная угроза верховенству права. Дневник прав человека. 2014. URL: <https://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/police-abuse-a-serious-threat-to-the-rule-of-l-1>
5. Обязанности и функции сотрудников полиции. Ч. 3. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training5part3ru.pdf>
6. Case of Giuliani and Gaggio v. Italy (Application no. 23458/02). URL: <file:///C:/Users/Asus/Downloads/001-104098.pdf>

ХРИСТИЧ Інна Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ – ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язанням держави. Право на захист у кримінальному судочинстві стоїть поряд з невід'ємним правом на життя, свободу і недоторканність особи (не відчужених і непорушних прав і свобод людини і громадянина), закріплених у ст.ст. 27, 28, 29 Конституції України [1]. Сучасна орієнтація правоохоронних органів на репресивну функцію кримінального закону і пріоритетний захист інтересів держави призводить до того, що більшість населення вважає, що інтереси кожного громадянина ніхто не захищає і не збирається захищати. Вважаємо, що сучасні програми протидії злочинності обов'язково повинні розроблятися з урахуванням законних прав і інтересів громадян країни.

Мета державної політики у протидії злочинності – це захист «жертв злочинів», але органи кримінальної юстиції, як правило, всупереч своїм конституційним обов'язкам, необхідного інтересу до захисту осіб, що стали жертвами злочину не проявляють. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ст. 55 КПК України). Стаття 56 КПК України закріплює його права, а ст. 57 КПК України – обов'язки. Інакше кажучи чинне законодавство закріплює захист прав потерпілих лише після визнання їх такими. Зрозуміло, що поняття жертва злочину значно більш ширше ніж потерпілий.

Не зважаючи на дію чинного Кримінального процесуального кодексу і ЄРДР практика невнесення даних про вчинені злочини залишилися. Тому єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень (злочинів) можна проводити лише в Державній службі статистики, в центрі, який не буде підпо-

рядкований правоохоронним і правозастосовним органам, який і буде щорічно друкувати статистичні збірники про стан злочинності в країні. При цьому вважаємо, що Державній службі статистики України необхідно щорічно проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, що дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, як це систематично проводиться в більшості країн світу. Введення такого обліку надасть можливість розробляти більш дієві заходи протидії злочинності. Цим повинен займатися спеціальний підрозділ Державної служби статистики України.

Також підтримуємо точку зору О.Г. Кулика, щодо необхідності створення спеціальної форми статистичної звітності про осіб, які потерпіли від злочинів [2, с. 98.], тому що це буде давати змогу більш реально розробляти заходи протидії злочинності.

На сьогодні можна констатувати, що в складних умовах переходу до ринкової економіки, нашій державі так і не вдалось забезпечити формування дієвої правоохоронної системи та правосуддя. Перманентні несистемні зміни у правоохоронній системі та системі правосуддя більше були спрямовані на те, щоб підпорядкувати правоохоронну систему та правосуддя інтересам правлячої політичної еліти [3].

Сучасний стан злочинності в Україні характеризується відповідними коливаннями кількості як облікованих, так і зареєстрованих кримінальних правопорушень, що ще раз підкреслює необхідність вдосконалення як чинного законодавства, так і методики одержання даних щодо того чи іншого злочину. Особливо це стосується такого явища, як корупція.

Корупція виникає як результат дії системи об'єктивних та суб'єктивних причин та умов. Загалом ефективна протидія корупції передбачає системний підхід та застосування комплексних заходів. За даними міжнародних організацій щорічно країни світу від корупційних діянь в середньому втрачають від 20 до 40 млрд доларів США. Сучасне законодавство в нашій країні дозволяє вести активну протидію корупції, але на практиці воно застосовується не дуже ефективно. Хоча зрозуміло, що жодна країна в світі не може казати про те, що в неї повністю відсутня корупція.

На жаль, в нашій країні велику шкоду усім цим надбанням завдає корупція. Корупція – це складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави, загрожує демократії та правам людини, реалізації принципу верховенства права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інститутів, добробут, завдає шкоди суспільству, соціальному прогресу та національній безпеці. Корупція – динамічне, мінливе явище. З часом змінюється не тільки рівень корупції та її структурні складові, але й уява про неї, її оцінка в моральних і правових системах різних країн. При цьому треба враховувати, що корупція не є самостійним видом злочину, вона проявляється в багатьох видах злочинної поведінки, а також в адміністративно караних деліктах.

Сучасне законодавство України у сфері протидії корупції вважається одним із найбільш досконалим. Але це не призвело до відчутних позитивних результатів у сфері реального зменшення рівня корупції в нашій країні. Основною причиною відсутності прогресу у питаннях подолання корупції в Україні міжнародні експерти називають дефіцит політичної волі керівників держави. Проблема корупції в країні посідає одне з основних місць серед тем обговорення в суспільному і політичному житті. Представники влади неодноразово підкреслювали свою рішучість у боротьбі з цим явищем, але поки що реальних змін у стані корупції не спостерігається.

Корупція виникає як результат дії системи об'єктивних та суб'єктивних причин та умов. Загалом ефективна протидія корупції передбачає системний підхід та застосування комплексних заходів. Зрозуміло, що повного подолання та викорінення корупції неможливо, тому що ще, як це підкреслював Шарль Монтеск'є «... відомо вже з досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти у цьому напрямку, доки не досягне належної їй межі» [4, с. 12].

Корупцію зазвичай поділяють на побутову (пов'язану із повсякденним життям громадян), бюрократичну, або адміністративну (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення) [5, с. 70].

Для пересічних громадян найбільш загрозливою в повсякденному житті є перший низовий рівень, який утворюють корупційні відносини на «побутовому» рівні громадян у сфері обслуговування, охорони здоров'я, освіти тощо і впливає на рівень життя громадян. Це власне корупція у формі хабарництва, «гешефтів», «подарунків», головним чином у вигляді грошей чи матеріальних предметів – подарунків, матеріалізованих «подяк».

Тому зараз при сучасному стані рівня корупції у приватній сфері (коли ми не можемо встановити її реальний обсяг) казати про те, що захист прав сучасної людини в Україні існує в дійсності, мабуть говорити передчасно.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кулик О.Г. Кримінологічні дослідження потерпілих від злочинів в Україні: проблеми та перспективи. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень*: матеріали круглого столу, 25.04.2013 / ред. кол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (зав. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 333.

3. Бойко А. Недоліки діяльності правоохоронних та судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/vlada.html?_m=publications&_t=rec&id=12985

4. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): моногр. Київ, 2004. 400 с.

5. Шостко О.Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2014. Вип. 28. С. 69–78.

ЧАЙКОВСЬКА Наталя Павлівна
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з представництва інтересів держави у суді
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ПРОКУРОРОМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Конституція України [1] визнає людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3). Отже, утвердження і гарантування прав і свобод людини стоїть на вершині усієї діяльності держави. У взаємовідносинах «людина – держава» пріоритетним є соціальний вектор [2, с. 19–20].

У системі конституційних прав вагоме місце посідає право на належні, безпечні і здорові умови праці (ст. 43 Конституції України). Адже забезпечення права людини на охорону праці є запорукою підвищення продуктивності економічного зростання Української держави.

Європейський шлях розвитку України передбачає створення умов для формування високої культури охорони праці. Відповідно до ст. 3 Європейської соціальної хартії (переглянутої) забезпечення права кожного на умови праці, що відповідають вимогам безпеки й гігієни, є головним обов'язком держави [3].

На жаль, доводиться констатувати, що сучасний стан рівень виробничого травматизму та професійної захворюваності в Україні залишається досить високим. Так, упродовж минулого року сталося 4805 нещасних випадків на виробництві, у тому числі 350 із смертельним наслідком (без урахування підприємств, що знаходяться в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження). Порівняно з 2017 роком кількість смертельно травмованих осіб збільшилась на 5,4 % (з 332 до 350) [4]. Наведене свідчить про необхідність підвищення ефективності діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до компетенції яких віднесені відповідні повноваження у сфері охорони праці.

Необхідно відзначити, що конституційне положення стосовно визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю є однією із засад діяльності прокуратури (ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») [5].

Ураховуючи, що останнім часом в Україні здійснено реформування прокуратури відповідно до європейських стандартів, логічним є питання – яка

роль прокуратури у забезпеченні трудових гарантій працівників поза межами кримінального судочинства?

Варто зауважити, що Парламентська Асамблея Ради Європи неодноразово рекомендувала Україні встановити загальні принципи для держав – учасників щодо ролі публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції. Зокрема, у Рекомендації Rec(2012)11 Комітету міністрів Комітету міністрів держав-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції» передбачається, що в тих державах, де національна правова система надає прокурорам певні обов'язки і повноваження поза системою кримінальної юстиції, місія публічних обвинувачів полягає в тому, щоб представляти загальні або публічні інтереси, захищати права людини та основоположні свободи і забезпечувати верховенство права [6].

На наш погляд, нинішній статус прокуратури України не дозволяє у повній мірі забезпечити міжнародно-правові стандарти захисту права людини, зокрема на охорону праці. Формування нової моделі української прокуратури зумовлює потребу у подальшому дослідженні зарубіжного досвіду функціонування системи прокуратури.

Заслуговує на увагу формування судової системи в Австрії, де поряд із судами загальної юрисдикції функціонують спеціалізовані трудові суди.

Відповідно до Закону про прокуратуру основним завданням австрійської прокуратури є забезпечення законності і порядку в державі. Прокурор уповноважений брати участь у розгляді судом цивільних справ.

Цікавим видається законодавче закріплення функції превентивної діяльності прокуратури Албанії (ст. 5 Закону «Про прокуратуру»). Прокуратура Андорри вправі ініціювати розгляд Конституційним судом справ про порушення прав людини і громадянських свобод.

Основним завданням прокуратури Угорщини є захист прав громадян (ст. 51 Конституції). Зокрема, прокурори вправі брати участь у розгляді судами справ, що впливають із трудових правовідносин. З метою захисту прав громадян прокурори здійснюють контроль за виконанням законів усіма державними органами та можуть опротестовувати незаконні акти, а також вносити заперечення і попередження про зупинення протиправної практики чи її недопущення.

У Бельгії діють трибунали першої інстанції та апеляційні суди по трудовим спорам, де приймають участь прокурори. При розгляді трудових спорів трибуналами з боку прокуратури виступають спеціальні посадові особи – аудиторі по трудовим спорам чи їх заступники. На прокуратуру Бельгії покладено нагляд додержанням законів щодо неповнолітніх, у сфері трудового права та охорони довкілля, правомірністю діяльності судів і трибуналів, контроль за службовцями.

В Угорщині на законодавчому рівні закріплено право Генерального прокурора ініціювати питання щодо скасування чи внесення поправок до законо-

давчих норм, актів органів виконавчої влади. Генеральний прокурор наділений правом звернення до Конституційного Суду із поданням щодо тлумачення того чи іншого конституційного положення.

На нашу думку, важливу роль у захисті прав працівників на гідні і безпечні умови праці відіграє прокуратура Іспанії. Зауважимо, що це питання є предметом колективного договору між адміністрацією підприємства та працівниками. За умови, коли такий спір розглядається в суді, у процес зобов'язаний вступити прокурор.

Прокуратура Португалії згідно з конституційними приписами здійснює функцію захисту соціальних прав найманих працівників. У Франції прокуратура бере участь у цивільних справах щодо матеріальної відповідальності керівників комерційних фірм.

При цьому більшість постсоціалістичних країн (Білорусь, Болгарія, Угорщина, Казахстан, Киргизія, Росія, Румунія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, а також низка держав Латинської Америки: Бразилія, Колумбія) залишили в своїх національних прокуратурах функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів, оскільки вони вважають, що для їхніх правових систем це є дієвим регулятором дотримання законності [7, с. 120–135].

Нагадаємо, що перетворення системи прокуратури України в орган, який відповідатиме європейським стандартам та створення в державі умов для верховенства права є основною метою євроінтеграції у сфері юстиції, свободи та безпеки [8].

В умовах сьогодення прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом (п. 3 ч. 1 ст. 1311 Конституції України у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя»).

Вважаємо, що неможливість здійснення прокуратурою на сучасному етапі представництва інтересів громадянина є необґрунтованим через невідповідність основним засадам діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Ураховуючи наведене вище, вважаємо доцільним на законодавчому рівні розширити підстави застосування прокурором представницьких повноважень, що сприятиме відновленню довіри громадян до діяльності цієї інституції.

Сподіваємося, що вивчення зарубіжного досвіду сприятиме якісному реформуванню прокуратури в Україні у євроінтеграційному вимірі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш. 2-ге вид., переробл. і допов. Х., 2012. 1128 с.

3. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.

4. Фонд соціального страхування України. Профілактика виробничого травматизму та професійних захворювань за 2018 рік. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/951811>

5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-188>

6. Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції: Рекомендація Rec(2012)11 Комітету міністрів державам-учасникам. URL: http://www.pravo.org.ua/files/rec_chodo_publ.PDF

7. Сухонос В.В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: моногр. наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Суми, 2010. 448 с.

8. Угода про асоціацію між Україною, однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами – членами, з іншої сторони: міжнар. док. підпис. 21.03.2014 та 27.06.2014 в Брюсселі. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/984_011

ЧЕРНОБАЙ Антоніна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з організації роботи
в органах прокуратури та викладання професійної етики
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

НЕВОРОТІНА Світлана Юріївна
викладач відділу підготовки прокурорів з організації роботи
в органах прокуратури та викладання професійної етики
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ

Сучасний стан суспільних відносин, який характеризується використанням будь-якої інформації, у тому числі й персональних даних, не тільки зумовлює вільний рух інформації про особу, а й зумовлює забезпечення її захисту відповідно до основних прав і свобод людини.

Право доступу до інформації у всій своїй багатогранності являє собою інструмент, за допомогою якого громадяни можуть контролювати дії держави, а держава, дотримуючись норм внутрішнього законодавства і міжнародних договорів, повинна зберегти баланс між публічним і приватним інтересом.

Нечуваний прогрес розвитку інформаційних технологій, а саме – практично повсюдне запровадження інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж, пов'язане з ним збільшення обсягів і напрямів використання персональних даних у різних сферах суспільного життя, їх передача новітніми комунікаційними засобами, істотно поширили можливості будь яких зацікавлених осіб на збирання, зберігання і обробку інформації про особу, а також швидке отримання даних з інших джерел. В умовах широкого використання автоматизованих систем та їх технологій інформація про особу може стати тією чи іншою мірою відкритою і призвести до ущемлення її прав та законних інтересів, заподіяти їй матеріальну або моральну шкоду.

Право на інформацію та право на захист персональних даних від зловживань і свавілля є предметом особливої уваги міжнародно-правової регламентації.

За визначенням П. Рабіновича, М. Хавронюка міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних докумен-

тах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави.

У Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН від 10 грудня 1948 року, а також у ратифікованих Україною Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року закріплено право на повагу приватного та сімейного життя, визнані незаконними будь-які посягання на честь і гідність людини, також зазначено, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду, яке включає право шукати, діставати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

З початку 1979 року питання доступу до публічної інформації для Ради Європи набуло важливості та першочерговості у її діяльності. Так, базові принципи доступу до інформації державних органів усіх рівнів (окрім законодавчих і судових органів) визначено в Рекомендації R (81) 19 Комітету міністрів Ради Європи від 25 листопада 1981 року «Про доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні державних органів».

В оновленій редакції вказаної Рекомендації закріплено право особи не пояснювати причини свого запиту на доступ до офіційного документа; право особи, за наявності в документі інформації з обмеженим доступом, отримати решту інформації, яка не має такого обмеження та інше. Зазначена Рекомендація виявилася основоположним документом у питанні доступу до інформації, адже саме вона постала, як основа Європейської конвенції про доступ до офіційних документів, прийнятою Радою Європи у м. Тромсо (Норвегія), яка з 2009 року є відкритою для підписання усіма країнами Європи.

На сьогодні національне законодавство налічує понад два десятки нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою регулюють відносини в інформаційній сфері суспільства, у тому числі й ті, що пов'язані зі збором, використанням і передачею персональних даних.

Чинна Конституція України імплементувала всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини, насамперед Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства ХХ століття у гуманітарно-правовій сфері.

Крім того, Україна 12 квітня 2018 року підписала Європейську конвенцію про доступ до офіційних документів, проте на сьогодні вона Верховною Радою України ще не ратифікована. Але після ратифікації наша держава отримує шанс увійти до європейської спільноти з можливістю формування нового, міжнародного рівня доступу до публічної інформації та сучасних європейських стандартів життя в Україні, враховуючи такий важливий факт, як гарантування державою права на інформацію, визначеного у Законі України «Про доступ до публічної інформації».

Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року в редакції від 1 січня 2017 року регламентує загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплення права особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, статус учасників інформаційних відносин. Крім того, Закон регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації (ст. 2). Дія цього Закону поширюється на інформаційні відносини, які виникають в усіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації (ст. 3).

Як зазначено у Законі, інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, а одним із видів інформації є інформація про фізичну особу.

У цьому зв'язку актуальним є положення чинного законодавства (Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 року в редакції від 19 квітня 2014 року), де врегульовано правові відносини щодо захисту інформації в автоматизованих системах (АС) та умов дотримання права власності громадян України й юридичних осіб на інформацію та права доступу до неї, право власника інформації на її захист, а також встановленого чинним законодавством обмеження на доступ до інформації.

Незважаючи на те, що в Україні діє Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року в редакції від 30 січня 2018 року, триває наукова дискусія щодо питання кодифікації інформаційного законодавства України. Такі науковці, як Ю. Тодика та В. Серьогін пропонують кодифікувати чинне законодавство України про інформацію з обмеженим доступом шляхом прийняття єдиного, кодифікованого акта – Закону України «Про інформацію з обмеженим доступом», який охоплював би правовим регулюванням весь комплекс інформаційних відносин, пов'язаних з реалізацією права на інформацію. Т. Костецька, Р. Калюжний та інші науковці пропонують створити загальний «Кодекс інформаційного права України», в якому нормативно-правові положення інформації, інформатики і інформатизації повинні бути уніфіковані й систематизовані.

Що стосується проблемних питань правового регулювання автоматизованої обробки персональних даних, то у цьому плані цікавим є принципи справедливої інформаційної практики Федеральної торгової комісії США Code of Fair Information Practice, створені у 1973 році Державним Департаментом Здоров'я та Освіти США, які були розповсюджені на всі системи обробки персональних даних і можуть бути корисними для українського законодавця:

- не повинно існувати секретних баз персональних даних;
- повинні бути визначені механізми, що надають можливість окремим громадянам перевірити, яка інформація особистого характеру міститься у відповідних базах даних, і як вона використовується;

– повинні бути визначені методи, що дозволяють окремим громадянам попереджати використання інформації, зібраної в базах персональних даних для одних цілей, для інших, без їхньої згоди;

– повинні бути розроблені процедури, що дозволяють особам скорегувати або вилучити інформацію про себе в базах персональних даних;

– організації, які створюють, зберігають або передають третій стороні ідентифіковані персональні дані, повинні забезпечити їх збереження та бути впевненими в тому, що ці дані використовуються лише з відповідною метою, а також вжити заходів щодо запобігання зловмисного їх використання.

Пізніше ці принципи було покладено в основу Акта про захист приватного життя США 1974 року, яким передбачено обов'язок кожної установи, що володіє системами даних, на будь-який запит фізичної особи надавати доступ до її даних, дозволяти їй, а також її представникові вивчати дані й отримувати копії всіх даних або будь-якої їх частини в доступній їй розумінню формі; дозволяти фізичній особі звертатися з проханням про зміну персоніфікованої інформації про неї.

Потрібно відзначити, що дані положення практично є аналогічними принципам європейської системи захисту персональних даних.

За європейською моделлю, галузевий підхід не замінює, а доповнює базове законодавство із захисту даних. Крім того, з метою сприяння правильному застосуванню загальних положень, враховуючи галузеві особливості, європейські стандарти передбачають можливість створення професійними організаціями чи іншими представницькими органами кодексів поведінки стосовно персональних даних.

Вважаємо, що у нашій державі зарубіжний досвід та їх міжнародні стандарти обов'язково повинні враховуватися під час прийняття законодавцем таких важливих для українського суспільства питань, як захист їх конституційних прав і свобод.

ЧЕХОВСЬКА Марія Миколаївна
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри національної безпеки
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

УПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМЕНА ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Передумовою до ефективного контролю впровадження засад демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони України є функціонування в рамках парламентського контролю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно до чинного законодавства, увага Уповноваженого, в рамках парламентського контролю, концентрується на додержанні конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Зазначимо, що на сьогодні у складі секретаріату Уповноваженого здійснює свою діяльність Представник Уповноваженого з питань захисту військовослужбовців, що надає йому можливість сконцентруватися на потребах у захисті прав безпосередньо військовослужбовців, що набуло особливої актуальності в рамках здійснення антитерористичної операції, а згодом і в умовах операції об'єднаних сил.

Загалом, інститут спеціалізованих омбудсменів, що опікуються правами військовослужбовців, запроваджено у таких країнах, як Швеція, Норвегія, Данія, Федеративна Республіка Німеччина, Канада тощо.

Міжнародний досвід свідчить про реалізацію декількох моделей інститутів омбудсмена у справах збройних сил. Так, можна визначити інститут омбудсмена, який структурно входить у склад збройних сил; інститут омбудсмена, який не входить у склад збройних сил, але має повноваження щодо вирішення питань виключно збройних сил; інститут омбудсмена вищої юрисдикції [1, с. 29].

Загальною характеристикою діяльності омбудсмена з військових питань є сприяння реалізації функції контролю над діяльністю сектору безпеки і оборони; забезпеченню законності та посилення ефективності у діяльності збройних сил та воєнізованих формувань; підтримка принципів відкритості та відповідальності суб'єктів сектору безпеки та оборони; налагодження взаємної довіри між громадянським суспільством та представниками силових відомств, зокрема у сфері вирішення питань оборонного характеру [2].

Необхідно наголосити, що до завдань омбудсмена з військових питань входить не лише моніторинг та розгляд питань, пов'язаних із порушенням прав військовослужбовців та виявленням зловживань, важливим є також застосо-

ваний ним механізм покращення державного управління, а також сприяння більшій відкритості та підзвітності сектору безпеки та оборони.

Зважаючи на зазначене, у подальшому перспективним, на нашу думку, було б впровадження в Україні інституту спеціалізованого омбудсмена, а саме Уповноваженого з питань захисту військовослужбовців.

Список використаних джерел:

1. Бакленд Б., Макдермотт В. Институты омбудсмена по делам вооруженных сил: практ. пособ. / Женевский центр демократического контроля над вооруженными силами. 2013. 192 с.

2. Омбудсмен з військових питань / Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами. URL: www.dcaf.ch

ЧЕЧЕРСЬКИЙ Віктор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
прокурор організаційно-методичного відділу
Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України,
м. Київ, Україна

ВРОДЖЕНА ПОТРЕБА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ПРИРОДНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ

Сучасне позитивне право спрямоване на утвердження у суспільному житті ліберальних цінностей, поєднуючи їх з ідеєю правової держави. В результаті пріоритет прав людини ставиться на ключове місце у складі його принципів, оскільки головним показником правового характеру держави вважається її здатність забезпечити і захистити згадані вище права.

Під природними правами людини розуміють права, які надаються людині з народження, необмежені нічим та ніким. Вони є першочерговими, а всі інші – похідними від них. зазначені права не залежать від держави або рівня її демократичності. Ці права надані природою і супроводжують особу до самої смерті.

Однак не можна стверджувати, що, використовуючи термін «природне право», всі однаково усвідомлювали чи усвідомлюють зазначену дефініцію. Навпаки, користуючись одним понятійним апаратом під ними розуміють далеко не одне й те саме.

У зв'язку з цим ми не можемо підтримати тезу Р. Луцького про те, що: «під природним правом розуміють сукупність універсальних норм і принципів, які знаходяться в основі всіх правових систем світової цивілізації» [1, с. 33].

Нагадаємо, що античні мислителі розмірковуючи про волю, свободу, рівність людей сприймали як даність існування рабства, а деякі з них вважали його природним. У середні віки градація суспільства на класи, наявність кріпосництва, феодалного ладу тощо також сприймалися як непорушна реальність.

Більше того, вагоме значення має і та обставина, що змістовне навантаження окремих правових понять у сучасному світі теж принципово відрізняється залежно від їх приналежності до тієї чи іншої правової культури і, відповідно, правової традиції.

Серед прикладів можна проаналізувати етимологію таких цінностей як сім'я, продовження роду у межах західної правової традиції порівняно з її розумінням у межах ісламської правової традиції. У сучасному західному суспільстві поняття сім'ї трансформувалося. Такі явища, як аборт, евтаназія, укладення одностатевих шлюбів, що досить поширені у західних державах, змінили уявлення про класичну сім'ю та пов'язане з нею продовження роду.

Крім того, у сучасному західному суспільстві шлюб та розлучення сприймаються як рівноцінні соціальні явища з точки зору сучасної моралі та громадської думки. Щодо ісламської правової культури, як прикладу традицій-

ної консервативної культури, зазначені вище цінності займають своє вагоме місце у ранжуванні правових цінностей, які повністю перебувають під захистом ісламського права. В ісламській правовій культурі центром є Творець, а в західній – людина [2, 160–161].

Досліджуючи природні права, далеко не всі дослідники намагалися пояснити, чому природні права, власне, є природними. Більшість із них сприймали та сприймають як сталу константу наявності у людини природних прав без спроби вникнути у джерела їх походження, а отже, пояснити їхню суть, а не тільки призначення. Вони виступають не від імені науки, а від імені нібито очевидних знань.

Г.С. Працко вказує, що внутрішній світ людини завжди схильний до сприйняття цінностей природного права, оскільки: «вони безпосередньо відносяться до його життєвих інтересів», «мати природного права є сама природа людини» та ін. Правові цінності, адресовані вільній особистості, встановлюють, «що повинно, що можна, чого не можна у плані людських бажань та можливостей» [3, с. 39, 41]. Проте що це за внутрішній світ, чому він «схильний», у чому саме полягає сама природа людини ним не розкривається, а сприймається як даність чи непорушна істина.

А.Н. Іванов зазначає, що природне право обумовлюється, з однієї сторони, наявністю у людей природних начал – прав людини, закладених самою природою, і тому, у принципі, таких, що не залежить від визнання чи невизнання кимось; з іншої сторони – моральності людини, з його критичним відношенням до себе та інших [4].

Дещо глибше це питання розглянуто Л.В. Петровою, яка вказує, що великою традицією європейської правової антропології є бачення у незалежній волі суті та сенсу природи людини. Звідси, власне, і поняття природного права. Воно тлумачиться як правила (норма, міра) поведінки, що виходить з незалежної волі, як природного стану людини і яке повинно слугувати мірилом для позитивного законодавства, зразком його удосконалення [5, с. 37]. Однак, знову ж таки, не пояснюється чому незалежна воля є природним станом людини та чим це обумовлено. Аналогічних прикладів безліч.

У цьому контексті варто згадати, що і сучасні теологи теж переважно посиляються на наявність природного начала у правах людини, хоча його природа кардинально відрізняється від вищезгаданої концепції, оскільки мова йде у першу чергу про «вічний закон» чи божественне начало.

Таким чином, безспідставно серед науковців, які дотримуються ідеї широкого трактування права, панує думка про те, що людина володіє певною сукупністю прав вже з моменту народження, однак, на теперішній час, вказана теза вимагає додаткового уточнення та наукового обґрунтування.

Кожне з природних (базових) прав, які називають прихильники концепції природного права, повинно бути відповідним чином осмислене, – спочатку розібране на його концептуальні частини, а потім зібране у повній відповід-

ності згідно з вимогами відповідних наук. У іншому випадку, не вдасться уникнути сурогатного знання, яке може призвести до викривлення отриманих результатів.

Ось в таких моментах, на наш погляд, вирішальну роль повинне відіграти розуміння джерел витоку права, його походження, оскільки опираючись на вказане, ми зможемо вникнути у його суть.

Саме тут первинну допомогу юристам повинні надати ті відкриття, які мали місце в останній час у інших науках, перш за все у біології, медицині, психології, хімії, що дає змогу більш глибоко зрозуміти, а що власне таке людина і яка її відмінність від інших живих істот, у тому числі й тих, які об'єднані у спільноти.

Оскільки право – явище багатогранне, ми не можемо стверджувати, що було єдине, універсальне джерело, завдяки якому воно виникло. Однак переконані, що одним із його витоків є саме біологічна (антропологічна) складова у вигляді вродженої потреби.

Звертаючись до антропологічного фактору, маємо констатувати, що у природі людини, як і будь якої іншої живої істоти, основне місце займає її біологічна сутність, яка опирається на фізіологію, а вона у свою чергу – на генетику та базові потреби.

З фізіологічної сторони в основі поведінки людини лежить виникнення певної внутрішньої потреби організму, залежно від чого формуються деякі види поведінкових реакцій [6, с. 228]. Як стверджує К.В. Судаков, потреба організму – це будь-яке значне відхилення життєво важливих внутрішніх констант від рівня, що забезпечує його нормальне фізіологічне існування [7, с. 4].

Поведінка є різновидом людської діяльності. С.Л. Рубінштейн зазначає: «Під поведінкою розуміють визначеним чином організовану діяльність, яка здійснює зв'язок організму з навколишнім середовищем. Поведінка у людини переважно є результатом низки усвідомлюваних дій – вчинків» [8].

Отже, поведінка – це цілеспрямована взаємодія організму з навколишнім середовищем, направлена на забезпечення його пристосувальної реакції, спрямованої на задоволення внутрішніх потреб організму. У свою чергу внутрішні біологічні потреби організму – це стан, що характеризується нестачею (надлишком) чогось в організмі, свідченням чого є відхилення параметрів гомеостазу, які можуть бути відновлені лише при взаємодії організму з навколишнім середовищем [6, с. 228].

Якщо розглянути це більш детально, то можна виявити, що велику роль у складному процесі забезпечення потреб організму, зокрема пов'язаних із продовженням роду, тобто у тому, що стоїть за основами поведінкової діяльності, відіграють гормони, у тому числі: серотонін (гормон щастя), адреналін (стресовий гормон), прогестерон (репродуктивний гормон), окситоцин (гормон довіри, сексуальної поведінки тощо), пролактин (відповідає за вироблення у жіночому організмі молока, впливає на репродуктивну функцію чоловіків та жінок), фолікулостимулюючий гормон, тестостерон та інші.

Основними формами поведінки людини є рефлекс, інстинкти та розумні дії. Всі вони тісно пов'язані між собою, всі виходять із найпростіших реакцій організму [9, с. 8].

Більшість безумовних рефлексів формується і проявляється після народження (наприклад, смоктальний рефлекс у немовляти), інші – у процесі дозрівання (статеві) під впливом ендокринних і нервових чинників.

До природжених безумовно-рефлекторних форм поведінки можна віднести велику групу складних безумовних рефлексів – інстинкти.

Інстинкти – це сукупність стереотипних видоспецифічних рухових реакцій і складних форм поведінки, які здійснюються на фоні високої збудливості нервових центрів і спрямовані на задоволення внутрішньої потреби організму.

Вони утворюються за жорсткими програмами, мають ланцюговий характер, де кінець однієї рефлекторної ланки є початком іншої. За даними етологів, ці інстинктивні реакції відбуваються під впливом релізерів – ключових стимулів, що мають хімічну чи фізичну природу [6, с. 229].

Із прогресом науки розвивається і вчення щодо інстинкту. У цьому випадку дефініція інстинкту у його класичному розумінні навряд чи може бути застосована до людини. Розвиток головного мозку, вищої нервової системи, з одного боку, а також соціалізація людини – з іншого, призвели до того, що саме її усвідомлена воля, яка опирається на досвід, є головним елементом, що впливає на вибір поведінки, а не певний перелік генетично запрограмованих дій.

Водночас за наявності дискусій і теорій про те, що таке вроджена (генетично запрограмована) поведінка, про механізм, причини детермінації та багато інших її аспектів переважно більшістю науковців факт наявності комплексу біологічно детермінованих факторів, які регулюють поведінку людини, не заперечується.

К.П. Виноградова зазначає, що у людини немає інстинктів у класичному розумінні цього слова, але при цьому вона залишається істотою біосоціальною, і об'єктивно існує низка біологічно детермінованих факторів, які регулюють її поведінку [10].

Стосовно людини правильніше використовувати замість терміна «інстинкт» термін «видова пам'ять», а з погляду на біологічні спонукання, що детермінують людську поведінку, – вроджені потреби. Біологічні спонукання визначають потребу, яка формується не у результаті того, що щось зараз відбулося, а в результаті того, що вона закладена в організмі.

Серед вроджених потреб слід виділити дві фундаментальні: виживання (самозбереження) та розмноження (продовження роду). Вони є базисом самого існування життя, внутрішньо взаємопов'язаними і нерозривними. Виживання (самозбереження) – це збереження конкретного індивіда, а розмноження (продовження роду) – збереження людини як виду.

Разом з тим закладені біологічні потреби не тягнуть за собою безумовних та неминуче необхідних послідовних дій. Випадки сексуального насильства,

агресивної сексуальної поведінки аж ніяк не можуть обґрунтуватися її нібито безальтернативністю, певним природним чинником чи «інстинктом», який перебуває поза контролем людини.

Людина є істотою розумною та має свідомість, а зважаючи на особисте сприйняття нею зовнішнього світу та унікальне реагування на нього, індивідуумом.

Основною відмінністю вищої нервової діяльності людини є її усвідомлене сприйняття навколишнього світу, тобто розуміння глибинних зв'язків між явищами і предметами, що нас оточують, відчуття себе як частини природи. Такий аналіз відбувається за допомогою абстрактного мислення, основою якого є мовна форма відображення зовнішнього світу [6, с. 239].

Сучасна людина, яка досягла високого рівня культури, значно менше у своїй поведінці піддається дії біологічних реакцій. Вона більше живе керуючись розумом, який так само, як і мова, розвивається у процесі суспільного життя [9, с. 55–56].

Таким чином, біологічна і психологічна складові є взаємопов'язаними та разом впливають на поведінку людини. Отже, поведінка людини визначається не тільки потребами та запрограмованим природою комплексом реакцій на їх задоволення, але й певними соціальними законами суспільства, членом якої вона є, тому її поведінкова діяльність значною мірою перетворена, набуває іншого значення і перебуває під контролем свідомості. У цьому контексті важливо визначити, що є первинним, а що надбудовою, що саме людині надано природою, а що – соціумом. Зробивши аналіз побачимо, що закладене природою є безумовно важливим, однак вирішальним (але не єдиним) у поведінці людини є той багаж, який вона отримала від оточення, від соціуму.

У цьому контексті важко погодитися з Г.Б. Романовським, який вважає вірною думку К. Хессе про те, що: «В історичній дійсності свобода і рівність індивідуума ніколи не були «задані природою», а існували тільки тому, що вони актуалізувалися в діях людей. У кінці-кінців, основні права і свободи «не задані природою», тобто не мають додержавного і доправового характеру, що вони забезпечуються лише при позитивному державному правопорядку. Проте, тільки закріплення суб'єктивного права ... в діючому законодавстві призводить до його реального втілення (саме як суб'єктивного права)» [11].

Та ж історія засвідчує, що у разі, якщо в державі тривалий час ігноруються чи суттєво утискаються базові права людини, чи певної групи людей (нації, народу, етносу, роду тощо), то рано чи пізно на неї очікують потрясіння у вигляді революцій, бунтів, масових міграцій населення тощо. Тобто суспільство, люди тим чи іншим чином намагаються відновити чи гарантувати ці базові права та готові до спротиву такій системі. Більше того, у багатьох випадках саме закріплення певних норм у позитивному праві, що порушували права людини, які обумовлені вродженими потребами та які на теперішній час прийнято називати основними природними правами, ставали причиною цих потрясінь.

Необхідно зазначити, що такий відомий позитивіст, як Г.Ф. Шершеневич вимушений був визнати, що «...право, у його цілому, є поняття соціологічне,

а не юридичне. Якщо право є твором людини, то з'ясування його суті не можливе без розуміння природи людини у всіх її проявах, без проникнення в потреби людини його здатності, прагнень. Теорія права повинна розпочинатися з антропологічного моменту» [5, с. 38].

Ураховуючи наведене, ми не підтримуємо тезу В.А. Туманова про те, що «природні права» породжуються не біологічною, а соціальною природою людини [12, с. 144]. Як біологічна, так і соціальна природа є складовими, які взаємопов'язані та обумовлюють виникнення і розвиток у людини відповідних невідчужуваних прав.

Біологічні чинники є відправною точкою, однак, яким шляхом ми підемо залежить від раціо. У свою чергу, на наше раціо накладається вже весь масив даних, який ми сприймаємо з навколишньої дійсності. Саме тут вирішальну роль відіграють такі важливі індивідуальні для кожної особи складові, як свідомість, психіка тощо, а також суспільство з характерними йому відносинами.

Список використаних джерел:

1. Луцкий Р. Разграничение права на естественное и позитивное. *Закон и жизнь*. 2013. № 8. С. 32–35.
2. Бехруз Х. Правовые ценности в исламской и западной правовых традициях: сравнительно-правовой ракурс. *Вестник университета им. О.Е. Кутафина*. 2015. № 5. С. 152–162.
3. Працко Г.С. Особенности соотношения естественного и позитивного права в условиях становления и развития гражданского общества. *Философия права*. 2014. № 2(63). С. 38–43.
4. Иванов А.Н. Правопонимание в концепции правового социума. URL: http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990201_West_soc_2006_1%285%29/62.pdf
5. Петрова Л.В. О естественном и позитивном праве. *Государство и право*. 1995. № 2. С. 32–41.
6. Фізіологія: підруч. / В.Г. Шевчук, В.М. Мороз, С.М. Белан та ін.; за ред. В.Г. Шевчука. 2-ге вид., випр. і допов. Вінниця: Нова Книга, 2015. 448 с.
7. Судаков К.В. Тайны инстинкта (Биологические мотивы врожденного поведения). Москва: Знание, 1967. 48 с.
8. Основи психології. URL: <https://pidruchniki.com/1494051137333/psihologiya/povedinka>
9. Фролов Ю.П. От инстинкта до разума. Москва: Военное изд-во Военного министерства СССР, 1952. 111 с.
10. Виноградова Е.П. Инстинкты. Они есть у человека или их нет? URL: <http://ethology.ru/other/?id=17>
11. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь: моногр. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 368 с. URL: <http://testlib.meta.ua/book/330298/read/>
12. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права. Москва: Наука, 1988. 144 с.

ЧУБКО Віталій Анатолійович
провідний науковий співробітник відділу розробки
та впровадження інноваційних методик
організації роботи та управління в органах прокуратури
науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВІДМОВІ В ПЕРЕТИНІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В АЕРОПОРТАХ УКРАЇНИ

Права людини – комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві.

Так, у статті 5 Загальної декларації прав людини закріплено одну із основних цінностей про те, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [1].

Ці ж норми віднайшли своє втілення і в ст. 3 Конституції України яка передбачила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2].

У підсумку маємо систему нормативних актів якими врегульовано забезпечення певних людських базових прав, а в разі їх недотримання передбачають механізми їх захисту та поновлення.

Відповідно для наповнення юридичного змісту таких правовідносин ст. 3 визначаючи поняття «місця несвободи» відсилає до Факультативного протоколу Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ОПСАТ), який було ратифіковано Україною 21 липня 2006 року. У статті 4 Протоколу на позначення цих місць використовується формулювання *custodial setting* [3].

У перекладі з англійської термін *custody* має два значення, релевантні описуваній проблемі:

- 1) опіка, опікунство, турбота, опікування, нагляд, захист, охорона;
- 2) тюремне ув'язнення, поміщення до тюрми, позбавлення волі.

Отже, це місце (державне чи приватне), де особа утримується (поміщається та вибуває), або може утримуватись за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу або за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди (офіційні та неофіційні місця утримання) під вартою, в ув'яз-

ненні або під опікою, яке ця особа не має права залишити з власної волі або не має можливості реалізувати цю волю (за фізичним або матеріальним станом).

Серед інших до таких місць відносять транзитну зону аеропортів (спеціальні приміщення на її території) для розміщення осіб, яким відмовлено у в'їзді в Україну представниками Державної прикордонної служби України.

Нормативно зазначене питання врегульовано у п. 19 Положення, яке введено в дію постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 року № 751 «Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю» передбачено, що у технологічній схемі пропуску осіб, транспортних засобів та вантажів через державний кордон визначаються серед іншого місця або приміщення для проведення контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, межі території та акваторії пункту пропуску, пункту контролю та зон прикордонного і митного контролю (режимна зона), зони розміщення транзитних пасажирів, місця стоянок транспортних засобів, у тому числі затриманих [4].

Згідно з п. 8 постанови Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1994 року № 100 «Про стан виконання рішень Президента України і Уряду з питань додержання вимог прикордонного і митного законодавства» на Міністерство інфраструктури покладено проведення роботи, пов'язаної з обладнанням, утриманням і ремонтом у пунктах пропуску через державний кордон приміщень для виконання зазначених видів контролю та службових приміщень для розміщення відповідних прикордонних підрозділів, митних та інших установ, що здійснюють контроль на державному кордоні (крім облаштування інженерними, технічними засобами для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю) (пункти пропуску для залізничного, морського, річкового, поромного та повітряного сполучення) [5].

Результати моніторингових візитів упродовж 2014–2016 років Департаменту національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини засвідчили, що лише в окремих оновлених аеропортах, які були збудовані в Україні напередодні проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року, передбачені спеціальні кімнати (приміщення) для розміщення осіб, яким відмовлено у в'їзді в Україну. Такі приміщення споруджено та утримуються майже з повним дотриманням світових стандартів для таких типу приміщень.

При цьому в разі відмови у перетині державного кордону України з підстав не підтвердження мети візиту, невідповідності наявній кількості грошових коштів заявленій мети візиту до України тощо, людина в очікуванні оформленні офіційної відмови а також процедури повернення вимушена перебувати певний час в даній транзитній зоні аеропорту. Подекуди на непопулярні рейси таке очікування може тривати від двох до чотирьох діб.

Отже, для задоволення базових людських потреб в зазначених кімнатах створені умови для лежачого відпочинку в належних санітарних умовах,

є можливість без обмежень відвідувати туалетну кімнату, мати доступ до питної води, отримати невідкладну медичну допомогу тощо.

Сьогодні такі вимоги забезпечені лише в окремих в міжнародних аеропортах міст Харкова, Львова, Одеси тоді як в інших міжнародних аеропортах ситуація із забезпеченням базових прав людей, яким відмовлено в перетині державного кордону не просто межує з тортурами, а подекуди такі особи вимушено піддаються катуванню. Станом на 2016 рік кількість відмов у перетині державного кордону України для іноземців лише в аеропорту Бориспіль була понад три тисячі осіб. За останні роки кількість авіаційних сполучень зростає, як і заборона в'їзду на територію України окремих категорій іноземців.

Відтак порушені питання як і механізми їх вирішення стають не менш актуальними. Зокрема, є загроза порушення прав на заборону катування та нелюдського поводження.

В окремих своїх справах Європейський суд з прав людини *Riad and Idiab v. Belgium* № 29787/03, № 29810/03 щодо утримання осіб в транзитній зоні дійшов висновків, що транзитна зона не є належним місцем, де можна утримувати людину. За своєю природою це місце призначено для розміщення людей на дуже короткий період часу. Вони не придатні для організації харчування або контактів із зовнішнім світом.

«Утримання» особи під вартою в транзитній зоні упродовж невизначеного, непередбачуваного часу, необґрунтовано будь-якою чинною нормою або вступили в силу судового рішення, в умовах обмеженості судового контролю з урахуванням труднощів підтримання достатнього контакту з метою належного судового нагляду, саме собою суперечило принципу правової визначеності.

Разом з тим, прийнявши рішення про позбавлення волі заявників, держава повинна була переконатися в тому, що умови їх утримання сумісні з повагою до людської гідності [6].

Отже, щоб не допустити порушень та матеріальних збитків у виді компенсаційних виплат пропонується низка організаційних заходів:

- проаналізувати нормативні акти якими регулюються питання перебування непропущених осіб в транзитних зонах аеропортів України. Підготувати та внести зміни;

- привести матеріальні умови перебування таких осіб відповідно до забезпечення мінімальних стандартів та базових потреб людей, які врегульовані міжнародними актами та ратифіковані Україною;

- провести заняття з персоналом, який відповідальний за перебування непропущених осіб в транзитній зоні аеропорту. При цьому обов'язково довести вимоги щодо забезпечення мінімальних стандартів дотримання прав людей.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: міжнародний документ від 18.12.2002. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48

4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2015 № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

5. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

6. Judgement of European Court of Human Rights in case «Riad and Idiab v. Belgium» (application no 29787/03, 29810/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus>

ЧУПРИНСЬКА Євгенія Михайлівна
кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу забезпечення
обвинувачення у Верховному Суді
управління підтримання обвинувачення в суді
Департаменту підтримання обвинувачення та представництва
інтересів держави в судах
Генеральної прокуратури України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГЛЯДУ В ПОРЯДКУ ВИКЛЮЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПІСЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПОРУШЕННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПРИ ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ СУДОМ

Конституція України у ч. 4 ст. 55 закріплює право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Створення чіткого та зрозумілого механізму реалізації цього права, як і встановлення процесуального порядку виконання рішень міжнародних судових установ та органів міжнародних організацій і перегляд у зв'язку з цим рішень національних судів, має виняткове значення не лише в питанні євроінтеграції та приведення українського законодавства і судової практики у відповідність до європейських та світових стандартів, а й в аспекті ефективного захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності у державі.

У світлі цього надзвичайно актуальним постає питання детального дослідження правової природи та пошуку шляхів вдосконалення підстав і процедури перегляду судових рішень у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення останньою міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Оскільки, як наголошує Г.Ю. Юдківська, «незважаючи на роль міжнародних механізмів, ефективний захист прав людини починається та закінчується на національному рівні, що неодноразово лунало з трибун Ради Європи» [1].

Очевидно, що значну роль ЄСПЛ відводить національним судам держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), а особливо їх вищим судовим органам, що покликані не допускати порушень органами судової влади міжнародних зобов'язань та, у разі потреби, за

наявності підстав, встановлених національним законодавством, переглядати судові рішення у зв'язку з встановленням ЄСПЛ порушення ними норм Конвенції.

При цьому Конвенція жодним чином не регламентує порядку перегляду, встановлюючи лише, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, а якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.

Такий порядок повною мірою узгоджується із положеннями кримінального процесуального законодавства України та відповідає положенню ст. 1 Закону України від 23 лютого 2016 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», у якій виконання рішення ЄСПЛ визначається як: а) виплата Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; б) вжиття заходів загального характеру.

Під заходами загального характеру Закон розуміє доволі широкий перелік дій, які можуть бути вжиті державою, зокрема: внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів тощо з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень. При цьому, як слушно зазначає С.В. Шевчук, закон залишає за відповідними державними органами значну свободу вибору застосування заходів загального характеру (або їх сукупності) для усунення певного порушення [2].

Але з огляду на предмет дослідження нас найбільше цікавлять саме додаткові заходи індивідуального характеру, якими відповідно до п. «а» ч. 2 ст. 10 Закону України від 23 лютого 2016 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» є відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*) та інші заходи, передбачені у Рішенні. Під *restitutio in integrum* законодавець, у свою чергу, розуміє: а) повторний розгляд справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторний розгляд справи адміністративним органом.

Чимало проблем законодавчого регулювання та судової практики, пов'язані із переглядом Верховним Судом судових рішень із досліджуваної підстави все ще потребують вирішення.

Зокрема, помітною є неузгодженість між п. «а» ч. 3 ст. 10 Закону України від 23 лютого 2016 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» (яким, нагадаємо, встановлюється, що відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі)

та положеннями п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України у частині підстави перегляду найвищим судовим органом України (яким з 15 грудня 2019 року є Верховний Суд) судових рішень, якщо міжнародною судовою установою встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань. За умови існування нинішнього законодавства перегляд Великою Палатою Верховного Суду судових рішень з цієї підстави не є повторним, тому що ця палата у такому разі повторно не розглядає свої рішення, а переглядає рішення Верховного Суду України або Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, які діяли до набрання чинності Закону України від 3 жовтня 2016 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Недоліки присутні і у п. «б» цієї ж частини ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», за якою іншим способом відновлення попереднього юридичного стану Стягувача є повторний розгляд справи адміністративним органом. Водночас такий перегляд суперечить принципу за яким саме судовим органом встановлюється остаточний стан стягувача і саме від рішення суду залежить його відновлення.

Але найвагомішою з проблем залишається невизначеність у українському законодавстві питання встановлення критеріїв, які б вказували на необхідність вжиття додаткового заходу індивідуального характеру у виді перегляду судових рішень Великою Палатою Верховного Суду. Іншими словами – ні чинний КПК України, ні інші процесуальні кодекси не встановлюють бодай базового переліку випадків, коли справедлива сатисфакція у справі не є достатньою і необхідним є перегляд справи Великою Палатою Верховного Суду в порядку виключного провадження з подальшим скасуванням судових рішень у певній справі. Натомість його передбачення значно спростило би підготовку заяви про перегляд судового рішення з цієї підстави до вищої судової інстанції заявнику (Стягувачеві у провадженні в ЄСПЛ) та додало б визначеності і однаковості у здійсненні Великою Палатою Верховного Суду діяльності з перегляду судових рішень з цієї підстави.

Список використаних джерел:

1. Юдківська Г.Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини. *Судова практика*. 2011. № 9–10. С. 4–10.
2. Шевчук С.В. Європейський суд з прав людини. *Судова практика*. 2011. № 9–10. С. 169–203.

ШЕВЧЕНКО Альона Леонідівна
викладач кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Міжнародний кримінальний суд (МКС) як ключова організація міжнародної кримінальної юрисдикції заохочує встановлення високих стандартів інтеграції гендерних аспектів в усі сфери своєї діяльності. Для досягнення цієї мети МКС прагне до включення гендерної рівності в роботу кожного зі своїх підрозділів, а також забезпечення отримання і підвищення кваліфікації персоналом, до якого входять міжнародні цивільні службовці різних категорій і керівники усіх рівнів.

Слід зазначити, що Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОП) визначає гендерну проблематику як: [...] процес оцінки наслідків для жінок і чоловіків щодо будь-яких заходів, що плануються, зокрема законодавство, політика та програми, в усіх сферах і на всіх рівнях. Мова йде про стратегію, завдяки якій проблеми, що постають перед жінками і чоловіками, і накопичений ними досвід повинні стати одним з невід'ємних напрямків діяльності в процесі розробки, впровадження, контролю й оцінки політики і програм в усіх сферах політичного, економічного та суспільного життя, щоб жінки і чоловіки однаково користувалися плодами таких зусиль і для нерівності не залишилося місця. Кінцева мета полягає у забезпеченні рівності між жінками та чоловіками [1].

МКС можна назвати зразковою міжнародною організацією щодо втілення концепції гендерної рівності. Так, до розробки Римського статуту Суду було залучено низку міжнародних неурядових організацій (МНУО) з прав людини і жінок, зокрема, Жіночі ініціативи щодо гендерного правосуддя (*Women's Initiatives for Gender Justice*), і Об'єднання жінок щодо гендерного правосуддя (*Women's Caucus for Gender Justice*) [2, с. 489]. Пунктом 3 ст. 7 надано поняття «гендерний»: «[...] термін «гендерний» відноситься до обох статей, чоловічої і жіночої, в контексті суспільства. Термін «гендерний» не має будь-якого іншого значення, окрім вищезазначеного» [3]. Тож таке визначення визнає соціальну побудову гендеру, а також супутні ролі, поведінку, діяльність та атрибути, відведені для жінок і чоловіків, а також для дівчаток і хлопчиків. Було також включено широкий спектр злочинів на сексуальному і гендерному підґрунті як під час війни, так і в мирний час, зокрема у ст.ст. 7(1)(g), 7(1)(h), 8(2)(b)(xxii), 8(2)(e)(vi)), а відповідно до п. 3 ст. 21, застосування та тлумачення Статуту мають відповідати міжнародно визнаним правам людини і не допускати будь-якого розмежування за такими ознаками, як, зокрема, гендерна ознака [3].

Одним із ключових питань є питання справедливого представництва обох статей в органах МКС. У відповідності до п. 8(a) ст. 36 держави-учасниці під час відбору суддів враховують необхідність забезпечення у складі Суду справедливого представництва суддів жіночої і чоловічої статі (iii); під час найму персоналу Прокурор і Секретар забезпечують високий рівень працездатності, компетентності та сумлінності, приймаючи до уваги, *mutatis mutandis*, критерії, викладені у п. 8 ст. 36 (п. 2 ст. 44) [3].

Відповідно до Доповіді стосовно оцінки гендерної ситуації в МКС (*Gender Report Card on the International Criminal Court*), підготовленої МНУО «Жіночі ініціативи щодо гендерного правосуддя» на честь 20 річниці Римського Статуту, станом на 2018 рік представництво жінок на керівних посадах залишається на низькому рівні. Лише шість з 18 суддів є жінки, і лише одну з п'яти ключових керівних посад у Суді – Голова, Перший віце-голова, Другий віце-голова, Прокурор і Секретар – займає жінка. Прокурор Фату Бенсуда (*Fatou Bensouda*) вступила на посаду у червні 2012 року (строк повноважень закінчується у 2020 році), і таким чином, підтримує мінімальне гендерне представництво на найвищому рівні Суду, забезпечуючи, щоб не всі п'ять ключових керівних посад займали чоловіки [4].

Канцелярія Прокурора спрямовує свої зусилля на врахування гендерної проблематики у своїй роботі та інституційному розвитку. Так, відповідно до Стратегічного плану Канцелярії Прокурора на 2012–2015 роки (*OTP Strategic Plan for 2012-2015*) одна з шести стратегічних цілей передбачає «посилення інтеграції гендерного аспекту в усі сфери діяльності Канцелярії Прокурора і приділення особливої уваги сексуальним і гендерним злочинам та злочинам проти дітей» [5]. У червні 2014 року Канцелярією Прокурора було підготовлено Програмний документ щодо сексуальних і гендерних злочинів (*Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes*), відповідно до якого Канцелярія зобов'язується «інтегрувати гендерний аспект та аналіз у свою роботу, спираючись на інновації під час розслідування та притягнення до відповідальності за ці злочини; забезпечити належну підготовку персоналу; приділити особливу увагу взаємодії персоналу з жертвами та свідками, їхніми сім'ями та громадами» [6].

Окрім спеціальної підготовки персоналу та призначення працівників зі специфічною гендерною кваліфікацією, Прокурором було призначено трьох Спеціальних радників з гендерних питань (*Special Gender Advisers*): на сьогодні – Patricia Viseur Sellers (з 2017 року), її попередниці – Brigid Inder (з 2012 року), Catherine MacKinnon (з 2008 року). Відповідно до п. 9 ст. 42 Римського статуту Прокурор призначає консультантів (радників) із досвідом юридичної діяльності зі спеціальних питань, зокрема питань, що стосуються сексуального насильства, гендерного насильства та насильства щодо дітей, але не обмежуючись цими питаннями [3]. Спеціальні радники Прокурора працюють на добровільних засадах. Вони зобов'язані підписати угоду про конфіденційність з Канцелярією Прокурора і діють згідно до «Стандартів поведінки», передбачених у Додатку I до Адміністративної інструкції ICC/AI/2016/002 [7].

Важливим аспектом гендерної проблематики є застосування відповідних мовних конструкцій. У межах ООН розроблено Керівництво із врахування гендерної специфіки в усній і письмовій мові, в якому описуються прийоми і стратегії, покликані допомогти співробітникам ООН, зокрема МКС, врахувати гендерну специфіку як в усній, так і в письмовій мові, як в офіційній, так і в неофіційній обстановці, як всередині Організації – між співробітниками і структурними підрозділами, так і при взаємодії з широким колом суб'єктів, які залучаються до роботи Суду [8]. При виборі стратегій співробітникам МКС слід враховувати контекст, аудиторію і мету тексту або усного виступу; забезпечувати ясність і точність тексту або усного виступу, його розуміння аудиторією; проявляти гнучкість у виборі і використанні різних конструкцій і стратегій в усній мові або в письмі.

Виходячи з вищезначеного, доходимо висновку, що з огляду на наявні гендерні тенденції дуже важливо, щоб усі структурні підрозділи МКС, зокрема Канцелярія Прокурора і Секретаріат, були укомплектовані співробітниками зі спеціальною юридичною кваліфікацією щодо гендерних аспектів, а персонал управлінського рівня був здатен забезпечити роботу свого підрозділу, зокрема під час розслідування та переслідування гендерних та сексуальних злочинів. Врахування гендерної рівності вимагає від усіх співробітників Суду, особливо керівників, її втіленню як в нормативному, так і практичному аспекті.

Список використаних джерел:

1. Report of the Economic and Social Council for 1997, A/52/3. URL: <https://undocs.org/en/A/52/3>
2. Louise Chappell. Gender and Judging at the International Criminal Court. *Politics & Gender*. № 6(3). 2010. P. 484–495.
3. Римський статут Міжнародного уголовного суда: міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute%28r%29.pdf
4. Gender Report Card on the International Criminal Court 2018. URL: <https://4genderjustice.org/pub/Gender-Report-Card-on-the-ICC-2018.pdf>
5. OTP, OTP Strategic Plan June 2012-2015, October 2013. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-Strategic-Plan-2013.pdf>
6. OTP, Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes, June 2014. URL: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/Policy_Paper_on_Sexual_and_Gender-Based_Crimes-20_June_2014-ENG.pdf
7. The Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, appoints Patricia V. Sellers as her Special Adviser on Gender. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=PR1352>
8. United Nations Gender-inclusive language. Guidelines for gender-inclusive language in English. URL: <https://www.un.org/en/gender-inclusive-language/guidelines.shtml>

ШМОТКІНА Анна Олексіївна
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України,
м. Київ, Україна

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Захист прав і свобод особи належить до найгостріших проблем сучасної дійсності. Прагнення розвинути демократичну державу неможливо реалізувати без утвердження в суспільній практиці невідчужуваних прав і свобод особи, нормативного закріплення їх гарантій. Держава зобов'язана створювати матеріальні, організаційні, соціальні, політичні та інші умови для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

Одним із основних принципів міжнародного гуманітарного права є принцип захисту цивільного населення та цивільних об'єктів під час воєнних операцій. Сторони зобов'язані вживати всіх можливих заходів щодо захисту цивільного населення, від небезпек, що виникають під час ведення воєнних дій.

На жаль, збройні конфлікти свідчать про те, що систематичні порушення основних прав і свобод особи стають постійним явищем на територіях, де вони відбуваються.

Слід відмітити, що в першу світову війну загинуло не більше 5 % мирного населення, в другу – вже біля 60%, у військових конфліктах наприкінці 20 століття – більше ніж 80% мирного населення. З розвитком цивілізації, усвідомлення антигуманності збройних конфліктів обумовило збільшення правових засобів впливу на збройні конфлікти, як альтернативи військовим засобам. Звичайно, збройні конфлікти неможливо виключити за допомогою права, але є певні можливості в їх подоланні за допомогою правового регулювання. Це стосується і захисту прав особи при проведенні антитерористичних операцій.

Проте дослідження правової основи захисту прав і свобод особи безпосередньо в умовах проведення антитерористичних операцій, майже не проводилося, що обумовило вибір теми цього повідомлення.

Можна виділити наступні джерела, в яких закріплені правові основи захисту прав і свобод особи при проведенні антитерористичних операцій:

1) глобальні міжнародні правові акти (Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Гаазькі конвенції та декларації 1899 і 1907 років, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року, резолюції Генеральної Асамблеї ООН тощо);

2) регіональні міжнародні правові акти (Європейська конвенція з прав людини 1950 року, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року, Контртерористична стратегія Європейського Союзу 2005 року, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1659 (2009) «Захист прав людини в умовах надзвичайного стану», Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1402 (1999) «Контроль за діяльністю служб внутрішньої безпеки країн-членів учасниць Ради Європи», Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1713 (2005) «Демократичний контроль сектору безпеки в країнах-членах» тощо);

3) національні законодавчі акти (Конституція України, Закон України «Про Службу безпеки України», Закон України «Про національну безпеку України», Закон України «Про контррозвідувальну діяльність», Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Закон України «Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств – виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоечасного здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси», Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджена Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019 тощо).

В зазначених джерелах міжнародного гуманітарного права та національного законодавства можна виділити групи норм, що спрямовані на:

- правове закріплення прав і свобод особи за умов антитерористичної операції;
- правові та організаційні засоби реалізації прав і свобод особи за умов антитерористичної операції;
- принципи та гарантії правомірності обмеження прав і свобод особи за умов антитерористичної операції;
- контроль за забезпеченням правомірності обмеження прав і свобод особи за умов антитерористичної операції.

Особливо важливим є останній вид норм. Правовими актами, в яких вони містяться, є:

а) щодо парламентського контролю – Регламент Верховної Ради України, Закон України «Про комітети Верховної Ради України», Закон України «Про статус народного депутата України», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;

б) щодо судового контролю – Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Закон України «Про Конституційний суд України»;

в) щодо контролю виконавчих органів – Закон України «Про Кабінет Міністрів України», Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»;

г) щодо контролю Президента – Положення про повноваження Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю СБ України та гарантії його діяльності, затверджене Указом Президента України від 18 травня 2007 року № 427/2007;

д) щодо контролю омбудсмена – Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»;

е) щодо контролю контрольно-наглядових органів – Закон України «Про прокуратуру», Регламент Генеральної прокуратури України, Кримінальний процесуальний кодекс України;

є) щодо відомчого контролю – Закон України «Про Службу безпеки України»;

ж) щодо недержавного контролю – Закон України «Про громадські об'єднання».

Незважаючи на значну кількість міжнародних і внутрішньодержавних правових актів, що регулюють захист прав особи при проведенні антитерористичних операцій, у цій сфері існує чимало проблем.

Стосовно міжнародно-правових норм, що регулюють захист прав особи при проведенні антитерористичних операцій, їх недоліками є: надмірна загальність норм права, декларативність норм, відсутність імперативності норм, слабкий механізм контролю за реалізацією цих норм, вибіркова реалізація норм, переважання політичних мотивів при реалізації міжнародних норм.

Відносно внутрішньодержавного регулювання захисту прав особи при проведенні антитерористичних операцій недоліками можна вважати: певну застарілість норм права, дублювання норм, колізійність норм, слабка забезпеченість реалізації норм відповідними матеріальними засобами, відсутність чіткого механізму реалізації норм, низький рівень юридичної дисципліни в реалізації норм.

З нашої точки зору для подолання вказаних недоліків необхідно кодифікувати правові акти, що стосуються захисту прав особи, шляхом створення відповідного кодексу, в якому передбачити окрему частину щодо забезпечення прав особи при проведенні антитерористичних операцій.

На нашу думку, особливої уваги потребують гарантії правомірності обмеження прав особи, тому що це один із основних юридичних засобів недопущення порушень прав особи. Вважаємо, у запропонованому кодексі повинні бути закріплені такі гарантії правомірності обмеження прав особи:

– вид і зміст обмеження повинні бути точно встановлені нормою права уповноваженим правотворчим органом;

– обмеження повинно застосовуватись тільки уповноваженим суб'єктом, у межах його повноважень в процедурі, яка передбачена правом;

- суб'єкт, який накладає обмеження, повинен бути відомий;
- обмеження повинні застосовуватись за наявності відповідних правомірних фактів;
  - вид, обсяг, зміст і термін обмеження повинні бути відомі особі, права і свободи якої обмежуються;
  - особа повинна бути проінформована суб'єктом, який обмежує її права і свободи, про засоби їх захисту;
  - особі повинні бути представлені суб'єктом, який обмежує права і свободи, можливості для їх захисту;
  - завжди повинна існувати можливість оскарження обмеження в суді;
  - повинен існувати механізм поновлення прав і свобод, порушених обмеженням;
  - повинна існувати юридична відповідальність за обмеження, які порушили права і свободи особи;
  - повинна існувати система контролю за обмеженням прав і свобод особи.

ЮРЧИШИН Віталій Дмитрович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Івано-Франківськ, Україна

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК СПОСІБ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОРДЕРА НА АРЕШТ

Вперше ідея «про пропорційні відповіді для Європи про права людини» була висловлена в спільній роботі М. Фічер і Е. Ерлін-Карнелл [1, с. 769–771]. Автори вказували на те, що принципом взаємного визнання вироків і судових рішень повинна бути іманентно властива пропорційність на протигагу його чіткого та суворого дотримання. Мається на увазі, що автоматичне визнання всіх судових рішень на території ЄС призводить до серйозних порушень прав людини, а тому до використання даного принципу необхідно підходити виважено (пропорційно). В свою чергу, оцінка дотримання належного балансу між інтересами особи та вимогами безпеки, тобто дотримання принципу пропорційності) має виступати виключно прерогативою плечі суду.

Варто також відзначити, що для європейської правової дійсності прагнення, які спрямоване на дотримання належного балансу між інтересами безпеки та правами і свободами людини, аж ніяк не є новим явищем, а принцип пропорційності вже давно закріпився у правовій системі ЄС та його держав-членів.

Вперше про нього заговорили в XIX столітті в Німеччині в контексті правомірності здійснення повноважень поліції, які носять владний характер. В результаті було вироблено правило про те, що дії поліції, які обмежують права і свободи, є законними лише в тому випадку, коли вони переслідують законні цілі [2, с. 111].

Європейський ордер на арешт було введено Рамковим рішенням Ради ЄС «Про Європейський ордер на арешт і процедуру видачі осіб між державами-членами», яке було прийнято у Люксембурзі 13 червня 2002 року (Рамкове рішення). Можна виокремити наступні специфічні риси функціонування інституту ЄОА у сфері надання правової допомоги у кримінальних справах на території ЄС: 1) ЄОА є основним інструментом в ЄС, який дає підстави для затримання та передачі розшукуваної особи однією державою-членом ЄС іншій державі-члену для здійснення кримінального переслідування або для виконання покарання чи заходів безпеки, пов'язаних з позбавленням волі; 2) ЄОА діє на основі принципу взаємного визнання рішень у кримінальних справах; 3) відхід від загальновідомого правила екстрадиції щодо перевірки

діяння на предмет подвійної злочинності; 4) чітке встановлення сфери застосування ЄОА та переліку підстав для відмови у його виконанні; 5) встановлення конкретних часових рамок для прийняття рішення про передачу особи і самої передачі [3, с. 49].

В такому випадку варто звернути увагу на питання встановлення допустимого рівня обмежень прав особи (дотримання належного балансу інтересів), яке регулюється на наднаціональному рівні та готовності інститутів ЄС пропорційно підходити до принципу взаємного визнання вироків і судових рішень. Найбільш яскраво вказані аспекти прослідковуються на прикладі практики Суду Європейського Союзу в справах Radu і Melloni [4; 5].

Крім того, у справі «Ciprian Vasile Radu», з точки зору вищої європейської судової інстанції, відсутні підстави для відмови в передачі, так як вона проводиться для подальшого здійснення кримінального переслідування. Більш того, як було встановлено в рішенні, прагнення до дотримання прав людини не означає, що держава, яка виконує ордер може відмовити у передачі особи у зв'язку з можливими порушеннями його прав.

У рішенні по справі «Stefano Melloni v. Ministerio Fiscal» Суд ЄС знову звернув увагу на беззаперечне дотримання принципу взаємного визнання, метою якого є побудова ефективної системи передачі осіб в межах Європейського Союзу навіть незважаючи на шкоду праву громадян на справедливий судовий розгляд. Суд надавав роз'яснення з наступного питання: чи може держава, яка виконує ордер поставити вирішення питання про передачу особи, яку було заочно засуджено в запитуючій державі, в залежності від того, чи буде справа повторно переглянута за його участі? У підсумку в рішенні вказувалося, що якщо процес передачі буде поставлений виконуючою державою в залежність від будь-яких обставин (в тому числі і тих, які були предметом розгляду), то дана ситуація не тільки буде підривати функціонування європейського ордера на арешт, але і дискредитувати принцип взаємного визнання.

Таким чином, Суд Європейського Союзу сформував досить чітку і жорстку позицію, виходячи з якої явно впливає висновок про те, що прагнення створити в правовому просторі ЄС ефективну і швидку систему передачі осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні злочинів, змушує відкласти на другий план належне дотримання прав людини. Разом з тим слід підкреслити, що такий категоричний характер отриманого висновку в деяких моментах пом'якшується. Так, у справі «Ciprian Vasile Radu» Суд вказав, що «право бути вислуханим повинно дотримуватися у державі-члені, яка видає європейський ордер арешт». Генеральний адвокат Шарптон у висновку до цієї справи на противагу Суду вказувала на те, що не повинно відбуватися автоматичного визнання судових рішень. Більш того, вона виступала за те, що за виняткових обставин держава може відмовитися від передачі особи у випадку, коли дана процедура порушить його права. До таких винятків віднесено «фундаментальне порушення справедливого судового розгляду». Однак навіть незважаючи на деяке

незначне пом'якшення позиції, прийнятої Судом, все ж слід констатувати, що на сьогоднішній момент принцип взаємного визнання функціонує без будь-яких нормативних обмежень, маючи на увазі дотримання прав і свобод людини.

Європейським Парламентом і Радою ЄС послідовно були прийняті три директиви, спрямовані на врегулювання вказаної проблеми. Директива від 20 жовтня 2010 року встановлює наднаціональні норми, що стосуються права на користування рідною мовою і регулює участь перекладача в кримінальному судочинстві. Зазначені положення, крім іншого, надають особі, щодо якої видано ордер на арешт, можливість оскарження дій виконуючої ордер держави, якщо вони порушують його право на користування рідною мовою. 22 травня 2012 року прийнята директива, яка регулює право на доступ до інформації в кримінальному судочинстві. Крім визначення кола матеріалів, з якими має право знайомитися підозрюваний (обвинувачуваний), а також порядку такого ознайомлення, вказаний документ передбачає обов'язок інформувати осіб, стосовно яких видано ордер на арешт, по тих правах, якими вони володіють в рамках процедури передачі. 7 жовтня 2013 року були встановлені загальні правила участі захисника в процесі реалізації європейського ордеру на арешт. Чітко визначено, з якого моменту захисник має право брати участь по таких категоріях справ, регламентований порядок побачень із захисником, встановлено правило про те, що запитувана особа має право вибрати захисника із своєї країни [6–8].

Таким чином, проблема дотримання прав осіб, залучених до процедури передачі, не залишилася без уваги на рівні ЄС. Однак найбільш яскраво ця обставина підтверджується тим, що 27 лютого 2014 року Європейським парламентом була прийнята резолюція, в якій містилися пропозиції Європейської комісії щодо внесення змін до Рамкової рішення.

Повертаючись до питання встановлення належного балансу між вимогами безпеки і інтересами особи в рамках застосування європейського ордеру на арешт, необхідно відзначити наступне. Незважаючи на розуміння проблеми і усвідомлення того, що вона, в свою чергу, також може вплинути на ефективність процедури передачі, все ж слід констатувати, що оптимальний баланс між ними ще не встановлено. Однак від того, в якому співвідношенні будуть перебувати прагнення беззастережно дотримуватись принципу взаємного визнання і поваги прав людини, безпосередньо залежить досягнення мети щодо формування на території Європейського Союзу простору, свободи, безпеки та правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Fichera M., Herlin-Karnell E. The Margin of Appreciation Test and Balancing in the Area of Freedom Security and Justice: A Proportionate Answer for a Europe of Rights? *European Public Law*. 2013. 19 (№ 4). P. 769–771.

2. Уголовный процесс зарубежных государств: моногр. / В.В. Луцки и др.; под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцка. Москва: Проспект, 2018. 999 с.
3. Бенч Н. Правові особливості застосування Європейського ордеру на арешт. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2016. Вип. 4. С. 39–52.
4. Court of Justice, ruling of 8-2-2013, case C-396/11 Radu. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-396/11>
5. Court of Justice, ruling of, 26-2-2013, case C-399/11 Melloni. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library>
6. Directive of the European Parliament and of the Council on the right to interpretation and translation in criminal proceedings 2010/64/EU. *Official Journal of the European Union*. L. 280/1.2010.
7. Directive of the European Parliament and of the Council on the right to information in criminal proceedings 2012/13/EU. *Official Journal of the European Union*. L. 142/1. 2012.
8. Directive of the European Parliament and of the Council on the right to access to a lawyer in criminal proceedings and on the right to communicate upon arrest 2013/48/EU. *Official Journal of the European Union*. L. 294/1. 2013.

ЮХНО Олександр Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

За дослідженням встановлено, що початок досудового розслідування недовірно законодавчо врегульовано у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України), на відміну від КПК України 1960 року. Вказане слід пояснити сталими та дискусійними підходами у науці, що така діяльність є, як процесуальною, так і непроцесуальною. У чинному КПК України скасовано процедуру проведення тривалої перевірки заяв і повідомлень про злочини та необхідність ухвалення рішення про порушення або відмову в порушенні кримінального провадження і яка на сьогодні розпочинається згідно п. 5 ч. 1 ст. 214 КПК України з моменту реєстрації заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення в ЄРДР, без оформлення слідчим, прокурором будь-якого процесуального чи непроцесуального документу. Ця новела КПК України не сприймається вченими і практиками беззаперечно. Такий процесуальний механізм вказаного етапу досудового розслідування після 2012 року викликав дискусію з боку вчених, практиків та зауваження учасників кримінального провадження, як зі сторони обвинувачення, так й зі сторони захисту. Відсутність постанови про порушення кримінального провадження на сьогодні сприймається як суттєвий недолік і викликає доречні нарікання, аргументуючи що саме це призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів його. Така прогалина призводить, з одного боку, до несвоєчасного інформування учасників кримінального провадження про початкові дії у ньому, а з другого, не дає їм можливості реалізувати своє право на своєчасне надання певних доказів, додаткової та уточнюючої інформації та на оскарження. Залишається дискусійним питання про приводи та підстави що могли б слугувати початком досудового розслідування. У зв'язку з вищезазначеним внесено значну кількість пропозицій з метою удосконалення положень КПК України згідно піднятих питань, які можна згрупувати на: 1) запровадження положень у КПК України щодо здійснення дослідчої (попередньої) перевірки заяв та повідомлень про злочини перед реєстрацією у ЄРДР; 2) законодавче закріплення «кримінальних проступків», що регламентовано чинним КПК України; 3) удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо встановлення приводів і

підстав для початку кримінального провадження. Слід підтримати вчених у частині передбачення початку кримінального провадження – у винесенні постанови про його початок. Така пропозиція обґрунтовується положенням ч. 3 ст. 110 КПК України про процесуальні рішення, що приймаються слідчим, прокурором у формі постанови, яка виноситься у випадках регламентованих КПК України, а також коли це визнається необхідним вказаними посадовими особами. Досліджуючи міжнародний досвід більшості країн пострадянського простору, встановлено, що ст. 210 КПК Азербайджанської Республіки, ст. 175 Республіки Білорусь, ст. 175 КПК Вірменії, ст. 321 Республіки Узбекистан, ст. 156 Республіки Киргизстан, ст. 146 КПК Російської Федерації, закріпили стадію порушення кримінальної справи. Крім того, у КПК цих держав регламентовано дослідчу перевірку за заявами та повідомленнями. В той же час досудове розслідування згідно КПК в Грузії, Казахстані та Україні розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. В англосаксонській системі права (США, Велика Британія) не існує кодексів. У США кримінальне провадження вважається розпочатим з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про злочин, яких щорічно реєструється від 10 до 13 млн. У Великій Британії уповноваженими особами офіційно не оформлюється процесуальний акт про початок провадження у справі, хоча його може ініціювати кожен із посадовців поліції, на тих же підставах, що й потерпілий, і в цій країні не відомі такі форми досудового розслідування, як дізнання та слідство. У свою чергу країни романо-германської правової сім'ї (Німеччина, Франція) характеризуються переважно правовими нормами, які закріплені в кодифікованих нормативних актах, зокрема, що регулюють досудове і судове провадження. В Німеччині не існує стадії порушення кримінального провадження. Приводами для його початку виступає службовий розсуд поліції і прокуратури, заяви приватних осіб та скарги потерпілих у справах приватного обвинувачення, представників громадської влади, судових органів. Після початку провадження прокурором, розслідування проводить поліція, (окрім складних і важливих справ), у формі «вільного доказування». У Франції також відсутня стадія початку кримінального провадження, а існує декілька різновидів попереднього дізнання. За результатами дізнання прокурор ініціює кримінальний позов (спеціальну вимогу, кримінальну справу) про застосування покарань щодо підозрюваних або за фактом злочину який направляється судовому слідчому для проведення досудового слідства. На основі порівняльного аналізу питання початку кримінального провадження в західноєвропейських країнах та США, можна зазначити наступне : початок кримінального провадження не пов'язується із складанням процесуального документа; дії пов'язані з початком кримінального провадження чітко не виокремлюються в окрему стадію. При всьому позитиві зарубіжного досвіду, за визначенням О.А. Вакулика і Ю.І. Азарова [1, с. 40], їх процесуальне законодавство характеризується багатьма дискусійними положеннями, наявністю певних проблем у правозастосуванні і важливо упередити-

ти це «перенесення» у національне законодавство. Так, у цих країнах повноваженнями щодо прийняття заяв чи повідомлень про злочини наділена лише поліція, що звужує реалізацію прав і законних інтересів громадян. У той же час згідно ч. 4 ст. 214 КПК України такий обов'язок в Україні покладено на прокурора, слідчого, уповноважену на прийняття та реєстрацію заяв особу. Наявність такої норми дозволяє нашим громадянам і особам, що перебувають на її території, більшу можливість звернутись до будь-якого правоохоронного органу та повідомити про вчинений злочин, а не «шукати» поліцейського. В цьому є перевага нашого національного законодавства. Слід навести позицію В. Нора і Н. Бобечка [2, с. 112–121], що не слід здійснювати сліпе запозичення елементів моделей кримінального процесу зарубіжних держав без урахування особливостей правової системи України, історичних традицій державотворення, рівня професіоналізму та правосвідомості правозастосувачів, менталітету населення та інших чинників. Законодавцеві не варто бездумно копіювати зарубіжний досвід, а перед введенням відповідних новел слід зрозуміти, чому в кримінально-процесуальному законодавстві інших держав діє той чи інший інститут. Лише за такого підходу, ґрунтуючись на власному досвіді, нововведення легше інтегрувати до вітчизняної моделі кримінального судочинства, узгодити їх із наявними процесуальними інститутами, обґрунтувати доцільність змін кримінального процесуального законодавства. Окремої уваги і підтримки заслуговує наукова позиція В.І Фрича, О.Б. Комарницької [3, с. 111–120], Г.І. Глобенка [4, с. 49–51] та інших вчених про те, що у положеннях глави 41 КПК України, не в повній мірі враховані особливості процесуальної діяльності окремих службових осіб щодо початку досудового розслідування, зокрема на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до ЄРДР за першої можливості (ч. 3 ст. 214 КПК України). Крім цього, законодавець не передбачив механізму початку досудового розслідування у разі виявлення ознак злочину на повітряному транспорті, а також на території дипломатичних представництв чи консульських установ України, що знаходяться за її межами. Керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України також не визначений як процесуальна особа, що уповноважена розпочати досудове розслідування. Вказана прогалина підлягає усуненню в законодавчому порядку, що ми підтримуємо. Автор наполягаючи на пропозиції щодо запровадження відносно винесення постанови про порушення кримінального провадження при реєстрації заяви до ЄРДР, або відмові в цьому, зазначає, що у науці залишаються дискусійними питання щодо визначення приводів і підстав для цього. Привід є інформація про злочин з точки зору її форми, а підстава з точки зору її змісту, але на жаль, ці визначення законодавець оминув, зокрема у ч.1 ст. 214 чинного КПК України. Вказане призводить до неоднозначності при правозастосуванні та є суттєвою проблемою конституційної вимоги доступу громадян до правосуддя й умовами можливих зловжи-

вань, хоча й ч. 2 ст. 94 КПК України 1960 року була «розмитою» і неконкретною у визначенні «достатності даних, які вказують на ознаки злочину». Тому як теоретично, так і практично ці питання можуть бути вирішені з точки зору встановлення ознак складу злочину чи кримінального проступку (злочини невеликої тяжкості) по кожній конкретній заяві, за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора. Але при цьому, на думку Н.В. Жогіна і Ф.Н. Фаткулїна [5, с. 122–125] з цих питань не можна надати надійний рецепт, не скочуючись до теорії формальних доказів. Слід підтримати наукові позиції вчених, що підставою для винесення постанови про порушення кримінального провадження може бути наявність ознак (мінімальну вірогідність вчинення) суспільно небезпечного діяння. Приводом до цього може слугувати: інформація про вчинений злочин чи кримінальний проступок у тому обсязі, який є необхідним та достатнім для орієнтовного висновку про можливість вчинення вказаного і його кримінально-правову кваліфікацію; відповідність вимозі ідентифікувати особу негайно, або в близькому наступному яка повідомляє про вчинене, при цьому повинна бути дотримана вимога, що така заява не повинна бути анонімною. За визначенням Ю.П. Аленїна, в ст. 214 КПК України є суттєва прогалина щодо закріплення підстави щодо забезпечення заходів безпеки особи заявника, або членів його сім'ї та близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них здійснюються спроби вплинути на заявника, на відміну від ст.ст. 521-532 КПК України 1960 року [6, с. 198–203]. У разі відсутності приводів і підстав слід підтримати пропозицію науковців про законодавче закріплення у ст. 214-1 КПК України відмови слідчим, прокурором в реєстрації заяви чи повідомлення до ЄРДР. Враховуючи досвід прибалтійських країн, в Україні прийнято Закон про «Кримінальні проступки», без запровадження проведення дослідчої (попередньої) перевірки заяв, повідомлень про кримінальний проступок. Однак доцільно привести у відповідність до положень КПК України відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів та встановити тих учасників кримінальних проваджень які будуть їх розслідувати. Втім, підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню, або науковому вивченню.

Список використаних джерел:

1. Вакулїк О.А., Азаров Ю.І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 184 с.
2. Нор В., Бобечко Н. Кримінально-процесуальне право України: надбання, загрози, очікування. *Право України*. 2017. № 5. С.112–121.
3. Фрич В.І., Комарницька О.Б. Щодо законного затримання особи на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 5(14). С. 111–120.

4. Глобенко Г.І. Проблемні питання початку кримінального провадження. *Зб. матеріалів. Всеукр. наук.-практ. конф. МВС України* (м. Харків, 23 листоп. 2016). Ч. 1. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 49–51.

5. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Возбуждение уголовного дела. Москва: Госюриздат, 1961. 206 с.

6. Аленін Ю.П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 198–203.

ЯКОВЕНКО Микола Олексійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації правоохоронних та судових органів
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка,
м. Северодонецьк, Україна

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ДУМКИ ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА ПОПЕРЕДНЬОМУ СЛІДСТВІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – СЕРЕДИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Реформування правоохоронної системи України потребує врахування позитивного досвіду та існуючих національних правових традицій. Цей процес передбачає проведення комплексного історико-теоретичного аналізу правових інститутів на різних етапах державотворення. У зв'язку з цим, доцільно здійснити ретроактивний аналіз не лише юридичних пам'яток, що відображають систему захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві, але й дослідити вчення науковців, які формували правову думку в минулому.

Перші ґрунтовні теоретичні осмислення проблем захисту прав і свобод людини під час розслідування злочинів містяться у фундаментальних працях К.К. Арсеньева, Є.М. Берендтса, Ф.В. Благовідова, М.Ф. Владімірського-Буданова, В.О. Гагена, І.В. Гессена, О.О. Голубєва, А.Д. Градовського, В.М. Грибовського, М.С. Грушевського, В.О. Григор'єва, В.П. Данєвського, Г.А. Джаншиєва, М.М. Карамзіна, К.І. Козлініної, О.О. Крилова, А.Ф. Коні, В.М. Латкіна, В.М. Лешкова, В.В. Лукіна, О.О. Лопухіна, М.Х. Майєра, В.М. Мордвінова, М.В. Муравйова, Д.П. Нікольського, К.І. Палєна та інших.

З кінця ХVІІІ століття до початку судової реформи середини ХІХ століття функцію розслідування злочинів здійснювали низка уповноважених суб'єктів: губернатори, губернські управління, земські справники, нижні земські суди, поліція тощо. На українських землях, як і на інших територіях Російської імперії, діяли спеціально призначені посадові особи, правовий статус яких регламентувався Установами про губернії та Уставами благочинів 1782 року. У губернських містах поліцейську владу уособлювали поліцмейстери, в інших містах – городничі. Разом з ними призначалися два пристава та два ратмани. Останні обиралися міською думою. Ці управи здійснювали одночасно поліцейську і судову функцію, їм належало розслідувати не тяжкі злочини – наприклад, крадіжки на суму до 20 рублів. На думку В.М. Латкіна, вказанні особи виконували універсальну функцію – судово-слідчу. З цього можливо зробити висновок, що функція попереднього слідства в означений період реалізовувалася з одного боку через державні установи, з іншого – органами міс-

цевого самоврядування. Таким чином, на регіональному рівні простежується певний дуалізм судової влади. Крім цього, В.М. Латкін у своїй публікації «Лекції з історії російського права» (Санкт-Петербург, 1912 року) висвітлював увесь спектр процесу еволюціонування судово-правоохоронної системи часів російського самодержавства. Автор розкрив функціональну будову правоохоронних інституцій у дореформений період, в тому числі на українських землях. Ним було систематизовано нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів, уповноважених державою здійснювати розслідування злочинів. На підставі детального юридичного аналізу В.М. Латкін констатував, що за часів правління Катерини II кримінальне судочинство поступово розділилося на слідчу та судову частину. Вважалося, що особа, яка збирала докази щодо винуватості підсудного не могла одночасно здійснювати справедливе правосуддя, оскільки вона не бажала, щоб її робота, пов'язана зі доказуванням, була даремною. Тому завжди така особа була прихильна до сторони обвинувачення. З наведеним твердженням важко не погодитися. До того ж відмежування попереднього слідства від діяльності адміністративних органів стало відправною точкою зародження слідчого апарату та формування досудового розслідування як окремої стадії кримінального процесу.

Питання удосконалення системи захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві хвилювали державних діячів Російської імперії ще на початку XIX століття. Так, М.М. Сперанський у 1803 року розробив проект під назвою «Записка про облаштування судових і урядових установ в Росії». У свою чергу М.А. Балуг'янський у 1826 році створив проект «Про установу управління в губерніях (міркування про управління губерній)». Таким чином, набула поширення ідея про передачу слідства в судове відомство. Зазначені автори дійшли висновку про необхідність відмежування слідства від поліцейської діяльності, оскільки розглядали попереднє слідство як складову частину кримінального судочинства. Більше того Міністр внутрішніх справ Д.М. Блудов також був переконаний, що слідство повинне здійснюватися виключно судовими органами. Наведені проекти стали науковим, законодавчим та методологічним базисом для проведення реорганізації слідчого апарату та реформування попереднього слідства з метою запровадження дієвих механізмів захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві.

Для висвітлення розвитку правової думки щодо захисту прав і свобод людини на досудовому розслідуванні нами було досліджено публікації, що стосуються діяльності державних органів, уповноважених здійснювати розслідування злочинів наприкінці XVIII століття – до 1864 року. У зв'язку з цим, особливий інтерес для вивчення досліджуваної тематики заслуговує праця А.Д. Градовського «Початок російського державного права» (Санкт-Петербург, 1904 року), в якій визначено роль органів публічної влади під час здійснення розслідування злочинів. Автор змістовно проаналізував нормативно-правове забезпечення слідчої діяльності на різних етапах державотворення,

в тому числі ним розкриваються зміст низки законодавчих актів, що поширювалися на теренах України в період з кінця XVIII ст. до початку судової реформи XIX століття. Досліджуючи розвиток державних інститутів В.Є. Романовський у своїй праці «Державні установи стародавньої і нової Росії» (Москва, 1911 року), комплексно охарактеризував генезис зародження органів публічної влади в Російській імперії, з притаманними їм функціями досудового розслідування. Зазначена робота дає можливість здійснити ретроактивний аналіз процесу трансформування кримінальної юстиції, в тому числі на українських землях, як одного з елементів державного механізму.

Значущими для розгляду питань щодо еволюціонування механізмів захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві у дореформений період, є публікації І.Д. Беляєва «Лекції з історії російського законодавства» (Москва, 1879 року), М.Ф. Владімірського-Буданова «Хрестоматія по історії російського права» (Санкт-Петербург, 1887 року), П.М. Гуляєва «Права і обов'язки міської та земської поліції, і всіх взагалі жителів Російської держави по їхньому положенню» (Москва, 1824 року), М.М. Карамзіна «Історія держави Російської» (Санкт-Петербург, 1818 року), В.В. Лукіна «Пам'ятна книга поліцейських законів для чинів міської поліції», Р. Моля «Наука поліції по засадам юридичної держави» (Санкт-Петербург, 1871 року). За допомогою цих джерел можливо простежити розвиток правової думки щодо розвитку системи захисту прав і свобод людини під час розслідування злочинів, а також визначити періодизацію створення органів, уповноважених здійснювати таку діяльність.

До широкої полеміки стосовно реорганізації кримінальної юстиції дореформеного періоду долучився А.Ф. Коні. У своїй публікації «Зв'язок судової реформи з іншими реформами імператора Олександра II і вплив її на державний і громадський побут Росії» (Москва, 1914 року) доведено про незворотність переформатування функціональної моделі органів попереднього слідства. Оскільки стара система була безнадійно відсталою та малоефективною. У роботі наголошувалося про необхідність посилення в кримінальних провадженнях прокурорського нагляду в частині процесуального керівництва, що на думку автора, це мало б сприяти зміцненню довіри суспільства до суду та забезпечити справедливість правосуддя загалом.

Можемо констатувати, що розвиток правової думки про удосконалення системи захисту прав і свобод людини на попередньому слідстві відбувався під впливом низки політичних, економічних та соціальних процесів. Ці явища були взаємопов'язаними та слугували каталізатором поживлення правової думки в науковому середовищі. Відмежування попереднього слідства від діяльності органів адміністративно-виконавчої влади безумовно позитивно позначилося на якості роботи органів правосуддя, особливо це покращило ефективність попереднього слідства. Відтак відбулася чітка спеціалізація слідчої роботи та системно регламентовано діяльність уповноважених органів у частині розслідування злочинів. Саме на цей період припадає зародження

слідчого апарату, що стало основою для подальшої розбудови системи органів досудового розслідування в Україні. Досвід запровадження інституту судових слідчих у дореволюційній Росії свідчить про важливість цього інституту для здійснення кваліфікованого кримінального провадження, і як наслідок захисту прав і свобод людини. Функція досудового розслідування в дореволюційний період реалізовувалася через здійснення кримінального провадженнями щодо вчинених злочинів, збирання доказів як тих, що викривають винну особу, так і тих що її виправдовують. Таким чином, у процесуальному статусі судового слідчого поєднувалися обов'язки захисту та обвинувачення.

ЯРМИШ Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з проблем кваліфікації кримінальних правопорушень
інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України,
м. Київ, Україна

**ПРИМУШУВАННЯ ДО АБОРТУ
ЯК ОЗНАКА СТАТТІ 134
«НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ АБОРТУ
АБО СТЕРИЛІЗАЦІЇ»
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Стаття 134 Кримінального кодексу України (КК України), яка раніше мала назву «Незаконне проведення абортів», законом України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року була піддана радикальним змінам, що позначилися й на її назві. Нині стаття має назву «Незаконне проведення абортів або стерилізації». Одразу зазначимо, що цю назву складно визнати вдалою, оскільки змісту статті вона не відповідає. Насправді, незаконна стерилізація жодною частиною статті не передбачена. Йдеться про примушування до стерилізації, а незаконне проведення такої операції залишилося поза межами кримінально-правового реагування. Що стосується абортів, стаття містить вказівку не лише на проведення його незаконно, а й на «примушування до абортів». Отже назва статті, з одного боку, не вказує на одно з діянь стосовно абортів (примушування), яке в диспозиції зазначено, з іншого, – вказує на діяння, яке насправді в ній відсутнє. Заради справедливості зауважимо, що назва статті може й не містити всіх ознак об'єктивної сторони, передбачених у диспозиції (іноді це було б не просто недоцільним, а зайвим). Втім, інша ситуація, коли назва орієнтує на законодавчу заборону, якої насправді не існує, має визнаватися неприпустимою. Мабуть законодавча помилка такого роду є першою в історії кримінального права України.

На жаль, у статті 134 КК спостерігаються й інші недоліки, які, якщо й не мають статусу помилок, принаймні є серйозними неточностями. Обговоримо лише одну з них: як розуміти зміст ч. 2 цієї статті, де йдеться: «Примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи». Почнемо з того, що «примушування без згоди» – це щось цілком алогічне, якщо не казати «безглузде» (навіть чи таку характеристику потрібно обґрунтовувати, оскільки це зрозуміло будь-якій грамотній людині). Наступне: що за «потерпіла особа» мається на увазі? Якщо б її назвали «жінкою», жодних питань не виникало б, оскільки аборт може бути піддана саме жінка. Втім слово «особа» орієнтує

на те, що як потерпілий може розглядатися й лікар, якого примушують зробити аборт. Тим більше, що слово «аборт» не супроводжується уточнюючою характеристикою, незрозуміло з чим саме «аборт» сполучається. З іншого боку, якщо законодавець мав би на увазі саме лікаря, він казав би «примушування до проведення абортів». Оскільки «проведення» не згадується, залишається розглядати як потерпілу все ж таки вагітну жінку. Втім, все одно якогось слова у аналізованому реченні не вистачає. Аби визначитися, що ж необхідно додати, для початку проаналізуємо зміст слова «аборт».

Якщо говорити саме про штучний аборт (в медицині існує й термін «мимовільний аборт», тобто викидень), то таким визнається лише переривання вагітності, на яке жінка дає згоду. Без згоди аборт може бути визнане переривання вагітності у стані крайньої необхідності, наприклад, якщо жінка не була здатною висловити згоди, оскільки була непритомною, але зараз нас цікавить не цей варіант.

Якщо в звичайних умовах (не в стані крайньої необхідності) жінці переривають вагітність проти її волі (насильницьким шляхом) або поза волею (наприклад, потерпілу приспали) – це вже не аборт, а тяжке тілесне ушкодження за ознакою «переривання вагітності», тобто злочин, передбачений у ч. 1 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження». Відповідно, й незаконним аборт переривання вагітності може бути визнане лише за наявності згоди жінки, тобто у разі, якщо це саме аборт, проте проведений в порушення певних медичних вимог.

Не викликає сумнівів, що переривання вагітності буде визнане не аборт, а тяжким тілесним ушкодженням, якщо жінці роблять таку «операцію» під загрозою негайного позбавлення життя у разі опору з її боку, тобто в ситуації, коли «третього не дано». В такому разі важко навіть говорити про згоду, оскільки поведінка жінці є цілком вимушеною, нагадує таку, що відповідає ознакам «крайньої необхідності». Проте крайня необхідність (ст. 39 КК України) стосується поведінки, яка за інших умов могла би розглядатися як злочинна, тому щодо іншого варіанту поведінки в умовах, коли «третього не дано» в науці існує термін «ситуація фатального вибору». До слова, з позицій психології створення саме такої ситуації найбільш адекватно відповідає поняттю «примушування»: інші варіанти нав'язування власної волі людині власної волі краще називати спонуканням чи схилянням.

Згідно з наведеними міркуваннями доводимо висновку, що слова «примушування до абортів» можуть означати лише одне, а саме: жінку спонукують до абортів, тобто підштовхують її до погодження на переривання вагітності, не ставлячи при цьому в ситуацію «фатального вибору». Інакше це не було б аборт. Тобто все одне мається на увазі «згода», але не «добровільна» (тобто не за власною ініціативою), а під впливом іншої особи, яка і є суб'єктом складу злочину, що невдало сформульований як «примушування до абортів». У зв'язку з цим можна згадати стародавній, на перший погляд парадоксальний, афо-

ризм: «Життя примушує людину до прийняття багатьох добровільних рішень». Дійсно, ми далеко не завжди робим те, чого самі бажаємо, але погоджуємось на це під впливом життєвих обставин (це може стосуватися навіть того, що людина кожен день ходить на роботу).

Оскільки слово «примушування» має явно виражений негативний відтінок, є підстави вважати, що «примушування до абортів» спостерігається лише у разі, коли для того, аби добитися згоди жінки, застосовуються певні погрози, наприклад, розлучитися чи не одружитися з нею, позбавити матеріальної підтримки чи житла, не визнати майбутню дитину своєю тощо. Не можна визнавати примушуванням умовляння, обіцянки певних благ та інші «мирні» переконувальні висловлювання.

Окремого обговорення потребує проблема закінчення злочину, якій сформульований як «примушування до абортів». Слово «примушування», на відміну від «примушення», відбиває не результат певних дій, а лише відповідний процес. Тому є підстави вважати об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134 КК України, завершеною не у разі, коли вдалося добитися погодження жінки на переривання вагітності (тим більше, не лише тоді коли аборт вже проведений), а коли спонукання почалося, тобто відповідна вимога з погрозами висловлена. А ще краще було б сформулювати відповідний склад злочину як «схиляння жінки шляхом погроз до погодження на переривання вагітності». Щоправда, оскільки слово «схиляння» не має «завершеної» форми, тобто означає і процес, і його результат, за такою конструкцією злочин доцільно було б вважати закінченим, коли задум злочинця здійснився (застосовуючи принцип, що всі сумніви необхідно тлумачити на користь обвинуваченого), але мабуть це було б більш справедливим.

На жаль, стилістична плутанина притаманна не лише ст. 134 КК України, а спостерігається в багатьох інших, якими цей кодекс доповнений останніми роками. Тому на науковців та практиків чекає велика робота з тлумачення кримінального закону, виявлення змісту того, що законодавець не зміг дохідливо висловити у диспозиціях нових та оновлених статей.

Наукове видання

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

МАТЕРІАЛИ

I Міжнародної науково-практичної конференції

**HUMAN RIGHTS PROTECTION:
INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE**

MATERIALS

of I International Scientific and Practical Conference

16 травня 2019 року / May 16th, 2019

Над матеріалами працювали:
Помазанова Т.І., Олійник М.В.

Верстка та дизайн обкладинки
Грекович Н.І.

Формат 170×240

Папір офсетний. Друк цифровий
Ум. друк. арк. 57,7. Обл.-вид. арк. 52,2
Наклад 30 прим. Зам. 19-05-14-1

Виготовлення оригінал-макета і друк
Національна академія прокуратури України
вул. Юрія Ілленка, 81-б, м. Київ, 04050

Підписано до друку 14.05.2019

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 4001 від 10.03.2011